SZILÁGYI ÁKOS

Borisz Sztár és a sztárevicsek

Raszputyintól Putyinig

HELIKON

A címlapon a leköszönt orosz elnök, Borisz Jelcin keze látható.

„A technikai kép mágiája nem hiten, hanem programokon alapul. A program előírást jelent. A technikai képek számára a mágiát előírták. A technikai képek írás utániak. A technikai képek mágiája előírt viselkedési mód. Az előírt viselkedési mód alól csak úgy lehet kibúvót találni, ha sikerül a bennünket programozó technikai képek kibetűzése. Ez nem sikerülhet akkor, ha megmaradunk a történeti tudat szintjén. Meg kell kísérelni a történelmen túli tudatszint elérését. A jelenlegi ellenforradalmat csak akkor lehet kijátszani, ha annak tudatszintjén tartózkodunk. A technikai képek kibetűzhetőek."

Vilém Flusser

I. FEJEZET
UTAZÁS SZIMULAKRUMBA
- avagy a politikai hatalom mediatizációja

A politika – a politikai hatalom gyakorlás, a politikai harc, a politikai tevékenység – mediatizációjáról a média szó szűkebb, poszttipografikus jelentésében[1] beszélek. Ebben a szűkebb, bár általánosan elterjedt jelentésben a politika mediatizációja nem más, mint a hagyományos politikai törekvések, célok és eszközök képernyőre alkalmazása. Politika – állam, párt, politikus, politikai üzenet, tett, program – csak akkor létezhet mostantól, ha a techno-telemédiumok világában – Valóság helyett, Valóság nélkül álló, Valóságnál is *valóságosabb* világában –, a *Szimulakrumban*[2] realizálják, helyesebben szólva: „hiperrealizálják”, „virtualizálják”.

---

[1] Ld. ehhez: Nyíri Kristóf *A hagyomány filozófiája.* T-Twins, Budapest, 1994, 157-161. o.

[2] A „simulacrum” vagy „szimulakrum”, illetve a „szimuláció” elméletét Jean Baudrillard fejtette ki, *L'échange symbolique et la mort* című művében (Gallimard, Párizs, 1976.). „Eltitkolni annyi, mint úgy tenni, mintha nem lenne az, amink van. Szimulálni annyi, mint úgy tenni, mintha lenne az, amink nincs. Az első a jelenlétre utal, a második a hiányra. [...] Azaz a színlelés vagy eltitkolás érintetlenül hagyja a realitás elvét, a különbség mindig világos, csak éppen el van kendőzve. Ezzel szemben a szimuláció megkérdőjelezi az »igaz« és »hamis«, »valódi« és »képzeletbeli« közötti különbséget. „ (Jean Baudrillard: A szimulakrum elsőbbsége. In: *Testes Könyv I.* Ictus és JATE, Szeged, 1996. 161-191. o.) A szimulakrum olyan kép, amely nem elrejti, megmutatja vagy manipulálja a valóságot, hanem annak helyére lép. A szimulakrum egyfajta hiperrealitást alkot. A szimuláció a Valóság (egy beszédmód, egy világ) modern »beomlásának”, illetve „szétpergésének” következménye. Új helyzetet teremt, mert a valóságfolyamat elkülönítése, izolálása többé nem lehetséges. A törvény, a rend, a hatalom, az erény, a bún – mindez szimuláció most már. Ld. még: Jean Baudrillard: *Simulacres et simulation.* Galilée, Párizs, 1981.; *Uő: La guerre du golfe n'a pas eu lieu.* Galilée, Párizs, 1991.

Ez az „apróság” az, ami a politika és a politikai esemény, a politikus és a politikai lény létmódját és természetét mélyrehatóan megváltoztatja. A politika mint *néznivaló,* a politikus mint *televíziós színész;* a politikai nyilvánosság közösségi tere mint a *privát szférába lapított, kétdimenziós, bármikor kikapcsolható látványosság,* a politikai vita mint *show* vagy *sportközvetítés,* a politikai népszerűség mint *nézettségi vagy tetszési index,* a politikai lét és nemlét mint *képbe kerülés vagy kimaradás* a képből, hogy egy ötletszerű felsorolással érzékeltessem a változások tartalmát és irányát, magának a politikának és politizálásnak a fogalmát változtatja meg. [3]

Persze, a politika, legalábbis amióta a politikáról mint önálló, elkülönült életszféráról és sajátos racionalitásról beszélhetünk, mindig is mediatizált volt. Hiszen a politika a szóban – az élőszóban, írásban, nyomtatásban, közelebbről pedig a retorika műfajaiban, a politikai rendelkezés műfajaiban: levélben, utasításban, rendeletben, parancsban – is mediatizálódott, azaz közvetítődött, és e közvetítés révén is mássá vált a politikai döntések és cselekedetek világa. *Ám a szóbeliség, jóllehet az írásnak és a nyomtatásnak is megvan a maga imaginárius szimulációs tere, mégsem válhatott le a politikai nyilvánosságról vagy a politikai tettek és döntések világáról oly módon, hogy önálló, azoktól függetlenül létező, átfogó második valóságot, második világot alkotott, amelyben a nyilvános eseményeknek, tényleges politikai tetteknek és döntéseknek mintegy*

---

[3] Ld. ehhez: M. Le Seac’h: *L’Etat-marketing: comment vendre des idée et des hommes politiques.* Párizs, 1981.; Paul Virilio: *Binertie polaire.* Éd. Christian Bourgeois, Párizs, 1990; M. Edelman: *Constructing of Political Spectacle,* Chicago, 1987.; Régis Debray: *Cours de la mediologie generale.* Párizs, 1991.; Vilém Flusser: *A fotográfia filozófiája.* Tartós Hullám, 1990; Niel Postman: *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology.* Alfred A. Knopf New York, 1992. (Magyarul részlet: In: *2000,* 1994, 5. szám, 45-51. o.) L. még: Az Itt és a Most vége (Paul Virilióval beszélget Gerhard Mahlberg). In: *Magyar Műhely,* 1993. 4. szám, 3-7. o.

még egyszer meg kell történniük, hogy egyáltalán megtörténhessenek, avagy politikailag akkor is megtörténhet, létezhet valami, ha csak a képernyőn történik meg és a képernyőn létezik.

Persze, a politika mint „teletörténés”, hagyományos modern értelemben aligha tekinthető már politikának. Sőt, ha a hatalom eleinte még ragaszkodott a politika látszatához, újabban, a mediatizáció terén leghaladottabb országokban még a látszatától is igyekszik megszabadulni, lévén még e látszat is túlontúl unalmas, nézhetetlen, kiábrándító. Mert – ne feledjük! – a *képbeli* hatalom már nem a *politikai lény, a közember* politikai egyetértés ének, hozzájárulásának, támogatásának megszerzésére vagy politikai felfogásának alakítására, netán irányítására szolgál, mint még nemrég is, a *nyomtatott szóbeliség* korában, hanem a *néző* pillanatnyi tetszésének, magánérzelmeinek megnyerésére és megtartására. Ettől persze egy politikus vagy párt médiajelenléte, médiasikere még lehet a hagyományos értelemben vett hatalomakarás áttétel e vagy hajtószíja. Végtére a hagyományos politikai célokat korábban sem kizárólag politikai eszközökkel érték el! Ám a *poszttipografikus média* korában éppen a legsajátabb politikai eszközök szűnnek meg politikai eszközök lenni, mert csak *esztétikailag* működtethetők hatásosan a tömegkultúra műfajaiban. Mint a politikai hatalom legitim megszerzés ének és megtartásának sajátos eszközei már nem működnek, vagy csak másodlagos, alárendelt szerepet játszhatnak a tömegkultúra politikát esztétizáló eszközei mellett.

A szó – írásban és nyomtatásban is – a politika legsajátabb közvetítése, a politikum tulajdonképpeni teste volt. Épp ezért nem válhatott le a politikumról, nem kerülhetett vele szembe, mint valami más, külön világ. Nem vetkőztethette ki a politikát eredeti jelentéséből, amely éppen a szóban, méghozzá *a nyomtatásban rögzített szóban,* a szövegben realizálódott. A szó a tipografikus kommunikáció

évszázadaiban akár követte, akár megelőzte, akár kísérte a történelemben – *az idő terében* – megvalósuló politikai cselekedetet, döntést, eseményt, leválaszthatatlan volt róla a politikai nyilvánosságban. A politikusnak *szava volt,* és ennek politikai értelméhez aligha férhetett kétség. A legideologikusabb, legmonolitikusabb, a valóságtól, az élettől leginkább elszakadt politikai szó vagy szöveg sem alkotott a politikához képest (!) külön világot. A politikai szó is gyakran volt hazug és üres. Sőt, mint arra már Max Weber fölfigyelt, *minél inkább tömeghatásra törekednek a pártok és minél merevebb a pártok bürokratikus szervezete, annál mellékesebb a beszéd tartalma, s annál fontosabb emocionális hatása.* [4] De ettől még a *be*szédben, a szóbeliség médiumában realizált politika nem vált egy másik, nem-politikai minőséggé: *a hazugság, a mellébeszélés, a semmitmondás a politika legsajátabb* politikai *realizációi közé tartozik.* A politikát minősítheti az, ha túlteng benne a szó. Ez általában a politika kritikáját jelenti: sok a beszéd, kevés a tett. Azt azonban nem mondhatnánk egy politikáról, hogy *túlteng a szóban,* azaz túlságosan sokat szerepel a szóbeliség dimenziójában, eltakar vagy kiszorít minden mást, még akkor sem, ha megkísérli a szó bizonyos műfajainak, a szóbeliség bizonyos csatornáinak kisajátítását. (De még ez utóbbi esetben sem csak unalmat keltene, hanem aktív vagy passzív politikai ellenállást vonna maga után és a szóbeliség dimenziójának ellenzéki átpolitizálását hívná ki maga ellen.) S megfordítva: egy politikát aligha minősíthetünk azzal, hogy túlteng benne a kép, mármint az elektronikus kép. Ez ugyanis éppen arra utalna, hogy *nem-politikai* realizálása sikeres. Viszont ha a politika teng túl az elektronikus képben, ha a politikai akarat nem képes nem-politikai módon kifejeződni a tömegkultúra műfajaiban, ha nem tud megszabadulni a politikai retorika hagyományos, ám

---

[4] Max Weber: *Állam, politika, tudomány.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970. 180. o.

unalmas beszédműfajaitól, akkor bizony aligha számíthat elismerésre és sikerre. Még tovább: a hagyományos értelemben vett politika esetenként nem azért volt sikertelen, mert túltengett benne a szó – a fedezet nélküli, üres, ideologikus ígéretszó –, hanem megfordítva: azért tengett túl benne a szó, mert sikertelen volt, mert rossz politika volt, nem tudott megbirkózni legsajátabb feladataival. Az elektronikus kép túltengése viszont egyenest kapóra jöhet a rossz, semmivel megbirkózni nem képes, vagy eleve lehetetlenre vállalkozó politikának, mert – bizonyos és előre ki nem jelölhető határok között – a *valóság* és a *tényszerűség* attribútumaival ruházza föl a telerealitást és a televíziós eredményességet. A képek *elsődlegesen* nem politikai, hanem esztétikai állásfoglalásra késztetik a nézőt, nem politikai meggyőződésére, hanem esztétikai érzékenységére apellálnak, s nem egyetértését, hanem tetszését kívánják elnyerni. [5]

---

[5] Egy átlagos amerikai esti tévéhíradó beharangozó tartalomjegyzéke 1994 nyarán így hangzott: »Kedves nézőink. a nap legfontosabb híreit hallják. Egy arkansasi nő szexuális zaklatással vádolja Clintont. Egy tini kislány szexuális zaklatással vádolja az apját. Roseanne visszavonta a válókeresetet. miután korábban szexuális brutalitással vádolta meg férjét. Egy homoszexuális férfi beperelte Michigan államot. Homoszexuálisok tüntettek a nemi megkülönböztetés ellen, és a megkülönböztetés hívei tüntettek a »mások« egyenjogúsítása ellen. Leszbikusok tűntetése miatt elmaradt a városi futóverseny Pittsburghben. A legfelsőbb bíróság állásfoglalásánál is szigorúbb törvényeket hoztak a szexuális zaklatás szabályozásáról az amerikai vasutaknál. *A reklám után: végrehajtják a palesztin-izraeli megállapodást. «* (Idézi: Füzes Oszkár: Amerika: nagy sajtó, nagy szex? In: *Népszabadság.* 1994. július 16.) A modern politika mint *unalmas* politika tehát merőben esztétikai szempontból értékelt politika – úgyszólván eltűnik a szórakoztató – érdekes, izgalmas – posztmodern politika (vagy „posztpolitika”), a biopolitika mögött, amely a politikát a tömegkultúrában oldja föl. Nem a tematika, hanem a nézőpont és a közvetítési mód a meghatározó: az a kérdés, hogy a vitális kérdéseket, a test ügyeit (egészség, nemiség, bőrszín, életkor stb.) szociális é,s kulturális kérdésként politizálják-e vagy biológiai kérdésként depolitizálják. (E tekintetben, mint még látni fogjuk, megint csak érintkezik a politika modern fasiszta esztétizálása és a posztmodern piaci esztétizálása, mely persze elképzelhetetlen széles és egynemű középosztály nélkül.) A legnagyobb veszély, ami

A politikai hatalom legitimációját a tipografikus kommunikáció, a szó és a szöveg által mediatizált politikai folyamatban aligha lehet kettéválasztani egy sajátlagos politikai (mondjuk a tettek és történések által közvetített) és egy szóbeli (mondjuk tipografikus) legitimációra, lett légyen is szó a legitimitás bármely típusáról. Noha, mint arra Max Weber is utalt, a beszédnek is megvan a maga sajátos karizmája, ez mégsem valami különvált és különleges legitimációs mód, hanem a politikai hatalom karizmatikus legitimációjának egyik aspektusa, amely messzemenően a politikai racionalitás, a politikai érdekek és ideológiák látkörén belül marad. Ezzel szemben az elektronikus képnek nemcsak nincs, természetéből adódóan nem is lehet karizmája. Az a mágikus hatás, az elektronikus képnek tulajdonított mágikus hatalom, a kép bálványozása, amelyről médiafilozófusok oly gyakran értekeznek,[6] s amelyben joggal látják a történeti tudat és a politikai tudat ellenségét, nem tekinthető karizmának, még virtuálisan sem, hiszen kisugárzásának semmiféle spirituális ereje sincs. A politikai hatalom telelegitimációja (vagyis a televíziós kép legitimációs funkciója) lényegileg különbözik mindenféle politikai legitimációtól, lett légyen az karizmatikus, tradicionális vagy racionális, ugyanis éppen abban, hogy nem *politikai* elfogadást szerez és biztosít, hanem *esztétikait,* s mást, mint esztétikait

---

a politikát fenyegeti – mint arra Heller Ágnes mutatott rá egyik tanulmányában –, hogy *unalmassá* válik. Márpedig az unalom esztétikai kategória: „a szociáldemokratikus politika – írja Heller lehet bármilyen jó, nem kínál sok izgalmat a tömegmédia és a tömegkultúra számára, míg *a biopolitikát, azaz a tömegkultúra politikai ivadékát* tökéletesen az elektronikus médiára szabták. Egyszerű, érzékekre ható, primitív, bár olykor úgy tűnik, mintha nagyon is összetett volna. Szórakozás, olyasmi, mint egy futballmeccs. „ (Heller Ágnes: Újabb gondolatok a biopolitikáról. In: *Magyar Lettre.* 1994. 14. szám, 74. o.) Ld. még: Heller Ágnes–Fehér Ferenc: Biopolitika. In: Uők: *A modernitás ingája.* T-Twins Kiadó, Budapest, 1993. 205-275. o.

[6] Ld. például: Vilém Flusser: Képeink. In: *2000,* 1992. 2. szám, 60. o.

most már – a globális tömegkultúra korában – aligha is szerezhet.

A karizma, a tradíció, a racionalitás már csak az esztétizált politika attrakcióiként, a politikus képének, a látványosság liturgiájának esztétikailag hatásos mozzanataiként érvényesíthetnek, s csak így tölthetnek be egyfajta, a politikát – nem-politikai módon – legitimáló funkciót. Ezt a funkciót viszont, ha csakugyan szert tesznek efféle esztétikai jelentőségre, a politikai rendszer típusától és jellegétől, a politikai hatalomgyakorlás és akaratérvényesítés módjától, kulturális hagyománytól, gazdasági helyzettől és szociális körülményektől függetlenül bárhol, bármikor betölthetik, föltéve, hogy a fogyasztói típusú modern és/vagy posztmodern tömegtársadalom már létrejött valahol, és a globális tömegkultúra az anyanyelvévé vált. Közép- és Kelet-Európában a 70-es évektől kezdődően mindinkább ez a helyzet. Minden premodern vonás és a modernségben való el- és lemaradás ellenére joggal beszélhetünk Kelet-Európában a politika mediatizációjáról, a posztmodernitás térnyeréséről. [7] Sőt, azt mondhatnánk, hogy különösen az utóbbi tíz évben lejátszódó politikai folyamatok, beleértve ebbe a rendszerváltozások „hogyan”-ját és „miért”-jét is, nem érthetők meg teljesen (vagy éppen sehogy), a techno-telemédiumok merőben új és kiemelkedően fontos mediatizációs szerepe nélkül, melyet a politikai rendszerváltozás lebonyolításában játszottak. Azt például, hogy televíziós képek politikai eseményeket idézhetnek elő, a politikai cselekvés motorjául szolgálhatnak, éppen az 1989-es romániai teleforradalom vagy az 1991-es moszkvai telepuccs világította meg különös élességgel a CNN „öbölháború”-ja és Berlusconi „telekráciája” mellett. [8]

---

[7] Ld. erről: Nyíri Kristóf: *A hagyomány filozófiája.* T-Twins, Budapest, 1994. 157-161. o.

[8] Ld. erről többek között: Paul Virilio: *L'Écran du désert.* Galilée, Párizs, 1991; V. E. Bonnel–G. Freidin: Televorot: The role of Television Coverage in Russia's August 1991. Coup. In: *Slavic Review.* 1993, Winter, 810-838. o.; L. Polszkaja: CNN na russzkih

TELEKRÁCIA ÉS NEGYEDIK HATALOM

Mit jelent most már a politikai hatalomban való berendezkedés, a kormányzati hatalom gyakorlása, az uralmi gépezet működtetése szempontjából a politika mediatizációja, amit pedig kormányzati politikusok oly gyakran és oly nagy előszeretettel tévesztenek össze a média politikai fogságba ejtésével, a média átpolitizálásával, politikai kisajátításával vagy felosztásával, ami egyébként szintén mediatizálható és mediatizálódik is, ám a kormányzati politika mediatizációja szempontjából nem sok jóval kecsegtet. Tekinthető-e a média önálló hatalmi ágnak, a törvényhozói, végrehajtói, bírói hatalom mellett valamiféle „negyedik hatalomnak”, amelynek gyors növekedése - mint azt némely politikusok vélik – felborulással fenyegeti a hatalmi formák egyensúlyát? Avagy tekinthető-e a média az uralmi szerkezet elkülönült intézményi rendjének, amelyet a bürokrácia, technokrácia, demokrácia, logokrácia mellett[9] – mondjuk techno-telekráciaként – minden kormányzatnak el kell sajátítania, ha kormányozni akar?

Abból, hogy a médiának a poszttipografikus kommunikáció korában nagy, esetleg aránytalanul nagy – és a politikai hatalom gyakorlás kényelme, kiegyensúlyozottsága, sikeressége szempontjából egyenest aggályosan nagy hatalma van a társadalom fölött, még nem következik, hogy ez a hatalom politikai természetű, hogy a média ekként a politikai hatalomból részesül vagy ebből szakít ki magának oroszlánrészt, s hogy mint új hatalmi ág – kellő állampolitikai

---

barrikadah. In: *Iszkussztvo Kino.* 1994. 2. szám; Jean Baudrillard: *La gu*erre *du golfe n'a pas eu lieu.* Galilée, Párizs, 1991; Vilém Flusser: A tv szerepe a román forradalomban. In: *Médiatörténeti szöveggyűjtemény* (szerk. : Peternák Miklós), Budapest, 1994. 76-78. o.; Vilém Flusser: A közösségi tér kategóriái a romániai forradalom fényében. In: *Belvedere,* 1990. 6-7. szám, 4-6. o.

[9] Ld. *ehhez:* Gombár Csaba: Helyzetjelentés az államhatalomról, In: *2000*, 1994*. 5.* szám

bölcsességgel – beilleszthető lenne, s lesz is előbb-utóbb a többi közé.

Az elektronikus képnek a technikai fejlődéssel és a demokratikus intézmények válságának elmélyülésével egyenes arányban növekvő hatalma – s épp ebben áll alapvető újdonsága a tipografikus korszak médiumaihoz képest nem politikai természetű hatalom. Korábban, amíg a politika nagyrészt a nyilvánosság előtt, a beszélt vagy az írott szó eszközével folyt, s amíg értelme és érvénye volt Carlyle ama megállapításának, hogy „a nyomtatás, amely szükségszerűen következik az írás után, egyenértékű a demokráciával; fedezd föl az írás mesterségét, s a demokrácia kikerülhetetlen”,[10] több okkal s joggal lehetett a médiáról – azaz akkor még a nyomtatott sajtóról – mint negyedik hatalomról beszélni, hiszen a szó – beszédként vagy írásként – a politika legsajátosabb médiuma volt, amely nélkül a modern értelemben vett politika meg sem születhetett volna: „A nemzetet – írta egykoron Carlyle mindazok kormányozzák, akiknek nyelvük van: ebben van a demokrácia veleje, és bárki, ha tud beszélni, amint most egy egész nemzethez szól (ugyanis a nyomtatott sajtó révén – *Sz. Á.),* hatalommá, a kormányzat egyik ágává növi ki magát, elidegeníthetetlen súllyal a törvényalkotásban, a hatalom minden tényében. Nem tartozik a dologra, hogy milyen a rangja, mennyi a jövedelme, milyen a berendezése: a fő dolog az, hogy olyan a nyelve, amire mások visszafojtott lélegzettel hallgatnak; ez a lényeges és semmi egyéb.”[11] Ha igaz az, hogy a nyilvánosság előtt zajló politika a beszélt és írott szó eszközével folyt, akkor érthető, hogy a politikus riválist látott az újságíróban, a sajtóban pedig szinte önálló hatalmi ágat, hiszen az újságírás – ebben a vetületben legalábbis – par excellence politikai tevékenység. De mi van akkor, ha a nyilvánosság előtt zajló politika már nem a beszélt és írott szó, hanem a

---

[10] Thomas Carlyle: *Hősökről.* Atheneum, Budapest, 1923. 232. o.

[11]

beszélő és íratlan elektronikus kép eszközével folyik? Egyáltalán: politikának nevezhető-e a politikai hatalomgyakorlásban az a hatalmi tényező, a társadalom fölött hatalommal rendelkező – mi is? technológia? médium? képalkotási mód? termelési szervezet? Technokratikus-bürokratikus struktúra? személytelen képi információt gyártó apparátus? –, amely maga nem politikai természetű, a politikai hatalomnak nem politikai közvetítése és hatáseszközei sem politikaiak? *A poszttipografikus média nem a kormányzati vagy a törvényhozó s bírói hatalommal és nem is általában a politikai hatalommal, hanem a politikával mint olyannal, a politikával mint sajátos, modern képződménnyel, a politikával mint demokratikus hatalmi berendezkedéssel áll szemben, méghozzá – s ez megint új vonás – anélkül, hogy politikailag tagadná, vagy a politika helyére aspirálna, hogy politikai értelemben akár csak reflektálna erre a szembenállásra.* Ha van bizonyos igazság Carlyle szavaiban, miszerint a nyomtatás technológiai forradalma szükségszerűen vezet a politikai demokráciához, akkor – bizonyos határok közőrt – igazat kell adnunk azoknak a médiafilozófusoknak is, akik szerint a poszttipografikus technológia forradalma viszont egyenest vezet a politikai demokrácián túlra. Akár a demokrácia végét, akár az igazi, *mert közvetlen* demokrácia kezdetét, akár apokalipszist, akár utópiát jelent is ez a politikán való túllépés, abban mindkét felfogás megegyezik, hogy a techno-telemédiumok – puszta természetüknél fogva – magát a modern politikát, a politikai intézményeket, a politikai tekintélyt, a politikai legitimáció t ássák alá. A média ilyen módon nem a politika szereplőivel és tényezőivel, nem politikusokkal és pártokkal, nem a kormányzattal és parlamenttel, hanem magával a politikával áll szemben. Ez a szembenállás azonban nem politikai, vagy legalábbis nem politikai módon és politikailag kezelhetetlenül realizálódik. Mint azt Paul Virilio fogalmazta meg – a médiacézár Berlusconi hatalomra kerülése kapcsán a „média államcsínyét” emlegetve –:

„a jelenlegi helyzetben már nem a jobb- és baloldal, hanem a média és a politika állnak egymással szemben."[12] Vagy mint Jacques Derrida írja: „az első világháborút követő technikai, tudományos és gazdasági transzformációk Európa-szerte teljesen megváltoztatták a respublika, az egész közélet, a közvélemény topológiáját... már akkor megkérdőjelezték a választásokon alapuló demokráciát és a politikai képviseletet az általunk mindmáig ismert formájában, a televíziós médium uralma pedig alapjaiban változtatta meg a nyilvánosság hatásterét: vészesen gyengítették a választott képviselők tekintélyét és hitelességet, és leszűkítették a parlamenti viták, tanácskozások, döntések körét". [13] Többről és másról van szó tehát, mint arról, hogy egy új hatalmi tényező kopogtat s kér bebocsátást a politikai hatalom ajtaján, amelyen belépve majd szépen elfoglalja vagy kitapossa magának az őt megillető helyet a hatalmi ágak osztott politikai terében. *Ellenkezőleg, a politikának – pártoknak, kormányzatoknak, politikusoknak – kell kopogtatniuk és bebocsátást kérniük a média-hatalom ajtaján, hogy bejussanak a képbe, s politikai mondanivalójuk és tekintélyük súlyát az elektronikus kép súlytalanságára cserélhesse le, amivel – hitük szerint legalábbis – saját politikai hatalmukat támasztják alá, valójában pedig az elektronikus kép nem-politikai hatalmát terjesztik ki.* A politikusok mintegy a politika, s benne önmaguk mediatizációjára vannak ítélve, ami végső soron egyfajta önfelszámolást jelent, és szépen illeszkedik a modernitás önfelszámolásának folyamatába, a posztmodernitásba. A politikus – s kicsit tágabban a modern politikai lény – kihalás előtt álló emberfajta, jóllehet ettől még nem különösebben sajnálatra méltó. Akár a dicső múlt homokjába dugja is fejét, akár önként és vakon belerohan saját végzetébe, akár pedig

---

[12] Paul Virilio: A média államcsínye. In: *Filmvilág,* 1994. 7. szám, 12. o. Ld. még ehhez: Pintér Judit: Telitália (Silvio Berlusconi országa). In: *Liget,* 1994. 9. szám

[13] Jacques Derrida: Marx kísértete. In: *Magyar Lettre,* 1994. 12. szám, 28. o.

üstökön ragadva azt, önerejéből válik politikusból médiafigurává, sorsát – vagyis a médiában való felszívódást, minden hagyományos politikával egyetemben – aligha kerülheti el. Televíziós árnyképe, a nevezetes „imídzs” egyszerre megtévesztő optikai csalódás (úgy látszik, mintha a politikus még létezne), és a legkönyörtelenebb, legpontosabb diagnózis is: pontosan így, pontosan ennyire – mint akármely elektronikus kép – létezik még.

A techno-telemédium egy másik világot szimulál: e világ mindinkább csak e kékesen villódzó *túlvilág képében* tapasztalható meg és élvezhető érzékileg. E világ – a közvetlen, részleges, helyi, érzéki tapasztalásban létező és reflektált világ – kezd elhalványulni, kezd összezsugorodni, kezdi elveszteni valószerűségének dimenzióit, kiterjedését és folytonosságát. Helyére, hogy e homályos metaforát használjuk, az elektronikus képernyő, a kép ként megtapasztalható, képként megítélhető, képként birtokolható világ, a túl-világ lép (a „túl” előtag mindkét jelentésében: túl van e világon és igazibb is nála). Ám e túl-világ mindinkább az egyetlen világ. Éppen a világ eddigi vallási alapszerkezete van ezáltal megszűnőben, amely az embert egzisztenciálisan két világ lakójaként, két világ határán helyezte el: egy látszólagos és ideiglenes anyagi, és egy igazi és örökkévaló szellemi világban ugyanis. A modernitás ezt a vallási „két világot” nem szüntette meg, csak szekularizálta, mikor a túlvilágot, a „másik világot” lehozta a földre és a történelmi jövőbe helyezte. Marmost az elektronikus kép éppen ezt a „másik világot” törli. *A kép hatalma* a tapasztalati valóság elementárisan érzéki hatalmához hasonlít, s ezért válhat azonossá vele, noha nem az. Ezzel szemben *a szó hatalma* – a leírt és kimondott szóé egyaránt – a világot teremtő szellem, Isten, az Ige hatalmához hasonlítható. A szóban létező, szóban közvetített világ valóban elébe állhatott az érzékien valóságos világnak, ahogyan azt Vilém Flusser leírta, de sohasem tehetett

szert annak attribútumaira, nem volt felcserélhető vele még az érzékcsalódás szintjén sem. A szóbeli világ ugyanis nem nélkülözheti a belső elképzelést és elgondolást, a reflexiót. A képben érzékileg közvetített érzéki valóság, noha – némi erőfeszítéssel persze – elgondolható és elképzelhető is, létezhet elgondolás és elképzelés nélkül is, ahhoz hasonló közvetlenséggel, mint maga az érzéki világ. A képvalóság érzéki megtapasztalása közvetlen, jóllehet bizonyos értelemben illuzórikus is (bár ez minden tapasztalati megismerésre igaz), de – a technológiai fejlődésnek köszönhetően – a megtapasztalás illúziója egyre teljesebb (a kép látását kiegészíti megtapintása, a képbe nyúlás és képbe lépés érzéki illúziói). Még tovább: a képvalóság totális és globális, átfogja a képként átdimenzionált teljes világot, a földkerekség egészét, a közvetlenül megtapasztalható és a soha–meg–nem–tapasztalható valóságot egyaránt.

Innen nézve a poszttipografikus – elektronikus – kommunikáció techno-telemédiumainak hatalma a vallási hitnek a vallási világállapotban érvényesülő hatalmához hasonlítható. Csak éppen nem a spiritualitás, hanem az érzéki démonitás hatalmát, igaz, esztétikailag megszelídített, sőt domesztikált hatalmát jelenti. Nem új hatalmi ág ez, nem az uralom egyik, netán legfőbb eszköze, hanem a világ szép, új létmódja, bizonyos értelemben a posztmodern világállapot maga. A politika mediatizációja tehát azt jelenti, hogy a hagyományos – azaz modern – értelemben vett politikai hatalom megszerzésének és megtartásának, az uralmi intézmények működtetésének egy mind lényegesebb aspektusa *megszűnik politika lenni,* hogy a politikai hatalom gyakorlásához *nem hatásos eszmék, meggyőző programok, erényes vagy erélyes államférfiúk,* hanem csillogó, hatásos képek, színészi erények és látványosságok kellenek. A politika – a modernitásnak ez az utolsó, ámbár omladozó védőbástyája – csak úgy maradhat fenn hagyományos és a világgépezet

működtetéséhez változatlanul szükséges hatalmi szerepkörében, hogy közben saját eltűnésén dolgozik. A mediatizáció a politika számára a „22-es csapdája”: ha szembeszegül vele, abba, ha pedig kibékül, ebbe fog belehalni. Nem csoda, ha a hagyományos politikus, különösképpen a moralizáló típusú, a mediatizáció kényszerét fenyegetésként, politikai merényletként, az önállósult média politikai-hatalmi aspirációjaként éli meg és érti félre, ami ellen reménytelen és komikus küzdelmet folytat, amikor megpróbálja megfélemlíteni, térdre kényszeríteni, ráncba szedni, politikailag megszállni a médiát. Közben ugyanis e médiaellenes – anakronisztikus és visszatetsző – politikai küzdelem is mediatizálódik, amiből mindig csak a politika kerülhet ki vesztesként: a média ellen böfögő politikus paprikajancsivá válik – megszégyenül, ellehetetlenül, népszerűsége megcsappan. A média – minden kiterveltség és szándékoltság nélkül is – felőrli őt, mert nem tehet egyebet, ha egyszer az, ami. A média ellen csak a média saját eszközeivel lehet harcolni. Aki erre képtelen, azt kiveti magából a posztmodern politika képvilága. Ezért lesz a moralizáló politikus szemében a média a Disznófejű Nagyúr, a Moloch, maga a Sátán, aki mindent felzabál, ami csak az útjába kerül, s még a legszentebbet, a politikát sem kíméli. Csúfot űz a komoly dolgokból, a politikai igehirdetést üres szó-cséplés ként leplezi le, a történelmi távolságban megképződött ‘Nagy Embert’ hétköznapi fickóként hozza testközelbe; még azt is megtagadja a politikustól, hogy a ‘Történelembe’ lépjen, és a történelmi emlékezet halhatatlanságával vigasztalja magát.

A moralizáló politikus szemében a média luciferi kígyó, áskálódó komornyik, undok szolga, botrányra éhes sakál, viszályt szító intrikus, hivatásos kém, javíthatatlan voyeur, örök bajkeverő, minden lében kanál, elviselhetetlen fráter, aki nem hagyja a politikust nyugodtan dolgozni, aki örökösen konkolyt hint a politikai hatalom és a társadalom – két szerető szív! –

tiszta búzája közé. A moralizáló politikus ezen az úton könnyen eljuthat akár a fundamentalizmus ig is, mely szerint a média a Gonosz találmánya (a televízió a „Sátán temploma” – írta egy orosz fundamentalista „nemzetmentő”[14]), mely arra való, hogy leigázza vele az emberiséget. A fundamentalista mese felszínesebb változata szerint a média azért bántja a rá nem termett politikust, mert belébújt a „politikai ördög”, azaz a szóban forgó politikus ellenfele és vetélytársa, egy egész kormányzat esetében pedig a mindenkori ellenzék. Így vagy úgy a média el akarja venni a politikustól szeme fényét, legkedvesebb játékszerét – a hatalmat –, hogy ily módon magamagának (azaz a Gonosznak) vagy politikai vetélytársának kaparintsa meg azt. Ehhez képest a média tényleges urait – föltéve, hogy a média apparátusait tulajdonló, irányító, kiszolgáló techno-bürokráciának ezt a nevet adnánk – a politikai hatalom lényegében csak két szempontból érdekli: mint információs és/vagy szórakoztató képanyag, és mint a média saját és sajátos hatalmát – pszichológiai, kvázi-vallási hatalmát – korlátozó szabályozó, ellenőrző mechanizmus, állami vagy pártpolitikai beavatkozás a média ügyeibe, különféle szellemi, erkölcsi vagy épp ideológiai normák megsértésének számonkérése, amit aztán a százszor szent médiaszabadság és az ezerszer szent piaci szabadság nevében meg lehet bélyegezni és el lehet utasítani. A média tehát – urai képében vagy személytelen apparátusként – azt a két követelményt állítja a politikus elé, hogy ne legyen politikus, azaz lépjen be a képbe, s legyen ő is a tömegkultúra képileg közvetített világának megbecsült alkotóeleme; és ne próbálja idejétmúlt eszközeivel, és meghirdetett eszméinek is ellentmondva, korlátozni azt a felszabadulási folyamatot, melynek során az ember ledobhatja végre magáról a valóságos világ átkozott nyűgeit, és megtérhet egy jobb, egy igazabb világba,

[14] Jurij Budancev: Hram Szatani. In: *Lityeraturnaja Rosszija, 1994.* 1-2. szám, 8-9. o.

amelyet a politika mindeddig csak ígérgetett, s amelyet a média most, íme meg is valósít.

A politika mediatizációjáról mindenesetre csak addig van értelme beszélni, amíg politika és média különválasztható, amíg a média nem nyelte el teljesen a politikát, s amíg sajátosan politikai értelme van a politika mediatizációjának, azaz – mondjuk ki – *esztétikai megjelenés- és hatásmódjának.* A mediatizáció kétirányú folyamat: a média nemcsak a politikai esemény vagy a politikus valóságát alakítja át elektronikus képpé, nem-politikai látványossággá, hanem behatol a politikai intézményvilágba, s megváltoztatja a politikai formákat és a politikai folyamatot is. Mint Derrida írja, a politika mediatizációja, nemcsak a tényekre, hanem azok felfogására is hat, azaz magának az eseménynek a felfogására. Más a viszony a tanácskozás és a döntések között, tehát másként működik a kormány: mások a technikai körülményei, más az ideje, a tere, az üzemi sebessége, anélkül, hogy ezt konstatálni lehetne."[15] Itt persze nemcsak a televízióra, hanem a techno-telemédiumok összességére kell gondolnunk, a számítógéptől a faxig és a mobiltelefonig. A televízió a kormányzati politika (s persze általában is a politika) mediatizációja szempontjából inkább a társadalom érzelmi megnyerésében, érzelmi kondicionálásában játszik kulcsszerepet, a legitimáció nem-politikai megerősítésében, a tetszés kivívásában. A képernyőn szép lehetsz, de okos nemigen. [16] Az igazság – vallásos, politikai, erkölcsi, történelmi, filozófiai, bármilyen –, immár nem *retorikailag,* a gondolatok „lelkes" nyelvén, hanem

---

[15] Jacques Derrida, i. m. 29. o.

[16] A politikusok ezzel kapcsolatos keservei ismeretesek: „Ha meghívtak a tévéstúdióba szerepelni, másnap az ismerőseim, barátaim mind azzal fogadtak: láttam tegnap este. Mindig csak láttak, és soha nem hallottak. Még azt is hozzáteszik: a nyakkendője nem ment jól az öltönyéhez." – mondja például Robert Fabre francia politikus. (Idézi: Várkonyi Tibor Roger-Gérard Schwartzenberg: *L'Etat spectacle* című könyvét ismertető cikkében: A látványosságállam. In: *Filmvilág,* 1994. 7. szám, 11. o.)

esztétikailag, az érzetek „képes" nyelvén igazolódhat a nézők *tömege* előtt.

Tekintsük át most röviden a politika mediatizációjának egyes aspektusait az eddig mondottak alapján:

1. A techno-telemédiumok a tömegkultúra eszközeivel fogyasztási cikké változtatják a politikát: szórakoztató, látványos, izgalmas játékként, olykor sportközvetítésként, máskor vetélkedőként, megint máskor horrorként, krimiként vagy szappanoperaként – *fikcionalizálják* és egyben *esztétizálják.*

2. A techno-telemédiumok elpusztítanak minden közösségi teret, így a hagyományos politikai nyilvánosság közösségi tereit is. Úgy tűnik, igaza volt Vilém Flussernek: van a technikai képekben valami radikálisan politikaellenes. Megsemmisítik a korábbi kommunikációs struktúrákat. Nem a politikai közösség tagjának aktív jelenlétét, részvételét, felelősségvállalását és elköteleződését, hanem a nézőközösség tagjának a kívülről irányított emberre jellemző passzív toleranciáját igénylik. A technikai kép mágikusan hat és mágikus cselekvésre késztet.

3. A techno-telemédiumok nemcsak szelektálják, tagolják és hierarchizálják a tőlük függetlenül zajló eseményeket, nemcsak előrendezik a valóságot, hanem előidéznek, illetve létrehoznak eseményeket, amelyek nélkülük nem következtek volna be, nem léteznének, vagy egészen más módon és más következményekkel zajlottak volna le térben és időben. A technikai kép a valóság demiurgosza lesz. Bizonyos eseményeket eleve televíziós közvetítésre szántak (holdra szállás, gépeltérítések stb.), másokat televíziós közvetítésük emelt történelmi vagy össztársadalmi jelentőségre. *A posztmodern szimulációt a modern képmágiától,* s ezzel együtt a politika modern esztétizálásától (melyben ismeretes módon élen járt a fasizmus, s amely a fogyasztói társadalomban teljesedett ki) az különbözteti meg legélesebben, hogy nem irracionális

cselekvésre ösztönöz, nem hozza mozgásba a fogyasztói tömegeket, hanem éppenhogy „megspórolja” nekik a cselekvést, a részvételt a történelem alakításában, mikor tényleges, de időben és térben lekicsinyített, előrendezett forradalmakat, polgárháborúkat, államcsínyeket a képernyőn esztétikailag nagyít fel és modellez. Olyasmit tesz ezáltal megtörténtté és átélhetővé, ami valóságos bekövetkezése esetén iszonyú vérontással és pusztítással járna, mint azt a modernitásba visszaeső helyi társadalmak története lépten-nyomon mutatja ma is. A posztmodern történelemszimuláció legismertebb példái a kelet-európai végforradalmak (a bukaresti teleforradalomtól a berlini fal ledöntésének forradalmi showjáig és az 1991-es moszkvai palotaforradalomtól az 1993-as moszkvai októberi puccsig), de ide tartozik részben vagy egészben az öbölháború, a boszniai, a koszovói és csecsenföldi polgárháború, az afrikai törzsi mészárlások vagy az algériai „hideg”-polgárháború is.

A politikának – a modern társadalmat ideológiailag integráló nagy elbeszélései (nemzet, haladás, szocializmus), történelmi meséi után – a ‘Valóság’, a ‘Történelem’ televíziós szimulálása maradt meg egyetlen igazán hatékony integrációs eszközül: a modern kor történelmi kataklizmáinak véres makettjét nagyítja fel és globalizálja esztétikailag a műholdas televízió, hogy ezáltal mintegy mágikusan következtesse be azt, aminek valóságos bekövetkezése nemkívánatos, s mintegy mágikusan teremtse meg azt a világrendet, amely szellemileg már a modern ideológiák formájában sem létezik, de amely nélkül a világ széthullana.

4. A techno-telemédiumok által közvetített kommunikáció sebessége, a fénysebesség a világot, a valóságot folytonosság és kiterjedés nélküli reálidőbe fordítja át, puszta ‘Most’-ba. Olyannyira felgyorsítva az események pergését a képek iramában, hogy azok kiszakadnak saját történetükből, elvesztik tartamukat, nem alkothatnak láncolatot, és nem térhetnek vissza

többé önmagukhoz, atomokká válnak, amelyek vonatkoztatási rendszerükkel együtt értelmüket és önazonosságukat is elveszítették. Ezért mondja Paul Virilio kissé túlfeszített negatív utópiájában, hogy míg az írás maga az emlékezet, a tévé a felejtés: „A könyv és az emlékezet együtt hatnak, működnek, csakúgy, mint a képernyő és a felejtés, és a felejtés iparszerűvé tétele – ez a telekrácia.”[17]

5. A techno-telemédiumok a politikusból médiafigurát csinálnak, aki nem annyira elhivatottsága, felhatalmazottsága, szakmai illetékessége jogán kerül a képbe, mint inkább azért, mert megnyerő a mosolya, mert közvetlen a stílusa, rokonszenvesek a szokásai, jól mutat a képernyőn stb. A politikai rátermettség mindinkább színészi „képre termettséget”, telegenitást jelent. „A nyilvánosságot a médiumok úgy alakították át, hogy benne a politikus elvesztette hatalmának és illetékességének java részét, amellyel őt azelőtt felruházta a parlamenti képviselet rendszere, az ehhez kapcsolódó pártszerkezetek és az ezzel összefüggő intézményháló. Bármekkora legyen is hozzáértése, a hagyományos típust megjelenítő hivatásos politikus egyre inkább strukturálisan inkompetenssé válik – írja Jacques Derrida. – A média nemcsak ostorozza, hanem termeli és felerősíti ezt az inkompetenciát, mikor megtagadja a politikustól azt a legitim hatáskört, amellyel a politikai berendezkedés felruházta, és statiszta- vagy bábszerepet oszt rá a televíziós retorika színpadán: eredetileg azt hitte, hogy politikai szerepet játszhat, de aztán rá kell ébrednie arra (túlságosan sok esetben), hogy csak televíziós színészt csináltak belőle.”[18] Persze az „imídzsgyártóknak többnyire nem politikai, hanem üzleti céljaik vannak, s apolitikusnak osztó-foszló hatalmi és irányító szerepének megőrzése érdekében kell televíziós színésszé, nem-politikussá

---

[17] Paul Virilio: A média államcsínye. In: *Filmvilág,* 1994. 7. szám, 13. o.
[18] Jacques Derrida, i. m. 29. o.

válnia. A média győzött, a politikus már csak utóvédharcos lehet.

TÖRTÉNELEM KÉPBEN ÉS SZÓBAN

„És most, olvasóm, el kell válnunk egymástól… Rám nézve te egy szeretett árnyék voltál, testét levetett vagy még testet sem öltött szelleme egy testvérnek. Rád nézve én csak egy hang voltam. Mindamellett viszonyunkban volt valami szent, hidd el ezt nekem! Mert bármennyi egykor szent dolog lett is üres, értelmetlen szóvá, de azért valamennyiszer az Ember szava szól az emberhez: abban mindannyiszor ott van az élő forrás, amelyből minden szentség származott és fog származni a jövendőben is. Az ember, természetének lényege szerint úgy határozható meg, hogy ő »testbe öltözött Ige«.”[19] E szavakkal fejezi be a francia forradalom történetéről írott könyvét Carlyle. „Árnyék” és „hang”, „szent kapcsolat” és „élő forrás”, az „Ember szava” és „testet öltött Ige” – mindennek a múlt században és egy elsődlegesen szavakban – történetmondásban, krónikában, írott és nyomtatott szövegekben – élő történelemre, vagyis a modern történeti tudatra vonatkoztatva még lehetett értelme. A történetíró még hihetett a szó, az Ige szentségében, amely – akár egykor Jahve szava a mindenséget – létrehozta a történelem világát; nemcsak rögzített, őrzött, leírt, tárolt, hanem teremtett is. A huszadik század végén, a tények milliárdjaira szétrobbant, a maga közvetlen, mindennapi konkrétságában látható-hallható, elektronikus képként rögzített, sugárzott, újrajátszott történelem, ez a „történelem utáni” történelem naivvá és anakronisztikussá teszi a Szó teremtő erejébe vetett modern hitet. A hit a Történelemben mint testet öltött Igében, mint egyetlen és egységes értelmi világban – régebben arra szolgált, hogy elfedje a politikai-hatalmi aspirációkat: hazugság volt és szemfényvesztés. Arra irányult, hogy a

---

[19] Carlyle: *A francia forradalom története.* Révai kiadás, 1913. III. kötet, 506. o.

történelmi igazság helyreállítása ürügyén az éppen uralomra jutott politikai csoport szavalatát ismertesse el a Történelem „utolsó és legjobb szavaként”. Ám a politikai hatalomnak ez a historizáló legitimálási kényszere és kényszerképzete (mint a racionális legitimáció megfejelése vagy megcsappanásának ellensúlyozása) hiábavaló és hatástalan a történelem utáni szép, új világállapotban: erőszakoltan és merő erőszakoskodásként hat, és visszatetszést szül egy olyan társadalomban, amely nem ideológiai okokból veszítette el a történelmet mint totális értelmi világot vagy értelmezési kulcsot. Minél inkább túlteng az új kelet-európai uralmi elitekben a történészi és literátor „elem” (úgy is mondhatnánk: az ideologikus „elem”), annál erősebb a hit, hogy a legitimációhiányt vagy -fogyatkozást történelmi elhivatottsággal, történelembe merüléssel, a közelmúlt rémképeinek és a távolmúlt – *mint ősmúlt* – paradicsomképének felmutatásával pótolni lehet. De mindez egy olyan világban, ahol a könyvből elektronikus képernyő az olvasóból néző, azaz „szem”, a történetíróból operatőr és rendező, azaz „filmszem” lett, ahol szemünkkel és fülünkkel érzékileg (ha nem is értelem nélkül) vesszük birtokba a *történő világot,* s ahol ama „élő forrás” kiapadt, sem szentség, sem mindent egyeden értelmi egésszé szervező szellemi elv sehol, nos, egy ilyen világban a modern manipuláció, az ideologikus propaganda, az indoktrináció, a tömegtudat verbális megszállása és irányítása, a „történetiségéből kiágyazódott”, elektronikusan és globálisan vezérelt tömegtudat visszagyömöszölése a historizáló államnacionalizmus „talajába”, reménytelenül meg kell rekedjen a veretes, ám hatástalan, erőszakos, ám unalmas és ellenszenves retorika szintjén. Egészen más típusú, a médiauniverzum szimulációs eszközeivel és új céljaival összhangban álló manipulációra van szükség ahhoz, hogy egy uralmi elit a maga legitimitását elismertesse és uralmi teljesítményét sikerként könyveltesse el a társadalommal. Nem elég retorikailag jelen lenni, retorikailag uralni az új médiumokat.

A PÁHOLYLAKÓ

Jelen lenni, megvalósulni, megtörténni, hőssé válni, halhatatlanulni – *mást* jelentett a prehisztorikus, mitikus *primer szóbeliség* vallási világállapotában, *mást* a történeti tudatot mintegy generáló *írásbeliség,* majd *nyomtatás* közegében, a szekuláris modern világállapotban, és *mást* jelent napjainkban, a posztmodernitás, a „posthistoire” világállapotában, amikor a *technikai kép* közvetíti, s ezáltal egyben alkotja is a világot. A technológia ugyanis – mint azt Platón *Phaidroszában* Szókratész kifejti már az írás „varázseszközét” feltaláló büszke Theuth és a bölcs egyiptomi király, Thamusz vitáját elbeszélve – nem semleges eszköz, nem puszta tükör, amiben mindig ugyanaz verődik vissza, csak minden új találmánnyal élesebb körvonalakkal, tökéletesebben, pontosabban, megfoghatóbb módon. Az új technológia, esetünkben az új médium kreálja is a világot – mássá teszi azt, *amit* új módon és sajátos módon közvetít, s azt is, *aki* e közvetítés révén fogja fel, érzékeli és értelmezi a létezőt –, vagyis világot teremt. Marshall McLuhan közhellyé kopott aforizmájával szólva: a médium az üzenet. Az írás, a távíró, a telefon, a nyomtatott napi sajtó, az elektronikus vagy technikai kép – mint azt Neil Postman mutatta meg *Technopólium* című könyvéhen – *e médiumok használatának struktúrájából fakadóan* változtatja meg az emlékezet, a tudás, az igazság és a törvény fogalmát. [20] A pap prédikációja a templomban a hívők előtt és a televízió képernyőjén a nézők előtt – nem ugyanaz a prédikáció. Ugyanígy változik meg a tudás jelentése a tanár előadásában az előadóteremben, tanítványai jelenlétében és a képernyőn, még ha történetesen a kép egy valóságos előadás helyzetében örökítette is meg, amikor éppen tanítványaihoz beszél. Nem szólva most már a politikusról, aki az élő szó hatóerejét és a közösségi teret, a fórumot elveszítve, a technikai képek tudomá-

[20] Ld. Niel Postman: *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology.* Alfred A. Knopf, New York, 1992.

nyos és technikai diskurzusának – Vilém Flusser megfogalmazását idézve – „radikális politikaellenességét” csak úgy fordíthatja a maga javára, ha megszűnik politikus lenni. Ha tehát a magántérben, privatizáltan és/vagy szimulált terekben, érdekes és hatásos szerepekben, szómaszkokban jelenik meg, ha tömegkulturális értelemben sztárrá lesz. Mint a showbusiness szereplői vagy akármely mosópor, nem szavakkal és fogalmakkal próbál az értelemre hatni, hanem megjelenésével, öltözködésével, hanghordozásával, testi mivoltával, mimikájával, a hatásosság követelményei és a tömeges várakozások szerint megformált szerepével, esztétikailag, az értelmen túli tartományokra hatva: imponál, elkápráztat, elhitet valamit, elvarázsol, megszédít, megejt. Pontosan úgy, ahogyan azt az árureklám teszi, csak itt a kiábrándítóan prózai politika-áru mesei átköltésével, mitikus kiszínezésével, csábosan kétértelmű feldíszítésével van dolgunk. Röviden: a posztmodernitásban a politikus vagy képes az eladásra szánt politikaáru reklámképének tartozékává válni, vagy halálra van ítélve.

Közvetítettnek, azaz mediatizáltnak lenni annyi, mint bekerülni a képbe, a technikai képbe, főképpen a tévéképbe, de persze a fényképbe, a videoképbe, s mindinkább a cybertérbe is. Ez biztosítja, hogy bármi és bárki egy pillanat alatt elérhető, látható és hallható, visszajátszható és visszahallgatható, ellenőrizhető és mozgósítható legyen. Megvalósulni, azaz a valóság hatásával bíró lényekké válni manapság annyi, mint megvalótlanulni a *képtelen* életben. Megtestesülni annyi, mint elveszíteni testi valóságunkat és képpé, illetve képnézővé válni. A képként érzékelt és megértett világban fokozatosan elveszítjük saját testi-lelki terünket, a kiterjedést és a folytonosságot, a valóságos lét érzéki-szellemi megtapasztalását: a végén már ki sem mozdulunk a képből, egy helyben maradunk, ugyanis ültő helyünkben és egészben e helyzet foglyaivá leszünk. A „siège”-ből – Paul Virilio

szójátékával élve „piège”, vagyis az ültő helyből csapdahely, az ülésből kelepce lesz. Igaz, a privát tér ültő helye nem ugyanaz a csapda mindenki számára. Az erkölcsi lény – ha ugyan egy modernitás utáni ember önnön erejére hagyatkozva erkölcsileg össze tudja még szedni magát (ami, tegyük hozzá ebből az alkalomból: a legritkább eset) – az ültő hely csapdáját is erkölcsileg fogja fel – börtönhelyként, cellaként, ahová idegen hatalmak önkénye vetette, s ahol rosszul érzi magát. Úgy valahogy, ahogy Franz Kafka, aki dermesztő iróniával fordítja visszájára a polgári bensőség és öntudat formuláját: „Az én cellám – az én váram.”[21] A cella rácsainak kétségbeesett ráncigálása, az örökös küzdelem a cellafallal – „A küzdelem a cellafallal- írja naplójegyzeteiben Kafka – döntetlenre áll”[22] – maga az egzisztenciális helytállás, az erkölcsi tudat végharca az abszurd világállapotban. Ezzel szemben az esztéta, Utánia tömegszállásainak lakója, aki „jón-rosszon túl van”, s akinek erkölcsi tudata egy automata személytelenségével működik, míg személyes tudatából az erkölcsiség szikrája is kihunyt – ültő helyének csapdáját páholyként fogja föl, ahonnan *mintegy a tévékép résén vagy kulcslyukán keresztül* – a voyeur, a leskelődő érzéki pillantásával veheti birtokába az egész világot. A páholylakó merőben érzéki élvezete a megszerzés öröme, a kíváncsiság öröme, az értesülés öröme, a túlélés öröme – tárgyává tesz mindent és mindenkit, s az egyetlen hely, ahol még viszonylag a legjobban érzi magát ebben az igen rossz világban, éppen itt, e páholyban, vagyis a világon kívül van. Előfordul persze, hogy egyszerre lesz cella is, páholy is a „piège”-zsé változott „siège”, korunk utóembere számára. Sőt, talán éppen ez a cella-páholy, ez az egyszerre erkölcsi és esztétikai helyzet lehet a kiindulópontja egy szép, új esztétikai világállapotnak. Talán éppen a lét esztétikai felfogásmódja révén válik lehetségessé, hogy minden egyes emberi lény *saját*

---

[21] Franz Kafka: *Az én cellám – az én váram.* Európa, 1989. 72. o.
[22] I. m. 73. o.

személyében érezzen és vállaljon erkölcsi felelősséget az egész világért, miután esztétikailag mindent – jót és rosszat – képes a szívébe fogadni. De talán maradjunk egyelőre ott, ahol vagyunk vagy lenni szeretnénk: a jelenben, amely máris örök.

KÉPBEN LENNI

Jelen lenni a posztmodernitásban annyi, mint képbe kerülni. Aki nincs a képben – az nem létezik, pontosabban szólva: létezését nem ismerik el valóságosnak, ha formálisan nem is tagadják. Nem számít, hacsak nem mint *szám, számos-állat* a személyi nyilvántartás, a *személyi számok* világában. S megfordítva: bárki vagy bármi kerül a képbe – ámokfutótól a pártvezérig, államfőtől a repülőgép-eltérítőig, utcai balesettől a holdra szállásig, mosóporreklámtól a modern képzőművészetig – mindez valóságosabb, valószerűbb, még ha csak a kép fellobbanásának pillanatáig tart is, mint mindaz, ami a nem-képi világban, a láthatatlanban – s ennélfogva lényegtelenben – rekedt, mert – esetleg természeténél fogva – nem képes láthatóvá tenni magát a képernyőn, vagy, mert fellázadva a Szimulakrum ellen, hátat fordított az elektronikus kép világának, kivonult a képből, *akár egy posztmodern szerzetes,* és a valóság enyhet adó *képtelenségében* talált magának menedéket.

Nem csoda, ha korunkban a lények és létezők seregestül özönlenek a ‘Kép’ felé, a ‘Képbe’, hogy elnyelje őket az isteni Szimulakrum, és képpé lényegüljenek át: üdvözüljenek. Isten éberen figyelő szemét, amely a Szentháromságot szimbolizáló háromszögben ma is ott látható az oltárok felett, a XX. században a „filmszem”, a kamera mindent látó, személytelen és részvétlen üvegtekintete váltotta fel. Ebbe néz, ez elől menekül, rejtőzködik, vagy ez elé áll, ide tolakszik mindenki, aki a Szimulakrumban él: jók és rosszak egyaránt. Nem csoda, végtére is a megvalósulás, az üdvözülés a tét. Lett légyen bármily

lényeges, igaz, jó vagy szép valami, ha kép-telen, ha kimarad vagy kiszorul a képből, ha a kamera szem elől veszti, létezése valóságosságát veszíti el, semmivé lesz.

Elég tíz percet beszélni a legidétlenebb értelmiségi csevegőműsorban, amelynek nézettségi – s pláne tetszési indexe oly alacsony, hogy talán már nem is mérhető, s másnap máris lépten-nyomon tapasztalni fogjuk e jótékony átváltozás áldásos hatását: szomszédunk cinkos mosollyal üdvözöl a lépcsőházban („Láttuk ám tegnap!”), az utcán, a metróban, az üzletben pedig a beazonosítás műveletével bíbelődő tétova tekinteteket kaphatunk el magunkon. Hol itt, holott biztosítanak arról, hogy tegnap este láttak minket a képernyőn (ugyebár, megjelentünk nekik!), mintha ez a látás valamiért fontosabb volna annál a látásnál, ami találkozásunkkor éppen megesik, mintha csak tegnap este – a kép által- szereztek volna bizonyosságot arról, hogy létezünk, s másnap, találkozásunkkor a képember magasabb rendű valóságából még őriznénk valamit magunkban. Mert nemcsak a ráismerés, az azonosítás („látod, anyukám, ő az!”) gyerekes öröme dolgozik ilyenkor a nézőben, hanem a képpel érintkezés varázslata, a csodálat, az áhítat, sőt egyfajta beavatottság érzése vesz rajta erőt, ami a kép – a képpé vált, a képből most visszatért, de e képvarázslatból valamit azért mégis megőrző lény – közelségéből (a kép a szomszédom, a kép az utastársam, a kép a vásárlóm) táplálkozik. Aki itt van, mellettem, csak azért pillantható meg a reális életben, mert láthatóvá vált. S azért vált azzá, mert ott járt, azon a másik, igazibb világon, mert megmerítkezett és újjászületett a képernyő „reálidejében”, s ily módon maga is megigazult. Másnapi találkozásunkkor – már itt, a földön – e túlvilági időzés emléke dereng át jótékonyan és megvilágítólag az illető felbukkanásának hétköznapi monotóniáján vagy esetlegességén.

Egyfelől tehát bármi valóságosan létező rászorul a képre, hogy valóságosságát elismertesse, hogy valósága a Szimulakrumban létrejöjjön, másfelől bármi,

ami a képbe kerül, képként megelevenedik, valósággal fog bírni, merőben függetlenül attól, megfelel-e neki valami a képen kívüli világban, hogy van-e a képnek referense. A képen kívül nincs világ, aki nem képet néz és képet lát – világtalan. A virtuális valóságok fogalma még a régi látásmódra és észjárásra vall. A látszólagos és az igazi megkülönböztetésén alapul, holott mindaz, ami a képernyőn megjelenik – virtuális, merőben függetlenül attól, van-e referense avagy nincsen, hogy például a technikai képet hagyományosan vagy digitálisan állították-e elő. S megfordítva – a történelem utáni vagy *képbeli ember* szemével nézve - egyedül az valóságos, ami a képernyőn megjelenik, s innen nézve megint nem lehet megkülönböztetni a virtuálisát a valóságostól. Nemcsak érdektelen, hanem megfoghatatlan, kideríthetetlen is, hogy *ami* képbe kerül, képpé válik, annak megfelel-e valami a képen-kívüli, a képtől megkülönböztethető valóságban (ki különböztethetné meg és milyen alapon?), avagy sem. Hiszen a kép nem e képen kívüli, képen túli valóságból nyeri igazságát, hanem magamagából. A kép a „valóságok valósága”. Valósággal ruház fel és valóságától foszt meg bármit. A képtől függ, mi lesz valósággá és mi nem. Ez az a fordulat kép és valóság viszonyában, amelyet Jean Baudrillard a „szimulakrum” fogalmával érzékeltet: az önálló életre kelő kép, amelynek a valóság modern absztrakciója nem referense többé, maga válik valósággá és minden valóság forrásává.

Ezért siet, tülekszik, tolakszik minden létező a kamera felé, ezért szomjazik, epekedik kép (azaz valóság) után, mintha a Teremtő Úristen kegyelmébe akarna férkőzni, hogy őt teremtse meg, őt ruházza föl valósággal, léttel, s árnyéklétéből végre-valahára hús-vér valóság, vagyis kép lehessen. Persze, a Szimulakrumra is reflektáló, az Utániának is utánajáró, korszerűtlenül modern ember éppen fordítva látja ezt az átváltozást: az ő szeme láttára hús-vér lények, testes-lelkes emberek, közösségek, intézmények,

tárgyiasságok, háborúk és forradalmak, politikusok és művészek könyörögnek és tülekszenek a kamera felé azért, hogy elveszíthessék a posztmodernitásban lényegtelenné váló, zavaró és feszélyező valóságosságukat, hogy levegővé, látomássá, füstté, köddé váljanak az elektronikus kép vibrációjában, s „ez a világ csak egy ablak” legyen. Mintha csak a Kelet bölcsességét – mindenféle szakrális és transzcendens vonatkozás nélkül – merőben technológiai értelemben a Nyugat valósítaná meg napjainkban: a világtól, önmagunktól, a szabadság terhétől és fizikai valóságosságunk kínos terhétől nem szellemi erőfeszítés és egész életen át tartó lelki öntökéletesítés, hanem technikai csodák, pirulák, narkotikus tudattörlések – a létezés technikai virtualizálása szabadíthatna meg most már.

VALÓSÁG ÉS KÉPVALÓSÁG

Az elektronikus kép tehát nem egyszerűen új, rendkívül hatékony médium a valóság közvetítésére, nem puszta eszköz, amellyel bizonyos politikai, gazdasági, didaktikai, vagy kulturális célkitűzések újszerűen és nagyobb hatásfokkal érhetők el, mint régen, hanem maga a legfőbb valóság. A holdra szállás közvetítése a Holdról egyenes adásban nem pusztán technikai csoda volt, amely – a felvilágosodás korának szellemében – az Ember nagyságát, a Haladást és – a romantika korának szellemében – a Nemzet – az amerikai nemzet és egyben a nyugati civilizáció - dicsőségét szimbolizálta (nota bene: az oroszokkal, a keleti civilizációval szemben!), hanem az új médiauniverzum, a Szimulakrum születésének pillanata is. Mert nem csupán azt jelentette, hogy a holdra szállást közvetítve hírt adnak egy – az egész emberiség tudatvilágát megrendítő – fantasztikus eseményről, hanem azt is, hogy a holdra szállás csakis így – elektronikus kép által – *történhetett meg,* így válhatott teljes egészében valóságos eseménnyé. Ha nem került volna képbe, ha csupán elbeszélés, hallomás, tudósítás

útján közvetítették volna megtörténését, akkor valóságosságán esett volna csorba. Még tovább: a holdra szállás egyidejűleg sugárzott, rögzített, visszajátszható technikai képe a valóság azonosításának szolgálatában állt. A valóságrögzítés technikai tökélyébe vetett modern hit annál könnyebben fogadja el valaminek a *cáfolhatatlan bekövetkezését, tényleges megtörténését,* minél tökéletesebben és aprólékosabban rögzítették technikailag, minél inkább „lenyomódott” a szóban forgó történés a technikai médiumokban – fotográfián, filmen, elektronikus képen, hangszalagon – függetlenül attól, hogy a rögzítés a véletlen műve volt-e vagy gondosan előkészítették. A technikai médiumok révén rögzített vagy rögzült tapasztalati világ *nyommá válik,* méghozzá olyan nyommá, amely nemcsak kimondott és leírt szavak, de maga e világ ellen is tanúskodik, ha kell. Még a jogi gyakorlatban is sokáig úgy fogták föl a magnószalagon rögzített, *mintegy tetten ért* szavak *személytelen tanúságtételét,* mint ami perdöntőbb lehet a vádlottak vagy tanúk *személyes vallomásánál,* melyet kihallgatáskor vagy a bíróság előtt tettek. A technikai médiumok bizonyítóerő és igazságérték szempontjából felmenő sort alkotnak: a magnószalagon rögzített telefonbeszélgetés „szavai” meggyőzőbbek, mint a beismerés vagy a tanúvallomás szavai, a videofelvétel perdöntőbb, mint egy hangfelvétel, persze, csak ha – technikai szempontból (!) – hitelessége kikezdhetetlen. Végtére is egy videofelvétel kitakarhatja a magnón rögzített telefonbeszélgetés kontextusát, például kiderülhet, hogy amikor a gyanúsított azokat – a bűnösségét bizonyító – szavakat mondta, akkor éppen egy pisztoly csöve meredt rá. Csakhogy a technikai kép természete, a rögzítés merőben technikai jellege, azaz személytelensége, „objektivitása” folytán a legkiagyaltabb, legmegrendezettebb szituáció is valóságként állítható be, amit aztán szemmel látható, füllel hallható bizonyosságként mozgósítanak a vallomásos szavak bizonyító ereje ellen. Nyilvánvaló, hogy technikai képekkel (és itt nem

is e képek manipulációjáról beszélek) bármikor előállítható és törölhető a valóság, sőt, minden cáfolható és kétségbe vonható, ami technikailag egyszerűen nem fér a képbe, ami nem idézhető fel a technikai reprodukció formáiban látható és hallható módon.

A technika vallásának korában a technika csodáit is csak a technikai kép új médiuma közvetítheti úgy, hogy hinni lehessen bennük. Az űrkorszak kezdetén, mikor a televízió egyenes adásban még nem hozhatta közel mindenkihez *az űrrepülés tényét,* bizonyos gyanakvás és hitetlenkedés lengte körül a technikai csodát, például Gagarin űrutazását. A szovjet ipar és tudomány csodáival szemben megnyilvánuló általános gyanakvás légkörén túl ennek az is oka volt, hogy az első űrrepülés még csak a nyomtatott sajtó hagyományos médiumában „történhetett meg”, és hitelességét a hivatalos beszámolókon, újsághíreken túlmenően legfeljebb fotográfiák és a startról készült filmfelvételek támaszthatták alá. Valójában persze semmiféle egyenes adás, televíziós közvetítés, videofelvétel nem lehet bizonyítéka annak, hogy amit a képen éppen látunk, valóban megtörténik. Nemrégiben keltett nagy figyelmet egy amerikai, aki azt állította, hogy nem volt semmiféle holdra szállás, a Hold porában súlytalanul ugráló amerikai asztronauták emlékezetes képsora pedig valamelyik hollywoodi filmstúdióban készült hamisítvány. Állítását a „hamisítvány” tüzetes *technikai* elemzésével támasztotta alá. Mármost a tévékép valóságosságának kétségbevonása (a holdra szállásra egy filmstúdióban került sor) egyben a holdra szállás megtörténésének kétségbevonását is jelentette, és a kirobbant vita hevében föl sem merült, hogy a holdra szállás akkor is megtörténhetett, ha a róla készült egyenes adásként – sugárzott filmfelvétel hamisítvány volt (amiről egyébként szó sincs). Ugyanígy, tisztán technikai érvekkel bizonyította nemrég egy amerikai gázkamra-tervezőmérnök, hogy Auschwitzban, még ha voltak is,

nem működhettek a gázkamrák, mert rosszul voltak megtervezve. A magyar televízióban, hogy egy hozzánk közeleső példát is hozzak, ugyanígy – az esemény valóságossága helyett a rögzített televíziós kép technikai hitelességét kérdőjelezve meg – igyekeztek cáfolni az illetékesek a „,parlament épülete előtt 1992. október 23-án zajló rendbontás fasisztoid színezetét. (A televízió egyik korabeli hírműsora azt rögzítette, hogy az ünnepi beszédének megtartására mikrofon elé lépő magyar köztársasági elnökbe a megjelentek beléfojtották a szót, egy sor Árpádsávos zászlót lengető „bőrfejű” fiatallal a sorok között.) A fentebb ismertetett esetek szkeptikus változatban is előadhatók: lehet, hogy volt holdra szállás, ám a róla készült filmfelvételek nem a Holdon, hanem egy stúdióban készültek, lehet, hogy volt holocaust, ám a mérnökember szakszerűségével és tárgyilagosságával leírt gázkamrák technikailag alkalmatlanok voltak emberek tömeges semmisítésére; lehet, hogy voltak újfasiszta sihederek a Parlament előtti téren 1992. október 23-án, de az eseményről készült felvételek manipuláltak, és nem bizonyíthatják ezt, s így tovább. Hogy valami valóságosan megtörtént-e vagy nem történt meg, technikai képének függvényévé válik, az igazság és valótlanság merőben technikai-rögzítési kérdéssé lesz, s a képen kívüli, képből kiesett valóság és főként igazság a képpel vagy a kép tisztán technikai cáfolatával (muster vagy master) eltűntethető, legalábbis megkérdőjelezhető. Ha a szó mélyebb, szellemi értelmében vett valóság, a világ valósága elillan, és a valóságosság a technikai kép – fénykép, telekép, videokép – attribútuma lesz, akkor mind a valóság előállítása, mind az előállt valóság cáfolata, tagadása, eltüntetése merőben *képtechnikai kérdéssé* válik, attól függően, hogy a képekért, vagyis a szimbolikus uralomért folyó szüntelen harc szereplői közül kinek van elégséges befolyása ahhoz, hogy a neki kedvező, őt igazoló valóságot előállítsa, és a neki kedvezőtlen, szimbolikus uralmát fenyegető valóságot eltüntesse. Régebben, az írásbeliség és a nyomtatás korában ez

szövegek előállítását és eltüntetését jelentette (könyvek, kéziratok elkobzás át, máglyára küldését, bezúzását stb.), napjainkban, az elektronikus képalkotás korában a technikai képeken látható-hallható valóság előállítását és/vagy eltüntetését. Régen az eretnek vagy a szimbolikus uralom ellen lázadó szövegeket szent szövegekkel és Isten földi helytartójának megfellebezhetetlen tekintélyével cáfolták. Napjainkban az „eretnek”, vagyis az uralkodó hatalmat kínosan érintő, leleplező videofelvételeket kétféleképpen lehet „kivonni a forgalomból”: vagy más videofelvételekkel cáfolják őket, vagy technikai hitelességüket kérdőjelezik meg, a Technika Istenének földi helytartóit – a magyar televízió illetékesei például a Sony cég abszolút tekintélyét – és szakértő papjainak technikai érveit híva segítségül.

A POLITIKA MINT UFÓJELENSÉG

Az igazság, a megismerés, a tudás fogalmának történelem utáni értékelése szempontjából semmi különbség sincs a holdra szállás technikai képének *technikai* cáfolata és mondjuk – egy ufójelenség *technikai képekkel* való bizonyítása között. Végső soron tehát maga a technikai kép hozza létre a szükséges valóságot, a „valóságosság” és „bizonyosság” új fogalmával és kritériumaival egyetemben. Innentől kezdve már csak az a kérdés, hogy az ufót (a politikai ufót is!) rögzítő felvétel *technikai értelemben azonos-e önmagával,* tehát nem hamisítvány-e, nem technikai trükkel hozták-e létre. Előlépnek tehát a technikai paraméterek avatott ismerői, a szakemberek (de már nem az ufológusok megszállott és kétes hitelű kasztjából!), és a semleges és objektív technikai tudásra hivatkozva, „sine ira et studio” megállapítják a tényeket. Mert az új technikai médiumok szakértői nem azt vizsgálják, hogy az ufóról készült fénykép vagy videofelvétel egyezik-e valamilyen különös valósággal a képen kívüli, a képet megelőzően létező világban (ez most már érdektelen), *hanem hogy egyezik-e*

önmagával, vagyis technikai szempontból szabályosan állították-e elő a valóságot. Végső soron most már az is mellékes, hogy egy ufójelenség vagy egy politikai esemény technikai képéről van-e szó. Immár ezt is, azt is „ufóként” veszik szemügyre, „ufóként” veszik számításba (lehet, hogy volt, lehet, hogy nem), legalábbis addig, amíg meg nem érkezik a Szimulakrum bizonyosságába, amit a technikába vetett vallásos hit tesz megfellebbezhetetlenné.

A technika-vallás modern hite nem a hallásból, hanem a látásból ered. Ha Istenről a hagyományos egyházak technikai szempontból hiteles, illetve hitelesített – fotográfiákat, netán videofelvételeket tudnának produkálni korunk technikahitű emberének, akkor talán még Isten létezését is elhinné (így azonban maradnak az ufók). Mi sem jellemzőbb korunkra az úgynevezett torinói lepel titkának megfejtésénél, amely szerint ez a lepel mintegy természetfényképként őrizte meg a kiterített Jézus testének, arcának lenyomatát. Így *bizonyítja* e régi kegytárgy a tényvalóság technicista nyelvén azt, ami vallási szempontból nem szorul bizonyításra, hogy ugyanis Jézus *tényleg* létezett, a passió pedig *ténylegesen* megtörtént.

II. FEJEZET

TÍZ ÉV, AMELY NEM RENGETTE MEG A VILÁGOT

Történelmi időkben tíz nap is elegendő volt ahhoz, hogy egy esemény vagy eseménysor megrengesse a világot. A globális elektronikus kép reálidejében egy perc is túl sok hozzá. A reálidő ugyanis a fény sebességével halad, úgyhogy a világnak egyszerűen nem marad ideje a történelmi eseményektől megrengeni: szétmenni és újra összeállni, összeomlani és újból felépülni. A megrázkódtatások, katasztrófák, kizökkenések folytonos finom remegéssé alakulnak át a képernyőn. A világ örökös *rengésben-remegésben* van, ám ez nem erősebb, mint a bölcső rengése, amelyben a rívó kisdedet ringatják, míg álomra *nem* hunyja a szemét. Így rengetik-ringatják a kisded világot is posztmodern idők régi-új altatódalaival és „altatóképeivel”, hogy aludjon és soha többé fel ne ébredjen abból az álomból, amelyet a tömegkultúrában magáról álmodik. Ne bömböljön, *ne* toporzékoljon, ne kellemetlenkedjen, senki ne zökkenthesse ki a globális nyomor, a környezeti pusztulás, az éhínségek és örökös helyi háborúk gyötrelmes képeivel, az egzisztenciális reménytelenség, kétségbeesés és boldogtalanság *kemény képeivel* az adásidőt vagy alvásidőt! Tente baba, tente! Minden rengés – újdonság, szenzáció, elképesztő képi információ, minden leleplezés, botrány, katasztrófa, rémség, baleset – megannyi új álomkép, amely édes megnyugvással tölti el a lélektelenek lelkét, színes világok szappanbuborékaival vigasztalja meg a *világtalanokat. Hogy látva ne lássanak.* A képi információ tengerének hullámzása ez: dagály és apály. A gépidő örök körforgása elringat, és az események nézhető felszínén tart. *Eddig és ne tovább!* Ég- és földindulás, világrengető események (avagy a *modern*

vadak mitologémáit idézve: „történelmi földrengések”, „történelmi vulkánkitörések”, „történelmi kataklizmák”, „forradalmak”) *helyett* örökös rezgés, vibráció, hullám fürdő, szem- és képzeletmasszázs. *Finomul a kín* – miként a költő írta –, *karóba nem húznak ma már.* Ha meg húznak is, mindig másokat és mindig csak az esti híradóban.

A történelmi felejtés mitikus homályához képest az elektronikus emlékezet mindenre kiterjedő, mindent elraktározó tudása „a” Történelem elfelejtése maga. A Történelem hírhedett „fehér foltjai” végül egyetlen nagy vibráló Fehér Folttá álltak össze. Ez a Vakfolt vezeti a világtalanokat, akiknek már sem idejük, sem kedvük, sem erejük, sem módjuk igazi világban élni. A tömegkultúra álmai világpótlékok, világhelyettesítések. Mert az ember, még ha *világtalan,* sem maradhat világtalan! Különben még teremtene magának egyet! Így viszont marad a globális tömegkultúra világegyesítő programja: *Világ világtalanjai egyesüljetek!*

A történelem tere, *vagyis az idő* nem fér el a képernyő reálidejében, nem fér el a virtuális térben. *Holt tér, holt idő.* Ha visszajár is néha még kísérteni, ránk huhogni, nem téveszthet meg már senkit. Még a gyerekek is tudják, hogy olyan rémségek, mint Történelem, Jövő, Forradalom, Nemzet, Szabadság, Szuverenitás, vagy – urambocsá’ – Oroszország (!), ma már csak a modernitás meséiben léteznek. Velük ijesztgetik a gyereknépeket esténként, elalvás előtt. A történelmi idő kísértete újra meg újra szétfoszlik a globális televízió *kéken alvadó* képernyőjén. Hajnalodik. Az Istenek Alkonya után a Történelemnek is bealkonyult. Felvirradóban az esztétikai világállapot új napja, mely elektronikus fényével bearanyozza az emberiség öreg napjait.

EX ORIENTE POST!

Aki szabad szemmel, a modern ideológiák pólyái és kötései nélkül tekint ma Oroszországra, az, ha

többet nem is fog látni talán a világból, mint rendesen, de *élesebben* láthatja majd, *ami a világ* vagy *amivé valóban van.* Ismétlem: nem Oroszországot láthatja élesebben, hanem a világot, ahogy Oroszországban – à la russe – *ténnyé,* azazhogy elektronikus pénzzé, képpé, számmá változik át, ahogy megdermed a képernyő vibráló kékjében és a globális tömegkultúra, a virtuális valóság semmitől nem béklyózott képzelet játékaiban túlvilági életre kel. Azt hiszem, nincs ma posztmodernebb, azaz *sikeresebben szimulált* ország Európában Oroszországnál. [23] *Ex oriente post!*

Nincs ország ugyanis, amely modern ipari termelés, erős adószedő és rendfenntartó állam *híján,* pusztán a „repülő pénzpiac” és a szintén repülő „reálidő” (értsd: televíziós képidő) globális rendje kegyelméből éveken át fönnállhatna bárhol a nyugati világban. A Patyomkin-falvak, a homlokzatok és kirakatok Oroszországának nagy kulturális tradíciója megkönnyítette persze a posztmodern szimulációk kiteljesülését. Oroszországban 1987-től mindmáig szinte minden, ami látható – szimuláció, kivéve a szimuláció apparátusát, amely viszont láthatatlan. Szimulált volt a forradalom és/vagy ellenforradalom, a puccs és az ellenpuccs, szimulált a restauráció, a polgárháború, a privatizáció, a stabilizálás, a

---

[23] „Oroszországra, alighanem még Berlusconi Olaszországánál is igazabb az a megállapítás, hogy a televízió – a hatalom. Ha egy politikai mozgalom nem tud megjelenni a televízióban, az olyan. mintha nem is létezne” – mondja például Régis Debray egy vele készült interjúban Vlagyimir Mironovnak. (Vlaszty igyej i igyeja vlasztyi. In: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 1995. április 25. 3. o.). Ld. még: Alekszandr Igalkin: Pressza kak oruzsie vlasztyi, In: *Rosszija XXI,* 1995, 11-12. szám, 68-86. o; M. Rac: Kak nam civilizovaty polityiku? In: *NG-szcenarii, Nyezaviszimaja Gazeta,* 1996. augusztus 28. o; A. Kovler: *Izbiratyelnije tyehnologii: rosszijszkij i zarubezsnij opit.* Insztyitut Goszudarsztva i Prava RAN, Moszkva, 1995.

korrupció- és maffiaellenes harc, szimulált a szeparatizmus (talán az egy Csecsenföld kivételével), szimulált a magántulajdon, piac, kapitalizmus, szimulált a parlamentarizmus, a plurális demokrácia és az ezeket fenyegető „fasiszta”, „vörös” és „vörös-barna” veszély, szimulált a többpárti választás, az elnökválasztás és még sok minden más. Ami nem szimulált – Oroszország modern időkben is példátlan méretű és ütemű gazdasági hanyatlása, involúciója, decivilizálódása, archaizálódása, a posztmodern pénztermelés és az archaikus naturális gazdálkodás kettőssége; a Gazprom, a Szibnyefty, az Egységes Energetikai Rendszer Oroszországa; a nukleáris arzenál; a kleptokratikus–kriminális–korrupcionista klánok berendezkedése az államban; a korporatív jellegű társadalom – nos, az mind-mind kimarad a képből, megreked az értelmiségi fecsegés és fantaziálás színterein, pár száz vagy pár ezer példányban megjelenő szakmai folyóiratok hasábjain, konferenciatermek zárt falai között. Ha ugyan a tényfeltáró és szókimondó szakmai jelentések, prognózisok, közvélemény-kutatások maguk is nem válnak tüstént a médiapiac kelendő árucikkeivé és az összefüggéseikből kiszakított vagy eleve a médiapiacra termelt katasztrofista vagy éppen ultraoptimista prognózisok, szellemes bizonyítások, vakmerő következtetések pedig a szimuláció díszítőelemeivé, aláfestő zenéjévé, hatáselemeivé. [24]

A vallási világállapot mítoszait felváltó modern ideológiák „puha” valóságát, ingatag és kikezdhető világrendjét, a posztmodernitás „kemény” valósága: a kikezdhetetlen „tényekkel” – pénzzel, számokkal és technikai képekkel operáló technológiai apparátusok rendteremtő és rendfenntartó tevékenysége váltotta fel. A hatalom meggyöngült modern – karizmatikus, tradicionális, racionális – legitimációját *a pénzlegitimáció* és a *telelegitimáció* új, posztmodern

---

[24] Ld. minderről: Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása.* Helikon, 1999.

típusai támasztják alá, s ahol kell, helyettesítik is. *Legitim az az állam, amely uralkodik a pénzfolyam és a képfolyam fölött, amelynek legfontosabb mediációját a pénz és a kép, sőt, a pénz-kép és kép-pénz alkotja.* Az új mediációk nem pusztán felváltják a régieket, hanem a maguk logikája és természete szerint újra is fogalmazzák, fel is használják őket, *egyszóval a régi közvetítéseket is ők közvetítik.*

Megkönnyítette a posztmodernitás győzelmét Oroszországban az orosz történelem különös „talaja” – a talajtalanság is. Oroszországban ugyanis az állam kezdetektől fogva „két talajon” – pontosabban: két „talaj” között állt, úgyszólván örök terpeszállásban: a „nagy társadalmat” szervező, átfogó, átható, működtető és mindig erőszakos *modernizáló állam* „talaján” és az állam alatti, államon kívüli, gyakran államellenes vagy államidegen, *archaizáló népi-lokális közösségek”* talaján”, ami aztán folytonos *történelmi-kulturális talajszakadások* („szkizmák”, „szmuták”, »buntok”, „forradalmak”, „olvadások”, az állam váratlan meggyengülését és gyakran eltűnését előidéző és követő káoszok) formájában rendítette meg és/vagy döntötte romba a birodalmi Oroszországot. Csakhogy a globális pénzpiac és a globális képi információs folyam *dologi rendje* szempontjából éppenhogy előnyös ez a „talajtalan talaj”. Épp ezért léphetett rá először Kelet-Európában az állam – a pénz és az elektronikus kép *légből kapott talajára* ugyanis –, amely egy és oszthatatlan, de amelynek egységét és oszthatatlanságát már nem vallási hitek és rögeszmék, s nem is politikai eszmék és jogi kényszerek teremtik meg. A pénz globális rendje megvan mindenféle szellemi igazolás és személyes vagy kollektív hőstett nélkül is. Az állam tehát anélkül is fennállhat, hogy a társadalomban *saját* talaja vagy alapja lenne, sőt

anélkül is, hogy biztosítaná a társadalom kulturális és gazdasági újratermeléséhez szükséges jogi, szociális, politikai feltételeket. Minthogy a pénztermelésen és a képtermelésen kívül minden más termelés anakronizmus, e két előbbi pedig elválaszthatatlanul összekapcsolódik egymással (mind technológiai, mind pedig üzleti értelemben), az orosz állom ma mindenekelőtt úgy írható le mint *pénztermelő és képtermelő állam.* Hogy a pénz és a kép hatalma elégséges alap lehet a „nagy egész”, a „nagy társadalom” rendjének, békéjének, elemi működésének fenntartásához, azt éppen Oroszország példája mutatja. Legalábbis az utóbbi tíz évben, amely Kelet-Európában a – *történelmi ésszel fölfoghatatlanul szelíden lezajló* – politikai változások ellenére egyáltalán nem rendítette meg a világot. Sőt, bizonyos értelemben éppen azért vált lehetségessé, mert a történelmi világrengések ideje már elmúlt, mert a szükségessé és lehetségessé vált változásokhoz az eliteknek elég volt szimulálni – a történelem *elektronikus képével* helyettesíteni mindazt, amit a modernitásban „egy az egyben” megvalósítottak, belevéstek mintegy a hús-vér emberek valóságos életébe, ahogy Kafka *Fegyencgyarmatán* vési bele az elítéltek bőrébe és húsába az ítéletet a kivégzőgép. Oroszország ugyanis fennáll, nem hullott darabjaira, sőt, stabilan áll fönn. Éppen azért, mert ezt a stabilitást nem a gazdaság és nem a politika, hanem közvetlenül a pénz és az elektronikus kép konstituálja, s még az egyre mélyülő gazdasági és politikai-hatalmi válságok szennyvizét is le lehet vezetni az „égi csatornákon”, Egyelőre legalábbis. A társadalomban szinte teljesen talajtalan mai orosz államot nem ingatja meg sem az államügyekkel szemben hagyományos népi közöny, sem a lokalizmus, a regionális szeparatizmus, sem az

uralkodó klánok hatalmi torzsalkodása, sem a belső és külső államadósság feltartóztathatatlan növekedése, sem a szociális elosztó rendszer összeomlása, sem a bérek és fizetések ki nem fizetése nyomán fel-felcsapó társadalmi elégedetlenség visszatérő hulláma - éhségsztrájkok, bányászsztrájkok, vasúti blokádok, utcai tüntetések és éhségmenetek. Persze, ha az állam bármi okból és bármely területen túl fog menni e pénzvilág és képvilág megalapozta rend határán, vagy mert rákényszerül erre, vagy mert feltámadt régi reflexei túllendítik rajta, s megkísérli a hagyományosan (és persze viszonylagosan) tagolatlan és megformálatlan társadalmat állami mederbe terelni, megerőszakolni, „civilizálni”, stb., akkor újból előállhat a modernitásra jellemző meghasonlás, és az állam posztmodern – vagyis légből kapott és levegőre alapozott – virtuális stabilitása véget érhet. Ennek valószínűsége azonban mindaddig igen csekély; amíg egy globális pénzügyi válság vagy média-összeomlás a posztmodernitás kikezdhetetlennek látszó világrendjét meg nem kérdőjelezi a világban.

„FIAT NORMALITAS, PEREAT MUNDUS!”

Ha ezek után a politikai antropológus kissé közelebb hajol az „örök orosz talajhoz”, akkor úgyszólván szabad szemmel is megfigyelheti, hogyan *főzik* a posztmodernitás mesterszakácsai – a médiaszakemberek – a Szimulakrum áttetsző világüstjében *puhára* mindazt, amit a modernitás *nyers* állapotában a szakbarbárok „orosz tradíciónak”, „orosz léleknek” vagy „orosz szellemnek” neveztek, ortodox kereszténységgel és szovjet kommunizmussal körítve, autokratikus hatalommal és bizánci palotajátékokkal pácolva, Nyugat-gyűlölettel és Nyugat-imádattal spékelve, orosz csodával és orosz katasztrófával tálalva. Egyszeriben tehát azt is megérti, min megy át és min fog még átmenni az emberi lényantropológiailag a posztmodernitásban.

A régi orosz kérdések – *Sto gyelaty?* és *Kto vinovat?* (Azaz: „Mi a teendő?” és „Ki a bűnös?”) – modernitáson innen és túl, végre valóságos választ nyernek: *pénzt kell csinálni, uraim, de sokat!* A bűnösök pedig azok, akik nem tudnak pénzt csinálni – vagyis a pénztelenek. A mai oroszok – „nyúrasnsz”, ahogy magukat „újoroszul” nevezik – minden eddiginél vakmerőbb álma, égbetörő utópiája így hangzik: „normális ország akarunk lenni – normális gazdasággal, normális politikai rendszerrel, normális életformával!” Normális, azaz: egy a sok közül, Normális, azaz: ésszel fölérhető. Amely nem arra büszke, hogy – Tyutcsev híres és agyonidézett versével szólva – „umom nye ponyjaty” („ésszel nem érthető”), hanem arra, hogy „umom ponyjaty” („ésszel is érthető”). Olyan ország, amelyben nem hinni kell, mint Istenben („v Rossziju nado verity!”), lévén abszurditás („credo quia absurdum est!”), hanem amelyben tűrhetően lehet élni. Csak semmi költészet, semmi áldozathozatal, semmi csoda! Normális ország, se több, se kevesebb, ahol végre nem eszeveszett és gyönyörű eszmék, bolondságok, utópiák és nem szent hülyék („jurogyivije”), nem félistenek, rettenetes hatalmú cárok, főtitkárok, bölcs vezérek, Földi Krisztusok és Anti- Krisztusok vagy „Dzsingisz kánok telefonnal” uralkodnak, hanem a *világnorma* – a jog, a pénz és az elektronikus kép – uralkodik, egyként és oszthatatlanul. Miért is? Azért mert normálisnak lenni jó. Mert normálisnak lenni ígéretes. Mert a normálisaké a jövő. Normális az, aki *beszámítható.* Azzal számolnak, arra számítanak, az számít. Vagyis: része és részese lehet a globális pénzgazdaság normális világrendjének. Mert *normálisaké a világ!* Ámde mi legyen az abnormálisokkal? Azokkal, akik megátalkodott módon nem hajlandók meggazdagodni? Az elvete-

mültekkel, akik nem átallanak milliószámra éhen halni? Erre egyelőre nincsen felelet. Sem a világban, sem Oroszországban. Sőt, ez nem is kérdés! A pénz másodlagos természeti világában is érvényes a természetes kiválogatódás törvénye: a pénztelenek – vagyis az életképtelenek – elhullanak, akár a vadak. Betegség, éhség, alultápláltság, helyi háborúk, mesterséges születésszabályozás, szapora csecsemőhalál… A természet rendjén nem lehet változtatni. Aminek hullania kell, az hullik. *Fiat normalitas, pereat mundus!*

A „MÁSODLAGOS VADSÁG" ÁLLAPOTA

A *másodlagos vadság* barbár állapota, melyet a legutóbbi időkig modernitásnak nevezett az emberi faj magát „civilizáltnak" tekintő nyugati törzsöke, lezárulóban van. *Nyerstermékei: a vad tudomány még egészen nyers fogalmai – Történelem, Értelmiség, Nemzet, Osztály, Ember, Faj –, amelyek vérszomjas eszmebálványokként leöltek koponyájából itták a nektárt, nyers irtóháborúi és az őket igazoló nyers mítoszok – szabadság, egyenlőség, testvériség, szocializmus, önrendelkezés, igazságosság stb. –* immáron a posztmodernitás globális média üstjében rotyognak, hogy megfőve, puhán, vagyis imagináriusan kerülhessenek a planetáris fogyasztó asztalára. A *nyers* vallási képzetek és modern történelmi-ideológiai képződmények *főzés* közben egyfajta *esztétikai színeváltozáson* mennek át: légneművé válnak. A civilizált képevőben minden „nyers" valóság – az esztétikailag nem szublimált történelem, természet, a másik ember vagy saját teste – szent borzadályt és méla undort kelt.

A civilizált világ lakója kizárólag „főtt" történelmet és „főtt" természetet hajlandó enni (utóbbit természetesen a szó átvitt és egyenes értelmében egyaránt). A civilizált ember a *szemével eszik.* És mert természetesen *nagyobb a szeme, mint a szája* – mindent befal és minden mennyiségben, ami csak eléje

kerül. A „médiaüstben” puhára főtt Történelem a szó modern, tehát „vad” jelentésében már nem is Történelem. Hiányzik belőle a Történelem hús-vér valósága, nyers íze, sava-borsa, minden vallási és ideológiai üdvígéret. A Történelem, amely – furfangos Kronoszként – forradalmak képében „falta fel gyermekeit”, a Történelem, amelybe be lehetett kerülni és amelyből ki lehetett pottyanni, amelynek süllyesztője volt és színpada, a Történelem, amellyel szemben a moderneknek nem lehetett igazuk, amely teremtményei ellen az „ész cselét” vetette be, s ily módon rejtett értelme mindig túllendült az ész fokán (még ha az ész virtuóz artistai – a dialektika *salto mortaléi* után – el is kapták a történelmi idő lengőtrapézát), a Történelem, amely a szükségszerűség vasában csörömpölt végig a századokon és amely „a szabadság terve” volt, a Történelem, amelyért az „előtörténet” tömegei, „unwesen”-jei annyi áldozatot hoztak, feláldoztak mindent és mindenkit, múltat és jelent, egész népeket és osztályokat, újabb és újabb nemzedékeket, magát a világot is, ha az volt a kiszabott ár, melyet a racionalizált misztika üdvígéretéért fizetniük kellett, nos, ez a Történelem ott pihen megfőve a fazékban, a nagy képlakomára készen.

Szerencsétlen *modern vadak* még kés-villa nélkül nyeldekelték a Történelmet, azazhogy *egymást,* azonmód nyersen és véresen. Nem is éltek meg olyan szép magas kort, mint a posztmodernitás főtt ételére hangolódott, folyvást a szobájában – a képernyő előtt – kuksoló cellalakó, aki egyetlen kimeredi szemmé vált az örökös kukucskálásban. Pascal rezignált-ironikus intelme az ő számára immáron parancs: „Az embereknek minden bajuk abból származik, hogy folyton kimászkálnak a szobájukból.” Mármint a *vadembereknek* – igazítana Pascal maximáján fölénnyel

vegyes kárörömmel a civilizált emberi lény, aki minél civilizáltabb, annál kevésbé hagyja el szobája biztonságos körét. Ma már csak a vadak csinálnak forradalmakat, polgárháborúkat, csak a vadak őrjöngenek a stadionokban, gyújtogatnak, mészárolják le egymást, s persze már rég nem *ész-ideológiáktól sarkallva,* hanem úgyszólván bármitől, ami túlmegy a modern ésszerűségen: lett légyen szó kriminális klánok viszályáról, kvázi-törzsi, vallási-civilizációs konfliktusokról, becsődölt államokban kirobbant nagyvárosi pogromokról a származásilag megkülönböztetett gazdagok (kínaiak, fehérek, örmények, zsidók) ellen, bármilyen testi, különösen szexuális, valamint ízlés- és életformabeli súrlódásról. Bármi megteszi, nem kell hozzá semmiféle ésszerű motívum, sőt, egyáltalán semmiféle motívum. Mindaz a vér, indulat, szenvedély, őrület, boldogtalanság, kétségbeesés, amit a globális tömegkultúra főcsatornái nem tudnak levezetni, az utca, a munkahely, a lakóhely mellékcsatornáin folyik le. A civilizált képevők világában kicsit kevesebb ez a vér; a modern és premodern vadak világában, amely valamelyest mégiscsak kilóg a képuniverzumból, kicsit több. De mindaz, ami a modern időkben társadalmi változások, történelmi kataklizmák mozgatóereje volt, mára *kanalizációs probléma* csupán, amit az uralkodó államok karhatalma és a globális tömegkultúra együttesen hivatott megoldani. Ami a modernitásban az ilyen-olyan „vadak” művészi újítása, esztétikai forradalma volt – az aleatorikus elvtől, az „acte gratuite”-en át a „radikális mellérendelésig” –, az a posztmodern világtársadalomban a hétköznapok normális szervezőelvévé és bizonyos értelemben üzemmódjává vált: hol itt robban egy bomba, holott, hol itt mészárolják le az idegen törzsbelieket, hol

amott, hol itt eregetnek nyolcéves gyerekek egymásba sorozatokat, hol amott követnek el sorozatos gyerekgyilkosságokat pedofil hajlamú polgárok stb. stb. A képevő mindezt végtelen távolságból nézi csupán – hol megadóan, hol fejcsóválva, ámde mindig élvezettel csettintve hozzá. A képernyőn a vadak vadságai nem egy az egyben, hanem „képpé főzve”, lényegében esztétikailag jelennek meg. Képek csupán a képfolyamban. (A képevő még saját magát is akkor érzékeli igazán, ha *képbe kerül, képpé válik,* ha leképezik, vagy ha ő nyúlhat bele a képbe.) A modern vadember romantikus szemszögéből, már amennyire ez a szemszög egyáltalán kifejeződhet nyilvánosan, éppen fordított a helyzet: a civilizáltak *örökös szobafogságra ítélt szerencsétlenek, fogdatöltelékek, rabok.* A vadember nem tud mit kezdeni a virtuális tér kísérteties szabadságával és megveti a kákabélű civilizált képevőt, aki a történelmet csak „főtt” állapotában hajlandó magához venni, s undorodik mindentől, ami nyers. A Történelem megmaradt színterei, ahol még szabadon kószálnak a modernitás vademberei, szabadon csatangolnak ideológiai vadjai, rezervátumok, szafarik csupán, ahová egzotikus látnivaló ért utaznak el – persze csak tágra nyitott szemmel – a posztmodern cyberturisták. A Történelem a kifinomult (tehát már nem „nyers”) *szem* egyre kedveltebb turistacélpontja. Igaz, előfordul még, hogy a rezervátumokba rendfenntartó alakulatokat és büntető expedíciókat kell küldeni, mert szegény vadak hajlamosak elfelejteni, hol a határ: időnként átlépik a rezervátumot a civilizált világtól, a valóságot a Szimulakrumról elválasztó határokat, és a képcivilizáció békés, képevő népeit fenyegetik. Persze, így vagy úgy ebből a fenyegetésből és megfegyelmezésből is kép

lesz. Egyáltalán minden képtelenségből, ami csak elképzelhető minden világok e legjobbikában.

A „NYERS” ÉS A „FŐTT”

A posztmodern „főzéshez” is tűz kell (nem más ez, mint a képernyő lilán lobogó-vibráló lángja) és persze edény (nem más ez, mint a televíziós csatorna, ahol a fogást elkészítik), de talán még ennél is fontosabbak a mesterszakácsok és a kukták, a médiakonyha ezer titkának avatott ismerői, akik kívülről tudják az összes receptet, a megfelelő keverési arányokat, tudják, miből, milyen fűszerrel, mit lehet kihozni, hogyan kell tálalni, mivel kell köríteni a főételt, és minek kell következnie mi után.

De hát hogyan is lehet a „nyersből” „főttet” csinálni? Hogyan kell „megfőzni” a Történelmet, a Hatalmat, a Tradíciót, sőt, urambocsá’ Istent? Hogyan lesz, mondjuk egy „nyers”, „természetadta” politikusból az ‘imídzsmékerek’ konyhaművészete által „főtt”? Azaz hogyan lesz belőle televíziós kép, tömegkulturális mítosz, médiasztár? Hogyan hánthatók le megjelenésmódjáról a mitikus kép szempontjából zavaró, véletlenszerű, „nyers” vonások. Persze anélkül, hogy ettől a készétel zamata elveszne, hogy a politikus képe mesterkéltté válna, fellépése pedig hitel ét – persze, művészi hitelét! – vesztené. Mert a médiakonyhán is a nyersanyag megpucolásával – a hámozással, a hántolással, tollazással-belezéssel – vagyis a szükségtelen elhagyásával kezdődik minden. Ami ehetetlen vagy más ételbe való (esetünkben például minden „történelmit”, „morálisat”, „ideologikusat”), el kell távolítani. Az elkészítésnél a jó médiaszakács mindig magából a „nyersanyagból” indul ki, abból, amije van, és amiből ki kell hoznia a

maximumot, továbbá abból, hogy kinek „főz”. Ettől függ ugyanis, milyen ízeket tud és mit kell majd „előcsalogatnia” a nyersanyagból, hogy amit főz – hisz ezt várják tőle –, mindenkinek ehető legyen, jól csússzon, ne legyen rágós, és még azok is rákapjanak az étel ízére, akik mindaddig fanyalogtak tőle. A médiaszakács nem ínyenceknek főz, hanem tömegeknek. Népkonyhát vezet, tehát főznie is népszerűen kell.

A főzés titkai nem kifürkészhetetlenek. Maguk a szakács ok sem titkolják különösebben szakmájuk trükkjeit, nem misztifikálják foglalkozásukat, receptjeikkel és főztjük sikerével – egy következő főzőversenyre való meghívás reményében – szívesen hencegnek. Sőt, azt mondhatnánk, hogy a „Hogyan csináltuk meg XY imídzsét?” típusú „beavató filmek” éppúgy hozzátartoznak a médiasikerhez (a siker fölhabosítása, reklám a „szakácsoknak”, reklám a választáson győztes politikusnak és persze – s talán mindenekelőtt –, üzlet, ami pénzt hoz a konyhára), ahogy a nagy mozisikerekhez tartozik hozzá a bemutatót követő televíziós film a forgatás „igaz történetéről”, a filmtrükkök előállításáról, a csillagászati költségekről. Minthogy a „titoktalanítás” a tömegkultúra legnépszerűbb fogása, amihez szokásos misztifikációival előzetesen még létre kell hoznia a „titkokat” is, sem a politikuscsinálás „boszorkánykonyhájának” bemutatása, sem a szenzációs mozisiker filmtrükkjeinek „leleplezése” nem von le semmit ezek értékéből és hatásuk erejéből. Sőt, inkább megsokszorozza ezt.

Nem csalás, nem ámítás! Kívánságára, ízlése szerint elkészítjük önnek kedvenc politikusát! Előbb megnyúzzuk és apró darabokra vagdaljuk, majd bepácoljuk, végül a kívánt módon összerakjuk, meghempergetjük valamiben és apró lángon kisütjük… Jó étvágyat hozzá! A készterméket az üzleti reklámban is gyakran jellemzik elkészítési módja stilizált bemutatásával: „íme, mennyi jót helyeztünk bele,

milyen kényes ízléssel válogattuk ki hozzá a szükséges anyagot, milyen körültekintően, mennyi odaadással készítettük el!", avagy „milyen egyszerűen, milyen kevés eszközzel jutottunk el ehhez a csodálatosan természetes és tiszta termékhez". A receptek, a trükkök, a titkok tehát nyilvánosak. Bárki megtanulhat főzni, ha megvan benne a kellő alázat, kitartás és céltudatosság, ami minden művészi alkotáshoz elengedhetetlen. [25] (De ha nem is lesz belőle

---

[25] A szakácskönyveknek, kézikönyveknek, oktatási segédkönyveknek, elméleti tankönyveknek se szeri, se száma, mióta a XX. század 30-as éveinek elején Amerikában föltalálták a „political consulting" elnevezésű szolgáltatást. Az előtörténetről ld. D. Nimmo: *The Political Persuaders: The Techniques of Modern Election Campaignes, New* York, 1970. Az Oroszországban az utóbbi években kiadott kézikönyvek közül mutatóba néhány az ismertebbek és fontosabbak közült G. Napolitan: *100 szovjetov po organyizacii izbiratyelnoj kampanyii,* Moszkva, 1993.; V. N. Amelin–D. A. Levcsik: *Vojujut nadpiszi. Imidzs kandidata i szposzobi jevo aktualizacii,* Moszkva, 1995.; A. Ny. Zsmirikova: *Kak pobegyity na viborah?* Obnyinszk, 1995.; A. A. Makszimov–O. G. Rumjancev: *Kak pobegyity na viborah: opit i tyipologija voszmi uszpesnih izbiratyelnih kampanyij v Rosszii,* Moszkva *1995.; Kak gyelaty imidzs polityika,* Moszkva, 1995.; *Polityicseszkij konszultant v rosszijszkih izbiratyelnih kampanyijah,* Moszkva, 1995.; L. Brown: *Imidzs – puty k uszpehu,* Szentpétervár, 1997.; R. Joyner: *Lider; menedzser i pjaty principov uszpeha,* Moszkva, 1997.; G. Pocsepcov: *Professzija: imidzsméjker,* Kijev, 1998.; Avtandil Culadze: *Formirovanyije imidzsa polityika v Rosszii,* Moszkva, 1999. A legfontosabb „konyhák", vagyis „politikai konzultációs", „politikai technológiai", illetve „imídzsméker" központok Oroszországban jelenleg a következők: *Centr Polityicseszkih Tyehnologij* (Igazgató: I. M. Bunyin); *Isszledovatyelszkaja Gruppa CIRKON* (Tudományos vezető: I. V. Zadorin); *Centr Polityicseszkovo Konszaltinga „Nikkolo M"* (Igazgatótanács elnöke: I. J. Mintuszov); *„Politika" Alapítvány*(Elnök: V. A. Nyikonov); *INDEM Alapítvány* (Elnök: G. A. Szatarov); *Agensztvo Prikladnoij i Regionalnoj Polityiki* (Főigazgató: V. A. Homjakov); *Centr Polityicseszkoj Konyjunkturi Rosszii* (Igazgató: A. A. Csesznokov): *Asszociacija Pszihologicseszkovo konszultyirovanyija – Asszociacija molodih pszihologov Szankt-Petyerburga* (Elnök: A. V. Susztov): *Fond Effektyivnoj Polityiki* (Alapítója: Gleb Pavlovszkij). Részletesebben erről ld. Rosszijszkije centri polityicseszkovo konszultyirovanyija, In: *Politeja,* Moszkva, 1999. 2. (12) nyári szám, 97-171. o.

főzőművész, még mindig lehet a médiakonyhán készült politikai becsinált értő és választékos ízlésű fogyasztója, aki a műfajok és megformálási módok ismeretében képes megítélni a kész műalkotást – a politikust. Ahogy senkinek nem kell NB 1-es futballistának lennie ahhoz, hogy a pályán folyó játékot megítélni és értékelni tudja.)

Nem meglepő ezek után, hogy az 1996-os orosz elnökválasztást követően egymással versengve lebbentették föl a fátylat magukról és trükkjeikről a választási stábok, köztük a Jelcin győzelmén dolgozó amerikaiak is. Alekszej Golovkov például, Alekszandr Lebegy választási stábjának vezetője – tehát maga a főszakács! – ezt válaszolta a Lebegy 1996-os – egyébként Jelcin választási stábjában pontosan megtervezett – választási előretörését firtató újságíró kérdésére: „A siker titka a kellő szakértelemmel lebonyolított választási kampány, se több, se kevesebb. Hogy mi a teendő ilyenkor, az réges-rég megtalálható egy csomó kézikönyvben. Semmi egyebet nem kell tenni, mint elolvasni azt, ami le van írva. Vagyis az elnökjelölt utazza be az országot, találkozzon minél többet az emberekkel és így tovább. Titkok márpedig nincsenek, legfeljebb lusta emberek vannak, akik nem szeretnek vagy nem tudnak dolgozni, aztán saját kudarcukat ráfogják a nemzeti jellemre. [26]

Lássunk azért néhány alapműveletet már most, vállalva, hogy némileg elébe vágunk a következő fejezetek fejtegetéseinek! „Főzni” nemcsak sokféleképpen lehet, hanem olykor kell is, hiszen a feldolgozás és elkészítés módját nagyban befolyásolja a konyhára került nyersanyag – a „nyerspolitikus”.

1. *Előjelcsere, megfordítás, inverzió:* a „nyerspolitikus” – elnökjelölt, képviselő stb. – negatív tulajdonságait, fogyatékosságait, előnytelen vonásait, hibáit, esetleges bűneit, kópéságait egyetlen

---

[26] *Kak dosztyigaetsza pobeda – Intervju sz Alekszandrom Golovkovim,* In: *Russzkaja Miszl,* 1996. szeptember 19-25. (4141) 7. o.

mozdulattal – ahogy palacsintát forgat meg az ügyes kukta a serpenyő fölött – jó tulajdonságokba és erényekbe fordítjuk át. Ha mondjuk a „nyerspolitikus” a testi romlás, betegség, haldoklás tüneteit mutatja, akkor ebből spártai tűrés t, keresztényi alázatot, halálig tartó szolgálatot párolhatunk, leszerelve azokat, akik nem átallanak – argumentum ad hominem! – a politikus jelölése, megválasztása ellen fizikai alkalmatlanságának képeivel érvelni. Hasonlóképp, az előnytelen – vagy bizonyos választói rétegek szemében előnytelennek minősülő testi és habituális adottságok (alacsony termet, kopaszság, hosszú haj, ilyen-olyan öltözködés stb.) is erényekbe fordíthatók át (a kis termet például a „kisemberek” politikusának imídzsébe, a kopaszság egy „szókráteszi koponya” intellektualitásába vagy – bőrzekével kombinálva - macsó keménységbe és így tovább). Mindig van megoldás. Legalább ilyen hatásos lehet, ha a betegeskedő politikus nyers valóságát – merőben függetlenül tényleges állapotától – a csodás meggyógyulás, felépülés, feltámadás mindig megnyerő képében tálaljuk föl. A már-már esélytelen, már-már bukott (s ezért érzelmileg eleve rokonszenves) politikus csodás felépülése, föltámadása, ébredése, megújulása – mindig az Utolsó Pillanatban” persze! – megfelelő alany esetén olyan adu-ász, amit a mesterszakács éppen a kellő pillanatban játszik ki. A politikus által elkövetett hibák és bűnök, föltéve, hogy átütnek az alapétel ízén, átfordíthatók nyílt és önkritikus megvallásuk férfias erényébe, netán – ha van rá igény – a bűnbánó keresztény ember erkölcsi feltámadásának példázatába: „ilyen volt – ilyen lett!” Természetesen a megfordítás vagy átfordítás meséje nemcsak egy politikai személyiség, hanem egy egész párt esetében is hatásos lehet. Hogy aztán ez a mese milyen szüzsékben jelenik meg, az már az adott vallási

civilizáció érzületi mintáitól, hagyományaitól, a politikai kultúra jellegétől és színvonalától függ. Az orosz átfordítás meséjében például a jelentésugrás általában a feltámadás, a vezeklés és az áldozathozatal *meséiben* realizálódik.

2. *Szublimálás, átszellemítés, eltolás:* a „nyers" tulajdonságot ilyenkor nem átfordítással, előjelcserével változtatjuk „főtté", hanem úgy, hogy szellemi, erkölcsi szférákba emeljük föl, addig pároljuk a nyersanyagot, amíg mennyei ízeket nem csaltunk ki belőle. A merőben testi-fizikai vonásoknak ezáltal közvetlenül szellemi-morális jelentéseket tulajdoníthatunk. Ily módon például a durva, olykor állatias külső, a gorombaság, a faragatlan modor egyszeriben – a férfias határozottság, a gyermeki nyíltszívűség, a szókimondó őszinteség, a természetes tisztaság jelentését veheti föl. Félreértés ne essék: a feladat nem a fizikai durvaság elkendőzése vagy lelki finomsággá való „átfőzése". Sőt, ezeket a testi adottságokat még ki is kell domborítani, úgyszólván magát a „nyerseséget" kell közvetlenül erényként felmutatni. Abból kell kiindulnunk, hogy a tömegkultúrában a szörny és az állat alakja mindig megnyerő, föltéve, hogy romantikusan vagy szentimentálisan állítják a közönség elé. A nyerspolitikus elsődleges „nyerseségét" mint a feldolgozásra váró anyag jellegzetességét szigorúan meg kell különböztetnünk attól a „nyerseségtől", ami az elkészítés célja, s az elkészült fogás jelleg-meghatározó jegye. Politikusból is csinálhatunk tatárbifszteket. A tömegkultúrában eleve nem előny az intelligens külső, a szellemdús arckifejezés, az értelemtől csillogó, esetleg pápaszemes tekintet, a testi törékenység, ami – különösen az archaizáló politikai kultúrákban – eleve úgy hat a tömegekre, mint *határozatlanság, akaratgyengeség, gyávaság,*

nyámnyilaság, életidegenség, népidegenség. Megfelelő receptek birtokában és kellő ideig tartó főzéssel, föltéve, hogy van is rá igény, persze ezekből a népszerűtlen adottságokból is ki lehet főzni egyet s mást, ám ehhez feltétlenül szükség van az előnytelen külsejű politikus virtuóz szerepjátékára (dörgedelmes hang, egyértelmű gesztusok, kőkemény tekintet, szigorú szemöldök, igen egyszerű, lehetőleg tőmondatokra tördelt beszéd, némi agresszivitás a stílusban). Jót tesz az imídzsnek a politikai tetterő és akaraterő folytonos demonstrációja is (mindenütt ott van, nem ismer fáradságot, örökösen rendelkezik, nyilatkozik, tárgyal, rendeleteket ad ki, törvényeket visz keresztül stb., stb.). Oroszországban például olyannyira nem előny egy politikus számára az intelligens külső, hogy kifejezetten hátrány. Gorbacsov politikai imídzsének kétségtelenül imitatív, sznob „értelmiségi” stílusa, „nyugatos” allűrjei, paraszti származásának és pártállami szocializációjának szégyenlős rejtegetése korán népszerűtlenné és ellenszenvessé tették őt hazájában a népi rétegek szemében. Igaz, értelmiségi körökben és a nyugati politika színpadán ugyanez tette Őt a legrokonszenvesebb szovjet vezetővé. A jó médiaszakácsnak tisztában kell lennie azzal, hogy főztje nem egyformán ízlik majd mindenkinek hazájában és külföldön. Ahány nemzeti konyha, annyiféle recept és igény a „nyerspolitikus” elkészítési módjára. Csak hát a politikai meccseket végső soron minden politikusnak saját hazájában kell megnyernie. Jelcin faragatlanságát, a népből jött nómenklatursik jellegzetes habitusát ezzel szemben az orosz értelmiség és a Nyugat találta eleinte túlontúl „nyersnek”, hazájában viszont politikai népszerűségének kiapadhatatlan forrása lett. A nem intellektuális külső mint „nyers” adottság minden orosz politikus számára

előny, és ezzel az előnnyel – más-más mértékben és sajátos kombinációkban mind a „négy nagy” (Csernomirgyin néhai kormányfő, Luzskov moszkvai polgármester, Jelcin elnök és Lebegy kormányzó) egyaránt rendelkeztek (Putyin innen nézve igazi hibrid, akiben az intellektuális külső „nyersen” és a „nyers” hatalmi törekvés intellektuálisan jelenik meg.) Akitől a természet megtagadta azt a politikai szerencsét, hogy úgy nézzen ki, mint egy fatuskó, vagy akinek balsorsa úgy akarta, hogy másfajta szocializáción menjen keresztül, az lépéshátrányba kerül a politikában és mindent el kell követnie, hogy külső megjelenéséből eltüntessen mindent, ami intellektuális hajlamokra és lelki kifinomultságra enged következtetni. Grigorij Javlinszkij például, aki 1996-ban az ellenzéki demokrata tábor elnökjelöltjeként indult a választáson Jelcinnel és Lebeggyel szemben, mindent megtett azért, hogy letörölje magáról ezt a gyalázatot, a kétes és kínos értelmiségi eredetet, s amennyire csak lehet, „népire” vegye a figurát: gyakran jelent meg választási „spot”-jaiban hamisítatlan falusi csasztuskák „Grisájaként”, a „nép legkisebb fiaként”, egyszerű észjárású falusi gyereknek adva ki magát – ami azt illeti, mérsékelt sikerrel. A készítmény ugyanis kissé „nyers” maradt. A szublimáció fordítottja – a kifinomult szellemiség, az erkölcsi kiválóság „földiesítése”, eldurvítása, megtestesítése – mindig nehezebb, ha ugyan nem kivihetetlen mutatvány. Legtöbbször messzire kilóg belőle a lóláb, kivehető a csináltság, a hamisság, ami csak elmélyíti az egyszerű orosz emberben amúgy is mélyen élő bizalmatlanságot és gyanakvást mindennel szemben, ami nem közvetlen, nem természetes, nem testi. (A kultúra mint „hazugság”, „mesterkéltség”, az „értelmiségi” mint bűnös, népétől elidegenedett lény, „otsepenyec”, az „ész,

amely bajjal jár” – az orosz gondolkodás és művészet visszatérő témái voltak, és az orosz tömegkultúra témáiként élnek ma tovább.)

3. Jelentésadás és jelentésmódosítás kontextusteremtés által: a kontextus lehet tudatosan megválasztott és megkomponált háttér, élethelyzet, politikai szituáció (például családi kör, dolgozószoba, futballpálya, sportautó, népi lakodalom, show-műsor, határtalan orosz táj nyírfákkal, rögös életrajzi út fotográfiákban elbeszélve stb.), és lehet véletlen esemény, esetleges körülmény, amelyből a képfőzők utóbb a szükséges és lehetséges jelentést kiolvasztják és átviszik a politikus képére (például ilyen körülmények lehetnek a testi alkat, balesetek, egy betegség vagy műtét, a politikus szexuális életének kipattanó botrányai, melléfogásai, furcsa rögtönzései, ivászata stb.). A kontextus legfontosabb komponense persze az ellenségállítás. Az ellenségben megjelenő fenyegetés vagy veszedelem határozza meg legközvetlenebbül a politikai hős fellépésének és elhivatottságának jelentését. (Például a még „nyers” Jelcin aligha léphetett volna fel az ‘Orosz Demokrácia’ és a Nyugat együttes megmentőjének szerepében, ha nem sikerül a választási médiakondérba belefőzni a ‘Vörös Rém’ minden más ízt elnyomó, igen erős húslevespótlékát.) A rémalkotásban ügyelni kell arra, hogy egyetlen képben összpontosuljon az ellenség fenyegetése. Két rém nem fér el egy csárdában. A Gonosz legyen egy és oszthatatlan! Nem szabad megosztani a figyelmet, nem szabad kétséget hagyni afelől, kitől és miért kell félni. Az ízek bizonytalansága, bonyolultsága tönkreteheti a hatást. (Például az 1996-os orosz elnökválasztáson Jelcin mesterszakácsai ezért iktatták ki az ellenségképből – egyébként igen helyesen – az „1993-as rém” – Zsirinovszkij alakját, hogy aztán

teljes egészében a „Vörös Rémként” föltálalt kommunista pártvezér, Zjuganov mumusával töltsék be helyét.)

Külön kell szólni a kontextuális jelentéstulajdonítás kapcsán mindazokról az esetekről, amikor a politikus képe valamilyen nem-tervezett, „nyers” elmozdulás, véletlen fejlemény, lényegtelen mozzanatok háttérből való hirtelen előugrása következtében előreláthatatlan hangsúly- és jelentéseltolódásokat szenved el, és a megtervezett jelentéstől eltérő, sőt, esetleg azzal ellentétes jelentést indukál. A politika nemcsak a választási spotok *fikciós* és tudósítások, közvetítések, vitaműsorok, interjúk *fikcionalizált* televíziós műfajaiban mediatizálódik, hanem előre nem tervezett vagy másként tervezett, véletlenszerű, olykor egyáltalán nem is politikai események és helyzetek „spontán” mediatizálódás a révén is. Egy politikai konyha szakácsainak rátermettségét éppen az mutatja, mit tudnak kezdeni olyan – gyakran nem kívánt, kellemetlen, szerencsétlen – fejleményekkel, amelyek váratlanul és kéretlenül potyognak alá a konyhán rotyogó üstökbe. Az esetek többségében nem kell egyebet tenni, mint *hagyni,* hogy a „nyers” véletlen „megfőjön” és kioldódjon belőle az a különleges íz, amely az alapízhez hozzáadódva kicsit „megbolondítja” az ételt. A jó médiaszakács nem ismeri az „ostoba véletlent”, minden helyzetben feltalálja magát, minden mindig kapóra jön neki. Jó példája volt ennek Horn Gyula súlyos autóbalesete és az ezt követően türelemmel viselt fejtartó abroncs az 1994-es parlamenti választásokon. Ez a nyilvánvalóan nem-tervezett *szerencsétlen* esemény és következménye (a politikus képét alapvetően megváltoztató fejpánt) úgy adódott hozzá az ekkoriban Horn Gyula lejáratására indított kormányzati médiahajsza alkotta képhez, hogy

egymásra vonatkoztatta *a baleset, a beteg ember és a politikailag üldözött ember* képeit, noha ezeknek racionálisan semmi közük nem volt egymáshoz. A politikai szerencsétlenség elvont jelentését a fizikai szerencsétlenség mintegy megérzékítette és testileg dramatizálta, ami már önmagában megnyerő volt. A két – véletlenszerűen, racionálisan belátható összefüggés nélkül – *egymás mellé* került kép (a hivatalos politikai vegzatúra és a baleset képe) esztétikailag kapcsolódott össze és vált kötelező érvényűvé. Ez a parlamenti választások kimenetele, Horn pártjának 1994-es győzelme szempontjából talán nem perdöntő esemény is jól mutatja, hogy a politika mediatizációja valóban a politika esztétizálásának felel meg. A politika esztétizálása nemcsak a tömegkultúra műfajaiból oly jól ismert *érzéki különbség (másság)* és *érzéki fokozás (a dózis növelése)* hatásstratégiájában valósulhat meg, hanem a képi megformálás során a képben vagy a képek között létrejött, tisztán esztétikailag érvényes összefüggések, megfelelések, kapcsolatok rejtett hatásában is. Ahol a „prelogikus gondolkodású", archaikus ember *mágikus* összefüggést látott, így szelídítve meg mintegy a véletlen önkényét, s ahol a „logikus gondolkodású" modern ember *nem látott* összefüggést, mert racionálisan belátható összefüggés nem létezett, ott a „posztlogikus gondolkodású" ember, a civilizált „képevő" *esztétikai* összefüggést lát. Úgy látszik, nemcsak „l'état prelogique" létezett, kialakulóban van egyfajta „l'état postlogique" is, amely nem mágikusan, hanem esztétikailag, nem a kollektív hit, hanem az esztétikailag szervezett forma által „győzi le" a véletlent és létesít kapcsolatot logikailag össze nem függő dolgok között. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy mintegy felszínre hozza és esztétikailag aktualizálja a modernekben is eleven –

babonás hiedelmek, előérzetek, félelmek, gyanakvások formájában létező – mágikus késztetést, prelogikus gondolkodást.

4. Kimaradás a képből, képkerülés, képhiány: valamely politikus, politikai párt vagy politikai esemény nemcsak úgy maradhat ki a képből, hogy a médiacsinálók üzleti, politikai, netán szakmai megfontolásból, esetleg tévedésből vagy véletlenül kihagyják, kiüldözik, kiszorítják, hanem úgy is, hogy maga a politikus és a politika igyekszik kimaradni a képből, csakis a kép hátteréből politizálni és csak a drámai helyzetekben – kényszerűen vagy a legkedvezőbb pillanatban – lépni elő onnan. Tévedés lenne azonban ebből arra következtetni, hogy a televíziós képből való kimaradás, a képkerülés egyszerűen a hozzá nem értés, a politikai tétovaság és gyámoltalanság, a defenzivitás kifejeződése, ami csak árthat a politikusnak. A képkerülés, a „képtelenség" egyike lehet azoknak a főzési trükköknek, amelyekkel tompíthatjuk, ízét vehetjük a rossz minőségű nyersanyagnak, ugyanis nyilvánvalóan jobb, ha ritkábban szolgálunk az ebből készült fogásokkal és kevesebb „anyagot" használunk fel ilyenkor a főzéshez. Tévedés lenne ugyanis azt gondolni, hogy – mondjuk – egy gyönge kormányzati teljesítményt (mellékes, hogy a körülményekre vagy a személyi kvalitásra visszavezethetően) ellensúlyozhat, elhomályosíthat a kormányzat mediális jelenlétének erősítése, a kormányzati politika túltengése a képben. Éppen megfordítva: a gyönge kormányzat rossz teljesítményét csak felerősíti, ha túlságosan sokat szerepel vagy előtérbe tolakszik a képen, azzal a nyilvánvaló politikai szándékkal, hogy megmagyarázza rossz bizonyítványát, átírja saját történetér, feledtesse viselt dolgait. Innen nézve a kormányzat képkerülése helyes politikai

ösztönre vagy alapos tudásra vall a politika mediatizálása terén. Egy olyan országban és olyan időszakban, ahol és amikor a politika mint olyan (pártostul–parlamentestül–kormányzatostul) vált ki viszolygást, ellenszenvet, gyanakvást, unalmat, felháborodást a társadalom nagy részéből, politikailag valószínűleg kifizetődőbb a képkerülés és a közszolgálati média általános depolitizálásának, a szórakoztatás irányába terelésének főzési stratégiája. A politikai csatákban már megroggyant, összezsugorodott politikai ellenfél „nagyvonalú" előtérbe engedése, sőt túlszerepeltetése a médiában ilyenkor fölér egy kegyelemdöféssel. A hatalomra jutott politikus „szerénységet", „önmérsékletet" demonstráló visszahúzódása a képből úgy is eladható, mint a televíziós haszontalankodás helyett a kemény munkát, a hasznos közszolgálatot választó politikus örökös időhiánya: „nincs neki efféle komolytalan dolgokra ideje, amíg mások a televízióban fecsegnek, ő az országért dolgozik". (Valójában persze a képkerülő a bajt kerüli, hiszen egy mindenféle politikával ellenszenvező légkörben politikusként megjelenni Önmagában is bajos, az akut gazdasági válság körülményei közepette pedig azzal a veszéllyel jár, hogy a rossz, s egyre rosszabb világ a politikusban nem megmagyarázójára, hanem megszemélyesülésére talál. Persze, ilyen esetekre minden valamirevaló kormány gondoskodik villámhárítókról, vagyis pénzügyminiszterekről, akik aztán fölfogják és levezetik a társadalmi feszültségek kisüléseit, míg csak ki nem cserélik őket újabb villámhárítókra. A média-szakácsok számára külön feladat, hogy időről időre létrehozzák azoknak a politikusoknak a mitikus képét, akik majd bűnbakok lehetnek és elvihetik a kormány

hibáiért a balhét. Előfordul, hogy valakit kifejezetten erre a szerepre szerződtetnek az új kormányban.)

A TÖRTÉNELEM ZÁRÓRÁJA

Ahogyan a modernitás húzta ki a talajt – ugyanis *Istent* – vallási világállapot alól, ahogyan a modernitás szekularizálta – „húzta le” égből a földre – politikai eszmék és hatalmi berendezkedések formájában a vallási világállapot jellegzetes üdvígéreteit, mitikus képzeteit, ünnepi rítusait, úgy „szekularizálja”, azaz húzza ki a talajt – mármint a *Történelmet* – a modernitás alól a *Pénz* személytelen és szellemtelen világrendje: úgy bontja le vagy hagyja meg puszta díszletnek a szuverén nemzetállamokat, úgy lokalizálja a Történelmet a még civilizálatlan „modern vadak” – olykor egész kontinensekre kiterjedő – rezervátumaira, úgy foszlik szét a Történelem idejének aurája, úgy megy el a Történelem „esze”, úgy bomlanak föl a fennálló világok, a személyes és kollektív sorsoknak értelmet adó ideologémák, a fennálló világ Történelem által való megszentelésének, igazolásának, törvényesítésének és viszont: deszakralizálásának, kétségbevonásának, törvényen kívül helyezésének egész modern apparátusa. A Történelem túlvilága – ahogy a vallási túlvilág a modernitásban – metaforává válik, a történelmi (metonimikus vagy analogikus) beszédmód pedig a tömegkultúra összművészetének metaforikus beszédmódjává. A Történelem már nem vallási, erkölcsi, ideológiai, hanem csak esztétikai alapon állhat fönn, csak esztétikailag illeti meg igazság és hitelesség.

A *boldogság időszakai a Történelemben* – mint Hegel mondja – üres lapok. Tegyük hozzá: üres lapok a *történelmi ember* életében is. A hétköznapiság, a polgári kor „prózája” mindenekelőtt sivár és unalmas. A Történelem *vele szemben* magasztalódik fel – legalábbis a modern ideológiákban és a modern irodalomban – „ünnepi létezés ként”, „isteni színjátékként”, „költészetként”, amelyben még van

veszély, tragikum, nagyság, pompa, mámor, szédület, hősiesség, áldozat, csoda, még ha megjelenésmódja, ahogy ugyanis a hétköznapi valóságba betör és testet ölt, szinte mindig katasztrofális (szinte, mert ha csak a torz, kisszerű, nyomorúságos hétköznapok, a „kis idő” tükreként, szekularizált „másik világként”, a szembesítés és számonkérés, a leleplezés és példamutatás szatirikus vagy elégikus tükreként jelenik meg a modernek kezében, abból nem lesz okvetlenül katasztrófa). Ezért volt a „nyers” modernitás „Isten utáni”) ám történelmi *katasztrófavilága* heroikusan boldogtalan, tragikusan szerencsétlen, katasztrofálisan rossz közérzetű, halálosan kétségbeesett, és ezért töltheti el a „Történelem utáni” esztétikai világállapot, a már „érett” (avagy a történelem levesesfazekában „megfőtt”) modernitás – a posztmodernitás – *pénzteremtményeit* paradicsomi boldogság, nyugalom és derű, ezért terjedhet egy globális futótűz sebességével a „jó közérzet”, amit ma már kispénzűek is megengedhetnek maguknak, ezért érezheti magát mindenki „happy”-nek, „jól kondicionáltnak”, „szerencsés fickónak” (még a legutolsó szerencsétlen flótás is!), mintha csak egy luxushajó fedélzetének utasai lennének.

OROSZORSZÁG – „TÖRTÉNELEM UTÁN”

Forradalmakhoz, helyi és világháborúkhoz, polgárháborúkhoz, államcsínyekhez, felszabadító háborúkhoz a modernitásban sok idő, sok ember, sok vér, sok rombolás, s persze sok hit, sok türelmetlenség, sok illúzió és rajongás kellett. A „sok” elsősorban nem az idő, a tér, az anyag kiterjedésének nagyságára vagy mennyiségére, hanem minőségére utal. Az egyes embernek nincsen sok ideje. Az egyes ember a „kis időben” él. Csak ha hisz Istenben, vagy ha reményét legalább a „történelmi szükségszerűségbe” veti, akkor nyílik meg „kis ideje” a „nagy idő”, az isteni örökkévalóság vagy a Történelem ideje felé. A „sok” ebben az összefüggésben tehát „nagyot” és

„nagyszabásút” jelent, egy másik koordináta-rendszert, amelyben az egyes ember „kevés ideje”, „kis élete”, ha kívülről is, mélyebb értelmet nyerhet. (Sajnos, legtöbbször abban a formában, hogy a „kis időt” feláldozzák a „nagy időnek”, a „kis életet” a Történelem Istenének az ő letéteményesei: államférfiúk, pártvezérek, forradalmárok, diktátorok. De hát – valamit valamiért, ugyebár?!)

A Történelem „másik világa”, „nagy ideje”, transzcendens igazsága kell ahhoz, hogy egy személy kilépjen a maga „kis idejéből” és – a Történelemtől feljogosítva – valamely politikai közösség képviselőjeként, megértse az „idők szavát”, és megtegye, amit „tennie kell”, mert a Történelem (az Emberiség, a Nemzet, az Osztály, a Faj stb.) ezt várja tőle. Ebben a történelmi (kvázi-vallási) szerepben válik *hőssé,* a modern tömeg (a *történelmi* tömeg) elhivatott vezérévé, aki a tömegek „helyes ösztönét” aztán „felismert szükségszerűséggé” szublimálja.

Ám ahol az „idő tere” már nem a Történelem, ahol a „nagy idő” csak metafora, művészi fikció, ahol *az idő tere – a cybertér,* ahol a politikus, a „világtörténelmi egyéni„ég” csak médiaszereplő, médiamitugrász, tévésztár, kép a képek között, ott nem történelmi eseményekről, legfeljebb televíziós eseményekről, teleforradalmakról, telepuccsokról, teleháborúkról beszélhetünk. Ilyen értelemben mindaz, ami 1991 és 2000 között – tíz hosszú év alatt! – Oroszországban végbement, „kilóg” a történelemből, a történelem „nagy idejéből” és értelmezési keretéből, ám nagyon jól elfér a „posthistoire” elektronikus képidejében, az úgynevezett „reálidőben”. Oroszországban egymást követték a „televorot”-ok (vagyis a „televíziós közvetítés útján elkövetett államcsínyek”); a politi-

kusok, politikai pártok éppúgy televíziós úton jöttek létre pár nap vagy hónap alatt, ahogy a „rendszerváltás” a maga egészében – „piacgazdasággal” és „parlamenti demokráciával”, „többpárti választásokkal” és „pénzügyi stabilitással”, „újoroszokkal” és „maffiával”, Oroszország egyben maradásában, a társadalmi újratermelési folyamat biztosításában, a jól ismert modern feszültségek – nemzeti frusztrációk, irredenta hisztériák, osztálygyűlöletek és irigységek, politikai-hatalmi viszályok – „levezetésében” *a televíziós képnek* összehasonlíthatatlan nagyobb szerepe volt ebben a *tíz* évben, mint az ipari termelés örökölt infrastruktúrájának vagy a „történelmi hagyományoknak”.

Televízió nélkül nincs „augusztusi palotaforradalom” vagy „dicsőséges orosz forradalom” 1991-ben, nincs „vörös-barna zendülés” vagy „alkotmányos államcsíny” 1993 októberében, nincs Gorbacsov, nincs „Borisz cár”, nincs „Lebegy cár”, nincsen „orosz katasztrófa” és „orosz újjáépülés”, s persze nincs Putyin sem. Mert mindezek a fejlemények, változások nem a „történelmi valóságban”, nem az „empirikus világban” és persze nem is a velük szembeállított „társadalmi tudat” – az ideológiák, mítoszok – világában következtek be és történtek meg, hanem a televízió képernyőjén, amit a történelem esztétikai szimulációjának posztmodern eszköztára tett lehetővé. Az események nem történelmi módon söpörtek végig Oroszországon. Ezért nem rendítette meg ez a tíz év a világot, noha ami bekövetkezett (a Szovjetunió eltűnése, a szovjet tér szuverén nemzetállamokra szakadozása, az SZKP betiltása, az állami tulajdon spontán privatizációja, a pénz forradalmává berlini fal leomlása, Közép-Európa felszabadulása stb.), azt a modern történelmi tudat

mindaddig – ha egyáltalán, akkor – legfeljebb rémálomként tudta elképzelni, világraszóló és előreláthatatlan kimenetelű katasztrófák képében. *Soha semmi ehhez hasonló – vagy ehhez hasonló módon – nem ment még végbe a modem európai történelemben.* Semmilyen „ancien régime”, beleértve a cári birodalmat és a nácik „Harmadik Birodalmát”, sőt a Nyugat gyarmatbirodalmait, *nem omlott össze még így, ilyen történelmietlenül, ilyen megadóan, ilyen szelíden, szinte már elébe sietve saját sorsának.* Forradalmak, ellenforradalmak, restaurációk, polgárháborúk még egyetlen összeomló birodalomban sem zajlottak le ilyen kevés vérontással és pusztítással. Azok ugyanis *történelmi összeomlások* voltak, a történelem minden borzalmával és boldogtalanságával egyetemben. A Szovjetunió nem összeomlott, hanem úgyszólván – elillant. Mint egy lidércnyomás vagy kísértetállam. Márpedig nem volt az, és maguk e nem-történelmi átváltozási mód okai sem a szovjet rendszer sajátosságaiban keresendők. Bárha igaz, hogy a szovjet rendszer etatista fejlesztési diktatúrája „feszítette túl”, vitte ad absurdum a nyugati modernizáció trendjét, már-már államvallássá emelve a korlátlan és extenzív növekedés, a lehetetlent nem ismerő technikai-tudományos haladás, az általános jólét megteremtésének programját, s bárha igaz, hogy a szovjet rendszer totalitárius jellegű ideokrácia volt, vagyis minden modern rendszer között leginkább volt kitéve a „szó egyetemleges uralmát” kikezdő, a modern ideológiákat felforgató techno-telemédiumok támadásának. A hidegháború győzelmes megvívását alighanem épp az tette lehetővé a Nyugat számára, hogy a háború a Történelem – a történelmi szócsaták – frontjáról áthelyeződött az elektronikus képek által közvetített tömegkultúra, fogyasztói kultúra

„frontjára”. A Szó mindig vérre szomjazó istenei átadták helyüket az elektronikus Kép absztinens ördögeinek, akik beérik Coca-Colával is.

Ahhoz, hogy egy-két napba lehessen összesűríteni mindazt, amihez korábban (például még 1917-ben is) évek kellettek, ahhoz, hogy az országot szimbolizáló fő-város központjára lehessen korlátozni a *tényleges* politikai eseményeket, szükség volt a képernyő fénysebességgel pergő „reál idejére” és a „képvalóság” szimulációs lehetőségeire, amelyek aztán a lokálisat egyetemlegesként, a véletlenszerűt „történelmi szükségszerűségként” mutatták ki, és a tömegek számára esztétikailag átélhetővé tették mindazt, ami valóságos életükben nem következett be, ami a történelem újabb fordulóján elmaradt. De ugyanezért hiányzik ebből *a nem-történelmi tíz évből* a történe-tiség, a folyamatosság, a belső összefüggés, az egymásra épülés és az okulás. Oroszország megérkezett az „örök jelenbe”. Egyik kép kilöki a másikat, egyik politikai szimulációt – pártot, karizmatikus vezért, fenyegetést, ígéretet, csodát, katasztrófát – mindenféle átmenet vagy összefüggés – nélkül követi a másik, anélkül, hogy ez bárkiben is hiányérzetet keltene vagy bármilyen zavart okozna. A posztmodern képvalóságba minden belefér.

III. FEJEZET
A NAGY MOSZKVAI SZÓPUCCS

„Ej, beh jó dolog is a televízió! Az ember csak behunyja a szemét és tisztára mint a rádió!”[27]

(Szovjet aranyköpés a 70-es évekből)

Csak a történelem malmai őrölnek lassan. Az elektronikus tömegkommunikáció malmai gyorsak, egyre gyorsabbak. Megőrölnek mindent, csak látható és hallható legyen. Magát a történelmet is. Aki nincs tisztában ezzel, aki – úgyszólván – más malomban őröl, az maga is könnyen őrleménnyé válhat az új malomkövek közőrt. A mozgóképen ugyan *szemmel láthatóan* ő mozog, csak épp a mozgását szervező értelem jellege és minősége változott meg. Azért mozog, mert mozgatják, és azért mozog, hogy mindenkinek tetsszen. Akár tetszik ez neki magának, akár nem. A mozgóképpé vált, vizuálisan preparált embert használják, működtetik, kivágják, átvágják, új meg új értelmi összefüggések közé helyezik. Így lehet feltűnése – egy eltűnés erejéig – funkcionális ezen a világon. Semmi állandóság a változékonyságban, semmi folytonosság az egymás után következésben, semmi egység a sokféleségben. Nincs sem előtt, sem után. Sem eleje, sem közepe, sem vége – semminek, semminek. Sem oldás, sem kötés. Az egyenes adás televíziós reálidejében a történelemnek *nincs maradása.* Nincs *módja* maradni.

Aki csak szavai erejével képes elhitetni, hogy igaza van, az semmire sem képes. Aki csak a szó pengéjét forgatja ügyesebben ellenfelénél, jobb, ha búcsút int a

---

[27] Az orosz eredeti így hangzik: „Horosaja vescs tyelevizor zakrojes glaza i dumajes, sto szlusajes radio”. Idézi: Valerij Turovszkij: Govorit, nye pokazivaja, Moszkva. In: *Sztolica,* 1992. 1. szám

politikai pályafutásnak. A hatás, befolyás és győzelem manapság elsősorban attól függ, melyik csapat – hisz a politikus nem személy, hanem személytelen apparátusok, politikatechnológusok, PR-menedzserek, politikai konzultánsok fedőneve –, szóval, melyik csapat képes képet csinálni a másikból, miközben saját képe megalkotását nem engedi ki kezei közül. A másik rémképének felmutatása olykor felér egy győzelemmel.

A médiumváltás, persze, nem egyformán érinti a kultúra egyes területeit. De aki az üzleti életben vagy a politikában nem képes megteremteni a saját mozgóképét, nem tudja létrehozni cége vagy pártja „imídzsét", vagyis az eladásra és fogyasztásra szánt anyagi és szellemi javak *elektronikus varázsképét,* akinek nincs saját tömegkommunikációs malma vagy legalább befolyása az új malmok tulajdonosaira, az ezen a világon már aligha „süthet" lisztjéből kenyeret. A szavak vallási és történelmi súlya és ereje tüneményszerű gyorsasággal enyészik el a posztmodern civilizáció információs képsivatagában.

A LÁTHATÓ TÖRTÉNELEM

A modern kultúra embere előbb hisz és inkább hisz a saját szemének és fülének, mint bárki más szavainak, előbb fogadja el valóságnak, amit lát és hall, mint azt, amit csak elmondanak neki, amit meg kell értenie és el kell képzelnie. A modern ember vallási hitetlensége egyebek mellett abban is kifejezésre jut, hogy a füleinek sokkal kevésbé hisz, mint a szemeinek. A modernitás végén már nem az igaz szó („Isten Igéje" vagy az igaz tudás) áll szemben a hamis szóval (a „Sátán szavával" vagy a hamis tudással), hanem a közvetlenül látható-hallható technikai kép és hang áll szemben a közvetlenül nem érzékelhető, bizonytalan, homályos, s ilyeténképp kissé mindig gyanús szavak világával. A fotográfiákon és technikai mozgóképen rögzített vagy reprodukált *látható történelem* bizonyos értelemben a szavakban megőrzött – mitikus, elbeszélt, fogalmilag rekonstruált – *láthatatlan történelem*

kritikájaként jelenik meg a köztudatban, mint valami *tényszerű* történelem a *fiktív* történelemmel szemben. Természetesen a *mozgókép* sem „esik egybe” a valósággal, legalábbis nem jobban, mint a *szókép* vagy a *fogalom.* A mozgókép is létrehozza, konstruálja a valóságot, illetve a valóság fogalmát, csak másként, mint a szókép, és a technikai kép természetének megfelelő értelmet ad neki. Naiv képzelgés vagy puszta hit, hogy az érzékek számára empirikusan megragadható „a” valósággal azonos, és mindaz, ami túlmegy rajta, az „nem-valóság”: fikció és talány. Először is: a mozgókép nézője sem azonos a *tényleges nézővel,* aki jelen van valamely esemény bekövetkezésénél, bámészkodik, önkéntelen tanúja valaminek, a függöny mögül leselkedik, netán a felvevőgép mögött áll. Aztán *a tényleges néző* sem biztos, hogy „a valóságot” látja. Nézőpontja nem egy filmkamera objektívje: óhatatlanul korlátozott, mind érzéki, mind szellemi értelemben. Valahonnan nézi az eseményeket és nem láthat mindent, minden részletet, minden összefüggést, továbbá folyamatosan és elkerülhetetlenül értelmezi és értékeli is azt, amit lát. Nem áll módjában – létmódjában ugyanis – másként tenni. Nyilvánvalóan nem marad hatás nélkül egy esemény képének felépítésére, egy történet elmondására, hogy az átélő az esemény elindítójának, elszenvedőjének vagy külső szemlelőjének szerepéből látta a történteket. Egyáltalán nem biztos, hogy egy esemény közvetlen *szemtanújának* vagy *cselekvő átélőjének* későbbi tanúságtétele közelebb áll „a” valósághoz, az igazsághoz, egyszóval *ahhoz, ami történt,* mint mondjuk egy történész elemzése, aki évtizedek távolából próbálja meg fogalmilag rekonstruálni a szóban forgó eseményt.

Még tovább: a tényleges nézőhöz képest a *képnéző* bármikor otthagyhatja a képet, megszakíthatja a képvilág folyását, sőt, maga is rögzítheti mozgóképként a mozgó képet. Végtelenszer újraindíthatja és végtelenszer rögzítheti az egyszer

már rögzítettet. Végtére is a *világtörlésnek* nincs egyszerűbb módja egy televíziós készülék kikapcsolásánál vagy a képek közötti ugrálásnál. Egy efféle sorozatos világtörléshez – s ki ne gyakorolta volna már benne magát – a képernyőn kívül csak egy távirányító szükséges. Éppen olyan, mint amit a hadászatban használtak a modernitásban a „vadak”. A különbség az, hogy ott gombnyomással – a valóságos világot törölték. A „civilizált” ember csak a képvalóságot törli, minden mennyiségben, annyiszor, ahányszor csak akarja. A képvalóság megsemmisítése legtöbbször valóban indulatok levezetésére szolgál: lerombolják a tévéképet és ezáltal mintegy mágikusan megölik az ellenszenves vagy gyűlölt személye vagy valóságot, nemritkán az ismert varázsformulák kíséretében: „tűnj el! takarodj! menj a jó édes…!” Ki tudná megmondani, mennyi agresszió szublimálódott már ezen a módon a posztmodernitásban, mennyi kíntól, szenvedéstől, brutalitástól, rombolástól szabadult meg az emberiség a képvalóság feltalálásával, még ha elő is fordul olykor, hogy – különösen gyerekek vagy őrültek – összekeverik a képvalóságot a tényleges valósággal, s ebbe is bele-beletörölnek a látottak alapján. De hát így volt ez régebben is, csak akkor mesék, mítoszok vagy legendák képét keverték össze a valósággal.

A film- és különösképp a videokamera a látható-hallható világban bárhová eljuthat, és a világhálón bárhová eljuttathat elektronikus mozgóképet. De nemcsak univerzális médium, hanem másként az, mint a valóságot jelentésként és jelentésképként felidéző szavak médiuma volt. Egy dolog a láthatatlan, vagyis elbeszélt, és más dolog a látható, vagyis megmutatott történelemben élni. Az új médium először is *lerombolja azt az abszolút distanciát,* amelyben a történelem képe mind ez idáig létrejött, s amely a jelent a múlttól elválasztotta. Titoktalanítja, deheroizálja, deszakralizálja a történelmet. Azt a látszatot kelti, mégpedig hatásosan, hogy a történésben minden

látható-hallható alakot ölt, ami pedig nem látható és nem hallható közvetlenül, az vagy nem is létezik, vagy nem oszt és nem szoroz. Szóval, lényegtelen.

Jahve – miként az a Bibliában áll – szavával teremtette meg a mindenséget: *szólt és létrejött.* A késő modern világ azonban már nem az Ige, hanem a Mozgókép megtestesülése. Ha úgy tetszik, a mi világunkat nem az Ige, hanem a Mozgókép teremti. Mostantól minden másképpen van, mint idáig volt, olyan határt lépünk át éppen, amely másik világállapotba vezet. Ez a világ nem a „történelem futószalagára”, hanem az elektronikus médium filmszalagára készül. Pár év óta mindinkább digitalizálva: letörölhetetlenül, de korlátlanul átírhatóan és megírhatóan. A képet *megelőzően* létező (előrendezett, beállított, „elkapott”) valóság *rögzítése* mellett és helyett lehetségessé vált bármilyen valóság technikailag tökéletes előállítása (nem kell hozzá „eredeti”).

Ezzel végleg megdőlt a technikai képek megfellebbezhetetlen bizonyítóerejébe vetett modern hit. Nem dőlt viszont meg, sőt, mindinkább kiteljesedik a *látható történelem* – a tulajdonképpeni „posthistoire”-új dimenziója. Csak a láthatatlan történelemnek volt „szelleme”, „rejtett értelme”, „titka”, „célja”, „csele”, „törvénye”, csak a láthatatlan történelem hívó szavára sorakoztak fel egymással szemben nemzetek, nemzedékek, osztályok, hogy kiirtsák egymást, és az elveszített vagy eljövendő Aranykor nevében „megforgassák az egész világot”. A láthatóvá vált történelemből ez az egységes, és a fennálló világot újra meg újra antagonisztikusan megosztó értelem kilobbant. Mintha láthatóvá válása egyben leleplezõdését és hatástalanítását is jelentené. A látható történelem talán ezért is folyik olyan követhetetlenül és – a modern idők vérfolyamaihoz képest – szinte vértelenül. Változékonysága a napi

időjárást idézi. A virtuális világháborúk, mikro-polgárháborúk, távolsági háborúk, a teleforradalmak és televorotok (televíziós államcsínyek) áldozatainak száma a régi és a modern történelem hullahegyeinek hekatombáihoz képest viszonylag csekélynek mondható, noha persze, ettől még a gyilkolászás nem lesz örvendetesebb. Ha majd egy világháború egyetlen halottat sem követel, akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, mert „ottan van a Kánaán”.

A modern történelem alakítóinak – hál’ isten – már nem hősökké, hanem mozgóképekké kell válniuk. Hiszen nem az örök istenek, hanem az örök tévénézők tartják őket szemmel. Sorsuk egyre nagyobb mértékben függ attól, aminek a képernyőn látszanak, s egyre kevésbé attól, amit mondanak és cselekszenek. A történelmet egyre inkább a látvány teremtés szakembereire és a képi információközvetítés személytelen apparátusaira kell bízni. A politikus mindinkább csak néznivaló, látványosság, attrakció. A nézhetetlen politikus eleve kudarcra van kárhoztatva. Jaj annak a politikusnak, aki még ma is történetíróknak, újságíróknak, és nem a kamerának pózol, aki nem tudja: más a televízió képernyőjén, és más a szavak jelentésképernyőjén megjelenni. Aki a látható történelemben is létezni akar, annak a képernyőn kell megjelennie, képbe kell kerülnie, hacsak egyetlen percre is. Egyetlen perc legfeljebb a *láthatatlan történelem,* a „nagy idő”, a „szent idő”, az „örökkévalóság” szempontjából semmi. A *látható történelemben* maga az üdvösség.

Azt, hogy mostantól minden másképpen van *(van, mert többé nem lesz!),* mint idáig volt (úgy is fogalmazhatnék, másképpen vagyunk az időben, mint idáig voltunk), a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, annyi történetfilozófiai okoskodás és kultúrkritikai kirohanás után, népszerűen is tudtunkra adta a világtörténelemként csodált és rettegett eseményvilág

élő, egyenes adásban történő televíziós közvetítése. Így kerültek szemünk elé a kelet-európai forradalmak (például a bukaresti televíziós stúdióban lezajlott népfölkelés), a helyi háborúk és polgárháborúk (a sivatagi vagy öbölháború, a jugoszláv polgárháború), és így tűnt tova a képernyőkön 1991 augusztusa, a moszkvai palotaforradalom és a „dicsőséges orosz forradalom” *történelemjátékának* mozgóképfolyama.

VIDEO-BOLSEVISTA VILÁG-ÖSSZEESKÜVÉS

A szóbeli világnak, a történelemnek bizonyos értelemben utolsó végvárai és menedékhelyei voltak Kelet-Európa kommunista ideokráciái. A történelem „utolsó szavának”, az Ige – az isteni teremtőerővel felruházott politikai Ige – megtestesülésének tekintették magukat, s miközben minden erejüket lekötötte a mindenfelől rájuk törő ‘Ellenséges Szó’ feltartóztatás a, elhárítása, megsemmisítése, üldözése, szép lassan összeroppantak az információs és elektronikus világforradalom, a *szótlanul* terjeszkedő új, techno-telemédiumok nyomása alatt. Az egyre olcsóbb képrögzítési, másolási és információközvetítési technikákat, a külföldi rádió- és televíziós adásokat már nem lehet olyan könnyen föltartóztatni, mint a tiltott irodalmat a határon. A sajtó cenzúrája, a könyvindexek, az írott és nyomtatott szövegek elkobzás a és zárolása vagy bezúzása, a külföldi rádióadások zavarása egyre kevésbé töltötték be feladatukat, azt ugyanis, hogy blokkolják a szabad információ áramlást és megőrizzék a társadalom információs zártságát. Az új információközvetítési technikákat csak ideig-óráig monopolizálhatta az állam, s használhatta fel természetüknek ellentmondó célokra: az információk zárolására. A zárt társadalom hajóján idővel egyre több és egyre nagyobb rés keletkezett, amelyeken valósággal áradt befelé a világból az információ, irányítva és irányítatlanul. A hajómonstrum elsüllyedése idő kérdése volt. Az elektronikai és

információs forradalom vívmányai előbb a hadiiparban, majd a magánszférában is megjelentek. A magántelefonok, magántelevíziók és később már videók, faxok, fénymásolók gyors terjedését a nyolcvanas években már csak valamilyen polpotista „halálszocializmussal” lehetett volna megállítani. De a totális önizoláció és a permanens terror „történelmi árát” már nemcsak a szovjet társadalom nem akarta megfizetni, hanem a késő Brezsnyev-kor hitehagyott „új osztálya”, a korrupt és kleptokrata szovjet elit sem. (Nem meglepő, hogy a 90-es évek „kapitalista” és „demokratikus” Oroszországában a politikai elit 75%-a, a vállalkozói elit 60%-a került ki a nómenklatúra soraiból.)

Az információs forradalom kihívására adható másik választ a fennálló szovjet társadalom modernizálása jelentette. Gorbacsov hatalomra jutását követően a „glasznoszty” az információs forradalom ideológiája lett a Szovjetunióban. Megfogalmazói, a rendszer megreformálásának legradikálisabb képviselői és a változások irányát meghatározó új társadalmi érdekcsoportok főként a modern információtermelés szférájából kerültek ki. A politikai szétesés, a krónikus élelmiszerhiány, az ipari termelés zuhanása az eltelt évtizedben eltakarta az információs társadalom, az információs gazdaság dinamikus előretörését. Ha a hagyományos ipari és agrárszektorban megtermelt javak mennyisége és választéka megközelítette volna az információs szektorban előállított javakét, akkor a Szovjetunió minden politikai megrázkódtatás ellenére talán még ma is állna, a posztszovjet unió pedig nem táncolna még ma is a gazdasági összeomlás szakadékának peremén.

A rendszer átalakítását mindenesetre az információs társadalom két legfontosabb eszközét – az elektronikus pénzt és az elektronikus képet – kezükben tartó csoportok, javarészt a fiatalabb évjáratokból kikerülő pénzügyesek és tévészakemberek kezdték el és irányítják ma is. Régi, tizenkilencedik századi

értelemben vett polgárságot és középrétegeket ugyan hiába keresünk a posztszovjet társadalomban, de az új típusú információs vállalkozók rohamosan gyarapodó, egyre befolyásosabb, egyre tőkeerősebb rétegét szabad szemmel sem nehéz felfedezni. A képi információtermelés legtöbb csatornáját igen gyorsan kezükbe vették (később privatizálták is), és maguk is gyakran és szívesen jelennek meg a képernyőn.

A szovjet rendszerváltást nem új ipari forradalom, hanem a távközlési forradalom kihívása provokálta ki. Úgy látszott, e forradalom társadalmi és kulturális hordozóitól függ, hogy sikerül-e Oroszországnak az átállás az új információs világtársadalom vágányaira. Az elektronikus szovjet sajtó az 1986 és 1991 között eltelt időszakban sokkal fontosabb szerepet játszott a szovjet társadalom mentalitásának és érzületének átalakításában, mint bármely politikai párt, ideológiai csoport, politikai személyiség. Élve a gorbacsovi „nyitás” teremtette lehetőségekkel, a képi információközvetítés szinte minden fontos színterét a szakmailag képzett, vállalkozó kedvű fiatalok foglalták el. 1987 és 1991 között a legnézettebb, legsikeresebb hírműsorokat, kulturális tévémagazinokat a szovjet televízióban szinte kizárólag huszonéves fiatalok készítették. Olyanokat többek között, mint a *Vzgljad* (Nézőpont), az *Avtorszkoje tyelevigyenyije* (Nem-professzionális tévé), a *Do i poszle polunocsi* (Éjfél előtt, éjfél után), a *Videokanal* (Video-csatorna), a *Pjatoje koleszo* (Ötödik kerék) heti és havi műsorai, nem beszélve a TSZN-ről (Televíziós hírszolgálat) vagy a *600 másodperc* című pergő, attraktív, amerikai akciófilmek stílusát idéző leningrádi tévéhíradóról. Ezek a hírműsorok fiatalos lendületükkel, szemtelenségükkel, ötletességükkel, s nem utolsósorban személyes hangvételükkel valósággal lemosták a pályáról a konzervatív szovjet tévé unalmas, személytelenül hivatalos híradóját. Nem volt nehéz dolguk: csak szabadon kellett engedniük a mozgókép

szellemét, hogy kő kövön ne maradjon a szavakból épített szovjet valóságkulisszából. A szovjet múlt, a szovjet jelen és az ellenséges külvilág hagyományos verbális képét a látható-hallható valóság tévéképei rombolták le.

Először bizonyosodott be, hogy a politikai siker nemcsak azon múlik, kinek sikerül elfoglalnia az elektronikus média színtereit, hanem azon is, és főként azon, mit tud kezdeni „szerzett birtokával”. Hiába foglalták vissza a szovjet konzervatívok a központi televíziót, ha mozgóképek helyett újra csak szavakat tudtak a képernyőn mozgósítani. Hiába szorították ki a radikális fiatalokat az információtermelés központi színtereiről, ha azok szaktudásukat és újkeletű hírnevűket egy pillanat alatt tőkésítették: magánstúdiókat, kábeltelevíziókat alapítottak, videokazettára dolgoztak. Alekszandr Ljubimov, a legendás hírű *Vzgljad* műsorvezetője (aki később mint televíziós személyiség nyert a választásokon s lett népi küldött Oroszország parlamentjében) 1991-ben egy tőkeerős nyugat-európai céggel alapított magánstúdiót műsorának központi letiltása után. S míg a nevezetes augusztusi napokban az állami televíziót lefoglaló puccsisták fantáziájából arra futotta, hogy közleményeik beolvasása mellett Csajkovszkij *Hattyúk tava* című balettjét közvetítsék felvételről,[28] a

[28] A puccs napján reggel és este is felvételről bejátszott *Hattyúk tava* a szovjet televízióban talán az egyetlen maradandó jelképe lett az 1991-es augusztusi palotaforradalomnak, noha persze merőben ironikus értelemben. Természetesen az ötlet – a balett felvételének sugárzása – nem a puccsisták fejéből pattant ki. A puccsisták fejéből egyáltalán semmiféle ötlet nem pattant ki. A televíziós kép elől szinte menekültek. Érdekes, mit mond erről tíz év távolából a központi szovjet televízió igazgatója, Leonyid Kravcsenko, akit a „puccs” után egy ideig a „puccsisták” cinkosának tekintettek: „A balett sugárzását már augusztus 5-én bevettük műsortervünkbe. Akkoriban a műsorterv átfutási ideje három hét volt. A *Hattyúk tava* a Nagy Színház előadásában – alapmű. Ragyogó előadás. Épp ezért, hogy minél többen láthassák, délelőttre és estére is betettük, arra gondolva, hogy sokan vannak, akik első és második műszakban dolgoznak. Mint az emberek

televízióból kiebrudalt Ljubimov stábja reggeltől estig forgatott, videóra vette és illegális archívumba gyűjtötte össze a három eseménydús nap teljes krónikáját, hírláncot épített ki, amely olyan jól működött, hogy még a puccsista vezérek döntéshozói környezetéből is sikerült értékes információkhoz jutniuk.

A konzervatív politikai erők eredendő gyámoltalansága és tehetetlensége a modern média terén, képtelenségük, hogy képbe kerüljenek, vagyis hatásos képpé váljanak ellenfeleik képével szemben, könnyen csap át félelmi hisztériába és fundamentalista átkozódásba mindenféle modern média ellen. Az új technikai eszközt – mivel nem tudják, mire való és hogyan kell használni – démoni erővel ruházzák fel és démonként próbálják elpusztítani. A századfordulón a cári monarchia konzervatívjai és monarcho-fasisztái még a nyomtatott sajtóban látták a nemzet, „az orosz lélek megmételyezésének” legfőbb eszközét, a „rothadó Nyugat” sátáni trükkjét, az Oroszország ellen szőtt világ-összeesküvés médiumát (a cári Ohrana műhelyében készült hamisítvány, a „Cion bölcseinek jegyzőkönyvei” egész fejezetben tárgyalja, milyen szerepet játszik a nyomtatott sajtó a „zsidóság világuralmi” törekvéseiben); az ezredforduló szovjet konzervatívjai és új sütetű monarcho-fasisztái viszont már az elektronikus sajtóban vélik fölfedezni az orosz nemzet elpusztításán munkálkodó „idegenek” varázseszközét, a televízióban látják a „Sátán

templomát”. [29] A birodalmi állammá szikkadt bolsevik örökség nacionalista védelmezői kezdettől fogva „neobolsevizmussal” vádolják a radikális reformereket, liberális értelmiségieket. Nem csoda, ha a túlsúlyuk az elektronikus képtermelésben, szellemi nyitottságuk, nyugatias tájékozottságuk, technikai tudásuk és folytonos győzelmük az elektronikus médiában egyfajta „video-bolsevista világ-összeesküvés” rémképét ölti magára ellenfeleik lángragyúlt képzeletében. „Az az információözön, amelynek irányítását a »liberálisok« tartották kezükben, hatni kezdett a védtelen, immunitás nélküli, világnézeti és pszichológiai védőernyőitől megfosztott népi tudatra, amely hetven éven át egy obskúrus politika sötétségében leledzett” – írta a szovjet konzervatívok főideológusa, az 1991-es augusztusi puccs egyik ideológiai előkészítője, Alekszandr Prohanov. – „Lényegében olyan műtét volt ez, amelyet érzéstelenítés nélkül hajtottak végre egy eleven agyon. A népi tudatot koncul vetették oda a

»glasznosztynak«, hogy ízekre marcangolja.”[30] Nemcsak az figyelemre méltó ebben a fejtegetésben, hogyan értékeli az információs forradalmat és annak végrehajtóit azoknak az erőknek az ideológusa, amelyek ellen ez a forradalom irányult („összeesküvés a nép ellen”, „tudatrombolás” stb.), hanem az is, hogy elismeri sikerüket, s a katasztrófának tekintett társadalmi átalakulást az információs forradalomból eredezteti. E tekintetben ugyanis nem téved. A szovjet konzervatívok tévedése nem személyes jellegű, gondolathiba volt. Sokkal inkább a totalitárius kultúra észjárásából, a régi ideokratikus szovjet elit politikai szocializációjából fakadt. A Szó utolsó vitézei voltak ők, akik sziklaszilárdan hittek benne, hogy megfelelő szavakkal feltartóztathatják és megsemmisíthetik a video- és tévéképek ellenséges ármádiáját. Már ha egyáltalán észlelték valóságos ellenfelüket és az új harci terepet. Mert többségük még mindig az ideológiai harc régi terepén – a nyomtatott sajtóban – küzdött az ellenség ideológiai befolyása ellen. De az új terepen is a régi harcmodort, a régi terepen bevált harci eszközöket tudták csak bevetni. Nem ismerlek mást ugyanis. A szovjet konzervatívok és orosz liberálisok csatája úgy festett, mintha lovas hadsereget vezetlek volna rohamra tankok és rakéták ellen. A régi terepen, a szabad szóval és a szabad szellemmel szemben még hatékonyan léphettek fel. Az új terepen azonban, ahol a mozgókép és az üzlet szelleme volt az úr, szavaik rozsdás pengéje kicsorbult a minden szónál beszédesebb video- és tévéképeken. Soha nem mutatkozott meg frappánsabban és mulatságosabban ez a groteszk terepvesztés és tereptévesztés, mint augusztusban, a moszkvai szópuccs idején.

EGY SZÓPUCCS ANATÓMIÁJA

Feltűnő volt a lázas augusztusi napokban a puccsisták (én inkább klasszicizáló szovjet palotaforradalmároknak nevezném őket) tehetetlensége, mozgásképtelensége. Kevésbé volt

feltűnő, jóllehet kudarcukat előre jelezte a puccs mozgóképtelensége; az a gyámoltalanság, bénultság, amit e jeles férfiúk – egytől egyig a szovjet állam akkori vezetői, Gorbacsov kivételével – a képi információ-közvetítés terén tanúsítottak, noha a központi televízió teljes egészében az ő kezükben volt. *Nemcsak tetteket, hanem – ami még ennél is rosszabb – képeket sem bírtak produkálni.* Csakugyan nem a tettek, hanem a szavak emberei voltak ők, az egész puccs pedig már-már literátorok összeesküvése. A szó szoros értelmében.

Anatolij Lukjánov, akit azzal gyanúsítottak, hogy a háttérből maga szőtte az összeesküvés szálait – gyakorló költő. 1990-ben álnéven jelentette meg első verseskötet ét. *Jazov* honvédelmi miniszter pedig egy korabeli portréfilmben a katonaember szemérmességével vallotta meg, hogy verseket is ír, és érzékeltetésül tüstént el is szavalta egyik katonai témájú poémáját. *Krjucskovról,* a KGB vezetőjéről nem tudjuk ugyan, írt-e verseket, tudjuk viszont, hogy szenvedélyes versolvasó, és kedvenc költője József Attila. Ne tessenek csodálkozni: először is egyetlen költő sem válogathatja meg rajongóit, aztán meg Krjucskov a magyarokra szakosodott a KGB-ben. Éppen ezért került annak idején – 1956-ban – a szabad idejében ugyancsak verselgető budapesti szovjet nagykövet, később KGB-elnök, majd pártfőtitkár Andropov mellé. De irodalmárnak tekinthető a kolhozfantaszta, kollektivista-utópista *Sztarodubcev* is, aki egy másik puccsistával, *Varennyikov* tábornokkal együtt aláíróként szerepel az orosz írók lapjában közzétett, orosz írók által megfogalmazott *Szózat a*

néphez[31] című irodalmi-politikai kiáltványon, olyan prominens írók társaságában, mint Valentyin Raszputyin és Jurij Bondarev. (Utóbb, az ellenpuccs, a „nagy augusztusi orosz forradalom" beindítói éppen ezt a *Szózatot* nyilvánították a puccs ideológiai platformjának.) Talán csak a szívtelen pénzügyér, *Pavlov* lógott ki kissé a csapatból, bár rémlátomása a nyugati bankok Gorbacsov ellen szőtt világ-összeesküvéséről kifejezetten irodalmi képzelőerőről tanúskodott, akárcsak Krjucskov lélegzetelállító meséje a mérgezett amerikai gabonáról pár hónappal korábban. Ám egyikük sem mérte fel, hogy az elektronikus képuralom korában a hidegháborús propaganda *régi rémtörténetei* (pro és kontra) csak a képernyőn kelhetnek új életre, ha tudnak. Különben hatástalanok. Tettek és sikerek híján nem szavakat, hanem mozgóképeket kellett volna produkálni. (Gorbacsov is mindig tudatában volt ennek.) Nem csoda, ha hittek a szavak mágikus erejében. A szó kultúrájában nőttek fel, szavakkal bástyázták magukat körül, tanácsadóik is irodalmárok voltak. 1990 decemberében az oroszországi Írószövetség kongresszusa (az ekkor még egységes Írószövetség a konzervatív szovjet-orosz reakció fellegvára volt) nemcsak a szovjet hadsereg és a pravoszláv egyház, hanem a Szó, az Ige megváltó erejét is mozgósítani próbálta: „Az emberek a Szóra, az Igére várnak – mondta Anatolij Szaluckij. – *Ezért támogatom azt a javaslatot, hogy Oroszország írói forduljanak újból felhívással Oroszország állampolgáraihoz. Újból és újból, mindaddig, amíg a*

Szó meg nem testesül.”[32] Nos, ezt a Szót aztán addig hajtogatták, míg végül csakugyan megtestesült. De nem tettekben, hanem egy szóképben. Belőle lett a puccs inkább groteszk, mint félelmetes hatású szómaszkja – a GEKÁCSEPE (az *Állami Bizottság a Rendkívüli Állapot Bevezetésére* orosz rövidítése). Ez lett hát maga a puccs. Se több, se kevesebb, mint egy groteszk szókép. Nem csoda, ha a szópuccsot a moszkvai demokraták maroknyi csapata könnyedén mozgóképbe fojtotta. Míg az egyik oldalon szívhez szóló szózatok, dörgedelmes kiáltványok, hivatalos közlemények sorakoztak föl, a másikon a nagy nyugati tévétársaságok, az orosz magánstúdiók és magánvideósok forgatócsoportjai és tévé-videoképei. „Körülöttünk rengeteg ember, kezükben videokamerák és fényképezőgépek. Megállás nélkül filmeztek és fényképeztek minket. Mellettünk Volgák suhantak el, azokból is minket filmeztek. Annyi volt ott a kamera, mint a nyű. Soha életemben nem láttam még ennyit egy helyen. Folyton villogtak a vakuk, mindenfelé éjszakai felvételre beállított kamerák infravöröse égett. Azt hiszem, valakitől előre tudhatták az útvonalunkat –

a kamerák teljesen fel voltak készülve az

érkezésünkre[33] – emlékezett vissza az eseményekre egy tankos kiskatona pár héttel később.

Hogy mennyire csak irodalmárok kezében volt a botcsinálta puccsisták „imídzsének" megformálása, azt nemcsak a GEKÁCSEPÉ-t bejelentő kollektív sajtóértekezletről készült önleleplező tévéfelvétel mutatta meg 1991 augusztusában, az egyetlen és sorsdöntő tévés megmutatkozás totális csődje, hanem az a görcsös erőlködés is, amivel literátor kíséretük e szürke és tespedt bürokratákat történelmi hősökké próbálta fölfújni a reakciós sajtóban: „Az ország vezetésében ma kétségkívül Jazov a legrátermettebb ember – írta *Jazov* című írásában az ultrareakciós katonaíró. Karem Ras, egy héttel a »puccs « előtt. - Nyilvánvaló, hogy a mi Bátyónk – Jazov. (Az eredetiben a „bátyka" szó szerepel, amely az oroszban fővezért, pater familiast, atamánt egyaránt jelent. – *Sz. Á.)* Valóban olyan ő, mint az édesapa. Két ilyen ember van ez idő szerint nálunk – az egyik ő, a másik II. Alekszij

pátriárka. [34] Persze, ha ez a portré – Jazov mint az orosz nemzetcsalád atyja a képernyőn is hatásosan tudott volna megjelenni, akkor alighanem betöltötte volna hivatását, nem lett volna közröhej tárgya. Csakhogy ennek képernyőre alkalmazásához vagy zseniális imídzsmékerek kellettek volna, vagy más alany, nem Jazov. Mikor Jazov a tévékamerák előtt, igazi interjúhelyzetben a róla készült portréfilm után megjelent, úgy hatott, mintha Scsedrin *Egy város története* című szatírájából lépett volna elő.

Nehéz elképzelni hálásabb karikatúratémát a nyolc palotaforradalmárnál. A puccs híre által gerjesztett félelem órái egyáltalán nem tették őket félelmetesekké. A puccs előtt egy héttel jelent meg a *Sztolica* címlapján Jazov, Pugo és Krjucskov, a három orosz „bogatir” (az óorosz bilinák *sic!* mitikus vitézei)

groteszk képében. [35] A puccs után egy héttel, augusztus 27-én pedig a *Pilot* animációs filmstúdió már piacra is dobta *Puccs* című „animációs dokumentumfilmnek” nevezett rajzfilmjét, amelyet három nap alatt készített el. A két és fél perces film, amelynek elkészítésén húsz rajzoló dolgozott teljesen ingyen és éhesen, a stúdióvezető szerint a „katonahumor” kissé vaskos műfajában született: azzal kezdődik, hogy a GEKÁCSEPE tagjainak irodájában kopogtatnak, és azzal ér véget, hogy Jelcin lehúzza a „nyolcakat” a

vécén. Afféle posztmodern ROSZTA-ablak ez a

rajzfilm,[36] s készítőinek aszketikus munkamoráljával és vaskos humorával együtt jól illett a „forradalmi napok” légköréhez.

A szópuccsisták mozgóképben annyira semmit nem produkáltak, hogy a „forradalmi” dokumentumfilmek készítőinek később a nevezetes sajtóértekezletről készült filmanyag utólagos manipulálásával (a puccsisták arcának megnyújtásával, szavaik komikus hatású szétdarabolásával és megismétlésével) kellett létrehozniuk a történelmi Gonosz jól ismert politikai kliséjét. De a kegyelemdöfést a szópuccsnak minden bizonnyal a *játsszunk puccsot!* elnevezésű szórakoztató asztali játék adta meg, melynek kivágható játéktábláját és összeragasztható dobókockáját (a kocka minden oldalán egy puccsista arcképe) a *Lityeraturnaja Gazeta* tette közzé. A játékhoz mellékelt használati utasítás így kezdődik: „Olvasó! A gekácsepisták a puccsot elvesztették. Vajon, ha köztük lettél volna, te meg tudtad volna nyerni? Kockát a kézbe és rajta! Az út a Matroszkaja Tyisináig (értsd: a dutyiig – *Sz. Á.)* sok-sok kalandon át vezet. Az győz, aki legtovább játékban tud maradni. Jó utat és jó szórakozást!” Mint mondani szokás: minden jó, ha a vége jó. Ámde az a vég messze van még.

Az 1991-es augusztusi „beugratós puccsot” 1993-ban újabb „beugrató s puccs” követte (az elsőben a konzervatív szovjet államvezetést, Gorbacsov környezetét „ugratták bele” a palotaforradalomba, a másodikban pedig a Haszbulatov és Ruckoj vezette szovjet parlamentet). A „beugratós puccsok” kirobbantásának és meghiúsításának szimulálásában mindkét esetben kulcsszerepet játszott a média, s mindkettőre pontosan illik az orosz műszó: *televorot* – azaz telecsíny, televíziós úton elkövetett államcsínykísérlet. A média, az elektronikus képek mozgatásához szükséges szakértelem és tényleges hatalom mindkét esetben a Jelcin-párti demokraták oldalán volt. A „puccsisták” szavakat üvöltöztek és

megpróbálták eltörölni a kép hatalmát. A szó szoros értelmében. 1993-ban a zendülök első útja az osztankinói tévétoronyhoz vezetett, ezt ostromolták meg éjszaka, és az utcai zavargások során jelképesen televíziós készülékeket vertek szét.

TÉVÉ-BORISZ ÉS VIDEO-MISA

Láttuk: a modern politikában a pártok, mozgalmak, vezérek csatározása nem az utcán, nem a parlamentben, hanem a képernyőn dől el. Akinek csak szavai vagy tankjai vannak, és nem győzi mozgóképpel, az alulmarad. Aki azonban győz, annak egyszersmind a képernyőn, képileg is győznie kell: létre kell hoznia győzelmének video- és tévéképeit. Ahhoz, hogy politikai győzelmét győzelemként fogadja el a társadalom, képbe kell kerülnie és képben kell maradnia. *Cuius televisio, eius visio.* Minél kevésbé modern egy társadalom, annál inkább ki van téve a szavak politikai mákonyának, és minél modernebb, annál könnyebb mozgóképek által manipulálni. A moszkvai szópuccs összeomlása 1991 augusztusában egyben az ideokratikus keleti totalitarizmus szóvilágának összeomlását is jelentette, teljes szócsődöt, amely a szovjet társadalom modernizáltságának fokát is megmutatta. A szópuccsot nem egyszerűen leverték, hanem tévé- és videoképbe fojtották. *A szópuccsistáknak a kegyelemdöfést nem letartóztatásuk adta meg, hanem Gorbacsov és Jelcin megjelenése a képernyőn.* Mert amennyire mozgásképtelenek és mozgóképtelenek voltak a szópuccsisták, olyan mozgékonyaknak és mozgóképeseknek bizonyultak a tévé- és videoforradalmárok. A szópuccsisták antimodern észjárására vall, hogy Gorbacsovtól a szót vonták meg, a szólás lehetőségétől fosztották meg. Fel sem merült bennük, hogy a némaság ellenfelüket erősítheti, hogy a háziőrizetben fogva tartott szovjet elnök nem telefonon, rádión, levélben, hanem *videoszalagon* fog üzenni országnak és világnak. Sőt, magának az

óhatatlanul gyanúba keveredett Gorbacsovnak is az az érdeke most már: ne szóban, hanem mozgóképen lépjen a világ nyilvánossága elé. (Ma már bizonyosra vehető, hogy tudatosan nem lépett verbális kontaktusba a külvilággal, jóllehet megtehette volna.)

Akár médiaszakemberek tanácsolták neki, akár mint ízig-vérig posztmodern politikus, ösztönösen érezte, mit kell tennie: Gorbacsov jól választott, amikor a drámai erejű hallgatás mellett döntött, vagyis nem engedte, hogy szavai megelőzzék személyes megjelenésének tévé- és videoképét. Csakis ez a megjelenési mód tudta – annyira amennyire – hitelesíteni őt az áldozattá vált elnök szerepében. Végül, amikor a személyes jelenlét, a visszatérés és vallomás tévéképei (1. a repülőgépről leszálló megtört, kissé borostás elnök képe; 2. az orosz parlament előtt saját szerepéről számot adó elnök képe; 3. a sajtóértekezleten mindent a világ elé táró vallomástevő elnök képe) sem bizonyultak elégségesnek az áldozati szerep hitelesítéséhez, *akkor vetette be a csodafegyvert,* a háziőrizete alatt veje által készített amatőr videofelvételt.

Figyelemre méltó, hogy a győztes Jelcin 1991 augusztusa után a letartóztatott palotaforradalmárokat mindenekelőtt a képtől, a képernyőn való megjelenés lehetőségétől igyekezett megfosztani. A szópuccsisták, ha megkésve is, a börtönben mintha ráébredtek volna az új politikai fegyver jelentőségére. Erre mutat legalábbis annak a mintegy 14 órányi videoanyagnak a kicsempészés e a szovjet főügyészségről, amely a vádlottak első napi kihallgatásait rögzíti, s amelyből egyórányit a német televízió *Spiegel* magazinja is leadott. (Az anyagot ugyanis a *Spiegel* moszkvai szerkesztőségéhez „juttatták el”.) Persze, önmagáért beszél, hogy a szópuccsisták csak a *vereségük után* mint *vádlottak* és *kihallgatottak* jelentek meg video- és tévéképen. Ők bezzeg – ellentétben Gorbacsovval nem gondoskodtak jó előre olyan videoszalagokról, amelyeken a történelminek nem mondható, ámde *hiteles*

privátigazságot tárhatták volna *utólag* a világ szeme elé. Számukra maradtak a szavak, a töredelmes vallomás vagy a makacs tagadás szavai. Noha most már a képben. S bár nem egészen világos, csak pénzt akart-e vagy manipulálni is valakit vagy valamit (bíróságot, közvéleményt), aki ezt a kihallgatásról készült videoanyagot a börtönből kicsempészte és a nyugati sajtó rendelkezésére bocsátotta, egy biztos: tisztában volt vele, hogy nem a vallomásokat rögzítő jegyzőkönyv, hanem csakis a kihallgatásokról készült videofelvétel ér sok pénzt, és manipulálni is csak képekkel érdemes.

ÜZENET A VIDEOPALACKBAN

Gorbacsov, az első modern szovjet politikus, *az első televíziós főtitkár* nagyon sokféleképpen jelent meg idáig a képernyőn, de minden helyzetben, politikai pályafutása mélypontján is képes volt tévéképként testet ölteni. Pontosabban szólva: testet veszíteni, hiszen a képpé válás minden esetben „elvalótlanodást” jelent. A képszemély és a képvalóság a hús-vér személy és a közvetlen valóság (a „nyersanyag”) átköltésén, fikcionalizálásán alapul, amit fentebb a „főzés” világából vett metaforákkal próbáltam érzékeltetni. Gorbacsovot kétségkívül a múlthoz kapcsolja bőbeszédűsége, szószátyársága, ám nem szabad elfelejteni, hogy egy ideokratikus hatalom *szóbeliségét,* az ideologikus Szó hívőit és őrzőit eleve csak szavakkal lehetett eleinte legyőzni, s a pártállami rabulisztika, ama keleti füleknek oly édes bülbül-szavak ismerete nélkül aligha kerülhetett volna bárki is a nómenklatúra első helyére. Tehát Gorbacsov is szükségképp a pártállami Szó homályos világából jön, szavakat mormolva, hajtogatva, szavakkal bűvölve el a világot és szavaktól várva a szovjet újjászületést, ámde minél magasabbra emelkedik, annál élesebbé válik a róla készült kép: a szürke, pártállami csinovnyikból, apparatcsikból a modern médiának köszönhetően lesz politikai világsztár.

A „glasznoszty” kezdetben még csak új, eleven, igaz szavakkal árasztja el az üres vagy hazug ideologikus Szó sivatagát. Ha tetszik, ez még az a Szó, amiről Szolzsenyicin beszélt: az *Igazság szava,* amelyből egyetlenegy is elég, hogy az egész világot a maga oldalára húzza („odno szlovo pravdi, vesz mir peretyjányet”). Az „Igazság szava” elemi erővel söpri el az útból a Szó anakronisztikus lovagjait és homokváraikat, hogy aztán nyomában meginduljon a tévé- és videoképek áradata, és az „Igazság szava” a technikai képben tűnjön el. Láthattuk Gorbacsovot interjúhelyzetben, rögtönzött beszélgetésben, családja körében, életrajzi portréfilmben, láthattuk népi főtitkárként, amint az orosz iparvidék hepehupáin bukdácsol, vagy a köréje gyűlt egyszerű embereknek magyaráz, láthattuk kifogástalanul öltözködő, örökké mosolygó, nyugati stílusú világpolitikusként, előadás, interjú, barátkozás közben, láthattuk szenvedélyes parlamenti debattőrként, aki védekezik és támad, kioktat és rendet teremt, keresztülver vagy megvétóz törvény javaslatot, rendeletet, láthattuk őt nyugati trikókon, feliratokon, jelvényeken „Gorbiként”, és láthattuk őt keleti, népies stílusú, familiáris, otrombán gunyoros vagy jóindulatúan bratyizó szlogenek, plakátok, bábfigurák,Misájaként’. A tévé- és videosztár képe és névalakja nem marad meg a képernyő keretei között, előbb-utóbb elönti a látványvilágot: trikókra, matricákra, zászlókra, sapkákra, jelvényekre kéredzkedik. Hogy egyebet ne mondjunk: Gorbacsov fejének képe, a koponyáján húzódó jellegzetes folttal a szovjet rendszerváltás ezerféleképpen variált emblémája lett. A Nyugat „Gorbija” és az oroszok „Misája” nem holmi gúnyrajz, karikatúrafigura, hanem *a médiasztár hiposztázisai* az áruvilágban. Ezek a képek nem a,fölöttünk álló”, a hatalom abszolút távolságában megjelenő, isteni attribútumokkal fölruházott pártfőtitkár *halálosan komoly* alakjának karneváli lefokozására és kinevetésére irányultak, hanem a mellettünk levő, familiárisan közeli, közvetlenül megszólítható, úgyszólván megtapintható

köznapi ember és privátember *sztárolására.* (Más kérdés, hogy a legfelső hatalom hagyományos orosz felfogása a sztárt inkább a *cár* szerepében látja szívesen: a demokratikus hatalom mint gyönge hatalom, a demokratikus habitus mint uralkodni nem tudás jelenik meg a társadalom szemében.)

Gorbacsov pályafutásának alighanem legnagyobb médiabravúrja az volt, hogy házifogsága napjaiban, a hallható és látható világ képéből *kirekesztve is képben tudott maradni.* Keresett és talált magának olyan kamerát, amely *a „száműzött király képében* a világ elé állította, még ha az események felgyorsulása következtében kissé megkésve is. Arról az amatőr videofelvételről van szó, amelyet – saját bevallása szerint – veje készített róla, s amelyet két példányban, kalandos körülmények között csempésztek ki a külvilágba (az egyiket állítólag Nyugatra, a másikat Moszkvába), s amelyet utóbb, Gorbacsov visszatérése után a szovjet televízió egyes programja sugárzott. Az amatőrizmus, a felvétel házilagos kivitelezése, technikai tökéletlensége, a sérült videoszalag, a rossz megvilágítás egyáltalán nem véletlen külső körülmények ezen a felvételen, hanem Gorbacsov video-hiposztázisának legmélyebb jelentésrétegéhez tartoznak. Az otthoni környezet, a házias kötött pulóver az elnökön, az elnök borostás arca, az érzékelhetően éjszakai *(tehát* titokban, illegálisan) készített felvétel súlyos történelmi vagy politikai mondanivalót sugároz: azt ugyanis, hogy az elnök nem otthon van, szerettei meghitt körében, hanem házi őrizetben, megfosztva szabadságától és politikai hatalmától. Éppen az adja a felvétel drámai hitelét, hogy az elnök csak magánemberként – családapaként, nagyapaként, balekként szólhat a világhoz: „ez lett belőlem”, „ezt tették velem”. A politikai szimbólumok, a nyilvános politikai tér reprezentációs szimbolikájának hiánya a felvételen a hatalom hiányával lesz azonos. Az otthoni környezet, a közvetlen gesztusok, a házipulóver nem az elnököt hozzák most emberközelbe, mint máskor,

hanem az „emberközelt” használják fel a politikai dráma, az államcsíny, az „elárult vezér” személyes drámájának képi érzékeltetésére. (Nehéz megmondani, mennyire kiszámítottak ezek a hatáselemek. Abban azonban aligha kételkedhetünk, hogy Gorbacsov vejének videokamerája elé ülhetett volna öltönyben és nyakkendőben is, ám egy hatalmától fosztott elnök esetében ez komikus erőlködésként hatott volna – „akkor is én vagyok elnök!” –, és nem annyira kifejezte, mint inkább eltakarta volna a valóságos helyzetet, vagy legalábbis azt, amit valóságnak akart föltüntetni, hogy ugyanis az elnököt megfosztották a hatalmától és házi őrizetben tartják.)

Az elnök a megbuktatását követő drámai órákban csakis az áldozat, sőt, kicsit a balek szerepében jelenhetett meg a képernyőn, ha nem akart ő is a „puccs” – titkos, ám a háttérben kiváró – vezéreként gyanúba keveredni a közvélemény előtt. Maga a megjelenés, hogy vállalta a megszólalás – pontosabban: a képpé válás, a megképződés *személyes kockázatát,* a civilkurázsi dacos jelentésével (titokban készített és kicsempészett felvétel) egészítette ki az alapjelentést („mindenki becsapott, hiszékenységem áldozata lettem, börtönben vagyok!”). *Erre* különösen a visszatérését követő napokban volt nagy szüksége Gorbacsovnak, hogy elhárítsa a terjedő gyanúsítgatásokat és vádakat, miszerint ő is benne volt a puccsban, méghozzá nyakig. Ha csakugyan benne volt – így a jóhiszeműek és a naivabbak –, akkor miért állt volna dácsáján kamera elé és miért próbálta volna kicsempészni a kópiákat? Éppen azért – így a gyanakvóbbak –; hogy elterelje magától a gyanút! Végtére is a felvételt csak a puccs bukása után kezdték vetíteni. Akár ezért, akár azért, a titokban készült videofelvétel világosan mutatja Gorbacsov politikai habitusának, észjárásának modernségét. Tudatában van, hogy hallgatósága meggyőzéséhez nem elegendő a szó. A lelkét is kiteheti, akkor sem fognak hinni egyetlen szavának sem. *Csak annak hisznek, amit a saját szemükkel lát-*

nak. Merőben függetlenül attól, hogy áll-e mögötte valami valóság vagy sem: a valóság ugyanis mostantól nem a kép mögött, hanem *a képen áll.* Áll és természetesen bukik, ha a képnek nincs elhitető ereje, vagy állítását egy másik kép valóságállítása kikezdi. (Megint csak függetlenül attól, hogy a másik kép inkább megfelel-e valamiféle képet megelőző valóságnak avagy sem). *Hiszen nem a valóság állítása a kép, hanem a képé a valóság. A kép állítja sőt, bizonyos értelemben felállítja – a valóságot.* Gorbacsov és „imídzsmékerei”, politikai technológusai pontosan tudják, hogy az erőteljes politikai hatáshoz a technikai kép „tanúságtételére”, „bizonyítékra” van szükség. Mert a technikai kép úgy bizonyít, hogy ő maga nem szorul rá valami rajta kívül vagy túl levő instancia bizonyítására. A technikai kép a valóságot nem egyszerűen állítja, hanem *előállítja,* ugyanis *mint lenyomatot, bizonyítékot, bűnjelet* állítja elő. A modern ember elsősorban a filmet, a video- és magnófelvételt fogadja el ilyen valóságbizonyítéknak, mert csak szemének, s nem fülének hisz. A videofelvétel *valóságértékét* adott esetben fokozták bemutatásának körülményei is. Például az, hogy a *Vzgljad* című politikai magazin ifjú fenegyerekei szerezték meg az egyik kópiát, s a történet hitelessége kedvéért vetítés előtt hosszan mutatták a technikusok keserves munkáját: ahogy az illegálisan kicsempészett, kazettájából kiemelt, gyűrött videoszalagot ügyes kezek szemünk láttára tekercselik újból kazettára (nem csalás, nem ámítás!). A hitelességet tovább fokozta, hogy a *Vzgljad,* amelyet az év elején Gorbacsov kezdeményezésére vagy jóváhagyásával tiltottak le a képernyőről, a szópuccs bukása után éppen Gorbacsov videoképével térhetett vissza az első csatornán a szovjet televízió műsorába. Tehát aligha lehetett politikai vagy személyes elfogultsággal meggyanúsítani Gorbacsov iránt, az üzleti érdek gyanúja (szenzációs anyag, amit világszerte jó pénzért el lehet adni) ekkor még, a szovjet éra végén, és főként *ezekkel* a lelkes fiatal televíziós citoyenekkel szemben kevesekben

merült fel. Valójában persze akkor már a *Vzgljad* a szemfüles és bájos fiatal televíziósok saját tulajdonában működő *VID* produkciója volt, s amikor ezt a fekete-tengeri Foroszban, az elnöki rezidencián készült titkos „Gorbacsov-klipet” leadták, akkor nem annyira a Gorbacsovnak nyújtott erkölcsi elégtétel lebegett a szemük előtt, mint az információs világpiacra való betörés üzleti nyeresége. Jellemző, hogy a felvétel levetítésekor ők maguk kamerák előtt siettek elhárítani azokat a híreszteléseket, hogy a kezükbe került kópiát mesés összegekért máris eladták volna Nyugaton.

OROSZ JÓSÁG

A titkos videofelvétel, amely *magáért beszélt,* s amelyen Gorbacsov az áldozat képében jelent meg, politikai imídzsének kezdettől fogva adott alapjelentését aktualizálta, nevezetesen azt, hogy Gorbacsov – jó. Igen, talán tétova kissé, talán túlontúl passzív, végtelen naivságában azt sem veszi észre, hogy elárulják őt bizalmas emberei, amikor pedig cselekednie kellene, letargiába esik és bénultan néz maga elé; mindez azonban nemhogy nem zárja ki a jóságát, de bizonyos mértékig – és különösen az orosz népi tudatban – éppen e jóság megnyilatkozása. Túlságosan jó ő ahhoz, hogy átlásson a gonoszon, túlságosan jó, hogy vállalja a cselekvéssel, az akarati döntésekkel együttjáró rossz kockázatát, a vérontást, a pusztítást, a kellemetlenségeket. A jóság a népi Oroszországban egyáltalán nem üres erkölcsi kategória, s így a politikai vezető imídzsének esetenként fontos alkotóeleme lehet. Jellemző, hogy a jóságot az orosz nemzeti karakter alapvonásának tekintette az egész – az ortodox kereszténység szellemében alkotó – orosz irodalom és orosz vallásfilozófia. Gorbacsov „jósága” ennek megfelelően nemzeti színezetet nyert: az „orosz ember jósága”, „orosz jóság” lett belőle.

A passzív, engedékeny, tétlen, habozó cár, főtitkár, vezér vagy elnök az orosz népi tudatban ambivalens

módon jelent meg: egyszerre negatívan és pozitívan. *Jóságos tétlenségével* ugyanis romlásba és káoszba taszította az országot, de ő maga is áldozatává vált saját tétlenségének és tehetetlenkedésének. Túlzott jósága, rettegése attól, hogy magára vegye a hatalmi döntésekkel együtt járó „rossz” terhét, a határozott lépések korlátoltságát és felelősségét, végül is katasztrófába torkollott. A jóságos cár – *tehetségtelen* cár, mert rettenetes hatalmával nem tud, nem mer, nem képes élni, de egyben *szerencsétlen* cár is, mert ez a hatalom, ha már mást nem, őt magát nyomja agyon. A népi tudatban ezért egyszerre *megvetés és sajnálat* tárgya.

„Lám-lám, ő is csak olyan, mint mi, oroszok mindannyian, túlságosan orosz, szegény!” Az „orosz hatalom”) a rettenetes hatalom gyakorlásának bűnökkel terhes munkája nem orosz embernek való. Orosz embernek a hatalomnélküliség való: a *volja,* vagyis a kötetlenség semmitől nem béklyózott szabadsága, az *anarchia* vagy legalábbis *Oblomov díványának* „földi Paradicsoma”. Az „Államisten”, az „első mozgató” helyére valaki más kell, egy nem-orosz, egy „idegen”, mondjuk, egy munkagép precizitásával működő *német* vagy egy kíméletlen *ázsiai* despota, mindenesetre olyasvalaki, aki nemcsak tudja, mi a teendő, de megtenni sem fél semmit: cselekszik, rendet teremt, lecsukat, száműz, kivégez, betilt, megtorol, ha kell. *Természetesen nem valóságos származás kérdése ez:* I. Péter vagy Lenin etnikailag nagyoroszok voltak, mégis épp annyira *idegenek,* mint Sztálin. II. Miklós viszont *alig orosz,* s most – sok évtizeddel az után, hogy a népi gyűlölet hullámai családjával együtt véresen elsodorták – mégis úgy jelenik meg a népi tudatban, mint *igazi orosz,* aki nem szerette a hatalmat, aki nem a trónon, hanem kizárólag családja körében és szabadidejében érezte jól magát. Jóságától nem tudott cselekedni: örökös habozása, tétlensége szelídségéből, jóságából eredt, noha ez az őt passzivitásra kárhoztató mérhetetlen jóakarat uralkodásának minden

szakaszában katasztrófákhoz vezetett. II. Miklós 1991 utáni rövid életű kultusza Oroszországban nem annyira a vértanú vallási kultuszát foglalta magában, mint inkább a hatalom gyakorlásától rettegő, kétségbeesett magánember a szerető férj, a családapa, az amatőr fotós kultuszát, a *szerencsétlen orosz ember* kultuszát, sőt, a huszadik századi orosz *kisember* kultuszát, aki „mi" is lehetnénk. Kísérteties, ahogy ezek az *utolsó Romanov* történelmi passzivitását, vagyis „orosz jóságát" reprezentáló kultikus motívumok az *utolsó Bolsevik,* Mihail Gorbacsov politikai imídzsén eluralkodtak 1991-ben: szerető férj, jó nagyapa, akit gyerekek, unokák vesznek körül, aki belefáradt a politikai küzdelmekbe, aki mindenkivel békességet, megegyezést vagy kiegyezést akar és visszariad minden határozott lépéstől, aki kész lemondani „elnöki trónjáról" akár II. Miklós a „cári trónról" 1917 februárjában –, csak béke legyen. (A különbség persze az 1917-es és 1991-es Oroszország közőrt mérhetetlen. Nem két történelmi rendszer, két állam rend, hanem *két világállapot* von köztük különbséget, amit jól mutat az „orosz katasztrófa" vagy „orosz apokalipszis" két lefutásának teljesen eltérő módja is: a *történelmi,* amely vérözönnel és teljes gazdasági összeomlással járt, és a *szimulált,* amely ehhez képest szinte vértelenül és gazdasági összeomlás nélkül zajlott le.)

A népszerűtlen, megvetett, pipogya utolsó főtitkár tehetetlenségét (akárcsak az annak idején ugyanígy megvetett utolsó cárét) orosz jóságként átértelmező politikai imídzs létrehozásában fontos szerepet játszottak az elnök megbuktatásának és visszatérésének körülményei. A bűnbánó, az orosz parlament és az orosz társadalom színe előtt új hűséget fogadó visszatérő uralkodót éppen Jelcin és a Jelcinisták védelmezték meg a gyanúsítgatásokkal szemben: „Hagyják már szegény Mihail Szergejevicset, mit tehetett volna, ő egyszerűen csak egy jó ember…" mondta Szergej Haszbulatov, akkoriban Jelcin jobb- vagy balkeze (1993 októberében már ő is „puccsista", a

szovjet nép képviselők feloszlatott parlamentjének letartóztatott, és később amnesztiával szabadult elnöke). Az a körülmény, hogy közvetlen környezete, saját politikai kísérete szőtt összeesküvést Gorbacsov ellen, csak kiemelte emberi jóságát. A jó ugyanis eredendően balga, naiv, hiszékeny. Végtelen jóságában másokról is csak jót képes feltételezni. S valóban: kell némi rosszaság – rosszhiszeműség, fondorlatosság, immoralitás – ahhoz, hogy a másikban feltételezzük vagy észrevegyük a rosszat.

A jó, a békés, a szelíd, az emberséges, a passzív Gorbacsov politikai imídzsének nagyon is megfelelt az *áldozat,* az *elárult vezér* szerepe, melybe a szópuccs sodorta, s melyet a házilagos kivitelezésű videofilm – legalábbis látszólag – egy kétségbeesett *cinéma vérité* pátoszával rögzített. A hangsúly *nem* az óvatos, a helyzethez képest méltóságteljes, ámde teljesen üres *szavakon* volt, melyeket az elnök – „végső elhatározásra jutva”, „tovább már tarthatatlan, helyzetében”, „kényszerű illegalitásában illegális esz-közökhöz nyúlva” – a világhoz és honfitársaihoz intézett, *hanem a helyzeten,* amely igazolta a szavakat és mozgóképpel cáfolt rá a botcsinálta palotaforradalmárok hazug hebegésére, hogy – úgymond – Gorbacsov beteg, még lábadozik, de nemsokára visszatér elnöki posztjára. (Nyilván megtörve a GEKÁCSEP-isták érveinek súlya alatt, ami persze egy ennyire jó embertől, mint Gorbacsov; alighanem ki is telt volna: „még mindig jobb, ha én – egy jó ember – vezetem a puccsot, mint ha valami csirkefogó venné át a helyemet!”) A szópuccsistáknak jellemző módon eszükbe sem jutott(!), hogy *szavak helyett képekkel* igazolják saját verziójukat, hogy – mondjuk – ők maguk kényszerítsék kamera elé az elnököt, vagy tákoljanak össze dublőrrel vagy dublőr nélkül – olyan filmet, amelyen az elnök szavai és képe az ő verziójuk mellett tanúskodik.

A HARCOLÓ JELCIN

A „béketeremtő”, „szelíden visszavonuló”, „mindenhonnan kihátráló”, „mindenkivel kiegyező”, „jósága áldozatává lett” Gorbacsov tévéképének éppen ellentéte volt Jelciné, amely a kétnapos szópuccsot követő egynapos „utcai forradalom” valóságos emblémája lett. Teljes összhangban Jelcin addigra már kialakult „anti-Gorbacsov” imídzsével, az augusztusi napok hősének vitalitását, aktivitását, dinamizmusát, harciasságát, keménységét hangsúlyozta. A leggyakrabban elhangzó jelző Jelcin politikai stílusával és egyéniségével kapcsolatban az, hogy „harcos” és „kemény” („bojevoj”, „zsosztszkij cselovek”).

Jelcin politikai erejét mindig is konfrontációkból merítette. Ha éppen békesség volt az országban és hatalomban, akkor provokált, kitalált vagy szimulált konfrontációkat, hogy keménysége, tettrekészsége, harciassága mindenki előtt nyilvánvalóvá váljon: „Jelcinnel nem jó kukoricázni!” Rettentő Borisz („Borisz Groznij”) azonban – mint az csaknem tíz év távlatából már jól látható szintén *nem élt* rettenetes hatalmával csak *demonstrálta* azt: „rettentő vagyok!” vagy még gyakrabban: „rettentő leszek! rettentő leszek!” – és még a fogát is csattogtatta hozzá. De hát őt kifejezetten erre a szerepre szerződtették. Ő is ízigvérig orosz alkat, és nem kisebb komédiás volt, mint Gorbacsov, csak egészen más repertoárral. Végső soron *az orosz medve* két hiposztázisa ők – a brummogó, bumfordi mézcsenő macié és a haragra gerjedt, fogát csattogtató fenevadé.

1991 forradalmi augusztusa keresve sem találhatott volna alkalmasabb figurát a hősszerep eljátszására Jelcinnél. A kíméletlen konfrontáció, a dühödt támadás, a könyörtelen leleplezés, a megtorlással fenyegetőzés szerepei nem fértek össze akármilyen helyszínnel, cselekménnyel és idővel. Jelcin óriásalakjához, dörgő basszusához, plakátstílusához kolosszális terek kellettek, ahol a hőst nem kötik

formális szabályok, kiszámíthatatlansága és szeszélyessége felszabadító hatású, ahol ő áll a tér középpontjában, ő uralja a teret. Ő beszél: a népgyűlések, az utcai tüntetések, az üzemcsarnokok és stadionok tere ilyen. A modernitás ünnepi politikai tere és rendkívüli ideje ez. Ezzel természetesen azt is állítom, hogy Jelcin – mediális értelemben – a tegnap embere volt, noha a „történelmi konfrontáció" szerepeiben hatásosan mediatizálható. Ám ilyen szerepek nem mindennap adódnak, különösen nem a hatalom megszerzését követő hétköznapok során. A stadionstílus és plakátstílus pedig nem hiteles a képernyőn. Nevetséges vagy ellenszenves.

Jelcin ideje a válságok, a politikai viharok ideje volt. A vezér ideje, aki utat mutat, áttör, bevezet, kivezet. Abban a pillanatban, hogy nem volt fal, amely döngethető, ellenfél, amely gyűlölhető és átkozható, Jelcin politikai képének varázsa hatástalanná vált. Neki a hatalom hétköznapjait – a konszolidációt, az építést, a stabilizációt – is úgy kellett megjelenítenie, mint könyörületet nem ismerő támadást, rohamot, összecsapást. Az árliberalizálást például így: „Jelcin kemény kézzel, könyörületet nem ismerve felszabadítja az árakat." A piaci reformokat pedig így: „Jelcin térdre kényszeríti a szabadpiac ellenségeit, és kemény kézzel bevezeti a piacot." Ezt az imídzset erősítették a szópuccs napjaiban keményen pattogó ukázai (amelyek azután is vagy tíz éven át folyamatosan pattogtak, lévén más egyébre képtelenek), vagy például a gyakorlatilag ekkor már nem létező állampárt azonnali és teljes betiltásának zord parancsa.

Ez az örökös konfrontálódás mindennel és mindenkivel inkább egyfajta *konfrontációs játék volt,* semmint valóságos hatalmi politika. *Nem vérre ment, hanem képre.* (Bár 1993 októberében és 1995 decemberében eljutott a vérontásig is.) Nem tényleges konfliktusok vagy dilemmák *politikai* megoldását szolgálta – jól-rosszul –, hanem a *harcoló ember* politikai képének felépítését, amelyhez csak jól jöttek

Jelcin személyes karakterének „nyers” adottságai (a „nyersanyag” ugyebár, amiből az „elnök-levest” főzik a demokratikus képevők számára!). Ennek fényében talán nem meglepő, hogy ezeknek a konfrontációknak a legritkább esetben volt valódi *politikai* tétjük, *politikai* hozadékuk pedig szinte a nullával egyenlő. A politikus ilyenkor épp csak belekezd a harcba, és már abba is hagyja. Csak kirobbantja a harcot, de nem viszi végig. A harcra *nem mint politikai eszközre,* hanem *mint pszichikai állapotra* van szüksége, amelyben harciasságának vad erénye *képszerűen és népszerűen* megmutatkozhat. A konfrontációk úgy lobbannak fel és hunynak ki – egyik a másik után, mint a gyufaszálak, hogy egy-egy pillanatra megvilágítják a harcoló ember zord arcvonásait a politikai sötétben. Például a forradalom győzelmének első órájában Jelcin bedobta a köztársaságok közötti határok kérdését – kitört a konfrontáció, mire másnap az egészet visszavonta; elnöki rendeletet adott ki a csecsen-ingus köztársaságban azonnal és könyörtelen ül bevezetendő rendkívüli állapotról, konfrontálódott a parlamenttel is, másnap azonban a rendeletet visszavonta, „kiderült”, hogy tanácsadói félrevezették (ez persze újabb konfrontációs játékra adott alkalmat) és így tovább. *Minden konfrontáció jelentése ugyanaz volt: „Jelcinnel nem jó ujjat húzni!”* Éspedig nem azért volt ez a jelentésük, mert ennek valami megfelelt Jelcin politikai gyakorlatában, mert tényleg nem volt ajánlatos ujjat húzni vele (erre, szerencsére, nincs túl sok példánk, hacsak a Fehér Ház szétlövését vagy az örökös menesztéseket, lefokozásokat, kegyvesztéseket, szidalmakat, fejmosásokat stb., nem tekintjük ilyeneknek), hanem azért ez a jelentése, mert ez *tetszik* a képevő népnek, mert ilyen emberként *érdemes* megmutatkozni előtte, ez népszerű.

A konfrontáció s készség nemcsak *fenyegetést* jelent, hanem *rettenthetetlenséget* is. A konfrontáció mindig veszélyt rejt magában. Olykor egyenesen életveszélyt. A harcoló ember azonban nem fél a

veszélytől, sőt, keresi azt. Ő maga is veszélyes ember. Kihívja maga ellen a sorsot. Veszélyes helyekre megy. Őt azonban nem fogja golyó, nem teríti le merénylet. Csalánba nem üt a ménkű. Minden konfrontációt túlél, és éppen a túlélés csodás képessége tanúskodik erejéről, karizmatikus képességéről. Jelcin is mindig a „legforróbb” helyekre igyekezett. Például a blokád alá vont (de meg nem ostromolt) Fehér Házból, illetve a nevezetes tank tetejéről, ahol testőre tartott elé golyóálló pajzsot az „augusztusi forradalom” napjaiban, egyenesen Karabahba ment (ahová Gorbacsov bezzeg be nem merte tenni a lábát!). Persze oda azért nem ment, ahol neki eshetett volna baja, ha nem is fizikai értelemben (karabahi utazása idején ez a hely például az orosz parlament volt). Különben is a harcoló politikus számára nem az utca, a nyilvános tér, a harctér a *veszélyes hely,* hanem a formalizált politika színterei: a parlament, a tárgyalóterem, az ülésterem. Ezek jelentenek halálos veszedelmet imídzsére. Ezeket a színtereket tehát jó, ha kerüli, *legalábbis képileg.*

Jelcin talán még II. Miklósnál is ritkábban jelent meg a Dumában. Annyira nem szenvedhette ezeket a színtereket, hogy olykor fel is számolta őket. Mint 1993-ban a népi küldöttek szovjet parlamentjét. Vagy legalábbis felszámolással – pontosabban: feloszlatással – fenyegette meg. Mint később ötpercenként a Dumát. A Jelcin-alkatú politikus legszívesebben örökös *rendkívüli állapotban* kormányozna, és lépten-nyomon ilyen rendkívüli állapotokat idéz is elő konfrontációival, hacsak egy-egy pillanatra is. Hiszen éppen a rendkívüli állapotban mutatkozik meg népszerűen, *nem formálisan,* kié a hatalom, az ország és a dicsőség. Nem a színpadszerűség vagy a teatralitás volt idegen tőle, hiszen minden utcához, nyilvános térhez kötődő *történelmi alakítás* színpadias kissé, és a fényűző kremli palotatermek grandiózus csillárjai alatt mindig szívesen lépett fel kitüntetéseket, címeket, adományokat osztogatva „Borisz cár” mitikus szerepében. Jelcin a politikai megformáltsággal együtt

járó *formalitást, gépiességet, automatizmust, beszabályozottságot,* egyszóval a *normák és formák világát kezdettől fogva gyűlölte.* „A norma – én vagyok!” A jogi kötöttségek, procedúrák, viselkedési normák, írott és íratlan szabályok az ő számára értelmetlen kötöttségeket jelentettek, lehetőséget az időhúzásra, mikor pedig halaszthatatlan ügyekről volt szó, és csak elhatározásra és döntésre lett volna szükség.

A harcoló ember akadálynak látja az egész világot, mely nemcsak célja megvalósításában, hanem eszközei megválasztásában is korlátozni akarja őt. Holott a harc nem ismer szabályokat, és a harcoló ember nem ismeri a lehetetlent. A harcoló ember képében megjelenő politikus először is *szabad kezet* akar. Másodszor pedig *azonnali diadalt:* éppen azért bocsátkozik könyörtelenül harcba, mert *már nincs idő* a lacafacázásra. A könyörtelen harcba bocsátkozó ember képe ezt üzeni: *nincs már idő – azonnal, cselekedni kell!* Végtelen türelmetlenségét, ami forradalmi időkben aranyat ér, ez az örökös időhiány igazolja. Jelcin az orosz bürokrácia *oblomovi* és az orosz intelligencia *hamleti* habitusával szemben az *akaratlagos* kormányzás I. Péter és Lenin – stílusát, a bolsevik *volencia* (az „akarat elitje”) akaratból új világot teremtő habitusát *szimulálta* csaknem egy évtizeden át. Szimulálja, mert a gyorsan és határozottan cselekvő, a konvencionális politika szövevényes jogi szabályain átgázoló politikus képe mindig *népszerű.* Akkor is, ha valójában semmit nem csinál, vagy ha gyors és határozott lépéseinek sem foganatjuk, sem következményük nincsen. Jelcin – mentségére legyen mondva – nem teremtett új világot, s ezért az ilyenkor szokásos iszonyú árat sem kellett a társadalomnak megfizetnie. A mindennel és mindenkivel konfrontáló, örökösen és körkörösen harcban álló Jelcin aktivista plakátképe elfedte *lényegi passzivitását,* totális politikai tehetetlenségét és egyben valóságos teljesítményét is, hogy *engedte le-*

épülni mindazt, amit a szovjet időkből örökölt. A mai Oroszország katasztrofális állapota nem az „Akarat Istenének” (értsd: Jelcinnek) teremtőkedvéből következett: ez az az ár, amit a régi világ leépüléséért idáig fizetni kellett. Aránytalanul csekélyebb annál, amit az új világ teremtéséért fizetett eddig már kétszer is Oroszország.

Jelcin imídzsét nem a techno-tele médiumok állították elő. Egészen hagyományos úton jött létre, elsősorban köztéri szereplésekben, tömeggyűléseken, közvetlen politikai akciók során, röplapok, újságok, brosúrák közvetítésével. És nemcsak azért nem jöhetett létre sokáig Jelcin tévéképe, mert kiszorították a gorbacsoviánus televízió képernyőjéről (igen jó érzékkel, még „mumusként” sem próbálták képre vinni), hanem azért, mert ő maga sem kéredzkedett oda. Jelcin *eredendően* nem televíziós politikus volt, ahogy Gorbacsov viszont eredendően az. Jelcin számára ennélfogva nem hátrányt, inkább előnyt jelentett, hogy nem kellett kezdettől fogva televíziós műfajokban színre lépnie. Egész egyszerűen alkalmatlan volt erre. Testi adottsága, beszédmódja, plakátszerű harsánysága, szoborszerű merevsége csak a modern politika nyilvános tereiben érvényesülhetett. Ne feledjük, hogy Jelcin is annak a szovjet nómenklatúrának a „fia”, amelynek habitusára – testi viselkedésére, észjárására, beszédmódjára - félreérthetetlenül teremtője, Sztálin személyes habitusa nyomta rá bélyegét – immár letörölhetetlenül. A néhai szverdlovszki területi párttitkár ugyanolyan lassan beszélt, hosszú hatásszünetekkel, minden egyes szót jól megnyomva, ugyanazzal a vaskos álnépi humorral fűszerezve szerény mondanivalóját, mint a nómenklatúra e nemzedékének szinte minden tagja, és ahogy egykoron Sztálin beszélt. A nála fiatalabb Gorbacsov fecsegő felszínességéből, könnyed nagyvilágiságából, sznobériájából Jelcinben szemernyi sem volt. Ő inkább bumfordiságával, vidékiességével, robusztus alkatával, „népiségével” próbált meg hatni:

igazi „szibirjak”, tehát a távoli, „érintetlen”, „egészséges”, „tiszta és erős” Szibéria, „Mély”-Oroszország küldötte.

Tévékamerák előtt, tévéstúdiókban később is úgy viselkedett, mint aki kelepcébe került: izzadt, gyanakodott, feszengett. Soha nem vetette bele magát önfeledten a képbe – lesz, ami lesz! A legritkább esetben állt televíziós kamerák elé (a harcoló ember számára a stúdió is veszélyes hely!). Az a kényszerképzet gyötörte, hogy csak azért hívják őt politikai ellenfeleivel vitatkozni, mert le akarják járatni, ki akarják készíteni. A politikai vita vagy választási küzdelem formális szabályai és szócsatái méltatlanok a *tettek emberéhez.* Ő nem szavaival – tetteivel szólítja meg az embereket. De mit lehet tenni egy tévéstúdióban? Ha nem akar nevetségessé válni, valóban kerülnie kell a stúdiószereplést és a szócsatákat. Nem szavak, hanem csakis tettek, szabad és szabadító tettek jeleníthetik meg őt képileg komolyan. A televíziós stúdió mesterséges terébe *beszorulva, magára hagyottan* – vagyis tömeg és politikai kíséret nélkül – gyámoltalanná válik. Jelcin *nagy szavai, nagy teste, nagy tettei* is csak *távolképben* érvényesülhettek. Óriási distancia kellett hozzá, hogy ez a kép összeálljon és komolynak hasson. A stúdiószereplés *közelképe* a kisembert, a magánembert, a kis és közvetlen szavakat, a természetes hétköznapi viselkedést „jutalmazza”.

Eldar Rjazanov, szovjet-orosz filmrendező, Jelcin házirendezője 1991 után többször is megkísérelt Jelcinnel a magánélet színterein (otthon, az egyszerű moszkvai lakás konyhájában hokedlin üldögélve, majd az elnöki rezidencia árnyas fái alatt, a padon), *közvetlen stílusban* elbeszélgetni. Mint „ember az emberrel”, ugyebár. Más „kérdés, hogy Rjazanov ezt a közvetlenséget a *lakáj,* az *alattvaló,* a *jó barát* és a *kritikusan gondolkodó orosz értelmiségi* egyszerre *talpnyaló, alákérdező, bratyizó, moralizáló* szerepében realizálta, nagy átéléssel ugyan, de azért mindig hitel-

telenül. Mindenesetre ezek a televíziós interjúfilmek jól mutatták, hogy a „jó ügy”, és még az annál is jobb fizetség érdekében a hatalom dicsőítésétől sem visszariadó, posztszovjet *szolgáló értelmiség* felismerte a feladatot: a hatalmat „testközelbe kell hozni”, az „egyszerű ember”, a „privátember”) a „bűnbánó ember” szentimentális *közelképével* kell elfedni a „történelmi ember” *távolképére* rakódott sötét és véres pöttyöket (a gazdasági reformok csődjét, a Fehér Ház szétlövetését, a csecsen háború értelmetlen pusztításait és véráldozatát). A feladatot azonban a *játékfilmes* Rjazanov – minden profizmusával egyetemben – rosszul hajtotta végre. Tudta, *mit* kellene főzni, tudta, *hogyan* kellene tálalni, de nem tudta, hogyan kell elkészíteni televíziósan ezt az ételt az adott nyersanyagból. Fiatal televíziósoknak, Nyugaton tapasztalatokat szerzett reklámszakembereknek, profi imídzsmékereknek kellett jönniük ahhoz, hogy az 1996-os elnökválasztáson bemutassák: nincs lehetetlen! Nincs olyan nyersanyag, amiből ne lehetne bármit elkészíteni. Persze, azért azt ők sem engedték volna meg, hogy a választási kampányban Jelcin kamerák előtt, egyenes adásban mérje össze erejét riválisaival, noha Zjuganov többször is kihívta őt egy ilyen vitára. Az 1991 óta eltelt időszakban Jelcin kétféle televíziós hiposztázisban jelent meg rendszeresen a képevők előtt: az egyikben elnöki rendeleteit és nemzethez intézett üzeneteit mondta el *stúdiómagányban, súgógépről,* kínos ünnepélyességgel, szobormereven; a másikban a televízió kamerája mintegy elnöki irodájában „leste meg” őt és vált mintegy „önkéntelen” fül- és szemtanújává annak, ahogy a munkájukat rosszul végző, korrupt, népszerűtlen hivatalnokaival, tegnapi kegyenceivel *konfrontálódik:* ahogy a sárga földig lehordja a megilletődött kisdiákként feszengő vagy irulva-pirulva védekező nagypapa korú minisztereket, tábornokokat, ahogy *lehord, számonkér, dorgál, megfenyít.* Ez a televíziós hiposztázis nem volt ellentmondásban Jelcin távolképével, noha beszédhelyzetben állította elő alakját. Ám ez a beszédhelyzet

monologikus volt. Csak ő beszélhetett, csak ő győzhetett, minden szava *végső szó – az állam szava!* – volt, amellyel szemben nincs apelláta, nem lehet visszabeszélni.

Jelcin mozgóképi csetlés-botlása, televíziós ügyetlensége azonban – különösen eleinte, amíg anti-Gorbacsov-ként jelenhetett meg – még fokozta is az iránta táplált népi rokonszenvet. Nehézkessége, merevsége, faragatlansága, otromba humora, tapintatlansága, különös szokásai (beleértve ebbe vidám ivászatait is!) „népi erényekként”, „orosz karakterként” dicsőültek meg. „Olyan erős és olyan hatalmas, hogy el sem fér egy tévéstúdió kimódolt, mesterkélt díszletvilágában!” Jelcin alkati adottságainak, személyes habitusának televíziószerűtlensége, antimodernsége *a képben* „népiségként” értékelődött át, hála imídzsmékerei leleményességének. Ezzel szemben Gorbacsov alkati modernsége, magabiztossága, nyugatos öltözködése, intellektualizmusa, fesztelen és közvetlen viselkedése úgy „jött le” a képernyőről mint „népidegenség”, és a vele szemben táplált népi bizalmatlanság és ellenszenv egyik forrása lett.

Jellemző, hogy amikor egymás mellett, ugyanabban a televíziós interjúhelyzetben jelent meg ez a két politikai képfigura (nem sokkal a szópuccs összeomlása után Gorbacsov és Jelcin az *ABC* egyenes adásában válaszolt az amerikai polgárok kérdéseire), milyen kevéssé volt meggyőző és rokonszenves az a Jelcin, aki pár nappal korábban az utcán nyújtott alakításával világraszóló elismerést vívott ki, s milyen hatásos és hiteles volt az ekkor már bukott, népszerűtlen Gorbacsov. Kívülállónak úgy tűnt, hogy Jelcin kifejezetten Gorbacsov vizuális rutinjára támaszkodik, sőt, Gorbacsov, amennyire csak tud, megpróbál tapintatosan háttérbe húzódni, nehogy „lejátssza” nehézkes, szerepét nem találó „váltótársát” és ezzel kitegye magát esetleges bosszújának. A plakátszerű, elnagyolt, erős színekkel, nyers

gesztusokkal dolgozó Jelcin politikai képe hatásos lehetett az utcai tömeg előtt, abban az áthidalhatatlan távolságban, amely a hallgatóságot a szónoki emelvényen álló vezértől elválasztja. Ám retorikusan, színpadiasan, őszintétlenül hatott a képernyőn, a tévékamera előtt, egy stúdió forgószékén. Ha pedig egy plakátkép kényszerűségből mégis kamerák elé áll és a helyzet szorításában megpróbál családi fotónak látszani, ha a plakátpolitikus visszafogottabb gesztusokat és könnyedebb hanghordozást használ, akkor ez általában gyermetegnek és idétlenül hat. Ezzel szemben a nagy köztéri rendezvényeken, ahol Gorbacsov és Jelcin együtt jelentek meg a szópuccs utáni napokban, éppen fordított volt a munka-megosztás: a fesztelen és finom eszközökkel dolgozó Gorbacsov *képernyős alakítása* a nyilvános térben, a tö-meg színe előtt, a népgyűlések felforrósodott hangulatában rendkívül haloványnak, kevéssé meggyőzőnek és végső soron őszintétlennek tetszett. Gorbacsov az utcai tömeg előtt érezte magát kiszolgáltatottnak, és ezekben a helyzetekben, mi tagadás, igencsak rászorult Jelcin populista rutinjára, támogató szavaira (elég talán itt Gorbacsovnak az orosz parlament előtti sikertelen szereplésére vagy a forradalom mártírjainak grandiózus temetésén mondott beszédére utalni, mindkét alakítását kis híján kifütyülte a tömeg).

Jelcin 1991-ben úgy jelent meg a politikai hatalom felhőrégiójában mint idegen, mint aki nem odavaló, akinek el kellett szakadnia a „népi talajtól”, hogy rendet teremtsen „odafönt”, de aki szenved ettől. Újra meg újra alászállt a „földre”, hogy – Sztálin kedvenc mitológiai hasonlatát idézve – Anteusként merítsen erőt a népből, és még lobban megerősödve térjen vissza oda, ahol a Gonosz lakozik, hogy végül aztán legyőzze. 1991 augusztusi alászállása a köztársasági orosz elnöki hatalom trónjáról ezért nem bukás volt számára, hanem visszatérés saját őselemébe. Az orosz Fehér Ház védelme, a személyes jelenlét a veszélyes

helyen (valójában persze a számára akkor legkevésbé veszélyes helyen, hiszen bárhol másutt nagyobb veszélyben lett volna), az utcai tömeggel, a néppel és a nemzettel való már-már fizikai összeolvadás az élet-halálharc históriai helyzetében, a nép és a népvezér sorsazonosságának e megindító feltárulkozás a – mindez úgy hatott a frissen megválasztott elnökként e „népi talajtól" kényszerűen elszakadó Jelcinre, akár egy politikai vitamininjekció. A parlamenti ülésteremben, alkotmányos díszletek között, a parlamenti harcok útvesztőjében Jelcin elgyöngült. Nem a választási és a parlamenti harc (még kevésbé a kulisszák mögötti titkos egyezkedés) volt az ő igazi politikai eleme, hanem az utcai ütközet. Augusztusi alászállása az utcára – üzenet volt a népnek: nem egyezkedem „azokkal", odafent, én a néppel szövetkezem, itt, lent – ellenük. *Jelcin nem alkuszik.* Nem remeg a keze, nem reszket a hangja. Újra elemében volt. Elnöki ellenukázát a Fehér Ház előtt – egy a védőkhöz átállt tankra kapaszkodva olvasta föl (mit fölolvasta? belevágta a reszkető puccsista nagyurak képibe!). Jelcin a tankon: a harcoló ember a harckocsin. A „nagy augusztusi forradalom" gyors *ütemben* összeálló ikonográfiájának talán leg-gyakrabban ismételt tévéképe lett ez, egyben Jelcin politikai imídzsének addigi legadekvátabb megjelenése a képernyőn.

Gorbacsovot még bukottan is nehéz elképzelni egy tank tetején, amint gyújtó hangú szónoklattal önt lelket az elnöki palota védőibe. „Ne féljetek, én is itt vagyok!" Jelcin számára azonban elképzelni sem lehetett jobb szónoki emelvényt egy harckocsinál. Miként egykor a mauzóleum mellvédjén toporgó pártvezérek lába alatt Lenin bebalzsamozott holtteste utalt arra, hogy ők a győztesek – a túlélők, és arra, hogy Lenin az övék, őket igazolja, úgy most a tank Jelcin alatt, akár vadász lába alatt az elejtett vad, egyszerre utalt arra, hogy a puccsisták politikai hullák, és hogy a hadsereg neki engedelmeskedik: *nem félünk a tankoktól!* A

forradalom tévéképe messzemenően megőrizte Jelcin politikai, imídzsének plakátszerűségét: az orosz demokráciát megmentő elnököt Sárkányölő Szent György, Oroszország védőszentjének ikonképében mint *Tanktipró Szent Boriszt* mintázta meg. S ha arra gondolunk, hogy II. Miklóst akkoriban avatta boldoggá az ortodox egyház, Jelcint pedig elnöki beiktatásakor a Kremlben, a moszkvai cárok koronázóhelyén maga Alekszij pátriárka áldotta meg („A nép választása révén Ön súlyos keresztet vesz most magára. A felelősséget, amit ez Önre ró, nemcsak a nép, hanem Isten színe előtt is viselnie kell" – mondotta az egyházfő a nemrég még hithű ateistának), akkor a harcos orosz szent e groteszk megelevenedés e talán több volt, mint otromba túlzás: forradalmi szimuláció.

FORRADALMI VÉGZŐDÉSEK

„Volt egy vidám nap márciusban, amikor elhallgattak a fegyverek, és az emberek kitódultak a verőfényes utcákra, körülállták a lobogó kis tüzeket, amelyeken címereket és koronákat égettek. Akkor a Nyevszkijen váratlanul feltűnt egy zöld kötésű könyvekkel megrakott kordé. Az emberek megrohanták, a könyveket szétkapkodták és hazavitték: ez most a legérdekesebb olvasnivaló – mondták. A könyv a francia forradalom története volt. A könyvet azután elolvasták, saját szavaikkal politikai tüntetések millióin továbbadták, a színészek kiválasztották a nekik megfelelő szerepeket, és kezdetét vette a francia forradalom emberi színjátékának előadása az orosz színpadon. *Hallgatólagosan még abban is megegyeztek, hogy ez csak színjáték, és elnevezték vértelen forradalomnak, habár elég sok halottja volt.* Mikor megkérdeztem, miért kell feltétlenül vörös koporsókban eltemetni őket, mi ennek az értelme, azt felelték, hogy a francia forradalom idején is vörös drapériában temették el az elesetteket, úgyhogy most nekik is vörös koporsókban kell utolsó útjukra kísérniük mártírjaikat, ha törik, ha

szakad. A temetési menet haladt, és a *Marseillaise* rossz fordítását énekelték: „Előre munkásnép, dia-da-alra…” A stílus nem érdekes – mondták nekem –, az előadás talán tényleg francia, ám *a lényeg orosz: a mi forradalmunk vértelen.* És játszották tovább a színjátékot, míg csak el nem jutottak a Kommünig, s méghozzá hogyan!? Előre sejtettem, hogy annak a vörös színnek nem lesz jó vége, s a vörös koporsók láttán előbb-utóbb a színészek és a publikum is megvadulnak. A színészek hirtelen elfelejtették, hogy csak színészek, és a francia forradalom által teremtett ember szerepét alakítják. Mindent elfelejtettek, és a francia színdarab egyszeriben orosz misztériummá alakult át, mely az ember majomtól való leszármazásáról szólt, hajmeresztő misztériummá, amilyet még nem látott a világ, melyben a trónusokon

majmok ülnek, az elhunytak lelkei pedig förgetegként

nyargalásznak a fekete utcákon vörös koporsóikban.”[37]

Mihail Prisvin foglalta össze így az 1917-es orosz forradalom végzetdrámáját, nem sokkal a bolsevik hatalomátvétel után, a *Volja naroda* című eszer lapban. Az 1917-es orosz forradalom misztériumjátékában nem az a különös, *hogy* utánoz valamit, hanem hogy *forradalmat utánoz.* Végtére is minden forradalom – a „revolúció” szó modern jelentésében – az utánzás bűnébe esik, amennyiben az isteni teremtő aktust majmolja, mikor új világot akar teremteni, vagy legalábbis újra akarja kezdeni a történelmet. Akár *eredendő,* természeti vagy istenadta állapotként fogják is föl a szabadságot, amely minden modern forradalom célja, akár *elérendő* új emberi állapotként, akár a létező, rossz történelmi világ visszateremtéseként, az eredendő szabadság visszaállításaként értelmezi magát a forradalom, akár pedig új világ teremtéseként, az ember szabadságának kivívásaként, mindaddig utánzásra, színjátékra, szerepjátszásra kényszerül, amíg saját történelmi újdonságával tisztába nem jön, amíg nem teremti meg a saját intézményeit, hőseit, történelmét. Cromwell katonái még a Bibliával kezükben vonultak hadba. A francia forradalom már az ókori római köztársaság tógáiban lépett színre, és a forradalmi ünnepségek során mindent elkövettek, hogy Rómának álcázzák Párizst. Az amerikai forradalom olyan hőseit, mint George Washington és Benjamin Franklin, Brutusként és Catóként emlegették. A XVII. század közepén, Angliában még semmi szükség nem volt a zsarnokgyűlölet és a zsarnokgyilkosság igazolásához különleges köztársasági erényekre, ahogy nem volt szükség az „erényes, respublikánus Róma” képének szembeállítására a „bűnös, zsarnokpártoló keresztény Rómával”, nagyon jól megtették a keresztény erények, s a Biblia eredeti szelleméhez való visszatérés. A pár hónappal Stuart Károly lefejezése után kikiáltott köztársaság új állami pecsétjén ez a felirat állt: „Az isteni kegyelem folytán visszaállított szabadság első évében.” A francia forradalom is a

köztársaság kikiáltásától és a király lefejezésétől számítja az új időt, de ez az idő már nem keresztény üdvtörténet, hanem a történelmi szükségszerűség kibontakozásának ideje. Végül az 1917-es orosz forradalom is a köztársaság kikiáltása és a cár kivégzése után tesz kísérletet új időszámítás és új kalendárium bevezetésére.

Az angol forradalomban a történeti tudattal szemben még a tradíció határozza meg az idő képét, a tradíció burkában jelenik meg a modern történeti tudat. A „revolúció” szó is, amely – mint ismeretes – ekkoriban került át a csillagászat területéről a történetírás és a politika területére, itt még modern jelentésével ellentétes értelemben, restaurációként

szerepelt.[38] A „könyvek könyve”, amelyet Cromwell katonái tartanak kezükben, könyv ugyan, amely írott vagy nyomtatott formában rögzíti a tradíció „örök jelenének” hallott és mondott szavát, csakhogy különös módon rögzíti: mint Isten szavát, szent vagy mitikus szót, amely a tradíció „örök jelenében” él. A *Biblia* nem történelemkönyv, Jézus ideje nem történeti idő, miként ő maga sem történelmi hős. Aki követi őt, nem egy történelmi korba helyezkedik vissza saját jelenéből, hanem az üdvtörténet szent idejében él, amely minden időben, mindenki számára azonos idő. Végezetül pedig mindannak, ami ebben az időben történik, nem világi, hanem túlvilági tétje és jelentősége van. Legfeljebb egy tanító célzatú vallási misztérium előadói öltözhetnek be bibliai jelmezekbe, de nem történelmi hősök, akiknek világi céljaik vannak. Ha tehát a francia forradalom hősei a köztársasági Róma történetének könyvét, az orosz forradalmárok pedig a francia forradalom történetének könyvét tartották kezükben, az nem múltba fordulásukról, a múlt akárcsak jelképes uralmáról tanúskodik, hanem egy teljesen új és modern fejleményről: a történeti tudat megszületéséről és uralmáról.

JELENVAKSÁG – JÖVŐVAKSÁG

A történeti tudat a könyvnyomtatás kultúrájának sajátos tudata, amely – mint Nyíri Kristóf írja *Történeti*

tudat az információ korában című esszéjében[39] – „jelenvakságtól” szenved. A modern ember, a történeti érzék megszállottja, képtelen felejteni (az írásbeli társadalmak ugyanis rögzítik, megőrzik a régit), s így a rögzített távolságba került múlt üvegén át nézi a jelent. Eszményt, példát, tanulságot csinál a múltból, összehasonlít, felelevenít, megismétel: nem képes teljesen és igazán a jelenben élni és cselekedni. A primer szóbeliség kultúrája ezzel szemben „múltvak”. Minthogy a kimondott és hallott szó rögzítetlen, minden múlt csak úgy és csak annyiban maradhat fenn, ahogy és amennyire a jelennek szüksége van rá. A modernitás korszaka előtt tehát nemcsak forradalmak nem létezhettek, hanem történeti tudat sem létezett. Modernitás, történeti tudat és forradalom együvé tartoznak, és a modern forradalmak történelemutánzása, letűnt korok szerepeiben és jelmezeiben való színre lépése éppen a történeti tudat említett „jelenvakságából” fakad. Ez a „jelenvakság” nemcsak a forradalmárokra, hanem az „ancien régime” képviselőire, magukra a zsarnokokra is jellemző. II. Miklós hitvese, Alekszandra Fjodorovna cárné például – a végzet rossz előérzetétől gyötörve – valósággal dédelgette Marie-Antoinette bekeretezett arcképét. Ugyanúgy készen állt és készült rá, hogy *eljátssza szerepét,* ahogy II. Miklós készült Stuart Károly és XVI. Lajos szerepének eljátszására. De a bolsevikok is örökösen a francia forradalom történetének tükre előtt illegették magukat: Thermidorral, bonapartizmussal vádolták egymást, a mensevikeket a girondistákkal, magukat a jakobinusokkal azonosították, Trockijban új Napóleont, Buharinban Dantont, Sztálinban Robespierre-t gyanítottak. A francia forradalom szereplőinek „jelenvaksága” abban fejeződött ki, hogy „mielőtt belekeveredtek abba, ami azután forradalomnak bizonyult, halvány fogalmuk sem volt róla, hogy

mi lesz az új dráma cselekménye”[40] – mint Hannah Arendt írta megvilágító erejű esszéjében. Az orosz forradalom szereplői ezzel szemben tudták, hogy forradalmat csinálnak, s miközben azon mesterkedtek, hogy elkerülték a forradalom – imént idézett nevekben és fordulatokban megtestesülő – *francia végzetét,* „jelenvakon” rohantak bele saját orosz végzetükbe, amely még véresebbnek és szörnyűségesebbnek bizonyult. Így, végül is, megint új dráma került a történelem világszínpadára.

Az 1989-1991 között Kelet-Európában végbement társadalmi átváltozásokra és visszaváltozásokra is gyakran használták és használják a forradalom szóvirágát („bársonyos forradalom”, „rosszkedvű forradalom”, „csendes forradalom”, „augusztusi forradalom”), s a változások egy-egy fordulópontján feltűntek e forradalmak jellegzetes rítusai (a képrombolás, faldöntés, mártírok temetése) és retorikája is. Mindez azonban már csak egy pillanatra, tisztán esztétikai értelemben, eklektikusan, kulturális játékként, tömeglátványosságként, show-műsorként. A „másodlagos szóbeliség” korának is nevezett elektronikus kommunikáció érája a hangzó és látható világ új rögzítési technikáival összezavarja és kikezdi a történeti tudatot, minthogy az időbeli távolságot térbelivé változtatja. Az információs kor elektronikus kultúrájának tudata történetietlen, és ezért – Nyíri Kristóf szóhasználatához visszatérve – „jövővak” is. A történeti tudat relativizálódása, eklekticizálódása, esztétizáló – játékos, ironikus, szórakoztató – felbontása és kiforgatása az 1968-at követő időszakban csupán kulturális vetülete volt a modernitás válságának.

Az 1989-1991-es évek végforradalmai szerte Kelet-Európában nem a történelem újrakezdésére, új világ teremtésére irányultak, és a „régi jó világhoz” való visszatérés is legfeljebb színezte őket. Mind a *forradalmi,* mind a *restauráció,* szimbólumok az egyedül létezőnek, igaznak, öröknek, normálisnak hitt

jelenbe való beilleszkedés szent célkitűzésének szolgálatában álltak. Ez a jelen a posztmodernitás „jövővak” jelene, ahol semmi nem lesz többé, minden csak van. A történelem nagy modern meséjének, ugyebár vége. Megszűnőben van a modern korra jellemző minden osztottság és ellentét régi és új, múlt és jelen, jövő és jelen között. E perspektívából nézve némileg érthetőbbé válik a kelet-európai forradalmak kvázi-jellege, zavarba ejtő szelídsége. Ha forradalmak voltak, akkor végforradalmak, amelyek a modernitás – és vele együtt a forradalmak korának – végét jelentették be, és a posztmodern kor kezdetének adtak történelmi, helyesebben szólva történelem utáni nyomatékot. A forradalom mostantól minden lehet: divatkövetés, utcai show, legitimációs eszköz (rövid a legitimációd? toldd meg egy forradalommal!), televíziós műsor, csak egy valami nem lehet – a szabadság kivívásának történelmi drámája. Ha a posztmodern információs kor fogyasztói bőségtársadalmainak „örökjelenébe” való beilleszkedési kísérleteket forradalmaknak nevezzük, akkor csakis abban a metaforikus értelemben tesszük ezt, hogy bennük végződik mintegy a modernitás. Végződések tehát, s nem új kezdetek. Forradalmak nemcsak a modernitás kora előtt, utána sem lehetségesek.

FORRADALOMÁRU A MÉDIAPIACON

Az 1917-es orosz forradalom, mint láttuk, az angolhoz és a franciához hasonlóan még könyvből – ha nem is egyedül abból a zöld fedelűből – ismerkedett meg a forradalom szüzséjével és szerepeivel, s az írásban rögzített történeti múltat mint drámát vitte színre saját nemzeti színpadán. Az 1991-es „orosz forradalom” viszont – más kelet- és kelet-közép-európai „forradalmakhoz” hasonlóan – televíziós úton alkotott képet a forradalomról, és a tévé- és videoképként rögzített jelent próbálta meg utánozni a képernyőn. Az oroszországi fogyasztók a *forradalomáru reklámképével* a médiapiacon találkoztak. A találkozás

kissé elhúzódott, talán a bőséges és csábító kínálat miatt: nehéz volt választani. Akkorra már ‘elzúgtak’ Prága, Berlin, Budapest, Szófia, Bukarest televíziós forradalmai. Végül az orosz mozgóképtermelők is magukra találtak: saját forradalmat dobtak piacra „nagy augusztusi” elnevezéssel, enyhén puccsos ízesítéssel, kielégítve a legkényesebb nyugati igényeket is. A moszkvai forradalom elkészítői koktélszerűen összerázták mindazt, amit az utóbbi három évben Kelet-Közép-Európa és a Balkán forradalomáruként a médiapiacra dobott. Az eredmény világraszóló és utánozhatatlanul orosz lett.

A forradalom szerepeit, a megfelelő koreográfiát, a gesztusrendszert, a mimikát a televízió tanította be Moszkva népének, de csak a legtanulékonyabbak és legaktívabbak juthattak fel Gennagyij Janajev

„Brumaire 18-áján”[41] a Fehér Ház előtti színpadra. A többség maradt televíziója előtt és tanult tovább, vagy megelégedett a forradalmi mozgóképnéző felelősségteljes szerepével. De még a legtanulékonyabbak is utcai próbák egész során át juthattak csak el a nagy premierig. A premier közönsége aztán az ínyenc képevők örömével ismerhetett rá a „forradalmi motívumok” származási helyére. Értékelhette a finom kulturális alúziókat és vizuális idézőjeleket, méltányolhatta az ügyes tálalást, a váratlan kompozíciót, egyszóval az egész rafinált kulturális játékot. A moszkvai szópuccs napjaiban a szovjet tankokat körülálló és a szovjet katonákkal vitatkozó-veszekedő orosz utca népének mozgóképe a *68-as Prága* – 1989-től kezdődően Moszkvában is gyakran sugárzott – tévéképe nyomán készült. Az utcaszéles és utcahosszú *orosz nemzeti trikolór* felmutatása és körülhordozása, a lobogólengetés, lobogókitűzés, lobogóba öltözés változatos repertoár-jával ugyancsak régi motívum, amit az elmúlt évtizedben jótékonyan frissített fel a futballmérkőzések szurkolótáborainak zászlókultusza, a stadionok lelátóit – s ezzel együtt a képernyőt is – elborító rivális zászlóerdők és transzparensek látványa. Igaz, Moszkvában némi invencióra volt szükség ahhoz, hogy a régi állami és az új nemzeti lobogó 1945 után hagyományosnak mondható kelet-európai konfliktusát képileg kifejezzék. A címerkivágás régi, rutinos megol-dása itt szóba sem jöhetett: a szovjet állami zászlót nem cí*mernyi különbség* választja el a hagyományos orosz nemzeti lobogótól. A szovjet állam alapítóitól még távol állt az a megalkuvó eklektika, amelyet 1945 után az új államideológia allegóriáinak és a nemzeti ereklyéknek a keresztezés e eredményezett. Így az oroszok zászló lyukasztással nem állíthatták helyre nemzeti lobogójukat, s ami még fájdalmasabb: nem juthatott kifejezésre így a nemzetet ért gyalázat sem, amelyet a zászlón tátongó lyuk – mint utalás a szé-gyenfoltra – 1956-ban Budapesten (a lyukas zászló magyar „szabadalom”!) és 1989 decemberében

Bukarestben is oly hatásosan demonstrált. Egyetlen megoldásként a régi (hamis) zászlónak az új (igaz) zászlóval való betakarása maradt, ehhez azonban kétségkívül nagyon sok és nagyon nagy méretű új

zászlóra volt szükség, ami a moszkvai forradalmi revü

egyik szembeötlő újdonsága lett. [42]

S akkor még nem beszéltünk a moszkvai Fehér Ház köré vont élőlánc tévéképéről, amely mögött az ínyenc forradalomnéző avatott szeme rögvest felismerte *az észtek, litvánok, lettek fővárosokat összekötő élőláncait* (egész napos tévéközvetítésben); s nem beszéltünk az éjszaka sötétjében tüntetőleg lobogó gyertyák „forradalmi motívumáról”, mely hol a nemzeti közösség gyászát, hol győzelmi mámorát tette fényesebbé, s az 1989-es gyászoló Tbiliszi utcáin és templomaiban lobogó gyertyaerdőket mintegy összekötötte a *Monsters of Rock* 1991 augusztusában, Moszkva mellett, Tusinóban tartott koncertjén meggyújtott gyertyákkal (a koncertet nem sokkal a forradalom után és a forradalom folytatásaként rendezték meg, úgymond, ajándékként azoknak a fiataloknak, akik a barikádokon védték meg a szabadságot). A forradalmi utca látványképe mintegy a rockfesztivál tömegshow-jába hanyatlott alá, amely – a szervezők szerint – minden idők legnagyobb koncertjeként kellett volna bekerüljön a Guiness Rekordok Könyvébe, nyilván minden idők leg-vértelenebb forradalmával együtt. A rockfesztiválť, amelynek sztárjai az *AC/DC* és a *Black Crows* voltak, természetesen filmre vették és a forradalom után másfél hónappal már játszották is a mozikban. Persze, a diadalmas forradalom nem várhatott másfél hónapig, s így még az év augusztusának végén átadta magát a győzelem örömének. Augusztus 31-én rendezték meg Moszkvában a város napját, a forradalom örömünnepét a következő jelszavak kíséretében: „Semmi politika, semmi ünnepi beszéd, semmi jelszó!” Helyette: a szabad ég alatt fehér-kék-pirosba öltözött 30 ezer fős kórus (élő nemzeti lobogó!) énekli Glinka Moszkva-dalát, az új orosz himnusz alapmotívumát, majd ünnepi zene kíséretében, fehér-kék-piros petárdák tűzijátéka mellett hullik le a lepel Moszkva óriás méretű – a”forradalom vívmányaként” visszanyert – címeréről. A Forradalom allegorikus élőképét aztán sportolók,

motorversenyzők, akrobaták, erőművészek utcai produkciója, nemzetiszínű légballonok, továbbá divatbemutató, öreg autók seregszemléje és a *Thriller* elnevezésű moszkvai grand guignol-színház utcai bemutatója teszi még élőbbé. „Nagyon sokba fog kerülni ez az ünnep, de az emberek örömén nem érdemes spórolni” – jelentette ki az ünnep előestéjén a *Moszkovit* Rt. vezetője, a szovjet esztrád sztárja, az

„orosz keresztapa” hírében álló Joszif Kobzon,[43] aki az ünnepi mulatságok cechjét fizette. Forradalmi idealizmusnak és üzleti szellemnek, forradalmi tömegnek és televíziós tömegshow-nak e szép egybemosódása a képernyőn (és az életben, a megelevenedett mozgóképen) már az orosz Fehér Ház köré vont barikádokon elkezdődött (melynek darabkáit egyébként az élelmes csövesek öt dollárért árulták az

Arbaton a forradalom másnapján):[44] a puccs hírére ugyanis idealista diákokon és Jelcin-hívő moszkvai háziasszonyokon kívül az árutőzsdék brókerei és a moszkvai maffia fegyveresei siettek a kormánypalota védelmére (állítólag a védővonal egy egész szakaszát a

maffia fegyveresei őrizték három napon át),[45] a három forradalmi nap költségeit (étel, ital, szállítás) pedig – mint utóbb kiderült – a magánvállalkozók bankja állta.

A VÉGFORRADALMAK RADIKÁLIS EKLEKTIKÁJA

Bárhová nézünk az 1989-91-es évek Kelet-Európájában, azokon a bizonyos forradalmi színtereken *nagyszabású rendezvényeket* látunk, amelyeket nem politikai és/vagy erkölcsi szenvedélyek mozgattak, hanem az esztétikai hatásosság szervezőelvei, képileg pedig a televíziós egyenes adás emelt be a szimulált „történelembe”, az „örökjelenbe”. A *páneurópai piknik,* a *berlini falledöntése,* a *prágai utca égő gyertyáinak erdeje,* a *budapesti Nagy Imre-temetés,* ahogy a képernyőn megjelentek, inkább emlékeztettek grandiózus tömegshow-ra, koncertre, szertartásra vagy rítusra, semmint *politikai forradalomra.* A végforradalom, melyben mintegy végződik a modernitás, s vele együtt a modern történeti tudat (amit hirtelenjében „a” történelem végével kevertek össze), nem történelmi, politikai, szociális vagy erkölcsi, hanem *esztétikai aktus;* nem új világot teremt, hanem műalkotássá, szórakoztató, unható-élvezhető műalkotássá változtatja át a régi, a fennálló világot. A végforradalom mint esztétikai aktus – akcióművészet, happening, tömegkommunikációs csemege, folytatásos tévésorozat – bármit magába fogad, a romhalmazzá lett történelem és a törmelékes világkultúra bármely elemét, motívumát felhasználja, csak hatásos legyen. A „radikális mellé rendelés” elvét és a „radikális eklektikát” a 80-as és 90-es évek végforradalmai mintegy globalizálták. Világesztétikai jelentőségre emelték a „történelem végét”, amikor folytatásos történelmi sorozatként a médiapiacra dobták. Például a magyar pszeudo-Bauhaus nekrofil vonzódása minden szervetlen, mesterkélt, konstruktív-geometrikus iránt a fekete és a vörös négyzetek jegyében, az alkalmazott művészet komolyságával jelent meg az 56-os mártírok

temetésén a gyászszertartás grandiózus katafalkjában, de minden további nélkül megfért a pogány fejfákkal, az 56-os lyukas nemzeti lobogóval, Mária országával, a gyászbeszédek eklektikus retorikájával. Ugyanígy Moszkvában a forradalmi napok központi eseménye, a forradalom három mártírjának temetése tisztán esztétikailag hozta közös nevezőre a forradalmi mártírtemetés szimbolikáját a pravoszláv és zsidó egyházi szertartással (az egyik mártír ugyanis zsidó nemzetiségű volt), a Szovjetunió Hőse posztumusz kitüntetést a György-kereszttel, ahogy a forradalmi utca is esztétikailag kapcsolta össze a sarló-kalapácsot a kereszttel, a vörös csillagot a cári kétfejű sassal, Sárkányölő Szent György ikonját a Pepsi-Colával és a MacDonald’s emblémájával. (A forradalmi névcserék és restaurációs visszanevesítések is eklektikusak: Szentpétervár például mindmáig Leningrád megye központja, Jekatyerinburg pedig Szverdlovszk megyéé, a Kreml kupoláin, tornyain, kerítésein a sarló-kalapácsokat, ötágú aranycsillagokat kétfejű cári sasok váltogatják. A Lenin-mauzóleum is újra fogad, noha inkább panoptikumként, mint szent sírként tárul a látogatók elé.)

A modern forradalmak is kedvelték a népünnepélyeket, imádtak például temetni (Mirabeau-t, majd Marat-t hol eltemették a Pantheonban, hol – mint arra érdemteleneket – kihantolták őket onnan, nem is szólva Cromwellről, akinek kihantolt holttestén halálos ítéletet hajtott végre a kései reakció). Az impozáns népi játékok, a forradalomimitációk (például a forradalom évfordulóin megrendezett *Bastille megrohamozása* vagy a *Téli Palota ostroma)* azonban vagy az eszményinek tekintett történelmi korszak, vagy a forradalmi eredet-idő – szellemében és stílusában egységes – világát idézték föl. (Aligha lettek volna hajlandók a radikális eklektika pánesztétizmusa jegyében egyetlen vízióban egyesíteni a Szűz Mária-szobrokat a szabadságszobrokkal, a kálvária képsorát a Caesart ledöfő Brutus képével, a koronát a frígiai

sapkával.) A végforradalmakban nem válik el kép és valóság. A népünnepélyek, gyászszertartások nem az új világ születésének eredet-idejébe visznek vissza, nem erkölcsileg vagy ideológiailag erősítik meg a közösséget, hanem a forradalom egyetlen valóságát alkotják, amely kizárólag esztétikailag áll fönn, s a fogyasztók közösséget erősíti. Azt, hogy mikor, milyen kulturális és politikai jelképeket vesznek kölcsön, nem az ideológia vagy a tradíció, hanem az esztétikai hatásosság elve határozza meg. Ezért is férnek meg egymás mellett oly békésen a hagyományos forradalmak, a hagyományos restaurációk és a fogyasztói áruparadicsom jellegzetes emblémái, kellékei, jelmezei.

Magyarországon például a régi címerek harcából nem azért került ki győztesen a koronás címer, mert a mai magyarok többsége számára a 48-as és 56-os Kossuth-címer túl radikális, nem eléggé hagyományelvű, hanem azért, mert a koronás címer szebb, s barokkosan túlzsúfolt pompája esztétikailag hatásosabb a Kossuth-címer református puritánságánál, dísztelenségénél. A koronás címer aktuális politikai jelentése (ugyanis a kitalált, hamis és mellesleg csúf, ízléstelen népköztársasági címer tagadása) hamar szertefoszlott (a Kossuth-címerben különben is sokkal élesebb volt ugyanez a jelentés, lévén 56-os szimbólum), s nyilvánvalóan nem eredeti allegorikus jelentése okán (ezeréves államiság, kereszténység stb.) lépett ki szinte azonnal a politika és az államélet fórumairól az utcára, s vette birtokába a magyar áruvilágot. Ami igaz, az igaz: trikókon, borospalackon, gépkocsikon, reklámcímkéken sokkal kevésbé mutatna jól a Kossuth-címer. Különben is: az olcsóságot és a magyar átlagfogyasztót szem előtt tartó hazai design-tervezők mindenben a harsányabbat, a rikítóbbat, a hivalkodóbbat, a csicsásabbat választják.

A forradalmak korából örökölt történeti tudat inerciája, mellyel a múlthoz tapadt, s a múltból próbálta megérteni a jelent, így is érzékelhető volt a végforradalmak történelmi régiójában. De még a

legelmaradottabb színhelyeken sem határozta meg többé az értelmezések keretét, a történelem vízióját. A médiapiacra kerülve, a tévékép globális esztétikai keretében legfeljebb anakronizmusként, a kulturális eklektika bizarr vagy groteszk elemeként, esztétikailag hatott. Moszkvában például az Októberi Forradalom Állami Múzeumának dolgozói hirtelen nekibuzdulásukban (és talán saját jövőjükre is gondolva) a múzeumépület előtt a proletárforradalom páncélautója mellett sietve kiállították „korunk forradalmának közlekedési eszközét, a trolibuszt”, mondván: „azokban az emlékezetes augusztusi napokban a trolibuszok is ott voltak a barikádokon és a moszkvaiakkal együtt torlaszolták el a közeledő tankok

útját”. [46] A régi és új forradalom e két relikviájának egymás mellé rendelése nem kevésbé fantasztikus, vidám, szórakoztató, mint ama esernyő és varrógép találkozása a műtőasztalon. *Mitől lesz egy tárgy tréfa?* Ebben az esetben attól, hogy annak rendje és módja szerint hivatalosan *történeti relikviává* avatják, vagyis olyan kulturális sorban helyezik el, amely már nem létezik, s amelynek hiányát éppen az tárja fel előttünk, hogy ez a tárgy benne megjelenhet. *Minden a helyén van itt, csak éppen nem történeti, hanem tisztán esztétikai értelemben.* A radikális modern művészet extravagáns tézisét, miszerint egy tárgyat az tesz műalkotássá, hogy művészeti kontextusba iktatják, közhellyé lapította a modern média.

A Kelet-Európában lezajló végforradalmakat az tette felismerhetően forradalmakká, hogy az elektronikus képrögzítés technikája kiszakította őket a történeti tudat összefüggései közül, és a televíziós képernyők terébe emelve esztétikai eseményeket csinált belőlük. A megélhető, eljátszható, elgondolható történelem helyére a nézhető, látható, élvezhető mozgókép került. Maguk a végforradalmak sem a Történelemnek, hanem a Kamerának pózoltak, nem a Világtörténelembe, hanem a Világképernyőre akartak kerülni. Egyetlen végforradalmat sem lelkesített a jövő, valamiféle új világ eszméje vagy utópiája. Nem is került sor sehol a régi államapparátus szétzúzására, új – forradalmi – intézmények létrehozására. Az átváltozás lényegében sehol nem lépett ki a régi és új elitcsoportok alkudozási-megegyezési folyamatának medréből, a forradalmak sehol nem hasítottak – és nem is akartak hasítani – új medret a történelemnek. Ez alól még a bukaresti televíziós hatalomátvétel sem képez kivételt, jóllehet annak gépfegyveres utcai kísérőzenéje kísértetiesen emlékeztetett egy hagyományos modern népforradalomra. Hogy a történelem szele egyáltalán még feltámadt itt-ott, hogy a modern forradalmak véres valóságából valami megjelent, mint Romániában, Albániában vagy a Szovjetunió egyes régióiban, az a

történelmi elmaradottság rovására írható. A véres és mozgalmas utcai jelenetek még így is legfeljebb *nyersanyagul* szolgálhattak a bukaresti palotaforradalmárok (helyesebb lenne talán „stúdióforradalmároknak" nevezni őket) izgalmas nonstop televíziós játékához.

A végforradalom azonban nem álforradalom. Nem puszta csalás, szemfényvesztés, a hatalommentő vagy -konvertáló helyi elitek ravasz legitimációs trükkje, a világuralmat gyakorló kormányok új konfliktuskezelő technikája. Kétségkívül az is, de pozitív tartalma, lelke, öncélja van: *a fogyasztói civilizáció elérése.* A végforradalmak kora 1968-cal veszi kezdetét, amikor is a nyugati fogyasztói civilizáció ellen kontestáló mozgalmakról egyszeriben kiderült, hogy valójában nem politikai, szociális vagy kulturális forradalmak, hanem a fogyasztás forradalmának katalizátorai voltak. Az „érzéki felszabadítás" marcuse-i utópiája nem elbukott, hanem győzött, csak éppen a fogyasztás „egyetlen dimenziójában". A régi típusú forradalmak, melyek a történeti tudat közvetítésével mentek végbe, akkor is elbuktak, ha győztek (mint Vietnamban például, ahol végül is nem a Vietkong, hanem a lélekvesztőkön tengerre szálló tíz- és tízezrek jelölték ki az új útvonalat. „Irány az első világ, az áruparadicsom!"). A végforradalmat ezzel szemben nem fenyegeti a bukás veszélye. Akkor is győz, ha konkrétan a képernyőn elbukik. Győz, hiszen értelme nem valamilyen eszme megvalósításában van, hanem abban, hogy képileg megtörténjék és képként eladható legyen.

Az első végforradalmakra Dél-Európában került sor, még a 70-es évek közepén. Ezeket követték jó évtizednyi késéssel Kelet-Európa végforradalmai. A végforradalmak szubjektuma nem a *citoyen* és nem is a *bourgeois* vagy *proletár* (Kelet-Európában ez aligha lehet kérdéses), hanem a *consommateur,* akit nem a szabadság vagy az igazságosság eszméje és ezek történeti megvalósíthatósága vonz, hanem a bőség,

mármint az árubőség mindennapos látványa odaát, a mellette létező „örökjelenben”. Ide, a létező jelenbe vágyódik ő és nem a jövő fantasztikus világába. Irányítók és irányítottak, alávetettek és zsarnokok, pártbürokraták és újgazdagok, jólétben élők és szegények között e tekintetben nem volt különbség: *mindannyian fogyasztók akartak lenni, azt, annyit s ugyanúgy fogyasztani, mint azok – odaát, amint az a reklámokban megígértetett.* A végforradalmak végső soron ezt a nyugati kirakatokban, képeslapokban megcsodált, tévéképeken érzéki közelségbe került áruparadicsomot akarták áthozni a túlvilágról erre a világra. S ha a végforradalmak menete során e túlvilág még messzebb került e világtól, akkor a végforradalmi tömegek gépkocsikaravánokkal vagy csak úgy, gyalogosan, maguk keltek útra, hogy végre utolérjék.

A kelet-európai végforradalmak újdonságának érzéki szenzációja azonban hamarosan elpárologott a képernyőkről. A forradalomáru, akárhányszor ragasztották is rá a varázscímkét – „new”! –, elvesztette érzéki vonzerejét, unalmassá vált. Az unalom nem történeti, hanem esztétikai kategória. Márpedig a posztmodernitásban végződő történelem tudata esztétikai kategóriákkal dolgozik. A képernyőn megjelenő (és a világban kihunyó) történelem nem tartalmaz semmi szubsztanciálisat; sem az isteni gondviselés, sem a történelem saját szellemének racionalitása nem hatja át. Így aztán okulásul, mementóul, tanítómeséül sem szolgálhat. Lehet unalmas és lehet szórakoztató. Ez alól a szabály alól a végforradalom – egyáltalán: semmiféle vég, még a világvég, e végcsemege sem képez kivételt. Előbb-utóbb vagy halálra unjuk, vagy halálra szórakozzuk magunk. A »jelenvak” történeti tudat felől nézve *embervégződések, utóemberek* vagyunk, a »jövővak” információs kor »történelem utáni» tudata felől nézve azonban *emberkezdetek, új előemberek,* akik büszkén lépnek túl a *modern vadak* véres és nyers világán.

Elektronikusan civilizált földlakók, akik csak »főtt» történelmet esznek. Vagyunk, akik leszünk.

IV. FEJEZET

MIHAIL GORBACSOV SZUPERSZTÁR

„Mindig kommunista voltam,

s az is maradok.”[47]

(Mihail Gorbacsov)

Mihail Gorbacsov, aki 1985 és 1991 között az SZKP főtitkára, 1990-től a szovjet állam önjelölt elnöke volt, a peresztrojka atyja, a berlini fal ledöntője, Nobel-békedíjas, a szovjet típusú kényszerszocializmus és az egész szovjet birodalom sírásója, a jaltai békerendszer felgöngyölítője, aki hátat fordított a hidegháborúnak, kivonta a szovjet csapatokat Afganisztánból és egész Közép-Európából, minden bizonnyal a huszadik század egyik legjelentősebb politikusának, világtörténelmi alaknak *látszik.* Látszik, hiszen Gorbacsov alakjának kivételessége és fontossága épp abban áll, hogy *már nem* politikus és *már nem* történelmi alak, jóllehet *még nem* egészen médiakreatúra, *még nem* egészen tévépolitikus – showman és sztár. Mindaz, amit politikai akaratából és főtitkári hatalmából eredeztetnek, valójában éppen a kóros *politikai* akarathiányból, akaratlanságokból és politikai akaródzás okból eredt. Gorbacsov sem nem akarta eléggé a hatalmat, sem nem merte hatalmát erőnek erejével érvényesíteni. Ennek okai persze *végsőleg* nem az ő személyes alkatában rejlettek, hanem a szovjet nómenklatúra szociális természetében és a szovjet rendszer – akkor már évtizedek óta tartó – általános válságában. Így állhatott elő 1990-re az a paradoxon, hogy nem volt még szovjet vezető (beleértve magát Sztálint is), aki formálisan több hatalmat összpontosított volna kezében, mint Gorbacsov, s ugyanakkor nem volt még szovjet vezető, aki kevésbé *tudott, mert, akart* volna élni ezzel a hatalommal, mint ő. A szovjet állam katasztrófáját azonban nem Gorbacsov idézte elő. Éppen megfordítva: ő volt az, akit előidézett a katasztrófa, akiben a végóra – hosszú keresgélés után – végre meglelte hősét. Mert a végóra hősei mindig ilyenek: habozó, erélytelen, magukkal elfoglalt, hatalomtól és cselekvéstől irtózó szerencsétlenek. Gorbacsov – akárcsak 1917-ben II. Miklós – csak hagyta, hogy összeomoljon mindaz, ami omlani akart. A

kérdés tehát egyrészt az, milyen úton-módon történt meg a szóban forgó történelmi szerepre való kiválasztás, hogyan került éppen egy ilyen ember a szovjet állam élére, másrészt pedig az, mi módon tette lehetővé lázas tétlensége, mozgalmas passzivitása, heroikus akarattalansága az elkerülhetetlen katasztrófát (amely persze mindig elkerülhető lenne, ha a katasztrofális rezsim nem gondoskodna jó előre megfelelő lebonyolítókról: a tévedés lehetősége, a rossz választás persze itt sem kizárt, csak ilyenkor azt jelenti, hogy a kiszemelt politikus megmenti a rendszert).

A SZÓMÁGUS

Ha egykor a bolsevikokat úgy heroizálták rajongó értelmiségiek – a habozó, hamleti lelkű, passzív *orosz intelligenciával* szemben – mint *volenciát,* vagyis az „akarat értelmiségét”, „szigorúan funkcionáló bőrkabátokat”, akkor a Brezsnyev-kor állóvizében osztódva szaporodó nómenklatúra-bolsevikokat éppen a politikai akarat kóros elsorvadása, a mozdulatlanságként és változatlanságként elképzelt stabilitás fenntartásának görcsös igyekezete jellemezte, Gorbacsov *e korszak* édes, egyszülött fia, akit az általa „pangásnak” (zasztoj) elkeresztelt Brezsnyev-kor átlagos vidéki pártbürokratájától csak az különböztet meg, hogy főtitkárrá válva, a totális hatalom drótkötelére lépve *elveszítette régi egyensúlyát,* és szavakkal – egyre több szóval – próbálta visszanyerni azt. Természetesen reménytelenül. Ehhez nem szavakra, hanem tettekre és döntésekre lett volna szükség. Gorbacsov egész politikai pályafutása viszont abban merült ki, hogy *beszélt, beszélt, beszélt.* Bizonyos értelemben egész tényleges politikája nem egyéb, mint *szó, szó, szó.* A peresztrojka az utolsó nagyszabású *szovjet szómágia* volt, minden korábbihoz képest azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy nem fantazmagórikus terveket és erőszakos tetteket eredményezett, hanem a

tettek szinte teljes hiányát, a tanácstalanságot és tétlenséget palástolta el.

Gorbacsov igazi szómágus volt, akit még a korabeli városi alvilág („blatnoj mir”) is ebbéli hiposztázisában örökített meg egy széltében-hosszában énekelt kis dalban:

„Ő meg beszélt csak, egyre csak beszélt” („A on vszjo govoril, vszjo govoril”). Ez a szómágus, ez a szószátyár álWoland, ez a szovjet Hlesztakov, akit „vezérnek”, igazi pártfőtitkárnak nézett a „revizortól” rettegő kleptokrata nómenklatúra és a „revizorért” fohászkodó szerencsétlen szovjet nép – pusztán megjelenésének váratlanságával, már-már fantasztikumával (hogyan? egy „fiatal” ember a Kreml hatalmi piramisának csúcsán? aki tud artikuláltan beszélni, aki nem papírból olvassa fel motyogva minden szavát két haldoklás között? akinek mosolya van, aki közvetlen, akit Nyugaton is elfogadnak? aki tele van élettel és lendülettel?), továbbá új bűvészmutatványaival, trükkjeivel, amikkel színre lépett (lement a „nézőtérre”, bűvös szavakat mormolt, olyanokat mint *„új* gondolkodás”, „glasznoszty”, „peresztrojka”, elbeszélgetett a nézőkkel, mindenkinek megadta az ő igazát, szabad folyást engedett az addig tiltott szónak, bevallotta a szovjet rendszer összes történelmi bűnét, visszahívta gorkiji száműzetéséből Szaharovot, rehabilitálta Szolzsenyicint stb., stb.) – pár évre (lényegében egy politikai szeánsz idejére) még egyszer utoljára képes volt elhitetni a szovjet emberekkel, hogy a *szavak – tettek* (végtére is az ideokratikus szovjet államban csakugyan azok is voltak, ha puszta szavaiért bárkit kivégezhettek vagy börtönbe csukhattak), de legalábbis a sok szót végül igazi és nagyszabású tettek fogják követni. Gorbacsovnál azonban *szó szót követett,* minden lényleges történés, valóságos fejlemény pedig abból fakadt, hogy a tettek elmaradtak. Ha véletlenül, ne adj’ isten mégis történt valami *tettleges* (Alma-Atában 1986-ban, Tbiliszíben 1989-ben, Vilniusban 1991-ben, Moszkvában 1991

augusztusában stb.), akkor abban nem volt köszönet, és Gorbacsov rögvest el is határolta magát tőle („én nem tettem ilyet”, „nem tudtam róla”, „nem voltam itthon”, „nem én adtam ki a parancsot”, „sztálinistákkal és héjákkal vagyok körülvéve” stb., stb.). Végső soron Gorbacsov tetterejéből csak arra futotta, hogy „megzenésítse” a szovjet állam összeomlásának fázisait: addig húzta és húzatta az ideológiai talpalávalót, mígnem a fergeteges táncból haláltánc nem lett. Ha valamit, ami véletlenül vagy kényszerűen, magától vagy az ellenállás hiányában mégis bekövetkezett, megtörtént, megesett (vagy épp fordítva: szerencsére már nem következett be), a hazai, főként pedig a világ közvéleménye helyeslőleg fogadott (csapatkivonás, demokratizálódás, a gyülekezési szabadság tiszteletben tartása, a cenzúra nem-alkalmazása, a másként gondolkodók nem-üldözése, a tüntetők nem-szétverése és nem-bebörtönzése stb.), akkor Gorbacsov büszkén elébe állt és kidüllesztette a mellét: „Nos, ha nem is sokat, ennyit már sikerült elérnem!” Ha viszont kellemetlen, baljós, vészterhes fejlemények adódtak elő, amelyek rossz fényt vetettek a hatalom birtokosára, s amelyeket a világközvélemény rosszallt és elítélt, akkor Gorbacsov elugrott előlük és vádlón mutatott rájuk: „Nézzék csak, hová akarják juttatni az országot az ellenségeim, a *mi ellenségeink!”* Nem csoda mindezek után, ha Gorbacsov egyszerre akart lenni és nem lenni, cselekedni és nem cselekedni, bent is maradni meg ki is vonulni, megőrizni a Szovjetunió szuperhatalmi státusát és leépíteni a hadiállamot, puccsal megmenteni a szovjet államrendet és a szovjet állam rendet megmenteni akaró puccsisták foglya is lenni, egyszerre akart sajtószabadságot és cenzúrát (csak egy egészen picikét, minden eshetőségre!). Liberális demokráciát és sztálini szabású szovjet diktatúrát, piacgazdaságot és állami tulajdonon alapuló redisztributív gazdaságot. Mindig két lovon ült. Hite szerint azért, mert így biztonságosabb. Valójában azért, mert egyikről nem tudott leszállni, a másikra pedig nem tudott felülni.

Mert teljesen, véglegesen egyiket sem tudta, akarta, merte megülni. Nem csoda, ha túl sokáig nem maradt nyeregben.

KUDARC ÉS KARRIER

Persze, aki valamelyest is ismerte Gorbacsov addigi pályafutását, az *politikai szerencsétlenségén* aligha lepődött meg. Minden területen, ahol nem a szót kellett szaporítania, ahol a párt nem az ideológiai harc frontjára küldte, kudarcot kudarcra halmozott. 1978-tól, amikor új KB-titkárként a mezőgazdaságot kellett felügyelnie, a szovjet gabonatermés évről évre egyre katasztrofálisabb szintre süllyedt: 1979-ben 30 millió tonnát kellett Nyugatról importálnia a Szovjetuniónak, 1980-ban már 35 milliót, 1981-ben pedig 46 milliót, ami még szovjet viszonylatban is negatív rekordnak számított. Ugyanilyen csúfos kudarcot vallott Gorbacsov a 80-as évek elején meghirdetett „élelmiszerprogramjával”, amelynek „fedőnevétől” az örökös élelmiszerhiánnyal küszködő Szovjetunió vezetői el voltak ragadtatva. Gorbacsov elnöki adminisztrációjának egykori titkára, Valerij *Bolgyin* így emlékszik vissza erre az időre:”1981 óta dolgoztunk együtt. Figyeltem őt, a viselkedését, hiszen korábbról nem ismertem. Mikor megérkezett Moszkvába, meg volt illetődve, volt benne valami »félkész«. Idegenül mozgott a fővárosi életben, nem ismerte saját kádereit. Mindenkit fontos személyiségnek vélt és kerülte a konfliktusokat. Nem kedvelte a »szűk látókörű« szakembereket, és szakmailag ő maga sem volt túlságosan felkészült. Ám képes volt tanulni. Például amikor az »élelmiszerprogramot« készítettük neki elő, a tervezet elfogadásának vitájára meghívott magához vagy száz szakembert. Mindenkit kikérdezett, mit kellene csinálni az élelmiszer-ellátás javítása érdekében. Egy-egy ilyen értekezlet 6-8 órán át is eltartott. Reménnyel töltött el minket az a mód, ahogy megpróbált egy-egy problémában elmélyedni. *Ilyen előkészületek után komoly döntéseket vártunk. Ám ami*

ez után következett, nem volt egyéb üres fecsegésnél. Képtelen volt szerzett tudását realizálni, és minden esetben hamar lelohadt a kedve. Nem volt rendszerező elme. Én kolerikus alkatával magyarázom ezt. Olyan volt, mint a bengáli tűz, amely csillagot szór; sziporkázik, illatot áraszt, de leég anélkül hogy lángra lobbantana bármit is. Lényegében egész munkája – első napjától az utolsóig – nem állt másbál, mint papírgyártásból. Gyakran szónokolt, és mindig lelkiismeretesen készült erre. Sohasem a szövegek eszmei tartalmával foglalkozott, inkább csak stílusukkal pepecselt. Munkaidejének legnagyobb részét ez kötötte le. Beszédeit üresnek és szószátyárnak tartottam, végtére is pár éves pályafutása alatt több kötetet beszélt össze, mint maga Sztálin. A konkrét munkánál jobb szerette az általánosságokban mozgó frázisokat. Ezért volt annyira bizalmatlan vele szemben a környezete. Láttuk, hogy képtelen döntéseket hozni. A vége az lett, hogy

képtelennek bizonyult mind a párt, mind saját

apparátusa, mind pedig az ország irányítására.”[48]

Hasonló képet fest Gorbacsov országlásáról, ha más hangnemben is, egy Szovjetuniót visszasíró bús bocskoros „nómenklatursik”, bizonyos Leonyid Szmoljakov, aki a Gorbacsov Alapítvány által *Belovezs után öt évvel: összegzés és távlatok* címmel megrendezett kerekasztal-konferencián egyenesen a jelen lévő Gorbacsov szemébe mondta: „Mindaz, ami osztályrészünk lett, annak az eredménye, hogy az ön peresztrojkája, amit az író találóan nevezett »katasztrojkának«, csúfosan megbukott… Csak egyetlen kérdés nem hagy nyugodni: hogyan történhetett meg, hogy egy mérhetetlen hatalommal felruházott ember képtelennek bizonyult országa javára fordítani ezt a hatalmát? Én nem osztom azt az állítólag tudományosan alátámasztott vélekedést, hogy egyetlen ember nem lehet képes egy egész állam lerombolására. Már hogyne lenne képes rá (éppen a mi történelmünk rá az ékes bizonyíték!), ha ez az ember maga a főtitkár? […] A szubjektív tényező szerepe a politikában mindig is meghatározó volt, Oroszország történelmében pedig különösen az. Lényünket és mentalitásunkat tekintve változatlanul a cárok országa vagyunk. Különben mért élne bennünk ilyen erősen a keménykezű, bölcsen uralkodó cárok emléke és nosztalgiája? A szovjet pártfőtitkárok az orosz monarchák trónjának örökösei voltak. Bármit megtehettek, minden csak személyes tulajdonságaikon múlott. A bölcs, erős akaratú politikai vezér előrevitte országát – gyarapította területét, szövetségesei számát, az ország erejét. Aki viszont híján volt ezeknek a képességeknek – szétzüllesztette és szégyent hozott rá. […] Hatalomra jutása után nagyon gyorsan kiütköztek Gorbacsov személyes gyöngeségei, amelyek nem voltak összeegyeztethetők egy szuperhatalom vezetőjének posztjával. *Gorbacsov, lévén egyetemet végzett ember, akinek ezen a téren még a feleségével is szerencséje volt, hajlamos volt az elmélkedésre és filozofálásra, és áradt belőle a szó. Áradt nappal és áradt éjjel, áradt, ha*

kötetlenül a néppel beszélt és ha pártaktíván szólalt fel, áradt, ha tudósokkal beszélgetett és ha külföldi kollégáival tárgyalt. Hol voltak az imídzsmékerei, akik figyelmeztethették volna a saját szavaitól való megmámorosodásban rejlő veszélyre? Ez volt az a kísértés, amelynek képtelen volt ellenállni... A nagyság és a szószátyár nyüzsgés nem fémek össze egymással... A politikai vezér nem bőbeszédű. És a sokat beszélő

vezetőnek a nép előtt sincs becsülete, szószátyárságát

nem bocsátják meg neki.”[49]

S csakugyan! A 80-as évek elején Gorbacsov alá tartozó agrárszektor sorozatos csődjei és az „élelmiszerprogram” katasztrofális eredményei után sem szakadt meg a kudarcok sorozata. Főtitkári pályafutásának első látványos politikai akciója, aminek nyomán az „ásványvízügyi főtitkár” („minyeralnij szekretar”) gúnynevet kiérdemelte, az úgynevezett „antialkoholista kampány” szintén kudarcot vallott, nem beszélve most már a peresztrojka kudarcáról és a szovjet állam bukásáról. Amikor a Szovjetunió, annyi viszontagság után, kimúlt, Gorbacsov is elmondhatta volna a közismert zsidó vicc rabbijával: „Kár, pedig még annyi jó écám lett volna!” Gorbacsov természetesen nem a Szovjetunió bukását akarta. Már csak azért sem, mert az saját bukását is maga után vonja. Pontosan úgy, ahogy 1991 decemberében az meg is történt. A politikai mennyországból kiűzetve, Gorbacsovból is „bukott angyal” lett: *médiasztár*. Régi politikai hatalma, címe, rangja az „ántivilágot” idézik, és ma már csak üzleti védjegyként funkcionálnak.

A Szovjetunió megszűnése nem tömegmozgalmak vagy háborús vereség, hanem egy *politikai baleset* következménye volt, amelyre talán nem kerül sor, ha a kormányrúd véletlenszerűen olyan vezető kezébe kerül, aki ismeri a szovjet államvezetés csínját-bínját. A világ olyasmiért hálás Gorbacsovnak, aminek ő inkább botcsinálta előidézője és statisztája volt, semmint tudatos kitervelője és végrehajtója. Végsőleg azonban a köszönet Andropovot, az utolsó „Nagy Varázslót” illeti, aki inasát 1982-ben (Brezsnyev halála után) rászabadította a Szovjetunióra. Ekkor mentette fel ugyanis Gorbacsovot az agrárszektor piszlicsáré ügyeinek intézése alól, hogy rábízza az ideológia grandiózus területének irányítását. Gorbacsov a néhai főinkvizítor-főideológus, Szuszlov hitbirtokát kapta meg: a KB ideológiai titkára lett, s ezzel minden eldőlt. Szép sorban, legvégül az utolsó dominó, maga a szovjet állam is. Gorbacsovval a szovjet állam élére – egy

sorsdöntő pillanatban – nem pragmatikus politikus, a hatalom technokratája vagy szakember (katona, közgazdász, diplomata, pénzügyér, technokrata), hanem egy *par excellence ideológus* került, akinek semmi egyéb nem volt a tarsolyában szavaknál. E szavakat viszont – hála színészi és kommunikátori kvalitásainak – nagy meggyőző erővel és hatásosan vitte színre a Szovjetunió és a világpolitika színpadán: „glasznoszty”) „peresztrojka”, „gyorsítás”, „új politikai gondolkodás” – hiszen emlékszünk még a Nagy Szovjetunió utolsó meséire! És talán arra a gorbacsovi mondatra, amelyből azóta szállóige lett Oroszországban: „Procesz posol…” Azaz: „A folyamat beindult…” S tényleg: beindult, akár egy láncreakció.

GORBACSOV MINDENKINEK TETSZIK

Felvetődik a kérdés: miként lehetséges, hogy a kudarcok e sorozata nem törte ketté politikai pályafutását? Hogyan tudta Gorbacsov megőrizni magas tisztségeit a látványos kudarcok után is (kivéve persze a Szovjetunió elnökének posztját, ám erről már a Szovjetunióval együtt menesztették 1991 decemberében)? A titok Gorbacsov személyes varázsában, sokat emlegetett *kommunikátori* és *színlelési* készségében rejlik. Miközben minden gyakorlati területen látványos kudarcot vallott, rendkívüli *színészi* (színlelési, színváltó) és *kommunikátori* képességeinek, nem utolsósorban pedig kivételes szerencséjének köszönhetően egyre feljebb kapaszkodhatott a személyes hatalmi viszonyok rendszerében.

1955-ben, amikor a provinciális orosz fiatalembernek álmai városából, Moszkvából kénytelen-kelletlen vissza kellett térnie frissen szerzett jogi diplomájával és feleségével, Raiszával szülőföldjére, Sztavropolba, először a komszomol apparátusában kapott állást. Már egyetemi évei alatt kitűnt politikai szereplési vágyával, *rendkívüli verbális aktivitásával* (egyszóval karriervágyával), mint arra egyik néhai

diáktársa, az 1968-as „prágai tavasz” egyik vezetője, az azóta elhunyt, derék reformkommunista, Zdenek Mlinarž emlékezett vissza Gorbacsov peresztrojkája idején. Mlinarž éppen mert az volt, aki: az elbukott

„prágai tavasz” képviselője) memoárjával[50] az 1968-as közép-európai reformizmus folytatójaként hitelesítette Gorbacsovot, és ezzel a politikai tömegkultúra „Gorbi-mítoszának” egyik legfontosabb építőkockáját segített megalkotni: az eredendően (avagy ontológiailag) „szívjó” szovjet vezető mitologémáját. Úgy állította be egykori diáktársát, memoárja hősét, mint aki már a politikai pelenkában is csak a ‘glasznosztyról’ és a ‘peresztrojkáról’ gügyögött, noha az ifjú Gorbacsov 1952-53-ban legfeljebb az antiszemita orvospert előkészítő kozmopolitaellenes kampányban gyakorolhatta (és gyakorolta is) a „szókimondás” és a „kritikus gondolkodás” szép politikai erényeit. *Színjátszó* képességét viszont mindenkor és mindenhol szabadon kamatoztatta, feltehetően akkori diáktársa, a *külföldi* (tehát eleve megbízhatatlan és gyanús) Mlinarž előtt is. Nem meglepő hát, hogy Gorbacsov, a szóbűvész 1958-ban a helyi komszomol *propagandaosztályának* vezetésével kezdi politikusi pályafutását, 1960-ban pedig már a sztavropoli terület komszomoltitkára, akit a nagy hatalmú területi párttitkár és SZKP KB-tag, Fjodor Kulakov fogad „politikai fiává”. A sors kifürkészhetetlen akaratából Kulakov lett Gorbacsov egyik politikai teremtője (a másik, mint még látni fogjuk, Andropov), és korai haláláig szívén viselte fogadott politikai fia sorsát. Nélküle Gorbacsov soha nem válhatott volna ki a kádertömegből és nem juthatott volna vissza Moszkvába, ahol annak idején – a jogi diploma megszerzése után – minden igyekezete ellenére nem tudta megvetni a lábát. Gorbacsov az agronómus képesítésű, agrárügyi szakember hírében álló Kulakov kedvence lett. Oly mértékben igyekezett „teremtője” képére és hasonlatosságára átformálni magát, hogy rövidesen ő is agronómus lett: levelező tagozaton végezte el a sztavropoli mezőgazdasági főiskolát. A *hasonulás,* az *átváltozás,* a *mimikri* – ezek voltak a fiatal Gorbacsov legfőbb fegyverei a karrierharcban.

Kulakov 1964-ben részt vállalt a Hruscsov leváltására szőtt palotaforradalomban, s ennek jutalmaként fölkerült Moszkvába, a KB agrárügyi titkárának. Sztavropoli posztját ekkor még nem Gorbacsov, hanem egy idősebb Kulakov-káder, Leonyid Jefremov örökölte, akinek ugyancsak nagyon megtetszett a fiatal „agrárszakember”. Mi sem volt természetesebb tehát, hogy amikor Jefremov is Moszkvába ment hűbérura, Kulakov után, akkor a sztavropoli területi titkár megüresedett posztjára mindketten Gorbacsovot jelölték. Így lett Gorbacsovból 1970-ben területi titkár, s mint ilyen, egyszersmind a Politikai Bizottság rendelkezési állományába tartozó nómenklatúra tagja, KB-tag és a Szovjetunió Legfelső Tanácsának tagja is. Ekkor már mintegy 80 ezer négyzetkilométer és közel 3 millió ember tartozik irányítása alá. Uralkodásának részletei kevéssé ismertek és kevéssé lényegesek. Tény, hogy Gorbacsov ajándékozta meg Szravropolt cirkusszal, ami – az „élelmiszerprogram” csődjére, a *kenyér* krónikus hiányára gondolva – akár jelképesnek is tekinthető. A területi titkár szürke hétköznapjait azonban megtörte egy váratlan *fejlemény.* 1978. július 17-én az SZKP KB mezőgazdasági titkárává avanzsált Kulakov – Gorbacsov legfőbb pártfogója és jótevője – 60 éves korában váratlanul elhunyt. Gorbacsov ekkor jelent meg életében először a Vörös téri mauzóleum mellvédjén (ő tartotta ugyanis Kulakov „legkisebb fogadott fiaként”, afféle párt-benjáminként a sorrendben utolsó, s nyilván legrövidebb gyászbeszédet pártfogója koporsója fölött). Ekkor láthatta őt először a szovjet nép, és ekkor jelent meg róla először fénykép a *Pravda* címoldalán, ahogy ő is ott áll a Lenin-mauzóleum mellvédjén, a PB-tagok sorában. Kulakov halála önmagában szerencsétlenség is lehetett volna Gorbacsov számára, hiszen vele legfőbb pártfogóját veszítette el. Szerencsévé a veszteséget az tette, hogy időközben újabb pártfogók jelentek meg a horizonton, még hatalmasabbak, még öregebbek, akiknek a fiatal Gorbacsov még lobban megtetszett. Akár a mesében.

Andropov, Szuszlov, Koszigin nyaranta Sztavropol nevezetes gyógyvizeinél – Kiszlovodszkban, Zseleznovodszkban – kerestek enyhülést öregkori nyavalyáikra. (A Politikai Bizottság másik része ugyanis, élén Brezsnyevvel és Csernyenkóval, Brezsnyev egykori sofőrével, későbbi főtitkárral, inkább a szovjet szubtrópust, a Fekete-tenger partját és a krími borokat részesítették előnyben nyaranta.) Magától értetődően a nyaraló PB-tagok mindenkor Sztavropol gazdájának, a területi titkárnak – 1970-től tehát Gorbacsovnak – a vendégei voltak. Ő fogadta őket, ő gondoskodott róluk. Ezer alkalmat és módot kapott tehát arra, hogy ragyogó színészi és kommunikátori kvalitásait kamatoztassa. *Gorbacsov a naiv, őszinte, józan paraszti ésszel megáldott vidéki fiatalember szerepében rendkívül megtetszett Andropovéknak.* Talán egy pillanatra a „jövő emberét” is látni vélték a simulékony, jó beszédű területi titkárban, noha persze nem egészen az a jövő lebegett szemük előtt, ami aztán Gorbacsov hatalomra jutása után a Szovjetunió osztályrészéül jutott. Andropovék megnyerése azonban egymagában még nem lett volna elegendő Gorbacsov karrierjének felpörgéséhez. A Brezsnyevvel való sorsdöntő találkozásra 1978 nyarán került sor. Andropovék unszolására a Baku felé tartó – Brezsnyev és Csernyenko megszakították útjukat Sztavropolban. Kell-e mondanunk, hogy Gorbacsov őket is meghódította. Pont ilyen talpraesett, szolgálatkész, naiv, ám eszes és főként becsületes fiút kerestek ők már régén a KB-ba, Kulikov helyére! Végül is így lett 1978. november 27-én Gorbacsov az SZKP KB titkára, két évvel később pedig PB-tagja is.

Gorbacsov értette a módját, hogyan kell megnyerni valakinek a tetszését. Ha kellett, Csernyenkót, ha kellett, Gromikót állította maga mellé azzal, hogy az adott helyzetnek megfelelő szerepben lépett fel. De ugyanígy – nagy szerepei egyikében – nyerte meg később Thatcher asszony és Reagan elnök tetszését is, a nyugati átlagpolgárok gorbimániás

tömegeiről nem is szólva. Bármily hihetetlen, a főtitkári posztért folytatott küzdelmében Gorbacsov – jó taktikai érzékkel – a *Nyugat tetszésének* megnyerésével, mintegy kerülő úton vívta ki először a szovjet közvélemény tetszését is (hiszen odahaza minden jobbnak számított, ami „Nyugatról jött”), s gyakorolt ezzel nyomást a főtitkár megválasztása előtt álló PB-tagokra 1985-ben. 1983-ban Kanadában, 1984-ben Olaszországban – Berlinguer temetésén – szerez híveket magának egy szovjet funkcionáriustól szokatlan szókimondásával és kritikus megjegyzéseivel, s ugyancsak 1984-ben állítja maga mellé Thatcher asszonyt: „Tetszik nekem Gorbacsov úr – mondja ki a sorsdöntő mondatot az angol miniszterelnök asszony. – Lehet vele együttműködni (we can do business together).” De Gorbacsov Londonban mindenkinek megnyeri tetszését – a Lordok Házától kezdve egészen a Munkás Pártig. *„Kivételes bájjal, oldott önaróniával megáldott ember* – mondja róla például Denis Healey. – *Az érzelmek úgy villannak át rendkívüli fogékonyságról árulkodó arcán, mint a nyári szellő a lenge kis tavon. Őszinte és rugalmas volt a vitákban, belső erőről tanúskodó higgadtsággal tárgyalt. Indulatos, ám*

előzékeny volt az érvelésben...”[51] Ma már úgy hat ez a lelkendezés, mint színházi premier után a kritikus lelkendezés e a legjobb alakítás felett. Nem csoda, ha Healeyt végül hatalmába is keríti a valószerűtlenség

érzése: „De hogy fogja majd egy ennyire kedves és

emberséges személy a szovjet rendszert irányítani?”[52]

Gorbacsov mint igazi színész-politikus – a gyerekek és a „politikailag infantilis tömegek” mellett – különösen a nőkre gyakorolt nagy hatást. Főként a markáns karaktere, erős akaratú, mondhatnánk *férfias* nőkre, amilyen Thatcher is volt. Ez persze szlávosan elomló, viasszerűen lágy karakterével is magyarázható. Házasságában, mely szintén politikai imídzsének fontos alkotóeleme lett, szintén nem ő, hanem felesége, Raisza volt a „férfiúi elem”, ami egyébként elég tipikus orosz felállás. Orosz gondolkodók szerint az orosz férfi pszichológiailag nem „Készen *meglett ember,* félig kamasz, félig gyerek. Ezért kénytelen az orosz nő – a klasszikus orosz irodalomban is annyiszor megörökítetten – kezdeményező, döntéshozó, családfenntartó – egyszóval „férfias” – szerepet betölteni a társas kapcsolatokban, és ezért keres

magának „igazi férfit” az idegenben. [53] Egyébként Gorbacsov politikai bukásának egyik legfőbb oka *hazájában* éppen az volt, hogy nem tudott rettegve tisztelt ‘férfi’, ‘atya’, ‘felnőtt’ ember lenni, szertelen, nagyzoló, szószátyár, képzelődő, nárcisztikusan öntetszelgő orosz kamasz maradt. Viszont ennek köszönhette és köszönheti mindmáig nyugati médiasikereit is. Tatjana Zaszlavszkaja, javakorabeli hölgy, neves szociológus, akadémikus, Gorbacsov tanácsadója, így vall Gorbacsov személyes varázsáról: „Gyakran ültem mellette. Elképesztő, micsoda erő és energia árad ebből az emberből. Rendkívüli a vitalitása, s bár érezni benne a feszültséget, mégis mindig figyelmesen végighallgatja partnerét, nem vág

a szavába.”[54] Gorbacsov új szerepe szerint is a párbeszéd, a tolerancia, a partneri kapcsolatok, a megegyezés és a kompromisszumok politikusa, és ő nagyszerűen alakítja ezt a szerepet. Mindenkire úgy tud figyelni, olyan rajongó odaadással, olyan érdeklődéssel, olyan értelemtől csillogó tekintettel, ahogy az osztály legrosszabb matematikusa issza magába a matematika tanár szavait, jóllehet egy árva kukkot sem ért belőlük és egészen máshol jár az esze. Gorbacsov akkora átéléssel játszotta szerepeit, olyan mértékig azonosult velük, hogy bárkit meg tudott téveszteni a játék idejére. Lehetetlen volt a szerepet és a szerepjátszót szétválasztani. Annál is inkább, mert nem volt egy másik, egy igazi Gorbacsov, aki a szerepek mögött meghúzódva valami mást akart, mint karriert, sikert, s akinek rejtett céljai és tervei lettek volna. Sztálin is köztudottan nagy szerepjátszó volt, ám őt minden szerepében világosan meg lehet különböztetni attól a másik Sztálintól, akit a hatalom akarásának és totalizálásának szinte *állati szenvedélye* jellemzett. „Joszif végtelenül jó” – írta a 30-as évek közepén naplójába a férjével együtt nem sokkal később kivégeztetett Marija Szvanidze, Sztálin rokona. Ha Sztálin szerepet játszott, akkor annak szinte mindig a megtévesztés volt a célja, azaz a pőre hatalmi erőszak vagy a valódi szándékok és tettek elrejtése és a megtévesztésben rejlő hatalom élvezete. Gorbacsov esetében erről szó sincs. Ő nem rejt el semmit, mert nincs mit elrejtenie. Igazából ő már nem gyakorolni akarja a hatalmat, hanem csak eljátszani, és ennek fejében kiérdemelni az elismerést, bekasszírozni a tapsot Nyugatról és Keletről egyaránt. A hatalom az ő számára szereplést, játékot, kellemes és gazdag életet, s mindinkább egyszerűen pénzt, sok pénzt jelent. (Gorbacsov e tekintetben is a posztmodern politikus új típusának előfutára. A politika az ő számára már nem a hatalom, hanem a pénz játszmája.) Ha a főtitkári hatalom – mint ahogy azt az elnökség intézményének bevezetés ével a szovjet korszak legvégén Gorbacsov titkon remélte – valamiféle szovjet „alkotmányos

monarchiává” alakulhatott volna át, amelyben neki csak reprezentálni kellett volna a főhatalmat, akkor Gorbacsov talán még ma is a helyén van.

Gorbacsov a szovjet államiság fejlődésének tipikus *végterméke.* Ő a nagy szovjet alakoskodó. Igazi próteuszi alkat: kong az ürességtől, de az alakváltoztatás terén utolérhetetlenül leleményes és találékony. Szinte mindent, ami a szovjet típusú szocializmus történetében valaha is előfordult és a történelem kelléktárába került („NEP”, „olvadás”, „liberalizálás”, „prágai tavasz”, „nemzeti kommunizmus”, „revizionizmus”, „enyhülés” stb.) pillanatnyi helyzettől és szükségtől függően ő még egyszer fölmelegíti, és föltálalja a szabadságra éhező Keletnek és a „jó” Szovjetunióra kiéhezett Nyugatnak. Természetesen ezzel *időt nyer;* csakhogy a megnyert idővel nem tud mit kezdeni. Nem lehet azt mondani, hogy Gorbacsovnak nem volt elég ideje vagy nem volt elég ügyes az időnyerésben. Csak nem volt mivel kitöltetnie idejét. Végső soron nem is *időnyerésre,* hanem *időhúzásra* játszott: „húzd, ki tudja, meddig húzhatod!” Az időhúzás politikai játéka azonban előbb-utóbb egyre türelmetlenebbé teszi azokat, akik a politikustól *várnak* valamit, s a politikai türelem húrja előbb-utóbb elpattan.

Az időhúzás politikai játéka, amely különösen Gorbacsov országlásának utolsó két esztendejét jellemezte, vagy taktikai célú, és ez esetben a „kivárás” adja meg értelmét (például Sztálin igen gyakran élt az időhúzás politikai taktikájával), vagy stratégiai, és ez esetben egyedüli értelmét az önmegújításra organikusan képtelen hatalmi rendszer és a tanácstalan vagy tehetségtelen politikai vezető uralmának fenntartása adja, a lehetőségek legszélső határáig. A szovjet és általában kelet-európai múlt imént elősorolt politikai rekvizitumai, reminiszcenciái – lózungok, címszavak, vezéreszmék –, megannyi másolat, kölcsönzés, idézet, átvétel éppen *az idő húzására* szolgáltak. Segítettek Gorbacsovnak *kitölteni*

politikailag kiüresedett idejét (az üres ígéretek idejét), *áthidalni* a tanácstalanság idejét („majd-csakleszvalahogy”), *elfedni* a valóságos politikai mondanivaló hiányát és *elnapolni* a döntéseket, *halogatni* a politikai cselekvést, kihúzni tehát addig, amíg a szovjet állam pamutgombolyaga teljesen le nem tekeredik. A tudatosan és öntudatlanul időhúzásra használt „történelmi töltelékanyagot” persze már nem az államhatalom politikai, hanem a médiahatalom esztétikai öntőformáiban „sütötték meg”. Amikor Gorbacsov a „nagy történelmi személyiség”, a „főtitkár-reformer” stb., hiposztázisában hatott rajongóira – lenyűgözött, elkábított, bámulatba ejtett, felvillanyozott –, akkor mindig *esztétikailag* hatott rájuk, és ez a hatás éppoly gyorsan párolgott el, mint mondjuk egy amerikai akciófilmé a moziból kifelé jövet.

Félreértés ne essék: Gorbacsov politikai személyiségéről és ennek hatásáról beszélek, nem pedig félszeg, gondolattalan, időhúzásra beállított hatalomgyakorlásának *következményeiről,* amelyek kétségkívül világraszólóak voltak, ha nem is rendült meg tőlük a világ. Gorbacsov akarva és akaratlan – könnyített a világ terhén, de nem alakította át a világot. A „szovjet birodalmat” sem meg nem döntötték, sem nem omlott össze: *alakot cserélt* és alakoskodik azóta is. Nem is lehet ez másként: a történelmi struktúrákat a második évezred végén nem tűzzel és vassal, vérrel és eszmékkel rombolják le, hanem pénzzel és áruval, képekkel és szolgáltatásokkal dekonstruálják, szétszerelik, „szublimálják”. A modern vadaknak ez persze magas. Ezért emlegetnek meggondolatlanul és anakronisztikus módon oly gyakran „árulást” és „összeesküvést” Gorbacsovval és uralkodásának következményeivel kapcsolatban. Holott ő sokkal határozatlanabb volt, semhogy a tevőlegességben valaha is elment volna idáig. Dehogy „árult” el ő bárkit és bármit, dehogy „esküdött össze”! Sem passzív alkata, sem különleges helyzete nem engedte ezt.

Gorbacsov mindenre hajlandó volt, kivéve a hatalom igaz, egy egészen sajátos hatalom: a szovjet – gyakorlását. A hatalom gyakorlására való tényleges képtelenség még szovjet viszonyok közőrt sem volt egyjelentésű a terrorról, az erőszak alkalmazásáról való lemondással, amivel Gorbacsov utóbb saját politikai tétlenségét mentegette: „Már rég felfigyeltem rá, hogy a kellő akarat és határozottság hiányával főként olyan politológusok és tudósok vádolnak engem, akik a glasznosztynak és a peresztrojka demokratikus vívmányainak köszönhetően szereztek maguknak hírnevet, annak köszönhetően tehát, hogy én nem alkalmaztam annak idején erőszakot velük szemben. Ha egyedül az akaratra, az erőszakra építettem volna, akkor most nem vitatkozhatnánk itt, akkor kritikusaim aligha futottak volna be ilyen észbontó politikai

karriereket”[55] mondta zárszavában – némileg *ad hominem* – vitapartnereinek a már idézett kerekasztal-konferencián. Gorbacsov – Barba-papa. Barba-trükkjei 1991 augusztusáig rendre beválnak. Csak az utolsó Barba-trükk (a „puccsisták foglya vagyok”) nem sikerül, s ez is csak azért nem, mert váratlanul valóságos hatalommal – egy ellenhatalommal – találja szemben magát. (Hogy Gorbacsov hatalma és egyáltalán a félelmetes és brutális szovjet állam hatalma milyen állagú és jellegű lett a 80-as évek végére, arról meglehetősen pontos képet alkothatunk az augusztusi „kis éji puccskísérlet” gyámoltalansága, erőtlensége és magába roskadása alapján. Mihelyt a legkisebb ellenállásba ütközött, megtorpant, meghátrált és megfutamodott.)

PÁRTFŐTITKÁR FELESÉGGEL

Gorbacsov pályafutása – mint láttuk – már az 1970-es évekről folyamatosan azt mutatja, hogy nulla teljesítménnyel is lehet valaki sikeres a szovjet politikai rendszerben, sőt, egyre sikeresebb, ha ügyesen szimulál, ha mindig el tudja játszani a megfelelő közönség előtt a megfelelő szerepet. *Gorbacsov kezdettől fogva nem politikai, hanem színészi kvalitásainak köszönhette pártkarrierjét.* Veleszületett színjátszó készségéről tanúskodnak azok az 1989-ben egy olasz lapban publikált családi fotók, amelyek az ifjú Gorbacsovot a helyi iskolai színjátszókör előadásainak szerepeiben örökítették meg. Az önképzőköri diákszínész repertoárja bámulatba ejtően széles skálán mozog: Lermontov *Álarcosbál*jától Osztrovszkij *Hóher-ceg kisasszony*áig. Elképzelhető, hogy korán megnyilatkozó komédiázó és utánzó tehetségét szülőföldjének tarkabarka kultúrája, vegyes nemzetiségi összetétele is motiválta. Szülőfaluja, Privolnoje ugyanis az észak-kaukázusi körzetben található, ahol tyereki és kubányi kozákok, ukránok, oroszok, csecsenek és más kis kaukázusi népek élnek. Ebben a tarka és konfliktusos kulturális környezetben

az alakoskodás és szerepjátszás nélkül aligha lehetett békességben élni mindenkivel. Amennyire az életéről szóló ellentmondásos történetekből és a korabeli fényképekből kiolvasható, Gorbacsov gyermekkorában legszívesebben „kozákra” vette a figurát. Egy 1950-ből származó fénykép homlokába kanyarított jellegzetes kozákfürttel ábrázolja. (jellemző, hogy később, már főtitkár korában, mikor a Nyugat színpadán az européer, elegáns megjelenésű orosz politikus szerepét alakítja, ez a „kozák” származás, s vele együtt Gorbacsov egész falusi-paraszti háttere elhomályosul, viszont az orosz színpadon újra meg újra előkerülnek a „kozák” és „paraszti” származás életrajzi motívumai, az orosz falu mezei idillje, a nyaranta odahaza végzett aratások, a paraszti munka emlékképei, különösen mikor uralkodása vége felé népszerűsége érezhetően megcsappant hazájában. A Gorbacsov életrajzát megköltő korabeli tévéfilmben egyenesen az orosz „falusi írók” – a „népiek” – doyenje, Viktor Asztafjev mondta az összekötő szöveget.) Színjátszó készségét kamatoztathatta és továbbfejleszthette a moszkvai egyetem jogi karán, ahol kötelező tantárgy volt a retorika, noha csak az ügyészi ékesszólás összefüggésében. A bírósági tárgyalás, teljes szereposztásával, dramaturgiájával mindig kissé színház is (mellesleg ezért vonzza annyira a drámaírókat és a filmeseket, bár ma már egyenes adásban közvetített televíziós szappanoperát is lehet csinálni belőle), szereplőitől – ügyvédektől és ügyészektől, esküdtektől és bíráktól – kifejezetten színészi képességeket követel. Ne feledjük, hogy Lenin után Gorbacsov volt a második jogászból lett szovjet politikai vezető, ami rá is nyomta aztán bélyegét egész politizálására. Nem véletlenül gondolták őt hatalma időszakában a nyugati megfigyelők Lenin és Trockij után a legjobb politikai szónoknak, noha Gorbacsov nem néptribun – a tüntető utca vagy a népgyűlés szónoka –, hanem televíziós „szónok”, kommunikátor, fecsegőművész volt csupán. Ám ez utóbbihoz még inkább elengedhetetlenek a színészi kvalitások, mint az

előbbihez. (Lenin például igencsak híján volt színészi kvalitásoknak, Jelcin pedig kifejezetten rossz színész és rossz kommunikátor, de ettől még az utca szónokaiként mindketten megállták helyüket 1917-ben és 1991-ben. Ha a színészi produkció és pillanatnyi meggyőző erő tekintetében Gorbacsov összeverhető a múlt orosz politikusainak valamelyikével, akkor az alighanem Kerenszkij.)

Persze, a színészi kvalitás nem szorítkozik a beszédműfajok művelésére. Gorbacsov minden szerepében *az egész figurát* hozza. Egy francia újságíró figyelt föl arra a 70-es évekből származó fényképre, amelyen Gorbacsov rosszul szabott, vacak szövetből készült öltönyében, öreges tartásával – tipikus megyei párttitkárnak néz ki. Tizenöt évvel később ugyanez az ember nyugati politikusokat megszégyenítő eleganciával öltözött, dinamikus, fiatalosan fürge világfiként pattog le a repülőgép járólépcsőjén Londonban, oldalán csinos, nem kevésbé jól öltözött és megnyerő külsejű feleségével. Más helyzet, más szerep, más alakítás.

De más a médium is. Gorbacsov londoni látogatását 1984-ben (példátlan módon) a szovjet televízió élő adásban, közvetítette. Ezzel és így született meg a szovjet vezető (akkor még nem főtitkár!) *új politikai imídzse,* amely attól kezdve elválaszthatatlan lett a televíziótól. Gorbacsov lett az első és utolsó *televíziós pártfőtitkár* a Szovjetunióban. Raisza, a – szovjet pártfőtitkári viszonylatban kiugróan csinos feleség is az új televíziós szerep tartozéka. (Raisza Titorenko, akivel Gorbacsov 1954-ben, Moszkvában kötött házasságot; filozófia szakon szerzett diplomát és évtizedekig marxizmus-leninizmust oktatott ilyen-olyan főiskolákon. Kanditátusi értekezésének címe: „A kolhozparasztság életformaváltása”.) Raisza *képileg* úgyszólván leválaszthatatlan a „nyugatos” szovjet főtitkár imídzséről. Gorbacsov nyugati sikerének (de oroszországi sikertelenségének is!) fontos

komponense. A nyugati tömegdemokráciák televíziós politikusának imídzse a már-már tapintható *közelségben* formálódik ki – *közelkép,* amelyhez elválaszthatatlanul hozzátartoznak a magánélet, a privát szféra, a „biopolitika” témái (egészség, betegség, erőnlét, bőrszín, szex) és bonyodalmai: családi perpatvaroktól és idillektől kezdve az „elnök hobbijáig” és „kedvenc sportjáig”. A szovjet-orosz átlagember számára ez Gorbacsov fellépése idején még szokatlan volt, sőt, inkább ellenszenves, mint megnyerő. Egyrészt az „eposzi távolságból” felrémlő politikai vezér szakrális tradíciója még elevenen élt a fejekben. (Ismeretes módon, ennek a mintának már Hruscsov sem tudott megfelelni: az „anti-Sztálin” képében fellépő, „emberarcú”, közvetlen, mozgékony, sokat utazó, sokat beszélő, emberek közé járó, családját sem titkoló, a Nyugattal párbeszédet és békés gazdasági versenyt kezdeményező Hruscsov gyorsan fogyó hazai népszerűsége tekintetében is Gorbacsov közvetlen elődje a szovjet politikában, ha nem is televíziós politikusként, minőségileg más politikai helyzetben, a hatalom technológiáját és személyes politikai szocializációját tekintve pedig vérhű sztálinistaként.) Másrészt az orosz és szovjet aszketikus-heroikus és aszketikus-puritán tradícióhoz kötődő, kollektivista-etatista légkörben felnőtt átlagember – individualizálódás és „privacy” hiányában, a fogyasztói mentalitás kialakulatlansága mellett – aligha ismerhetett rá az első számú közembernek, a „történelmi hősnek” ebben a kisszerű, „privatizáló” közel képében saját kisvilágára, magánkedvteléseire, fogyasztási szokásaira, habitusára, ízlésére, észjárására. Raisza és Gorbacsov párosa ebben az *orosz közegben* szükségképp mind erősebb ellenszenvet és bizalmatlanságot keltett.

Egy korabeli vicc meglehetősen pontosan mutatja, milyen fontos szerepet játszott Gorbacsov imídzsének hazai romlásában Raisza, a kivételes eleganciával öltözködő, szép és/vagy odaadó feleség Nyugaton

meglehetősen szokványos szerepében. A vicc így hangzik: Gorbacsov gépkocsija hirtelen fékez egy részeg férfi előtt, aki az úttest közepén hever. A főtitkár kiszáll és megpróbál a lelkére beszélni: „Hát ilyenkor iszod le magad, te szerencsétlen, amikor végre itt a peresztrojka meg a glasznoszty, amikor az ország fellélegzik stb., stb.” A részeg azonban rá sem hederít. Gorbacsov beszél még egy darabig, aztán dühbe gurul: „Ember, hát nem látod ki beszél hozzád?” A részeg tágra nyitja a szemét és fürkészni kezdi őt: *„Bocs’ Misa, de az asszony nélkül nem ismertelek meg…”*

S valóban, ha Sztálin – Buharin találó aforizmáját idézve – *Dzsingisz kán volt telefonnal,* akkor a szovjet állam utolsó vezetője, Gorbacsov – *pártfőtitkár, feleséggel…*

MIHAIL GORBACSOV SZUPERSZTÁR

Gorbacsov politikai bukása, azaz személyének és képének elválasztása a szovjet államtól – éles ellentétben a hagyományos politikai hősök, különösen a szovjet vezetők bukásával – nemhogy megtörte volna médiakarrierjét, inkább megalapozta azt. 1991-től kezdődően ugyanis, ha nem is hazájában, ahol kevés nálánál *népszerűtlenebb* politikus akad, de Nyugaton meredeken fölfelé ívelt médiakarrierje, s tart mindmáig. Gorbacsov valójában mindig is ez volt: *politikai burokban* született *médiasztár.* Ízig-vérig médiajelenség volt és maradt, noha a médiában rejlő sok hatalom és a nagy pénz csábítása igazán csak a szovjet állam élére kerülése után ejtette rabul.

1991 után Gorbacsov már nem a szovjet állam fejeként, „nagy reformerként” stb., tűnik föl a világmédiában, hanem a *Gorbacsov-sztori* hőseként. Gorbacsov orákulum, aki a világsajtót telehinti komor politikai jóslataival és vészterhes helyzetelemzéseivel: cikkeit 1992 óta a *New York Times* hálózatán keresztül a világ százegynéhány lapja közli, éspedig nem mondanivalójuk kivételes magvassága, szellemessége

vagy sziporkázó stílusuk okán, hanem mert Gorbacsov „márkaneve” reklámhordozó. Ezt különszerződések egészítik ki más lapokkal (Olaszországban például a *La Stampá*val kötött ilyet). A posztszovjet Gorbacsov tehát a piacról él, méghozzá a világpiacról, és abból, hogy ő *volt Gorbacsov.* Mellesleg Nyugaton nagyon sokan és elég jól megélnek abból, *kik voltak ők, amikor már nem azok!* Gorbacsov tehát 1991 után mindenekfölött *szupersztár* (ismétlem, a „nyugati világ” sztárja!), aki *100 ezer dolláros fellépti díjával* éveken át *vezette* a sztárpolitikusok világranglistáját. (1992-93-ban Ronald Reagan állítólag 80 ezret kapott egy bankett-fellépésért vagy konferencia-jelenlétért, Jimmy Carter, Gerald Ford, George Bush, Richard Nixon pedig 40-50 ezer dollárt. Margaret Thatcher 60 ezer dollárjával ugyancsak elmarad egykori felfedezettjétől, Henry Kissinger szerény 40 ezres fellépti díjáról nem is beszélve.)

Üzleti szempontból Gorbacsov *neve és képe* nem egyéb reklámcímkénél, amelyet mindaddig érdemes ráragasztani az árura, ameddig garantálja, hogy többen figyelnek föl rá és többet vásárolnak belőle: „a férfi, aki megváltoztatta a történelem menetét!” 1992-ben Kaliforniában tett előadókörútja során adományokból és konferenciadíjakból három és fél millió dollárt gyűjtött össze. 1993-ban Olaszországban tett látogatása során 180 millió líra (mintegy 120 ezer dollár) folyt be alapítványa kasszájába, amelyet az olasz sajtó csak „Gorbacsov Corporation”-ként emlegetett. (Igaz, eredetileg ennek háromszorosára számított.) Modena városában fél délelőttöt töltött el egy szövetkezeti áruházlánc üzletközpontjában, állítólag azért, hogy az itt szerzett tapasztalatok oroszországi hasznosíthatóságát mérlegelje, valójában persze a Lega Coop reklámembereként, 80 ezer dolláros gázsiért. Ma már Gorbacsov is illő tiszteletdíjért (azaz sok-sok pénzért) vesz részt konferenciákon, szponzorok kedvéért nyit meg tanácskozásokat. A meghívó félnek a gázsi mellett persze állnia kell a magánrepülőgép és az

exelnöki kíséret ellátásának költségeit is. (Gorbacsov mindenhova feleségével utazott, végtére nem hagyhatta otthon imídzse legfontosabb tartozékát, és nagyobb útjaira 10-12 munkatársa is rendszeresen elkísérte.)

Persze banketteken, konferenciákon, üzletházak megtekintésén túl Gorbacsov sok minden egyébre is kapható. A lényeg az, hogy neve állandóan forogjon, a névvarázs ne szűnjön meg hatni. Így például Wim Wenders német filmrendező *A messzi távolban, oly közel* című filmjében világsztárok sokasága mellett Gorbacsovot is megnyerte szereplőnek, aki a filmben elő is ad egy hosszú monológot. A felvételre 1992 tavaszán került sor, Gorbacsov müncheni látogatásakor. A jelenet felvételét, amelyben Gorbacsov nem a politikáról, hanem az élet értelméről és Dosztojevszkijről monologizál (bármiről bármikor, ha a dologban van némi pénz), állítólag négyszer ismételték meg és Wendersre mély benyomást tett Gorbacsov *profizmusa.* Természetesen – *az üzlet érdekében* – Gorbacsov újra meg újra kénytelen megmártózni az oroszországi politikai életben is. Így például ő is indult az 1996-os oroszországi elnökválasztáson, természetesen a legkisebb politikai tét és személyes illúzió nélkül, hiszen Oroszországban Gorbacsov évek óta verhetetlenül *a legnépszerűtlenebb politikus* (1996-ban az elnökválasztáson a szavazatok 0,51%-át szerezte meg), s ezzel ő maga is tisztában van. Ám a politikai szereplés jótékony hatással van világhírnevére, érdeklődést, figyelmet kelt. Gorbacsov az elnökjelölt szerepében rövid időre megint beszédtémává válik, interjúkat kérnek tőle, sajtókonferenciákat tarthat, egyszóval neve újból és új témák kapcsán kerülhet forgalomba, amitől a médiaüzlet megint fellendülhet kicsit.

1992-ben egyébként még egy film született Gorbacsovról, Gorbacsovval, Gorbacsovnak. Oleg Uralov több mint két éven át forgatott monstre dokumentumfilmjét *Mihail Szergejevics. Az Elnök élete*

privát szemmel (‘M. Sz. Csasztnij vzgljad na zsizny prezigyenta’) címmel mutatták be ugyanabban az évben. A szóban forgó „privát szem” Gorbacsov politikai pályafutását a barokk szomorújáték (trauerspiel) műfajában látta megelevenedni, ami történelmi távolság, igazi politikai formátum és stilizálás hiányában falsul és groteszkül hatott. A kétórás film a krisztusain jó, minden erőszakot elutasító Gorbacsov felemelkedésének, elárultatásának és megcsúfolásának drámai történetét beszélte el, elsősorban korabeli híradófilmek, családi filmek és dokumentumfilmek alapján. Ha tetszik, egy magánember élettörténetét, aki nem tudott nyilvános emberré, történelmi emberré, közemberré válni (túl rendes, túl jó, túl emberszerető, túl családszerető, túl önszerető volt ehhez), és ezért sorsszerűen bukott le a hatalom csúcsairól. A film főszerepében tulajdonképpen nem is Gorbacsov, hanem Gorbacsov Sorsa lépett fel. A felemás műfaj groteszk hatását fokozta a zenei aláfestés: Rogyion Scsedrin *Holt Lelkek* című operájának részletei, leggyakrabban a tragikus női kórus áriái csendültek fel a drámai képsorok hátterében, ami Muszorgszkij *Borisz Godunov*jának vészjósló népi kórusát idézte, és parodisztikusan hatott. Az orosz Gorbacsov-film groteszksége éppen abból adódott, hogy a médiasztár (a tízpercig-sztár) *sorsát* a rendező történelmi sorsként és mártírsorsként mutatta be, amivel épp azt emelte ki, amit – ha nem is tudatosan – el akart rejteni a nézők szeme előtt, hogy az utolsó szovjet pártfőtitkár, Gorbacsov politikai sorsa már nem történelmi sors, hanem egy *privát ember* sorsa) a sztár sorsa lehetett csupán. A felemásság jól mutatta, hogy a film hős e – ösztönösen és tudatosan – előbbre járt a modernizációs folyamatban, mint megörökítői. Ez a róla készült orosz dokumentumfilm sem *sztárolni* nem tudta Gorbacsovot (a film nem a sztár bukásáról vagy a visszavonult sztár bukás utáni életéről szólt), sem heroizálni vagy szentimentalizálni

alakját. Ezért maradt szinte észrevétlen mind

hazájában, mind a nagyvilágban. [56]

Az időközben *üzletemberré avanzsált* Gorbacsov honoráriumai az – 1990-ben kapott Nobel-békedíjával (500 ezer dollárral) és a *Peresztrojka* című könyv jogdíjaival (mintegy 600 ezer dollárral) megalapozott, 1992 óta működő – Gorbacsov Alapítvány kasszájába folynak. Az Alapítvány valójában „társadalmi-gazdasági és politikai kutatásokat" folytató, jótékonysági akciókat *is* szervező multinacionális cég, amelynek 60 magasan kvalifikált munkatársa van. Az Alapítvány jótékonysági, illetve jószolgálati tevékenységét Irina Malikova irányítja. Ő számolt be nemrég arról, hogy az Alapítvány jótékonysági akcióit milyen nagy világcégek (többek között a Siemens, Yves Roche, az amerikai rákos és fehérvérűségtől szenvedő Gyermekeket Segélyező Nemzeti Társaság, a holland építőipari mágnás, Fred Matzer, az orosz Pravoszláv Egyház moszkvai patriarchátusa is) támogatják adományaikkal. Az Alapítvány építtette és szerelte fel Moszkvában azt a centrumot, ahol csontvelő-átültetést lehet végrehajtani, iskolát indított hematológus gyermekorvosok képzésére, 500 orosz orvos és ápoló amerikai továbbképzését fedezte, számtalan, csak Amerikában elvégezhető műtét költségeit állta.

A Gorbacsov Alapítvány ötéves fennállása során mintegy 7 millió dollárnyi humanitárius segélyt szerzett Oroszországnak. Gorbacsov neve tehát jól működik mind a haza javára, mind a maga hasznára. Ha pedig mégis folt esik rája, mint legutóbb, a Zöld Kereszt botránya kapcsán, azt Gorbacsov a főtitkári időkben megszokott módon könnyedén elhárítja magától: nem tudott semmiről, nem tehet semmiről, a részletekkel nincs ideje foglalkozni, az a szakemberek dolga. S még az is lehet, hogy igazat mond.

A ZÖLD KERESZT „LOVAGJA"

A nemzetközi Zöld Kereszt létrehozására és irányítására a Rio de Janeiró-i ökológiai

csúcskonferencia résztvevői kérték fel Gorbacsovot még 1992-ben, mintegy *szaván fogva* az exelnököt, aki 1989-ben egy nemzetközi fórumon azt találta mondani, hogy a világnak „egy globális ökológiai szervezetre lenne szüksége, olyasvalamire, amilyen a Vörös Kereszt”. A Zöld Kereszt 1993 óta létezik, székhelye Genfben van, nemzeti tagozatokat egyelőre 16 országban épített ki. A Zöld Kereszt „zöldjeinek” célja „egy globális ökológiai tudat” kialakítása. Kormányzatok, magánszemélyek és társadalmi szervezetek felajánlásaiból él, melyeket jórészt Gorbacsov varázsnevével csalogat elő a bukszákból és a kasszákból. Maga Gorbacsov 1996 nyaráig (az orosz elnökválasztáson elszenvedett megsemmisítő vereségéig) nemigen figyelt oda a Zöld Keresztre, utána viszont belevetette magát a pénzszerzés fáradságos munkájába. Ennek első látványos megnyilvánulása egy talk-show-ban való fellépése lett a német televízióban. Thomas Gottschalk hívta meg őt (természetesen feleségével együtt) a közkedvelt „Fogadjunk, hogy…” című talk-show-jába. A német showman évek óta igyekezett rábeszélni Gorbacsovot a szereplésre – mindhiába. Csak a „zöldek” nyomására vállalta el 1996 végén, hogy fellépjen a Zöld Kereszt javára. A show-ra Hannoverben került sor 1996. december 8-án. A Gorbacsov házaspár más világsztárokkal – például Arnold Schwarzeneggerrel és a rocksztár Stinggel – együtt állt a kamerák elé. (Az egész világsajtót bejárta a kép, amelyen Schwarzenegger átszellemült arccal kezet csókol Raiszának.) Mikor Gorbacsov a Zöld Kereszt szent ökológiai célkitűzései mellett megemlítette, hogy Oroszországban még egy üdülőtábort is építeni szándékoznak sugárfertőzött gyerekek számára, megindult a telefonok özöne. 13 ezer hívást regisztráltak, a gyűjtés eredménye pedig 5,2 millió márka lett. Mindjárt ezután azonban kitört a botrány. A 6 milliós példányszámban megjelenő *Bild am Sonntag* azzal vádolta meg a zöld Keresztet, hogy a német felajánlások összege valójában nem is a „zöldek”,

hanem egy másik rossz hírű jótékonysági szervezet – a Münsteri székhelyű *Welthilfe* számlájára folyt be. A Zöld Kereszt alelnöke, bizonyos Alekszandr Lihotal azt a magyarázatot adta a furcsa pénzügyi manőverre, hogy mivel Németországban a Zöld Keresztnek még nincs saját tagozata, és a német törvények tiltják az átutalásokat külföldi szervezetek számláira, azért a Zöld Kereszt szerződést kötött a *Welthilfé*vel, amelynek értelmében az minden – a Zöld Kereszt javára felajánlott – támogatást, kamat és költségek felszámítása nélkül átutal a szervezet svájci bankszámlájára. A problémát nem is a dolog technikai lebonyolítása, hanem a korábban sikkasztási botrányokba keveredett, kétes hírű *Welthilfe* maga jelentette. A *Der Spiegel* decemberi számában feltárta, hogy a *Welthilfé*nek a szociális kérdések németországi intézete nem adott ki saját pecsétet a jótékonysági felajánlások elfogadásához (ilyen pecsétet csak a megbízhatóan korrekt jótékonysági szervezetek kaphatnak), az UNESCO német bizottsága pedig beszüntette az együttműködést vele, mivel nem kapta meg a szervezet pénzügyi tevékenységét átvilágító összes dokumentumot.

A kérdés az volt, miként szűrhette össze a levet a Zöld Kereszt egy ilyen kétes hírű jótékonysági szervezettel. A német sajtó nem elégedett meg ennyivel, és most már a Zöld Kereszt ellen irányította csapásait. A *Facts* című folyóiratban közzétették a szervezet pénzügyi átvilágításának dokumentumait, melyekből kiderült, hogy a „zöldek” 1993-ban saját szükségleteikre a felajánlások 72%-át, 1994-ben 64%-át költötték el. A Zöld Kereszt oroszországi munkatársai értetlenül álltak a pazarlás ténye előtt. Szerintük a gorbacsovi Zöld Kereszt munkatársai – maga Gorbacsov is – sokkal többet urazgatnak a világban a maguk kedvére, mint az ügy érdekében. Ráadásul szórják a pénzt, csak első osztályon hajlandók utazni, a legjobb szállodákban és a legfényűzőbb lakosztályokban szállnak meg. A Zöld Kereszt

munkatársai ezeket a vádakat cáfolták, a túlköltekezést pedig a szervezet kiépítéséhez szükséges kezdeti, ám egyszeri beruházásokkal magyarázták (1996-ban állítólag már csak a bevételek 12-15%-át emésztették fel a szervezet fenntartási költségei).

A *Stern* 1996. december 23-i számában az ügy kapcsán magával Gorbacsovval közölt interjút. Mondanunk sem kell, hogy Gorbacsov még sohasem hallott a *Welthilféről* (ahogy egykoron, még főtitkárként és szovjet elnökként nem hallott semmit, vagy csak utólag hallott például a csernobili katasztrófáról, a tbiliszi vérengzésről, a vilniusi tévétorony véres ostromáról, az augusztusi puccsról és általában mindenről, ami rossz hírbe hozhatta volna őt a világ előtt, ha „tud” róluk). Az interjúban azt kérte a német polgároktól, hogy ne vonják vissza felajánlásaikat, melyeket a Zöld Kereszt javára korábban tettek, mert – úgymond – a befolyt összegből „Oroszországban még egy második üdülőtábort szeretnénk felépíteni sugárfertőzött gyerekek számára”. A televíziós adás után felajánlott 5,2 millió márka azonban ekkorra már 1,3 millióra apadt. Hátha még azt is tudták volna a német polgárok, hogy Gorbacsov interjújában valótlanságot állított, alighanem megint tudatlanságából kifolyólag. Az oroszországi Zöld Kereszt programigazgatója, Vlagyimir Leonov ugyanis, *Kommerszant* című orosz

hetilapnak elmondta,[57] hogy a Zöld Kereszt soha semmiféle üdülőtábort nem épített sugárfertőzött gyerekek számára. Annyi történt csupán, hogy múlt év nyarán ötven gyereket kivizsgálás és gyógykezelés céljából a vegyi fegyverektől hemzsegő Szaratov körzetéből a szvetlogori szanatóriumba utaztattak, és ezt az akciót idén meg akarják ismételni.

Gorbacsov „zöldkeresztes" kollégái az exelnököt hibáztatják a németországi kudarcért, mondván, hogy vagy nem, vagy rosszul irányítja a szervezet működését. Ebben nyilvánvalóan igazuk van, hiszen Gorbacsov egész eddigi életében mindent rosszul irányított és maga is irányításra szorult. A Zöld Keresztben sem az irányítás volt az ő feladata, hanem a *pénzszerzés,* ahogy a szovjet állam vezetése idején meg az *időnyerés.* De hát, mint ismeretes: az idő pénz! Igaz, van a „zöldkeresztes" történetnek olyan verziója is, miszerint a *Bild am Sonntag* féltékenységből és bosszúból tett be a Zöld Keresztnek, amiért a nevezetes talk-show-ba Thomas Gottschalk az állítólag szintén adományokat gyűjtő újság helyett Gorbacsovot hívta meg. Ez azonban nem hangzik túl hihetően. A moszkvai német nagykövetség mindenesetre megnyugtatta az orosz sajtó képviselőit: nincs semmi baj, a német adófelügyeleti és pénzügyi hatóságok változatlanul kedvelik Gorbacsovot és távol áll tőlük, hogy bármivel is zaklassák. Bárhogy is legyen: több is veszett már Gorbacsov pályafutása során pár millió német márkánál. Itt van például mindjárt a Szovjetunió…

A POLITIKUS MINT SZÁJHŐS

Gorbacsov elég jól tudta színlelni a hatalmat, azt, hogy hatalmon van, hogy él a hatalommal. Valójában minden politikai ténykedése abban merült ki, hogy nem ténykedett: *hagyta leépülni* a totális hatalmat (egyben személyes hatalmát is!). Alighanem más választása nem is volt. Valamiképp „csalódnia" kellett: vagy így, vagy úgy, hogy maga próbált csalni. Ha nem hagyja

leépülni a válságba került totális államhatalmat, akkor az önállósulhatott volna vele szemben, és maga alá temethette volna őt is, mint akárhány más elődjét. Ő tehát elődjeitől – a *csalódott* reformerektől, egy Nagy Imrétől, egy Dubčektől, sőt, egy Hruscsovtól – eltérően a *csalást* választotta, jóllehet végsőleg ezzel sem menthette meg vagy menthette át saját hatalmát, de életét és egzisztenciáját már igen. *A csalás egyben a hatalom elveszejtésének útját és módját is magában foglalta.* Ebben áll a Gorbacsov nevével összefonódott Nagy Csalás újdonsága: személyes politikai hatalmának elvesztése ugyanis a szovjet állam totális hatalmi rendszerének elveszejtését is maga után vonta. Gorbacsov újabb és újabb mesékkel próbálta az időt húzni, hogy áthidalja a jelen pillanat és a hatalom lefejezése közötti éjszaka szakadékár. Egyre csak mondta a posztszovjet Ezeregyéjszaka meséit, csalafinta Seherezádé, nehogy *mese nélkül maradva* a szovjet állam összeomoljon: mondta a „gyorsítás" (‘uszkorenyije’) meséjét, az „antialkoholista kampány" meséjét, a „glasznoszty" meséjét, a „peresztrojka" meséjét, a „puccs" meséjét. Mondta, míg mondhatta. Mikor aztán a mesékből kifogyott, ütött a szovjet állam utolsó órája és tényleg fejét vették. Persze, Gorbacsov azóta is mesél, csak most már nem az államnak – a kommunista pártnak, a szovjet népnek, a Nyugatnak –, hanem a világsajtónak, a globális médiának, a szórakozni vágyó fogyasztók tömegeinek. Mesél Jelcin rémséges országáról, mesél a közelgő katasztrófáról, mesél a sugárfertőzött csernobili gyermekekről, és főként, és bőven – önmagáról, saját – münchauseni fordulatokban oly gazdag – életéről. S a meséit – a sztár meséit – Nyugaton még mindig szívesen hallgatják.

Gorbacsov alakját azért is illeti meg rendkívüli figyelem, mert ő már a történelem utáni és politika utáni idők politikusa. Markánsabban az, mint Ronald Reagan volt vagy ma Clinton elnök, hiszen az ő globális médiateljesítményének politikai hozadéka tényleg páratlan: a világ legideologikusabb és leghatalmasabb

birodalmát „tüsszentette el” – legyőzhetetlennek hitt hadseregével, atomtölteteivel, mindenható államrendőrségével, szuperhatalmi világstátusával egyetemben. Politikai és történelmi leszármazása ellenére (vagy talán éppen azért) ő lett az első és egyszersmind utolsó szovjet televíziós főtitkár. Sikeressége nem vezethető le a történelemből, nagyszabású politikai reformtervekből, ragyogóan megválasztott taktikai eszközökből, remek manőverezési képességéből. A siker, ha a Szovjetunió összeomlását annak nevezzük, éppenséggel *mindezek hiányából* és a szovjet típusú politikai reformizmus mediatiációjának teljesen új lehetőségéből adódott. Ez az új lehetőség pedig – a régi rendszer akut válsága közeperre – Gorbacsov kivételes színészi teljesítményében realizálódott.

Gorbacsov számára csak szerep létezik és alakítás, nézettségi és tetszési index. Politikai hatalma is elsődlegesen ezen s nem – mondjuk – politikai pártokon, társadalmi támogatottságon, politikai programjának elfogadottságán alapult. A minden politikai önállóságot, civil kezdeményezést, minden lehetséges ellenhatalmat szétzúzó és magába kebelező totális állammal szemben Gorbacsov kezdetben alighanem önkéntelenül, később viszont mind tudatosabban – egyetlen *ellenhatalomra* épített: a média, közelebbről az elektronikus kép forradalmian új hatalmára. Ez kezdetben – meglehet, paradox módon – nem annyira a szovjet, mint inkább a nyugati tömegtájékoztatás hatalmát jelentette (gondoljunk Gorbacsovnak és feleségének már idézett 1985-ös londoni fogadtatására, nem sokkal főtitkárrá ütése előtt). Gorbacsov még nem is volt főtitkár, amikor a nyugati média már fel is lőtte őt a világpolitika egébe. (Persze *azért,* hogy aztán tényleg oda is kerüljön!) Ember az űrben! Mármint a politikai űrben, vagy ami ugyanaz: az éterben, a Szimulakrum terében! Az új szovjet politikus, a médiapolitikus – az „emberarcú” pártfőtitkár, a „nagy reformer”, a „Kreml galambja” –

születésénél a nyugati média bábáskodott. Gorbacsovot tehát már politikai születése is élesen megkülönbözteti mind a szovjet nómenklatúrából (többnyire összeeskü-vés, palotaforradalom útján) hatalomra került főtitkároktól, mind általában a modern politika pártvezéreitől, akik mozgalmi vagy választási pártok élén állnak. Ha a Szovjetunió megkapja a maga (az „őt megillető") Teng-Hsziao Pingjét – mondjuk – Andropov személyében, akkor aligha lesz Gorbacsovból korszakos hatású politikus, és a Szovjetunió még mindig fennáll. Ebben nincsen semmi túlzás. 1985-ben semmiféle hirtelen kitört gazdasági vagy politikai krízis nem volt az országban (a személyi hatalom válságát kivéve), legalábbis nem nagyobb, mint tíz vagy húsz évvel azelőtt. A korabeli szovjet társadalomnak mint azt egy Gorbacsovnak elkötelezett szociológus, a más összefüggésben már idézett Tatjana Zaszlavszkaja egy 1988-as szociológiai felmérés eredményeként kimu-tatta – nem volt egyetlen olyan csoportja sem, amely

„peresztrojkát” akart volna. [58] Mint mondani szokás: talán nem véletlenül…

Bármi legyen is véleményünk Gorbacsovról, egy biztos: benne már nem a küldetéstudattól áthatott, nagy célokra összpontosító, az ügy érdekében személyes életét is feláldozni kész *világtörténelmi egyéniség* – Hegellel szólva – szinte állati megszállottsága dolgozott, hanem a magánboldogulást és pénzt mindenek elé helyező színészpolitikus, illetve médiapolitikus privát becsvágya: *tetszésvágy és szereplésvágy.* Nem kétséges, hogy Gorbacsov *narcisztikus alkat,* ám ez a mediatizált politika világában egyáltalán nem hátrány, hanem éppenséggel előny. Ami Gorbacsov világtörténelmi teljesítményét illeti, az valójában az új tömegmédiumok, mindenekelőtt a televízió révén megvalósuló *világraszóló* színjáték, többé-kevésbé őszintén átélt alakítás, televíziós szimuláció, méghozzá szüntelenül váltogatott szerepekben és szüzsékkel, mintha egy szappanoperában lennénk.

Ha ma egyetlen szóval kellene válaszolnom arra a kérdésre, ki volt Gorbacsov, habozás nélkül azt felelném: *szélhámos.* Ez azonban nem semmivé teszi, csak megmagyarázza mindazt *az érthetetlen jót* (mert a történelemben csak a jó érthetetlen, a rosszra mindig kész a magyarázat, a rossz a „papírforma”, a „normális”, a „szükségszerű”), amit a világ ennek a politikai szédelgőnek köszönhet. Annyi ideológiától elfakult fejű, küldetésének súlya alatt görnyedő, ijesztően komoly és aggasztóan mindenre elszánt modern politikus után talán éppen egy *papírsúlyú politikusnak,* egy *szájhősnek,* egy *Csicsikovnak,* egy *Hlesztakovnak* kellett jönnie, hogy a hidegháború csöndben véget érjen, és a hatalmas Szovjetunió, a rettegett szuperhatalom szétoszoljon a levegőégben, akár egy szappanbuborék. Észrevétlenül, mindenesetre a várt, megjósolt, rettegett apokalipszis, égindulás-földrendülés nélkül.

Persze, Gorbacsov nem szimpla szélhámos. Szélhámosságát, hogy ugyanis fogalma sem volt róla, hogyan kellene átalakítani a Szovjetuniót, hogy képtelen volt működtetni a politikai hatalmat, nos, szélhámosságát az elektronikus média – különösképpen pedig a globális média nélkül nem realizálhatta volna bölcs reformpolitikaként, „glasznosztyként", „peresztrojkaként", „új politikai gondolkodásként", „demokratikus szocializmusként". Ha nem jön ez a szélhámos (pontosabban szólva: nem szélhámoskodja föl magát a járási komszomoltitkárságtól röpke tíz év alatt a KB-tagságig, majd a főtitkárságig), akkor – semmi kétség – a Szovjetunió és a keleti blokk ma is áll, akár egy kínai jellegű reformkommunizmus, akár valamilyen véres ellenreform jegyében.

Gorbacsov alighanem a XX. század legnagyobb szélhámosa. Nem kiemelkedő formátuma miatt. Hiszen minden modern politikus szélhámos kissé: csaló és öncsaló. Ám a politikai csalásnak és persze öncsalásnak az a megfoghatatlansága és minősége, ami a tele-techno médiumok szimulációs lehetőségeivel létrejött, korábban nem létezett. Korábban Gorbacsov vagy nem is rúghatott volna labdába, vagy kisstílű politikai csaló maradt volna. De így ő a legnagyobb! Ő, mert megmámorosodva szimulált történelmi nagyságától és politikai sikerességétől, önfeledten (pontosabban: magába feledkezve), szívvel és lélekkel, tiszta erőből *nem tette mindazt,* amit – hatalmi funkciója és politikai megbízatása szerint – tennie kellett volna, vagy amit tehetett volna. Egyetlen világraszóló történelmi tette, amiért Közép-Európa népei, különösképp a németek, örökre szívükbe zárták, egyetlen államférfiúhoz méltó nagy tette *a tétlenség* volt. A tétlenség, amit *szóözön* - Gorbacsov rendkívüli *verbális aktivitása* – és *képözön* rejtett el ideig-óráig a világ szeme elől. Ami a szovjet állam, a politikus Gorbacsov felől nézve sikertelenség, kudarc, katasztrófa, csődtömeg, az a világ és a világsztár Gorbacsov felől nézve fantasztikus siker, mámorító győzelem és diadalmenet. Ha e politikai

szájhős és televíziós médiasztár nem lett volna, akkor ki kellene találni. Különben pedig, ami azt illeti, mi sem lennénk. Legalábbis: nem ekkora szájhősök!

V. FEJEZET
JELCINMÉKER, LEBEGYMÉKER

---

túlnyomó többsége számára, számomra is teljes meglepetés volt a GKCSP. Gorbacsov emberének számítottam, úgyhogy a puccsisták nem avattak be terveikbe. Mikor augusztus 19-én a hírolvasó kollégánk ismertette a GKCSP felhívását a néphez, megkérdeztem: nem akar-e a GKCSP vezetősége egyenes adásban a nyilvánosság elé lépni? Nem, azt mondják, majd este a sajtókonferencián. Mit volt mit tennem? Vegyem le a műsorról a Hattyúk tavát és borítsam föl a műsortervet? Akkor azonban a meghirdetett program helyett egyenes adásban kellett volna adni, hogy ujjong a nép és támogatja a GKCSP-t. […] *A puccs után három hónapig jártam kihallgatásra. a nyomozó arról faggatott, volt-e kapcsolatom a GKCSP-vel vagy nem volt. De hát mit csináljak, ha a GKCSP egyszerűen nem használta fel azt a hatalmas fegyvert. ami a televízió. Még emberük sem volt, aki ezért a területért felelt volna. Hát lehet így puccsot csinálni?"* (Putyin szevodnya vosztrebovan vremenyem. Interjú Leonyid Kravcsenkóval. In: *Mir za Negyelju*, 2000, 4. szám, 16. o.)

[29] „Valaha régen azt gondoltam a televízióról. hogy a »Sátán temploma«, de ezt inkább átvitt értelemben gondoltam. Ma már nem, ma úgy gondolom, hogy ténylegesen az. Nemcsak Oroszország, de az egész földkerekség összes sátánistájának egyetlen temploma van – a tévé. Már a tévéstúdiók szögletessége is éles ellentéte a pravoszláv templomok belsejének, a tv-antennák keresztje pedig egyenesen úgy hat, mint az Életadó krisztusi kereszt kigúnyolása. […] Az első tv-adás az USA-ban annak idején egy pörgő dollárnak és az amerikai zászlónak a premier planjával vette kezdetét. Az ördögök templomát azzal a céllal hozták létre, hogy a föld lakóit hozzászoktassák ezekhez a jelképekhez, s hogy belsőleg is magukévá tegyék az aranyborjút, a Fő Ördög e küldöttét. […] Ha Ön is azt gondolja, hogy a tv a sátán temploma, akkor kapcsolja ki. Olyan egyszerű ez. És merüljön el az ikonok nézésében – a mi szentjeink ábrázatának szemlélésében. A lakás legszebb sarkát (»krasznij ugol« – ahol egykor az ikonok álltak – *Sz. Á.)* az ő számukra kell szabaddá tenni". (Jurij Budancev: Hram Szatani. In: *Lityeraturnaja Rosszija,* 1994. január 14. 8-9. o.)

„Nem póker ez, még csak nem is sakk. Ez azért egy picikét komolyabb, itt vér is folyhat.”[59]

(Anatolij Csubajsz)

„Oroszországban a költő több mint költő, a választás több mint választás, Moszkva

---

[30] Alekszandr Prohanov: Igyeologija vizsivanyija. In: *Nas Szovremennyik,* 1990. 9. szám, 5. o.

[31] „A párthoz fordulunk, a kommunista parthoz, amely teljes felelősséggel tartozik nemcsak az elmúlt hét évtized győzelmeiért és bukásaiért, hanem az utóbbi tragikus hat esztendőért is, azért, ahová a kommunista párt az országot előbb eljuttatta, majd lemondott a hatalomról és átadta azt a könnyelmű és tehetségtelen parlamenti politikusoknak, akik sikerrel ugrasztottak egymásnak minket. […] Hallják meg felhívásunkat azok a kommunisták, akiknek pártját saját vezérei rombolják le, miközben eldobva párttagsági könyveiket, egymás után rohannak át az ellenfél táborába, és árulják el tegnapi elvtársaikat. akasztófát követelve számukra!” (Szlovo k narodu. In: *Szovjetszkaja Rosszija,* 1991. július 23.)

[32] VII szjezd piszatyelej RSZFSZR – Moszkva, Tyeatr Szovjetszkoj Armii. *1990.* december 13-14. In: *Lityeraturnaja Rosszija*, 1990. december 21. (50), 7. o.

[33] In: *Gyeny,* 1991. 21. szám 1. o.

[34] Karem Ras: Jazov In: *Nas Szovremennyik,* 1991. 8. szám, 38. o.

[35] Tri veszjolih druga. In: *Sztolica*, 1991. 28. szám

[36] Ld. ehhez: Gekacsepiszti sztali gerojami. Multfilma. In: *Kommerszant*, 1991. augusztus 25. --szeptember 2. (35)

[37] Mihail Prisvin: Krasznij grob. In: *Volja Naroda,* 1917. nov. 5. Ld. Minuvsee, 3. kötet, Moszkva, „Progressz”–”Feniksz”, 1991. 133-134. o.

[38] „A forradalmat jelentő ‘revolúció’ szó eredetileg csillagászati szakszó volt, amely Kopernikusz *De revolutionibus orbium coelestium*a révén tett szert egyre nagyobb jelentőségre a természettudományokban – írja Hannah Arendt. – A tudományos szóhasználatban a szó megtartotta pontos latin jelentését: az égitestek szabályos, törvényszerűen forgó mozgására utalt, amelyre… bizonyosan nem volt jellemző sem az újdonság, sem az erőszak. […] Amennyiben az emberek földi dolgaira alkalmazták, csak arra utalhatott. hogy a néhány ismert kormányforma örökösen visszatérve körbeforog a halandók között, ugyanazzal a

polgármestere több mint egy polgármester."[60]

(Részlet Borisz Jelcinnek, Luzskov polgármester ünnepélyes hivatalba iktatásakor mondott beszédéből)

---

megállíthatatlan erővel, amely eleve elrendelt útjuk követésére készteti a csillagokat az égbolton. *Semmi nem állhatott távolabb a 'revolúció' szó eredeti jelentésétől. mint az az eszme, amelyet a forradalom minden szereplője osztott, s amelynek mindegyikük, megszállottja volt, hogy egy olyan folyamat cselekvő részesei, amely egy régi rend határozott végét, s* egy *új világ születését harangozta be. „* (Hannah Arendt: *A forradalom.* Európa, 1991. 54. o.)

[39] Nyíri Kristóf: *A hagyomány filozófiája.* T-Twins, Budapest, 1994. 157-161. o.

[40] Hannah Arendt: *A forradalom.* Európa, 1991. 36. o.

[41] Ld. ehhez: Fjodor Narkijer: Voszemnadcatoje brjumera Gennagyija Janajeva. In: *Szovjetszkaja Kultura,* 1991. augusztus 31. 3. o.

[42] Beloje, krasznoje, szinyeje... In: *Kuranti,* 1991. augusztus 30. 162. szám, 6. o.

[43] Uo.

[44] Ld. erről: Bolsaja tuszovka prodolzsajetsza? In: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 1991. szeptember 5., 6. o.

[45] Tyenyevaja ekonomika i avguszt 1991 g. In: *Panorama* (USA). 1991. 544. szám, 4. o.

[46] „Az Októberi Forradalom Állami Múzeumának dolgozói a múzeum kertjében, a proletárforradalom páncélkocsija mellett állították föl napjaink forradalmi közlekedési eszközét – a trolibuszt. A hétköznapi életnek ez a teljesen békés kelléke azokban a rettenetes augusztusi napokban ott volt a barikádokon és segített elállni az utat a közeledő tankok elől. És hál' Isten, a Fehér Ház védőinek ez a fegyvere – most már múzeumi tárgy, történelem csupán. „ – Írta a *Kuranti* 1991. augusztus 30-i számában.

[47] In: *Time,* 1990. június

[48] In: *Kommerszant.* 1997. március 2-3. 16. o.

[49] In: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 1997. január 16. 5. o.

[50] Zdenek Mlinarž: Mon Camarade Mikhail Gorbatchev. In: *L'Autre Europe.* 1985. 7-8. szám

[51] Denis Healey: Gorbachev Face to Face. In: *Newsweek,* 1985. március 25. 15. o.

Államcsínyek, forradalmak, polgárháborúk, választások, terrortámadások, törzsi mészárlások – nem a modern történelem eseményei ezek immár, hanem a globális tömegkultúráé. Előállítási és létezési módjuk, belső összefüggésük és súlyuk nem szellemi – vallási, erkölcsi, ideológiai –, hanem esztétikai természetű. *Műalkotás az egész világ.* A modern politika világa pedig, amely mindig is tele volt vallási mártírokkal, irodalmi hősökkel és színpadias fordulatokkal, s amely a vallási világból hozta különös rítusait, mágikus szertartásait, eszméit és hőseit is, nos, a modern politika világa különösképpen az.

A politika egyike lett a globális szépművészeteknek. Miként egykoron a derék hentes a Főméltóságú úr – Horthy Miklós kormányzó – zsírszalonnából megformázott portréját helyezte hivatalos ünnepeken kirakatába, úgy formázza meg fénypontok (pixelek) tovatűnő anyagából (ha ez anyagnak nevezhető még egyáltalán) és helyezi el a képernyő világkirakatában a posztmodern politika hőseit az elektronikus képszobrász. A műfajok –

---

[52] Uo.

[53] Ld. erről bővebben: Georgij Gacsev: Koszmoszofija Rosszii. In: Uő: *Russzkaja Duma,* Moszkva, 1991. 141-144. o. Továbbá: Georgij Gacsev: *Russzkij Erosz,* Moszkva, 1994.

[54] A Time 1984. december 31-i száma alapján idézi Mihail Heller *Szegymoj szekretar* (London, OPI, 1991) című Gorbacsov-könyvében (i. m. 54. o.)

[55] In: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 1997. január 16., 5. o.

[56] Ld. a filmről a film moralizáló stílusában írt kritikát: Ld. Donyec: Ogyin v pole. In: *Iszkussztvo Kino,* 1993. 3. szám, 38-42. o.

[57] In: *Kommerszant.* 1997. március 2-3. 16. o.

[58] Tatjána Zaszlavszkaja: O sztrategii szocialnovo upravlenyija feresztrojkoj. In: *Inovo nye dano,* Moszkva, 1990. 17. o.

[59] Idézi: *Russzkaja Miszl,* 1996. 4132. szám, 3. o.

[60] Orosz eredetiben: „Poet v Rosszii bolse csem poet, vibori bolse csem proszto vibori, a mer Moszkvi – bolse esem mer Moszkvi. „ Idézi: Vitalij Kamisev: Me/t/r v kepke. In: *Russzkaja Miszl,* 1996. 4141. szám, 9. o.

forradalom, puccs, választás, vérfürdő, parlamenti ülés, temetés stb. – most már e nagy és új művészeti ágon belül értelmezendők. A teletörténelem eseményei (telecsínyek, telepuccsok, televálasztások stb.) mögött nem eszmék, fanatikus elitek és mozgásba jött tömegek, hanem pénz, tulajdon, üzleti elitek és televíziós foteljükből kimozdíthatatlan tömegek állnak. Azazhogy utóbbiak ülnek. Ülnek és néznek természetesen. Csak a pénzvilág *kemény ténye* áll – rendíthetetlenül és félelmesen.

A MEGCSINÁLT EMBER

„Kak szgyelano sinyel?” azaz: „Hogyan van megcsinálva köpeny?” – kérdezte egykoron a formalista irodalomtudomány mérföldkövét jelentő tanulmányában Borisz Ejhenbaum, Gogol remekművét elemezve. Most, hogy a politikacsinálás is a szépművészetek egyike immár, a nevezetes kérdést magukra a politikusokra kell vonatkoztatnunk. Például: hogyan lett megcsinálva Jelcin? Vagy hogyan csinálták meg Lebegyet az 1996-os elnökválasztási kampány során? Hogyan volt megcsinálva Clinton?[61] Avagy hogyan csinálták meg Putyint 1999 augusztusában, amikor Borisz cár, alighanem Anatolij Csubajsz állami oligarcha és a Tatjana Djacsenko és Szergej Volosin irányította elnöki hivatal együttes nyomására váratlanul legalábbis Berezovszkij pénzbojár és kőolaj-oligarcha számításait keresztülhúzva – a már Moszkvában toporgó krasznodari kormányzó, Lebegy tábornok helyett mégis az orosz titkosszolgálat fiatal vezetőjét nevezte ki új kormányfőnek és jelölte meg trónörököseként. Az orosz politikatechnológusok, mellesleg ugyanazok, akik egykor Jelcint és Lebegyet is megcsinálták, rögvest összehajoltak és föltették az

---

[61] Nyikolaj Zubov: Kak szgyelali Klintona? In: *Kommerszant,* 1996. 42. szám, 34-37. o.

obligát kérdést: hogyan kellene megcsinálni Putyint? Meg lehet-e egyáltalán csinálni ebből az eleddig szinte ismeretlen és előnyösnek éppen nem mondhat ó anyagból az elnökválasztásig fennmaradt mindössze fél év alatt Oroszország új elnökének karizmatikus figuráját? A jó imídzsméker persze nem ismer lehetetlent, a politikai technológusok pedig nemcsak a megfelelő figurát rendelhetik meg a PR-műhelyekből, hanem a szükséges politikai eseményeket is, mondjuk, egy helyi háborút Dagesztánban. Mindehhez csupán három közismert dologra van szükség: pénzre, pénzre, továbbá pénzre. Ha ez megvan, minden megvan, és megy mint a karikacsapás.

Alekszandr Szpektor, az NFQ reklámügynökség elnöke például 1999 augusztusában így válaszolt az őt faggató újságíró kérdésére, hogy „Meg tudná-e Putyint csinálni elnöknek?" „Meg lehet csinálni. De ennek van egy csomó előfeltétele: egy profi PR-csapat, a tömegközlési eszközök maximális bevetése, és ami ehhez kell: nagyon sok pénz. Jelcin népszerűségi indexét három hónap alatt 6%-ról 50% fölé tornázták fel 1996-ban, na de ez volt minden idők legtöbb technikával és legnagyobb költségvetéssel megcsinált választási kampánya – durván másfél milliárd (!) dollárba került. Jelcin vetélytársai nem rendelkeztek ilyen pénzügyi háttérrel. Épp ezért Putyin megcsinálásához több pénzre lesz szükség. [62] Minden a

---

[62] Értsd: riválisai pénzügyi háttere vetekszik az övével. Persze. 1999. augusztus elején közvetlenül kormányfői kinevezése után még nem lehetett tudni, hogy elnökké választásában milyen szerepet játszhatnak maguk az események, amelyeknek előállítása ugyan szintén pénzbe kerül, de a show-businessben megszokott összegekhez képest sokkal kevesebbe. A számos verzió szerint *megrendelt* Baszajev-féle dagesztáni csecsen betörés vagy a „meg-nem-rendelt" (egyes verziók szerint ellenérdekelt erők által megrendelt) moszkvai házrobbantások nyomán kibontakozó csecsenföldi antiterrorista akció, amely több mint fél éven át tartó véres háborúba nőtt át, kétségkívül Vlagyimir Putyin imidzsének

technikán múlik. A politika – színház. Zsirinovszkij ezen a színpadon »népművész«. Őt például különösebb gazdasági és politikai támogatás nélkül is megválasztották. Figuráját a semmiből csinálták meg. Persze, ki is lehet golyózni egy politikus figuráját – Javlinszkij például semmi pénz árán nem tudta elérni, hogy képbe kerüljön 1996-ban. Szóval, színjáték ez, ahol mindent meg lehet csinálni. Putyinnak például egyszerűen nincs politikai arca. Semmilyen. Vagyis azt csinálnak belőle, amit akarnak – lehet a nemzet megmentője, de lehet trónbitorló is."[63] Mihail Dubrovnyik, az *Imídzslend* cég főanalitikusa szerint „Minálunk bárkiből elnököt lehet csinálni. Putyin – érdekes anyag (»intyeresznij matyerial« – *Sz. Á.).* Nem olyan karizmatikus, mint Luzskov, éppen a rá annyira jellemző semlegesség az, ami érdekes benne. De ahhoz már kevés az idő, hogy a nyugállományba vonult ezredesből imídzsmékerek csináljanak embert. Több imídzsméker cég összehangolt munkájára és temérdek pénzre lenne ehhez szükség. Egyrészt a cégek többségének a lakosság megdolgozására kellene összpontosítani. Másrészt rafinált törvényalkotási trükkökkel el kellene érni, hogy a karizmatikus ellenjelöltek – Lebegy, Luzskov – kimaradjanak a játékból, és a többi versenytárs karizmája ugyanazon a szinten maradjon, mint magáé Putyiné."[64]

A csoda időközben megtörtént: Putyin népszerűségi indexe alig három hónap alatt 60% fölé emelkedett. 1999 végén Borisz cár lemondott, és

---

legsajátabb és leghatásosabb építőeleme lett. Ebből természetesen nem következik, hogy az eseményeket magukat is a politikai technológusok állították elő, csak az következik, hogy belőlük állították elő Putyin megfelelő imídzsét.

[63] Vi szgyelali bi Putyina prezigyentom? – A „Putyina szgyelajut vovremja" összeállításban. In: *Kommerszant–Vlaszty.* 2000. 33. szám, 24. o.

[64] Uo.

ügyvezető elnökké nevezte ki őt, március 26-án pedig már az első fordulóban győzött egy lényegében alternatíva nélküli, ennyiben a szovjet időket idéző elnökválasztáson. Még visszatérünk rá, hogy a nagy imídzsméker cégekhez intézett 1999 őszi körkérdésre adott válaszok közül melyik állt legközelebb a későbbi forgatókönyvhöz, s végül is kik csinálták meg Putyint, illetve mit csináltak belőle, hogy az orosz választók túlnyomó többsége az évtized végén karizmatikus politikai vezetőjét pillantsa meg benne. Most maradjunk az 1996-os elnökválasztásnál, az első orosz médiacsoda hónapjaiban, amikor először léptek színre Oroszországban a politikai képcsinálók, az imídzsmékerek és politikatechnológusok.

LEBEGY-CSINÁLÓK

Az imídzsméker csakugyan képcsinálót (sztárcsinálót, politikuscsinálót, királycsinálót) jelent, és az orosz elnökjelölteket a választási kampány során valóban nem annyira programjuk, ígéreteik, addigi pályafutásuk vagy teljesítményük alapján ítélték meg a választék, mint inkább aszerint, hogyan voltak megcsinálva: „jevo horoso szgyelali” (‘őt jól csinálták meg’), „a jevo ploho szgyelali” (‘őt viszont nem jól csinálták meg’) – olvashattuk az orosz sajtóban. Lebegy megcsinálói, vagyis a „Lebegymékerek” (mutassuk be őket név szerint is: *Alekszej Golovkov* közgazdász, aki egy „királyt” 1992-ben már csinált, ugyanis ő „találta ki” Jelcin akkori bizalmasa, Burbulisz utasítására Gajdart, s vele az orosz „sokkterápiát”; *Leonyid Radzi-bovszkij,* liberális publicista, „tojásfejű”; és a „politikai technológiák két specialistája”, *Grigorij Kazankov* és *Julija Ruszova)* maguk lebbentették fel a fátylat műhely titkaik egy részéről a választások után: „Azon voltunk, hogy liberális-értelmiségi öltönybe bújtassuk Lebegyet és ő bele is ment. Persze, mihelyt nem volt már

szüksége rá, tüstént megszabadult tőle… Lebegy első osztályú színész, alakítása semmivel sem rosszabb, mint Zsirinovszkijé. Az életben persze sokkal kevésbé brutális, mint amilyennek mutatja magát, de a kép valóságfedezete – a brutális, nyersen szókimondó tábornok figurája – adva volt. Méghozzá – tegyük hozzá – annyira organikusan, hogy például a *Kombat* (Ütegparancsnok) című népszerű popszám hősét (az egyik Lebegy-klipben fel is használtuk) mintha egyenesen róla mintázták volna. Valami hasonló vonás Jelcinben is van… Lebegy mesterien játszik, szerepe szerint mindig elnök, cár, imperátor. Sikerre és karrierre van ítélve. Mi, a kampány során csak módot adtunk neki, hogy maximálisan kibontakoztathassa alkati adottságait és megjelenítse azt a politikai figurát, amely annyira hiányzott már a népnek. Az ország már várta őt."[65] Mint látjuk, az imídzsméker alkotómunkája nem légüres térben zajlik. A „hozott anyagot" hozzá kell szabnia nagyközönség igényeihez. Kettős megrendelést teljesít. Egyrészt elkészíti a politikus számára azt a képet, amelyet az magáról megrendel, másrészt olyan képet készít neki, amilyet a képnézők rendeltek meg – hite szerint vagy tanácsadói szerint –, magától a politikától.

A POLITIKUS MINT FÉRFI

„Légy, ami lennél, férfi!" – mutatis mutandis talán ez lehetett volna a Lebegymékerek jelszava, amikor hősüket Jelcin képére és hasonlatosságára *magamagából* megformázták: „Légy, ami lennél, Lebegy!" Mert valóban: Lebegy és Jelcin politikai (helyesebben szólva *biopolitikai)* közös nevezője nem

[65] Genyeral Lebegy: cselovek-orkesztr, In: *Kommerszant.* 1996. 26. szám, 11. o. Ld. még ehhez: Kak dosztyigaetsza pobeda – Intervju sz Alekszejem Golovkovim. In: *Russzkaja Miszl, 1996.* szeptember 19-25. (4141) 7. o., valamint Interjú Alekszej Golovkovval. In: *Itogi,* 1996. június 25. 18. o.

más, mint hogy mindketten *férfiak.* „Muzsikok”, ahogy maga Lebegy mondotta egy sajtóértekezleten, mindjárt a választásokat követően, nemzetbiztonsági titkárrá történt kinevezése után, a Jelcin és közte lévő viszonyt firtató kérdésre válaszolva: „Ön muzsik, ja muzsik, szlagyim”. („Ő is férfiember, én is az vagyok, majd csak kijövünk egymással.”) Ami most már ennek a férfimivoltnak sajátosan lebegyi ízt adott, az Lebegy fizikai habitusának „ösztönös”) „vad”, „állatias” jellege. Ám ez az „állatiasság” nem „elállatiasodást” jelent, nem *morális,* hanem úgyszólván *élettani vagy vitális kategória.* Nem fizikai brutalitásra és vérszomjra, hanem zoológiai értelemben vett tisztaságra, őszinteségre és nem utolsósorban végtelen magányra utal. (A tömegkultúrában – a romantika örökségeként – kétféle szörny létezik: a *szentimentális* és a *horrorisztikus.* A szentimentálisan elképzelt szörny mindig megnyerő – hát még ha a „mi” szörnyünk és a „jó ügy” szolgálatába szegődött! –, és persze mindig nagyon magányos szegény!) Van ebben a megcsinált Lebegyben valami a klasszikus orosz állatnovellák elégikus hőseiből, de egy csipetnyi talán még a groteszk *Kutyaszív*ből és a szentimentális *Dzsungel könyvé*ből is. Nemhiába függ dolgozószobájának falán egy prérifarkas fényképe, mintegy belső világa – a végtelen férfimagány, a szívósság, a rettenthetetlenség – önkéntelen kivetüléseként, amit persze az imídzsmékerek tudatosan építenek be az elnökjelölt reklámképébe.

Talán ezért jelent meg Lebegy az *Avrora,* a *Premier SV* és a *RIM* reklámgyártó cégeknél megrendelt választási *spo*tokban, (oroszul *rolik*okban) legtöbbször a *természet* színterein, mintegy a „természet fiaként”. Így váltott előjelet a „nyersanyag” elsődleges durvasága és szellemtelensége. A marcona katonaember ridegsége, embertelensége, népiessége *mint* a zabolátlan és vak természet *dinamizmusa,* mint az „orosz természet” *ereje, tisztasága, egyszerűsége*

szellemült át. A „rolik”-ok Lebegye, a természet lágy ölén, a szabad ég alatt, a határtalan orosz térben – a „természet fiaként” – megjelenő Lebegy eleven tagadása volt a kremli palotatermek „néptől-földtől” elszakadt, viaszarcú, eunuchtestű kegyenceinek, az Oroszország dús termését sáskahadként fölzabáló csinovnyikoknak. Így lett a *tisztaság megtestesülése* a velejéig korrupt politikai hatalommal szemben, az *egészség* és *erő* bajnoka a beteg és erőtlen Jelcinnel szemben, az *akaraterő diadala* a nyámnyila értelmiségi reformerekkel szemben, aki kimondja végre az igazságot, ami persze egyszerű, már csak azért is, mert mindenkinek szól, kivéve persze a kremli palotajátékok cselszövő intrikusait: „A király meztelen!” A kép azt sugallta, hogy Lebegy *kintről, a szabadból és lentről, a nép sűrűjéből érkezik, kívülről* akar betörni az államhatalom hazugságtól poshadt belső köreibe, bűnöktől áporodott levegőjű tárgyalótermeibe, mint nyári zápor után fülledt szobába friss léghuzat. „Rend és szabadság”, „rend és igazság” – hajtogatta *rendületlenül.* A „természet fia” számára minden egyszerű. Egyszerű, akár a természet maga. Egyszerű, mint egy pofon. Nem csoda, ha a bonyolultak, a természettől elszakadt észlények nem jönnek rá a megoldásra, s ha rájönnek is, nincs meg bennük a kellő akaraterő, hogy tudásukat *habozás nélkül* tettekre váltsák. Mert aki egyszerűen néz a világra, arra a világ is egyszerűen néz vissza, és e két szemsugár találkozásában ismer önmagára – mintegy revelációszerűen – *az egyszerű néző.*

Az orosz választónak – mint azt az „orosz eszme” rejtelmeiben járatos egyik Lebegyméker el is árulta a tábornokról készült választási portréfilmben – „igazi férfi” kell, nem holmi taknyos gyerek: „Ha Oroszország férjnek igazi férfit akar, nem egy kisfiút (sic!), akkor csak Jelcin és az ereje teljében levő Lebegy között választhat.” Márpedig „Lebegy – Jelcin ma”. Sőt,

holnap! Lebegy imídzsmékerei archaikus, *tehát népszerű* metaforával „Oroszország menyegzőjeként” és lakodalmi menetként vitték színre az önmagában meglehetősen prózai választási kampányt. (Jelcin választási stábja ennél jóval erősebb és hatásosabb metaforát talált, mikor a választást a „fehérek” és „vörösök” élethalálharcaként, polgárháborúként vetítette a képernyőre.). Lebegy sokban hasonlít Jelcinre, mondta tűnődve, mintegy maga elé a Lebegy-portréfilm narrátora. – Jelcinen rajta maradt a »Borisz cár« elnevezés. Nos, Zjuganov cár, Zsirinovszkij cár, Javlinszkij cár – ez bizony sehogyan se hangzik, se füle, se farka. De milyen könnyen szánkra áll, hogy ‘Lebegy cár’.” Tegyük ehhez mindjárt hozzá azt is, hogy Jelcin az „Atyuska”, Lebegy inkább a „Bátyka” szerepében – *olyanok, mint* egy *orosz cár.* Oroszországban *muszáj cárnak lenni,* vagy legalábbis *Cárnak látszani,* mindegy, mi a neve éppen az osztatlan és misztikus hatalom birtokosának: cár, pártfőtitkár, köztársasági elnök! Napjainkban azonban ez a kényszerűség már nem az orosz politikai hatalom, hanem a globális tömegkultúra hatalmának természetéből fakad. Minden esetben tömegkulturális szerepjátékról és mítoszról van szó, amelyben Jézus Krisztus, Madonna, Hitler, sőt Sztálin egyaránt lehetnek szupersztárok. *Alekszandr Lebegy szupercár!* Amint az egy választási szupershow-hoz illik! Méghozzá szuper humorral, széltében-hosszában idézett aranyköpésekkel, melyeket egy hivatásos gegmen is megirigyelhetne, ha ugyan egyenesen nem az írja őket Lebegynek, hiszen egy valamirevaló orosz elnökjelöltnek *szpicsrájterei* is vannak ma már. Álljon itt – mintegy zárókő gyanánt – egy halhatatlan *lebegyiáda* (vagyis „hattyúdal”): „tudják, tábornokok közt a demokrata pont olyan gyakori, mint zsidók közt a rénszarvaspásztor.”

A MEDVE SZÍVE

Amikor Jelcin amerikai kampánymenedzserei márciusban arra a lesújtó megállapításra jutottak, hogy – kis képzavarral szólva – az elnök egész addigi választási agitációja „ormótlan és goromba volt, akár az orosz medve”, akkor csak félig volt igazuk. Oroszországban ugyanis ez a medveerő és medvetempó egyáltalán nem feltétlenül ellenszenves.[66] (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy még a népszerű orosz férfilap, az orosz „Playboy” címe is ez: *Medvegy.*) Más kérdés, hogy medvének lenni önmagában még nem elég a győzelemhez. A „medvét” meg kell táncoltatni, emberek közé kell vinni, természetes

[66] Olyannyira nem, hogy Alekszej Golovkov, aki 1996-ban Lebegyből sikeres „medvét” csinált, és ezzel – a Berezovszkij és Csubajsz vezette agytröszt számításának megfelelően – lekötötte a nemzeti-kommunista szavazótábor egy részét, majd a második fordulóban visszalépve és Jelcinhez csatlakozva, biztosította Jelcin győzelmét, 1999-ben három hónap alatt a teljesen ismeretlen „Medvékből” (a „Medvegy” választási blokkból) csinált befutó politikai pártot a Duma-választásokon. Ez a győzelem tette lehetővé a Kreml számára, hogy Jelcin még az év decemberében átadja az elnöki hatalmat Putyinnak (a „Medvegy” nem-hivatalosan Putyin pártjának számít, és nem kizárt, hogy a jövőben egyfajta állampárttá válik). Golovkov ma a Goszroszsztrah (az Állami Biztosító) vezérigazgatója és Duma-képviselő. Kezdettől fogva a Hatalom Párt csapatában futballozik. (1993-ban a gajdari *Vibor Rosszii,* 1995-ben a csernomirgyini *Nas Dom – Rosszija* választási sikerének kovácsa volt.) PR-csapatainak összetétele változik, de mindig a szakma legjobbjai ból áll. Jelenleg például olyanokból, mint Julija Ruszova, és a PR-Centr tulajdonosai. Vlagyimir Ruga és Alekszandr Pevzner. Részben az 6 cégük teljesítménye volt Nazarbajev, a kazah elnök múlt évi újraválasztása is. A nagy oroszországi politikai konzultációs és PR-cégek 1996 és 1999 között fokozatosan meghódították a belső piacot, majd a FÁK-tagállamok piacait is. A 2000. február 22-25. között Moszkvában megrendezett „Konszalting (Consulting). PR. Vibornije Tyehnologii” kiállításon (vagy inkább vásáron) több mint negyven cég képviseltet te magát. Ld. erről: A. V. Grebennyikova, D. Sz. Smerling: O visztavke. In: *Politie.* Moszkva, 1999. 2. (12.) szám, 179-182. o.

környezetében – családja körében, otthon, nyaralójában, dolgozószobájában – kell megmutatni őt, hogy bumfordi bája és természetének alapvető jósága látványosan és szívderítően megmutatkozzék. A „medvének” szíve van. És ami a szívén, az a száján. Akár maga az orosz választó: csupaszív ember, aki nem észérvekre, hanem megérzéseire hallgat, amikor választania kell. „Szavazz a szíveddel!” csendült fel Jelcin kampánykórusában is a jól ismert (egykor a magyar választásokon is bevetett) nemzetközi vándorszlogen, csakhogy Oroszországban egészen más volt a jelentése. A magyar választásokon például valaha a „fiatalok pártja” alkalmazta, hogy a fiatal – politikailag még képlékeny, vagy mindenféle, a politikával szemben közönyös, bizalmatlan – rétegeket és az öregeket szólítsa meg (azokat az öregeket, akiknek már mindenből elegük van, és *szívük szerint* a még be nem szennyeződött, „új nemzedéknek” engednék át a terepet, hátha ők másképp csinálják majd). Ezzel szemben az orosz választásokon a mindig is ösztönösen, szívével szavazó átlagembernek szólt az üzenet: „Szavazz a szíveddel!” (Jelcin választási plakátjain és klipjein még egy ilyen „szívből jövő” üzenet tért vissza minduntalan, hogy a Medve-Elnök Nagy Szívét megjelenítse, és ezzel megindítsa a választókét: „Hiszek. Szeretek. Remélek.”) Ha egy csepp igazság van még Tyutcsev szállóigévé lett verssorában, miszerint „Oroszországot ész nem érti”, akkor miért is akarná egy orosz politikus, hogy választói az eszükkel szavazzanak? Hiszen ez felérne egy politikai öngyilkossággal! Nem ment el az esze! Meg aztán a politika szépművészetének műfajává, tömegkulturális játékká lett választásokon („Ki kit győz le?”, „Ki nyer ma?”, „Ki mit tud?”, „Ki kire tippel?” stb.) sehol a világon nem kérik tőlünk értelmi képességeink megfeszítését. A választások játékot, szórakozást ígérnek, nem pedig erőfeszítést, komolyságot, munkát.

A kampányban nem elég az állampolgári felelősségérzetre apellálni, fel kell tudni ébreszteni a nézők játékszenvedélyét is. Ki akarná végképp elriasztani a polgárokat a választóurnáktól, mikor így is alig lehet őket kihúzni vackaikból. (Oroszországban is a választópolgárok mintegy fele-kétharmada, jár el szavazni, és ez nem a legrosszabb arány!)

A csupaszív orosz választó, ha nem is tudja, ösztönösen érzi, ki az ő embere, legalábbis Lebegy kampányfilmjének narrátora ezt sugallta neki: „Ha él még a remény, az elszántság, a lendület az orosz népben, akkor nem Zsirinovszkijt, nem javlinszkijt, nem Fjodorovot, csakis Lebegyet emeli a hatalom magasába. Nem aminősítések, *csakis az emberek megérzése számít.* Mindig a megérzés segít eldönteni, hogy a mi emberünk-e valaki vagy sem. Korábban ez az ember Jelcin volt, most pedig Lebegy. Lebegy megtestesíti az orosz ember minden jó és rossz tulajdonságát. Ha nagyvonalú, akkor túl nagyvonalú, ha becsületes, mármint a politikában, akkor túl becsületes.”

JELCIN VOSZKRESZE!

De térjünk vissza az 1996-os választási küzdelem másik nagy témájára: Jelcin egészségi állapotára – betegségének *feltámadásként* való szimulálására. Ha a betegség a politikában is lehet metafora (márpedig hogy lehet, azt nemcsak a Brezsnyev-korszak végjátékából tudjuk), akkor Jelcin váratlan, fordulatszerű, azaz *csodás* felgyógyulása, úgyszólván megifjodása önmagában is elég lett volna győzelméhez. A választási kampánycsapat Jelcin testi állapotát *újjászületésként* és *feltámadásként* tematizálta, és ezt a jelentést kényszerítette rá a társadalmi képzeletre, ezt csúsztatta át a politikai realitások síkjára. A második forduló előtt Jelcin testi állapotának hirtelen,

fordulatszerű rosszabbodása ugyanezért lett a kommunisták „csodafegyvere”, utolsó reménysége. Ők aztán a „múmia bosszújaként” próbálták népszerűen tematizálni Jelcin hirtelen testi összeroppanását, betegségének látható kiújulását („Jelcin élő halott”, „tiszta Brezsnyev”, „a tévében már nem is őt, hanem a múmiáját mutogatják”), kevés sikerrel. Részben mert erre már alig maradt idejük, részben mert annyi ereje szegény választási Muszáj-Herkulesnek még ekkor is volt, hogy a kamerák elé üljön és szobormereven, a súgógépről felolvasson egy elnöki szózatot a néphez, *kép által tanúsítsa tehát,* hogy a *feltámadott elnök még mindig életben van.* Ameddig a politikusnak van ereje és módja magáról képet produkálni, addigi életben van, függetlenül attól, él-e, hal-e. Vjacseszlav Nyikonov, az ODOM (Összoroszországi Mozgalom az Elnök Társadalmi Támogatásáért) sajtószolgálata mellett működő analitikus csoport vezetője a választások után újságírók kérdéseire válaszolva meg is jegyezte, hogy „a kommunisták utolsó kártyája Jelcin egészségi állapota volt, de mi mindent elkövettünk, hogy kiüssük a kezükből ezt a kártyát és ne tudják kijátszani ellene”.[67]

Az „emberi feltámadás műhelycsarnoka”, amelyet *Erről* című poémájában Majakovszkij éppen ide, a második „Ezredfordulóra képzelt el, immáron áll és ontja a feltámasztottakat, ha persze csak virtuálisan is! Az emberi feltámasztás *virtuális* műhelycsarnoka ugyanis a Szimulakrum. A feltámasztás technikusai ma már a szó szoros, helyesebben a kép képes értelmében fel tudják támasztani a holtakat: pixelről pixelre – a digitális kép nem ismer lehetetlent. De élő halottak, politikai és erkölcsi hullák vagy szellemi nullák esetében még csak digitális technikára sincsen szükség. Elegendő a megfelelő mítoszt a megfelelő

---

[67] Idézi: Borisz Bojko: Kak eto szgyelalosz. In: *Kommerszant,* 1996. 25. szám, 8-9. o.

pillanatban felmelegíteni. Márpedig ott, ahol a Húsvéti Egyháznak is nevezett ortodox kereszténység tradíciója eleven, ahol a vallási képzelet központi eseménye Jézus hús-vér valója szerinti, hangsúlyozottan testi feltámadásnak csodája, ott minden *testi feltámadás* már eleve megnyerő. Hát még ha a kedvenc népi hős támad föl (mint sokéves alvásából egy másik orosz muszáj-Herkules, a titáni erejű Ilja Muromec), és a feltámadást még a televízió, is közvetíti! Jelcin jellegzetesen orosz feltámadóművész, aki legjobb alakításait mindig is pályafutása mélypontjain, a feltámadás orosz szerepében nyújtotta. A szóban forgó mélypontok testi életének is mélypontjai voltak, a politikai krízis közvetlenül testi krízisbe – betegségbe – csapott át, amit mindig föltámadás, újjászületés követett. Ilyen volt például infarktusa, majdnem-halála azt követően, hogy a „kőszívű" Gorbacsov nagy csinnadrattával letaszította őt a politikai Olümposzról, ahová pedig egykor a „peresztrojka" fenegyerekeként került fel. Ezt a politikai és fizikai bukást, „kis halált" és a belőle való föltámadást Jelcin eddigi pályafutása során még sok-sok ilyen „kis halál" és politikai, egyben pedig testi feltámadás követte. Ne feledjük azonban, hogy a politikai (olykor erkölcsi) feltámadás közvetlen átcsapása testibe, miként a testi dráma minden eseménye, eleve népszerű. Jelcin ráadásul újra meg újra az *orosz test* (az „élő holttest"!) drámáját vitte színre, amely tökéletesen megfelelt a népi érzületnek: a hanyatlás, a káosz, a halál mintegy a megújulás, az erőre kapás előfeltétele, a hosszú visszavonulások diadalmas előrenyomulásokba csapnak át, a mélységes bukások nagyszerű felszárnyalásokba, az országos katasztrófákból pedig világraszóló csodák lesznek.

Mindez azt mutatja, hogy Oroszország is megérkezett a *biopolitika* korszakába: biopolitika á la

russe.[68] Minthogy a politikai eszmék Oroszországban is halottak vagy legalábbis haldokolnak, mivel semmiféle új eszme nem került elő (Jelcinék végső soron azzal nyertek, hogy ígéretet tettek: „továbbra is az lesz, ami van!”), azért a győzelem vagy vereség, népszerűség vagy népszerűtlenség is elsősorban a *testi teljesítmények* függvénye volt: a fizikai erőnlété, a testi virtusé, amit a jelölteknek (tánccal, sporttal, evésselivással, légideszantos jókedvvel és katonahumorral) lépten-nyomon tanúsítaniuk kellett. Amikor Jelcin – kampánycsapatának tanácsára – nem fogadta el Zjuganov kihívás át egy kamerák előtt megvívandó szópárbajra, ezt egy pillanatig sem lehetett megfutamodásként és gyávaságként beállítani. A testi virtus emberéhez méltatlan, hogy szatócs módjára perlekedjen és dicsérje portékáját, amely *önmagáért beszél.* Nem akar ő se eladni, se venni semmit. Nem kenyere a szó. Mért lépne hát az eszmék és szavak vívóporondjára, mikor tudván tudja (ha máshonnan nem, hát médiaszakácsaitól), hogy a közönséget nem a blabla, hanem az ő *one-man-show*-ja érdekli: az *erőfitogtatás.* Csak egy javíthatatlan modern „vadember” képzelhette azt, hogy az ideologikus szó pörölycsapásai alatt atletikus ellenfele összeroskad, hogy a kép elsődlegesen nem a testi attrakciót, hanem az ideológiai akciót „jutalmazza”. Csak Zjuganov képzelhette azt, hogy *szavakkal* behozhatja Jelcin *testi* előnyét, amelyet képileg a feltámadás orosz csodája támasztott alá. Az orosz választási küzdelem a *testek,* a *vitális erő,* a *fizikai teljesítmények* nyelvén folyt. Aki ezt a képnyelvet beszélte, az akkor is győzhetett, ha beteg volt és öreg, mint Jelcin, ha pedig nem beszélte, akkor

---

[68] Ld. ehhez: Kreml: isztorija boleznyi. In: *Kommerszant,* 1995. 28. szám, 21-22. o. Jevgenyija Ablac: Bolnaja tyema – Kto i pocsemu szkrival pravdu o boleznyi prezigyenta. In: *Kommerszant,* 1996. 37. szám, 11-15. o. Viktor Topoljanszkij: Hocses vlasztyi – razgyevajsza. In: *Ogonyok,* 1996. 46. szám, 21. o.

is veszíthetett, ha kicsattant az egészségtől és fiatal volt, mint Zjuganov.

KOMÉDIÁSOK

A férfiember méltóságán aluli mindenféle komédiázás. Ő ugyan nem fog színészkedni semmi és senki kedvéért, nem fog kivetkőzni magából, nem fogja megengedni, hogy bohócot, politikai mosóporreklámot csináljanak belőle. Nem üzleti szédelgő ő, hanem a Haza (stb.) Megmentője, nem piacon megvásárolható áru, amit vagy megvesznek, vagy nem, hanem minden: az Élet, a Stabilitás, a Biztonság, a Béke, ami nélkül még a piacnak is kampec. Ha képbe lép, csakis azért, hogy erélyes hangon tudassa mindenkivel: „nem komédiázni jöttem, hanem rendet teremteni és igazságot osztani". Kétségtelen, hogy Jelcin és Lebegy színészi kvalitásai nem foghatók Gorbacsovéhoz vagy Reaganéhez. Ők legfeljebb magukat „tudták hozni", ezt viszont olyan beleéléssel, hogy az néha már karikatúrának hatott. Az Amerikából meghívott kampánymenedzsereknek – mint hírlik – nagy nehézségükbe került, hogy Jelcint rábeszéljék a színészkedésre. Természetesen a televíziós kép eleve *színészt csinál* minden politikusból Jelcin a tankra kapaszkodva is szerepet játszott 1991-ben, s már akkor sem történelmi, hanem televíziós szerepet), akár tetszik neki, akár nem. S ha nem vág jó képet hozzá, úgy marad. Ám az a színészkedés, amit egy klip követel meg a politikustól, minőségileg más természetű. Az egyik amerikai imídzsméker állítólag még Dick Morrishoz, Clinton elnök kampányszakértőjéhez fűződő baráti viszonyát is felhasználta arra, hogy nyomást gyakoroljon Jelcinre. Állítólag Morris kérte meg Clintont, hívná már föl moszkvai kollégáját és beszélné rá a „komédiázásra", ami nélkül semmi esélye a győzelemre. „Muszáj Borja, muszáj, én is így lettem

elnök!" – erősködött volna Clinton. Mindez azonban alighanem csak a választások után szájról szájra terjedő nagy „médiamesék" egyike. A Nagy Útról – egyenesen Borisz cár udvarából – visszatért *négy jenki* mindenesetre így meséli a *New York Times*ban, a *Washington Post*ban és a londoni *The Times*ban.[69]

Meghívott és hívatlan médiaszakértő kétségkívül bőven akadt a választások Moszkvájában. A négy amerikai, akiről a mesében szó van, nemrég még Pit Wilson kaliforniai kormányzó kampánycsapatát erősítette. Állítólag 250 ezer dollárért vállalták a lehetetlent, hogy megmentik Jelcint a biztos bukástól. Tény, hogy Jelcin választási stábjának főhadiszállásán, a President Hotel második emeletén laktak, két luxuslakosztályban, éppen szemközt a kampánystábot vezető Tatjana Djacsenko – Jelcin lánya – irodájával, teljes inkognitóban, úgynevezett lapostévék eladásáról tárgyaló üzletembereknek álcázva magukat.

A „NAGY CSAPAT"

Hogy mekkora volt az amerikaiak szerepe Jelcin választási kampányában, azt csak találgathatjuk. Tény, hogy a márciusban fölállt második (Filatov, Csubajsz és Iljusin vezette) kampánycsapat profi munkát végzett. Ez volt az az „agytröszt", amely összehangolta a hatalmas kampánygépezet fogaskerekeinek működését. Az amerikai tanácsadók ebben a gépezetben talán fontos, ám semmiképp sem döntő szerepet játszottak.[70] A „nagy csapat" valójában számos

---

[69] Ld. ennek tálalását az orosz sajtóban: „Janki, szpaszsije Jelcina". In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 1996. 28. szám, 11. o.; Opasznaja szergyecsnoszty (Amerikanszkije ucsasztnyiki). In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 1996. 27. szám, 4. o.; ld. még: *Izvesztyija,* 1996. július 9. 8. o.; *Argumenti i Fakti,* 1996. 28. szám, 5. o.

[70] Általában nem tanácsos alábecsülni az oroszok szakértelmét ezen a területen. Hogy egyebet ne mondjunk, egy volt orosz kormányzó, Szergej Kirijenko édesapja, Vladilen Izraityel (a

kis csapatra tagolódott, amelyek saját szakértőkkel, önállóan, de egymással összehangoltan tevékenykedtek, saját profiljuk volt és saját munkaterületük:

1. *Mozgalmi háttér:* ezt Szergej Filatov 1996 januárjában alapított „Társadalmi mozgalom Borisz Jelcin elnök támogatására" (orosz rövidítése: ODOPP[71]) elnevezésű regionális hálózata biztosította.[72] Tagjai névleges és valóságos társadalmi szervezetek, önkéntesek, aktivisták lehettek. Ez a struktúra az oroszországi régiókban gyönge Jelcin számára nemcsak biztosítékot jelentett a helyi hatalommal szemben („alulról is látlak benneteket!"), hanem a hivatalossal párhuzamos, alternatív információs rendszert is, továbbá – és főként – a kampánykörút során tömegeket mozgósító szervezeti erőt. Egyebek mellett ezen a hálózaton keresztül jutatrák el a regionális rádiókhoz Jelcin kampányműsorait. Fontos szerepet játszott a politikai reklámok regionális terjesztésében az ARMSZI (Regionális Tömegközlési Eszközök Társulása[73]): 70 regionális kábeltelevízió és külön az elnökválasztásra beindított regionális műholdas adás szolgálta az általuk szervezett kampányt.

Kirijenko felvett név) már a peresztrojka éveiben a választások politikai technológiájával foglalkozott és az „átmeneti időszak" sajátos körülményeit szem előtt tartva két stratégiai elgondolást is kidolgozott a választások lebonyolítására, a 90-es évek legelején pedig már javában működtek imídzsméker cégei – a „Pragma" és a „Gyelo". (L erről: Kinderszjurpriz. In: *Szoversenno Szekretno,* 1998. 6. szám, 3. o.)

[71] ODOPP = Obscsesztvennoje Dvizsenyije Organyizacii Podgyerzski Prezigyenta.

[72] Ld. erről: Szobralasz ocseny professzionalnaja kommanda – interjú Szergej Filatovval. In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 1996. 27. szám, 4. o.

[73] ARMSZI = Asszociacija Regionalnoj Szredtszv Masszovoj Informacii.

2. *Pénzügyi háttér:* a pénzügyeket Anatolij Csubajsz, az orosz privatizáció Atyja, egykori miniszterelnök-helyettes tartotta kezében. Rajta keresztül csorgott, majd ömlött a választási kampány kasszájába a pénzügyi, energetikai, hadiipari széktorok tulajdonosi klánjainak pénze, miután Csubajsz a davosi konferencián[74] – feltehetően nem nyugati

---

[74] Ld. ehhez az új orosz tulajdonosi és politikusi osztály meghatározó egyéniségének, a milliárdos (a választások után az elnöki Nemzetbiztonsági Tanács helyettes vezetőjének kinevezett) Borisz Berezovszkijnak a visszaemlékezését Davosra és a választási kampány megszervezésére 1997 nyarán: „Mikor visszatértem a *Sun Star* Hotelbe, első dolgom volt, hogy szállodai szobámból fölhívjam Vologya Guszinszkijt. (Vlagyimir Guszinszkij, »médiacézár«, 1996-ig a MOSZT Bank elnöke, az NTV – azaz Független Televízió – országos tévétársaság és az NTV Plusz műholdas csatornái megteremtője, számos lap tulajdonosa, jelenleg a Moszfilm felvásárlására készülő Média-Moszt elnevezésű információs holding tulajdonosa – *Sz. Á.)* Az az igazság, hogy azonnal elfogadta ajánlatomat, üljünk le és beszéljük meg a helyzetet. Teljes mértékben osztotta Davosszal kapcsolatos érzéseimet. Ez volt az a pillanat, amikor a köztünk folyó kemény konkurencia-harcot háttérbe szorította a közös veszélyérzet. Nem kellett időt vesztegetnünk arra, hogy megtaláljuk a közös nyelvet. Persze, Davosban nemcsak Guszinszkijjal beszéltem. Hozzám hasonlóan aggasztónak ítélték a helyzetet Vologya Vinogradov (az *Inkom Bank* elnöke), Misa Hodorovszkij (a *Menatep Bank* igazgatótanácsának elnöke), Javlinszkij (a *Jabloko* parlamenti frakcióvezetője), Luzskov (Moszkva főpolgármestere). Amikor Csubajsz Davosban tartott sajtókonferenciáján kemény szavakkal illette az – úgymond – megújult kommunizmus kapcsán Davosban megnyilatkozó lelkesültséget, akkor csak kimondta azt, amire mindannyian gondoltunk. […] Csubajszt akkoriban menesztették. Kapott már néhány ajánlatot az üzleti szférából, de még csak ízlelgette őket és az volt a benyomásom, hogy nem túl boldog tőlük. Négyszemközt beszéltem vele. Azt ajánlottam neki, hogy próbáljon belőlünk csapatot formálni. Nem, nem is csapatot. Azt kértem tőle, hogy egyszerűen fogjon össze minket. […] Pontosan tudtuk, hogy magas állami hivatala idején mindenkitől egyforma távolságot tartott, senkivel nem került bizalmas kapcsolatba közülünk. szigorúan ügyelt a formalitásra. Alighanem ez volt a döntő motívum – egyikünk sem kételkedett a tisztességében.

közreműködés nélkül – megállapodott velük, hogy Jelcint fogják támogatni, ha az elnök elfogadja feltételeiket. Minthogy a költségek messze meghaladták a választási folyószámlán nyilvántartott, legálisan engedélyezett összeg felső határát, s mivel igen gyakran készpénzzel, zsebből kellett fizetni a kampány munkatársait (40-50 vezető újságíró és tévés

---

Ezenkívül eszében, lelki erejében, szervezőkészségében sem. Az egyetlen volt, akit ilyen egyöntetűen ítéltünk meg. És meg kell mondanom, Csubajsz valóban nem akármilyen képességű ember. Lehet, hogy nem észkombájn vagy ötletember, de nem sokan vannak, akik pontosabbak és gyorsabbak a helyzetfelismerésben, mint ő. Egy szemvillanás alatt megértette, miről beszélünk, és azt mondta, hogy az ötletünk lélegzetelállítóan érdekes. Majd azt kérdezte: »Ezt tényleg komolyan gondolják?«, mire azt mondtam: teljesen komolyan. Megígérte, hogy gondolkozni fog a dolgon. Mármint azon, hogy fogjon össze minket, hozzon létre belőlünk egyfajta intellektuális központot, amely ellensúlyozhatja a kommunista ellenzéket. Ez az új intellektuális központ Davosban kezdett formálódni. Saját szemünkkel láthattuk, hogy Zjuganovot Davosban úgy fogadják, mintha máris megnyerte volna az elnökválasztást. Érzékelhettük, hogy az orosz társadalom egy része milyen figyelemmel fordul felé és milyen támogatást nyújt neki, hogy például hivatalos szerveink, ottani követségünk is milyen fogadtatásban részesítik. […] Persze minden bizonnyal a nyugatiak is azt szeretnék, ha nyugati típusú demokrácia lenne nálunk, sőt, még segítséget is készek nyújtani ehhez, csak nem saját életszínvonaluk rovására és mindenesetre nem úgy, hogy ők is ne húzzanak ebből valamiképp hasznot. Az föl sem merülhet, hogy áldozatokat hozzanak értünk. Mihelyt kiderült, hogy a kommunisták erőfölénybe kerültek a politikai színtéren, kérdések özönét zúdították Zjuganovra, melyek kizárólag azt firtatták: milyen garanciákat tud adni nekik a nyugati befektetéseket, hosszú távú terveket és szerződéseket illetően. Számukra a játszma már akkor eldőlt. Moszkvába visszatérve azonnal megkerestem Jumasevet és Iljusint (Jumasev az elnöki család bizalmasa és beszédírója, később 1997 márciusától egy ideig az elnöki adminisztráció vezetője, míg Iljusin az elnöki tanácsadók csoportjának vezetője. – *Sz. Á.*), és tájékoztattam őket davosi tapasztalatainkról és ajánlatainkról. Egymást követték a megbeszélések, többek között Csubajsz bevonásával is, aki akkor már teljesen azonosult a mi elgondolásunkkal. Jumasev és én megkértük

szakember a kampány alatt havi 3-5000 dolláros díjazásban részesült, a választási koncerteket is zsebből fizették), ezeket a pénzeket legalizálni kellett, amiben Filatov „mozgalmi háttere” segített: társadalmi szervezetek ugyanis belátásuk szerint finanszírozhattak egy Jelcin támogatására rendezett koncertet saját költségvetésükből. Egy társadalmi szervezet pedig attól fogad el pénzt és annyit, akitől és amennyit nem szégyell.

Egy választások után előkerült titkos dokumentumból azt is meg lehetett tudni, hogy csak választási agitációra mennyit költöttek és kiknek jutottak a legnagyobb összegek. A két abszolút győztes Borisz Berezovszkij ORT-je és Vlagyimir Guszinszkij

---

Iljusint, hogy szervezzen meg egy közös találkozót számunkra az elnökkel, amelyen Vinogradov (Inkom Bank), Guszinszkij Moszt Bank), Hodorovszkij (Menatep Bank), Szmolenszkij (SZBSZ Bank), Potanyin (ONEKSZIM Bank) és Csubajsz is jelen vannak. Erre hozzávetőleg 1996 márciusában került sor. […] A találkozóra nem sokkal az Iljusinnal történt beszélgetést követően került sor, és azt hiszem, nem lehetett túl kellemes az elnök számára. Meglehet, első ízben kellett végighallgatnia egy ilyen szókimondó és kemény beszélgetést, amelyből kiderült, milyen súlyos a helyzet, amelyben valamennyien vagyunk. Attól tartok, hogy az információs blokád, amely alá korábbi környezete – Korzsakov, Barszukov – helyezte az elnököt, elérte célját. (Korzsakov az elnök személyi biztonsági szolgálatának nagyhatalmú, 1996 júniusában puccsszerűen menesztett vezetője volt, Barszukov pedig a Szövetségi Biztonsági Szolgálat vezetője – *Sz. Á.*) Az a benyomás alakult ki bennünk, hogy Jelcin nincs tisztában a helyzettel, bár most is nehezemre esik ezt így kimondani. Kellemetlen volt hallania, amit mondtunk neki: hogy az ellenzéknek nyerési esélyei vannak a közelgő elnökválasztáson, hogy az elnök népszerűségi indexe rendkívül alacsony. Azt mondta erre, hogy adataink pontatlanok, helyzetértékelésünk pedig hibás. Képzelheti, milyen vegyes érzésekkel távoztunk tőle. Habár egy fontos momentum mégiscsak volt. Azt hiszem, már búcsúzkodtunk, amikor az elnök, Csubajszhoz fordult, és azt mondta neki: »Anatolij Boriszovics, hálás vagyok önnek a hűségéért.«„ (In: *Kommerszant–Daily,* 1997. június 17. 1-5. o.)

NTV-je volt 169 millió, illetve 78 millió dollárral, őket követte 16 millió dollárral Vlagyimir Jakovlev a „Nye daj Bog!” (‘Ne adj Isten!’) című antikommunista röplapjával és Gleb Pavlovszkij a regionális tömegközlési eszközökre kidolgozott projektjére kapott 15 millió 500 ezer dollárral, és tőlük messze elmaradva Nyikita Mihalkov egyes filmjei lejátszási jogáért kapott 500 ezer dollárral. A dokumentum 159 tételt tartalmazott és a végösszeg pontosan 342.716.742 dollár volt.[75]

3. *Számítógépes-analitikus háttér:* Dolgozott a stábban egy programanalízisre specializálódott ügyosztály is, mely – mint Valerij Homjakov, az ODOM szakértője a választások után elmondta – „az ország történetében először volt képes olyan matematikai modellt alkotni, amely bámulatosan pontos prognózisokat tett lehetővé a választási részvétel és a választási eredmény közötti lineáris függés alapján”.[76]

4. *A televíziós háttér:* ennek biztosítása elsősorban Vlagyimir Guszinszkij és Borisz Berezovszkij médiabirodalmára hárult. A szervezés gyakorlatilag Igor Malasenko, az *NTV* (Független Televízió) vezérigazgatójának kezében összpontosult, de nagyban hozzájárult Eduard Szalagajev is, egy másik nagy profi, akit Jelcin a kampány elején, 1996 februárjában nevezett ki az *RTV* (Oroszországi Televízió) elnökévé, a leváltott Oleg Popcov helyére. A harmadik legnagyobb televíziós társaság, a Berezovszkij kezében lévő *ORT* (Oroszországi Közszolgálati Televízió) mozgósítása Jelcin mellett – Szergej Liszovszkij (az *ORT* reklámideje fölött rendelkező *Premier SV* reklámcég

---

[75] Inessza Szlavutinszkaja–Ivan Tyisinszkij: Viberi menja. In: *Profil,* 1996. 17. sz., 19. o.

[76] Borisz Bojko: Kak eto szgyelalosz. In: *Kommerszant,* 1996. 25. szám, 8-9. o.

vezérigazgatója) és Arkagyij Jevsztafjev (az ORT januárban leváltott igazgatóhelyettese) feladata volt.

5. *Tömegkulturális háttér:* a koncertek, népünnepélyek, tömeglátványosságok, sztárok korteskedése Jelcin mellett – az egész tömegkulturális stratégia kidolgozása és megvalósítása – Szergej Liszovszkij kezében összpontosult.

6. *A reklámhadjárat szervezeti-szakmai háttere:* a választási klipek készítése és forgalmazása, az utcai plakátok, szórólapok, reklámtárgyak előállítása és elhelyezése Mihail Margelov *Video International* nevű cégének feladata volt (Liszovszkij *Premier SV*-je mellett ez a másik legnagyobb orosz reklám cég, mely az *NTV* reklámidejét szerezte meg, ahogy a *Premier SV* az *ORT*-ét).

7. *Családi háttér:* a beteg, bizalmatlan, öreg Jelcin pszichológiai áthangolásában kulcsszerepet játszott lánya, Tatjana Djacsenko, aki nélkül egyetlen csapat ötletei és szakmai kívánságai sem realizálódhattak volna.[77] A számítógépes mérnöknőn keresztül

[77] Berezovszkij így emlékszik erre vissza egy év távolából már idézett interjújában: *„Kérdés: hogyan merült fel az ötlet, hogy a választási kampány munkájába bevonják Tatjana Djacsenkót, az elnök lányát? Válasz:* Ez Jumasev ötlete volt. Emlékszem, reggel hatkor telefonált rám és közöltet »Támadt egy egészen zseniális ötletem.« Majd kisvártatva egyetlen nevet mondott: »Tánya.« Félálmomban még nem teljesen értettem, hová akar kilyukadni: »Hogyhogy Tánya?« – kérdezem tőle. Mire ő: »Tányának is ott kell dolgoznia velünk az analitikus csoportban.« Erre aztán felocsúdtam és mondom neki: »Ide figyelj, Válja, az ötlet nem rossz, de…« Márpedig az az igazság, hogy az ötlet tényleg zseniális volt, de akkor még nem tudtam eléggé értékelni. Ez tette lehetővé számunkra, hogy közvétlenül az elnökhöz áramoltassuk az információkat. Így tökéletesen követni tudta az eseményeket. Világos, hogy ezen az úton torzítatlan információkhoz jutott, nehéz lenne ugyanis Tatjana Djacsenkóról föltételezni, hogy bármilyen más célja lett volna azon kívül, ami a mi célunk is volt: Jelcin választási győzelme. *Kérdés: Kicsit előreszaladva: az elnök*

bonyolódott minden: nemcsak az „inkognitós” amerikaiak, de a hithű jelcinisták is elsősorban Tatjanán keresztül tarthatták a kapcsolatot elnökjelöltjükkel. „Nagyon felkészült profi csapat jött össze – mondja például az egyik kulcsember, Filatov. - *Hatalmas szerepet játszott benne Tatjana, az elnök lánya, aki szabadon érintkezhetett jelöltünkkel.*[78] Tatjana közvetítése nélkül például alighanem másképp oldódott volna meg az első fordulót követő „kis éji puccskísérlet”, amikor Jelcin testőrei letartóztatták a Kremlből kifele igyekvő Liszovszkijt és Jevsztafjevet, Csubajsz bizalmi embereit, a két show-felelőst, akik kezükben egy kalap pénzt, azaz egy xeroxos doboznyi dollárt szorongattak. Természetesen az egész kampány alatt fontos szerepet játszott Jelcin érzelmi, lelki és fizikai karbantartásában felesége, Naina is.

8. *Orvosi-sportorvosi háttér:* Jelcin politikai föltámadása aligha lett volna lehetséges fizikai föltámasztása és életben tartása nélkül. Nem ismeretes, hogy a tulajdonképpeni gyógyszereken kívül milyen anabolikus erősítő és ajzószereket kapott (sokan elvonási tünetekkel magyarázták Jelcin gyors fizikai összeomlását a két választás közön), de hogy ilyenek nélkül a testi föltámadás *vitális csodája* aligha jöhetett volna létre, az bizonyos. Feltételezhetően szerepe lehetett ebben Tarpiscsev (azóta korrupciós botrányba keveredett és leváltott) sportügyi miniszternek, a sportolásban tiltott szerek ismerőjének, Jelcin egyik teniszpartnerének, akinek Korzsakovon, később menesz-

---

Tányának jelenléte a maguk csoportjában ténylegesen befolyásolta az események alakulását? Válasz: Milliószorosan. Olyan rövid távon, mint egy választási kampány, lépten-nyomon azonnali döntésekre van szükség, melyeket az elnökön kívül senki más nem hozhat meg. Ezért volt létfontosságú, hogy az új információs csatorna operatív legyen, és az elnök kenő bizalommal kezelje. „ (Uo.)

[78] Szobralasz ocseny professzionalnaja kommanda – Interjú Szergej Filatovval. In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 1996. 27. szám, 4. o.

tett nagyhatalmú „főtestőrön” kívül – ahogy oroszul gunyorosan mondják – egyedül volt „korlátlan hozzáférhetősége a testhez” (‘dosztup k tyelu’).

9. *Információs stratégiai háttér:* Utoljára, de egyáltalán nem utolsósorban meg kell említeni a kampány információs stratégiáját kidolgozó és megvalósító, 1995 nyarán alapított FEP (Fond Effektyivnoj Polityiki, azaz ‘Effektív Politikáért Alapítvány’) tevékenységét, amelyet Gleb Pavlovszkij, a RIA „Novosztyi” hírügynökség vezérigazgatója, lapszerkesztő és újságíró irányított. Az ő destruktív tevékenységüknek is köszönhető, hogy Zjuganov és pártja nem tudott megújult arculatú, szakmai kérdésekben mértékadó, Nyugaton is elfogadható pártként megjelenni a kampány során. Dezinformációkkal vagy információs figyelemeltereléssel, a kommunista pártban súlytalan, ám szélsőséges figurák és nézetek reflektorfénybe helyezésével sokat ártottak Zjuganov népszerűségének. Május végén például a RIA „Novosztyi” hírügynökségen keresztül terjesztették el, hogy a kommunisták, jelöltjük kudarcától tartva, „fegyveres puccsra” készülődnek és fegyveres osztagaik a Moszkva környéki erdőkben gyakorlatoznak. Ez is a polgárháborús pszichózist volt hivatott elmélyíteni (Jelcin kampánycsapatának két oszlopos tagja, Georgij Szatarov és Viktor Iljusin „csócsálták” aztán sokáig a hírt, jóllehet pontosan tudták, mennyire kell azt komolyan venni, hiszen saját kampányműhelyük egyik részlegénél készült). Az efféle híreknek persze mindig volt valamilyen ténybeli alapjuk is, ha nem több, hát eldugott sajtókiadványokban felbukkanó hírek (az úgynevezett „Acsalov-ezred” vagy a Russzkaja Partyija 255 fős harci osztaga csakugyan létezett, de amilyen komolyan készültek Jelcin környezetében egy puccsra a választás kedvezőtlen kimenetele esetén 1996 februárjában, oly kevéssé készültek rá Zjuganov

pártjában).[79] A FEP volt az egyik kezdeményezője a „Május 1 – nyitott város” rendezvénynek is, ahol Jelcin, a felsülés kockázata nélkül mutathatta meg, hogy nemcsak a kommunisták, ő is ki tudja még vinni a tömegeket az utcára, ha akarja. Marat Gelman, neves moszkvai galériatulajdonos, aki a FEP kötelékében vett részt a Zjuganov imídzsét romboló ellenpropagandában – későbbi elmondása szerint – saját sikerének tekintette 10 kisebb szervezet távozását a kommunisták vezette baloldali koalícióból.[80]

CHOOSE OR LOSE

Jelcin kampányának *amerikai stílusa* nem feltétlenül az amerikai szakértők jelenlétével függött tehát össze. Az orosz médiaipar épp eléggé „amerikai” ma már, mind céljait és eszközeit, mind szervezeti felépítését és stílusát tekintve, semhogy külső támogatásra szorulna. A hadiipar és a nyersanyag-kitermelő ágazatok mellett ez az egyetlen termelési-szolgáltatási szektor, amely szinte teljes egészében helyi vállalkozók kezében van. Igaz, nemcsak azért, mert viszonylag kis és gyorsan megtérülő befektetéssel elég nagy profitot lehet benne elérni, hanem azért is, s talán főleg azért, mert a politikába történő befektetéseket, médiahatalom révén lehet realizálni, márpedig Oroszországban mindmáig a *politikai befektetés,* a hatalomba történő befektetés a legjövedelmezőbb. (Mondanunk sem kell, hogy amikor az orosz üzleti élet főszereplői 1996 elején Davosban összefogtak, és pénzt és képet nem kímélve mindent megtettek Jelcin újraválasztásáért, akkor ezt kezdettől fogva pontosan ilyen *politikai tőkebefektetésnek* tekintették, és Jelcin győzelme után rögvest be is

[79] Ld. ehhez: „V ruzsjo!” – Kommunyiszti gotovjatsza k vooruzsonnomu zahvatu vlasztyi. In: *Ogonyok,* 1996. 24. szám, 15. o.

[80] Inessza Szlavutinszkaja–Ivan Tyisinszkij: Viberi menja, In: *Profil,* 1996. 17. szám, 19. o.

nyújtották a számlát.) Nem meglepő, hogy a keletkezőben lévő médiabirodalmak élén olyan tulajdonosakat találunk, akiket mind tulajdonuk, mind vagyonuk más ágazatokhoz köt. A részvény társasági formát öltött egykori *Osztankinót,* az első csatornát *ORT* (Oroszországi Közszolgálati Televízió) elnevezéssel Oroszország talán leggazdagabb embere, Borisz Berezovszkij kőolajmágnás tartja a kezében az RT egyik főrészvényeseként (noha többségi tulajdonos az állam), az *NTV*-t (Független Televízió) pedig a médiaholdingot kiépítő, Vlagyimir Guszinszkij, aki 1996-ban a *Moszt* moszkvai pénzügyi csoport vezetője is volt. A nagy hadiipari, energetikai, pénzügyi klánok vezetői (Csernomirgyin, Luzskov stb.) e „két nagy" pillanatnyi gazdasági, politikai érdekei szerint juthattak képhez és a képbe kerülés által politikai befolyáshoz, ami persze tüstént pénzre konvertálható.

Még tovább: az orosz információs és szórakoztatóipari piacon Amerikát megjárt, amerikai szellemben dolgozó orosz szakemberekből is akad épp elég. Ilyen a már említett Mihail Margelov, a *Video International* tulajdonos, aki öt évet töltött amerikai reklámcégeknél (azt megelőzően a TASSZ munkatársa volt), és ilyen Szergej Liszovszkij, a *Premier SV* elnök-vezérigazgatója, aki saját bevallása szerint is Clinton kampányából vette át a Music TV „síppal-poppal az elnökért" módszerét és híres „Choose or lose" szlogenjét (bár van aki ezt az ötletet Tatjanának, az elnök lányának tulajdonítja[81]), hogy aztán orosz popsztárok szájába adva, koncerteken, „szuper-show"-kon, televíziós klipeken keresztül juttassa el a

---

[81] Ld. erről és az elnök lánya, Tatjana Djacsenko 1996 óta befutott szédületes karrierjéről (1997. június 30. óta hivatalosan is „szovetnyik prezigyenta po imidzsu", azaz: „az elnök imídzsügyi tanácsadója], ténylegesen pedig az orosz politikai élet 2. számú figurája 1999. december 31-ig) bővebben: God iszpravityelnih rabot. In: *Kommerszant–vlaszty,* 1998. 23. szám, 13-15. o.

legfiatalabb és politikailag legpasszívabb választók szívéig: „Vibiraj, a to proigrajes”. (‘Válassz vagy veszítesz’, az első forduló után pedig már magabiztosabb változatban: ‘Válassz és győzni fogsz!’)[82]

Zjuganov tévé- és reklámgyűlölő „patriótáival”, elnyomorodott és kicsi, mérges öregembereivel szemben Jelcin stábjának a fiatal nemzedéket lehetett csak mozgósítania. A 18 éven alig valamivel felülieket viszont manapság politikai témákkal és ígéretekkel ki lehet kergetni a világból. Kizárólag a szórakoztató tömegkultúra témáival, „tök jó” bulik ígéreteivel vonhatók be politikai csatározásokba, hacsak a választási kampány „karneváli” idejére is. Csak a tömegkultúra sztárjai adhatják be nekik, hogy a „választás tisztára klassz buli”, és „akinek van egy kis gógyija, az tutira elmegy szavazni, és nehogy a’szidd, hogy én pé’dul nem leszek ott, mert tutira ott leszek, és ne tudd meg, hogy kire szavazok, mer’ tuti hogy Jelcinre szavazzak, mer’ a Zjuganovra azér’ nehogymá szavazzak, tudod mi van?!” És az orosz show-business sztárjai nyilvános koncertekkel, országjáró körúttal, klipekkel, interjúkkal valóban mindent megtettek Jelcin sikeréért. Minden okuk meg is volt rá. Először is a kiemelt gázsi, másodszor az össznépi lopásra és csalásra épülő, kriminális–kleptokratikus–korrupt rendszer fennmaradása, ami a show-business szereplői számára is a legközvetlenebb anyagi érdek volt, végül a Jelcin melletti elkötelezettség semmiféle kockázattal nem járó demonstrálása gyorsan megtérülő politikai befektetésnek sem volt utolsó dolog.

Nem kétséges, hogy az orosz popsztárok, showmenek, énekesek, színészek, tévés műsorvezetők folytonos kiállása Jelcin mellett ezerszer súlyosabban

---

[82] Ld. ehhez: Podszujetyisz ili proigrajes. In: *Ogonyok,* 1996. 29. szám.

esett latba, mint a pravoszláv metropolita veretes szózatai. A posztmodern politikus, ha megvan a magához való esze, nem is a spirituális hatalom hagyományos intézményeihez, az egyházakhoz vagy a szellemi hatalom képviselőihez (írástudókhoz, értelmiségiekhez, tudósokhoz, művészekhez) dörgölőzik. Ettől népszerűsége és tekintélye számottevően már nem igen növekedhet manapság. Mikor kezdeti legitimációs zavarukban az ex-kommunista és ex-ateista politikusok (többek közt Jelcin, Csernomirgyin, Luzskov is) mind gyakrabban tünedeztek fel a televízióban közvetített pravoszláv szertartásokon – kezükben lobogó gyertyákkal –, a nép elnevezte őket *podszvecsnyikinek,* azaz „gyertyatartóknak". Újabban már nemigen látni őket itt. A pravoszláviát inkább az orosz állam emblémájaként, címerpajzsaként, semmint mézesmadzagként tartja maga elé a hatalom embere. (Hasonlóképp: a „másként gondolkodó", megvesztegethetetlen „orosz intelligencia", ez a világi szerzetesrend sem mértékadó erkölcsi intézmény többé, amellyel a hatalomnak számot kell vetnie, ha erkölcstelen döntéseket hoz. Legfeljebb a demokratikus jogállam kitömött „címerállata", amit szertartásosan, akár a szovjet értelmiséget a hivatalos ünnepeken és díjátadásokon, fel lehet mutatni. Ha énekel, nekünk énekel, h, nem énekel, az se baj. Elrepülni már úgyse fog innen. A hatalom és az intelligencia közötti viszony posztmodern elszíneződésére, az orosz értelmiségi szerep leértékelődésére legszemléletesebb például alighanem szegény Kovaljov – e Poszt-Szaharov –, emberjogi aktivista esete szolgált a *csecsen* háború idején.) A posztmodern idők politikusa, a „megcsinált ember" egyet tehet, ha *nézettségi és tetszési indexét* kicsit feljebb akarja srófolni: hozzádörgölőzik a legnépszerűbb sztárokhoz és a tömegkultúra mítoszaihoz, hátha az össznépi elragadtatottságból neki is jut valami. Pontosan ezt tette Jelcin is, miután

megértették vele, hogy nincs más választása. *Choose or lose!*

KI LESZ A SZTÁR MA?

Bár Oroszországban minden mindig másképpen van kissé, mint Nyugaton, ez a *másság* – a globális tömegmédiumoknak köszönhetően – már nem oszt és nem szoroz. Mondhatnánk, ez már csak a héj. A fecsegő felszín. Az „orosz másság” („orosz maffia”, „orosz káosz”, „orosz rulett” stb.), miként minden „másság”, csak egzotikum: feldolgozásra és elkészítésre váró *médiacsemege.* Ha tehát az orosz mentalitás, mondjuk a kőkemény férfiasságot, a magánakvaló zordságot, a mogorva őserőt, a komédiázás megvetését „jutalmazza” az elnöki posztra (vagyis az „orosz cár” szimulált szerepére!) pályázó politikusoknál, akkor *ebből* kell hatásos szerepet készíteni, és ezt kell *eljátszani,* ilyennek kell megcsinálni őt. Hogy a két zord muzsik („on muzsik, ja muzsik” – idéztük az előbb Lebegyet), a „szibériai medve” (Jelcin) és a „novocserkaszki kozák Maugli” (Lebegy) *egymást mind jobban átfedő* kampánycsapatának imídzsmékerei tisztában voltak ezzel, ahhoz nem férhet kétség.

Nem volt viszont tisztában ezzel Zjuganov és posztkommunista pártja (vigyázat! ma már a kommunista párt, „csak szimuláció![83]), vagy csak *nem*

---

[83] Sőt, a kommunista párt mindenekelőtt üzlet! Nemcsak abban az értelemben, hogy a jelenlegi politikai elit több mint 75%-a és gazdasági elit 61%-a került ki a néhai szovjet nómenklatúra, ezen belül elsősorban az SZKP és a Komszomol soraiból (legalábbis az Oroszországi Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének felmérése szerint), hanem abban az új értelemben is, ahogyan a dumademokráciában ma működik: „a kommunisták, akár bármely kereskedelmi szervezet, mindenekelőtt maximális pénzügyi haszonra törekszenek” a kvázi-részvény társaságként” működő Dumában, ahol szabályos kereskedelmi alku és adásvétel tárgyát

hitt a szemének. A *feje után ment,* ami már önmagában is baj egy fejetlen világban, ám ezt a bajt még azzal is megtetézte, hogy fent nevezett fejet teletömte tudományosabbnál tudományosabb teóriákkal, azaz a modernitásból itt maradt limlommal. A zjuganovisták, lévén *igazhívők,* hű meghallói a nemlétező törvényeknek, mélységesen meg voltak győződve róla, hogy ütött a Történelem órája, elérkezett, „nagy revans" pillanata, nekik most már csak állniuk kell a vártán, míg be nem robog a Forradalom Páncélvonatán a győzedelmes Zjuganov. A kommunista elnökjelölt kampánycsapata (ha ilyenje egyáltalán volt, a nyilvánosság előtt legalábbis ügyesen leplezte) a jelek szerint abban, hitben élt, hogy Oroszország, vagy legalábbis nagyobbik – a globális médiacivilizációtól elvágott és ezért még romlatlan – része változatlanul a „modern vadság" állapotában él, akárcsak maga a Párt. (Talán fülükbe csengett még a régi jelszó: „A Párt és a Nép – egyek.") Hittek tehát benne (és mentségükre legyen mondva: nemcsak ők, hanem minden rendű és rangú orosz modern – baloldaliak, jobboldaliak, radikálisok egyaránt), hogy az orosz átlagember még ma is a Történelem bűvöletében él, és a mondott, írott, nyomtatott szó tartja fogságában, holott Oroszországot – paradox módon éppen viszonylagos fejletlensége miatt – akadálytalanabbul és mélyebben szívta magába, posztmodern civilizáció, mint nyugati vetélytársait a Haladásban. Oroszországról csakugyan mindinkább elmondható, hogy *Bizánc Amerikája.*

A kommunisták abból indultak ki, hogy egy *amerikai stílusú* választási kampány, az elnökjelölt

---

képezik a beterjesztés vagy elfogadás előtt álló törvények, a lobbiérdekek függvényében. Ld. erről: az Állami Duma képviselője, neves magánvállalkozó, Konsztantyin Borovoj markáns véleményét a vele készült interjúban: Lobbizm kak forma „zakonotvorcsesztva" v szevodnyasnyej Rosszii. In: *Russzkaja Miszl,* 1998. július 9-15. *(*4230*),* 1. o.

sztárolásával, politikai klipekkel, show-műsorokkal, koncertekkel, csinnadrattával és görögtűzzel az orosz társadalom „vesztes” és „kisemmizett” többsége, de legalábbis a kommunista választótábor számára eleve ellenszenves, kihívó, sőt felháborító lesz, ahogy minden egyéb, ami Nyugatról jön. Így hát ők elsősorban a régi szovjet idők „ajtóról-ajtóra” járó agitációs módszerére, vörös zászlós utcai felvonulásokra, népi agitációs brigádokra és saját jól szervezett pártsejtjeikre hagyatkoztak minden régióban, illetve a regionális sajtóra, amelynek nagy része az ő kezükben volt.[84] Csakhogy a nép, az istenadta nép egyre kevésbé olvas ma már *politikai* lapokat, ha egyáltalán olvas valamit!

Semmi kétség: Zjuganovék leplezetlenül és durván ki lettek szorítva az uralkodó hatalom által teljesen kisajátított televíziós képből. Összehasonlíthatatlanul kevesebb pénz és tulajdonosi klán sorakozott föl mögöttük, mint Jelcin mögött. Az „oligarchák”, a „pénzbojárok” ugyanis márciusban – némi hezitálás után – Jelcint választották. *Az ország csak ez után választott, s ezért választott helyesen, azaz az orosz államtulajdonosi klánok érdekeivel egyezően.* A nagy televíziós társaságok és reklámcégek tulajdonosai, nagynevű médiaszakemberek közül egyet sem találunk Zjuganov választási stábjában. Hogy ez mennyire fér össze a demokrácia játékszabályaival, miért hagyta vagy, óhajtotta az orosz társadalom, hogy így legyen, azt most ne firtassuk. Lényegesebb ennél az a kérdés, *miért hagyták* magukat a kommunisták, miért nem álltak ellent? Természetesen nem nyilatkozatokkal vagy tévétorony ostromokkal, hanem médiaeseményekkel, képekkel, információs és dezinformációs akciókkal? Miért nem kísérelték meg áttörni a blokádot? E téren annyira gyámoltalanok és passzívak voltak, hogy még

---

[84] Ld. erről: Gyevjaty zjuganovszkih vivodov. In: *Russzkaja Miszl,* 1996. július 11-17. (4134) 3. o.

látványos kudarcokról, melléfogásokról, vereségekről sem számolhatnak be. Jelcin amerikaias ízű kampányának fantasztikus sikere olyan váratlanul érte őket, hogy Zjuganov a választási vereség után kínjában „információs terrornak” nevezte kampánystábja bénaságát.[85]

A posztkommunisták 1996 elején, megittasulva az előző év decemberében tartott dumaválasztásokon aratott győzelmüktől, annyira biztosak voltak Zjuganov sikerében, hogy eszükbe sem jutott médiastratégiát kidolgozni. *Nem „orosz embernek” való az!* Alig költöttek pénzt televíziós szereplésre, reklámra, nem vásároltak műsoridőt. Az a kevés választási műsor, amivel képernyőre léptek, önképzőköri színvonalon mozgott. Zjuganov életrajzát nem beszélték el hatásvadász klipekben, a „nép egyszerű fia” vagy „egy becsületes orosz ember” felemelkedésének igaz történeteként. Az ő imídzsmékerei nem kapták el az „utca emberét” (az üzleti reklámokból ismert fogással: „beszéljen maga a fogyasztó!”), hogy a párt politikai hirdetéseiben az „ő egyszerű szavaikkal” (persze, „fekete-fehérben”, mintha a „valóságos életben” lennénk!) tanúsítsák: a kommunisták „választási mosóporának” tisztító hatása a legerősebb. Nem láthattuk Zjuganovot csecsemőként, cseperedő kisfiúként, családja meghitt körében, teniszezés, sörivás, tvisztelés közben. Zjuganov részben láthatatlan, részben láthatóan komoly maradt. Komolysága azonban, amivel a helyzet súlyosságát akarta érzékeltetni, mindinkább maga vált súlyossá, s egyre vészjóslóbb árnyalatot kapott a dinamikus ellenkampány fényében. A „pojáca”, „komolytalan”, „nagyivó” Jelcinre azért szavaztak többen, mint a „vészjóslóan komoly”, nem komédiázó Zjuganovra, mert úgy érezték, nem kell tartani tőle, Zjuganov

---

[85] Uo.

viszont az állam leendő fejének súlyos szerepében unalmas vagy ijesztő volt. Ha imídzsmékerei abból indultak ki, hogy a kommunista választótábor elutasítja a Jelcin-kampány „amerikanizmusát” és mindenféle komédiázás visszatetszést kelt benne, akkor ebben aligha tévedtek nagyot. Csakhogy Zjuganov kizárólag saját választóira hagyatkozva nem nyerhette meg a választásokat. Legfeljebb akkor lett volna erre esélye, ha a szavazásra jogosultak *kevesebb* mint fele ment volna el szavazni! Ha viszont szélesíteni akarta volna választói táborát (például úgy, hogy fokozza médiaaktivitását és szórakoztató elemeket visz bele kampányába), akkor saját tábora egy részének elvesztését kockáztatta volna. A posztkommunisták elnökjelöltje számára ez a „22-es csapdája” volt.

Jelcin túltengését a tévéképben Zjuganov és hívei eleinte elégedetten, csaknem kárörömmel figyelték. Biztosra vették a bumeránghatást, amitől mellesleg még Jelcin némely tanácsadói is óvtak. Arra is számítottak, hogy brutális kipasszírozásuk a képből egyfajta televíziós mártíriumként dicsőülhet meg és spontán együttérzést, rokonszenvet válthat ki még azokból is, akik talán nem szívelik őket, de még kevésbé szívelik az effajta – inkább kommunista diktatúrák monologikus propagandakampányait, valamint érett demokráciák stílusát idéző – „durva” manipulációt. A „finom” manipulációt részesítik előnyben. Nem értették meg, hogy „finom” és „durva” manipuláció megkülönböztetésének csak a modern propagandában, a „vadság” körülményei között van értelme. A posztmodern politikaszimuláció, amit általánosabban *széppolitikának* neveznék, túl van a cél eléréséhez alkalmazott eszközöknek ezen a primitív szembeállításán: lehet hatásos és hatástalan, lenyűgözően érdekes és dögletesen unalmas, hogy aztán ezt a hatást durva effektekkel érik-e el, avagy

észrevehetetlenül finom eszközökkel, teljesen mellékes. A közönséget mindenesetre nem osztja meg.

Jelcin ismeretes módon a „demokrácia” (az „orosz és világdemokrácia”!) kártyáját játszotta ki a kommunistákkal szemben. A kommunisták természetesen a „nemzet” (az „orosz másság”, a „szent orosz tradíció”) kányájával próbálták tromfolni Jelcin aduászát. Csakhogy míg az előbbi kártyával remekül összefért a nyugati média gátlástalan felhasználása, az utóbbihoz eleve csak az „idegen”, „nemzetrontó” média elutasítása illett. Az orosz kommunista párt anakronisztikusan modern gondolkodású „vademberei” elképzelni sem tudták, hogy Oroszországban egy nagyszabású politikai küzdelem ne az utcán, az üzem-csarnokban, az ünnepi ülésteremben, a bírósági tárgyalóteremben folyjon, s hogy kimenetele ne itt vagy a kulisszák mögötti intrikák és alkudozások eredményeként dőljön el, hanem popkoncerteken vagy a televízióban. Eredetileg Jelcin maga sem tudta elképzelni ezt, lévén politikai szocializációját tekintve – egyívású kommunista ellenfeleivel. Épp ezért a mindenható biztonsági emberei – Szoszkovec, Korzsakov, Barszukov – vezette *első* kampánycsapat (amelynek helyére márciusban a Csubajsz, Berezovszkij, Tatjana Djacsenko vezette *második* csapat lépett), pontosan úgy járt el, mint a kommunisták. A szovjet idők közismert protokollműfajának modorában – „az SZKP főtitkára találkozik a néppel” – egyre-másra szervezték a merev, kínosan ünnepélyes találkozókat az elnök és választói között. Csak Tatjana, a kedvenc kisebbik lány tudta ráébreszteni apját arra, hogy ha így folytatja, biztosan vereséget szenved. Csak ő tudta megértetni vele, hogy a politikus kommersz tévéképének szórakoztatónak, testközelinek, vidámnak, emberinek, változatosnak kell lennie ahhoz, hogy a képevők tömegei ne köpjék ki. De hogyan is tudták volna elképzelni a modern idők

neveltjei, a Történelemben és Mozgalomban, végcélban és eszközökben, osztályokban és nemzetekben gondolkodó „vademberek”, hogy egy sorsdöntő politikai választás központi kérdése ne az legyen, hogy ki a jobb, kinek van jobb vagy megvalósíthatóbb programja az ország számára, kinek van igaza, hanem – hogy *ki a sztár?*

VIRTUÁLIS POLGÁRHÁBORÚ

A kommunisták 1996 januárjában indított offenzívájuk során (amely Jelcinék számára úgyszólván aranyat ért) a Dumában érvénytelenítették a Szovjetunió feloszlatását kimondó nevezetes belovezsi szerződést. Nem volt más ez, mint a Szovjetunió jelképes visszaállítása, a *Szovjetunió szimulálása,* ha úgy tetszik. Régi modern időkben ezt nevezték restaurációnak, a „történelem kereke visszaforgatásának” és sok más ilyesminek. Manapság azonban ez a kerék – az ész-kerék – már nem forog. Se előre, se hátra. A restauráció is csak televíziós dumajáték, a széppolitika műfaja. Persze, a Szovjetunió iránti össztársadalmi nosztalgiára mindenki megpróbált valamiképp rájátszani. Jelcin május 9-én nem átallott még a Lenin-mauzóleum mellvédjére is felkapaszkodni, hogy díszszemlét fogadjon, a felvonulás végeztével pedig, lent a téren fél térdre ereszkedve ajkával illesse a Győzelem sarló-kalapácsos vörös lobogóját.

Csakhogy a Szovjetunió visszaállítása, a „Back in USSR” *képzeletjátéka* óhatatlanul egy másik képzelet játékot is elindított – *a polgárháborúét* ugyanis. Minthogy azonban a polgárháború képzelet játéka a félelemre épült, izgalomban, fordulatosságban messze felülmúlta a Szovjetunió elképzelt visszaállításának boldogító, ám egyszeri *retorikai aktusát.* Még ha a keményen antikommunista dokumentumfilm-rendező, Govoruhin – a kommunista Zjuganov legeltökéltebb

híve és kortese – megcsinálta volna is az *Ilyen Oroszországot vesztettünk el* című „dokumentum-filmje” párdarabját, mondjuk, az *Ilyen Szovjetuniót veszítettünk el* címmel, mint ahogy erre az alkalomra még nem csinálta meg, akkor sem lehetett volna a Szovjetunió visszaállításának *szomorújátékából lélegzetelállító* kétszemélyes választási drámát csinálni, amelyben a mitológiai Jó és Rossz vívja örök élethalál-küzdelmét. A polgárháború rémképe viszont kiválóan alkalmas volt ennek a küzdelemnek a képernyőre vitelére. Jelcinék választási kampánycsapatának csak át kellett fordítania a Szovjetunió helyreállításának kommunista szimulálását a polgárháború antikommunista szimulálásába. A fantasztikus átfordítás alapja a következő szillogizmus volt: a kommunisták vissza akarják állítani a Szovjetuniót, ez csak polgárháború árán lehetséges, tehát: kommunisták = polgárháború.

A kommunisták elbizakodottsága és szerencsétlen szimulációs kísérlete kapóra jött a Jelcin-csapatnak, hiszen 1996 januárjában Jelcin még teljesen esélytelennek látszott a küzdelemben: ez idő szerint a választók 6%-a szavazott volna rá. A *Times* szerint állítólag a Tatjana Djacsenko keze alatt dolgozó amerikai kampányszakértők ötlete volt, hogy Jelcin – aki egy kis konfrontációra egyébként is mindig kapható – a polgárháború rémképére építse választási stratégiáját: „A győzelemhez egyetlen stratégiailag roppant egyszerű út vezet – mondták volna ők. – Először is Jelcinnek a kommunisták *egyetlen* alternatívájaként kell megjelennie, másodszor pedig azt kell belesulykolni az emberekbe, hogy a kommunistákat mindenáron meg kell állítani. Ha Jelcint az emberek nem szeretik, akkor a kommunistákat még kevésbé szeressék.”[86] Ezen a módon

---

[86] Idézi: *Argumenti i Fakti,* 1996. 28. szám, 5. o.

Jelcin bizonyos választói rétegek előtt ismét úgy jelenhetett meg, mint a káosz és egy esetleges világkatasztrófa elhárítója, Oroszország és az orosz demokrácia, sőt, a „Nyugat megmentője” (mint *abszolút jó!),* más rétegek előtt viszont úgy, mint a kisebbik rossz (mint *relatív jó!)* a kommunista rémuralommal, a polgárháború és diktatúra *abszolút rosszával* szemben. S miután az amerikai szakértők alkalmi közvélemény-kutatásaikkal kiderítették, hogy a többségükben még a szovjet időknél is rosszabbul élő és kevesebbet fogyasztó oroszokat a kommunista Zjuganov hatalomra jutásában egyáltalán nem az aggasztja, hogy esetleg újból áruhiány lép fel, sorbanállás lesz és a félállami tulajdont visszaállamosítják, hanem az, hogy nyomában kitörhet a polgárháború és az ország véres káoszba süllyed, azt tanácsolták Djacsenkóék kampánystábjának, hogy Jelcint a polgárháború rémét elhárítani képes egyetlen erőként léptessék fel az elnökválasztás fordulatos drámájában.

A szimuláció szakemberei bámulatos gyorsasággal és ügyességgel alakították át az elnökválasztás politikai játékterét az orosz polgárháború mitologikus színjátékává, „fehérekkel” és „vörösökkel”. (A szimuláció olyan sikeres és meggyőző volt, hogy a játszma végén a győztes Jelcin kénytelen volt amnesztiát hirdetni a vesztes „vörösöknek”, mondván, „mostantól ne legyenek se ‘fehérek’, se ‘vörösök’, nyújtsunk kezet egymásnak, és munkálkodjunk együtt most már a nemzet érdekében a haza felvirágoztatásán”.) A rendkívüli siker főként Igor Malesenkónak, a Független Televízió megteremtőjének és igazgatójának, Jelcin kampánycsapatában a médiaügyek fő felelősének köszönhető. Malesenko tíz évvel ezelőtt az Amerika és Kanada Kutató Intézetben kezdte pályafutását mint a „nukleáris elrettentés stratégiájának” kérdésére szakosodott, virtuális

valóságok modellezésével foglalkozó fiatal szakember: „A nukleáris elrettentés politikai-pszichológiai aspektusaival foglalkoztam – mondta el 1996 márciusában egy életútinterjúban a *Nyezaviszimaja Gazetá*nak. – A nukleáris elrettentés merőben spekulatív természetű jelenség, az ideák világába tartozik. Hiszen a nukleáris fegyvert még senki nem alkalmazta (Hirosimának ehhez semmi köze). Olyan ez, mintha sakktáblán zajlana le minden, vagyis virtuális valóságot alkotva. Ma azonban már nem önmagában a virtuális valóság, hanem annak anyagi vonzata érdekel."[87] A hadiipari technológiák és a techno-telemédiumok fejlődése közötti összefüggés, amelyet Paul Virilio oly mélyrehatóan elemzett eddigi könyveiben, ebben a kis életrajzi adalékban is szembeszökő. Az orosz polgárháború elrettentő mumusa, mellyel az orosz választópolgárt és a Nyugatot riogatták, természetesen virtuális valóság volt. Megint egyszer bebizonyosodott: akié a virtuális valóság, azé a hatalom, aki sikeres ebben szimulál, az győz. *A szimuláció mindinkább a politikai túlélés kulcskérdése.*

A Jelcin és – a második választási forduló előtt – Lebegy kampányának szolgálatába állított *ORT* (Oroszországi Közszolgálati Televízió) szociológiai figyelőszolgálatának igazgatója, Vszevolod Vilcsek készséggel elismerte, hogy az orosz televíziósok és újságírók – a demokrácia védelmében, kénytelen-kelletlen, szerepüktől viszolyogva, de remélhetőleg utoljára – csakugyan polgárháborúként dramatizálták a választásokat. Nem tehettek egyebet, mert – úgymond – csak a „jó börtön" (Zjuganov) vagy a „rossz szabadság" (Jelcin) között választhattak: „Ma teljes nyíltsággal bevallhatjuk már magunknak, hogy a

---

[87] Cselovek praktyicseszkij – interjú Igor Malesenkóval. In: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 1996. március 30. 5. o.

társadalom polgárháborún ment keresztül, csak annak hideg, s nem forró változatában. Ebben a helyzetben a televízió valóban nem volt és nem is lehetett elfogulatlan. Tendenciózus volt, *de a demokrácia érdekében volt az.* Abban segített, hogy a polgárháború betegsége enyhe lefolyású legyen, és az orosz társadalom megszerezze végre a szükséges immunitást vele szemben."[88] Valójában az orosz társadalom már 1917 és 1921 között megszerezte ezt az immunitást, már amennyire ilyen immunitás létezik egyáltalán. Azóta az orosz polgárháborút csak szimulálják, hol véresebben, például 1993 októberében Moszkvában, hol vértelenül, mint a *'96-os* elnökválasztáson. Úgy látszik, az orosz polgárháború tényleg monstruózus témája olyan mélyen fekszik a kollektív tudattalanban, hogy az orosz társadalom nem tud vele betelni. Már a szovjet tömegkultúrának is alapmítosza volt – *Csapajev*-től kezdve a *Sivatagi tizenhármakon* át egészen Nyikita Mihalkov *Sivatagi fehér nap* című filmjéig. Úgy látszik, ez volt, s maradt az igazi „eastern". Tiszta Oroszország!

ÉS HAMAROSAN A SÖTÉTSÉG

Jelcin orosz-amerikai kampánystratégiája a választók félelmi reakcióiból indult ki, s mivel az orosz társadalom legjobban a polgárháborútól félt, ezt a vasat ütötték éjjel-nappal, egészen a vörösizzásig. (Olykor szinte a szó szoros értelmében: a „Krasznaja szmuta" – 'Vörös Káosz' – című rémklip-sorozatban a téma oly vörösen izzik már fel, hogy Goebbels is megirigyelhetné.) A jelek szerint azonban volt valami, amitől az orosz lakosság még a polgárháborúnál is jobban tartott. Nevezetesen attól, hogy a kommunisták – győzelmük esetén – elragadják tőlük kedvenc

[88] Vszevolod Vilcsek: Televigyenyiju pokoj tolko sznyitsza. In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 1996. 27. szám, 5. o.

játékszerüket, egyetlen boldogságukat – a televíziót. S akkor nem lesz több *Tropikanka, Humoristák Klubja, Vidámak és Talpraesettek Klubja, Csodamező, Téma, Mi, Reggeli Csillag, Kukli (*az *Uborka* orosz változata*)...* Nem volt az orosz televíziózásnak olyan műsorvezetője, aki a választások előtt ne fenyegette volna meg nézőit azzal, hogy ha nem Jelcinre szavaznak, akkor magukra vessenek, mert őt bizony nem látják többé, sem azt a sorozatot, amit annyira szeretnek. Mert ha a kommunisták jönnek, akkor nekik biztosan menniük kell. Hogy a televíziós képelvonás puszta kilátásba helyezése (akár a Gorbacsov-korszak elején a „szesztilalomé”), az üresen tátongó képernyő *mint rémkép* és *végveszély* milyen hatásos volt, azt jól mutatja a jelcini választási stáb dezinformációs háborúját irányító „agytröszt”, Gleb Pavlovszkij FEP-jének (Effektív Politikáért Alapítvány) egyik húzása: elterjesztették, hogy Zjuganov győzelme esetén az összes televíziós sorozatot, szappanoperát leveszik a műsorról (talán még a leányanyák örömét, érett asszonyok boldogságát, kisnyugdíjasok egyetlen reménységét, a brazil *Tropikanká*t is, amelynek kedvéért a választások napjának délelőttjén – a politikusok legnagyobb ijedelmére – fél Oroszország nem járult az urnák elé, megvárta míg a sorozat „választási megvesztegetésnek” szánt mindkét része lemegy). Mert a polgárháború fenyegetése félelmetes volt ugyan, mégsem volt olyan vaskosan valószerű, mint a televíziós képernyő kilobbanásának lehetősége, a televíziós éjszaka hamarosan leszálló sötétsége.

VI. FEJEZET

A TELERÉM: VLAGYIMIR VOLFOVICS ZSIRINOVSZKIJ

Belegondolni is rossz, milyen egyhangú, unalmasan zakatoló nagyüzem lenne a politikai világgépezet, ha mechanikus rendjét, kiszámítható működését nem borítaná föl legalább látszólag! – egy-egy üzemi baleset, kisiklás, katasztrófa; ha nem jelenne meg műhelycsarnokaiban – legalább a politikai kedélyek láthatárán – a Baj, a Jaj és a Veszedelem. Nem civilizált képfogyasztó – esztéta, voyeur, kéjutazó –, hanem otromba vadember, érzéketlen fatuskó lenne az a politikafogyasztó, aki örömét lelné egy bajtól és bajkeverőktől, végveszélyektől és váratlan fordulatoktól mentes világban.

A jövőből ránk leselkedő veszedelmek réme lázba hozza politikai képzeletünket, felajzza politikai vágyainkat, felfokozza félelmeinket és reményeinket. Egyszóval felrázza a politikai tetszhalottakat és újra *zoon politikon:* politikai állatot – csinál belőlük, ha most már csak merőben esztétikai értelemben is. „Legjobb osztályrészünk a borzadály!” – lelkesült már Goethe Faustja is, amihez mi csupán annyit tehetünk hozzá ebből az alkalomból, hogy bizony a politikai borzadály is osztályrészünk, ha talán nem is a legjobb.

A politikai baj váratlanul csap le ránk, mint a dögkeselyű. Hirtelen ragad ki a politikai letargiából, sok-sok elfakult fejű kisgyereket, akik máskülönben csak a politikai kapszlit kapdosnánk, egykedvűn és boldogtalanul. De hát *mi a baj?*

TEREMTMÉNYEK

Kezdetben voltak a *vallási* Isten kreatúrái, közöttük is mindenekelőtt maga a teremtés koronája – az ember, akit az Úr saját képére és hasonlatosságára alkotott. Mikor a vallási Isten – Nietzsche elhíresült, bár félreértett metaforáját idézve – meghalt, „elhagyta a világot”, a „valóság varázstalanná vált”, Isten helyét az ideologikus Történelem (a Történelmi Szükségszerűség) foglalta el. Az ő *ésszerű* teremtményei az osztályok, a nemzetek, a nemzedékek, az államok, a pártok voltak. Azóta már Történelemisten is halott, és halottak persze mesebéli teremtményei is: történelemcsinálási kedv, utópikus remények, osztályharcos trillák, Isten véletek!

Amiként a vallási világállapot végére „Isten halála” tett pontot, a modern világállapot – mint azt nap mint nap megélhetjük, ha merjük, tudjuk és akarjuk – a „Történelem halálával” végződik be. A „Történelem halála” nem a történeti folyamat, hanem *egy* történet, egy nagy-nagy történet („narratíva”, „mese”) végével, az ideologikus történelem lezárulásával egyenlő.

A posztmodernitás teremtő szelleme nem vallási képzeteknek vagy ideológiai eszméknek, hanem a technikai – képtermelés személytelen technológiai apparátusainak felel meg. Teremtményei: *telekreatúrák.* Csinálmányok. Megannyi tegnapról és tegnapelőttről jól ismert vallási és történelmi teremtmény – héroszok, királyok, pártvezérek, nemzetek, civilizációk, ördögök és angyalok, osztályok és fajok –, csak éppen vallási és történelmi dimenzió, súly és jelentőség nélkül. Mintha a történelmi alakok és motívumok az esztétikai súlytalanság állapotába kerültek volna: bármely politikai szőttes ornamentális mintázataiban megjelenhetnek. Szimulakrumok, vagyis

olyan képek, amelyeknek a valóságban – a vallási vagy történelmi tettek világában – nem felel meg semmi, s amelyek maguk *képeznek* egyfajta valóságot – *hipervalóságot,* mint Jean Baudrillard mondja. A telekreatúrák éppilyen *hiperlények:* a korábbi teremtmények összes tulajdonságát hiperfokon *szimulálják.* Hiszen már puszta létezésük is *túlzás.* Ezért is hatnak oly gyakran karikaturisztikusan azok szemében, akik régi modern beidegződéseiket még nem veszítették el teljesen.

A POLITIKAI SZÖRNY RÉGEN ÉS MA

A régi vallási világ hősei – vezérek, varázslók, királyok, lovagok, mártírok, szerzetesek és törzsek, rendek, népek, egyházak és vallási közösségek – avagy a modern politikai élet szereplői – pártvezérek, kormányfők, ideológusok, parlament, tömegek, nemzetek, osztályok, ideológiai táborok – a telekráciában mint *telekreatúrák* lépnek színre, magukkal hozva természetesen a régi meséket, szüzséket, jelképeket, eszméket, célokat és eszközöket is, hogy merőben esztétikai módon olyan *képvalóságot* teremtsenek, amelyben senki nem él és semmi nem az, ami, ám ez éppoly kevéssé lehet megítélésének és megélésének szempontja, ahogy bármely műalkotás esetében nem kritériuma a hősök és történetek igazságának, érvényességének, hogy mennyiben felelnek meg a valóságnak.

Nézzük meg most az egyik legnépszerűbb telekreatúra – a *telerém* – képét és e kép funkcióját úgy, ahogyan azt Oroszországban Vlagyimir Volfovics Zsirinovszkij politikai alakjában mediatizálták. A csinálás és csinálódás minden mediatizációs folyamatban kibogozhatatlanul összeszövődik, egymásra és egymásból épül. Legtöbbször még azt is nehéz megmondani, mi van kezdetben: a kép vagy az

alak, a politikus imídzsmékerek gondos munkával megtervezett fikciója vagy a spontán képbe kerülés folyamatában felépült kép, amire aztán tudatosan is építeni lehet.

Kezdjük azon, hogy szörny- és szörnyűségfaló korunkban minden szörny és szörnyűség – miként minden eltérés a *normától,* minden szabályszegés, határátlépés, botrány – már eleve megnyerő: lenyűgözi a fantáziátlanok fantáziáját, figyelmet kelt a figyelmetlenekben, elszórakoztatja az unatkozókat. Épp ezért a szörny alakja, akár félelmet kelt, akár mulatságos vagy bájos, már eleve hatásos. Régen a szörnyek kiváltsága volt, hogy az embereket falják, manapság ez is fordítva van: az ember falja, legalábbis szemével, a szörnyeket. Miután az isteni és Ideológiai értelem és igazolás nélkül maradt politikai hatalom mindinkább kénytelen átvenni a tömegkultúra nagyhatású eszközeit, kénytelen áttérni az esztétikai legitimációra (minden legitimációs mód – karizmatikus, tradicionális, racionális-legális *esztétizálására),* természetesen nem lehet meg szörnyek nélkül sem. Az üzemszerűen működő állam életébe némi színt csak virtigli politikai szörnyek vihetnek. Részben szörnyűséges *testi* attrakcióikkal (verekedés a parlamentben, inzultusok a tévékamera előtt, vetkőzések és kivetkőzések, orgiasztikus evés-ivás és szexuális kihágások), részben *verbális* szörnyűségeikkel, amelyekkel gúnyt űznek mindenféle „politikai korrektségből”, átlépnek minden megengedett határt, és nem titkolt módon még örömüket is lelik ebben. A politikai szörny meghökkentő akcióival, folytonos verbális és testi agressziójával, botrányaival, fogadkozásával, fenyegetőzéseivel és ígéreteivel életben tartja a po-

litika iránti érdeklődést, mert azt nyújtja, amit a tömegkultúra összes szörnyetege – kicsi és nagy, mulatságos és ijesztő: szórakozást.

A politikai szörny – mint minden valamirevaló telekreatúra – mindenekelőtt szórakoztató. Nincs politikai élet, amely meg tudna lenni ilyen szörnyek és szörnyűségek nélkül. Nincs parlament, amelyben ne kapna helyet egy-egy szörny, ahogy egykoron nem volt fejedelmi udvar udvari bolond, háziszörny nélkül. A mindig ugrásra kész, ámde egyben mindig pórázon (politikai és tulajdonosi csoportok pénzpórázán) tartott politikai rém színt visz a politikai teátrum unalmas előadásaiba és sötét ellenfényében tündöklő csillagokként és lobogó fáklyákként dicsőülnek meg a szürke átlagpolitikusok, a kormányzati hivatalnokok, egyszóval az üzemszerű politika egész „normális" menete. Végezetül egy-egy politikai szörny kitalálásával és képernyőre alkalmazásával gyakran sikeresen lejárathatók olyan politikai eszmék, programok, pártok és pártvezérek, amelyekben és akikben amúgy nincsen semmi monstruózus. Elég a szörny szájába adni a legtermészetesebb igények megfogalmazását, és az máris szörnyűségnek fog hangozni.[89] A szörnyűség pedig, mint mondottuk,

---

[89] Ha a politikai rém valamely váratlanul előálló politikai konstellációban más szerepet kap és megjuhászodik. „normalizálódik", elveszti rémséges vonásait, annak szinte mindig az a következménye, hogy csökken a politikai szappanopera nézettségi és tetszési indexe. Így például Torgyán József távozása a politikai rém szerepéből a magyar parlamentben 1998-ban vagy Vlagyimir Zsirinovszkij „megjuhászodása" Putyin elnöksége alatt az orosz, Dumában, valósággal csapást mért a politikára. (Persze, új rémek és rémségek színpadra lökésével vagy másfajta szüzsékkel ez a fogyatkozás még ellensúlyozható.) Nem csoda, ha a teljesen *nézhetetlenné* vált magyar parlament összehívását és televíziós közvetítését az 1998 után felállt magyar kormányzat lényegtelennek, sőt zavarónak tartotta és tartja még ma is. A parlament munkabizottságai enélkül is dolgozhatnak, a parlamenti ülésszakokon pedig nem maradt mit nézni. Talán majd ha új szörnyek

megnyerő. Az elszörnyetegesedett pártpolitikustól azonban nem politikai, hanem esztétikai értelemben hőkölnek hátra. Vagyis amikor a politikai technológusoknak sikerül *szörnyűségként* bemutatni, tehát valamely már működő vagy épp általuk működésbe hozott politikai szörnyhöz kapcsolni a politikai ellenfél általában normálisnak mondható követeléseit vagy nézeteit, akkor valójában nem azt hitetik el a nagyközönséggel, hogy a hatalom birtokában ellenfelük politikai szörnyűségeket követne el, hanem azt, hogy ellenfelük politikailag komolytalan, hogy nem közrém, hanem privát szörny. A Történelem teremtette modern *politikai szörnyek* és a *teleszörnyek* között éppen az a döntő különbség, hogy utóbbiak privátszörnyek, magánszámok a politikai show-ban, akik csak virtuális rémtetteket követnek el. Igaz, a tegnapi történelmi szörnyek többségében sem a Történelem „szubsztanciális céljai", hanem valamilyen priváttéboly lépett működésbe, de ebben a képletben a magánszörnyek – ideológiai úton – még a Történelem tevőleges hőseivé – karizmatikus führerekké, népek atyjává, nemzetvezetőkké – puffadhattak, és magántébolyultak történelmi léptékű rémtettek sokaságát követhették el. Ez az, ami a mediatizált

---

jelentkeznek, vagy a régiek visszatérnek. Az ellenzéknek ez idő szerint nincsenek rémei, és botránycsinálásban kifejezetten gyenge. Jólfésültségben és normalitásban úgyszólván nem ismer határt. Kérdés, hogy ennek a határtalan normalitásnak és jólneveltségnek a mediatizációja elég lehet-e a tömegkultúra részévé vált politikai demokráciában egy választási csata megnyeréséhez. Új rémek mindenesetre nem ütötték fel a fejüket a magyar parlamentben. Legalábbis *formális* rémek nem. Mert tartalmi rémségekből és rémfigurákból azért nincs hiány. Csakhogy ezekben nincs semmi impozáns, semmi meglepő, semmi mulatságos. Ezek az *ásatag rémségek* még a modern múlt, nem pedig a posztmodern jelen rémségei. Talán ezért is olyan végtelenül unalmasak.

politikai hatalom és történelem viszonyai között alapvetően megváltozott: ma még a világtörténelmi személyiség – Hegellel szólva – szubsztanciális céljai – Szabadítás, Kivezetés–Bevezetés, Szolgálat, Védelem – és szerepei – Isten, Messiás, Hérosz, Népvezér – is csak *privatizáltan,* a magánember összefüggésében jelenhetnek meg. *Márpedig a magánember általános*

elismerésre csak esztétikai értelemben – a sztár tömegkulturális hiposztázisában – számíthat. Mellékes, hogy ebben a hiposztázisában Jézus Krisztusként vagy Anti-Krisztusként, Cárként vagy Álcárként, Terminátorként vagy Messiásként válik-e sztárrá. A teleszörny figurája lényegében a mitológiai és történelmi Gonosz esztétizálásának felel meg, *a*

politikus mint sztár egyik hiposztázisának. A teleszörny nem hatalomra, hanem „képre tör”. A teleszörny politikai szerepéért is harc folyik („ki lesz a szörny ma?”), hiszen a szörnyfunkciót nyilvánvalóan attól a politikustól fogják jobb áron és többen megvásárolni, aki a leghatásosabban tölti be, akit legtöbben néznek vagy szeretnének látni ebben a szerepben. Nem

hatalmon (látni) tehát, hanem a képernyőn. Mindazok, akik politikailag vagy erkölcsileg komolyan veszik a teleszörny figuráját, vagy tévúton járnak, mert a *modern* történelem megismétlődésétől tartanak, holott a Történelem már *más* történetbe kezdett; vagy egész egyszerűen a médiacirkusz fizetett alkalmazottai, akik esztétikai eszközökkel anakronisztikus félelmi

reakciókat gerjesztenek, így tartva fenn és erősítve a politikai szörny rémképének hatóerejét. Tehát így is, úgy is működtetik a szörnyet. Másként fogalmazva: működtetnek egy politikust, egy pártot a szörny létfontosságú szerepében. *Végső soron szörnyként sztárolják őt.*

Összefoglalásul azt mondhatjuk: politikai szörnyek márpedig nincsenek. Igény azonban – az ismert vicc poénját idézve – lenne rájuk. Márpedig ahol igény van, ott előbb-utóbb kínálatnak is lennie kell. Ha politikai szörnyek nincsenek, akkor ki kell találni őket. Kell, mert a politikát mediatizálni *csak így érdemes.* A kitalált szörnyek viszont nem politikailag, hanem esztétikailag állnak és buknak. A „kapitalizmus" szörnye, a „kommunizmus" szörnye, a „fasizmus réme", a „vörös rém", a „jenki rém" (ismertebb nevén: Uncle Sam), elvont ideológiai sémák és karikatúrák voltak, bármennyit fáradoztak is a világháborús és hidegháborús hatalmak propagandaapparátusai, hogy e szörnyeknek reális életet adjanak, s mintegy lehúzzák őket a piaci és/vagy állami tömegkultúra talajára. A politika utáni világ sztárolt szörnyei helyi vagy globális *attrakciók: világszámok,* s mint ilyenek, eleve a média-piacra készülnek. A média találja föl őket. „Föl" és nem „meg", amennyiben minden a tálaláson múlik. Minden-esetre a sztár-szörnyek *vagy* eleve magánszörnyekként (az „emberevő szörny", a „pedofil szörny", a „szexuális bűnöző", a „maffiózó" stb.) jelennek meg, *vagy* magánszörnyek szintjére lecsúszott, „későn jött" vagy „eltévedt" atavisztikus történelmi szörnyekként („teokrata szörnyek", „etnokrata szörnyek", „nacionalista szörnyek", „rasszista szörnyek" stb.), akik *helyi szinten,* mintegy a civilizált világon kívül, a „rezervátumban" olykor-olykor még régimódi vérfürdőket, népirtásokat rendeznek (például Afrikában, a Balkánon, Dél-Amerikában), ám rémtetteiket éppúgy nem emelheti többé semmiféle

ideológia a történelmi küldetés levegőegébe, ahogy a boldog emlékezetű Bokassa császár gyöngéjét – imádta az emberhúst – sem lehetett ősei tiszteletre méltó kannibalizmusával, vagyis a hagyománnyal legitimálni:[90] nem lett belőle közbűntény vagy történelmi rémtett, hanem privátszörnyűség maradt. Egyébiránt alig van ebben a globalizálódó-tribalizálódó posztmodern világban olyan helyi szörny, akinek régi modern vagy egyenesen archaikus barbarizmusát ne szőné át a kriminális magánérdek – a család, a klán, a maffia, a korporáció – hálója.[91]

---

[90] A piaci típusú tömegkultúra korábban a világtörténelmi személyt is előszeretettel mutatta meg „magánszörnyként”, a bűn, a téboly és/vagy a szerelem hiposztázisában, „hálósipkában” és „papucsban”, Hegellel szólva: a „komornyikja” szemszögéből, mintha a nagy emberek csak „a dicsőség, a hódítás beteges vágyából cselekedtek volna”. „A nagy történeti alakokat mint magánszemélyeket jellemzik. Az embernek ennie kell és innia kell, vannak barátai és ismerősei, vannak pillanatnyi érzései és felindulásai. [...] Ismert közmondás, hogy senki sem hős a komornyikja előtt; én hozzáfűztem, »de nem azért, mert ez nem hős, hanem azért, mert amaz komornyik«. Ez lehúzza a hős csizmáját, ágyba segíti őt, tudja,hogy jobban szereti a pezsgőt stb. A komornyik számára nincs hős, a hős a világ, a valóság, a történelem számára van. „ (G. W Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról.* Akadémia, Budapest, 1979. 75. o.) De mi van akkor, ha a „világ”, a „valóság”, a „történelem” mint nagy átfogó szemléleti kategóriák és tapasztalati formák kiüresednek, szétesnek, nincsenek többé, és erőltetésük nevetségesen hat? Akkor az van, hogy minden tekintetben a „komornyik” szempontja és szemléletmódja diadalmaskodik. Márpedig a politika mediatizációja ennek a komornyik-szemléletnek, a történelem, a politika végleges privatizálásának felel meg a kommersz tömegkultúrában. Ld. a történelem „privatizálásához”: Szilágyi Ákos: Privát-sztálin. In: *Filmvilág,* 1993. 11. *szám.*

[91] Mondjuk, Milosevics sohasem emelkedhet az olyan történelmi szörnyek szintjére, amelyekről a modern történelem hemzsegett: bűnei magánbűnök, ő maga privátszörny marad. (Nem mintha a régi történelmi rémek szörny tetteit a történelem dimenziója megnemesítette volna, s nem mintha a mai magán rémek bűneinek mértékén változtatna az, hogy történelmileg értelmezhetetlenek. Itt jegyzem meg, hogy céloknak és tetteknek ez a

FOGLALKOZÁSA: HITLER

A politika esztétizálása istenigazából a fasizmussal vette kezdetét.[92] Mussolini vagy Hitler politizálási módja, nyilvános szerepléseik technicizálása (a film, a rádió, a mikrofon, illetve hangszórók segítségével), a sport és a háború összekapcsolása és fasiszta esztétizálása, a vezérek piaci típusú sztárolása –

„történelmi értelmezhetetlensége” nem véletlenül merül föl először a fasizmus, illetve nácizmus kapcsán, az első olyan hatalmi gyakorlatokkal kapcsolatban, amelyek *esztétizálták a politikát.* Elég talán itt József Attilának, a történelmet istenítő marxi társadalomfilozófia elkötelezett hívének értetlenkedésére utalni a 30-as évek közepén: „Marx azt írja. hogy az emberiség csak (!) olyan feladatokat tűz maga elé, amelyek megoldásához a szükséges feltételek a valóságban jelen vannak – hogy lehet tehát, hogy egy hatvanmillió lakosú állam polgárainak fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?” (Összes *művei.* III. kötet, 1958. 263. o.)

[92] „A fasiszta művészetelmélet a tiszta esztétizmus vonásait viseli magán – írta Walter Benjamin, a jelenség egyik első megfigyelője és elméleti általánosítója. – A fasiszta művészet propagandaművészet... Magától értetődik tehát. hogy ennek a művészetnek a jellemzői a legkevésbé sem egyeznek azzal, amit a dekadens esztétizmus mutat fel. A dekadencia sohasem mutatott érdeklődést a monumentális művészet iránt. A fasizmusra várt, hogy összeegyeztesse a dekadens művészetelméletet a monumentális gyakorlattal. Az az anyag, amelyből a fasizmus sziklaszilárdnak vélt műalkotásait létrehozza, mindenekelőtt az úgynevezett emberanyag. Az elit a maga uralmát örökíti meg ezekben a műalkotásokban. És csakis ezek a műalkotások azok, amelyekben az emberanyag alakot tud ölteni. A fasizmus urainak szemében – s e szemek, mint láttuk, évezredeket tekintenek át – elenyészővé válik a különbség a kőtömbökből piramisokat emelő rabszolgák és a proletárok tömegei között, akik a sportpályákon és gyakorlótereken magukból alkotnak tömböket a Führer jelenlétében. „ (Walter Benjamin: *Kommentár és prófécia,* Gondolat, 1967. 170-172. o.) Másutt pedig ezt írja:. *Fiat ars – pereat mundus* – hirdeti a fasizmus, és mint Marinetti vallja, a háborútól várja a technikával megváltoztatott érzékelés művészi kielégítését. Ez nyilvánvalóan a tökély fokára emelt l’art pour l’art. Az emberiség. amely egykor Homérosznál az olümposzi istenek szemlélődésének tárgya volt, most magára maradt. *Önelidegenedése elérte azt a fokot, hogy saját megsemmisülését*

mindez előrevetítette már a politikai hatalom posztmodern mediatizációját. Mussolini és Hitler ugyanúgy „megcsinálták”, illetve „megcsináltatták” magukat, ugyanúgy „kiöltöztek” a normális polgári politikus szerepeiből, hogy esztétikailag felelevenített mitologikus szerepekbe, heroikus jelmezekbe öltözzenek be, és önkényesen kiragadott jelképekkel (fasces, szvasztika) vegyék körül magukat,

---

elsőrangú esztétikai élvezetként élje át. Ez a helyzet a politika fasiszta esztétizálásával. A kommunizmus erre a művészet politizálásával válaszol.” (I. m. 334. o.) Az utolsó mondat nemcsak a 30-as évek baloldali elkötelezettségű értelmiségi gondolkodójára vall, hanem egyfajta kitartásra a politika modern felfogása mellett, amely a *nyugati* kommunista eszmét is áthatotta. Minden bizonnyal ezért maradt észrevétlen, vagy látszott a politika fasiszta esztétizálásának fényében elfogadhatóbbnak, hogy a kelet-európai vagy orosz kommunizmus a politika totalizálását nem esztétikailag, hanem vallásilag hajtotta végre és terjesztette ki a művészetre is. A *piaci,* a *forradalmi* és a két – *fasiszta* és *sztálinista* – totalitárius tömegkultúra mintáinak összefüggéséről és különbségéről ld. részletesebben: Szilágyi Ákos: Az eredeti és a másolat. In: Uő: *A vágy titoktalan tárgya.* 1994, Liget Könyvek, 155-178. o. és: uő: *Hitler Adolf, szupersztár.* In: *Filmvilág,* 1990. 1. szám.

ugyanazokkal a gesztusokkal, mimikával, hanghordozással léptek fel a tömegek előtt, mint manapság a show-business színpadán a popsztárok, ezek a közönségidomárok. Csakhogy ők még a modernitás közegében léptek fel, és nem csupán eljátszották, hanem meg is valósították tömegkulturális szerepeiket, a modern médiumok segítségével

felkeltett tömeghisztériát világháborúba és népirtásba fordították át. A totalitarizmusok ebben a vonatkozásban a modern politikai hatalom vég-vonaglásai voltak. Félresöpörve minden erkölcsi megfontolást és politikai ellenállást, szó szerint végigvitték – *ad absurdum –,* amire titokban minden modern politikai hatalom törekedett: a politikai eszme

racionális megvalósítását. Ezzel pedig feltárták a titkot: megmutatták, hogy minden modern eszrnemegvalósítás szükségképpen katasztrófába torkollik.

A posztmodern politikában éppen a megvalósítás marad el, helyét a szimuláció váltja fel.

•

Innen nézve – hacsak nem tekintjük tudatos reklámfogásnak – tökéletes félreértésben leledzett a londoni *Index on Cenzorship* recenzense és még vagy egy tucat nyugati újságíró, amikor a mediatizált orosz politika égboltozatján váratlanul feltűnő, vakító fényű új csillagot, Vlagyimir Zsirinovszkijt Hitlerhez hasonlította: „Látom magam előtt Németországot, ahogy 1926-ban az emberek csodálkozva, döbbenten és rémülten olvassák a *Mein Kampf*ot. Ugyanakkor Angliában, Franciaországban, Oroszországban és az USA-ban a könyv olvasótáborát a következők adják: 20%-ban politikai elemzők, 30%-ban kommentátorok, 50%-ban egyetemisták. És mégis, öt éven belül az egész világ kénytelen lesz megismerni e könyv minden betűjét (?? – *Sz. Á.),* ráeszmélve, hogy minden sora mögül háború, halál és pusztulás leselkedik. Vlagyimir Zsirinovszkij *Utolsó csapás délre* című kötetét ugyanebbe a kategóriába lehetne sorolni… Olvassák a könyvet inkább az események előtt, mint azok után…”[93] Tegyük félre azt a kérdést, mennyire következett a *Mein Kampf*ból Hitler és Hitlerből a *Mein Kampf,* s ha következett, akkor vajon műve tömeges és elmélyült olvasása megváltoztathatta volna-e a történelem menetét,[94] azt azonban – közel hét év súlyos történelmi

[93] Az *Index on Cenzorship* 1994. 1-2. számából idézi Vlagyimir Zsirinovszkij *Oroszország sorsa* (1996) című könyvének hátlapján a szerkesztő.

[94] Némi adalékul szolgálhat talán ehhez a kérdéshez Kenneth Burke – nem sokkal „München” után – 1939-ben megjelent ta-

eseménytelensége után – talán beláthatjuk már, ha nem vettük volna észre azonnal, hogy 1994 orosz választási mumusa – Vlagyimir Zsirinovszkij számára Hitler a történelmi szörny maszkja és szerepe volt. Szimuláció. Ahogy a Gorbacsov-éra végén – megbízóinak intenciói szerint – Zsirinovszkij a *liberalizmust* szimulálta[95] (az Oroszországi Liberális Demokrata Párt volt a szovjet kommunista párt monopóliumát megszüntető alkotmánymódosítás után az első pártot, amelyet a politikai pluralizmus nagyobb dicsőségére a Szovjetunióban bejegyeztek – mint mondani szokás: talán nem véletlenül), úgy tért át a posztszovjet éra legsötétebb évében, 1993-ban a *Hitler-szimulációra* (ne feledjük, hogy Jelcin és környezete mint a „vörös-barna" puccsisták fészkét lövette szét az orosz parlament épületét), manapság pedig a „konstruktív erők" nemzeti egységéért küzdő, Medvékkel és Putyinnal egy húron pendülő, szolgálatkész államépítő felelősség – és méltóságteljes szerepének eljátszására készül (hol van már Hitler?). Mikor mire van kereslet.[96]

Ebből a szempontból tökéletesen jogos Eduard Limonovnak – a politika fasiszta esztétizálását hittel és

nulmánya, amely a *Mein Kampf* nyelvi világának talán mindmáig legmélyebbre hatoló és legkomolyabb elemzése, noha a történelem ismert menetén még ez a nagyszerű tanulmány sem volt képes változtatni: Kenneth Burke: A „Mein Kampf" retorikája, In: *Az ellenség neve,* Jószöveg Könyvek, 1998. 56-87. o.

[95] Ld. ehhez: Andrej Andrejev: Liberalizm na rosszijszkoj pocsve. In: *Moszkva,* 1995. 8. szám, 143-144. o. Valamint az 1993 elején magával Zsirinovszkijjal készült interjút: Cennosztyi liberalizma – na rosszijszkuju pocsvu? In: *Szociologicseszkije Iszledovanyija.* 1993. 7. szám, 77-82. o.

[96] Ld. ehhez: Vlagyimir Kozlovszkij: „Salom", Zsirinovszkij! In: *Sztolica,* 1994. 9. szám, 12-13. o.; Zsirinovszkij i Kaspirovszkij. In: *Sztolica,* 1994. 12. szám; Genyialnaja poszredsztvennoszty In: *Rubezsi,* 1995, 1. szám, 149-159. o.; Szergej Koroljov: Pohvalnoje szlovo g-nu Zsirinovszkomu. In: Uő: *Donosz v Rosszii,* Moszkva, 160-189. o.

karddal valló orosz írónak és nemzetközi kalandornak, a „nemzeti bolsevizmus” szimulátorának, Zsirinovszkij egykori hívének – az a megjegyzése, hogy „mindig is mondtam, hogy Vlagyimir Volfovics amerikai típusú politikus”. Prototípusa nem más, mint Huey Pierce Long amerikai politikus, Louisiana állam leválthatatlan és az Egyesült Államok elnöki posztjára aspiráló kormányzója, egyetlen ideológiája pedig: ő maga – „Zsirinovszkij ideológiája – maga Zsirinovszkij”.[97] 1993-

---

[97] Eduard Limonov: *Limonov protyiv Zsirinovszkovo,* Moszkva, Konyec Veka, 1994. 165. o.,179. o. Limonov e tekintetben úgy lép fel, mint Zsirinovszkij riválisa. Zsirinovszkij vezér ellen írt pamfletjének legfőbb állítása épp ezért az, hogy Zsirinovszkij csaló: hamis Hitler, ál-Führer, látszólagos ultranacionalista. (Limonov felháborodva leplezi le Zsirinovszkij szövegeiben az „antinacionalista” elemeket – pl. „A nemzeti kérdést le kell vennünk a napirendről”; „A nemzeti hovatartozás, a vallási meggyőződés, a családi állapot és más ilyenek minden egyes ember magánügyei”; „A személyi igazolvány maradjon tiszta: név, születési hely és dátum – kész, semmi más nem tartozik az államra” stb. – csakhogy ez nem Zsirinovszkij állítólagos „zsidó” származásából, „cionista” múltjából, hanem az általa választott ideológiai mintából következik: ő ugyanis nem az orosz etno-fasiszták „Hitlerének” szerepére pályázott, mint Limonov, aki az etno-fasiszta Milosevics paramilitáris szerb csapataiban fegyveresen is harcolt, hanem a birodalmi orosz ultranacionalisták „mintha-Hitlerének” szerepére.) Zsirinovszkijnak – Limonov szerint – tulajdonképpen mindene lopás és hamisítvány: családfája, leszármazása, világnézete, politikai pályafutása, célkitűzései, pártja, életrajza. Nem véletlenül bukkan fel a pamflet lapjain leggyakrabban a történelmi „szamozvanyec” kifejezés, amely a név bitorló hamis cárok, az álcárok megnevezése volt. Limonov persze maga is „szamozvanyec”-ként, „ál-cárként” lépett föl a cárságért (a hatalomért) folyó küzdelemben, illetve médiajátékban, csak ő az etno-fasiszták jelöltjeként: Ál-Hitlerként harcolt. A másik Ál-Hitler ellen, mint egyik mosópor a másik ellen, ugyanazon a piacon, ugyanazokkal a reklámfogásokkal és ugyanazért a szent célért: hogy megvásárolják, amit árul. A mintha--politikai munkásság az ő esetében a szépirodalmi munkásság PR-jához tartozott. Innen nézve Limonov is politikai szélhámos természetesen, sőt, ő bizonyos értelemben már nem is Ál-Hitler, hanem Ál-Zsirinovszkij. Végtére a sikeres sztárolások egy-egy

ban azért jelent meg Hitlerként, mert így kelthette a legnagyobb feltűnést, a legnagyobb megbotránkozást és pánikot a világmédiában. Tíz percre, természetesen. De tíz percre az orosz telerém szerepében újra meg újra képbe lehetett kerülni. És a virtuális valóságban – mint ismeretes – egy perc minden, az örökkévalóság semmi.

Természetesen nem biztos, hogy *Zsirinovszkijt* Zsirinovszkij találta ki. Tíz év távlatából nézve az oroszországi fasizmus egész tarka-barna története *szimulációnak* tűnik. Az orosz fasizmus rémképének felmutatására – felmutatására és nem többre – sokszor és sokaknak volt eddig szükségük. Ha kissé közelebbről is megnézzük, mi fán termett ez az „orosz fasizmus", akkor nem fasisztoid pártok és mozgalmak egyre növekvő befolyásának és felemelkedésének története bontakozik ki szemünk előtt, hanem fasisztoid kiadványok, könyvek, brosúrák, röplapok és jelvények *elborzasztó látványa* („hát már itt tartunk Oroszországban, kérem szépen!") ilyen-olyan – feltétle-

---

sztár tömeges utánzásában is kifejezésre jutnak. Ha neki sikerült eladnia magát, ha létezik a kereslet, akkor néhány kisebb-nagyobb botránnyal még rá lehet feküdni hullámaira. A Zsirinovszkij és Huey Long közötti párhuzam egyébként nem Limonov saját leleménye. Neve a korabeli nyugati sajtóban gyakran fölmerült a furcsa orosz politikai rém értelmezése kapcsán. Ld. ehhez mindenekelőtt: Charles H. Fairbanks: Polityika vozmuscsenyija. In: *Pregyeli vlasztyi* (Journal of Democracy), 4. szám, 53-62. o. „Az Egyesült Államok déli államainak őslakosa alighanem az excentrikus Huey Longhoz, Louisina Állam néhai kormányzójához, és nem Hitlerhez hasonlítaná Zsirinovszkijt. Politikai karrierje során Zsirinovszkij elejétől fogva csakis olyan ügyeknek szentelte magát, amelyekből személyes haszna volt. Azok az oroszok, akik nem hivatalos körülmények között találkoznak vele, mind beszámolnak ennek az embernek a bámulatos transzformációjáról, mikor is Mr. Hyde-ból Doktor Jekyllé alakul át, a tömeggyűlések szónoki emelvényén üvöltve handabandázó igehirdetőből nyugodt és racionálisan érvelő beszélgetőtárs lesz egy moszkvai szálloda luxuslakosztályában. „ (I. m. 56. o.)

nül fekete egyenruhás és mintha-szvasztikás zászlókat lengető – suhancok és önjelölt mintha-führerek, menetelő rohamosztagosok *mediatizált képe,* akik tíz év óta egyre csak jönnek, csak jönnek, anélkül, hogy tartanának valahová. Szinte hallani véljük a felvételvezető kiáltását: „Ennyi, gyerekek!” Ez a mérhetetlen számú hitlerbarnába és mussolinifeketébe öltözött pártocska, mozgalom, rohamosztag mind ez idáig – legálisan vagy erőszakkal még egy kerületi rendőrőrsöt vagy járási önkormányzatot sem foglalt el, és minden mediatizált fogcsattogtatás és véres fogadkozás ellenére egyetlen pogromot sem szervezett. A pogromok rémképe is szimuláció volt. Nem csalás, nem ámítás, hanem szimulakrum. Ez azt jelenti, hogy a pogromok így is megtörténtek, csak *virtuálisan.* Érzelmi hatásuk – különösen, amíg a rémkép elsőrendű frissességű volt – felért a századfordulós oroszországi pogromok hatásával: közel egymillió orosz zsidó hagyta el pánikszerűen saját hazáját a 90-es évek elején.

Amikor kívül és belül valakiknek érdekében állt a szóban forgó rémkép előhívása – megjelent: a központi média megtelt az orosz fasizmus *színpompás, egzotikus, botrányos témájának* taglalásával, szenzációs fotókkal, döbbenetes riportokkal, amelyek mind a közelgő fasiszta veszélyről szóltak. A fenyegető rémkép mögött rendszerint a különféle titkosszolgálatok árnyéka sejlett fel. A pénz forradalma, az információs vagy távközlési forradalom talán legfontosabb állampolitikai vetülete mindenütt a hírszerzés, a titkosszolgálatok, a biztonsági szolgálatok szerepének megerősödése, játékterük kiszélesedése, eszközeik további finomodása lett. Innen nézve nem meglepő, hogy eredetileg Zsirinovszkij rémképét is a KGB hozta forgalomba. Zsirinovszkij KGB-s

kapcsolatairól már 1989-ben legendák keringtek. „Semmiféle dokumentumot nem láttam, amely Zsirinovszkij KGB-hez fűződő kapcsolatának tényét alátámasztaná. E tekintetben csak saját feltételezéseimre hagyatkozhatom – emlékszik vissza 2000-ből a kezdetekre az elfogultsággal nemigen vádolható Leonyid Kravcsenko, a szovjet központi televízió utolsó igazgatója. – Az augusztusi puccs után leváltottak az állami rádió és televízió éléről, és a *Jurigyicseszkaja Gazeta* (jogi Szemle – *Sz. Á.)* szerkesztőségében kaptam munkát, amely akkor a Kolpacsnij köz 13. alatt volt, a második épületben. Ez az építmény a KGB szervezetéhez tartozott. Márpedig éppen a *Jurigyicseszkaja Gazeta* szerkesztősége lett 1991-ben az LDPR (Zsirinovszkij pártja – *Sz. Á.)* főhadiszállása. Igaz, a párt akkor még jóformán nem is létezett. Vlagyimir Volfovics a mi telefonunkat és helyiségeinket használta. Egyébként a lap főszerkesztője, Oleg Finyko, továbbá helyettese és a szerkesztőségi titkár – később mind, az LDPR listáján kerültek be a Dumába. A legutolsó dumaválasztáson Finyko »Zsirinovszkij blokkjának« listáján a második helyen szerepelt, Finyko már akkor mondogatta nekem: »Zsirinovszkij messzire jut még. Nem mindennapi személyiség.« Ami azt illeti, a hétköznapi érintkezésben valóban okos és tehetséges ember benyomását keltette. De már akkor beleélte magát a nyilvános politikus szerepébe és jól kamatoztatta az extravagáns ember maszkját, aki bármikor kész ellenfelét a hajánál fogva ráncigálni, vagy nyakon önteni egy pohár vízzel. Ám ezek mind aprólékosan kigondolt fogások (»prijomi«) voltak. Az emberek hamar megszokták és sokan csak azért adták épp őrá szavazatukat, hogy a Duma élete ne legyen olyan émelyítően unalmas.”[98] Zsirinovszkij tehát *civilben* egyáltalán nem volt Hitler. Csak a

[98] Leonyid Kravcsenko: Putyin szevodnya vosztrebovan vremenyem. In: *Mir za Negyelju,* 2000. 4. szám, 16. o.

munkahelyén, a politikában volt az. Akkoriban az volt a foglalkozása. A színész sem azonos a szerepével. A sátánista szerelésben színpadra lépő sztár is lehet hívő keresztény és élhet derék polgári életet. Ez lehetne talán a politikus paradoxon, Diderot híres színészparadoxonának posztmodern változata.

VLAGYIMIR VOLFOVICS, AZ OROSZ DEMOKRÁCIA OSTORA

Persze, Zsirinovszkij sem egyik napról a másikra lett becsületes politikai rém. Rémüldöztek ugyan tőle korábban is, de igazán rémszámba csak 1993 decemberétől, az első dumaválasztás végzetes kimenetele után vették. „Nyakunkon a fasizmus!” és: „Tiszta Weimar!” – ilyen kiáltásokat hallatott 1993 decemberében a dumaválasztások fő vesztese, Jegor Gajdar, Vlagyimir Zsirinovszkij „váratlan”, „észbontó”, „hihetetlen”, „vészterhes” stb., stb., választási előretörésekor. S bár igaz, hogy Zsirinovszkij Liberális Demokrata Pártjának körülbelül annyi köze volt „liberalizmushoz” és „demokráciához”, mint Hitlernek „nemzethez” és „szocializmushoz”, nem volt igaz, hogy a Jelcini állam fejéből kipattant és másfél hónap alatt bevezetett dumademokráciának és alkotmányos „elnöki monarchiának” akárcsak ennyi köze is lett volna a weimari Németország virtigli polgári demokráciájához. Kétségtelen, hogy a weimari demokrácia a nácik hatalomátvételébe torkollott, ám az is igaz, hogy ha egyszer valami nincsen, akkor torkollani sem tud. Innen nézve a „demokraták” politikai retorikájának „weimarizálódása” nem annyira az „orosz fasizmus” elközelgő veszélyének nagyságára, mint inkább a liberális reformerek döbbenetének és csalódottságának nagyságára engedett következtetni. Annál is inkább, mert Gajdaréknak – az 1991 után kormányzati szerepbe került, sokkterapista és vaucseresen

privatizáló „ifjú reformerek” első politikai formációjának – nem azért kellett megbukniuk a választásokon és távozniuk a kormányból, hogy Zsirinovszkij, a politikai rém váltsa fel őket a hatalomban, hanem hogy Jelcin megszabadulhasson tőlük. Jöhessen a nagy stabilizátor, Viktor Csernomirgyin, aki, ha nem is a gazdaságban, de a kriminális–kleptokratikus–korrupcionista klánok, az „oligarchák” között ideig-óráig valóban egyensúlyt tudott teremteni. Zsirinovszkij rémképére azért volt szükség, hogy az „ifjú reformerek lelépésével” ne szűnjön meg a Jelcini állam demokratikus legitimációja: a demokráciát alapjaiban fenyegető politikai rémhez képest szinte bárki „demokrataként” határozhatta meg magát a politikai palettán.

Zsirinovszkij, aki egyébként egy politikai rémtől legalábbis szokatlan nyugalmat tanúsított az „októberi zendülés” véres napjaiban és messzemenő lojalitást Jelcin irányában, végső soron Csernomirgyin és Jelcin akaratából győzte le Gajdar „demokratáit”. Zsirinovszkij túlszerepeltetése a médiában, a kommunista párt és az összes szélsőséges – az „októberi zendüléssel” összefüggésbe hozott – párt kirekesztése a dumaválasztásokból, nem beszélve Zsirinovszkij választási kampányának bőkezű finanszírozásáról, nyilvánvalóan a minden hatalmi, pénzügyi, jogi eszközt diktatórikusan kezében összpontosító oligarchikus kremli hatalom politikai tervének részét képezte. Még akkor is, ha feltehetően ekkora választási sikerrel nem kalkuláltak. Így lett Zsirinovszkij a fiatal orosz demokrácia ostora[99] Jelcin

[99] Akár a „bohócok zsinata” a 18. század elején Nagy Péter kezében: „A bohócok egyfajta korbácsot is alkottak a kezében – írja a korszak történésze L. N. Szemjonova. – »Sahovszkojt (a bohócok zsinatának főesperesét – *Sz. Á.)* és más ilyeneket – írja egy szemtanú – sok előkelő személy és miniszter megbüntetésére is felhasználtak, olyan látszatot keltve, mintha ők (a bohócok)

és Csernomirgyin kezében, olyan ostor, amellyel a fehér házi csata után a Jelcin-rendszer demokratikus jellegében kissé elbizonytalanodó Nyugatot is meg-meg lehetett legyinteni: „Mihez képest is nem vagyunk mi demokraták?!” Zsirinovszkij a Dumában valóságos áldás lett Jelcin és Csernomirgyin számára 1994-ben: parlamenti fogcsattogtatásai, Nyugat-ellenes kirohanásai, fenyegetőzései és átkozódásai nap mint nap azt bizonyították ország és világ előtt, hogy milyen jól jártak Jelcinnel, aki már a Fehér Házat is csak azért lövette szét, hogy feltartóztassa a mindenféle orosz „Ui”-k hatalomra kerülését, a „vörös-barna” nemzeti téboly elszabadulását. Zsirinovszkij az új Dumában úgy festett, mintha Kozirjev akkori külügyminiszter Stockholmban elmondott híres „beugratós” beszédéből lépett volna elő, mintha az ultranacionalista, Nyugat-ellenes, fenyegető tónusú első Kozirjev-beszéd kelt volna önálló életre, vált volna retorikai figurából hús-vér alakká, hogy most már folytonosan azzal riogassa a Nyugatot, mi vár rá, ha nem Jelcinéket támogatja, ha Jelcin és csapata elbukik.

Zsirinovszkij, lehengerlő stílusával, színészkedéseivel, rabulisztikájával, agresszív célkitűzései leplezetlen kimondásával kétségkívül a „hóbortos osztrákot” idézte: azzal nyűgözte le a birodalom lumpenizálódott rétegeit, hogy kimondta rejtett vágyaikat, manifesztálta indulataikat, és azzal bénította meg hagyományos politikai ellenfeleit, hogy szemrebbenés nélkül felfedte előttük „szörnyűséges terveit”, hogy váratlanul ugyanazt mondta, amit ők, elvette tőlük jelszavaikat, eszméiket és szavazóikat.

---

részegségükben és a saját szakállukra cselekednének.« A bohócok parancsot kaptak, hogy »melyik előkelő személyt kell leitatniuk, megverniük és megszégyeníteniük; ezt nyomban végre is hajtották. és velük szemben senki védelmet nem kapott.«„ L. N. Szemjonova: *Erkölcsök és szokások Nagy Péter birodalmában,* Gondolat, 1989. 170. o.

Mindig azt mondta, ami hatalomközelben tartotta őt (a hatalom megszerzésének legcsekélyebb esélye és reménye nélkül, de hisz nem is erre szerződött ő!), mert kezdettől fogva tisztában volt vele, hogy Oroszországban a hatalom – pénz. Például az 1993-as rémületes választási sikere után rendezett első sajtóértekezletét azzal a bejelentéssel kezdte, hogy az ő pártja „centrista", kijelentette továbbá, hogy a Dumában „Jelcin kedvencei" akarnak lenni, minden fenntartás nélkül el fogják fogadni a megalakuló kormányt, nem kívánnak semmiféle határrevíziót, ők a „béke pártja" akarnak lenni. Ha netán felkérnék őket kormányalakításra, akkor kormányt alakítanak. Ha viszont nem kérik őket fel, semmi baj, akkor „konstruktív ellenzék" lesznek. Egyszóval az lesznek ők, amiknek lenniük szabad és lehet, csak benne lehessenek a hatalomban. Mert a hatalom – tulajdon is, a tulajdon pedig pénz.

A WEIMARI RÉM

A „weimari Oroszország" szimulakrumához Zsirinovszkij és/vagy megcsinálói jó érzékkel választották ki a megfelelő szerepet: ahol van elveszített világháború (hidegháború vagy meleg, mindegy), van birodalmi megrendülés és nemzeti megszégyenülés, vannak lumpenizálódott tömegek, ott előbb-utóbb jönnie kell a hitlereknek is.[100] És még

[100] „A fasizmus számos előfeltétele már létezik Oroszországban vagy legalábbis meg kell jelennie a közeljövőben. A hiperinfláció, a tömeges munkanélküliség, a növekvő társadalmi felháborodás, a csalódás a demokráciában, a dekrisztianizált, ugyanakkor „spiritualitásra" szomjazó társadalom, egyre élesebb határ menti konfliktusok, a nem állami, önkéntes alapon toborzott hadsereg megjelenése..." – sorolja már idézett tanulmányában például Charles H. Fairbanks: Polityika vozmuscsenyija. In: *Pregyeli Vlasztyi* (Journal of Democracy), 4. szám, 61. o. Ld. még ehhez: Walter Laquer: *Csornaja Szotnya,* Moszkva, Tyekszt, 1994. 355-360. o.; Szemjon Reznyik: *Oroszország fasizálódása,* Budapest,

mindig jobb, ha a tulajdont és államot szerző Hatalom Párt talál és tálal föl valakit e szerepben, mintha azok állnának elő Hitlerükkel, akik el akarják venni tőlük a frissen szerzett javakat. (A 90-es évek közepétől, ha nem is lett meg minden orosz hatalmi-tulajdonosi csoportnak a maga „ál-Hitlere” vagy épp „ál-Sztálinja” vagyis Mumusa, azért alkalmilag szinte mindegyik kísérletezett előállításával és bevetésével.) A Fehér Házat épp szétlövető, puccs utáni jelei ni Oroszország furcsa demokratáinak úgy kellett valami virtuális Hitler, egy Nyugatot fenyegető birodalmi orosz őrjöngő, mint egy falat kenyér:[101] „Mit akarnak, hogy Jelcin Oroszországa helyett Zsirinovszkij Oroszországával kelljen kapcsolatokat fenntartanunk?” kérdezte az ukrán nacionalistáktól Leonyid Kravcsuk elnök,[102] de kérdezhette volna, ahogy mások is kérdezték ugyanezt a Nyugattól vagy a közép-európai

---

1998. 232-254. o. Alekszandr Janov: *Poszle Jelcina.* Kruk, Moszkva, 1994. 114-151. o.

101 „Zsirinovszkij a szófiai repülőtéren – miután a német konzulátus munkatársa tájékoztatta őt vízumkérelmének elutasításáról – harmadik világháborúval és Németország teljes elpusztításával fenyegetőzött. Az OLDP elnöke üvöltve kijelentette: ha hatalomra jut, akkor nemhogy kivonja, hanem 300 ezerre növeli a Németországban állomásozó orosz csapatok számát. Az orosz katonáknak Zsirinovszkij szerint feladatuk lesz a világháborús kárpótlások behajtása, valamint a szovjet csapatok által az elmúlt 50 évben épített valamennyi épület visszaszerzése. „ – ezt adta hírül 1994. január 3-án Zsirinovszkij »teljes pusztulással« fenyegette meg Németországot” című cikkében a Népszabadság. Ha Zsirinovszkij összes akkori és későbbi fenyegetőzését és átkozódását összegyűjtenénk. akkor ez az impozáns gyűjtemény alighanem vaskos könyvvé dagadna, valószínűleg nem kevésbé szórakoztatóvá, mint az első magyar politikai élclap, a *Borsszem Jankó* visszatérő figurájának, Reb Menahem Ciceszbejszernek egykoron számról számra közölt vicces átkozódásai.

102 Idézi: Alekszandr Janov: Fenomen Zsirinovszkij. In: *Novoje Vremja,* 1992. 41. szám, 8. o. Ld. még ehhez: Ideologija nacizma v prozvegyenyijah goszpogyina Zsirinovszkovo. In: *Izvesztyija,* 1994. november 23. 14. o.

kisállamok vezetőitől. Zsirinovszkij mumusként funkcionált, mumusként adta el magát a piacon,[103] mert erre volt politikai kereslet Oroszországban és a világban.[104]

Az Amerikába kivándorolt orosz történész, Alekszandr Janov – sok más kollégájával együtt – jelentősen hozzájárult a Zsirinovszkij-áru politikai reklám képének

---

[103] Arra, hogy mit jelent kifelé és befelé mumusként működtetni egy képet, hadd hozzak egyetlen példát a sok közül: nem sokkal az 1996-os elnökválasztás előtt) mikor még kérdéses volt Oroszország fölvétele az Európa Tanácsba, Zsirinovszkij sietett. a nyugati sajtóval tudatni: „Ha Oroszországot nem vennék fel, az a legszebb ajándék lenne számomra, komoly hozzájárulás az én elnöki kampányomhoz. „ Márpedig, ha őt választanák meg Oroszország elnökévé, akkor „Európa még azt is el fogja felejteni, hogy csecsenek valaha léteztek a földön. „ (Idézi: *Russzkaja Miszl*, 1996. február 1-7. [4111. szám] 8. o.)

[104] „Működik – Amerikában hisztérikusabban, mint másutt – a Zsirinovszkij-effektus, amely mindössze annyit jelent, hogy *Oroszországban minden lehetséges* – írta ezekben a hetekben Gömöri Endre egyik elemző cikkében. – „...Arthur Schlesinger »A fasizmus hosszabbodó árnyékáról« értekezik... A Zsirinovszkij-effektus éppenséggel visszadobta a NATO-tervezést a rajzasztalra. Mégpedig abban az értelemben, hogy kivárnak: egy befelé forduló orosz tekintélyuralom esetén a közép-európai régiót belátható ideig a szürke sávban lebegtetik és csak egy brutálisan birodalomépítő orosz fordulat »büntetéseként« lehet szó a NATO kiterjesztéséről. „ (Gömöri Endre: A medvebőr. In: *Népszabadság*, 1994. január 3., 3. o.) Nem az az érdekes ebben a híradásban, hogy minden másképpen alakult, hanem az, hogyan működtette az orosz és a nyugati politika az ügyeletes mumust, mi mindent lehetett megindokolni, igazolni egy ilyen jól megtermett mumussal. Később hasonló funkcióval jelent meg a „kiszámíthatatlan Oroszország" unalmas sémájának népszerű változataként az „orosz maffia" mumusa. Természetesen ezt is meg kellett személyesíteni: az ügyeletes rém, mint ismeretes, azóta Szemjon Mogiljevics, alias Szeva Bácsi, és a rémtettek között első helyen áll a Bank of New Yorkban működtetett orosz „pénzmosoda". Persze, a Zsirinovszkijtól Szeva Bácsiig vezető hosszú út egyben az Orosz Mumus, a telerém depolitizálódásának, privatizálódásának hosszú útja is. A politikai rém legújabb orosz alakváltozata: a maffiózó. Ez az alakváltozat természetesen

megalkotásához, a kereslet növeléséhez, amikor „nukleáris Robin Hoodként” mutatta be őt, a *hipervalóságot*, a *szimulakrumot* minden további nélkül azonosítva a *valósággal.* „Zsirinovszkij intellektuális gyöngesége éppenséggel igazi erejévé válhat – írja Janov. – Vitathatatlanul karizmatikus vezető. Csöppet sem kevésbé az, mint volt egykor Hitler. És ugyanúgy, mint Hitler, még büszke is arra, hogy az entellektüelek megvetik őt. „Hány szavazatot jelentenek ők? – kérdezi. – Na igen, a moszkvai értelmiségiek ellenem vannak. De hát hányan lehetnek? Százezren? Egy-, három-, tízmillióan? Hát aztán, ahhoz, hogy megválasszanak, nekem ötvenötmillió szavazatra van szükségem«.”[105] Janov professzor egész egyszerűen nem vette észre vagy nem akarta észrevenni (végtére ő is a piacról él, és egy-egy szenzációs cikkel, rémek és rémes kilátások ecsetelésével, mindig nagyobb figyelmet és feltűnést, több olvasót és több megrendelést nyerhet a közíró, mint mértéktartó, hűvös, többféle kifejlés lehetőségét latolgató elemzésekkel), hogy Zsirinovszkij csak szimulálja Hitlert, és alakítása inkább bolondos jellegű, mint félelmetes. Ez a politikai krakéler és jó üzletember, aki a származását firtató újságírói kérdésre azt az

---

Zsirinovszkij esetében is kialakult, ha nem is vált uralkodó elemmé rossz hírében. Keresztapaként emlegetik viszont Csernomirgyint, Berezovszkijt, Joszif Kobzont, sőt, újabban Luzskov moszkvai polgármestert is. Oroszországban minden bizonnyal vannak maffiák vagy maffiaszerű vállalkozások, ez esetben azonban nem ennek bizonyításáról van szó, hanem a politikai rém új teleképének megalkotásáról, amelyben *már nem a politikai, hanem a privát elem dominál.* Nem Hitler, hanem a maffia vagy X keresztapa hatalomra jutásától kell félni. És most már ezzel szemben különböztetheti meg magát legkönnyebben a hivatalos orosz hatalom, mutatkozhat tisztesnek és demokratikusnak, ha pedig hadat üzen a maffia rémének, akkor még a Nyugat elismerésére is számíthat.

[105] Alekszandr Janov: Fenomen Zsirinovszkij. In: *Novoje Vremja,* 1992. 41. szám, 13. o.

elhíresült választ adta, hogy „anyám orosz volt, apám jogász”, nem Hitler „új követője”, hanem *kifigurázója* lett, bizonyos értelemben ugyanúgy bosszút állt Hitleren, amikor „karizmatikus vonásait” magára aggatta, mint egykoron Chaplin, amikor a *Diktátor*ban – André Bazin szellemes fordulatát idézve visszalopta tőle saját bajuszát. Egyébként a Zsirinovszkij hatalomra jutását reális esélyként latolgató Janovnak is feltűnhetett volna, mennyire tisztában van ez a minden hájjal megkent üzletember az új orosz viszonyokkal Janovval ellentétben), ha odafigyel utolsó odavetett mondatára: *„Adjanak nekem egymilliárd dollárt, és Oroszország elnöke leszek!”* Ez ugyanis – ellentétben az orosz fasiszták ezerszer megjósolt és rettegett hatalomra jutásával – szó szerint be is következett két évvel később Oroszországban: a lakosság elenyésző kisebbségének támogatását élvező Borisz Jelcint, akinek népszerűségi mutatója 1996. elején nem érte el a 4%-ot sem, *másfél milliárd dolláros* beruházással csakugyan sikerült másodszor is Oroszország elnökévé választatni.

Hitler-Zsirinovszkij párhuzam ide, Zsirinovszkij-Hitler párhuzam oda (a *Sztolica* hetilap e párhuzam megvonásában odáig ment 1992 nyarán, hogy borítóján még a „két vezér” arcképet is egybemontírozta, amit aztán Zsirinovszkij perrel torolt meg és a pert meg is nyerte), Zsirinovszkij valójában nem annyira Hitler, mint inkább Borisz Jelcin karikatúrája, rémváltozata volt, nem annyira. Ál-Führer, mint inkább ál-Cár. Egyébként is a rémkép vagy ellenkép együtt készült el a Képpel 1991-ben, amikor Oroszország – még a Szovjetunió egyik tagköztársaságaként, Gorbacsov államfősége alatt – először választott magának demokratikusan elnököt. Ez a választás hozta meg a baloldali populista Jelcin első nagy politikai győzelmét és Zsirinovszkij első látványos sikerét is: Jelcin megnyerte a választásokat, karikatúrája viszont

hatmillió szavazatot kapott. Viszonylagos, de sokak számára már ekkor is meglepő sikerét Zsirinovszkij nem annak köszönhette, amit mondott, hanem annak, ahogy mondta. De nem ahogy a náci Hitler, hanem sokkal inkább ahogy a populista Jelcin beszélt: a vágygondolkodás népszerű nyelvén, mindenre azonnali megoldást ígérve, erélyesen, skrupulusok nélkül, otrombaságoktól sem riadva vissza, belevágva az igazságot a világ rusnya képébe. Csak az intonáció volt hisztérikusabb, a szóhasználat extravagánsabb, a handabandázó bőbeszédűség újszerű Jelcin sohasem a szavak, hanem a gesztusok embere volt, és persze a mímusoké). A populista szókimondás gátlástalan birodalmi handabandázásba, a radikalizmus kótyagosságba csapott át, az udvari fejedelem tekintélyt parancsoló komolysága az udvari bohóc tekintélyt mímelő komolytalanságába. *A karikatúra azonban nem politikai ellenzéke, hanem kulturális ellenképe volt csupán a tekintélyelvű jelcini hatalomnak.* Nem véletlen, hogy Zsirinovszkij politikai rémbohózata akkor teljesült ki, akkor aratta a legnagyobb közönségsikert, amikor arra – a valóságos rémségek pszichológiai ellenpontozásaként – a leginkább volt kiéhezve a véres kremli palotajátékot figyelő nézőközönség: 1993 végén. Zsirinovszkij rémparódiájának ez a felszabadító hatása később, Jelcin meggyöngülésének, fizikai-politikai hanyatlásának előrehaladtával egyre halványult. Mára nem maradt belőle szinte semmi. A rém nem a régi. Vannak persze újak is, kicsik, jelentéktelenek és cseppet sem szórakoztatóak: Makasov tábornok, Ampilov főtitkár, Barkasov pártführer. Semmire sem jók, azonkívül hogy nagy néha rituálisan felmutathatja őket a sajtó. Kulturálisan a politikai rém figurájának nincs mit ellenpontoznia. Ezzel Zsirinovszkij politikai pályafutása lényegében végei is ért. 2000-től élvezheti a jól megérdemelt pihenést a Duma egyik alelnöki

székében. A rém meggazdagodott, magánpártja virágzó üzleti vállalkozás, ő maga szolid honatya, integrálódott a politikai establishmentbe. Mi kel! még?

CLOWN, SUT, DURÁK

Persze azért kezdettől fogva elég sokan érzékelték, hogy Zsirinovszkij nem igazi rém, csak rémbohóc: *Guignol* de a grand guignolból. Grigorij Javlinszkij, a *Jabloko* reformdemokratáinak vezetője már 1994 elején pontos diagnózist adott a Zsirinovszkij-jelenségről: „Bohóc, akiért a lakosság alig 10 százaléka rajong… Amikor egy ilyen alak, akinek legfeltűnőbb jellemvonása a megállíthatatlan, véget nem érő beszédfolyam, betör a politikába, mindig visszhangra talál. Olasz barátaim szerint, ha náluk szerepelne a tévében, mint a hiányos öltözékben képviselőjelöltségre apelláló hölgyemények, ugyanilyen arányban szavaznának rá. Amerikában a politikai rendszer más, ott efféle személyek nem jelöltethetik magukat ilyen fontos posztra, de tévésztárként bomolnának értük. A Zsirinovszkij-jelenség tehát nem róla magáról szól, hanem arról, hogy mennyire nem képes nálunk a hatalom a politikai rendszer szélsőségeit kezelni; ilyen ellenzéket egy civilizált hatalom nem enged be a politikai színtérre, az alkotmányos rend keretein kívül tartja. Nálunk viszont a hatalom kifejezetten érdekelt abban, hogy legyen egy Zsirinovszkija. Kényelmes, sőt, szüksége van rá, Jelcin kifejezetten támogatta a megjelenését: számos problémát megoldott helyette. Kellett egy bűnbak. Ezért is jelent meg.”[106] Abban természetesen a *hagyományos modern* politika egyik utolsó oroszországi hőse, a demokrácia eszméit csakugyan halálos komolysággal és erkölcsi eltökéltséggel képviselő Grigorij Javlinszkij mélységesen téved, hogy

---

[106] Zsirinovszkij. In: *Beszélő-melléklet,* 1994. március 24. 29. o.

az „ilyen ellenzéket” másutt, „civilizáltabb” országokban a hatalom nem engedi be a politikai színtérre, „az alkotmányos rend keretein kívül tartja”, az olyan „bohócoknak” pedig, mint Zsirinovszkij, legjobb esetben a tévé-show-kban a helyük. (Épp ellenkezőleg: a politikai hatalom mediatizációja tömegesen termeli az excentrikus politikai bohócokat a „civilizáltabb” országokban is Le Pentől Haiderig és Berlusconitól Ross Perot-ig, és maga a politika vált médiacirkusszá, a politikus showmanná, amit – lett légyen bármily szomorú – az is bizonyít, hogy a politikát komolyan felfogó és a bohóckodást eltökélten visszautasító Javlinszkij képtelen kilépni az „örök vesztes” mindinkább komikus szerepéből, pártja pedig az elmúlt tíz év alatt úgyszólván elolvadt.) Abban azonban teljesen igaza volt, hogy Zsirinovszkij a bohóc, a sajátosan orosz hülye vagy bolond[107] („sut”, „durak”) Oroszországban különösen népszerű szerepében[108] jelent meg a politikában.

Az orosz kultúrában hagyományosan a „durak” – a bolond, a félkegyelmű – alakja különösen népszerű volt. Az orosz népmesék kedvenc hőse – Iván-Durák[109]

---

[107] Egy másik politikai bohóc, aki a nagyorosz ultranacionalistát a „Fehér Bohóc” agresszív szerepében játssza, a Zsirinovszkijjal előbb szövetkező, majd szembeforduló orosz író, Eduárd Limonov, aki Zsirinovszkijt mint „ál-oroszt”, azaz „zsidót” leplezi le már idézett pamflet-portréjában, természetesen még az „orosz hülye” („russzkij durak”) megtisztelő címtől is megfosztja hősét. Zsirinovszkij még duraknak is ál-durak. Valójában ugyanis nem „orosz hülye” ő, hanem sajátos „zsidó hülye”, *mesüge* (az a sajátos benne, hogy ha hülye, akkor nagyon hülye). De erről a különbségről talán hülyeség is lenne vitatkozni. (Ld. Eduard Limonov: *Limonov protyiv Zsirinovszkovo.* Moszkva, Konyec Veka, 1994. 183. o.)

[108] Ld. ehhez: Ivan Prizsov: *26 moszkovszkih prorokov, jurogyivih, dur i durakov.* Szentpétervár-Moszkva, 1996.

[109] Ld. erről részletesebben: Andrej Szinyavszkij: *Ivan-Durak – Ocserk russzkoj narodnoj veri.* Szintakszisz, Párizs, 1991. Továbbá: Daniel Rancour-Laferrière: *Rabszkaja dusa Rosszii.*

(magyar megfelelője: Bolond Istók). Az orosz embernek az a kényszerképzete, hogy Oroszország különösen el van látva hülyékkel, hogy Oroszország – „sztrana durakov” vagyis a „hülyék országa”. Már a peresztrojka orosz sajtójának is leggyakrabban használt önironikus kliséje volt ez. Nemhiába terjedt el futótűz gyorsaságával a politikai közbeszédben a „bolond” („esztelen”, „abnormális”) ellentétekén t meghatározott eszményi állapot jelzésére a „normális” jelző. (Persze abban is volt valami abnormális, túlfeszített, esztelen, vagyis „bolond”, hogy egyszeriben egy egész ország – „sztrana durakov” – akart örökre szakítani mindenféle „bolondsággal” – túlzással, esztelenséggel, abnormalitással –, hogy megtérjen a „normalitás” széles európai országútjára, a „normális” népek kebelére.)

Egy régi orosz közmondás szerint „Oroszföldön, Istennek hála, annyi a hülye (durak), hogy száz évre is elég lenne”. De ez a bolondság, hibbantság, eszementség nem a felvilágosodás kori racionalizmus tükrében, komolyan és elítélőleg, hanem mindig mulatságosan és igenlőleg jelenik meg mint a népünnepek része. A bolondon itt nevetnek, és a bolondban mindig a halált, az éjszakát, a káoszt nevelik ki (mintegy legyőzik a nevetéssel). Mikor az archaikus Időkre visszanyúló karneváli népi kultúra központi hősét a bolond-Királyt, az ál-Királyt kinevetik, kicsúfolják, elkergetik és elpáholják (kezdetben meg is ölték), akkor a haláltól való megszabadulás rítusát elevenítik föl.[110]

Moszkva, 1996. 125-138. o.

110 „A bolondtól (sut) mint egykori halálistenről szólva, utaltam már rá, hogy a szaturnáliákon, ahol ilyen bolondok helyettesítették a királyt a rituális halál és a rabság hiposztázisában, épp ezért ténylegesen el is tették őket láb alól. A tökfilkót–bolondot–bohócot (glupec–szumasedsij–sut) eredetileg valóságosan is átadták a halálnak, és éppen ebben állt a hivatása. Az őrület mint

Zsirinovszkij „bolondsága” csak kevesek előtt maradt rejtve, csak kevesen tekintették őt „igazi királynak”, „rémkirálynak”, valódi politikai rémnek, akitől félni kell. *Nem tőle féltek, hanem éppen a rémképében karikaturisztikusan felsejlő, komikussá vált félelemtől szabadultak meg azáltal, hogy alakjában kinevethették.* Zsirinovszkij televíziós úton előállít ott politikai rém pártja és rémalakja ahhoz hasonló funkciót töltött be az 1991 után valóságos politikai rémségek veszedelmével teli Oroszországban, mint egykor, az I. Péter által létrehívott „bohócok zsinata” és

---

halálmetafora a földművelés előtti időszakra jellemző. Minden olyan isten és hős, akinek az alakjában a fénnyel-ragyogással kapcsolatos jegyek különösen hangsúlyosak, átmenetileg keresztülmennek az elme őrjöngéssel és veszettséggel határos elborulásának fázisán; rövid időre elborul az elméjük, és ilyenkor mindenféle szerencsétlenségek történnek velük, azután pedig, amikor elméjük kitisztul, a szerencsétlenségek szerencsés véget érnek, és jön a regeneráció. Jól illusztrálhatná ezt a népmesei bolond-hős, aki szennyben-piszokban, szegénységben egyedül tengeti életét, de a homlokán a piszkos kötés alatt csillagjegy van, és hamarosan kiderül, hogy ő a tündökletes szépségű cárevics, vagyis tipikus Nap-herceg. Az ‘őrület’ mint metafora nem a mai értelemben vett betegséget jelent, hanem a fény ideiglenes elborulását, amikor a napot az éjszaka és a halál sötét és mocskos kötése rejti el. A fény megjelenése, visszatérése. a kozmosz újjászületésé, a feltündöklő napsugár – a ‘bölcsesség’ állapotának felel meg. „ (Olga Frejdenberg: *Poetyika szjuzseta i zsanra.* Moszkva, Labirint, 1997. 129-130. o.) Később, a karneválokon persze már nem került sor a bolond király megölésére: „…a bolond a király. A nép választja meg, majd ugyanez a nép – ha a bolond királykodásának ideje lejárt – kicsúfolja, szidalmazza, elpáholja… Míg a bolondra először királyi palástot terítenek, most, ha kiszabott ideje lejárt, »travesztálják«, visszaöltöztetik bolondmezbe.” (Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és* a *reneszánsz népi kultúrája.* Európa, Budapest, 1982. 246. o.) Ld. még ehhez: Szilágyi Ákos: A megváltó nevetés. In: *Pannonhalmi Szemle,* 1998. 6. szám)

a „bohóc-pátriárka”:[111] a rémbohóc az igazi rémekre, a bohóc-fasiszta az igazi fasisztákra vetett árnyékot.

Mikor 1993 decemberében az Osztankino tévécsatorna által egyenes adásban sugárzott éjszakai választási show-ban a javarészt közismert liberális értelmiségiekből álló vendégek értesültek Zsirinovszkij élre töréséről, a többség szinte megdermedt a meglepetéstől: „Mi az, hát teljesen elment az eszed, Oroszország?” („Ti sto’zs, Rosszija, szdurela, sto-li?”) – nézett bele a kamerába a teljesen elképedt Jurij Karjakin irodalmár, és tüntetőleg kivonult a stúdióból. Pedig ahhoz, hogy Oroszországnak „elmenjen az esze”, szükség volt még néhány politikai eszementre és bolondságra is: például a tankok bevetésére a legitim parlament ellen vagy az év végi hajrában elkészített és olvasatlanul népszavazásra bocsátott új alkotmányra.

---

[111] Volt-e annak valami különös jelentősége, hogy a bohócok zsinata az egyházi hierarchiát parodizálta? A pátriárka rang mintegy a pravoszláv egyházra utal. De a bohóckodás kétértelmű dolog volt. Nariskin »pátriárka« fején katolikus tiarát idéző bádogsüveg ékeskedett. A bohóc-főpapok öltözete nem a pravoszláv, hanem a katolikus viseletet utánozta. Az Oroszországban tartózkodó jezsuiták a bohócok zsinatát a római egyház elleni támadásként fogták fel. A cár és tanácsadói esetében, írták a jezsuiták Moszkvából, »nyoma sincs annak, hogy őszintén óhajtanák az egyezséget a Szentegyházzal«. Ez nyilvánvaló a tények sokaságából *»és abból a komédiából, amelyet minden év elején rendeznek maguknak, amikor a legszégyenletesebb alakok fejére római tiarát tesznek, és ebben fellép a bohóc-pátriárka, és elképesztő dolgokat művel.«„* (L. N. Szemjonova: *Erkölcsök és szokások Nagy Péter birodalmában.* Gondolat, 1989. 170. o.) Később, Adrian pátriárka 1701. évi halálát követően a „bohócok zsinatának” fékevesztett gúnyolódásai már egyértelműen a Péter által megszüntetésre ítélt patriárkátus ellen irányultak, s tartottak mindaddig, amíg fel nem állították helyette a Szent Szinódust: Péter „azzal kezdte, hogy megszüntette az egyik legtiszteletreméltóbb vallási ceremóniát – a pátriárka bevonulását szamárháton. A fővárosi bámészkodók tömegeinek most a bohóc-pátriárkát kellett kísérniük. „ (I. m. 177. o.)

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Zsirinovszkij (percig sem komoly) politikai trónra emelésének bolondságában az orosz államdemokraták, Jelcin és környezete, Gajdar és Csubajsz bolondságáért fizetett meg a nép (már legalábbis az a része, amely az októberi események után nem a lábával szavazott, hiszen a szavazásra jogosultak közel fele el sem ment szavazni). A sok millió Zsirinovszkijra meg holmi „nőpártra" leadott szavazat, valójában a megkergült hatalom kiröhögése és megdobálása volt: „nesztek nektek, Zsirinovszkij!"

Egyébként a demokratikus hatalom, lévén osztott, *tehát* gyönge hatalom a hagyományos orosz hatalomfelfogás felől nézve eleve bolondság volt, valamiféle karnevál, ami úgyis csak átmenetileg maradhat fenn, amíg meg nem érkezik a karizmatikus hős. 1991-ben, amikor elkezdődhetett a „pártosodás", egy Jurij Alekszejev nevű „bolond" Tyumenyben megalakította az Oroszországi Hülyék Pártját (Durackaja Partyija Rosszii), mondván, hogy a „hülyék országában" csakis a „Hülyék Pártjának" lehet sikere.[112] A Bolond-Király mulatságos lény, de egyben azt a hitet is megerősíti, hogy előbb-utóbb jönnie kell az igazinak. Az Oroszországban felnőtt német politológus, Wolfgang Leonhardt például egy német riporter kérdésére, „akinek jobban tetszett volna, hogyha legalábbis Hitlerhez hasonlítja az orosz mumust, egyre csak azt ismételgette: „Nem tehetek róla, de van ebben a fickóban valami bolondszerű« (az eredetiben: etwas clown-haftes).[113]

---

[112] In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 1991. október 27. (43) 2. o.

[113] Idézi: Jefim Fistejn: *Zsirinovszkij és a karneváli kultúra,* Lenre, 1995 nyári szám 74. o. Fistejn Zsirinovszkij figuráját az orosz kulturális hagyomány felől, a „totalitárius rendszer" összeomlását követően újjászülető karneváli életfelfogás összefüggésében értelmezi, Mihail Bahtyinnak a népi nevető kultúráról írott nevezetes Rabelais-könyvének alapeszméjét követve. Az egész

A Zsirinovszkijban megtestesült politikai veszedelem komolyságát kezdettől fogva azok kérdőjelezték meg leginkább, akiknek ez a *rémes alak* semmiféle politikai hasznot nem hozott (esetleg még ártott is nekik): részben független értelmiségiek és médiaszakemberek, részben azok a politikai erők, amelyeknek helyettesítésére és lejáratására a mumust

---

gorbacsovi peresztrojka, a kulturális formák folyamatos megsemmisítése – Fistejn szerint – egyfajta szakadatlan karnevál volt, amely felszínre hozta és aktivizálta az archaikus tudat mélyrétegeit: innen az excentrikus reakciók, a komolytalanság és bolondság légköre, amely Zsirinovszkijnak is alakot adott. Karnevál idején a bolondot mindig megkoronázzák, királyi palástot terítenek rá, majd később megfosztják a trónjától, kicsúfolják, elpáholják és visszaöltöztetik a bolondmezbe. Zs. úr, ahogy a korabeli demokratikus sajtó Zsirinovszkijt csúfolta (mellesleg a „Zs”, azaz „zsopa” – „fenék” – szó a legjellegzetesebb karneváli metaforák egyike), ilyen értelemben karneváli bohóc és bolond volt, az orosz történelem panoptikumában pedig az álcárok egyike: „V. Zsirinovszkij legtalálóbb hasonmása – írja Fistejn – a híres Griska Otrepjev, akit I. Ál-Dmitrijként is szoktak emlegetni. Nem lehet kétségbe vonni Vlagyimir Volfovics nem mindennapi hajlékonyságát és törtető természetét sem, ezek a tulajdonságok ugyanolyan nélkülözhetetlenül hozzá tartoznak az álarcos felvonulásokhoz, mint az utcán megtartott politikai gyűlésekhez. És mintha az állítólagos török tudásával még Griska lengyel tudását is majmolná.” (I. m. 75. o.) Limonov már Idézett könyvében hosszú oldalakat szentel e történelmi analógiának: „Vessük össze viselkedését a Szamozvanyec (értsd: álcár, trónbitorló – *Sz. Á.)* archetípusával. A szamozvanyec egyetlen célja – a cári hatalom. Vlagyimir Volfovics egyetlen célja, hogy elnök legyen. Ő az egyetlen politikai vezető, aki kezdettől fogva kinyilvánította, hogy elnök akar lenni. Mohón akarja az elnökséget, és ezt nem rejti véka alá. A szamozvanyec megtagadja szüleit és mások szüleit sajátítja ki magának. […] Zsirinovszkij megtagadja apja nemzetiségét, az ereiben túltengő vért – a zsidót. […] A szamozvanyec típusával az oroszok utoljára háromszáz évvel előtt találkoztak. Még kevésbé van immunitásuk az olyan nyerészkedő szamozvanyec ellen, aki a televízió képernyőjéről árulja portékáját, és nem átall 25 millió dollárt fizetni a műsoridőért. […] Orosz emberek… tudjuk, hogy zavaros időket élünk, hogy nem könnyű eligazodni a mai világban. na de mégis, hát hogy lehettek

kitalálták és bevetették – az úgynevezett „hazafias-nemzeti” politikai szervezetek (a nemzeti-kommunista Zjuganovtól az etno-fasiszta Prohanovig), illetve olyan álpolitikusok, akik Zsirinovszkij rémszerepére pályáztak ugyan, de a versenyfutásban lemaradtak (mint például Eduard Limonov vagy Alekszandr Nyevzorov). A médiaszakemberek mindenesetre mindmáig őszinte csodálattal adóznak Zsirinovszkij színészi teljesítményének, és rémalakját az orosz népi hagyományban különösen elevenen élő bolond vagy pojáca archetipikus képével hozzák összefüggésbe: „Zsirinovszkij is karizmatikus vezető, nincs az a hallgatóság, akit nem tudna meghódítani, mivel archetípusa szerint a Bolondnak (oroszul: »Sut«), egyéni pszichotípusa szerint pedig a Színésznek felel meg. Ha kísérletképpen majmokkal zárnák össze, állítom, nem telne bele sok idő, és ő lenne a vezérük.

---

ekkora f…fejek (sic!)? Zsirinovszkijra szavazni? Nézzétek meg már jobban. ki ez az ember? Üzletvezető egy zöldségesboltból. Ennyi.” (Eduard Limonov: *Limonov protyiv Zsirinovszkovo.* Moszkva, Konyec Veka, 1994. 176. o., 183. o.) A cárok és az álcárok történelmi játékának szimulációjára a következő fejezetben még visszatérek. Itt csupán azt jegyezném meg. hogy Zsirinovszkij 1994-ben a szóban forgó karneválon Hitler-maszkban jelent meg, ha tetszik Hitlernek öltözött, és ez nem véletlen választás volt, hanem piacilag megalapozott: erre volt kereslet. Általa lehetett esztétikai mederbe terelni, vagyis uralni és levezetni a frusztrált orosz társadalmat feszítő agresszió egy részét és manipulálni a „még rosszabbtól” tartó nyugati közvéleményt. illetve retorikai segítséget nyújtani az antidemokratikusan fellépő Jelcint támogató nyugati kormányoknak bizonyítványuk megmagyarázásához. Természetesen, mihelyt a Hitler-szimuláció kezdte veszélyeztetni Zsirinovszkij üzletét, új maszkot választott. (Mivel azonban a „fasiszta veszély” sok mindent igazolhat Oroszországban, a mumust szükség eset én újra meg újra előállították tényleges vagy csinált fasiszták, virtigli antiszemiták mediatizációjával: hol Barkasov pártvezér fasiszta jelmezbe öltözött rohamosztagosai tűntek fel a képben, hol az agg és kissé már agyalágyult Makasov tábornok antiszemita fröcsögéseivel hozták kínos helyzetbe pártját. Zjuganov kommunistáit.)

Negyven évvel ezelőtt, az egyes népek archetípusairól beszélve Jung azt mondta: »Minden népi tudatban megvan az Uralkodó és a Bolond archetípusa, de sehol sem állnak ezek oly közel egymáshoz, mint Oroszországban. Nem lenne meglepő, ha egy szép nap tényleg a Bolond lépne az Uralkodó helyére.«„[114]

Igaz, már Hitlerben jelen volt a modern politikai szörny figurájának kétértelműsége. A modern karizmatikus népvezér vonásainak karikaturisztikus túlhajtása egyszerre volt félelmetes és nevetséges. Hitler paródia volt a javából, csak véres paródia. Hogy ez a paródia nem ártatlan, hogy véres katasztrófába csaphat át, hogy komolyan kell venni, mindez egyáltalán nem volt magától értetődő a maga korában. (Tulajdonképpen a hóbortos osztrákot nem is hazájában, Ausztriában, hanem Németországban vették komolyan.[115]) A politikát esztétizáló hitleri hatalomátvétel paródiának, a háború lehetősége komolytalannak tűnt a 30-as évek közepén. Mintha valamiféle elő-posztmodern élet érzés kerítette volna hatalmába a korabeli Európa kávéházi köreit. Amikor Nádas Sándor, ez a vérbeli pesti skribler, hetilapjában, a *Pesti Futár*ban 1934 őszén arról írt, miért nem lehet háború, csak visszhangozta e furcsa és aztán gyorsan

---

[114] Tatjana Batyenyeva: Kak opregyelitsza mezsdu Pravityelem i Sutom. In: *Obscsaja Gazeta,* 1999. szeptember 9-15. (36), 4. o.

[115] Hitlerben – Wolfgang Kraus szerint – az osztrák „hóbortosság" és a porosz „komolyság" adott *romantikus* találkát egymásnak: „Játék, álom és valóság elegyéből azért vált veszélyes robbanóöltet, mert a különleges körülmények kiiktatták az önstimulálás sajátos osztrák elemeit: az irónia és hóbortosság határát súroló individualizmus máskülönben megvédi az osztrákokat, hogy álmaik után akarjanak szállni. Mármost Hitler humortalan, önirónia híján való férfiú volt – és a németekkel szövetkezett, akik viszont hajlamosak a kollektív romantikára. Míg Bécsben nem volt több közönséges különcnél, Németországban megkapta azt, amire mindig is sóvárgott: kezdettől fogva komolyan vették." (Wolfgang Kraus: *Kultúra és Hatalom.* Európa, 1993. 65-66. o.)

tovatűnő életérzést: „Ez az a bizonyos valami, amire a németek tanították meg a világot. Nem szabad háborút viselni, nem érdemes háborút csinálni, nem érdemes győzni, mert a végén a győző ott áll egy papírlappal a kezében, tehetetlenül. Nem tudja benyújtani a követelést, mert az adós azt mondja, én nem fizetek és parancsolj, hajtsd be a követelésedet, ha tudod… Mondjuk, egész Európa újra nekimegy Németországnak, ráköltenek milliárdokat egy új háborúra, elesik egymillió ember… s végre odajut a dolog, hogy hát megvertük a németeket, üljünk le tárgyalni a békéről… Németország ül, mint a siralomházban, és Hitler haja beleesik a szemébe, és sötéten veszi a tollat és aláírja a békét. Ennyit és ennyit fizetek, ekkor és ekkor… Hat hónap múlva Hitler ellen fellép egy csoport és kijelenti, hogy nem érvényes az egész, Hitler nem képviseli Németországot. A békeszerződést összetépik, rátaposnak. Elkergetik Hitlert. Jön utána egy Herr Zwitler. Ez is elkezd tárgyalni, új megállapodást köt az ellenfelekkel. Na jó, hát legyen Zwitler. Egyik ilyen bajuszt fog hordani, másik olyant. Egyik ilyen inget hord, a másik olyant. Egyiknek az inge barna, másiknak a nadrágja lesz barna. Egyiknek kívül barna, másiknak belül barna. Egyiknek felül barna, másiknak alul barna. Zwitler után jön egy Dritler. Eltépi a megállapodást s kijelenti, revolverekkel a kezében, hogy pardon, én vagyok a kancellár és nem Zwitler. A nép engem akar. S a nép, amelyik reszket a revolvertől s a gépfegyvertől, az asztal alatt reszket) s onnan kiabálja, igen, igen, te vagy az én vezérem, Herr Drittler. Erre Drittler megállapodik, szerződést köt, aláírja, hogy békét akar. Leteszi a revolvereket, frakkot vesz s elmegy ő is Bayreuthba, Wagnert hallgatni. Erre jön egy Viertler. Veszi a revolvert, elkergeti Drittlert, eltépi a szerződést, lövöldöz, gépfegyvereket szállít, bombákat dob. Ő jön uralomra. Elölről kezdődik minden.

Békevágy. Békeszerződés. Csönd, nyugalom, frakk, Bayreuth. Erre a Viertler ellen jön egy Finftler. Ez így megy tizenhat éve, s ha Hitler ellen háborút kezdenének, így folytatódnék száz és száz évig.”[116] Meglehet, hogy Nádas Sándor és kollégái sajátos jelenvakságban szenvedtek, vagy azt hitték, már lement a függöny a modern történelem színpadán, mikor pedig éppenhogy felment és kezdődön az utolsó felvonás: a végkifejlet. De az biztos, hogy a posztmodern jövőt, a „posthistoire”-t alaposan megsejtették, a virtuális történelem forgó színpadán pontosan így követik egymást a rémuralmak és rémuralkodók: Zwitler, Dritler, Virtler… Körben-körben, hogy a nézők ne aludjanak el az unalomtól, hogy drámai erőt, színt, elevenséget csempésszenek az államüzem zakatolásának örömtelen lármájába.

A DUMAFRANCI

Mert gondoljunk bele, mit is tett, miféle rémségeket követett el az elmúlt tíz évben Zsirinovszkij, ez a világszerte közkedvelt telerém, ez a rettegett orosz „ultranacionalista” vagy „főnáci”, világhódításra készülő, atomcsapással fenyegető „Zwitler”? Nos, a moszkvai Fehér Házat tankokkal szétlövető, Groznijt porig bombáztató, ám lábát a piacgazdaság és a plurális demokrácia talaján szilárdan megvető tényleges orosz elnök normális, hétköznapi tetteihez képest úgyszólván semmit nem tett. Viszont annál többet és nagyobbat *mondott.* Zsirinovszkij fantasztikus rémtettei mind ez idáig szóbeli fenyegetőzésekben és testi inzultusokban merültek ki, olyasféle atrocitásokban, amelyekre inkább illik a „rémes” és a „kínos” jelző, mint a politikai rémtett megnevezés.

[116] Nádas Sándor: *Nem lehet háború.* In: Pesti Futár, 1934. augusztus 1., 3-4. o.

Zsirinovszkij mindenekelőtt a *dumában* nagy: igazi *dumafranci.* A *Playboy* riporternőjének arra a kérdésre, hogy a politika és szex területén mivel éri el inkább célját: szavakkal vagy erővel, a rém így válaszolt: „Mindkét esetben 80 százalékban beszédemmel és 20 százalékban erővel. Az erőszak néha elkerülhetetlen. De csak néha, egészen kis dózisokban…”[117] A húsz százalék erőszakról később, most maradjunk a szavaknál. Zsirinovszkij a Duma réme, és rémesen nagy dumás. De nemcsak a Dumát dumálja agyon. S nemcsak sokat, hanem szörnyűségeket is beszél. Szörnyűségekkel fenyegetőzik, de nem annyira a próféta, mint inkább a cinikus hanghordozásával. Ugyanazokat a szörnyűségeseket helyezi kilátásba mindenkinek. Üvöltve és az asztalt csapdosva rendszerint. Mindenki megkaphatja tőle, ha ujjat mer húzni vele, ha megsérti őt (illetve Oroszországot, mert ha Zsirinovszkij beszél, akkor egyben Oroszország beszél, ez már egy *ilyen* beszédmód!), ha a begyében van (épp akkor vagy mindig is ott volt), ha útjában áll vagy ellent talál mondani neki, ha nem látja, amit a vak is lát, hogy Zsirinovszkijnak mindig mindenben igaza van. Arra a kérdésre, hogy „ki a bűnös?”, a modern radikalizmus mindig így felelt: „az idegenek” és/vagy a „gazdagok”. Zsirinovszkij felelete ellenben így hangzik: bűnös, aki kérdezi. Egyszóval: *bárki.* Bűnös az, aki épp előtte áll és zavarja a kilátásban, aki hülye kérdéseket tesz föl, aki megakadályozza őt abban, hogy indulhasson az elnökválasztáson vagy nem akar vele interjút csinálni stb., stb. Ki a bűnös? Világos, ki: a Nyugat, a Kelet, a törökök, a németek, a kommunisták, az antikommunisták, az újságírók, a biciklisták, a halak… „Zsirinovszkijnak nincsenek politikai nézetei – állapítja meg a róla a politikai skizofréniát pszichoanalitikus

[117] A Playboy-interjú orosz fordítása először a *Vecsernyaja Moszkva*, 1995. február 16-i számában jelent meg. Ld. még: In: *Szoversenno Szekretno,* 1995. 7. szám, 25-26. o.

szempontból tárgyaló esszéjében Szergej Koroljov –, és ez korlátlan politikai manőverezési lehetőséget biztosít a számára.”[118] (Csak most, a 2000. évi orosz elnökválasztás után látszik, hogy a hatalom birtokosai és politikai technológusaik milyen sokat tanultak e tekintetben is ettől az ösztönös médiazsenitől.[119])

---

[118] Szergej Koroljov: *Pohvalnoje szlovo g-nu Zsirinovszkomu.* In: Uő: *Donosz v Rosszii.* Progressz–Multimedia, 1996. 182. o.

[119] Borisz Grizlov, az 1999-es dumaválasztásokra pár hónap alatt, létrehozott, hangsúlyozottan ideológiamentes Medve (Medvegy = Mezsregionalnoje Dvizsenyije – Jegyinsztvo) Párt (előbb választási tömörülés, majd új Hatalom-Párt) egyik vezetője például a párt Kremlben megrendezett alakuló kongresszusán ezt mondta: „Mára a politikai harc Oroszországban elvesztette túlzott ideológiai színezetét, a »kommunisták vagy demokraták« közötti választás dilemmája a múlté. Az orosz demokrata szavazók azzal is bizonyították ezt, hogy szavazataik több mint egynegyedével a jegyinsztvo mozgalmat (Medvegy – *Sz. A.)* támogatták, amelye hagyományos szembenállás fölött áll. Egy sor kérdésben a kommunistákkal is lehet együttműködni, ha ez hasznára van az ügynek, és nem biztos, hogy minden idézőjeles »demokratának« vagy önjelölt szövetségesünknek azonnal a nyakába kell borulni. Ez nem jelenti azt, hogy csak az egyik oldallal akarunk szövetséget kötni és elzárkózunk az együttműködéstől másokkal. A politikai szövetség mindig eszköz, nem a cél. A mi mozgalmunk célja – Oroszország boldogulásának szolgálata…” (Iz doklada Borisza Grizlova. In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 2000. február 22-28. [7], 9. o.) Hasonlóképpen nehéz volna ideológiailag meghatározni az új elnök, Vlagyimir Putyin programját és megnyilatkozásait. Vitathatatlan ugyan, hogy Putyin nem a politikai clown, hanem a karizmatikus vezér archetípusát hivatott megtestesíteni a választásokon, s hogy nemcsak beszél, hanem cselekszik is, ám az a mód, ahogy az etatizmus és a neoliberalizmus, az autarchiás szuverenitás és a globális nyitás, a militarizmus és a szociális piacgazdaság beszédmódját keveri, ahogy mindenkinek, minden társadalmi rétegnek azt mondja, amit az hallani akar odafönttről, méghozzá gyakran stilisztikailag is egyesítve a durva utcanyelvet, az argót, a szovjetkorszak bükkfanyelvét választékos értelmiségi és steril szakmai nyelvekkel, mindez nem valamilyen szerves ideológiai szintézist sejtet, hanem a mediatizált politika mindennapivá vált

Igaz, hogy rémséges fenyegetéseit Zsirinovszkij nem a kocsmában vagy a lépcsőházban vagdossa a világ fejéhez, mint más rendes ember, hanem tömeggyűléseken, sajtókonferenciákon, politikai fórumokon, tévékamerák előtt, de ebből csupán az következik, tisztában van vele, miként lehet manapság legkönnyebben képbe kerülni és képben maradni. Lehülyézi képviselőtársát, lemarházza az Európa Parlament elnökét (mindig a gyöngébbet, a kisebbet, a távol levő! – a nagyobbal, az erősebbel, a jelenlevővel sohasem húz ujjat!), rácsapja a kocsiajtót egy újságírónőre, verekszik a parlamentben, vizet loccsant vitapartnere képébe a kamera előtt, üvöltözik a nyugati újságírókkal. Szóval *rémes alak.* Se több, se kevesebb. Mindenkinek megmutatja, hol lakik az oroszok istene, avagy oroszosan szólva: hol lakik a Kuzka-gyerek édesanyja („kuzkina maty"). Megsemmisít, eltöröl, leszámol, kiradíroz – legalábbis ezt mondja. Megoldásai pofonegyszerűek. A hülye is megérti őket. Zsirinovszkij a hülyék politikai istene, és nem is akar más lenni. Ebből él ugyanis. Úgyhogy mindenkit hülyére vesz. Már aki hagyja magát. Aki nem, magára vessen. Kioktat, kioszt, megleckéztet, „helyre tesz" államokat és nemzeteket, kormányfőket és pártvezéreket, egész civilizációkat, ha kell. Globális dimenzióban gondolkodik. Úgy játszik a glóbusszal, mint diktátor a luftballonnal. Miért ne? Semmibe nem kerül, és hány embernek szerez vele gyönyörűséget, vagy legalább felhőtlen szórakozást. Az egyik hápog és levegőért kapkod, a másik hüledezik vagy titkos kárörömöt érez, a harmadik pedig kifejezetten kéjeleg. Bármely rend, kötöttség, szabályrendszer szimbolikus lerombolásában, bármely világrend karneváli felforgatásában, bármely rendbontásban-észbontásban van valami felszabadító, különösen azok számára,

---

eszköztárának ideológiai és erkölcsi skrupulusok nélküli használatára vall. Zsirinovszkij sok mindenben megelőzte korát.

akiket ez a rend elnyom és megaláz. Az orosz politikai naptárban Zsirinovszkij az áprilisi tréfa. Rendbontó és csendháborító, aki azzal járul hozzá a rend fenntartásához és megerősítéséhez, hogy levezeti, illetve szimbolikus síkra – a jelek síkjára – tolja át a fennálló renddel szemben felgyülemlett agressziós potenciált és félelmi hisztériát. Ezért hat rémalakja mindenféle karizmatikus tekintély és hivatalos komolyság karneváli kiforgatásának, paródiának vagy karikatúrának, hol a liberálisok, hol az ultranacionalisták, hol Hitler, hol Jelcin karikatúrája. Nem ő esik túlzásokba, hanem ő maga – Zsirinovszkij, a rém – a túlzás. Sok ilyen karikatúra készült egykoron a KBG információs részlegeiben: karikatúra volt a „Pamjaty” mozgalom és „orosz ducéja”, Dmitrijev is, paródia Barkasov, fekete inges rohamosztagosaival, de kétségkívül Zsirinovszkij sikerült a legjobban, ő bizonyult a legtartósabbnak és persze a legtehetségesebbnek is. Tipikus krakéler, tipikus provokátor. Azt persze a KGB-ben nem tudhatták, hogy posztmodern idők jönnek, és nem lesz már mit provokálni, lejáratni, manipulálni: a mediatizált politika önnön paródiájába csap át. Ebből persze nem következik, hogy egy *provokáló képnek* ne lehetne ezerféleképpen hasznát venni az új viszonyok között is, ha Azef vagy Gapon pópa már nem is lehet valakiből. A tele rém kétes politikai leszármazása Zsirinovszkij figurájának tökéletes politikai ürességét húzza alá. Senkinek nem árt, viszont sokaknak és sokféle módon hasznára van, túl azon a meglehetősen szép hasznon, amit a Zsirinovszkij-szolgáltatás tulajdonosa – maga Zsirinovszkij vásárlóitól anyagi javakra konvertálható politikai befolyás és hatalom, illetve befolyásra és hatalomra átváltható készpénz formájában bezsebel.

A PANKRÁTOR

Zsirinovszkij persze nemcsak rém nagy dumás, hanem rémesen agilis is. Rémséges tettei azonban idáig kivétel nélkül magánrémségek voltak. Egyetlenegyszer sem fordult elő, hogy túlmentek volna a hétköznapi tettlegesség – a testi inzultus, a kötekedés-verekedés – vagyis a botrány szintjén. *Ez a nagyszabású történelmi rém sem a történelemben, sem a gyakorlati politikában nem követett még el egyetlen rémtettet sem.* Előfordult viszont, hogy kitépte valakinek a kezéből a mikrofont, pofozkodott a parlamentben, felült vagy felállt a tárgyalóasztalra, talán még az is, hogy vonalzóval verekedett és rajzszeget tett a parlament elnökének székére. Már amikor kihozták a sodrából, ami nem nehéz, mert Zsirinovszkij szinte türelmetlenül várja ezt a pillanatot. Szeret kijönni a sodrából. Ilyenkor mintha megkönnyebbülne. Meg is ragad minden alkalmat, hogy sodrából *kijöhessen:* fenyegetőzhessen, üvöltözhessen, vésztjóslóan közeledjen az elnöki pulpitushoz (ha egyszer kijött a sodrából, akkor mozgásban van), fenyegetően az asztal fölé hajolva beleordíthassa szidalmait a Választási Bizottság elnökének arcába (mint legutóbb, amikor a dumaválasztások előtt pártját kis híján eltiltották a választáson való indulástól,[120] 2000 februárjában pedig egy kisebb szabálytalanság

---

[120] Egy vele készült tévéinterjúban az újságíró rá is kérdezett: „Vlagyimir Volfovics, amikor legutóbb a jelöltlistákkal kalamajka volt és nem akarták a listát jóváhagyni, kis híján megverte Vlagyimir Vesnyakovot, a Központi Választási Bizottság vezetőjét…” (Szvetlana Szorokina: Geroj Dnya, NTV. In: *Mir za Negyelju,* 2000. 6. szám, 2. o.) Zsirinovszkij csaknem tettlegességig fajuló újabb politikai attrakciójának az orosz tévécsatornák természetesen – mint minden szenzációnak – nagy teret szenteltek, és Végtelenszer megismételték (ahogy évekkel ezelőtt a híres jelenetet Borisz Nyemcovval, amikor tévévitájuk hevében Zsirinovszkij az előtte álló pohár vizet Nyemcov arcába loccsantotta].

miatt őt magát nem vették fel az orosz elnökjelöltek hivatalos listájára). Megesett az is, hogy a Duma ebédlőjében tört ki verekedés azon, hogy Zsirinovszkij előretolakodott a sorban a türelmesen várakozó képviselők között. Végül – pontosan tudva, hogy a mediatizált politikában milyen szerepet játszik a biopolitika – nagy előszeretettel hág át szexuális tabukat: hol Cicciolinával csókolózik a kamera előtt teljes beleéléssel, hol pucér szerb kamaszokkal fényképeztet; magát egy jugoszláviai gőzfürdőben, hol a *Playboy* munkatársnőjét és tolmácsát akarja kétvállra fektetni interjúkészítés közben.[121]

Zsirinovszkij tökéletesen tisztában van vele, hogy a mediatizált politikában a magánember élete, a testi élet képei, a testi akciók adhatók el legkönnyebben.

---

[121] Idézet a Playboy-interjú szövegéből (vagy inkább jegyzőkönyvéből):. *Zsirinovszkij:* Érzem, hogy még szűz (mármint 31 amerikai újságírónő, Jennyfer orosz tolmácsa, Mása – *Sz. A.*). Jobban tetszik nekem, mint maga, Jennyfer, jobban. Már régóta nem láttam ilyen tiszta lányt. Pont ez az a stílus, amit szeretek. hogy közelebb kerüljünk egymáshoz, hogy jobban kívánjuk egymást, meg kell őt simogatnom, becéznem kell, csókolgatnom kell. Aztán majd maga megírhatja, hogy nőbolond vagyok, hogy az interjúja gruppenszexszel végződött. Hadd lássák, hogy szex-őrült vagyok. „ Miközben Zsirinovszkij ezt mondja, Mása a tolmács rezzenéstelen arccal fordít, Jennyfer pedig figyel és jegyzetel. Mikor odakint esni kezd, Zsirinovszkij hangot vált: „Hallja, esik az eső. Amikor esik, jólesik szerelmeskedni. Odabent csönd, nyugalom, meleg, semmire sem gondolsz. Olyan megnyugtató az ilyen idő. Maga Jennyfer, nem szeretne ilyen időben szerelmeskedni? Itt most, rögtön, négyesben, a testőreim is benne vannak. *Jennyfer:* Korábban is csinálta már négyesben? *Zsirinovszkij:* De hiszen az nagyszerű, csoportosan szerelmeskedni. *Jennyfer:* Mikor kezdjük? *Zsirinovszkij:* Interjú után... Bár interjú után már mindenki fáradt lesz. Nem, Jennyfer, elég volt! Teljesen megerőszakolt. Itt ül mellettem ez a két fiatal férfi. Képtelen már másra gondolni, mint a szexre. A fejük teljesen kiürült. Esik az eső. Hát nem látja, milyen nagyszerű ez? Én Másával leszek...” (In: *Szoversenno Szekretno,* 1995. 7. szám, 25. o.)

Épp ezért mindig *testileg* veti magát a képbe, testileg próbál jelen lenni minden szituációban, illetve maga teremt olyan szituációkat, amelyekben testileg is megmutatkozhat. Ha nem is mint szép test, de mint a „szörny” eleven, agresszívan nyomuló-lihegő, más testekkel ütköző, szüntelenül faló-bekebelező teste. Ezt a *testi,* vagyis népszerű jelenlétet biztosítja a pankráció is. A pankráció – mint Roland Barthes írta remekmívű kis esszéjében – nem sport, hanem látványosság, amelynek jelrendszerében nincs semmi homály, minden azonnal megérthető, hiszen a birkózó teste játssza benne a főszerepet és eredetisége a szélsőségekben rejlik: „A birkózónak éppen olyan meghatározott. A külseje, mint az olasz commedia dell’arte színészének, aki jelmezével és viselkedésével már jó előre felhívja a figyelmet arra a szerepre, amelyet a színpadon alakít”.[122] Nem véletlen, hogy a mediatizált tömegkultúra egyik legnépszerűbb műfaja éppen a pankráció, különösen az Egyesült Államokban.

Idézzük fel talán itt Zsirinovszkij legnevezetesebb és legnagyobb hatású pankrációs alakítását 1995 őszéről, mikor a Duma üléstermében, egy szokásosnál keményebb szóváltást követően dulakodás kezdődön a képviselők közőrt. Zsirinovszkij – mint egy politikai *Helység kalapácsa* – előbb Gleb Jakunyin tiszteletest kezdte ütlegelni a nyakából letépett jókora kereszttel, majd Tyiskovszkaja képviselőnő nyakát ragadta meg és kezdte fojtogatni őt, úgy rázva a szerencsétlent, hogy

[122] Roland Barthes: Üsd-vágd, nem apád! In: Uő: *Mitológiák.* Európa, Budapest, 1983. 13. o. Barthes joggal mutat rá, hogy a pankráció játékában csak a kép számít: „a néző nem kívánja a birkózó igazi szenvedését, mindössze az ikonográfia tökéletességét élvezi. Nem igaz, hogy a pankráció szadista szórakozás: csak közérthető.” (I. m. 17. o.) *Mutatis mutandis* érvényes ez a politikai pankrációra és a politikus-pankrátorra is: ebben az esetben is csak a kép számít, a beszámíthatatlan ember, a szabálysértő, a botrányos, a galád, az álnok (s mellesleg gyáva) Zsirinovszkij szerepe. maszkja az, amit a képnéző élvez.

még a szemüvege is leröpült, és a tumultusban kis híján letépték róla kosztümét. Szemtanúk egybehangzó állítása szerint az akciót ilyen bekiáltások kísérték: „Fojtsd meg a dögöt, Kolja!” és: „Ne sajnáld a csuhást, tépd le a reverendáját!”[123] A televízión egyenes adásban is közvetített pankrációs küzdelmet ugyanaz a légkör vette körül, ami minden pankrációt rendesen: „A bűnhődés eszméje elválaszthatatlan a pankrációtól, és a tömeg ‘adj a pofájára!’ kiáltásai is elsősorban ezt jelentik: ‘Törlessz neki!’ A pankráció igazságszolgáltatása, persze, önbíráskodáson alapszik. […] A Galádság (a szabályok felrúgása – *Sz. Á.*) a pankráció természetes légköre, a szabályos mérkőzés inkább kivételszámba megy – írja Roland Barthes. – A néző… egy pillanatra ugyan elérzékenyül a világ egyetemes jósága láttán, de semmi kétség, halálra unná és bosszankodná magát, ha a birkózók nem térnének vissza szélsebesen az aljasság tobzódásához, hiszen ez a lényege minden valamirevaló pankrációnak.”[124]

Nem kétséges, hogy amikor Zsirinovszkij a „bostoni fojtogató” és „Hasfelmetsző Jack” kettős szerepében lépett a nagyérdemű Duma és természetesen a tévénézők milliói elé, nem csupán hasonlíthatatlan beleéléssel szerepet alakított, hanem

---

[123] Három nappal később egy sajtókonferencián Zsirinovszkij - mintegy verbális szinten folytatva tovább a pankrációt – a következőképp védekezett: „A hölgyet finoman félrevonták… Lényegében ő maga a hibás a történtekért… Lehet, hogy magánéleti problémák gyötrik… Ott ül egyedül a nők között… És közben egészséges férfikollektívára vágyik… Az egyik képviselő (a nevét nem mondta Zsirinovszkij – *Sz. Á.*) megállapította. hogy a szóban forgó hölgy úgyszólván odavolt, amikor a férfi képviselők bizonyos testrészeihez nyúltak… Hát volt egy kis öröme egy magányos nőnek, mi van abban?… Maguk meg itt úgy állítják be a dolgot, mintha huligánkodásra került volna sor a parlamentben.” (Idézi Szergej Koroljov, i. m. 186. o.)
[124] I. m. 19-22. o.

valóban átadta magát ösztöntörekvéseinek.[125] Mindenki abból az anyagból dolgozik, amivel a természet megáldotta. A hangsúly mégsem az anyagon, hanem az alakon és szerepen van, amelyet életben kell tartani. Ennek módja pedig – mint a tömegkultúrában rendesen – a meglepetés, a botrány, a szenzáció, a váratlanság, az epatírozás. Zsirinovszkij pontosan tudja, hogy aki biciklire ül, az egy percre sem hagyhatja abba a pedálok taposását, különben a gép megáll és ő leesik róla; a lényeg, hogy a bringa menjen, az irány már mellékes. Zsirinovszkij számára fő az, hogy mozgásban legyen, a politikai forma, a dinamika, a temperamentum másodlagosak. Amikor mondjuk a pártja Duma-frakciójából hirtelen távozni akaró frakciótagot észre akarja téríteni és ráüvölt: »Lábhoz, kutya!«, s a nagyobb nyomaték kedvéért megragadja a grabancát és kezdi a falnak ütögetni e képviselő amúgy talán teljesen üres fejét, nos, akkor Zsirinovszkij semmi egyebet nem tesz, mint a pedált tapossa. A leállás egyenlő lenne a halállal. És hogy ne álljon le a bicikli, Zsirinovszkij a legfantasztikusabb vállalkozásokra is készen áll: ellátogat a szívének oly kedves Irakba, vagy ernyedt csókokat vált az olasz pornósztárral, Cicciolinával, egy kis vetkőzés kíséretében…[126]

Némileg az archaikus *lakoma*[127] és a pankrációs *verekedés* groteszk *testi hőseit* idézi ez a „megtestesülés”. Nehéz elképzelni ennél hatásosabb, ennél népszerűbb megmutatkozást ma a világmédiában. A testi élet képeiben kerül közel a nézőhöz a politikai hős: familiárisan megtapintható lesz, meghitté vagy legalábbis „igazivá” válik. A testi élet képei a tudattalan legmélyebb, legarchaikusabb

---

[125] Ld. erről: Szergej Koroljov, i. m. 186. o.
[126] I. m. 186. o.
[127] Ld. ehhez: *Russzkije piri.* Kanun, Vipuszk 3. Szentpétervár. 1998.; valamint: Mihail Bahtyin; A lakmározás képei. In: Uő: *François Rabelais,* i. m. 344-375. o.

rétegeire hatnak. Míg a verekedés, az esés-ütődés testi drámájában legtöbbször a clown-típusú politikus (rém és nem-rém) alakja jelenik meg, addig a lakoma, az evés-ivás képében bárkié, akit az életszeretet, a meghittség, az egyszerű örömök, az elevenség érzelmi értékeivel akarnak felruházni. Nem véletlen, hogy a lakoma archaikus tradícióját fenntartó orosz hagyományra való tekintettel gyakran jelennek meg politikusok, sőt, közismerten unalmas politikai események (kongresszus, tanácskozás, tárgyalás) is a lakoma (bankett, fogadás), az örömteli evés-ivás, a roskadozó asztalok közegében. A protokolláris, gyakran műsorral egybekötött vacsora – ellentétben például az amerikai politikai életből ismerős bankettekkel – orosz közegben szinte mindig archaikus lakomába csap át: nem a tivornya, hanem a *közös,* hosszan tartó, énekkel, történetekkel fűszerezett lakomázás értelmében.

Különösen az 1999-es év választási technológiáinak piacán lett kelendő szolgáltatás a „lakoma”: „amikor nincs kinek és nincs mit mondani valódi ügyekről, amikor a társadalmi berendezkedés reformja alig megy előre, amikor valódi programok és koncepciók kidolgozásához hiányzik az intellektuális muníció, amikor az igazi szándékok és célok elrejtése a legfontosabb, akkor látványosságra van szükség, bármi áron. Kongresszusok bankettel, konferenciák fesztivállal, politikai gyűlések koncerttel, szemináriumok sasliksütéssel egybekötve – ilyen félpolitikai rendezvények, a fül és az emésztőszervek örömünnepei kezdik felváltani az oroszországi politikai nyüzsgésben (»polityicseszkaja tuszovka«) a politikát, függetlenül attól, hogy maguk a nyüzsgöncök melyik szekértáborához tartoznak. Nyilvánosság előtt tömik a fejük és ropják a táncot – a hajlékony derekú kommunisták, a cammogó centristák, élükön a frissen operált akadémikussal (célzás Primakov lumbágó-műtétjére – *Sz. Á.*), a »jobb ügy« rövidnadrágos

ifjúreformerei, a »nasdom« aktivistái, akiket tangóharmonikás vezérük vezet (utalás Csernomirgyinre, a *Nas Dom Rosszija* mozgalom vezetőjére, aki egyszer-egyszer tangóharmonikájával próbálta meg belopni magát a választók szívébe – *Sz. Á.*)… Hogy mit fognak csinálni az országgal ezek a mindenféle nagyevők, táncoslábúak és daloskedvűek, ha hatalomra kerülnek, az tökéletes rejtély a választók előtt…”[128] Zsirinovszkij – végtére is clown – gyakrabban jelenik meg pankrációk hőseként, de azért a lakoma műfajában is derekasan helytáll: többórás filmet lehetne összeállítani olyan tudósításokból, dokumentumfilmekből, ahol a rém semmi egyebet nem tesz, mint zabál és vedel.

Épp ezért a „nép ezer gondját és baját” vállára vevő politikus alkati puritánságát a testi aszkézis képeivel lehet legközvetlenebbül kifejezni. Például nem szabad őt a lakoma helyzetében mutatni vagy ha mutatkozik, neki nem szabad átadnia magát a testi élvezeteknek. Vlagyimir Putyint például még senki nem látta rakott asztalok mellett jókedvűen falatozni.[129]

---

[128] Agafonov: Novije izbiratyelnije tyehnologii. In: *Novije Izvesztyija,* 1999. szeptember 1., 1. o.

[129] „…ételt szájába venni Putyint idáig egyetlenegyszer látták vidéki útjai során – az irkutszki óvoda ebédlőjében, ahol a közönség szeme láttára fogyasztott el egy pohár teát és egy süteményt. Közben rezzenéstelen arccal avatta be a büfésnőt egy állam titokba: »a Kremlben bezzeg nem adnak ilyet nekem«. Az összes többi esetben Putyin beérte azzal, hogy zárt falak között megebédelt a helyi hatalom vezetőivel. Ezzel pedig lemondott a nép körében zajló lakoma látványának az imídizsre gyakorolt jótékony hatásáról.” (Jelena Tregubova: Progulki sz Putyinim. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 2000. 9. szám, 7. o.) Bár igaz, hogy az „egyszerű nép” szívesen veszi, ha a magas vendégek megtisztelik asztalát, velük együtt iszik és eszik, az is igaz, hogy nem kevésbé imponál, ha a „népi hőst” nem látják enni és inni (különösen egy olyan politikai látványvilágban, ahol minden valamirevaló politikusnak kétszer nagyobb a feje a kelleténél és még a legalacsonyabb termetű sem nyom egy mázsánál kevesebbet). A

Putyin személyes alkata és habitusa szerint inkább lehetne indiai fakír, önsanyargató orosz szerzetes vagy puritán német polgár. Éppen ezt az önmegtartóztató testi habitust, önfegyelmet, zártságot, szikárságot, hűvösséget adják el erkölcsi és érzelmi értékként, morális tisztaságként, szerénységként, a kötelesség és a szolgálat, a mindig másokra figyelő, magával mit sem törődő, fizikai kockázatot is vállaló közember ethoszaként. Így jön létre a clown-politikus komoly ellenpárja a „szabadító hős”, a „nép legkisebb fia” szerepében – egy olyan nézőtér előtt, amelynek kezd elege lenni a politikai clownokból, illetve politikusai általános *elclownosodásából,* ami alól egyébként Borisz cár, ez az orosz Gargantua és az együgyű Zjuganov sem képeztek kivételt, és ki van éhezve egy kis komolyságra: valami másra.

WOLFOVICS IN FABULA

Az elközelgő „Orosz Rém” képére a demokráciát exportáló Nyugatnak és a demokráciát importáló Keletnek egyaránt szüksége volt. 1993 és 1995 között ezt a szerepet Zsirinovszkij játszotta el. Később, sokkal szerényebb hatásfokkal, mások játszották tovább. Marcona tábornokok és maffiózó üzletemberek. Zsirinovszkij mint rémkép a legkülönfélébb politikai mesék – avagy, hogy korunk szép, új szavával éljek: *forgatókönyvek* – hőse lett: hol az „orosz káosz”, hol a „Birodalom visszavág”) hol az „orosz Weimar” forgatókönyvében töltötte be a Mumus szerepét. (Később nemcsak a figurák, a forgatókönyvek vagy

---

komoly hős, az idealizált hős ugyanis nem eszik: nem a testi örömöknek, hanem szent feladatának él. Vagyis a „nem-evés” jelentése ez esetben már nem az egyszerű néppel való közösködés megtagadása, valamiféle arisztokratizmus vagy alkati sótlanság, hanem a küldetéses hős attribútuma: belső összpontosítás a nagy feladatra, az önmagára nem figyelés, az ön korlátozás és áldozathozatal.

mesék is változtak. Nem is lehetett ez másként, hiszen a változatlanság – a piac halála. Jött a „katonai diktatúra” és főként a „maffia országa” meséje, amelyekben az „Orosz Rém” szerepét sokáig Lebegy tábornok és Borisz Berezovszkij oligarcha töltötték be, nagy beleéléssel és rémtörténetet rémtörténetre halmozva.) Igaz, a nyugati és Nyugatra tartó közép-európai kormányzatok eszköztárában megjelenő és tulajdonképpen csak megújított „rém-legitimáció” („szovjet rém” vagy „vörös rém” helyett „orosz rém”) paradox módon azonos volt az oroszországi kormányzat rémlegitimációjával, úgyhogy – logikailag kellett volna oltaniuk egymást. (Ámde a politika, a lírával ellentétben, nem logika, sőt, még csak nem is tudomány. Szépművészet ugyanis.) Mert hát volt-e kézenfekvőbb érv a közép-európai országok NATO-csatlakozása mellett, mint az elközelgő „Orosz Rémre” való hivatkozás („Zsirinovszkijék már a spájzban vannak!” – „Addig csatoljatok minket, amíg csatolhattok” stb.), ámde ugyanezt az érvet forgathatták Jelcinék is a NATO-csatlakozás ellen: „Hát nem látjátok, hogy Zsirinovszkij a spájzban van és alig tudjuk tartani az ajtót?! Még az hiányzik, hogy megszegve régi ígéreteteket, kibővítsétek a NATO-t és akkor az Isten sem állíthatja meg a mi Ui-nkat!” Hasonlóképpen lehetett ide-oda forgatni Zsirinovszkij rémképét bármely helyi politikai vagy gazdasági válság esetén: „Adjatok kölcsönöket Oroszországnak, különben jön Zsirinovszkij, és ő már nem kér majd, hanem tör-zúz és elragad!” És megfordítva: „Isten őrizz, hogy kölcsönöket adjatok Oroszországnak! Ha pénzhez jutnak, nem fogják végrehajtani a reformokat, fokozódni fog a gazdasági hanyatlás, növekedni a társadalmi elégedetlenség és akkor majd jön Zsirinovszkij és mindennek vége lesz!” Vagy az egész 90-es éveket végigkísérő dilemma: „csapjon oda a NATO a szerbeknek, különben Zsirinovszkij ultrana-

cionalistái elszemtelenednek és átveszik a hatalmat - vagy: nehogy odacsapjon, mert azzal csak lovat adna Zsirinovszkij ultranacionalizmusa alá és akkor a mérsékelt Jelcin-rezsimnek befellegzett.”

Akár a mesében: lupus, azazhogy Wolfovics in fabula. De nem az a bizonyos régi farkas, akit *addig* emlegetnek, amíg egyszer igaziból meg nem jelenik, hanem egy új farkas, akit *azért* emlegetnek folyton-folyvást, hogy az igazi – ha van, ha nincs – ne jelenhessen meg, vagy ha itt van már, ne lehessen látni. Wolfovics rémfarkas-szerepe, rémfarkas-küldetése éppen a régi modern rémségek elhessegetésében állt. Ez a rém mindenkinek jó] jött Oroszországban és Oroszországon kívül, aki rémisztgetni és rémüldözni akart, mert például ez állt érdekében, de egyáltalán nem jött jól az igazi rémek maradékának, a régi, jó *modern rémeknek,* akiket Zsirinovszkij úgyszólván „lejátszott” a színpadról.[130] Mert – s ebben igazat kell adnunk minden rendű és rangú orosz nacionalistának, a liberális konzervatív Alekszandr Szolzsenyicintől a nemzeti-bolsevik vagy inkább posztfasiszta Eduard Limonovig és a nemzeti-kommunista Andrej Zjuganovig

---

130 Ld. ehhez egy orosz ultranacionalista kesergéseit 1994-ből, Zsirinovszkij elsöprő választási sikere után: „Zsirinovszkijról egy csomó mindent meg lehetett tudni – attól kezdve, hogy milyen keserű volt a gyermekkora, odáig, hogy hány és hány akadályt kellett leküzdenie az életben, amíg sikerült érvényesülnie. És mindezt apró életrajzi részletek tömegével fűszerezték. olyanokkal, amelyek a nyárspolgárok szívének mindig kedvesek, egészen odáig, hogy az LDPR vezetőjének még öltönye szabása is szóba került. Ez volt az a recept, amely szerint Zsirinovszkijt létrehozták, és meg kell hagyni, hogy személyében a média színes és tehetséges partnert talált. De mit lehetett megtudni Zjuganov, Bahtyin, Ampilov egyéni vonásairól? Mit engedtek meg róluk tudni a média irányítói? Nos, kizárólag olyan általánosságokat, hogy »engesztelhetetlenek«, »vörös-barnák«, »konzervatívok«. Nem emberi arcok, hanem ideológiai maszkok voltak.” (Alekszandr Kazancev: Na pereputyje – Vibornoje sou i glubinnaja zsizny Rosszii, In: *Nas Szovremennyik,* 1994. 2. szám, 121. o.)

– Zsirinovszkij csakugyan hamisítvány, rémhelyettes vagy helyettes rém volt. Álcár, álrevizor, ál-Hitler, ál-Sztálin vagy amit akartuk. Televíziós Osztap Bender. Rémképekkel kereskedő kisstílű politikai szélhámos, aki időben ráérzett az „orosz mumus” iránt mutatkozó keresletre és a globális média segítségével egy pillanatig sikeresen hitette el a világgal, hogy ő az, akitől rettegnie kell.

Az igazi mumusra még várni kell, bár több mint valószínű, hogy *a Mumus halott.* Mindenesetre, ha el is jön, aligha mumus képében. Ha pedig már egyenesen itt is van, mint a 2000. évi orosz elnökválasztás után mind többen gondolják, akkor annak csalhatatlan jele lesz Vlagyimir Zsirinovszkij rémfigurájának, rémületes árnyképének szétfoszlása a képernyőn. Nemcsak arról van szó, hogy nincs többé szükség ál-Mumusra, ha itt az igazi, hanem arról is, hogy a politikai rém efféle paródiája, karikatúrája rossz hírbe hozása kifejezetten rombolná az új hatalmi szerep komolyságát.

Tény, hogy Zsirinovszkij Putyin tényleges hatalomra kerülése óta a politikai kezesbárány szerepét játssza. A Duma egyik elnökhelyettesi posztját foglalja el, külső megjelenésében is teljesen megváltozott: a gondok barázdálta homlokú, felelősségteljes államférfiú ábrázatát tartja maga elé, megpróbál komolynak és tekintélyesnek *látszani* Putyin mellett vagy mögött, belföldön és külföldön, ami persze újabb, csak másfajta mulatság forrása. Ebben a kissé unalmas szerepben, amelyet már csak színeznek a régi Zsirinovszkij színes kirohanásai, politikai-üzleti karrierje[131] csúcsára ért: mindent elért, amit

[131] Bár üzleti értelemben a csúcspont talán mégis előbb volt. Egész pontosan 1999 májusában, amikor egy pillanatra úgy tűnt, hogy a Duma által Jelcin ellen kezdeményezett bizalmatlanság] indítványt a parlamenti többség megszavazhatja, és a Kreml Tatjana Djacsenko vezetésével – komolyan alkudozni kezdeti Zsirinovszkijjal. Az LDPR parlamenti frakciójának szavazataiért

Oroszországban *álrém* elérhetett. Elégedettségét alig is tudja leplezni. Kis híján el sem indult a 2000. évi elnökválasztáson (látszólag egy jelentéktelen formai hiba miatt) – 1990 óta először (!). Nem tudta eldönteni, hogyan lehet inkább hasznára Putyinnak. Mert a nagyképű *politikai fontoskodó* új szerepkörében Zsirinovszkij most Putyinért aggódik. Az a nyugalom, amellyel a hivatalos elnökjelöltek listájáról történt kihúzását fogadta, oly zavarba ejtő volt, hogy újságírók rá is kérdeztek és ő kénytelen volt mentegetőzni:. *Kérdés:* Vlagyimir Volfovics, úgy emlékszem, hogy nemrégiben, a dumaválasztások előtt, amikor a pártlistákkal az a kalamajka volt és nem akarták bejegyezni indulásukat a választáson, akkor maga kis híján megverte Vesnyákovot (a Központi Választási Bizottság elnökét – *Sz. Á.*). Most meg mintha túlontúl nyugodtan fogadta volna, hogy nem indulhat az elnökválasztáson. Hogy kell ezt érteni: kezd hozzászokni a dologhoz vagy már nem is olyan fontos? *Válasz:* Én nem vagyok nyugodt. Ez az egészségemre mért csapás volt. Nem kizárt, hogy ez három évet vett el az életemből. Nagyon a lelkemre vettem. Csak tudja, egyszerűen uralkodtam magamon, mert megértettem, ha kimutatom az indulataimat, akkor esetleg hamis kép fog kialakulni rólam."[132] Hát így beszél manapság

---

cserébe átengedték volna neki és embereinek a *Transznyefty* irányítását. (A *Transznyefty* egyike a nagy állami monopóliumoknak: kezében tartja Oroszország minden fontos nyersanyagszállító vezetékét. Különféle, megfoghatatlan machinációkkal ennek a vezetéknek az ellenőrzése – szakértők szerint – legalább havi 8-10 millió dollárt hozhatott volna Zsirinovszkijék konyhájára.) Amúgy, ínséges időkben Zsirinovszkij ennél szerényebb jövedelemmel kénytelen beérni: „Zsirinovszkij elvi politikai állásfoglalásai sokba kerülnek. Irigyei azt állítják, hogy az ár esetenként elérheti a kétmillió dollárt is. „ (Ld. minderről részletesebben: Alekszandr Maljutkin. Zsirnyefty. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 1999, 18. szám, 7-9. o.)

[132] Szvetlana Szorokina: Geroj Dnya, NTV. In: *Mir za Negyelju,* 2000. 6. szám, 2. o.

Zsirinovszkij, a rettentő. S hogy a hatás még rettenetesebb legyen a kampányból történt ideiglenes kizáratásának lehangoló históriáját megtoldja egy szívtépő személyes emlék felidézésével: „Én mindig így jártam. Már kora gyerekkoromban is. Amikor mindenkit felvettek, engem nem vettek fel úttörőnek. Az óvodából is kizártak. Nem sok olyan gyerek volt, akit még az óvodából is kizártak. Engem igen. Az általános iskolából háromszor zártak ki.”[133] Ez az a pont, ahol az értő közönség már nem hangtalanul rázkódik, hanem nyerít és sír a röhögéstől. A hab a tortán, mert az is van, hogy a legfelső bíróság – felülbírálva a választási bizottság döntését – mégis engedélyezte Zsirinovszkij indulását. Ezzel Zsirinovszkij amúgy is kis szerepe („nincs igazság, mert nem indulhatok az elnökválasztáson!”) még kisebbre zsugorodott. Azért lehetett és talán azért kellett indulnia az elnökválasztáson, hogy ezzel is többen menjenek el szavazni. A Kreml legfőbb aggodalma 2000. március 26-án ugyanis az volt, hogy a szavazás esetleg érvénytelen lesz: Putyin győzelme annyira biztos, hogy sokan el sem mennek szavazni. Így hát egy leüthető bábfigurával több került az elnökválasztás játéktáblájára, amelyen Putyin a király. A régi rém sehol.

EPILÓGUS: MEIN KAMPEC

Oroszország, az ő boldogtalan sorsa és Vlagyimir Volfovics Zsirinovszkij, amint tenyerébe hajtva boltozatos homlokát, a *gondolkodó ember* töprengő arckifejezésével és a *küldetéses ember* kérlelhetetlen szigorával fölébük hajol, hogy *sine ira et studio* megvizsgálja, miért is *éppen neki,* a birodalmi végek árvájának, Alma-Ata „langyszívű sihederének”, a sikertelen fővárosi örökdiáknak, mellőzött

---

[133] Uo.

hivatalnoknak, megvetett szovjet kis embernek („szovok”-nak) *kellett jönnie* (mert hogy kellett, annak Oroszország és az ő sorsa a megmondhatói!), Salom Kulturális Egyleten, KGB-n és Jelcinen által homályosan, hogy beteljesedjen az idők szava, megmentse az ő Oroszországát: új sorsot szabjon neki abból a pompás ideológiai szövetből, amelyet a hóna alatt szorongat… Minden bizonnyal így rémlik fel, magyar közönség előtt Vlagyimir Volfovics kolosszális alakja, Oroszország megmentőjének és a Világ Rémének kettős, ám egyaránt megnyerő szerepében, annak a könyvnek lapjairól, amelynek szerzője – maga Vlagyimir Volfovics – három megindító és tanulságos beszélyben és egy terjedelmes függelékben az olvasó elé állítja őt. Mert az *Oroszország sorsá*nak hőse és szerzője – Vlagyimir Zsirinovszkij – ízig-vérig irodalmi alak. Nem a könyv Zsirinovszkij irodalmi munkásságának része, hanem ő maga. Mert politikai karriert csinálni, választási sikert elérni, politizálni Oroszországban sem politikai, hanem *médiateljesítmény.* Se szeri, se száma azoknak a politikai pártoknak politikai személyiségeknek és eseményeknek, amelyek és akik a tömegmédiumok világából léptek elő, itt találták ki, itt csinálták meg, innen vetették be őket a köztudatba. Egyre kisebb távolság választja el a hagyományos politikai színpadot a televíziós bábszínpadtól: a *Bábuk,*[134] az egyik

---

[134] Az 1995 óta az NTV tévécsatornán sugárzott *Kukli* (vagyis ‘Bábuk’ és/vagy ‘Bábok’, a műfajt teremtő francia *Les Guignols* dm ének tükörfordításaként) lényegében a magyar *Uborka* megfelelője, a magyar változathoz képest azzal a különbséggel, hogy a politikai szatíra nagymestere, Viktor Senderovics által írt forgatókönyv összehasonlíthatatlanul élesebb kritikát gyakorol az orosz politikai élet szereplői fölött, és az orosz politikusok bábui is jórészt abban a párizsi műhelyben készülnek, ahol a *Les Guignols* figurái. (Ld. ehhez: Marionyetki vszeh sztran. In: *Ogonyok,* 1996. 31. szám, 19-20. o.) Épp nemrégiben robbant ki kisebb botrány az előbb kormányfővé, majd megbízott elnökké kinevezett – és időközben elnökké is választott – Vlagyimir Putyin tagadhatatlanul

legnépszerűbb orosz tévéműsor szereplői esetenként ismertebbek mint politikusok, akikről mintázták őket. Sőt, mintha a képmás és modell közötti viszony megfordulna: mintha előbb lenne a karikatúra és utána a politikus, előbb a bábu és utána a báb. Ha a televíziós képernyő egyszer s mindenkorra kihunyna, megszűnne

---

nem túl rokonszenves bábujának képbe kerülése körül. Állítólag maga a modell sem lelkesedett túlságosan bábujáért (talán azért sem, mert a kinevezését követő első időkben sokan hajlamosak voltak őt a „Kreml bábjának", „Berezovszkij bábjának" stb. nevezni), na de kit érdekel a politikusok ízlése ott, ahol ugyebár sajtószabadság van? A nép nevetni akar és ehhez minden politikusnak jó képet kell vágnia, még ha épp rajta nevetnek is. Aki erre sem képes, azt tényleg lenevetik a politikai színpadról. Igaz, hogy Guszinszkij NTV-je egy markáns hatalmi-tulajdonosi klán érdekét sugározza és az 1999-es évben a Luzskov–Primakov páros mögé sorakozott föl a Kremllel szemben, de az is igaz, hogy Senderovics műsora más politikusokkal sem bánt kíméletesebben. Ámde Oroszországban új idők új szelei fújnak. Az új elnök, Putyin *szimbolikusan* nem annyira Borisz cár pompázatos történelmi, mint inkább Andropov főtitkár szürke és titokzatos adminisztratív szerepébe öltözött be, és mediatizált komolysága, szigora, ridegsége az orosz földön utolsó, bár rövid életű személyi hatalmat – Andropovét – idézi. A jelek szerint a szerep, illetve szerepkényszer kiváltja a régi alattvalói reflexeket is. Így például a Szentpétervári Egyetem vezetése, élén a rektorasszonnyal – tehát egy munkahelyi kollektíva, Putyin egykori tanárai – nyilvános levélben tiltakozott a Putyint ellenszenvesen beállító bábfigura felhasználása ellen. Kétségtelen, hogy mivel az NTV másfél éve következetesen a Kreml ellentáborához tartozik, egy ilyen ellenszenves Putyin-báb bemutatása a választási kampány időszakában aligha volt a puszta véletlen műve. Ahogy persze nem volt az a pétervári egyetemi tanárok tiltakozása sem. Ld. ehhez: Holujazs mozset povregyity imidzsu Putyina gorazado bolse, esem vszje programmi „Kukli" vmesztye vzjatije (Interjú Viktor Senderoviccsal. In: *Mir za negyelju,* 2000. 5. szám, 8. o.) A felháborodott, a hivatalos politikával korábban is összekoccanó Viktor Senderovicsnak valószínűleg igaza van abban, hogy „A talpnyalás többel árthat Putyin imídzsének, mint az összes *Bábuk* együttvéve", de nem biztos, hogy ez az imídzs még mindig az az imídzs, amire Senderovics gondol. Először is egy dolog egy

a Zsirinovszkij nevű fényjelenség is, ez a politikai optikai csalódás és csalás.

Ha az előbb azt állítottam, hogy Zsirinovszkij saját irodalmi munkásságának része, azaz mind a politikai szörny – a Sárkány –, mind az azt ledöfő, Sárkányölő Szent György szerepében nem egyéb irodalmi fikciónál, pontosabban egy fikció karikatúrájánál, akkor

---

politikust kifigurázni az elnökválasztási kampány finisében, és más dolog akkor, amikor már megnyerte a választásokat és berendezkedett a hatalomban. Másodszor Putyin sokat látott, fiatal szakemberekből álló kampánycsapata kifejezetten egy végtelenül komoly imídzszel hódította meg idáig az oroszországi társadalom csaknem kétharmadának tetszését. *Putyin imídzse a magát és feladatát végtelenül komolyan vevő, moralista, puritán politikus, egy „belülről vezérelt", tehát régi vágású modem politikus képének* a *mediatizációján alapul.* A hatékony szakember-bürokrata, a mosolytalan és kifürkészhetetlen arcú felderítő és a szigorú pártfőtitkár autoritás-típusai ebben a szerepben mintegy összeadódnak. Mindenesetre a szokatlanul komoly, ugyanakkor minden fellengzősséget, plakátszerűséget, öntetszelgést nélkülöző imídzs csakugyan rosszabbul tűri a nevetést, mint Jelcin imídzse tűrte Borisz cár eredendően komolytalan szerepében. (Hogy személy szerint Putyin hogy tűri, mellékes. Tűrje, ha egyszer ő az államfő.) Hogy Putyin imídzse milyen rosszul tűr, azt a szentpétervári egyetemi oktatók levelén kívül az is tanúsíthatja, hogy 2000 februárjától a *Kukli* forgatókönyveit már nem Senderovics írja, az NTV *Itogi* című vasárnap esti hírműsorának vezetője, Jevgenyij Kiszeljov pedig – éles ellentétben addig következetesen támadó hangvétel ével – február végétől megenyhült Putyin iránt. Talán szerepet játszhatott ebben Rem Vjahirjev, a félállami Gazprom vezetője is, aki lelkes tagja volt a Putyin elnökké választásának támogatására nagyvállalkozókból alakult kampánycsapatnak, és saját gazdasági túléléséért is küzdött. A Gazprom birtokolja az NTV részvényeinek 30%-át és nemrég jelentette be, hogy még 10%-ot készül megvásárolni, nem beszélve arról, hogy az NTV által felvett hitelekért is a Gazprom áll jót, márpedig ezek között szép számmal akadtak olyanok, amelyeknek visszafizetési határideje éppen az elnökválasztás heteiben-hónapjaiban járt le. Ami azt illeti, a tele-karikatúra, föltéve, hogy nem a politikai talpsimogatás műfajában készül, mint például Magyarországon, olykor másutt is botrányt kavar, ha persze másként is. Legutóbb éppen a francia

természetesen nem arra gondoltam, hogy egy vagy több könyv és számtalan brosúra politikai jelentőségre emelheti hősét és szerzőjét a poszttipografikus tömegkultúra korában (hacsak nem akad valamely anakronisztikus – teokratikus vagy ideokratikus – államban üldözőjére és betiltójára). Az *Oroszország sorsa* nem önmagában, hanem a telerém képével együtt áll és bukik: kellék, tartozék, a kép meghosszabbítása. Akár abban az értelemben, hogy a könyvet a telerém képe adja el és akik megveszik, mintegy „hozzáolvassák” a képhez, akár közvetlenül is képként. Vlagyimir Zsirinovszkij, a „Könyves Ember” – *mint író, mint ideológus, mint gondolkodó* – amint könyveit dedikálja, amint könyvei fölé hajol, amint könyvet ír stb.

Maga az *Oroszország sorsa* választási klipekben, spotokban elbeszélve hatásos lehetne, szövegként azonban úgy hat, mint egy kacagtató paródiagyűjtemény. Megtaláljuk benne a sztálini *Kratkij kursz* („A történelem tanulságai” rész), a *Mein Kampf* (Az utolsó csapás délre) és a *Sto gyelaty?* (Az én nézőpontomból) karikatúráját egyaránt. A könyv egyáltalán nem egy tébolyult politikus vagy politikai szédelgő programja, hanem egy üzletember médiavállalkozása, amely végső soron nem a helyi politika, hanem sokkal inkább a globális tömegkultúra területén zajlik. Végtére is a politikai rém nemcsak akkor érdekes, ha rémségeket beszél a kamerába, hanem akkor is, ha e rémségeket papírra veti

---

Canal+ Les Guignols-ját érte heves sajtótámadás. (Ld. erről: La semaine noire de Canal+. In: *Nouvelle Observateur,* 2000. március 9-15. 40-43. o.) Talán csak Angliában van igazán jó dolguk clownoknak. A *Spitting Image*-ben (‘Kiköpött másuk’) egyáltalán nem megy durvaságszámba, ha az egyik jelenetben egy érdeklődő állampolgár a hírhedetten stupid miniszter koponyáját felnyitva – „Nézzük, mit tartogat benne!” felkiáltással – szardarabokat kezd onnan fintorogva kipiszkálni.

(Zsirinovszkij könyvét számos nyelvre lefordították). Szerzője és hőse sem nem „új Puriskevics” a Fekete Százak élén, sem nem „új Hitler”, sem az „örök Arthuro Ui”, hanem egy mesehős, a csapdahelyzetekből alakváltoztató képességével kikeveredő *Barba-papa* a népszerű francia rajzfilmsorozatból. Zsirinovszkij beszédmódja tele van Barbatrükkökkel. Liberális-demokrata vagyok, ámde hopp! Barbatrükk! – átmenetileg diktátorotok leszek, mert egyelőre nektek még autoritárius rendszerre van szükségetek. Orosz ultranacionalista vagyok, ámde hopp! – Barbatrükk! – a nemzeti hovatartozást nem ismerő, planetáris együttműködés híve is. Örök békét, stabilitást, tárgyalásokat, kompromisszumokat akarok, ámde hopp! – Barbatrükk! – engedjetek meg nekem még egy utolsó, de tényleg legutolsó háborút – Dél ellen. És így tovább, a legrosszabb végtelenségig. Zsirinovszkij nem politikai tényező, hanem tömegkulturális funkció: nevel, szórakoztat, mederben tart, ápol és eltakar – mikor mit, mikor kit –, szükség szerint. Politikai szempontból semmit nem jelent, annak bejelentésén kívül, hogy a modernitás e jellegzetes képződményeinek – a politikának és apolitikusnak – kampec.

VII. FEJEZET

BORISZ SZTÁR ÉS A SZTÁREVICSEK

> 1997. szeptember 17-én orjoli látogatása során a nép körében Jelcin tréfásan „Első Borisznak” nevezte magát. A tréfához egyetlen megjegyzést fűztek, hogy ugyanis helyesebb lenne őt „Második Borisznak” nevezni, mivel az „Első Borisz” elnevezés már örökre Godunov cárt illeti meg.[135]

> „Végső soron az a kérdés, hogy ezen az alternatíva-nélküli elnökválasztáson tulajdonképpen minek is fogják megválasztani V. V Putyint? Oroszország törvényes elnökének vagy ‘Borisz cár’ egyetlen jogos örökösének, minden oroszok soron következő uralkodójának?”[136]

> „Mikor az idősebb Putyin két nappal halála előtt, a kórház ablakából hatalmas kocsikaraván kíséretében látta feltűnni fiát, büszkén így szólt: »A fiam, akár a cár«.”[137]

Oroszországban megint beköszöntött a „zavaros időszak”, a *szmuta,* a káosz, a „beszpregyel”, a „volja”,

---

[135] Ld. erről: Szergej Ivankov: Borisz Groznij. In: *Kommerszant*, 1997. 35. szám, 18-19. o.

[136] ‘Ujgyot li Putyin iz „szemji”? In: *Vosztocsno-Szibirszkaja Pravda*, Irkutszk, 2000. február 16. (Újraközölte: *Kommerszant–Vlaszty,* 2000. február 22. 23. o.) Amennyiben – írja a cikk szerzője – Putyinra az első fordulóban a szavazásra jogosultak több mint 60%-a szavaz, a választások népszavazás jellegét öltik, maga Putyin pedig a nép akaratának egyetlen politikai kifejezőjévé, vagyis olyan felhatalmazást nyer, ami bármire feljogosítja, arra is, hogy megváltoztassa az alkotmányt. „ (Uo.)

[137] D. Pinszker: Vlagyimir Putyin – Poszlednyij patron. In: *Itogi,* 1999. 37. szám, 18. o.

egyszóval az interregnum. Interregnum után pedig, mint tudjuk, jön a regnum, jön a rettenetes cár, a „bonapartista fordulat”, az, „ellenreform”, a „keményedés”, a rendteremtés, az auroritárius fordulat avagy – a legújabb szlogent idézve – a „törvények diktatúrája”. Beköszöntött hál és jön, jön, hegyeken át szökellve, csak az a kérdés, hogy mi? Mert a modern történelem minden rettenetes fordulata, jellegzetes képződménye, ilyen-olyan megrázkódtatása, sorsfordító eseménye – forradalom, polgárháború, diktatúra, rendteremtés, alkotmányozás, választások, a szuverenitás kivívása és elvesztése – mindez most már csak névleg jön, egész pontosan *képleg:* a képernyőn által ugyanis, az *adásidőben* szimulálva. Igazi zavaros idő napjainkban csak *az adásidő kizökkenéseként* (például adáskimaradásként vagy műsorváltozásként) képzelhető el, mint arra az emlékezetes 1990-es bukaresti, az 1991-es év 1993-as moszkvai telecsínyek vagy az *1991-es* magyarországi taxis-blokád szolgáltak meggyőző példákkal. *A győztes politikus pedig arról ismerszik meg, hogy képes helyreállítani az adásidő normális rendjét és folytonosságát.* Vlagyimir Putyin, Oroszország új elnöke kétségkívül ilyen politikusnak látszik.

A PÉNZ FOLYIK

Ahogy az üdvtörténet vallási képzeteiből és fogalmaiból a modernitás történelmi szükségszerűséget, racionális célt és értelmet konstruált, úgy dekonstruálja most e modern fogalmi gépezetet a „posthistoire”, hogy esztétikai formakategóriákban oldódjon föl eredeti jelentésük halálra unt ideologikuma. *Szmuta, raszkol, álcárok, nép, glasznoszty, kommunista visszarendeződés, liberális nyitás, orosz csoda és orosz katasztrófa, Borisz cár és Nyemcov krónprinc vagy Putyin trónörökös,*

„kollektív Raszputyin” és kegyenc-rendszer, Duma és kozákság – mindez most már csak meg annyi látványosság, egzotikum, költészet, kitaláció, mese a képernyőn, némi habbal (szappanhabbal, természetesen!), a prózai hatalmi viszonyok átköltése, a pénzidő művészi elváltoztatása, a szellemi katyvasz teremtő formába öntése, az alaktalanság és személytelenség szereppé gyúrása és személyiséggé stilizálása – a nézőközönség tetszésének megnyerésére és az adásidő nézettségének fokozására, ami nélkül szinte lehetetlen a „politikaárut” eladni, s az adás folyamot reklámbejátszásokkal szecskává aprítani. Hiszen magas nézettségi és tetszési mutatók híján elmaradnának a reklámmegrendelések, s velük együtt a bevétel is.

Az érvényét, titkát, értelmét vesztett, részekre szakadozott, következésképpen *szemlélhetetlen* világot az adásidő alakítja át *szemléleti egésszé,* műegésszé, mely – József Attila esztétikai fejtegetéseit idézve – úgy állja el előlünk a szemlélhetetlen világegészt, miként napfogyatkozáskor a Hold a Napot. Így teljesül be a Modern Esztétika próféciája, így lesz *műalkotás az egész világ.* Műalkotás, mely persze – miként az a bizonyos „egész világ” is – *eladó.* A mikroforradalmaknak, mikroháborúknak, mikronépirtásoknak, mikrogulágoknak, telepuccsoknak és telecsínyeknek, a mindenféle vozsgyok, führerek, álcárok fellépésének és lelépésének, fasiszta vagy kommunista fordulatok és etnikai tisztogatások, pogromok veszélyének vagy tényének, parlamenti választásoknak, népszavazásoknak, korrupcióellenes hadjáratoknak *nemhogy történelmi horderejük, de legtöbbször még politikai tétjük sincs, avagy – ami ugyanaz – egyetlen politikai tétjük a pénz.* Igaz, a politikától, akár „belőle”, akár „érte” éltek is, akik csinálták (a hivatásos politikusok ugyanis), soha nem volt idegen semmi, ami pénz.

A politikai hatalmat minden időkben szívesen váltották pénzre, a pénzhatalmat pedig politikai befolyásra és a politikai hatalomból való részesedésre. Végtére is a pénznek nincs szaga, a politikai hatalom viszont „szagos”, sőt, néha egyenesen bűzlik! Ismeretes, hogyan ragadta orron e dögletes bűz egykoron a dán királyfit, Hamletet. Ám ettől még a modern politika *külön játéktér* volt, sajátos szakmai tudással, sajátos tétekkel, célokkal és eszközökkel, játszmákkal és lejátszási módokkal. A posztmodernitásban, melyben Oroszország *és* a történeti Kelet-Európa (közepétől a széléig) ma élen jár (mert mint írva vagyon: utolsókból lesznek az elsők!), *a politika a pénz egyik játéka, egyik játszmája csupán, miként azt Magyarországon is mind elégedettebben tapasztalhatjuk: a haladás leírhatatlan!* A szó szoros értelmében. A *pénz–áru–pénz* régi piaci képlete helyett új képlet született, amely így írható fel: *pénz–hatalom–pénz.* Gille Deleuze szerint „a pénz az, ami evilágban uralkodik, ami kommunikál, és ami ez idő tájt hiányzik, az a pénz modern elméleten.[138] De most már valószínűleg a pénz modern elmélete *sem* hiányzik. Csak éppen a pénz modern elméletéből is a pénz beszél. Valami csakugyan hiányzik, de hogy mi is, azt ez idő szerint *sen*ki *sem* tudja. Vagy ha tudja, nem akarja tudatni. Úgyis reménytelen.

Ámde maradjunk kedves tárgyunknál, Oroszországnál, a „Pénz hazájánál”, a *legpénzesebb* országnál, ahol már legalább öt éve nem a rubel, hanem a *baksz,* e hamisítatlan *orosz* fizetőeszköz az úr. (Így mondják legalábbis a dollárt újoroszul.)[*] –*Nos,* Oroszországnak a bőre alatt is pénz van. Nem csoda, ha e pénztől túlcsorduló országból röpke tíz-tizenkét esztendő alatt – hivatalos, tehát szerény becslések

---

[138] Gilles Deleuze: A filozófiáról (beszélgetés). In: *Pompeji,* 1994. 4. szám. 170. o.

[*] *Bucks* fonetikusan (*a dig.*)

szerint is – négyszázmilliárd dollár csorgott át a globális pénzpiac kifürkészhetetlen hajszálcsatornáin és a kriminális világgazdaság pénzmosodáin a pénzszomjtól gyötört Nyugat, továbbá Észak és Dél kitikkadt és kiszikkadt pénzpiacainak pusztaságaira. (Az orosz Központi Bank igazgatója a pénzfolyás sebességét még 1999-ben is havi 1 milliárd dollárra becsülte.) *A pénz folyik.* A folyásirányt pedig a gazdasági terepviszonyok határozzák meg. Nem csoda, ha a pénz áztatta, pénzben tocsogó, pénztől fuldokló Oroszországba nemigen csorgott Nyugatról tőke, sem beruházások, sem nagyszabású hitelnyújtás formájában: minek, ha még tőkeexportra is futja nekik? Mindez érthető: pénz-földvízrajzi szempontból ugyanis Oroszország fent van, a Nyugat pedig lent. Úgy is mondhatnánk, hogy pénzügyileg Kelet-Európa Nyugatra lejt. De hát minek is folyna pénz oda, ahol úgyis van belőle bőven? Ha nem is mindenkinek. A pénzben bővelkedő országok lakossága általában nagyon szegény. Mindenesetre van annak, aki el nem issza – Oroszországban is!

ITT A SZMUTA, ITT VAN ÚJRA...

Hol vannak már a történelem régi szép interregnumai, az átmeneti korok, a zavaros idők?[139] *Jégkorszak – olvadás – pangás – szmuta* – valaha az orosz történelem négy évszaka volt ez, melyek még a szovjet világban is legfeljebb évtizedenként váltogatták egymást. Ha pénz nem is, idő volt bőven. (Oroszországban – mint ismeretes – az idő nem pénz volt, hanem állam.) A sztálini állam jégkorszakát szép rendben hruscsovi olvadás, majd brezsnyevi pangás és gorbacsovi szmuta követte. Ma azonban, mióta a történelem és a történelemformáló politika már nem

---

[139] Ld. ehhez: Szvák Gyula: *Cárok és kalandorok* (A „zavaros időszak” története). Kossuth, 1982.

saját jogán, hanem csak esztétikailag áll fönn, vagyis a hatásosság, az érdekesség, a szórakoztatás és játékszenvedély tartja életben, az orosz évszakok szinte naponta, sőt, olykor naponta többször is váltogatják egymást. Mondjuk, 1996. szeptember 28-án reggel szmutára ébredünk, Jelcin megint sehol (talán már nincs is, talán már meg is halt), délben Csubajsz felállítja a CSEKÁ-t (szó szerint, de most már csak a posztmodern szójáték kedvéért, és persze az adócsalók, nem adózók, adómegtagadók elrettentésére, tehát merőben gazdasági okokból), délután a szeparatista légiók feldarabolják Oroszországot, estére pedig a feltámasztott elnök ukázzal „gyűjti össze” a szerte iramló „orosz földeket”, újra eggyé álmodva birodalmát: „Jó éjszakát gyerekek! Térjetek most már nyugovóra, álmodjatok ti is szépeket!”

Egyszóval, itt a szmuta, itt van újra, s – a költővel szólva – most is szép, mint mindig nekem! Hogy itt van, az most már abból is kitetszik, hogy – mint orosz „szmuták” idején rendesen – megint színre léptek (pontosabban szólva: képbe tolakodtak) az álcárok, az önjelöltek, a név és rangbitorlók (a „szamozvanyecek”), hogy egymást lökdösve, túlkiabálva, túljátszva megelevenítsék (azaz képernyőre vigyék) az orosz „zavaros idők” (a „szmuta”) történelmi végjátékát – „Ki lesz a cár ma?” –, persze, a posztmodern idők szellemében – szappanoperaként: „Ki lesz a sztár ma?” Amikor hivatásos politikusok, dilettánsok, szédelgők, pojácák és politikai gyöngeelméjűek egyaránt a cár szerepében igyekeznek sztárrá válni az orosz médiában, akkor persze mindenekelőtt sikert, tehát pénzt remélnek. Pontosan úgy, ahogy a televíziós show-business bármely szereplője. A hivatásos politikus modern típusától eltérően a posztmodern politikus már nem a politikáért és a politikából él, hanem egyes-egyedül a pénzből és a pénzért. S épp ezért nem is a politikába, hanem a pénzhiányba és ebből következőleg

a képhiányba hal bele, nem a történelemből marad ki, ha egyszer megbukik vagy ejtik, hanem a műsoridőből.

De miért épp *a cár képe* megnyerő az egyre posztmodernebb Oroszországban, jóllehet sem a legitimizmus, sem a cárimádat, sem holmi nosztalgikus monarchizmus nem öltött egyelőre tömeges méreteket? Nemrég még szegény II. Miklós és családja földi maradványait is alig akarták eltemetni! Mondta is a vértanú cár nevét viselő moszkvai Glovinszki-temető templomának papja, Mihail Ardov plébános, hogy „nem méltó az orosz nép az igazi monarchiára”: „a monarchia restaurálása a mai Oroszországban egyáltalán nem időszerű. Arra az igazi cári hatalomra, ami korábban volt nálunk, a nép nem méltó, mert mindmáig nem eszmélt rá szörnyű bűnére – a cárgyilkosságra. Ami pedig a cári hatalom operettváltozatát illeti, amit Angliában látunk, egy efféle cárnak nálunk semmi esélye sem lenne tömegtámogatásra.”[140] Ne feledjük persze, hogy az orosz autokrácia bizánci-eredetű hatalmi ideológiája a cári hatalmat nem egyszerűen Istentől eredeztette, de a cárt konkrét személyében is „földi Istennek”, az Úristen ikonképének megtestesülésének tekintette. Vagyis a cárgyilkosság tulajdonképpen Istengyilkosság volt, s nem olyasfajta forradalmi törvényszékek által meghozott, jogilag is megalapozott ítélet végrehajtása, amelynek következtében egykor az angol és a francia király is fejét vesztette. Amilyen kevéssé volt jogilag megalapozva a cári hatalom, éppoly kevéssé volt szükség a jogi alapra a cár kivégzéséhez. II. Miklós, lemondván a trónról (nota bene: ehhez az orosz monarchisták szerint eleve nem is volt joga!), tulajdonképpen *álcárnak* bizonyult, akinek már csak ezért is lakolnia kellett. Kivégzése a népi és papi-értelmiségi köztudatban *nem jogi, hanem vallási*

[140] In: *Ogonyok,* 1997. 29. szám, 54. o.

értelemben vált botránnyá vagy ünneppé: az egyik tábor számára Isten halálát és a világvégét, a másik számára a hamis Isten, vagyis az Anti-Krisztus pusztulását és a földi Paradicsom eljövetelét jelentette. Ha a cár halott, minden halott, minden a bűnösség állapotába süllyedt, és mindaddig ebben az állapotban is marad, amíg meg nem születik az új cár, és a hit vissza nem költözik a bűnös és bűnbánó teremtmények szívébe.

Ám ha ez így van, ha az „orosz nép még nem eszmélt rá bűnére” és „méltatlan a monarchiára”, akkor miért és milyen értelemben tetszett meg neki annyira a monarchia eszméje a szovjet rendszer összeomlása után? Miért *kellett* a posztszovjet korszak orosz politikusainak a cár – a „Földi Isten”, a „felkent”, más szóval a Messiás vagy Krisztus – *képében és névalakjában* megjelenniük, ha sikeresek vagy legalábbis félórára sztárok szerettek volna lenni? (Mert az orosz politikai életben – Andy Warhollal szólva – ma már mindenki lehet félórára cár!) Mondjuk, miért öltötte magára, ha nem is azonnal, de legalábbis második elnökségétől kezdődően *a cár virtuális névalakját* és *hatalmi habitusát* a demokratikusan (értsd: sok-sok pénzzel és sok-sok képpel) megválasztott orosz elnök, Borisz Jelcin?[141] Miért nem

[141] Olyannyira, hogy mikor fél évvel az elnökválasztás előtt, 1999 szilveszterén, a 2000. év küszöbén búcsút intett a hatalomnak (mellesleg éppoly hatásosan, szinte *karneváli módon* távozva a kremli palota díszletei közül, amilyen hatásosan egykor berontott ide), akkor nehéz volt eldönteni, hogy „uralkodását” a cár vagy az elnök teljesítményeként méltassák-e, és akadt, aki lemondását a „trónról” II. Miklóséhoz hasonlította: „Minden történelmi analógia sántít, természetesen, mégis észre kell vennünk, hogy Romanov Miklós sorsa óriási hatást gyakorolt Borisz Jelcin sorsára. Az utolsó orosz cár végzetes figuraként tűnt fel »Borisz cár« életében, még azokban az időkben, amikor szverdlovszki első titkárként eltöröltette a föld színéről az Ipatyev-házat (ez volt az a ház, ahol a cári családot a kivégzés ük előtti hetekben házi

elég a hatalom belső igazolásához a demokratikus választásokon elért győzelem, miért kell a hatalom legitimációs alapját – igaz, már nem ideológiailag, csak esztétikailag, nem az eszmék, hanem a kép erejével – mintegy még egyszer megvetni, tradíciót és karizmát is szimulálva hozzá? Miért nem elég a törvényes előíráson és racionális szabályokon nyugvó legitimitás?

őrizetben tartották – *Sz. Á.).* És éppen II. Miklós vált, ha talán öntudatlanul is, Oroszország elnökének politikai eszményképéve. *Akár az utolsó orosz cár, Jelcin is lemondott a trónról, de Miklóstól eltérően, annak adta át a hatalmat, akit magánál erősebbnek tartott.* S mégis amikor ezen a szilveszterestén Borisz Nyikolajevics búcsút vett az »oroszországi polgárokról«, akkor nem »Borisz cárként«, hanem Oroszország első elnökeként vett tőlük búcsút." (In: Lidija Andruszenko: Prezigyent ili car? In: *Mir za Negyelju,* 2000. január 29.–február 5., 3. szám 1. o.) A tétova megfogalmazásmód jól mutatja, miben állt mindig is az orosz hatalom felfogás sajátos – teológiai eredetű – irracionalizmusa: nem a politikai számítás vagy racionális belátás, nem a jog és törvény hatalma készteti a „cárt" a hatalomtól való megválására, hanem az „erőtlenség", a karizma elvesztése. Nem a fizikai erőtlenségé, hanem a spirituális erőtlenségé: hogy már nem *képes* korlátlan hatalmú, a semmiből – ukázaival – világokat teremtő Isten lenni orosz földön. Természetesen, a valóság ez esetben egyetlen ponton sem felel meg ennek a hatalomról szőtt médiafantazmának (a lemondás időzítése, bejelentésének módja, az utód kiválasztása stb. nem valamilyen személyi döntés, hanem politikai technológusok egész hadának a leleménye volt, és már nyár végén a lehetséges forgatókönyvek egyike). Ámde a politikai hatalom mediatizálása éppen arra szolgál, hogy a „nyers", önmagában élvezhetetlen és érdektelen „valóságból" a helyi kultúra konyhájának megfelelő ízű és fűszerezésű „fogást" készítsenek. Ha a hatalomváltásnak ez a frappáns kicsit misztikus, kicsit karneváli – elképzelésmódja közelebb áll az orosz fogyasztóhoz, mint a racionális-formális procedúrákhoz kötött hatalomváltás elképzelése, akkor ezt kell „szeretni", ezzel lehet mind magát a politikust, mind az általa piacra dobott politikai árut „eladni". Az „orosz elnök" lemondása ne racionális legyen, hanem *szép* (váratlan, bravúros húzás, olyan, mint egy csattanós poén, mint az orosz deszantosok váratlan megjelenése Koszovóban az amerikai csapatok megérkezése előtt, 1999 nyarán). Az eredetileg vallási irracionalizmus esztétizálódik. A cári hatalom „misztikája"

Miért kell a racionális elfogadáshoz némi irracionális kötőanyag is?

A voksok száma, a *puszta szám* Oroszországban szükséges, ám nem elégséges feltétele a legitimitásnak. A szám, a százalékos eredmény, lett légyen mégoly meggyőző, valahogy nem az *igazi.* Az *igazi hatalom* nem külsőségeken, nem belátáson, nem a formális jogon alapul, hanem valami ésszel felfoghatatlan erőn, isteni végzésen, sorsszerűségen. A számhoz kell még valami (egy kis bolondság, karizma, tradíció is), ami az archaikus és modern „hit" vallási és ideológiai irracionalitását átmenti az esztétikum túlvilágára, ami megfosztja a számot hamis komolyságától, és a hatalmat a „hit, remény, szeretet" függvényében jeleníti meg, persze csak képileg. (Nem véletlenül volt Jelcin már idézett választási szlogenje 1996-ban: „Hiszek. Remélek. Szeretek." Hozzátehette volna: „Tehát vagyok." Még közelebbről: „Tehát orosz médiapolitikus vagyok.")

A hit nem mond ellent a kép technikai médiumának, hiszen az is hiten, sőt, a kép és a valóság mágikus azonosításán alapul. Mind a szám pozitivista mítoszát, mind a mágikus hitet most már a televíziós kép médiuma közvetíti. Ebben az értelemben ez is, az is a posztmodern politikára jellemző *tele-legitimációnak* felel meg. A tág értelemben vett technikai kép kiszínezi, tömöríti, „privatizálja",

---

elsődlegesen esztétikailag, mint a hatalom szépsége (s nem feltétlenül jósága, igazsága, isteni eredete és jellege) jelenik meg. A politikai hatalom mediatizálásának technológiai eszközei (techno-telemédiumok) ti. módja (esztétizálás) mindenütt azonosak a világon, de abban, hogy mit mediatizálnak, mit szimulálnak, a helyi kultúra archetipikus motívumai a meghatározóak: a hatalom vonatkozásában Oroszországban ez mindenkor az isteni jellegű, ésszel felfoghatatlan cári hatalom szimulálását jelenti, függetlenül attól, hogy a hivatalos titulusban a hatalomnak ez a természete hogyan jut kifejezésre (goszudar, cár, imperátor, főtitkár, elnök stb.).

monumentalizálja, poetizálja, egyszóval *esztétizálja* a politikát. A politikai eszmék és a politikusok – a *politikaáru* – mostantól *közvetlenül* a tömegkulturális piacon jelennek meg, és *érzékileg* – a kép által felkeltett vágyakkal – csábítják el vagy hagyják közömbösen (esetleg: taszítják) a fogyasztót. Természetesen itt is kínálati piac van, de a szükségleteket itt sem csak követik és kiszolgálják, hanem manipulálják és létre is hozzák. Ez pénzkérdés csupán. Például 1996 tavaszán a „Jelcin" márkanéven forgalomba hozott „elnök-árura" Oroszországban legfeljebb 4-6%-os kereslet mutatkozott, ám az orosz politikai piacon addig ismeretlen technikai trükkökkel, PR-ötletekkel és nagyon sok pénzzel (mintegy másfél milliárd dollárral) pár hónap alatt sikerült megteremteni a tömeges szükségletet és vásárlókedvet, úgyhogy nyár elején, a második piaci fordulóban a szóban forgó „elnökárut" már vitték, mint a cukrot. Természetesen a politikai áruk piaci adás vétele abban a tekintetben is új fejlemény, hogy *az áru sikere* nem a politikus (az „áru"), hanem az áru előállítója és eladója, vagyis az üzletember győzelmét jelenti.

CÁROK, SZTÁROK, SZTÁREVICSEK

Jelcin elnök *Borisz cár* televíziós szellem képében, helyesebben a cár farsangi maskarájában nem puszta nagyzási hóbortból tűnt fel 1996-tól kezdődően a képernyőn. Egykoron – mint ismeretes – ő is csúf varangyos béka, elvarázsolt királyfi – megyei párttitkár – volt, miként nagy riválisa, Gorbacsov, aki viszont nemcsak az volt – az is maradt. Rajta nem segíthetett az 1991-es politikai varázslat. Kétségtelen, hogy a párttitkár-Jelcin politikai imídzse az utolsó főtitkárral (Gorbacsov *álcárral)* folytatott ádáz politikai viaskodásában formálódott karizmatikus szereppé.

Előbb a „népi cár” (mintha-Pugacsov) populista, utóbb pedig az „elnök-cár” (mintha-Péter) demokratikus hiposztázisában. Gorbacsov ezzel szemben főtitkár volt (‘S az is maradt. Nem lett belőle elnök, legfeljebb *névleg,* mert nem volt képes személyében megtestesíteni vagy eljátszani a „rettentő” cári hatalmat. Ezért bizonyult végül is álcárnak („álelnöknek”). Kérdés persze, mennyire volt egyáltalán összeegyeztethető a „szovjet elnök” új – bizonyos fokig államjogilag is alátámasztott, racionalizált hatalma a régi főtitkári és még régebbi cári hatalom jogilag megalapozatlan irracionalizmusával.

A régi titulus, a „genyeralnij szekretar” nem tartalmazta és nem tűrte meg maga mellett a cári titulust. A főtitkár *név szerint* nem volt cár, ám hatalmának ideokratikus-teokratikus jellegét és korlátlanságát tekintve éppenhogy, az volt. Ahogy a szovjet korszakban – legalábbis 1922-től, Sztálin tényleges hatalomátvételétől kezdődően – *az addig semmitmondó „genyeralnij szekretar”* cím lett a korlátlan hatalom egyetlen igazi titulusa (Lenin sohasem volt a bolsevik pártban „genszek”), míg a korábbi „cár” titulus, az álcároké, úgy 1991-ben már a főtitkári hatalom birtokosa, jelent meg álcárként, hogy helyébe új névalakban, új legitimációval, de a korlátlan és rettenetes cári hatalmat szimulálva Borisz Jelcin lépjen, s magához ragadja a tegnapi főtitkár, Gorbacsov féltve őrzött új titulusát, az elnöki címet is. A „prezigyent” (elnök) titulus azonban – a politikai szimuláció szép új világában – már nem a régi cári hatalom politikai rejtjele volt, mint a „genyeralnij szekretar” (főtitkár) titulus 1922 után, hanem e sajátos „orosz hatalom” mediatizációja és tömegkulturális szimulálása csupán.

Sztálin kétségkívül szívesen illegette magát az orosz történelem tükre előtt, hol I. Péter, hol Rettegett

Iván szerepében borzasztva el környezetér és az orosz társadalmat, de esze ágában sem volt cárnak nevezni vagy neveztetni magát. Miért is tette volna, mikor a legitim hatalom *általa* bevezetett új neve („genyeralnij szekretar") alatt jelent meg az *igazi* cári hatalom, annak minden hagyományos attribútumával. Mert a sajátos „orosz hatalom" esetében sohasem az volt az igazi kérdés, ki vette föl, esetleg ki örökölte a „cár" nevezetet, hanem az, hogy ki *bizonyult cárnak, Földi Istennek,* függetlenül attól, hogy a szóban forgó hatalmat milyen titulus fejezte éppen ki („goszudar", „cár", „imperator", „genyeralnij szekretar", „prezigyent"), és hogy irracionális legitimálásához („ő a mi urunk és kész!") hozzájárultak-e más tradicionális (öröklés) vagy racionális (választás) legitimálási eljárások.

Rettegett Iván, Moszkóvia *goszudar*ja például egyenesen a tatároktól vette el (pontosabban Bizánc bevételét és az Arany Horda széthullását követően vette fel az orosz uralkodók sorában *elsőként hivatalosan* is) a „cár" nevezetet,[142] Nagy Péter, az

[142] A „cár" titulus, akárcsak a „szamogyerzsec" („autokrator") cím eredetileg a bizánci császárokat illette meg. 1265-től kezdődően azonban „cár" titulussal illették az Arany Horda kánját is. III. Iván, miután az utolsó bizánci császár unokahúgát vette feleségül, használni kezdte ugyan a bizánci császár címerét, a kél fejű sast, de kötelezően még „goszudarnak" és nem cárnak kellett őt szólítani, habár a „cár" titulus ekkortól jelenik meg az uralkodói címek között, alighanem azért is, mert nem sokkal Konstantinápoly 1453-as török bevétele, vagyis Bizánc bukása után, 1480 táján III. Iván Moszkóviája megtagadta az adófizetést a Tamerlán csapásai nyomán megrendült Arany Hordának. III. Iván fia, Vaszilij már cárnak neveztette magát, de csak IV. (Rettegett) Iván lett annak rendje és módja szerint felkenve 1547-ben „Egész Oroszország cárjává", amire utóbb 1561-ben a konstantinápolyi pátriárka is áldását adta. Ily módon a cári titulus egyfelől a „translatio imperii" eszméjének következménye volt (mintegy a Római Birodalom második „áthelyeződését" követte Bizáncból Moszkvába), másfelől viszont a meggyengült tatár kán által

Oroszországi Birodalom cárja 1721-ben az imperátor titulusba foglalta bele az »igazi cári hatalom” jelentését, Sztálin pedig a „főtitkár” címébe, ahogyan legújabban – persze, tényleges politikai súly és következmények nélkül – Jelcin az Oroszországi Föderáció „elnöki” címébe.

JOHN „GOOD” AVAGY JOSZIF DOBRIJ

1927-ben egy emigráns monarchista, Vaszilij Sulgin arról elmélkedett, hogy Lenin és Trockij után, akik nem képesek megszabadulni a szocializmus eszméjétől, akik tehát *nem az igaziak,* jönnie kell majd az *igazinak,* aki – úgymond – hátára veszi a hatalom puttonyát, és aki „akaraterejét tekintve ugyan színtiszta vörös lesz, ám az előtte álló feladatokat illetően színtiszta fehér, energikus, akár egy bolsevik, ám egyben meggyőződéses nacionalista is”. Sulgin azt jósolta a 20-as évek végén, hogy „egy igazi összoroszországi önkényuralkodó (‘szamogyerzsec’) van születőben”, Oroszország „szülési kínjai pedig rettenetesek lesznek”.[143] Visszatekintve jól látható, hogy a lényeget illetően Sulgin nem sokat tévedett. A monarchiát megdöntő, a cári családot kivégző, a „cár” titulust eltörlő forradalom államának a feje – Sztálin – kétségkívül *igazi cár,* orosz önkényuralkodó lett.

---

bitorolt hatalom szimbolikus elvétele. Ez utóbbival kapcsolatban írja Borisz Uszpenszkij: „A tatár kánok ‘cári’ címe az orosz uralkodó titulusában tér vissza. Mind Rettegett Iván, mind az őt követő orosz uralkodókat »kazányi cárnak«, illetve »Asztrahány cárjának« nevezték (Kazány 1552-es és Asztrahány 1556-os bevételét követően, mikor visszafoglalták őket a tatároktól): a kazányi kánság (cárság) az Arany Hordáról 1445-ben vált le, az asztrahányi pedig az Arany Horda széthullását követően képződött, vagyis mindkét kánság, így vagy úgy, az Arany Hordához kapcsolódik. „ (Borisz Uszpenszkij: Car i. szamozvanyec: szamozvancsesztvo v Rosszii kak kulturno-isztoricseszkij fenomen. In: *Izbrannije trudi,* 1. köt. Moszkva, Gnozisz, 1994. 100. o.)

[143] Vaszilij Sulgin: *„1920 god”.* Leningrad, 1927. 269-273. o.

Nagyon is tudatosan vállalta magára azt a *rettenetes* hatalmat, amely *fölött* és amely *mellett* más hatalom, beleértve a törvények, a jogi normák és az erkölcsi elvek hatalmát is, nem létezhet. Természetesen egyetlen hatalmat, a messianisztikus kommunizmus hitének szellemében racionalizált Isten – a *Történelem* misztikus (kvázi-dialektikus) hatalmát kivéve. A főtitkárcár egyedül a 'Történelem' sugallatát – vagyis: a 'történelmi szükségszerűség' parancsát – követve cselekedett, nem hallgatva sem lelkiismeretre, sem a józan ész ellenvetéseire, semmibe véve a formális törvényeket és a szív természetes parancsait egyaránt. És a 'Történelem' lett viselt dolgainak egyetlen ítélőszéke is, ahol azonban nem formális törvények és erkölcsi kritériumok szerinti, emberek hozták meg a Végső Ítéletet, hanem a személytelen és megfoghatatlan Jövő volt hivatva megadni a felmentést és az igazolást – utólagosan. Röviden: míg a régi cárok a keresztény Isten alkotótársai, földi Istenek, földi Krisztusok voltak,[144] az új, „ateista" cárok a Történelemisten alkotótársai, Történelemistenek lettek. (Ezért volt a szovjet korszakban a hatalmi legitimáció, a történelem értelmezése élet-halál kérdése és ezért változott az szinte állandóan. A korabeli szovjet vicc immár klasszikussá lett meghatározása szerint: a Szovjetunió az egyetlen ország, amelynek *előreláthatatlan* a múltja.) A hatalomfelfogás e tartalmi-ideológiai elemeinek különbsége azonban a kulturális jelek azonossága, a népi mentalitás állandósága felől nézve részben elhanyagolható, részben minden további nélkül átírható volt: Isten kegyelme a 'Történelem' kegyelmébe, a gondviselés

---

[144] A „cár" mint „Földi Isten" értelmezés kialakulásának és fejlődésének legjobb kultúrtörténeti-szemiotikai értelmezését ld. V. M. Zsivov–B. A. Uszpenszkij: Car i Bog – Szemiotyicseszkije aszpekti szakralizacii monarha v Rosszii. In: *Jaziki kulturi i problemi perevogyimosztyi* (szerk.: B. A. Uszpenszkij), Moszkva, 1987. 47-153. o.

tana a ‘Szükségszerűség’ tanába, a cár hatalma a ‘Főtitkár’ hatalmába, a misztikus szív ugrása a dialektikus ész ugrásaiba, az ortodox közösségi kereszténység hitvilága a kommunista kollektivizmus hitvilágába.

Marina Szvanidze, Sztálin közeli rokona, aki a 30-as évek közepén a szovjet vezér legszűkebb családi környezetében élt (később, más rokonokkal együtt őt is kivégeztette a családfő), ezekben az években naplót vezetett, és egyik bejegyzésében megörökítette Sztálin fejtegetéseit a cári hatalom szükségességéről: „Joszif megint azt a gondolatát adta elő, hogy *a népi psziché fetisisztikus, a nép mindenáron cárt akar magának.* Azt mondtam erre, lehet, hogy ez minden nép pszichéjére igaz – a mi népünk esetében azonban másképpen van, mert itt saját törekvéseik, saját álmaik, saját akarati impulzusaik áttételét látják őbenne (mármint Sztálinban – *Sz. Á.),* hiszen minden ami történik, a népért és nép által történik, s még ha egy-egy pillanatra úgy látszik is, hogy valamit ráerőltettek, végső soron mindig bebizonyosodik, hogy ez csupán a kezdő lökés volt, ami után már ki-ki önszántából teszi, amit tesz.”[145] A naplóból nem derül ki, tetszett-e

---

[145] In: *Joszif Sztalin v objatyijah szemi.* Rogyina, Berlin, Chicago, Tokio, Moszkva, 1993. 177-178. o. Szvanidze nem is sejti talán, milyen pontosan reprodukálja a cári hatalom hivatalos felfogását, melyben a magán nyugvó abszolút hatalom („szamogyerzsavije”) mindig is a „népiség” és a „pravoszlávia” szenthármasságának – velük egylényegű – alkotóeleme volt. Még Belinszkij is ezt írta egykor: „a cárban van a mi szabadságunk, mert új civilizációnk, műveltségünk éppúgy tőle származik, mint az életünk... a feltétlen engedelmesség a cári hatalomnak nem pusztán hasznos és szükségszerű, hanem életünk legmagasabb rendű poézise, a mi *népiségünk*.” (Idézi: Alekszandr Janov: Zagadka szlavjanofilszkij krityiki. In: *Voproszi lityeraturi,* 1969. 5. szám. *115.* o.) Nagyezsgyin pedig így szaval: „Egyetlen változtathatlan elemi erő van a mi életünkben: a cár! A nép egész életét egyetlen princípiuma hatja át: a szent szeretet a cár iránt! Egész történelmünk egyetlen hatalmas poéma volt ez idáig, amelynek

Sztálinnak saját gondolatai ilyetén továbbvitele, monarchikus eszmének és forradalmi néphitnek ez a megalkuvó, de még mindig a forradalom szellemét idéző egyeztetési kísérlete, amivel Szvanidze segítőkészen előállt. Ami azt illeti, aligha,[146] hiszen Sztálin csupán azt akarta mondani, hogy a népnek

---

egyetlen hőse, *egyetlen* főszereplője volt. Ez adja a mi múltunk öntörvényűségét, megkülönböztető sajátosságát. S ez mutatja meg számunkra nagyra hivatottságunkat a *jövőben* is!" (In: Mihail Lemke: *Nyikolajevszkije zsandarmi i lityeratura, 1826-1855.* Szentpétervár, 1909. 42. o.)

[146] A cári hatalomnak ez a bolsevik forradalom jakobinus szellemét tagadó sztálini felelevenítése nemcsak a nagy orosz cárok 30-as évek közepén kezdődő hivatalos kultuszában érhető tetten, hanem olyan intézkedésekben is, mint például III. Sándor lovas szobrának eltávolítása Leningrád egyik főteréről, ami a cár és a cári hatalom rendhagyó ábrázolásmódjával állt összefüggésben: „A cári rendszer ellenfelei Paolo Trubeckoj III. Sándor szobrában a zsandárt látták, mások azt állították, hogy a ló Oroszország-Anyácskát jelképezi, ahogy szenvedve, de türelmesen viszi a testes önkényuralkodó terhét... Vagyis a korabeli baloldal és jobboldal egyaránt karikatúrát látott a szoborban. Az egyik oldal megsemmisíteni, a másik megőrizni és mutogatni akarta, de mindkét oldal meg volt győződve róla, hogy a szobor politikai nyilatkozat: karikatúra, a hatalom kigúnyolása. Ez a magyarázata annak, miért engedélyezte Lenin a szobor fennmaradását, és miért távolíttatta el épp 1937-ben Sztálin. A szobor eltávolítása a 30-as évek végére kialakult nyílt totalitarizmus légkörével volt összefüggésben. Habár sem III. Sándor, sem II. Miklós nem érdemesültek arra a kegyelemre, amiben Nagy Péter, Rettegett Iván és más cárok részesültek, mindenesetre eltüntették a tömegek szeme elől azt a szobrot, ami a sztálini rendszer szemszögéből a hatalom kigúnyolásának tűnt. Ha egyszer a művészet szerepe didaktikus, akkor az államot a szó szoros értelmében istenítő és »személyi kultuszt« kiépítő sztálini rendszerben tilos vagy megsemmisítendő volt minden műalkotás, amely a »hatalmat« aláássa, És épp ezért 1937-ben a már fel-avatásakor is »madárijesztőként« csúfolt III. Sándor-szobrot eltávolították a Felkelés terétől (Ploscsagy Vossztanyija). *Ebben az aktusban volt valami ironikus: a forradalom 20. évfordulóján, a sztálini diktatúra elvi alapjainak lerakásakor, elkerülhetetlenül*

Istenre van szüksége,[147] és a szovjet hatalom funkcionalitása szempontjából, tetszik, nem tetszik, neki cárrá, vagyis *Istenné* kell válnia.[148] Marina Szvanidze mindenesetre a *népi cár* szovjet változatának, az isteni egyeduralkodó hatalmának találó jellemzését adta. A cári hatalom ideológiáját, az *isteni* autoritásba vetett hitet épp azért vehette és

---

meg kellett semmisíteni még az utalást is a 17-es felkelésre, és egyáltalán mindenféle forradalmi szellemre. „ Donald Carlisle: V poiszkah propavsevo „mednovo vszadnyika”. In: *Obozrenyije, Analityicseszkij Zsurnal „Russzkoj Miszli”*, 1984. 9. szám, 26-27. o.

[147] Arra a kérdésre, vajon jól mérte-e föl Sztálin az orosz nép e „szükségletét”, sokféle válasz létezik. Magát a Sztálin-mítoszt azonban kétségkívül nem ő találta ki, az nem pusztán az ő személyes ambícióinak kifejezési formája volt, és nem is ő hozta vagy hozatta létre. Inkább egy archaizáló, illetve az állami erőszak és kollektivista ideológia segítségével *archaizált* társadalom mítosz iránti szükséglete hozta létre belőle a mitikus hős képét. Hiszen – mint A. Loszev írta: „minden mítosz nem más, mint a személyiség, és a személyiség a mítosz. „ (A. F. Loszev: *Filoszofija imenyi,* Moszkva, 1990. 87. o.) A kérdés tehát az, létezett-e és ha igen, miért létezett a korabeli orosz társadalomban a hatalom mitizálásának, misztifikálásának szükséglete? Az igazsághoz alighanem a nagy grúz filozófus, Mamardasvili járt a legközelebb, amikor ezt írta: „Nem létezett semmiféle sztálinizmus… ez kitaláció, amelynek segítségével épp azt nem lehet elgondolni, amit jelölünk vele. Valójában Sztálin – millió kis »önkényuralom« terméke, pontosabban ezeknek egyetlen fókuszpontban való visszatükröződése. Erről egyébként ő maga is beszélt, elismerve, hogy a párt teremtette őt saját képére és hasonlatosságára. »Sztálinok« milliói – ez a társadalmi realitás, melyben önkényuralkodók, »cárok« tömege élt,” (M. Mamardasvili: *„Tretyje” szosztojanyije – Kak ja ponyimaju filoszofiju.* Moszkva, 1990. 170. o.) „A politika mitologizálása, középpontjában a konkrét politikus mítoszával, a társadalomnak a hatalom misztifikációja iránti szükséglet ét fejezi ki – teszi ehhez hozzá Avtandil Culadze. – Az a hatalom, amely meg van fosztva a misztikumtól, elveszti a legitimitását a társadalom szemében, aminek következtében a politikai folyamat ösztönössé. irányíthatatlanná válik. „ (Avtandil Culadze: *Formirovanyije imidzsa polityika v Rosszii.* Moszkva, 1999, 87. o.) Mármost Sztálin már a 20-as évek elején – különösen a Lenin eltemetése

funkcionálhatta át a bolsevik hatalmat kisajátító szovjet pártfőtitkár oly sikeresen, mert az évszázadokon át egybeesett a legfelső hatalomról alkotott népi felfogással,[149] részben az ortodox egyház hatásának köszönhetően,[150] részben pedig azért, mert az – miként a képimádat is – a spirituális keresztény elemek és az archaikus mágikus vallási elemek egyesítésén alapult,

---

körüli vitákban – kitűnt a hatalom e népi vagy állami-orosz misztikája iránti fogékonyságával, s már akkor élesen szembekerült e hagyománytisztelő felfogásával a forradalmi bolsevizmus racionalista és modernista szárnyával, főleg Trockij és Buharin hatalomfelfogásával, amely a hatalmat demisztifikálni és racionalizálni igyekezett – a diktatórikus hatalmat, természetesen.

148 Ld. ehhez még: Szilágyi Ákos: Istenek, cárok, főtitkárok. In: *Rubicon,* 1992. 7. szám, 23-26. o.

149 Pavel Florenszkijnak, a századfordulós orosz vallási gondolkodás egyik nagy alakjának szavai jól megvilágítják azt a különbséget, amely az orosz népi mentalitásban meggyökeresedett cár-képzet és a nyugat-európai monarchikus hatalomfelfogás között húzódott: „az orosz nép tudatában az autokrácia (szamogyerzsavije) *nem jogilag meghatározott hatalom, hanem maga Isten által kinyilatkoztatott tény (fakt)* – isteni kegyelem és nem emberi konvenció, s ennek megfelelően *a Cár autokratikus hatalma nem a jogi, hanem a teológiai fogalomalkotások sorába, a hit területére tartozik, vagyis nem vezethető le olyan valláson kívüli előfeltevésekből, amelyek a társadalom vagy az állam javának és hasznának mérlegelésére épülnek.”* (Pavel Florenszkij: *Okolo Homjakova.* Szergijev-Poszad, 1916. 26. o.) Jól tükrözik egyébként a fentebb említett népi mentalitást a cárról és a hatalomról szóló közmondások, melyekből V. V. Dal közmondásgyűjteménye a „cár” címszó alatt több mint százat közöl. Például: Minden hatalom Istentől van; A cár Isten által állíttatott; Egyedül Istennek tartozik számadással az uralkodó; Isten annak adja a hatalmat, akinek akarja; Minden az Istené és az uralkodóé; Az Isten magasan, a cár messze van; A cár ítélete Isten ítélete; Csak Isten tudja és a cár stb. A közmondásokat Sashalmi Endre tanulmánya nyomán idézem. Autokrácia, abszolutizmus, isteni jogalap: a 16-17. századi moszkvai hatalmi ideológia fő jellemzői és tipológiája. In: *Aetas,* 1998. 1. szám, 56-57. o. Az eredeti megjelenési helyük: V. V. Dal: *Poszlovici russzkovo naroda.* Moszkva, 1957. 243-245. o. Ld. erről

tehát nem mondott ellent, inkább megerősítette a népi tudatban fennmaradt archaikus pogány hagyományt.

Mivel *a főtitkár* lett az *igazi cár* (az 1917 előtti álcárokkal szemben) a külföldi és emigráns orosz sajtó ironikus szóhasználatától („vörös cár" stb.) eltekintve, természetesen nem fordulhatott elő, hogy bárki is nyilvánosan „cárnak" nevezze, s ezáltal legitimitásában megkérdőjelezze, méltóságában kikezdje az új főhatalom birtokosát. A hatalomgyakorlás módja nem *nevében,* hanem *tartalmában* és *formájában* felelt meg a hagyományos cári hatalomnak. Elrettentően nagy, lényegéből eredően korlátozatlan, vagyis *isteni hatalom* volt, mely már önmagában rémületet és áhítatot kellett keltsen, mint minden szakrális hatalom. Hordozója vagy inkább megtestesítője így vált kultikus imádat tárgyává, végtére is Isten ikonjaként jelent meg. A cári abszolút hatalom alapmeghatározása szerint egybeesik Isten hatalmával: a cár az, akivel szemben az alattvalónak – a politikai teremtménynek – soha nem lehet igaza.

Sztálin mind szűkebb, mind tágabb környezete előtt patriarchálisan 'Gondviselő' vagy „értük haragvó" 'Atyaként' jelent meg, (a kulturális tradíció felől nézve: „népi cárként"), amit később a 'Világmindenség Ura', a 'Pantokrátor' névalakja egészített ki. 'Gazda' (Hozjáin) volt és a 'Népek Atyja' (Otyec narodov), illetve kicsit 'Titán' is (Generalisszimusz). A lényeg azonban – mint a későbbiekben még látni fogjuk – nem a forma volt, hanem a tartalom: az irracionálisan megalapozott hatalom istenítése, lényegében a kötelező önfeladásig

---

még: Sashalmi Endre: Folyamatosság és változás a XVI.-XIX. századi orosz hatalmi ideológiában. In: Valóság, 1997. 7. szám

[150] Egy 17. századi énekeskönyvben például ilyen éneket találunk: „Énekeljetek a mi Istenünknek! / Énekeljetek a mi cárunknak, énekeljetek! / *Mert a cár az egész földnek (zemlja) az Istene."* (L. Ny. Puskarjov tanulmánya nyomán idézi: Sashalmi Endre, i. m. 58. o.)

menő rajongás – a hit. Ebből a szempontból mellékes, hogy ez a tartalom a „goszudar”, a „cár”, az „imperátor” vagy a „genyeralnij szekretar” titulus hoz kapcsolódott, mint ahogy az sem perdöntő, hogy a jogi megalapozást nélkülöző hatalom letéteményese a keresztény Istent vagy a Történelem demiurgoszát testesítette-e meg: a hatalom így is, úgy is. „isten-függő” volt és maradt, egyetlen korlátját pedig a dog-matikai tisztaság jelentette. (Mellesleg, ezért volt létkérdés a szovjet hatalom legitimációja szempontjából mindenkor az „eszmei tisztaság”, a „hitelvek tisztasága”, és ezért fogalmazódott meg sokáig a sztálini hatalommal szembeni kritika is ideokratikusan: a fennálló hatalom *misztikus – csak ezúttal kommunista – igazságát* [!] azon az alapon vonták kétségbe, hogy az nem felel *meg* az ortodox tanítás elveinek, „eltér a leninizmustól”) „eltorzította a kommunista tanítást” stb.)

A „cár” névalakját, ha nem is hivatalosan, csupán „média-titulus ként” az 1991-es „polgári forradalom” játékát követő „restaurációjáték” aktualizálhatta csak újra, mikor is a néhai főtitkár „hamis cárként” (pontosabban: előbb „hamis főtitkárként”, majd „hamis elnökként” lepleződött le). Álcárok persze a bolsevizmus évtizedeiben is főlléptek, bár mindig komikusan és – az új történelmi színjátéknak megfelelően – szintén új néven és jogcímen, például Lenin vagy valamelyik bolsevik mártír ivadékának adva ki magukat.[151] Ilf és Petrov *Aranyborjú* című szatirikus

[151] Bizonyos értelemben persze – a hagyományos orosz hatalmi paradigmában – Trockij mint Lenin, majd Sztálin ellenlábasa is tekinthető „álcárnak”. Az adott paradigmában, mint minden „álcár”, „maskarás cár”, ő is csak az igazi cár hatalmát igazolhatta „hamisságával” és „ördögiségével”, hogy a legvégén lesújtson rá az Orosz Krisztus igazságtevő kardja, pontosabban szólva: „arkangyalának”, Ramon Mercadernek a jégcsákánya. Trockij a mitologizált hatalom paradigmája felől nézve „Krisztus árulója”, az „Anti-Krisztus” szerepében a mindenkori álcárok, az archaikus kor

regényének olvasói talán emlékeznek még „Smidt kapitány gyermekeire”.

Nem véletlenül jelent meg a 30-as és 40-es években Sztálin a nagy orosz cárok – I. Péter, majd Rettegett Iván – hiposztázisában a korabeli filmművészetben és szépirodalomban is. Sajátos módon azonban a bolsevik forradalom etatizálódása, majd az állam kvázi-vallásos teokráciává és birodalommá válása, az államot megtestesítő személy „elcárosodása” a történeti utat visszafelé haladva ismételte meg. A 30-as évek közepének „amerikanizáló” *nagy stílusát* („bolsoj sztyil”), az építő-tervező mesterember-cár – I. Péter – kultuszát 1940-től egy „bizantizáló” állami stílus és Rettegett Iván kultusza váltja föl: a sztálini „nagy terror” az opricsnyina rémuralmában, Sztálin pedig „rettentő hatalmú” Ivánban találta meg azt a történelmi előzményt és elődöt, amely által a szovjet főtitkár, a forradalom bolsevik pártvezére egyszeriben az „orosz földek egyesítőjeként” és Oroszország megmentőjeként dicsőült meg az ellenséges, álnok és mellesleg „rothadó” Nyugattal szemben. Borisz Paszternak 1941. február 4-ei keltezésű magánlevelében ezt írta: „A mi Jótevőnk nyilván úgy gondolja, hogy túlontúl is engedékenyek és lágyszívűek voltak idáig – ideje észre térni. Első Péter már nem megfelelő párhuzam. A lelkesedés nyíltan meghirdetett új tárgya Rettegett Iván, az opricsnyina, a kegyetlenség. Ezekre a témákra új operák, drámák és forgatókönyvek születnek. Tréfán kívül.” [152]

---

bolondkirályainak „gyalázatos halálát” halja, amikor meggyilkoltatásának véres színjátékára sor kerül. Az Árulót – látszat szerint – saját híve árulja el, a Cselvető Gonosz saját cselvetésébe pusztul bele. A mitologikus éjszaka káosza ezzel véget ér, a Nap – vagyis az igazi uralkodó, az igazi cár arca – újra felragyoghat, a teremtmények szíve örömre derül.

[152] In: *Perepiszka Borisza Paszternaka.* Moszkva, 1990. 176. o.

Rettegett Iván történelmi témájának megfilmesítését Zsdanov ajánlotta föl Eizensteinnek 1941 januárjában személyes beszélgetésük során. Az ajánlat nem volt teljesen ötletszerű: egyrészt természetesen Sztálin legmagasabb jóváhagyásával történt, másrészt megfelelt a „nagy terror” korszakát követő „ál-konszolidáció” (1939-1941) új atmoszférájának, amikor a rémuralom historizáló meg-ideologizálása lett a művészetekkel és a történettudo-mánnyal szembeszegezett napi követelmény.

A „Rettegett Iván” (Ivan Groznij) összetételben a jelző eredetileg nem Ivánra, hanem a szakrális hatalom „numinuózus” – fenségesen félelmetes – jellegére vonatkozik. A „groznij” ebben az összefüggésben annyit tesz, mint „szörnyűségesen–iszonytatóan–elképesztően–lenyűgözően–szívdermesztően nagyhatal-mú”. Amikor IV. Iván – Eizenstein világhírű filmjében egyenesen a bibliai „fenevadat”, Nabukodonozort követve – fölveszi az archaikus időkre is utaló „groznij” nevezetet (fölveszi, nem pedig mások aggatják rá szörnytettei megbélyegzéseként!), akkor *szörnyűséges* hatalmának *isteni mértékét* és *jellegét* akarja vele kifejezni. Nem azért kell rettegni őt, mert szörnyeteg, aki szörny tettek sokaságát követte el, hanem azért, mert a cári hatalom Isten hatalmának ikonja, a cár pedig a mennybéli Atya *földi mása,* akinek tettei és ítéletei földi ésszel felfoghatatlanok és megítélhetetlenek, mértékük nincsen, jogilag pedig semmi sem korlátozhatja őket. (Vallási szempontból csakugyan nevetséges is lenne a mindenható Isten akaratának jogi korlátok közé szorítása. Az emberi akarat, még az Istent vagy az isteni törvényeket megtestesítő uralkodói akarat jogi korlátozása azonban csak abban a vallási hagyományban vált komolytalanná, amely a hatalom archaikus felfogását a keresztény állameszmében is megőrizte, nevezetesen a bizánciban, amely az uralkodói – bár nem *mágikusan*

már, hanem *Ikonikusan* – közvetlenül Istennel azonosította.) Az orosz cár hatalma a mindenható atyaúristen rettentő hatalmának földi mása, ikonja volt. Ezért jelent meg az ortodox ikonokon Jézus Krisztus – az emberben megtestesült Isten – is leggyakrabban a *Pantokrator* – a Világ Ura – hiposztázisában és a *Sztrasnij Szud* – az Utolsó Ítélet – elborzasztó képeinek kíséretében.

A cári hatalom isteni vagy ördögi nagysága vagy mértéktelensége, a *rettentő* hatalom, a *démonikus hatalom* nyűgözte le és dermesztette meg a kortársak legnagyobb részét, közöttük olyanokat is, mint Mihail Bulgakov, Iszaak Babel, Szergej Eizenstein, sőt egy ideig maga Borisz Paszternak. Nem egyszerűen a félelmetes diktátori hatalom, vagy Sztálin személyének hipnotikus hatása ejtette őket rabul, hanem az a természetesség, amellyel az igazi hatalomról alkotott és mélyen az orosz gondolkodásba és érzületbe ivódott elképzelés hirtelen megelevenedett és alakot öltött. Az atya hatalma az archaikus társadalmakban, mindig kétértelmű: óvó–védő–gondoskodó és büntető–megtorló–bosszúálló. *Megváltó (vagy megmentő)* és *rettenetes* hatalom: a messiási/krisztusi hatalom a haláltól szabadít meg, de a halál halála, a halál elpusztítása árán. És mi a halál ezen a világon? A bűn, amely ott lakozik a bűnösökben. A cáratya, a földi Krisztus hatalmának rettenetes jellege épp abban áll, hogy a haláltól – vagyis a bűntől és bűnösöktől – megszabadítja népét, ami gyakorlatilag mindig konkrét egyének teljesen önkényes (jogilag sem meg nem indokolt, sem nem korlátozott) megölésével egyenlő. A félelmetes-rettenetes hatalom szörny tettei apokaliptikusan, a Jó diadalaként[153] jelenhetnek meg.

[153] A „jó” Iván alakjának megteremtéséhez már idézett filmjében Eizenstein is mindent fölhasznált – történeti adatokat, pszichológiát, pszichoanalízist –, de mindenekelőtt saját személyes tapasztalatát és a művészi alakteremtés elengedhetetlen alkotás-

Ez a hatalomfelfogás Nyugaton ismeretlen volt, és az uralkodói hatalom későbbi abszolutista megújításának ideológiáiban is csak látszólag közeledett az orosz felfogáshoz.[154]

---

lélektani előfeltételét, a beleéléstől az azonosulásig tartó átváltozóképességet. Döbbenetes dokumentuma ennek naplója néhány sora, amit már a forgatókönyv befejezése után vetett papírra:. *John 'Good' – because personal avant tout – a mixture of oneself and the leading figure of our time".* [„Iván 'Jó' – mivel ami személyes benne, az mindenekelőtt – belőlem magamból és korunk vezető alakjából van összegyúrva. „ – *Sz. Á.*). (Idézi: Leinyid Kozlov: Tyeny Groznovo i Hudozsnyik. In: *Kinovedcseszkije Zapiszki,* 15. szám, 24. o.) Első olvasásra – önironikus felhangja ellenére is – meglepő talán ez az önminősítés, és még inkább Sztálin alakjának belefoglalása a „Jó Iván" mixtúrájába. Eizensteint nem egy vallásos Sztálin-imádó hite fűti. Ha valóban Sztálinra utalnak sorai, akkor inkább a külső habitusra, a látszatok Sztálinjára céloz, hiszen e látszatok szintjén Sztálin egyáltalán nem rémületesnek és embertelennek, hanem jóságosnak és emberségesnek hatott. A 30-as évek középén Sztálin rokona, Marija Szvanidze, akit nem sokkal később, férjével együtt letartóztattak és kivégeztek, ezt írja naplójába: „Joszif mérhetetlenül jó". Jelen van a „jóság" e felfogásában minden bizonnyal a *dialektika ördöge* is, amely a rosszat – mint Goethe nyomán Bulgakov is – olyan „erőként" értelmezi, amely „rosszra tör, de örökké jót mível". Woland Sátán-figuráját Bulgakov végső soron Sztálinról *is* mintázta. A „jó fejedelemről" avagy „jó cárról" alkotott mitologikus kép tehát nem pusztán a sztálini propagandagépezet kényszere volt, hanem „lelki kényszer", a hagyomány kényszere is, s mint ilyen, mindmáig működik Oroszországban. Viktor Jerofejev, a posztmodern orosz lektűrirodalom egyik megteremtője, Sztálin környezetében eltelt gyermekkorának emlékeit idézve fel nemrég ezt írta például: „…egy dolog Sztálin a Nyugat és az orosz intelligencia nagy részének szemében, és más az oroszok milliói számára. Ezek a milliók nem hisznek a rossz Sztálinban. Nem tudják elhinni, hogy Sztálin embereket kínoztatott meg és végeztetett ki. A nép a jó Sztálin alakját raktározta el magában, aki Oroszország megmentője és egy nagy nemzet atyja volt. Az én apám (értsd: Jerofejev szovjet diplomata édesapja – *Sz. Á.*) népével

tartott. Ne bántsátok Sztálint! […] Ami igazán misztikus ebben a történetben, amitől megalvad az ember ereiben a vér, az az, hogy Oroszország történetébe Sztálin végső soron mégiscsak pozitív előjellel fog bekerülni.” (Viktor Jerofejev: Horosij Sztalin. In: *Ogonyok,* 1997. 44. szám, 47. o.) Ld. minderről részletesebben: Szilágyi Ákos: *Iván árnyékában. Filmvilág,* 1998. 1. szám, 3-13. o. valamint: uo: *V tyenyi Ivana v trjoh ottyenkah,* Kinovedcseszkije Zapiszki, Moszkva, 1998. 38. kötet.

[154] „Oroszországban a monarcha *cárként* való megnevezése elsősorban a vallási tradícióra, olyan bibliai szövegekre volt visszavezethető, amelyekben *Istent cárnak nevezik;* az az értelmezés, melyet a cári titulus Bizáncban római mintára kapott az imperátor hatalmában, Oroszország számára ekkor nem volt aktuális – írják már idézett tanulmányukban V. M. Zsivov és B. A. Uszpenszkij. – Ily módon míg Bizáncban a cár (Baszileusz) elnevezés jelentése megfelelt a legfelső uralkodói hatalom gyakorlásának, amelynek jelentését metaforikusan Isten legfelső hatalmára is vonatkoztathatták, addig Oroszországban a »cár« elnevezést lényegében tulajdonnévként, Isten nevezeteinek egyikeként fogták fel, ami azt jelenti, hogy amikor egy embert cárnak neveztek, az óhatatlanul némi misztikus színezetet kapott. […] Ebből a különbségből fakadt, hogy a monarcha szakralizációja sem Bizáncban, sem Nyugat-Európában nem kötődött össze olyan elválaszthatatlanul a monarcha »valódiságának« problémájával. *Bár a monarcha karizmája sokféle értelmezést nyerhetett, de magát a karizmát a monarcha státusának tulajdonították, az általa betöltött funkciónak, nem pedig neki személy szerint, az ő természetadta tulajdonságainak. „* (I. m. 55-56. o. és 59-60. o.) Kitűnően megmutatja a hatalom *misztikus „igazságára”* épülő, vallási-profetikus, teológiai jellegű, bizánci eredetű orosz hatalomfelfogás és a *hatalom jogosultságának igazolására* épülő nyugati felfogás különbségeit már idézett tanulmányában Sashalmi Endre: „A cár nemcsak Isten akaratából cár (a hatalom isteni eredete vagy az uralkodó isteni kijelölése a nyugati hatalmi koncepciókban is fontos szerepet játszott), hanem bizonyos

GORBI ÁLCÁR

Gorbacsovot soha nem nevezték „Mihail cárnak”. Még Idézőjelek között sem.[155] Ugyanakkor ő a szovjet „pártfőtitkár” névalakjában sem tudott már „igazi cárrá” válni: *rettentően* uralkodni. A „gorbizás” és „misázás” – nem utolsósorban a nyugati média

---

értelemben maga Isten ezen a földön: Isten szent képmása (ikon). Ugyanolyan misztikus viszonyban van Istennel, mint Jézus Krisztus, aki egy személyben ember és isten, vagy mint bármely látható szentkép a láthatatlan ősképpel. Az autokráciát jogilag soha nem alapozták meg, ahogy Oroszországban a jogelmélet maga is a nyugatosítás során, I. Péter korában jelent meg az állam abszolutista mintára történő megreformálásakor. Teljes mélységben tárulkozik föl e hatalomfelfogás tekintetében a korabeli Nyugat- és Kelet-Európát elválasztó különbség Rettegett Iván I. Erzsébethez intézett, sokat idézett levelében, ahol az orosz cár értetlenségének ad hangot az angol kereskedők illetlen viselkedésével kapcsolatban, mivel azok csak a maguk hasznát nézik, nem pedig uralkodójukét, aki viszont ezek szerint osztozkodni kénytelen másokkal hatalmán: „És mi azt gondoltuk, hogy te az államokban (goszudarsztvo) korlátlan úrnő (goszudarinya) vagy és magad uralkodsz és a saját uralkodói becsületedet (goszudarszkaja cseszty) nézed… de vannak emberek, akik melletted uralkodnak.” (Sashalmi Endre: Autokrácia, abszolutizmus, isteni jogalap: a 16-17. századi moszkvai hatalmi ideológia fő jellemzői és tipológiája. In: *Aetas,* 1998. 1. szám, 48-66. o.) A III. Ivántól származó *goszudar,* majd mindinkább a bizánci eredetű *szamogyerzsec* (autokrator) és az ugyancsak bizánci *cár* titulus, melyet Bizánc bukása után először IV. Iván vett fel 1547-ben (és amit utóbb, 1651-ben a konstantinápolyi pátriárka is elismert), egyaránt olyan uralkodóra vonatkozik, aki „nem osztozik a hatalomban az alattvalókkal, és akit nem köt semmiféle szerződés, vagy más jogi korlát államának kormányzásában, mivel, azt patrimóniumának, azaz magánbirtokának tekinti.” (Sashalmi Endre, i. m. 50. o.) Richard Pipes, aki a patrimoniális berendezkedés (votcsinnij uklad) fogalmát a legkövetkezetesebben alkalmazta az orosz történelemre, joggal hivatkozik Leonard Schapiro megfigyelésére, miszerint a „goszudarsztvo” e korszakbeli jelentését nem annyira az „állam” szó adja vissza, ami a latin eredetű „état”, „state” stb. jogi konnotációi miatt a domínium és impérium, a magán- és

hatására – egy demokratikusabb, polgáribb jellegű politikai stílus kialakulásának habituális előjele lehetett volna, ha Gorbacsov átütő sikereket ér el a gazdaságban. Így azonban csak arra volt jó, hogy kifecsegje a titkot: a régi főtitkári hatalom nem érvényes többé (a régi módon már nem lehetséges uralkodni), új hatalom viszont nincsen. Gorbacsov familiáris imídzséből nemcsak a 'Haragvó Atya' tónusa hiányzott, de az 'Állami Ember', a 'Közember' ethosza is. Mindinkább magánemberként jelent meg a népi rétegek szemében: hol „pipogya férj ként", hol a „balhét" elvinni nem akaró, határozatlan, kétszínű, gyáva vezetőként. Az autokratikus főtitkári hatalom bizánci imídzsének „privatizálása" csak átmenetileg tudta elhitetni, hogy ez a hatalom humanizálásának és demokratizálásának felel meg. Legfeljebb arra volt jó, hogy lemossa a „főtitkári" címhez tapadó történelmi

---

közszféra jogi megkülönböztetését is tartalmazza. A „goszudarsztvo" inkább „birtokként" lenne visszaadható. Ld. erről: Richard Pipes: *Russia Under the Old Regime.* New York, 1974. 78. o. (Az orosz nyelvű kiadásban: *Rosszija pri sztarom rezsime,* Cambridge, 1980. 102. o.)

[155] Sőt 1990 körül éppen a „nyugatos", „legalista" Gorbacsovval szemben kezdte a nyugati sajtó Jelcint – „keleties" politikai habitusa okán – „orosz cárként" aposztrofálni. Mint Mihail Heller írta 1990 táján Jelcin hatalomra jutásának esélyeit latolgatva: „... Gorbacsov öt évre biztosította magának a Szovjetunió elnök, posztját. Legális úton aligha fogja tudni fölváltani őt a közeljövőben ezen a poszton az »orosz cár«, ahogy egyes nyugati lapok az OSZSZK Legfelső Tanácsa új elnökét (Jelcint – *Sz. Á.*) elkeresztelték. (Nota bene: Jelcin valóban nem legális úton váltotta aztán föl Gorbacsovot a főhatalom politikai trónján. – *Sz. Á.*) Még tovább: Gorbacsov hatalmi taktikáját a Nyugat támogatására építette: legfontosabb erőforrása az országon belül az a népszerűség lett, amelyet Nyugaton szerzett. Jelcin éppen megfordítva, taktikáját az országon belül kivívott népszerűségére építi. A főtitkár arra számít, hogy külföldön szerzett népszerűsége visszaérkezik hazájába. Potenciális vetélytársa pedig úgy gondolja, hogy odahaza szerzett népszerűsége fogja megalapozni – később – tekintélyét a külföld előtt. „ (Mihail Heller: *Szegymoj szekretar.* OPI, London, 1991. 308. o.)

jelentések komor és fenyegető alaptónusát – a „gyalázatot”. Ám ezzel egyidejűleg nagyban hozzájárult Gorbacsov tekintélyének elkomolytalanodásához. Aki hatalmának erejét nem tudja megmutatni vagy éreztetni, azt itt nem veszik komolyan. Az szükségképpen – álcár. A népi tudatban mindinkább gyökeret vert a gyanakvás: Gorbacsovval nincs rendben valami, *nem igazi uralkodó,* „idegen érdekek kerítője”, „áruló”, „az ördög cimborája”.

Az igazi és nem-igazi, a cár és álcár jellegzetesen orosz szembeállítása, a „cár-játék” hagyománya, amiről a későbbiekben még bővebben lesz szó, szovjet talajon is folytatódott. Amikor Sztálin „igaziságát” a „Lenin ma” formulával igyekezett bizonyítani, s amikor Sztálin álságát viszont utóbb a „hamis-Lenin”, „anti-Lenin” formula igazolta, vagy amikor a „nem-igazi”, „pojáca” főtitkár, Hruscsov – „ál-Sztálinként”, „álfőtitkárként” – lepleződött le, dicstelen országlását követően, Brezsnyev főtitkár-torzójáról, a „félórára-főtitkárokról” – Andropovról és Csernyenkóról –, az „önfelszámoló főtitkárról”, Gorbacsovról nem is beszélve, akkor mindebben az orosz hatalom felfogás történeti tradíciója is folytatódott.

Minthogy Jelcin *névleg* az orosz elnök, de tartalmilag az orosz cár szerepében lépett fel Gorbacsov ellen, *a főtitkári hatalom mint olyan* lepleződött le álcárságként („az igazi én vagyok!”), és Gorbacsovot végső soron mint hamis uralkodót, trónbitorlót – a legteljesebb részvétlenség, sőt, káröröm és közröhej kíséretében – zavarták le elnöki trónszékéről, melyen *névleg* elnökölt (névleg csupán, hiszen elnökké nem választási győzelem vagy karizmája tette őt, hanem önkinevezés, pontosan úgy, ahogy a „szamozvanyecek” esetében mindig!). *A főtitkári hatalom mint hamis autokrácia éppen Gorbacsov alakjában lepleződött le.*

„Borisz cár” új névalakjának megszületéséhez persze hozzájárult az 1991-et követő „restauráció-játék” is, ami szintén elsősorban televíziós szimuláció eredménye volt. Ha nyomon követjük, hogyan lesz az utolsó szovjet pártfőtitkárból (egy nem-cárból) pár hónap leforgása alatt „szamozvanyec”, vagyis önjelölt, rangbitorló álcár, különös jelentőséget fog nyerni az a közjáték (1991 augusztusa és decembere között), amely Gorbacsovot mintegy arra kárhoztatta, hogy demonstrálja az álcárok alkonyát és, az igazi cár trónra lépésének elkerülhetetlenségét. Jelcin ugyanis pár hónapig *hagyta,* hogy a pártjától és tényleges hatalmától megfosztott Gorbacsov a „Szovjetunió elnökeként” (álcárként, „maskarás cárként”) hivatalában maradjon. A hatalmat már az igazi cár gyakorolta ekkor. Hatalma mindig az igazi cárnak van. Innen nézve mellékes, hogy formálisan – a hatalom jogi *külsőségeit* tekintve – Gorbacsov ekkor még Jelcin fölött állt. Az *igazi cár* arról ismerszik meg, hogy karizmája révén *bármit megtehet,* rettenetes hatalma van és nem riad vissza attól, hogy éljen is rettenetes hatalmával (vagy legalábbis attól, hogy verbálisan eljátssza mindenhatóságát). A *hamis cár* arról, hogy nem tudja megszerezni vagy megtartani a hatalmat, főleg pedig nem képes gyakorolni azt. Gorbacsov ekkor már Jelcin hatalmában volt, aki – elégtételt véve korábbi megaláztatásaiért – ki is élvezte a helyzetet. Játszott Gorbacsovval, mint macska az egérrel. Bármikor megfoszthatta (ahogy aztán meg is fosztotta) őt hatalmától. Noha az 1991-es puccsal szembeni ellenállás legitimitása épp azon alapult, hogy a Fehér Házat megszállt Jelcin törvénytelennek nyilvánította a szovjet elnök leváltását és trónbitorlóknak a puccsistákat, mikor Gorbacsov megérkezett Foroszból, a Fehér Ház védői minden módon tudtára adták, hogy már nem ő az igazi elnök, a hatalmi karizma maradéka is „átköltözött” Jelcinbe. Mellesleg pontosan így

érzékelte ezt a népi tudat is. Az egyre népszerűtlenebb Gorbacsov foroszi drámája tulajdonképpen ellene tanúskodott: „úgy kellett neki, ha ilyen emberekkel vette körül magát és képtelen uralkodni.” Jól mutatja ezt az „álcárrá”, „bolond cárrá” váló Gorbacsovot gúnyoló korabeli népi csasztuska: *„Gorba v Forosze kupalsza, / vdrug putcsiszti – iszpugalsza, / tualeta nye nasol, / a processz uzse posol.”* (Alkalmi fordításban: „Foroszban fürdik a Gorbi, / hopp, puccsisták! – majd felordít, / de vécépapír sehol, / a folyamat pedig folyt.” Az utolsó mondat Gorbacsov kedvenc kiszólását, biztatásnak szánt, sokat ismételt és közröhej tárgyává lett nyelvi fordulatát figurázza ki: „processz posol” – a „folyamat már beindult”.)* Tökéletesen egybecsengett ez a népi gúnykacaj Jelcin megvetőleges hang-hordozásával, amelyből persze a személyes törlesztés indulata is kihallatszott: „Tessék – mondja egy régi híradófelvételen Jelcin, félbeszakítva Gorbacsovot, az éppen kiszabadított, törvényes elnököt – most írtam alá a kommunista párt tevékenységének felfüggesztéséről szóló rendeletet.” A teremben ujjongás, csillogó tekintetek Gorbacsov itt már semmi és senki. Mintha egyik háziőrizetből vagy csapdából a másikba került volna. Egy másik jelenetben – már a Szovjetunió feloszlását kimondó szerződés megkötése után – telefonon beszél az őt kész helyzet elé állító Jelcinnel: „Hogy Ön már mindent eldöntött? És hogy Bush elnökkel is beszélt? Az amerikai elnő köt felhívta, de az ország elnökét nem? De hát ez szégyen, szégyen…” Nem, ez nem szégyen volt, hanem meg szégyenítés. Az álcár tradicionális megszégyenítése, lefokozása, semmibevétele, amellyel az új cár a saját diadalát demonstrálta: íme, bizonyságot nyert, ki a hamis, és ki az igazi cár. Ez a „cár-játék” csak akkor ért véget, amikor Jelcin *mint igazi cár* Gorbacsovot *mint álcárt*

* Szerintem a csasztuska ennél „népiesebb” és – a puccsisták miatt – az övön aluli folyamat beindulására utal. (*a dig.*)

kiűzte a Kremlből, és minden hatalmi jogosítványától, jogcímétől, privilégiumától – beleértve főtitkári archívumát, elnöki irodáját és nyaralóját is – azonnali hatállyal és végérvényesen megfosztotta őt. Gorbacsov jószerivel össze sem pakolhatott az irodájában. (Jelcin – tíz évvel később – kissé másként távozik majd elnöki posztjáról. Őneki ugyanis megteremtették utódját, aki mind a trónörökös, mind a karizmatikus hős, mind pedig a demokratikusan megválasztott elnök szerepében a helyére léphetett.) Ez az 1991-es közjáték kísértetiesen emlékeztet Rettegett Iván és I. Péter „cár-játékaira".

A „cár-játék" (igra v carja) vagyis az orosz muzsikok farsangi jellegű beöltözése cárnak és cárként való viselkedésük a középkori Oroszországban a cári hatalom sajátos fölfogásán alapult. A „cár" nevet és címer – mint már volt róla szó – ellentétben a tőle élesen megkülönböztetett királyi, császári stb., névvel és címmel, közvetlenül az Égi cártól eredeztették, a cár hatalmát pedig szakrális, következésképp totális földi hatalomként képzelték el. Ez a hatalom *lényegileg* nem az örökletességen (a dinasztikus elven) vagy a választáson, hanem a karizmán, az isteni végzésen, az elrendeltetésen és küldetésen alapult. A cár a *bibliai cárokhoz* (magyarul: királyokhoz) hasonlóan (az óoroszban a „cár" nevet éppen a Bibliából kölcsönözték bizánci közvetítéssel) „felkent" volt, azaz – Messiás, Krisztus, Földi Isten. Isten bárkit méltónak találhat a trónra.[156] Nem meglepő, hogy a „zavaros idők" vége

---

[156] A cárnak mint Isten képmásának („Obraz Bozsij") a felfogása IV. Iván korában gyökeresedett meg: „Iván különleges karizmával ruházta föl magát, látható módon bizánci és nyugat-európai birodalmi mintákat tartva szem előtt, de egyben saját felfogása szerint át is alakítva őket: a cár és Isten kapcsolata Ivánnak a hatalom szentségéről alkotott elképzelésében lényegesen bensőségesebbé vált a választott kulturális mintákhoz képest – írja Viktor Zsivov, – Akár az orosz vallási felfogás, akár Iván személyes tulajdonságai játszottak is ebben közre, mindenesetre a cári

felé közeledve, a trónuson egymást váltogató álcárok uralma után Moszkvában arról kezdtek tanakodni a főurak, nem *sorshúzással* („zsrebijem”) kellene-e az új cárt kiválasztani a három jelölt – Dmitrij Trubeckoj, Iván Golicin herceg és Mihail Romanov – közül. A sors rendelése mint „Isten ujja” értelmeződött. A hatalomnak ez a sorshúzással való megalapozása, a véletlenben mint isteni rendeltetésben való mágikus hit (ami lényegében a *véletlen* elvi tagadásában áll), a hatalom karizmatikus legitimációjának felel meg.

---

hatalom fogalmát a cár és Krisztus összekapcsolása határozta meg. A Fjodor Johannovics halálát követő politikai és vallási zűrzavarban, amely a Zavaros idők (‘Szmutnoje vremja’) interregnumába torkollott, előtérbe került a kérdés: miként adható át ez a karizmatikus hatalom? Minthogy a cári hatalom karizmája isteni természetű volt, a választás csak viszonylagos legitimitást biztosíthatott, és így válhatott a kortársak tudatában például Borisz Godunov »hamis« cárrá. *Az »igazi« cárt semmilyen formális elv, jogi procedúra. nem hozhatta létre, az »igazi« cár csak felbukkanhatott, vagy rátalálhattak.* Innen származott a rang- és névbitorlás (‘szamozvancsesztvo’) és az álcárok sorjázása is.” (Viktor Zsivov: Szkopci v russzkoj kulture. In: *Novoje Lityeraturnoje Obozrenyije,* 1996. 18, szám, 397. o.) Közvetve a cári hatalom felfogásában bekövetkezett változásról tanúskodik az önkasztrálók (‘szkopcok’) eretnek szektájának példája is. Alapítója, bizonyos Kondratyij Szelivanov is cárnak adta ki magát, méghozzá egyszerre a Megváltónak és III. Péternek, és az önkasztrálók mindkét minőségében elismerték és tisztelték. „Az önkasztrálók felfogásában alighanem az a körülmény játszhatott döntő szerepet, hogy egészen a »zavaros időkig« a cári hatalom mintegy apáról fiúra szállt, az atyai mag útját követve. A kasztrálás viszont éppenséggel tagadása volt ennek a rendnek, kiemelte az új karizma spirituális eredetét, »magtalanságát«, és mint ilyen összhangban állt a cári hatalom új, IV. Ivántól eredeztethető felfogásával.” (Viktor Zsivov: Szkopci v russzkoj kulture. In: *Novoje Lityeraturnoje Obozrenyije,* 1996. 18. szám, 397. o.) Az írás kritikai áttekintést ad V. Volkov 1930-ban Leningrádban megjelent és Párizsban 1995-ben franciául is kiadott „Russzkaja szekta szkopcov” (La secte russe des castrats) című művéről. valamint C. S. Ingerflom e kötethez írott, kismonográfia-terjedelmű bevezető tanulmányáról: *Communistes contre castrats.* Paris, Les belles lettres, 1995.)

(Természetesen a cári hatalom későbbi megalapozásában egy-egy pillanatra megjelenhetett a választás mozzanata, és folyamatosan jelen volt a dinasztikus elv is. Ezek elégségesek lehettek ahhoz, hogy valaki cárrá legyen, de sohasem voltak elégségesek ahhoz, hogy cár is maradjon.)

A késő középkori nyugati utazók szinte mindegyike beszámol arról, hogy az oroszok viszonya cárjukhoz vallási jellegű: „Cárjukat a legfőbb istenségnek” vagy „csaknem Istennek” tartják, „az uralkodónak nem annyira alattvalóként engedelmeskednek, mint inkább rabjaiként, inkább Istennek, mint Uralkodónak tekintve őt”.[157] „A pravoszláv egyházat alkotó nép számára – Írta M. N. Katkov – az orosz cár nem puszta *tisztelet* tárgya, ami kijárna minden törvényes hatalomnak, hanem *szent érzés,* amely egyházalkotó tevékenységéből következik”.[158] David Georgius, külföldi utazó azt írta, hogy az oroszok úgy gondolják, hogy „amikor Isten meghal, helyét vagy Szent Miklós, vagy a cár foglalja el”. „Ha az uralkodó ‘földi Istenként’ való megnevezése nem is vált cári titulussá – írta a múlt században a szlavofil Konsztantyin Akszakov –, mindazonáltal mint a cári hatalom értelmezését, megengedték. Az uralkodó titokzatos erő, s ezért sem beszélni róla, sem magyarázatát adni nem szabad, titokzatos erő, mely minden erkölcsi erőt kiszorít.”[159] Az egykori marxizáló vallásfilozófus és pravoszláv főpap, Szergej Bulgakov pedig ezt írta kései önéletírásában a századforduló éveire visszaemlékezve: „valami titokzatos belső aktus, rádöbbenés révén, amelynek erejét a pravoszláviától kaptam, másként kezdtem érezni a cári hatalom iránt, mást akartam tőle. Ráébredtem, hogy a cári hatalom

[157] Idézik: V. M. Zsivov–B. A. Uszpenszkij, i. m. 48. o.
[158] M. N. Katkov: O szamogyerzsavii i konsztitucii. Moszkva, 1905. 13. o.
[159] In: *Tyeorija goszudarsztva u szlavjanofilov.* Szbornyik sztyatyjej, Szentpétervár, 1898. 40. o.

csíráját tekintve a hatalom legfelső természete, nem valakinek a saját hatalma, hanem Isten hatalma… Átéreztem, hogy a Cár is úgy hordja hatalmát, mint keresztjét vitte Krisztus, és hogy a neki való engedelmeskedés ugyancsak lehet Krisztus keresztje […] Lelkemben mint tündöklő csillag ragyogott fel a szent cári hatalom eszméje és ennek fényében új megvilágításba kerültek, különös drágakövekként ragyogtak fej az orosz történelem sajátos vonásai is: ahol mindaddig pusztaságot, hazugságot, ázsiaiságot láttam, fényleni kezdett az Isten kegyelméből, s nem a nép önkényes akaratnyilvánításából eredő hatalom isteni eszméje.”[160]

Ha a cári hatalom Istentől való, maga a cár pedig földi Krisztus vagyis Isten, akkor semmiféle formális jogi procedúra, semmiféle leváltás, önkéntes lemondás, visszavonulás nem foszthatja meg a személyt cári hatalmától, ahogy eleve nem is ruházhatta rá. Borisz Uszpenszkij[161] alapvető tanulmányában azt írja, hogy „a cári hatalom ilyen fölfogása az igazi, a valóságos cárok és a külső, a látszólagos cárok szembeállításán alapult. Ebben az értelemben a rangbitorló álcár viselkedését karneváli viselkedésnek tekintették, másként fogalmazva, a rangbitorlókat úgy fogták föl mint *maskarás cárokat”.*[162]

A „CÁR-JÁTÉK”

A „cár-játékban” maguk a cárok is részt vettek, hogy c karneváli formában saját cári hatalmuk „igaziságát” demonstrálják, és a korábbi uralkodók hatalmát mint hamisat és látszólagosat leplezzék le. Az orosz „cár-játék” alighanem a „bolond király” –

---

160 Szergej Bulgakov: *Avtobiograficseszkije zametki.* Párizs, 1946. 81-86. o.
161 Borisz Uszpenszkij, i. m. 75-109. o.
162 I. m. 82. o.

szakrális királyi hatalmat megújító – archaikus rítusára megy vissza, mely az éjszakát, a napfogyatkozást jelképező „bolond király” mint „hamis király” jelképes vagy igazi elpusztításával és a király mint „igazi király”, mint „új nap” visszatérésével ért véget. Így például Rettegett Iván Szimeon Bekbulatovicsot ültette a cári trónra, miközben ő maga kivonult a városból, és Ivan Moszkovszkij néven a Petrovkában épült monostorban kedves opricsnyikjei között lakott évekig. Szimeon Bekbulatovicsot nemcsak kinevezték, hanem annak rendje és módja szerint fel is kenték cárnak. *Ettől azonban még nem lett belőle igazi cár.* Szimeon Bekbulatovics az Arany Horda utolsó kánjának dédunokája volt, márpedig a tatár uralom alatt egyedül a kánokat illette meg a „cár” elnevezés. Ily módon tehát Iván a tatár kánt ülteti a trónra – írja Uszpenszkij. – Beöltöztetett, maskarás cár lesz abból, aki korábban egyedül formálhatott jogot arra, hogy cárnak neveztessék és az orosz államot kormányozza. A régi cár úgy jelenik meg előttünk, mint hamis cár, aki csak látszat szerint, külsőleg cár, miáltal a korábbi tatár kánok hamis cárokként lepleződnek le.”[163] Ne feledjük, hogy Iván volt az első orosz monarcha, aki – orosz létére – formálisan is jogot szerzett a cári cím viselésére. Hasonlóképp jár el I. Péter (a Romanov-dinasztia képviselője), amikor a Rjurik-család egyik utolsó sarját, bizonyos Fjodor Romanodovszkijt nevezi ki maga helyett „herceg-császárnak”. „Királynak”, „Őfelségének” titulálja őt, kézcsókra járul elé, magát pedig „jobbágyának és utolsó rabszolgájának nevezi”. 1697-ben pedig, mikor I. Péter külföldre utazik, Romanodovszkijra bízza egész Moszkóvia kormányzását. Az orosz cár hagyományos attribútumainak ez a parodizálása – Uszpenszkij szerint – az új, imperátori rang felvételét készíti elő.[164] A régi

[163] I. m. 86. o.
[164] I. m. 87. o.

Moszkóvia Rjurik-dinasztiából lett cárjai a birodalommá szélesült Oroszország Romanovjaival kerülnek itt szembe, és lepleződnek le hamis cárokként.

Az igazi cár akkor is igazi marad, ha lemond a trónról, ha hatalmát másra ruházza át. A szent hatalom ugyanis csak látszólag, külső attribútumai szerint ruházható át másra, *lényegileg* mindig azé, akit Isten kijelölt rá. Sőt, éppen ez az átruházhatatlanság a cári hatalom *igaziságának* legfőbb bizonyítéka. Még tovább: az orosz mentalitásban a maskarás, beöltöztetett álcárokhoz – amiként általában is a farsangi maskarához – az ördög, a világot visszájára fordító gonosz erők képzete kapcsolódik. Az álcár – mint Borisz Uszpenszkij írja – az óorosz tudatban a norma tagadó „antiviselkedést” testesíti meg. Márpedig az antiviselkedés mindig ördögi, ördögtől való. I. Pétert éppen normaszegő viselkedése miatt tekintette a nép Anti-Krisztusnak. S mint ismeretes, Péter nemcsak magát, de egész udvarát nyugati viseletbe öltöztette, azaz mindenkire maskarát adott. Amikor az uralkodói név és rang álsága felmerül vagy bebizonyosodik, akkor az álcár egyben a Sátán cimborájaként, ördöngösként lepleződik le. A „zavaros idők” Ál-Dmitrije Borisz Godunovot álcárként, rangbitorlóként leplezi le, földi maradványait kihantoltatja az Arhangelszki székesegyház padlata alól, és a Kremlen kívül temetteti el. Sőt, rontástól, gonosz varázslattól tartva porig romboltatja Borisz palotáját. Természetesen nem sokkal jobb sors várt Dmitrij Ivanovicsra sem, amikor rábizonyult, hogy álcár. Mint varázslót, az ördög cimboráját temették el, gúnyt űzve holttestéből: „hogy még nagyobb nevetség tárgyává tegyék, a megölt uralkodó hasára ocsmány és szemérmetlen maszkot helyeztek… szájába pedig sípot dugtak, hogy legyen majd mivel díjaznia a pokol

portását, mikor belép a pokol kapuján."[165] Hasonló képzetek kapcsolódtak Sztálin alakjához (születéséhez testi adottságaihoz, különc éjszakai életformájához stb.). Nem csoda, hisz „antiviselkedése" mintaszerű volt. Zavarba ejtő módon ismétlődött benne Rettegett Iván és I. Péter habitusa, perverzió határát súroló kegyetlenségük, kulturális észjárásuk. (1952-ben, a XIX. kongresszus előtt egyébként – nagy cári elődeihez hasonlóan – ő is „eljátszotta" a hatalomtól való visszavonulás komédiáját, „új cár", „új főtitkár" kinevezését sürgetve.) Ennek megfelelően se szeri, se száma azoknak a fantáziadús legendáknak, anekdotáknak, furcsaságoknak, amelyek Sztálin alakját a Sátán és az Anti-Krisztus képzetéhez kapcsolják. Az „ördögi" ebben a vonatkozásban *nem pusztán metafora* vagy szitokszó, mely valamilyen emberi léptékkel már nem mérhető erkölcsi elvetemültségre utal, hanem vallási kategória, amely az „álsághoz", a „látszatjelleghez", a „visszájára fordiuláshoz", az „álarchoz" kapcsolódik. Így lehetséges, hogy például a nem épp elvetemült gonoszságáról híres Gorbacsov alakja is „szatanizálódott". Minél inkább „álcárnak" bizonyult (előbb az „igazi főtitkárral" – Sztálinnal –, majd az „igazi népi cárral" – Jelcinnel szemben), minél kevésbé volt képes megbirkózni az uralkodás feladatával, s minél inkább úrrá lett az országon a zűrzavar, annál gyakrabban kapcsolták össze alakját az ördögével (különösen a homlokán vöröslő hatalmas anyajegyet értelmezték ördögi jelként: „csort selmu metyit" „az ördög a csalafintákat megjelöli"). Egykori híve, az ukrán Borisz Olejnyik nem sokkal Gorbacsov bukása után könyvet is megjelentetett a legújabb orosz

[165] Idézi Borisz Uszpenszkij, i. m. 92. o.

Anti-Krisztusról[166] ezzel a címmel: *A sötétség hercege* (Knyaz tymi).

Lassanként talán kezd már felfesleni Jelcin televíziós *cárolásának* képi szövete. A telecár képalakja és névalakja mögül az álcárok farsangi és ördögi alakjához kapcsolódó „cár-játék” vagy „cárosdi” jellegzetesen orosz kulturális hagyománya kandikál elő. Persze, amikor az orosz média Jelcinből „Borisz cárt” csinált, aligha volt tudatában annak, hogy csak folytatja és újraalkotja az elektronikus képek médiumában és műfajaiban Rettegett Iván és I. Péter „cárosdiját”. Zavarba ejtő, ahogy az orosz kulturális és politikai tradíció – felszívódva mintegy az elektronikus képi médiumokban, és bizonyos értelemben dematerializálódva is –, új, immár tisztán esztétikai életre kel. A „cár-játék” most már valóban az, ami eredetileg szeretett volna lenni: játék, semmi több. Nem is olyan meglepő ez, ha arra gondolunk, hogy az orosz – közösségi civilizációja máig megőrződött archaikus vonásainak köszönhetően – mindmáig az európai világ legjátékosabb, legkomolytalanabb, leggyermekibb népe. Mind taszító, félelmetes, mind elragadó, rokonszenves tulajdonságaik ebből fakadnak. Imádnak mindent, amiben van *zreliscse, riszk, azart* (azaz: látványosság, kockázat, szenvedély, bravúr), legyen az szerencsejáték, televíziós kvízműsor, színház, vásári komédia vagy épp „orosz rulett”) kirakatper, Patyomkin-falu, egyházi szertartás, mozi, karnevál, lakoma, álarcosbál, tömeglátványosság, televíziós műsor. A „cár-játék” mint szimuláció természetesen nélkülöz minden valóságos vallási, erkölcsi, politikai kockázatot és következményt, esztétikailag azonban

---

[166] Rettegett Iván, I. Péter, Lenin vagy Sztálin – uralmuk idején részleges, uralmuk után viszont általános – „anti-krisztusozása” közismert. A rettentő hatalomnak, a krisztusi vagy isteni hatalomnak ez mintegy másik arca volt, melyet egy egyszerű előjelcserével bármikor elő lehetett hívni.

nagyon is izgalmas lehet. Játék a játék kedvéért. A szimuláció terében és idejében „igazi" és „hamis" között legfeljebb esztétikai különbséget lehet vonni. Csak a kép igazi, nem az, ami a képen vagy a képben van. A kép, tudjuk, nem a „valósággal", hanem a képvalósággal azonos. Csak önmagára referál. Ebben az értelemben *minden orosz politikus lehet álcár* (félórára, titokban, potenciálisan, ez már mindegy), viszont igazi is csak *mint kép, mint sztár lehet* most már.

Így hát Borisz cár helyett helyesebb lenne most már *Borisz sztárról* beszélni, az orosz elnök sztárolásának módját pedig *cárolásnak,* az elnöki trónszékre aspirálókat *sztárevicseknek* nevezni: Zsirinovszkij sztárevics, Lebegy sztárevics, Nyemcov[167]

---

[167] Borisz Nyemcov, a fiatal, bájos és sikeres nyizsnyij-novgorodi kormányzó valóban sokáig volt cárevics/sztárevics és Jelcin választott trónörököse, és ennek megfelelően is viselkedett. „Provincial" (A vidék) címmel 1998-ban kiadott politikai vallomásaiban egész fejezetet szentel politikai édesatyjának, Jelcinnek, akit „igazi orosz cárnak", „uralkodónak", nevezett. (Borisz Nyemcov: *Provincial.* Vagriusz, 1997.) Ugyancsak Borisz Nyemcovtól származik az a széltében-hosszában idézett bon mot, miszerint egyáltalán nem ellenezné a monarchia bevezetését Oroszországban, föltéve, hogy a cár Borisz Nyikolajevics Jelcin lenne. A félkriminális oligarchia ellen fellépő és „népi kapitalizmust" hirdető Nyemcov trónörökösnek ugyan a „rendteremtő" Pinochet chilei diktátor is imponált, de kizárólag a liberális sokk-terápiával elért gazdasági sikerei miatt (hogy is jöhetne egy marcona katona, egy véreskezű diktátor az isteni cár nyomába!). Nem imponál viszont Nyemcovnak Putyin, akinek Borisz cár – hosszas hezitálás és rábeszélés után – 1999. december 31-én, a politika-technológusok egyik forgatókönyve szerint lényegében *átadta* alkotmányosan korlátlan (vagy szinte korlátlan) hatalmát, és akiben a néhai trónörökösjelölt egyszeriben egy eljövendő orosz diktátor arcvonásait fedezte föl. A jelek szerint Nyemcov csak olyan monarchiát szeretett volna, amelyben II. Boriszként ő követhette volna az elsőt, olyat nem, amelyben Putyin a cár. Ez teljesen érthető, ha arra gondolunk, hogy mint Borisz cár néhai kedvence, trónörökösjelölt, most ő is lehetne Putyin helyén, és az

sztárevics és így tovább. Ha ez túlzás, akkor mindenesetre nem nagyobb, mint amit az orosz imídzsmékerek cár-játék közben megengedtek maguknak 1996 nyarán. Hol Jelcinnel, hol Lebeggyel hitették el, hogy „igazi cárok”, és a nép csak az ő szabadító érkezésüket várja.[168]

---

kétségkívül egészen más lenne, ha nem is a monarchikus politikai-hatalmi berendezkedés, de Nyemcov szempontjából biztosan. Nyemcovból azonban nemcsak a megcsalt politikai szerető „féltékenysége” vagy az „álcárként” letűnt cárjelölt fájdalma beszél. Putyinnal valami csakugyan nincsen egészen rendben. Ő ugyanis cártól és cári módon kapott cári hatalmat, de mind a hatalomgyakorlás külső jeleiben, mind stílusában visszatért vagy visszatérőben van a szovjet főtitkári hatalomgyakorláshoz, igaz, ennek inkább Sztálin utáni, erősen deszakralizált, bürokratizált változatában, a Nagy Adminisztrátor, és nem a Rettentő Cár szerepkörében. Nemhiába lóg dolgozószobája falán a polgári munkálkodás nyugati szellemét, a protestáns (!) szellemet képviselő egyetlen orosz cár, I. Péter arcképe, mint ahogy nem véletlenül avatta föl a Lubjanka (a KGB, ma FSZB székházának) falán Andropov, néhai főtitkár emléktábláját 2000 januárjában, a szintén a KGB-ből jött egyetlen szovjet főtitkáráét, aki legalább tudatában volt országa állapotának, ha tenni ellene semmit nem is tudott. (Persze) Putyin szinte ezzel egyidejűleg az egykori disszidens, Andropov apparátusának kedvenc célszemélye, Andrej Szaharov sírját is meglátogatta, hogy születésének évfordulóján koszorút helyezzen el rajta. Ez azonban nem csupán-képmutatás és megtévesztés. hanem a nemzeti egységet megteremtő és a történeti folytonosságot helyreállító Nagy Konszolidátor – a múltat és jelent, a „vörösöket” és „fehéreket”, a fővárost és a régiókat, az ifjakat és a véneket, a hadsereget és a tőle elidegenült népet, az üldözőket és az üldözötteket, a szegényeket és gazdagokat egyesítő politikai vezető – új szerepének szimbolikus kinyilvánítása. Ezt a szerepet gyakorolja Putyin kormányfővé, megbízott elnökké, illetve „igazi elnökké” választása óta egyfolytában, ezt juttatja kifejezésre gesztusaival. politikai rendeleteivel, gazdasági intézkedéseivel, még szavai megválogatásával is (ahogy a műveltek értelmiségi beszédét és szakmai zsargonjait utcai kifejezésekkel, gorombaságokkal, népi ízekkel vegyíti, természetesen politikai technológusainak intencióit követve).

ÁLCÁROK, ELŐRE!

Mindenesetre cár-játékra, cárosdira – még ha az nélkülöz is minden történelmi komolyságot, politikai, sőt kulturális jelentőséget – csak ott kerülhet sor, ahol a hatalomról alkotott hagyományos elképzeléseknek ez megfelel, ahol a politikus *cárként* való sztárolásával siker érhető el. Bárhogy nevezzék is éppen azt a rendszert, ami Oroszországban meghonosodott – „népi monarchiának", „delegatív demokráciának", „Borisz cár országlásának" –, kétségtelen, hogy *a hatalmi hely eggyé válása azzal a személlyel, aki betölti* – az orosz cárok *korlátlan autokratikus* és szovjet pártfőtitkárok totalitárius *cári* hatalmát idézi. Igaz, ez most már televíziós szimuláció eredménye csupán, és a mai cári hatalom teremtő vagy reformáló önkényének hatékonysága meg sem közelíti Nagy Péterét vagy a komisszárokét. Ámde erre nincs is semmi szükség. Nem a cár, hanem a média és a pénzgazdaság hatalmának kell hatékonynak lennie. A cár a tele-politikus hiposztázisainak egyike, se több, se kevesebb.

A posztmodern orosz politikust a média *cárként sztárolja,* röviden: *cárolja.* Bárki föltolakodhat a politika színpadára, ha így vagy úgy képes a média révén cárolni magát, függetlenül attól, politikus-e és van-e bármi köze egyáltalán a politikához. Az önjelölt cárok, az álcárok így végre azok lehetnek, akik eredetileg is voltak: maskarás alakok, komédiások, csepűrágók. A sok évszázados múltra visszatekintő orosz cár-játék pedig a pénz kisded politikai játékainak egyikévé zsugorodik az elektronikus médiában. Ha nem lenne, ki kéne találni, nehogy a jobb sorsra érdemes

---

[168] Ld. ehhez: Car-Lebegy. In: *Kommerszant,* 1997. 1-2. szám, 10. o.; és: Alekszandr Kabakov: Otyec rodnoj. In: *Kommerszant.* 1997. 43. szám, 23-25. o.

nép belehaljon a politikából áradó unalomba. Álcárok, előre![169]

Mikor Borisz cár egészsége többször is megroppant és idő előtti távozásának rémképe meglódította az orosz *cárválasztáson* mindig győztes Hatalom Párt (‘Partyija Vlasztyi’) klánvezéreinek politikai fantáziáját, egyszeriben újra fölmerült a monarchia helyreállításának és egy régi vágású cár (mondjuk, Romanov) trónra emelésének politikai fantazmája. Hiszen ha a roskatag, bár hősies Jelcin, ez a feltámadóművész 2000 előtt kidől, akkor vagy kiszámíthatatlan kimenetelű új választásokat kell majd kiírni (ma már tudjuk, nem is így történt), vagy be kell dobni néhány trükköt (ma már tudjuk: pontosan így történt), és – mindenre felkészülve – jó előre meg kell változtatni az alkotmányt. Mi lenne például – morfondíroztak a „hatalompártiak” –, ha megnyirbálnánk kicsit az orosz elnök alkotmányos jogkörét, elvennénk tőle hatalmi jogosítványainak egy részét, hogy amikor már nem a „mi emberünk” az elnök, nehogy az övéhez hasonló nagyságú és jellegű hatalommal rendelkezzen az új elnök is, akiből esetleg ellenfelünk lehet? Vagy mi lenne, ha az elnöki hatalom szintje fölé még egy szintet húznánk, például a monarchia visszaállításával? Nem jött-e el hát az ideje egy *igazi cár* (nem főtitkár; nem elnök, hanem monarcha) trónra emelésének – mint azt Jevgenyij Kiszeljov televíziós sztárkommentátor és pénzember latolgatta az NTV vasárnap esti politikai magazinjában, az *Itogi*ban 1997 nyarán – még mielőtt a megtervezett

---

[169] Ld. ehhez: Vlagyimir Pribilovszkij: Parad szamozvancev. In: *Russzkaja Miszl,* 1997. február 6-12. (4160) 8. o.; Zsanna Trofimova: Cservjortij vek dinasztii. In: *Rosszija,* 1997. május, 10-13. o.; és: Presztol poka vakantyen. In: *Itogi,* 1997. március 11. 44-54. o.; Plan vozvrascsenija Romanovih. In: *Szoversenno szekretno.* 1997. 10. szám, 6-7. o.; Russzkije monarhiszti – kto onyi? In: *Russzkaja Miszl,* 1996. 4145. szám, 8. o.

kiszámíthatatlanság szép új rendszere felborulna és egy kényszerűen előrehozott elnökválasztáson olyan jelölt győzne, aki minden más politikusnál alkalmasabb az új cár szerepére, viszont véget vethet esetleg a nagy tulajdonosi klánok anarchikus országlásának is? (Nota bene: éppen ilyesvalami van előkészületben 2000 elején, ha újabban nem is elnökcár, hanem sokkal inkább főtitkárcár tartja kezében a hatalom gyeplőjét.)

De haladjunk sorjában! Itt van mindjárt az utolsó Romanov-sarj, a tizenhat esztendős Georgij cárevics, akiből az NTV sztárriportere Kiszeljov maris sztárevicset csinált,[170] s akit az orosz vándormonarchisták fél éven át úgy hordoztak körül az országban, mint valami ereklyét.[171] Vagy itt van Borisz

---

[170] Igaz, nem egészen függetlenül attól a hírlapi szenzációtól, amelyet Nanette van der Lan keltett múlt év végén a *Daily Telegraph* december 31-i számában közölt „Jelcin hazahívja a 15 éves trónörököst" című cikkével. A cikkben az újságírónő egy állítólag az elnök által is aláírt titkos rendeletre hivatkozik. amely Marija Vlagyimirovna nagyhercegasszony Georgij nevű fiát az orosz trón hivatalos örököseként ismeri el. A Kreml ugyanakkor élesen cáfolta, hogy létezne olyan dokumentum. amely a szóban forgó rendeletre akárcsak távolról is emlékeztetne. A Nyugaton élő Romanovok közül Nyikolaj Romanov Marija Vlagyimirovna unokatestvére és bizalmasa – is megszólalt az ügyben: „Egyelőre a kérdés hipotetikus. Oroszországnak ma sokkal fontosabb problémái is vannak ennél, s ezek megoldásához nemzeti egyetértésre van szükség. A monarchia helyreállítása megengedhetetlen, ha megosztja és szembeállítja egymással az embereket… A mi leghőbb óhajunk az, hogy használjunk Oroszországnak, nem pedig az, hogy kihasználjuk." (Idézi: Ilmira Sztyepanovna: „Sto zse vi molcsitye? Kricsitye: da zdrasztvujet car…" In: *Russzkaja Miszl,* 1997. március 20-26. [4166. szám] 9. o.) A szóban forgó dokumentum létezését egyébként maga az Orosz Föderáció elnöke mellett működő *nemességi ügyeket* (sic!) intéző államhivatal vezetője, Georgij Vilenbahov is tagadja, akinek magas hivatala folytán tudnia kellene róla, ha létezik. De az is lehet, hogy nem akar róla tudni.

[171] A ma is Madridban élő 16 éves Georgij, aki anyai ágon Kirill Vlagyimirovics nagyherceg ükunokája, persze aligha számíthat az igazi orosz monarchisták támogatására. Az 1994-ben a

cár leánya, Tatjána, a Hatalom Párt lelke, motorja, az atyai imídzs hivatalos felügyelője, aki az uralkodó klánok végső szorultságában esetleg elfoglalhatná az elnöki trónszéket, és talán megmenthetné a boldogtalan Oroszországot – természetesen *nekik.* Magáról a cári címről persze akár ünnepélyesen le is mondhatna. Például, a kis Georgij javára. Végtére, az orosz nő felnőttségben, erélyben, megfontoltságban és hatékonyságban miként azt kétszáz év orosz irodalma mutatja Lermontov *Tamará*jától Tolsztoj *Anna Kareniná*jáig és Goncsarov *Oblomov*jának Olgájától Bulgakov Mesterének Margaritájáig – mindig is az orosz férfi fölött állt. Az orosz politikában manapság is legfeljebb egy Csubajszról mondható el, hogy kitartásban, eredményességben, célratörésben megközelíti az orosz nők legjavát. Nemhiába értik meg egymást olyan jól Tatjánával, Borisz cár leányával. S nemhiába gyűlöli őt egy emberként az egész orosz férfitársadalom (a politikusok különösen).

Meg aztán a monarchia – szép. Igazi médiacsemege lehetne, ha Oroszország megint beöltözne a pompázatos cári hatalomba. De meglenne a monarchia helyreállításának a politikai haszna is.

Kongresszusi Palota Oszloptermében megtartott monarchista nagygyűlésen a jelenlévők határozatban jelentették ki: „élesen elutasítják Porosz Georgij és édesanyja személyét”. Georgij – szerintük – már csak azért sem jöhet szóba, mert ükapja, Kirill Vlagyimirovics, II. Miklós unokatestvére egyszer s mindenkorra elvágta maga előtt a koronához vezető utat, amikor 1917-ben lepaktált a februári összeesküvőkkel”. A Georgij ellen felhozott érvek között szerepel nem kellőképp orosz származása, aminek ellentmond ugyan, hogy II. Miklós is csak egyhatodrészt volt orosz eredetű, de – mondják az értő monarchisták – ő legalább Oroszországban élt. Mindezeket az érveket az Oroszországi Nemesség Nagygyűlése elvetette és kimondta, hogy az uralkodói ház egyedüli törvényes feje ez idő szerint nem más, mint Marija Vlagyimirovna nagyhercegasszony, következésképp Georgij fia a jogos trónörökös. Ld. mindehhez: Zsanna Trofimova: Cservjortij vek dinasztyii. In: *Rosszija,* 1997. 5. szám, 11. o.

Napjaink *létező Jelcine,* az a „kollektív Jelcin”, aki Jelcin helyett él, gondolkodik, döntéseket hoz és aki *Jelcin képét* (a testi létezés elvitathatatlan csodájával alátámasztva) lankadatlanul életben tartja, ez a pénzemberekből, médiacézárokból, menedzserekből álló „nagy csapat”, mi tagadás, elég jól megférne a legitim trónörökös, a 16 esztendős Georgij cárevics palástja alatt. Ámde vannak rajta kívül mások is – legalább négyen –, akik az orosz trónra ácsingóznak. Pontosabban: cárokként lépnek fel, és ebből cári vagy legalábbis fejedelmi módon megélnek.

Itt van mindjárt II. Alekszej Brumel, a híres-nevezetes magasugró testvéröccse, a jelenleg legismertebb álcár, aki – 1992. február 22. óta eszi az orosz álcárok keserű kenyerét, s mindenesetre elég jól megél belőle. 1990 decemberében lett hirtelen – átváltozásszerűen – monarchista, de ekkor még nem cár. Még csak arra vállalkozott, hogy összeállítson egy listát a „cár posztjára alkalmas jelöltekből”, ő maga nem szerepelt köztük. A listavezető 1990-ben Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin volt. Őt követte az összes Romanov-leszármazott, s persze – akkor még nem elnökként – Borisz Nyikolajevics Jelcin is, sőt – az egykor magyar szakos, a demokratikus magyar ellenzék köreiben is ismert politológus-politikus – Oleg Rumjancev. 1991 tavaszán Brumel megalapította az Orosz Nemzeti Monarchista Pártot. 1991 júliusától az orosz monarchia régenskormányzójának kiáltotta ki magát, 1991 augusztusában pedig a Köztársaságközi Politikai Bíróság képviselőjeként hazaárulásért kemény büntetéseket szabott ki a puccsistákra (Pavlov szovjet pénzügyminisztert kötél általi halálra, Janajevet fővesztésre, Jazovot golyó általi halálra ítélte). 1991 szeptemberében a Béke Tanács ülésén 12 nemesi címet osztott ki (egyet távollétében Lech Wałęsának), másnap pedig az orosz tévéhíradóban közölte, hogy az orosz elnöknek, Borisz Jelcinnek – ekkor még csak

régensként – a nagyhercegi címet adományozta. 1992 februárjától kiáltotta ki magát minden oroszok cárjának. Alekszej Brumel imperátor azóta Vlagyimir Zsirinovszkijt kinevezte Észtország királyának (mondván, „itt az ideje, hogy kicsit kipihenjük magunkat tőle és a Dumára is ráfér egy kis pihenés"), Borisz Jelcint pedig különféle botrányaiért két ízben is megfosztotta nagyhercegi címétől (egyszer mikor Írországban a repülőgépen „elaludta" ünnepélyes fogadtatását, másodszor pedig a Csecsenföldön Oroszországot ért „kizljári megszégyenülésért"). Úgyhogy Borisz cár nem nagyherceg többé.

Borisz cáron és Brumel cáron kívül még hárman szoronganak a mind szűkösebb orosz trónon, ha Georgij trónörököst nem számítjuk. Persze, sok jó orosz álcár kis trónon is megfér. Itt van mindjárt II. Pál, alias Eduard Sebagyin, a „Forradalmi Technológia" kft. megalapítója, a híres-nevezetes „Sebagyin-hiperboloida" feltalálója (a szóban forgó találmány ufók befogadására alkalmas szerkezet, ufológiai kongresszusok kedvelt demonstrációs eszköze), aki Pavel (Pál) Romanov-Sebagyin néven híresült el (1992-ben keresztelkedett meg, a keresztségben vette föl cári őse nevét, s lett belőle Pavel). Romanov-Sebagyin I. Pál és Varvara Prorovszkaja grófnő ivadékának vallja magát. Kétségtelen, hogy a hitvesi hűség szobrát nehéz lett volna a grófnőről megmintázni (férje, Szuvorov tábornagy annyira neheztelt rá, hogy elsőszülött lányuk kivételével egyetlen gyermekét sem ismerte el saját leszármazottjának), de az is kétségtelen, hogy Szimeon nevű fiút, akitől III. Pál származtatja magát – legalábbis a genealógiák tanúsága szerint – sohasem szült. Ez azonban lényegtelen. Hogy ki a törvényes cár, arról Oroszországban korábban sem a puszta leszármazás, hanem csakis a Jóisten, az égi cár dönthetett. Más kérdés, hogy e döntése mi módon, kik által juthatott le a földre, és Isten szavának esetleges félrehallása

milyen zűrzavarokkal volt terhes. Isten azonban nemcsak adhatta, hanem el is vehette a cári címet. Utólag, visszamenőlegesen is. Post mortem. Így például II. Pál (Romanov-Sebagyin) hívei úgy tartják, hogy a Romanovok I. Sándortól kezdődően jogtalanul bitorolták a cári trónust, mivel Sándor részt vett I. Pál meggyilkolásában, és ezzel foltot ejtett családja becsületén, miáltal is jogosulatlanná váltak a cári trónra. Ezért kell most visszakanyarodni szegény I. Pálig, aki ugyan ágyban, párnák közt halt meg, csak hát az egyik párnát valamelyik Romanov egy kicsit a cár arcára szorította.

Egy másik cárjelölt I. Valerij Romanov-Pantyelejev, teljesebb nevén Valerij Mihajlovics Pantyelejev-RomanovKseszinszkij egykori politikai tiszt, később árupiaci minőségellenőr Tyumenyből. Igaz, ő még nem tekinti magát cárnak, csak cárevicsnek. Mint nevéből is kitűnik, II. Miklós és a századelő hírneves prímabalerinája, Kseszinszkaja titkos szerelmi kapcsolatára vezeti vissza családfáját. 1991 nyarán megalapította Oroszország Monarchista Pártját, de csak 1993-tól vallja magát orosz trónörökösnek. 1996 decemberében ő is indult Tyumeny körzet helyhatósági választásán, és – némi szerencsével – az utolsó helyen végzett. Választási plakátján többek közőrt ezt olvashatták a tyumenyiek: „Mindig a szociális igazságosság, a társadalmi stabilitás és a kőkemény rend lebegett a szemeim előtt, regionális szinten csakúgy, mint országosan. Aláírás: »Orosz trónörökös.«”

Végül, ám semmiképp nem utolsósorban itt van III. Miklós (Nyikolaj) Romanov-Dalszkij, eredetileg cipőgyári munkás Szaratovból, akit 1996. december 19-én koronáztak cárrá a Bogojavlinszkij-templomban, a Moszkva melletti Noginszkban. A legenda szerint apja, II. Miklós hatodik gyermeke volt, akit a cárné titokban

hozott világra Jekatyerinburgban, az Ipatyev-ház pincéjében. A terhességet sikerült eltitkolniuk még a CSEKA éber tekintete dől is, de a gyermeket nem rejtegethették tovább. Hűséges komornájuk csempészte ki a házból a jól bebugyolált csecsemőt, és titokban a szomszédos ház küszöbére helyezte. A ház lakói azonban mélyen aludtak, úgyhogy a farkasordító szibériai hidegben – értelemszerűen – egy arra vetődött nőstényfarkas ragadta el a bömbölő csomagot. Így aztán a kis Maugli cárevics életének első évei egy farkashordában teltek el, ami persze már önmagában is cári származásra vall. (Lásd még: Romulus és Remus.) Az úgyszólván állati sorból fölkapaszkodott cárevics, persze származásáról így is mindent tudott (talán nevelőanyjától, a nőstényfarkastól), ám hétpecsétes titokként őrizte magában, még a farkasidőket követő komor szovjet időkben is. Eladdig, míg egyetlen fia, Nyikolaj nem lett ötvenesztendős: ebben az ünnepélyes pillanatban őt mégiscsak beavatta a titokba. Ne maradjon cár nélkül Oroszország.

Nem is maradt, mert a beavatott fiú azóta – III. Miklósként – keresztül-kasul bejárta már. Ez a farkasvonal a cári leszármazásban, persze, csak legenda, amolyan apokrif.[172] A hivatalos verzióval maga Romanov-Dalszkij állt elő 1992-ben. Ezek szerint

---

[172] Nincs ebben semmi rendkívüli, hiszen már IV. Iván cárrá történő felkenését követően is létezett a cári hatalom leszármazásának egy nem hivatalos, legendás változata, amely szerint az orosz cárok dinasztikus kapcsolatban lettek volna a római császárokkal, méghozzá az államalapító Rjurikon keresztül, aki – a legenda szerint – Augustus császár öccse, Prus leszármazottja lett volna. Az a bizonyos nőstényfarkas tehát mindig is ott ólálkodott az orosz cárok trónja körül. A szóban forgó legenda egyébként éppen akkor keletkezett, amikor a „Moszkva – Harmadik Róma” eszkatologikus vallási dogma megfogalmazódott, és bizonyos értelemben úgy tekinthető, mint e vallási képzet világi (politikai-dinasztikus) megfelelője. Ld. erről: V. M. Zsivov–Borisz Uszpenszkij: *Car i Bog,* i. m. 55. o.

édesapja,[173] Nyikolaj Nyikolajevics Dalszkij nem más, mint az Ipatyev-házban lemészárolt cári család utolsó sarja, II. Miklós dédelgetett beteg kisfia, Alekszej cárevics és nagyherceg, akit a kivégzőosztag kőszívű parancsnoka, Jakov Jurovszkij az utolsó pillanatban menekített ki ennen karmai közül, szánalomból kifolyólag, amely tudvalevőleg egyetlen szörnytől sem idegen. Így került a kis Alekszej – Nyikolaj Dalszkij álnéven – egy helybéli pravoszláv családhoz, majd Szaratovba, ahol aztán diplomázott, megnősült, csodával határos módon kigyógyult hemofíliájából, végigharcolta a Honvédő Háborút, meg sem állt Berlinig, és csak 1965-ben hal, meg Szaratovban, 1942-ben született fia, a jelenlegi törvényes cár kilencéves korában értesült apjától a csodába illő megmenekülés történetéről. III. Miklós 1996. december 19-én lépett az orosz trónra. Megkoronázásáról a *Moszkovszkije Novosztyi* címoldalas fényképen tudósított (a képen III. Miklós áll, kezében cári jogar, jobbján felesége). Az újság tudósítója tudni vélte, hogy a koronázási szartartást az Orosz Pravoszláv Egyház legfelső méltóságai, Adrian, Rafael és Szergij püspökök végezték, méghozzá Alekszij pátriárka legmagasabb áldásával. Az egyház azonban sajtóközleményben határolta el magát az eseménytől, közölve, hogy a koronázási szertartást valójában a szakadár Ukrajnai Pravoszláv Egyház Kijevi Patriarchátusának önjelölt püspökei végezték. (Az egyháznak is megvannak a maga „szamozvanyecei” – álpapjai.) Minthogy a Pravoszláv Egyház tiltakozása – az isteni gondviselés kifürkészhetetlen útjai folytán – a *Szovjetszkaja Rosszija* című neobolsevik hetilapban látott napvilágot,

---

[173] Egy újságírói nyomozás kiderítene, hogy III. Miklós 1942ben született Szaratovban és édesapja egy Objektov (sic!) nevű földmérő volt, aki eredeti nevét – talán furcsa hangzása miatt - törvényes eljárással Dalszkijra változtatta. Ld. erről: Rosszija, 1997. 12. o.

III. Miklós „manifesztumot” bocsátott ki, amelyben elrendelte a szóban forgó orgánum azonnali betiltását. A cár első intézkedései egyikével ugyancsak betiltotta az Orosz Pravoszláv Egyház működését is.[174]

CÁROK EGYMÁS KÖZÖTT

A cárjelölteket, álcárokat és cárevicseket azonban 1997 végén kellemetlen meglepetés érte: Akcsurin, a neves sebész megműtötte Jelcint és a tudvalevőleg sem Istent, sem embert nem ismerő kommunisták által csak „múmiaként” emlegetett Borisz cár – szokása szerint – megint egyszer kipattant matracsírjából, és elkezdett uralkodni. Nevezetes szívműtéte után szinte feltámadt, és legalább fél évig áradó energiával vetette magát a

[174] S akkor még nem beszéltünk Zsukov marsall unokájáról, akit a monarchista szobrászművész (Luzskov moszkvai polgármester egyik kedvence), Vjacseszlav Klikov szeretne trónra ültetni, az a Klikov, akinek II. Miklóst megörökítő szobrát 1997. április 1-jén röpítette levegőbe – nyilván áprilisi tréfa gyanánt – a Moszkva melletti Tajninszkban egy magát Munkás-Paraszt Vörös Hadseregnek nevező szervezet vagy személy. II. Miklós frissen emelt szobrának felrobbantását tudtommal kizárólag az „Oroszország Felszabadításának Berija Frontja” üdvözölte. A „front” szóvivője szerint ugyanis „csak vaskézzel uralkodó vezérek megörökítésének van értelme, amilyenek Berija, Sztálin vagy – jobb híján – III. Sándor voltak, a gyönge kezű, határozatlan uralkodók – mindenféle Miklósok, Kerenszkijek, Hruscsovok, Gorbacsovok – szobrainak nincsen létjogosultságuk”. A cári szobrok sorsának iróniája, hogy a Miklós-szobor felrobbantása mentette meg a lebontástól a másik Luzskov-kedvenc, a milliárdos Cereteli I. Péternek emelt emlékművét, noha már városi népszavazás kiírását fontolgatták a Moszkva-szerte közutálatnak örvendő Péter-szobor eltávolításának ügyében. A népszavazást kezdeményező művészcsoport vezetője, Marat Gelman művé-szettörténész és galériatulajdonos azonban a II. Miklós-emlékmű ellen elkövetett merénylet másnapján kijelentette: „Az I. Péter emlékmű problémáját mindaddig nem szabad felvetni, amíg ebben az országban politikai okokból emlékműveket robbantgatnak… Ezek után senki sem vállalhatja a felelősséget I. Péter szobrának lebontásáért, bármily elborzasztóan nézzen is ki.” (Dva pamjatnyika. In: *Russzkaja Miszl,* 1997. április 10-16. [4169], 2. o.)

közügyek intézésébe. Váratlan és határozott intézkedések követték egymást, régóta halogatott döntéseket hozott meg hirtelen, minden héten rádió- és tévéüzenetben fordult a néphez, hagyta, hogy Csubajsz és liberális „ifjúreformerei” törjenek előre az oligarchákkal szemben minden fronton. Az 1997-es év talán az egész Jelcin-korszak legjobb éve volt. De ez a Jelcin már nem a nép közt elvegyülő (munkahelyére trolibuszon járó, közönséges hentesboltban vásároló), érző szívű „nomenklatursik” vagy a „népfi” volt, az „egyszerű ember” populista szerepében, s nem is a milliós tömegek előtt ágáló, tank hátára kapaszkodó radikális demokrata, hanem minden oroszok Elnöke (kevés híján akkor már a fehéroroszoké is). Jelcin karizmatikus erejének visszatérése sok mindenben kifejeződött: egy időre elhallgattak ádáz ellenfelei, még a kommunisták sem nevezték őt ebben a rövid időszakban sem „bűnözőnek”, sem a „bűnös rezsim maffiafőnökének”, szavait nem vonták kétségbe, az ő tekintélyére apelláltak kibékíthetetlen politikai ellenfelek, és döntőbírónak hívták feloldhatatlan politikai konfliktusokhoz.

Valójában persze a *cárolás* nem annyira a tényleges hatalmi szerepben és súlyban, mint inkább a kulturális jelek szintjén valósult meg. Például a kivonulások és fogadások módjában, a lefüggönyözött elnöki limuzint kísérő kocsikaravánokban, amelyeket tartalék limuzinok zártak és mindenféle biztonsági emberek serege kísért, a pompázatos fogadásokban, az elnöki rezidenciák gyors szaporodásában (Gorki-9, Rusz, Barviha, Arhangelszkoje és Zavidovo, nem számolva ide a moszkvai lakást az Oszennyaja utcán), a családi élet képeinek előtérbe kerülésében. „Már csak az hiányzik – írta akkoriban Alekszandr Kabakov félig ironikusan Borisz Jelcin cárrá koronázásának esélyét latolgatva –, hogy mindezt meg is fessék, valahogy így: »Az Uralkodó újszülött unokájának kezeslábast nyújt át

a keleti szigetek derék küldötte«. De a jelek szerint a lakosságnak ez kedvére van. Az új unoka születését is kicsit a nagyoroszok büszkeségével fogadták. A Szent Borisz és Gleb tiszteletére emelt kápolna felszentelésén való részvételét is teljesen természetesnek tekintették – a dinasztiák legszentebb ügye az ilyesmi. És az is valahogy helyénvaló a nép szemében, hogy ha már abszolút hatalma van, akkor az elnök nemcsak elnököl, hanem uralkodik is: hol az egyik bojár esik ki kegyeiből, hol meg egy másikat vesz védelmébe a pórnép támadásaival szemben… Egyszóval Oroszországot maga: tartja kézben (Maga tartja = szam gyerzsit: szójáték a »szamogyerzsavije«, tehát a cári »önkényuralom« vagy »autokrácia« szóval – *Sz. Á.*). És az ilyen magát megtartó (szamo-gyerzsavnaja) hatalom nemcsak Borisz Nyemcovban ébreszt megfelelő gondolatokat, aki nyíltan a monarchia oroszországi bevezetéséről beszél, meg arról, hogy milyen mértékben van összhangban a monarchikus berendezkedés az érvényben levő alkotmánnyal. A hatalom fenséges vonásai mindjobban kiütköznek azon a bohócmaszkon, amellyel arca szinte már eggyé vált. De vajon akkor is tetszeni fog az erős hatalom, ha valódi erőt is fog mutatni az utóbbi években minden mértéken és határon túlliberalizálódott Oroszországnak?”[175]

Ámde egy dolog az erős államhatalom, és más dolog a monarchia és a „cár-játék”. A Kreml politikai technológusai a „cár-játékkal” éppenséggel az orosz állam katasztrofális meggyöngülését igyekeztek némileg palástolni. Mindenki tisztában volt vele, hogy az orosz társadalom élvezi ugyan a játékot, de egyáltalán nem a cári monarchia képében képzeli el az erős hatalmat, és e hatalom értelmét is merőben

---

[175] Alekszandr Kabakov: Otyec rodnoj, In: *Kommerszant,* 1997. 43. szám, 24-25. o.

prózaian fogja fel. A Központi Közvéleménykutató Intézet által 1997 februárjában feltett kérdésre - „Milyen mértékben értenek egyet azzal, hogy helyre kellene állítani a monarchiát Oroszországban?” – a megkérdezetteknek csak 3%-a felelt határozott igennel (6%-uk „inkább igen”-nel), míg 60% határozott „nem”-mel (31% pedig „inkább nem”-mel) válaszolt. Ebből nemcsak az következik, hogy az orosz állampolgárok legalább 91%-a – minden ellenkező híreszteléssel szemben – kinőtt a politikai gyermekkorból, hanem az is, hogy elég jól meg tudják különböztetni a valóságot és a szimulációt. A szimulációt *mint szimulációt* igénylik, mint egyfajta fikcionálási módját a politikai hatalomnak, amely inkább az esztétika, mint az ideológia és gyakorlati politika körébe tartozik: nemcsak kenyérrel él az ember… Ami a szimuláción túl van, az erős hatalom *valóságát* viszont még a nyugati embernél is *prózaibb mádon* képzelik el most már: az erős állam nem egyéb, mint hatalmas biztonságtermelő üzem, legyen szó jogbiztonságról vagy közbiztonságról, szociális, ökológiai vagy katonai biztonságról.[176]

[176] A Jelcin után „erős államot” ígérő és az elnökválasztási kampányra készülő új hatalom, maga Vlagyimir Putyin megbízott elnök épp ezért sietett nyilvánosságra hozni a „nemzetbiztonsági-doktrína” újjászerkesztett változatát. Az új változat középpontjában azonban továbbra sem az ármányos ellenség mitologikus képe, hanem a gazdasági hanyatlás prózai ténye áll. Oroszország (vagyis az orosz társadalom) „legnagyobb ellensége” és így a biztonságára leselkedő legnagyobb veszély a gazdaság hanyatlása (a GDP szamárbőrszerű zsugoradása, az ipari termelés elképesztő ütemű hanyatlása, a befektetések jelentős visszaesése, a gyors ütemű tőkekiáramlás stb.) és az ezzel összefonódó kriminalizálódás és korrupció, (Ld. ehhez: Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása.* Helikon, 1999. 368-448. o.; Ld. továbbá a totális oroszországi korrupcióról szóló legújabb összefoglaló elemzést, amelynek konklúziója így hangzik: „A mindent elöntő korrupciótól Oroszországot vagy valamilyen rendőrállam, vagy a törvények lépésről lépésre történő, tervszerű újraírása fogja megszabadítani. Itt az ideje, hogy válasszunk közöttük.” – Alekszandr Volkov–Alekszandr Privalov: Vorujuscsije po zakonu.

Márpedig ehhez nem a csodatévő vagy rettenetes cár isteni hatalmára van szükség, hanem a prózai, kalkulatív és bürokratikus ész tervező, előrejelző, kellőképp hatékony, és persze azért civil *ellenőrzés alatt tartott,* így vagy úgy *osztott* hatalmára.

Mintha ennek az újkeletű deszakralizálódott és dezideologizálódott orosz hatalomfelfogásnak a modellje a Vészhelyzetek Minisztériuma (MCSSZ) lenne, ahogyan azt egy évtized szívós munkájával Alekszandr Sojgu, „Oroszország Hőse” felépítette magának és az országnak. S épp ezen a ponton válik szét funkcionálisan valóság és szimuláció: hiszen Sojgu sem *prózai módon,* a rámenős, dolgát végző menedzser-bürokrata szerepében jelenik meg a mediatizált politika színpadán, hanem *karizmatikusan:* szabadító hősként, csodatevőként, sőt „orosz medve-ként”, hogy az általa vezetett választási párt („Medvegy”) jól kitalált nevére is utaljunk itt. Ez a

---

In: *Ekszpert,* 2000. 7. szám, 23-27. o.) Jellemző, hogy a nemzetbiztonsági doktrínát, noha a katonai biztonság tekintetében olyan lényeges hangsúlyeltolódásokat is tartalmaz, mint például az „atomküszöb” lejjebb szállítása, nyugati katonai körök meglehetősen tartózkodóan fogadták: a dokumentum általános vélemény szerint belső használatra. a „hazai közönség” számára készült, és inkább az elnökválasztási kampány *biztonsági retorikájához* tartozik (ahogy egyébként a csecsenföldi háború hivatalos beállítása is ennek felel meg: antiterrorista akció az állampolgárok biztonsága érdekében). *Biztonság mindenkinek, minden területen, minden mennyiségben* (beleértve ebbe természetesen a piac, az üzleti tevékenység, a befektetések biztonságának szavatolását is). Ez az új orosz állam egyetlen ideológiája, amely egyébként tökéletesen megfelel a globalizációs folyamatok univerzális nyugati ideológiájának, az „ideológia nélküliség” ideológiájára való általános átállásnak. S ha egyszer a biztonság a legfőbb érdek, érték és cél, ha a helyi és globális káoszban egyre nagyobb az igény az élet- és vagyonbiztonságra, a kalkulálható jövőre, kiszámítható életviszonyokra stb., akkor honnan is jöhetnének máshonnan e „biztonságos állam” új káderei – beleértve Oroszország új elnökét is –, mint az állam biztonság szerveitől?

héroszi szerep azonban csak médiaszimuláció, „medvejáték”. Egyrészt azért van szükség rá, hogy mindenki számára érzelmileg is megélhető legyen – méghozzá az orosz mentalitásnak megfelelő módon és formában – a polgári világállapot prózája. (Ne feledjük, a munka az archaikusan színezett ortodox mentalitásban mindig is *múka* vagyis kín, gyötrelem volt, elvégzése pedig *rendkívüli* teljesítmény, győzelem, csoda, amelyhez mesebeli hősök, de legalábbis egy egész közösség „évvégi hajrája” kellett.) Másrészt azért van szükség efféle szimulációkra, hogy eladható legyen a politikaáru,[177] jelen esetben egy derék, de szürke hivatalnok-politikus, akiből ily módon pár hét leforgása alatt sikerült megcsinálni egy légből kapott politikai pártmozgalom – a Medvegy – vezérét, aki hol a „nép kedvence”, a „legkisebb fiú” *mesei,* hol az akkor még szintén „csinálás alatt” lévő Putyin hű fegyverhordozójának *lovagi-vitézi* szerepében jelent meg a médiában.

A FILM-CÁR

A *Szibériai borbélyt,* Nyikita Mihalkov monstre-produkcióját az orosz sajtó „filmcárnak” („cár-film”) nevezte,[178] ahogy a kremli várban ma is látható

[177] Ld. ehhez: Leonyid Skolnyik: *Uroki reklamnih korolej.* Moszkva, 1998. 180. o.; és Avtandil Culadze: *Formirovanyije imidzsa polityika v Rosszii. Moszkva,* 1999. – különös tekintettel a „Nacionalnije oszobennosztyi rosszijszkih izbiratyelej” című fejezetre.

[178] Ld. Alekszandr Kabakov: Car-film. In: *Kommerszant– Vlaszty,* 1999 6. szám, 5-6. o. Kabakov pontosan jelzi a politikai és az esztétizáló monarchizmus és cármánia közötti különbséget: „Mihalkov minden szerepében önmaga marad – legyen vasúti kalauz, a cár őfelsége, elnökjelölt, a szovjet himnusz szövegírója, a KB-tag papa fia, Szurikov festőművész unokája, a Szovjetunió népművésze, bojárok ivadéka. Oscar-díjas, patrióta és világnagyság – ugyanaz a bámulatos színész, aki számára nincs megoldhatatlan szerep. *Egy szerepet, a liberális és haladáspárti értelmiségi szerepét kivéve. De csak mert ebben a szerepben nincs semmi fantázia, semmi romantika, semmi csillogás, mert*

óriáságyút az oroszok „ágyúcárnak" („cár-puska") mondják. De „filmek cárja" a *Borbély-film* dramaturgiailag és eszmei mondanivalóját tekintve is: cár-játék, monarchia-játék, Oroszország-játék, vagyis *mesejáték* mindenkinek, aki szeret *Oroszországot játszani.* A szóban forgó és nagy hagyományra visszatekintő cár-játék persze ma már nem a politikai kultúra, hanem a tömegkultúra része, de ebben a játékban szinte mindenki boldogan benne van: média, nép és hatalom. A politika és a művészet rendezvényvilága, ha másként is, mint a sztálini időkben, megint egybemosódik. A film premierjét követő díszvacsorán ez például odáig ment, hogy a Jelcin tiszteletére mondott pohárköszöntő után felharsant a cárt dicsőítő ének – a „szlavszja!" – Glinka *Életünket a cárért* című operájából.

A film szlogenje önmagáért beszél: „On russzkij, eto mnogoje objesznyjaet." Vagyis „Ő – orosz, és ez sok mindent megmagyaráz".[179] Mint minden jó szlogen, ez is a paródia határán mozog. De rávilágít valami újra. Orosznak lenni sok mindent jelentett már az idők folyamán: sorsot, küldetést, feltámadást és pokoljárást, háborút és békét, bűnt és bűnhődést, de azt, amit ma jelent, még soha: *orosznak lenni szép.* Szép, mert olyan „crazy") olyan kiszámíthatatlan, olyan sejtelmes, olyan

---

unalmas szerep, Egészen más dolog a monarchia – az arany vállapok, a parádés ruhák, a »hangosabban a győzelmi marsot, zenészek!«, a lovasfogatok csengettyűinek csilingelése, a díszbevonulások..." (I. m. 6. o.) A politikai eszmék és szerepek közötti választást tehát és távolról sem csak Mihalkov esetében – egyre kevésbé eszmei megszállottságok, erkölcsi szempontok, a hagyomány, a neveltetés motiválják, hanem mindinkább az esztétikai – költői-prózai, szép-csúnya, szórakoztató-unalmas – szempontok: nem a történelmi jelentés, a szellemi tartalom, a politikai mondanivaló, hanem a formák szépsége, a hatásosság számít.

[179] Ld. ehhez: Valerij Panjuskin: On russzkij, eto nye objasznyis. In: *Kommerszant–Vlaszty.* 1999. 6. szám, 7-9. o.

távoli. Oroszország, az orosz téma Nyugaton – nyugati szemmel nézve – mindig is így került bemutatásra. (Nem véletlenül dobta világpiacra a filmes Nyikita Mihalkov irodalmi tejtestvére, Viktor Jerofejev *Orosz szépség* címmel posztmodern lektűrjét.) Az újdonság az, hogy mostantól maguk az oroszok kezdenek így – idegen szemekkel, nyugati' szemekkel – magukra nézni és örömöt találni távolivá tett, egzotikussá átírt történelmi és civilizációs másságukban. A monarchia nem politikai vagy vallási, hanem esztétikai értelemben jogosult. Cárra, cár-imídzsre, cár-játékra nem azért van szükség, mintha a modern államüzem működtetése szempontjából Oroszországban egy nem jogilag, hanem szakrális an megalapozott isteni hatalom még mindig funkcionális lenne, hanem azért, mert ez olyan szép. Mert „sok mindent megmagyaráz". Sok mindent, azaz konkrétan semmit. De éppen ez a szép: hogy semmire nincs konkrét) ésszerű magyarázat.

Valaha Oroszországot, pontosabban *az orosz hatalmat* ész csakugyan nem érhette fel: misztikus isteni hatalomként, a Gondviselés vagy az Anyatermészet titokzatos és kiszámíthatatlan hatalmaként jelent meg hívői előtt, hisz az isteni hatalom abszurditásában csak hinni lehet. Azóta, hogy a civilizációs vég beteljesült ezen a különös képződményen, archaikum és modernitás e különös teremtményén, persze ésszel is fel lehet már fogni Oroszországot. Csak az a kérdés, hogy minek? Az ész-magyarázat lehangoló, unalmas, untig ismert. Pontosan ez az, amit a politikai technológus, a médiaművész, esztétikailag elváltoztat, elrejt, sejtelmességbe, szép látszatokba bugyolál. Úgy tenni, mintha még mindig nem tárult volna föl a vallási világ titka, mintha Oroszország még mindig misztérium lenne, az autokrácia isteni mindenhatóság, és a cár „földi Krisztus", nos, így tenni már csak esztétikailag lehet. Ésszel a szépséget sem lehet felfogni, a szépség

titokzatos hatalma is kifürkészhetetlen, noha ez a szépség és sejtelmesség természetesen csak giccsként adható el. Ebben az értelemben marad érvényben Dosztojevszkij még vallási szellemben megfogalmazott tétele, hogy „a világot a szépség fogja megmenteni”: Oroszországot, az orosz világot legalábbis a posztmodern giccs mentette meg és menti meg folyamatosan az archaikus és modern végpusztulás borzalmaitól. Oroszország – szép. Szép, mert idegen. Most már maguk az oroszok számára is.

A cár-film ideologikus elemei a PR részét képezik. Magában a filmben sem ideologikus a funkciójuk, hanem esztétikai. A *piaci* tömegkultúra lényegileg esztétikai és esztétizáló kultúra és a politikát is esztétizálja. Vagyis a cári önkényuralom a filmben nem ideológiai, hanem merőben esztétikai értelemben jelenik meg kívánatosként: azért, mert olyan szép! Egyáltalán nem megvalósítani kell, hanem nézni. Hosszan, elhomályosult tekintettel, könnybe lábadt szemmel. Olyan ez, mint egy álom. III. Sándor nem azért kerül a mese középpontjába, mert ő volt az utolsó cár, aki alatt Oroszországban béke volt, rend és virágzás (vagy netán, mert Ő volt minden idők legreakciósabb, legkorlátoltabb cárja, az Ohrana cárja és a pogromoké, aki nélkül, a reformok útját választva Oroszország talán elkerülhette volna 1917 katasztrófáját). Egyes-egyedül azért került a filmbe, mert szép volt: III. Sándor, minden idők legostobább, ám legimpozánsabb megjelenésű orosz cárja, kétméteres termetével, szőkés fürtjeivel, medveerejével valósággal lenyűgözte kortársait: „igazi orosz ember”, mondta róla Nyikita Mihalkov őse, a festőművész Szurikov, noha a cár ereiben egyetlen csepp orosz vér sem folyt. Orosz *bogatirnak,* az óorosz hősmondák héroszának látták, amit Paolo Trubeckoj – igaz, kissé groteszk módon – meg is örökített a cár halála után készített híres-hírhedt lovas szobrában.

(Erről a szoborról járta az utcai nép körében ez a versike: „Na ploscsagyi kommod, / Na kommogye behemot, / Na nyom szigyit obormot.” Magyarul: „Áll a téren egy komód, / Rajta áll egy behemót, / Azon meg ő barommód”). Mindenesetre nem azért került a film középpontjába a cár és a cári korszak, mert a rendező vagy bárki a mai Oroszországban politikai értelemben is komolyan gondolja és lehetségesnek képzeli a cári monarchia antireformista, III. Sándor-i modelljének helyreállítását, hanem azért, mert a *cár képében* megjelenni szép és megnyerő, s mert a monarchikus rend stilizált formáinak színes filmszőttese eltakarhatja a vigasztalanul sivár és formátlan jelent. A filmbeli III. Sándor sem szupercár, hanem, szupersztár. És e kettőt egy világ választja el egymástól. Nagyjából ugyanaz a világ, amely a bibliai Jézus Krisztust a tömegkulturális *Jézus Krisztus* szupersztártól: a modernitás.

A tömegkultúra esztétizálja a politikát, beleértve ebbe a helyi politikai hagyományt. A *Szibériai borbély* rendezője a cár alakja vagy a monarchia eszméje mellett nem vallási, erkölcsi vagy politikai érveket hoz fel, hanem esztétikaiakat: azért kell (kellene) nekünk egy cár, mert az olyan szép. *Rettenetesen szép* vagy *patriarchálisan-joviálisan* szép, az most már egyre megy. (Nota bene: a *Szibéria: borbély* tömegkulturális ősmintája éppen az orosz szecesszió, az a kulturális pillanat, amikor a stilizált, egzotikus Oroszország képe *piaci forgalomba* került, amikor a japán eredetű kirakós babák, a Matrjoskák egyszeriben Oroszország tömegkulturális emblémájává váltak. Ebben az értelemben a *Szibériai borbély* az új századforduló Matrjoska-babája. Kereskedelmi forgalomba hozza az Oroszország-árut, és keresletet támaszt iránta a piacon. Ebből a szempontból, vagyis nem politikai vagy ideológiai, hanem kereskedelmi szempontból nagyon is a megfelelő pillanatban jelent meg. Mint mondani szokás: ha nem lenne, ki kéne találni.)

Ugyan miféle ideológiai szerepe lehetne egy kommersz filmnek ott, ahol már az ideológiának is csak akkor lehet szerepe, ha kommercializálódik és esztétizálódik. Hiszen csakis a tömegkultúra eszközeivel, temérdek pénzzel és művészi fantáziával lehetett a *politikai semmiből* három hónap alatt győztes választási pártot csinálni múlt év őszéri Oroszországban, Medve-pártot, természetesen. A *Medvegy* ereje nem politikai, hanem esztétikai természetű volt, és ennek megfelelően addig tartott, ameddig hatott a nézőkre: a választásokig. Naivitás tehát azt képzelni, hogy a tömegkultúra *ideológiai* municióval szolgálhat bármely kiüresedett politikai hatalom számára. A tömegkultúra legfeljebb *esztétikailag* járulhat hozza a fennálló vagy eljövendő hatalom legitimációjához; érzületileg, és nem eszmeileg vagy erkölcsileg befolyásolhatja a választói tömegeket, amelyek mindig „szívükkel szavaznak", fejükkel sohasem.

EPILÓGUS

A nagy orosz történész, Kljucsevszkij egykor azon kesergett, hogy „az első Ál-Dmitrij (értsd: álcár – *Sz. Á.*) fellépése óta az orosz állam krónikus betegsége lett a címbitorlás (szamozvansztvo).[180] Napjainkban azonban már szó sincs betegségről, vagy csak annyiban, hogy a betegség képe (mint minden rendkívüli, minden normálistól eltérő kép) önmagában is megnyerő. Minél betegebb az állam annál érdekesebb képet mutat. Az álcárok sereglése a képernyőn nem kikezdi és nem megingatja, hanem – ellenkezőleg – megerősíti és megszilárdítja az orosz államrendet, hiszen a képi szimulálás, a játék és élvezet szintjére viszi át mindazt, ami korábban véres hatalmi harc, történelmi meghasonlás („raszkol"),

---

[180] Idézi Borisz Uszpenszkij, i. m. 75. o.

politikai dráma volt. A régi Oroszország farsangi cárjátéka, cárosdija csak most, a második ezredfordulón bontakozhat ki igazán, most, hogy politikai tétje, történelmi súlya már nincsen.

S mit csinál mindeközben a nép, a keresztthordozó nagy orosz nép? Nos, természetesen hallgat. *Hallgat és néz,* mint Puskin *Borisz Godunov* című drámájának híres fináléjában. Csak most nem a Kremlben, Borisz háza előtt ácsorog és szörnyülködik némán, hanem a képernyők előtt üldögél, és cellamagányában szörnyülködik boldogan. Hisz – Goethével szólva – „Legjobb osztályrészünk a borzadály, a meghatottak benne érzik csak át a legnagyobbat…” S hogy mi vagy ki a legnagyobb? Természetesen, Isten – égi és földi egyaránt. Már ahogy a kép nézőjének manapság megjelenik. Sztárként. *Bozse, carja hranyi!* Bár talán ma már ezt is így énekelik oroszul: *God, save the Star!*

VIII. FEJEZET

VIRTUÁLIS APOKALIPSZIS

„Az oroszok a történelem végének a népe”[181] – írta egykoron Nyikolaj Bergyajev az orosz gondolkodás eszkatologikus irányultságát, az orosz nép végváró, véget siettető türelmetlenségét és maximalizmusát értelmezve. Persze, *ez a* vég nem *az a* vég. A vallási értelemben felfogott vég nem puszta semmibe hullás, végpusztulás, világvég, katasztrófa, hanem – s mindenekelőtt – feltámadás, új életre ébredés, átbillenés a „másik világba”, amelyben végleg megszűnik minden kétség, kettősség, megszűnik a halál, s nincs többé gond. *Aki közelebb van a véghez, az a megváltáshoz, a szabaduláshoz* is *közelebb került. Vallási nézőpontból sem a „történelem vége”, az apokalipszis nem katasztrófa, sem annak a népnek a sorsa nem katasztrofális, amelynek a ‘történelem vége’, vagyis a Mennyek Országának kezdete jutott.* Éppen ellenkezőleg! Az a nép, amely az isteni gondviselés

[181] Nyikolaj Bergyajev: *Russzkaja ideja.* YMCA-Press, Párizs, 1971. 132. o. A teljes idézet így hangzik: „Az oroszokból hiányzik a kultúra imádata, ami annyira jellemző a nyugati emberre. Dosztojevszkij azt mondta: egytől egyig nihilisták vagyunk. Én ezt úgy mondanám: mi, oroszok nihilisták vagy apokaliptikusok vagyunk. Azért vagyunk nihilisták vagy apokaliptikusok, mert figyelmünk a végre irányul, s nincs érzékünk a történelmi fejlődés fokozatossága iránt, ellenségesen állunk szemben a tiszta formákkal, Éppen erre gondolhatott Spengler, amikor azt mondta, hogy Oroszország apokaliptikus lázadás az antikvitás, vagyis a tökéletes forma, a tökéletesen megformált kultúra világa ellen. […] A kereszténység eszkatologikus oldala legerőteljesebben a pravoszláviában jut kifejezésre. Az orosz nihilizmusban is jól láthatóak az aszkézis és az eszkatológia vonásai. Az orosz nép nem a történelmi folyamat közepének, hanem a végének a népe.” (I. m. 131-132. o.)

kegyelméből – előbb jut a történelem végére (előbb vet véget neki gyakorlatilag, vagy előbb ragadja meg vége felől szellemileg, ez most már mindegy), az a nép, amely sajátos spirituális beállítódása révén (ami esetünkben a kereszténység eszkatologikus oldalát hangsúlyozó Húsvéti Egyház, a „halál halálát” ünneplő ortodox/pravoszláv kereszténység tanításának felel meg) mindent *vége felől, a végső dolgok túlvilági fényében, tehát apokaliptikusan* fog fel, mondhatni *élen jár a végben,* nos, az a nép egyben nyilván közelebb is jár a megváltáshoz, az örök üdvösséghez, az igazi élethez. *Kiválasztott nép* tehát, de vértanúságra, áldozathozatalra és az ezzel mutatott példára kiválasztott. Eszkatologikus-apokaliptikus nézőpontból ugyanis az jár a hit igaz útján, s így példát is csak az mutathat, aki képes hátat fordítani e világnak, aki nem rendezkedik be *itt,* mintha az öröklét nem *ott,* a másik láthatatlan – világban várna rá, aki tehát előbb és radikálisabban *végez* ezzel a világgal,[182] hogy mielőbb eljöjjön a másik – az igazi világ.

[182] Hangsúlyoznám: a világgal és nem önmagával. Az öngyilkosság ugyanis szőkés e világ szenvedései, kínjai elől, szökés az áldozathozatal, a „kereszt”, sőt bizonyos értelemben *a halál elől* (!), lemondás ugyanis a másik világról. Épp ezért hordozza magában az e világban való megrekedés örök kárhozatát. A megváltó – a haláltól megváltó, életadó – aktusnak az öngyilkosság éppen a fordítottja: az élettől vált meg és a halálnak ad. Ebben az értelemben – mint Jézus megkísértéseinek bibliai történetéből is kitetszik – az ördögtől való, pokoli és pokolra juttató cselekedet. Az öngyilkosság a hitetlenség kétségbeesésének legradikálisabb kinyilvánítása, s aligha véletlen, hogy a vallási világállapot felbomlásából született ateizmus legradikálisabb változatának – a *nihilizmusnak* – negatív teológiáját is éppen egy orosz – az Isten hiányában totálissá vált egyéni szabadság mellett öngyilkosságával „érvelő” – nihilista, Kirillov gondolja végig, a szó szoros értelmében *végig,* tehát *ad absurdum* Dosztojevszkij *Ördögök* című regényében.

VÉG ÉS SEMMI

Persze, keresztény szempontból „végezni a világgal” vagy a „végére jutni”, nem e világ tettleges elpusztítását, nem a történelem akaratlagos eltörlését, tehát Isten *végzésének* sürgetését vagy emberi erőből történő *katasztrofális* „előbbre hozatalát” jelenti, hanem belső fordulatot, a személyes élet spirituális átalakítását, az „igazi élet”, a láthatatlan „másik világ” felé fordulást: életfeladatot és életvitelt. Önmagunk törlése és a világ törlése nem lenne egyéb, mint a kétségbeesés lázadása a vég ellen, mint menekülés a végbe, tehát képtelenség a világtól való elszakadásra: végleges világba záródás. A legfőbb bűn, minden bűnök kútforrása – mint ismeretes – a türelmetlenség. Minden türelmetlenség – e világ átugrása, azaz lázadás a „kereszt” terhe ellen, gyakorlatilag világgyilkosság és/vagy öngyilkosság. Aki nem úgy akar a világ végére jutni, hogy ő maga hozza el azt, aki tehát nem esik a türelmetlenség úgyszólván eredendő bűnébe („itt és most, azonnal legyen vége ennek az egésznek, s ha nem akar véget érni, majd én, majd mi teszek-teszünk róla!”), *az nem a világot és nem önmagát, hanem világhoz való viszonyát törli:* elfordul e világtól, hátat fordít neki, kivonul belőle – akár lélekben, akár egész életvitele megváltoztatásával. Aki azért lordul a *vég felé,* hogy *végtelen* türelmetlenségében előbb hozza el, mint ahogy az „magától jönne”, aki maga akar e világ végére jutni – kerül, amibe kerül –, az végső soron a „másik világnak” fordít hátat, s arra van kárhoztatva, hogy a „másik világ” megalkotása helyett, e világból csináljon romhalmazt. Röviden: nem az apokalipszis, hanem a katasztrófa jut osztályrészéül, nem a „másik világ”, hanem a Semmi teremtményének bizonyul. Maga sem képes többre, mint hogy mindent semmivé tegyen. Ő a Nagy Semmit-tevő. Aki viszont e világnak fordít hátat, az a véggel kerül szembe, s teljes lelki

ereje összeszedésével *életében* saját erejéből valósítja meg azt a mozgást, amit szenvedőlegesen minden egyes ember megvalósít élete végén – *halálában –,* amikor végessége tényével kénytelen-kelletlen szembekerül. Istenfélőn – tehát nem feltétlenül jól, boldogan, szépen, gazdagon, de feltétlenül helyesen –, igaz módon élni annyi, mint a véggel, e világ semmisségével, saját mulandóságunkkal szem közőrt élni. Még az „Istentől elhagyott” világban is annyit tesz tisztességesen, tehát autentikusan élni, mint szembefordulni saját végességünk egzisztenciális tényével a nagy időben, s abból meríteni erkölcsi s egyben lelki erőt, hogy időnk előbb-utóbb mindenképp letelik, hogy meghalunk: „Mért legyek én tisztességes, kiterítenek úgyis! / Mért *ne* legyek tisztességes, kiterítenek úgyis?” – mint József Attila, a magyar metafizikai líra legnagyobbja foglalta össze az egzisztencialista erkölcsiség lényegét. A vallásos és az egzisztencialista felfogás között csak annyi különbség van e tekintetben, hogy az elsőben a „vég ablaka” Istenre nyílik, hogy színről színre lássák Őt, míg a második esetben a Semmire, az „emberarcú hiányára”) hogy farkasszemei nézzenek vele.

AZ APOKALIPSZIS „KIVÁLASZTOTT NÉPE”

Aki a világnak fordít hátat, az így-vagy úgy a véggel kerül szembe, bármit is jelentsen ez a vég, attól függően, mire vonatkoztatják: az emberi fajra, egy népre, egy nemzetre, egy személy saját életére. Nem könnyű hátat fordítani a világnak akkor, ha ez a világ csupa élvezet, fény, gazdagság, pompa. Ilyenkor, ha sor kerül egyáltalán rá, általában a *csömör* és az *undor* érzülete jeleníti meg e világ semmisségét és fordítja a személyt a vég felé, akár vallási, akár nihilista értelemben. A csömör és az undor is egyfajta türelmetlenség, csak ez a túlzott életélvezetből fakad.

Könnyebb viszont, sőt szinte elkerülhetetlen a világtól a vég felé fordulni ott, ahol a világ csupa kín, gyötrelem, gond, nyomorúság, szerencsétlenség, sötétség, borzalom, s ahol a vég már pusztán ezért is a „szabadulás” jelentését veszi fel magába. Ilyenkor a vég egyszerre nyit ablakot a „másik”, „igazi” világra, és világítja meg e világ semmisségét. Egyben pedig magasabb értelemmel ruházza föl, ünnepélyesen jelentőségtelivé teszi a földi nyomorúságot és szenvedést. E magasabb nézőpontból a „világi rossz” – sorscsapás, szerencsétlenség, gyötrelem – szinte jól jön a hívőnek: a jó mintegy rajta sarkantyúzhatja meg magát, hogy elrugaszkodva e javíthatatlanul rossz világból, a végső dolgok felé forduljon.

Innen nézve az a személy és az a nép (az orosz ortodoxia megfogalmazásában „népszemélyiség” – „szobornaja licsnoszty”), amely a legszerencsétlenebb e világon, vallási szempontból egyszersmind a legszerencsésebb is. Minél távolabb van e világ örömeitől, annál közelebb kerül a túlvilági üdvösséghez. Az a spirituális előny, amelyre az e világi értelemben legszerencsétlenebb nép szüntelen szenvedései, az örökös sorscsapások révén tesz szert az e világi értelemben szerencsésekkel (az igazi szerencsétlenekkel!) szemben, akik jó dolgukban képtelenek elszakadni e világtól, nos ez a spirituális előny úgyszólván behozhatatlan. Így lesznek utolsókból az elsők. Az a kijelentés, hogy „az oroszok a történelem végének népe” és bizonyos értelemben a legszerencsétlenebb nép, így hát nem ténymegállapítás (ilyesfajta tény ugyanis nem létezik) és nem a nacionalista retorika öngyalázó, önkínzó, önostorozó metaforája, hanem pontosan megfordítva: a legszebb bizonyítvány, amit keresztény nép kiállíthat magának – az orosz nép *felkentségének, kiválasztottságának, egyetemes küldetésének* bejelentése. Azt jelenti tehát, hogy az oroszok *kiválasztott nép* (félreértés ne essék:

nép, nem pedig *nemzet!),* még ha a szenvedésre, a rosszra, sőt legrosszabbra kiválasztott nép is. *Utolsó nép, de éppen ezáltal lehet és lesz is majdan az első.*

Mikor Bizánc eleste után IV. Iván Moszkóviája maradt az egyetlen ortodox birodalom és Filofej szerzetes megfogalmazta nevezetes, bár mindmáig folyamatosan félreértett és félremagyarázott vallási tételét Moszkváról mint „Harmadik Rómáról" („Mindkét Róma elbukott vala, a harmadik áll, negyedik pedig nem lészen"), akkor nem a moszkvai orosz állam politikai-birodalmi világküldetésének próbált ideológiai feneket keríteni (ez föl sem merülhetett benne, hiszen eleve nem a világi hatalom igazolása, hanem kizárólag a vallási cél, a megváltás és üdvözülés mikéntje foglalkoztatta), hanem az „idők végezetét", a korabeli Moszkva apokaliptikus vallási elhivatottságát, a történelmi végre való kiválasztottságát hirdette. A „Harmadik Róma" eszméje[183] eredetileg nem birodalmi-politikai, hanem vallási-apokaliptikus eszme volt: az *utolsó* keresztény birodalom és nép sorsára való kiválasztottságot jelentette, az orosz nép történelmi passióját, amely az egész emberiség feltámadásával kell végződjön, és persze azt is, hogy erre a végre már nem kell sokat várni. A kiválasztottaknak pedig éppenséggel nem világi-politikai, hanem kizárólag vallási-lelki értelemben van teendőjük, várniuk kell és felkészülniük e világ – e hamis és rossz világ – megsemmisülésére, méghozzá a másik – az igazi és

---

[183] Ld. ehhez többek között: I. Kirillov: *Tretyij Rim,* Moszkva, 1914.; B. A. Uszpenszkij: Otzvuki koncepcii „Moszkva – Tretyij Rim" v ideologii Petra Pervovo. In: Uő: *Izbrannije trudi,* I. Moszkva, Gnozisz, 1994. 61-74. o.; Filofej szerzetes: *Levél a rossz napokról és órákról,* Aetas, 1995. 3. 127-136. o. (jegyzeteket összeállította: Filippov Szergej és Sisák Gábor); Imrényi Tibor: A „Moszkva–Harmadik Róma" elmélet az ortodox ekléziológia és kánonjog tükrében. In: *Aetas,* 1998. 1. szám, 35-47. o.; Ny. V. Szinyicina: *Tretyij Rim.* Indrik, Moszkva, 1998.

tökéletes világ – megjelenése által végbemenő megsemmisülésére. Mert a transzcendens másiét, a halhatatlanság csak a jelenvaló lét semmivé foszlása által érhető el. A héber „gala” szónak megfelelő görög „apokalüpto” (egyes szám első személyben) egyáltalán nem rettentő katasztrófára, hanem valaminek *a láthatóvá válására, felfedésére, leplezetlenné válására, lemeztelenedésére, feltárulására* utal, mint azt a János *Jelenések Könyvét* újrafordító André Chouraqui mutatta ki a görögből készült francia fordításhoz írott elemző munkájában, majd Jacques Derrida használt fel az apokaliptikus hanghordozást „leleplező” filozófiai esszéjében.[184]

Keresztény szempontból a mélypont egyben mindig *fordulópont* is: aki a legmélyebbre jutott e világon, az közel áll hozzá, hogy a legmagasabbra emelkedj en a másik világban: a halál *katasztrófája* elválaszthatatlan a feltámadás *csodájától,* Jézus Krisztus *gyötrelme* a kereszten a megváltott létezés túlvilági *örömétől.* A kereszténységben az ótestamentumi hagyománytól eltérően – a kiválasztottság eleve a szenvedésre, a rossz világ tűrésére való kiválasztottságot jelenti. A történelmi vég keresztjét hordozó, mindent elviselő, szenvedő orosz nép szerencsétlensége ebben az összefüggésben felmagasztosul, s mintegy helyére kerül az üdvtörténetben: ha a zsidó nép az ótestamentumi Kezdet kiválasztott népe volt, akkor az orosz nép az újtestamentumi Vég, az Apokalipszis kiválasztott népe lesz. Legalábbis gondolkodói, igehirdetői, művészei szerint. S minthogy a kétszáz éves mongol uralom alatt megroppant, a nyugati civilizáció kihívásával szembekerülő ortodox orosz civilizáció története – az erőrekapások és összeroskadások története – csodáról

---

[184] Jacques Derrida: A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről. In: Jacques Derrida, Immanuel Kant: *Minden dolgok vége.* Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 36-39. o.

csodára, katasztrófáról katasztrófára haladt, az orosz gondolkodás keresve sem találhatott volna jobb igazolást a maga számára a „történelem végének” keresztény reményénél, amely a soron következő katasztrófát csodába fordította át, a soron következő csodát meg, ha ütött az óra – a huszonnegyedik! –, katasztrófaként leplezte le. Elég talán itt arra utalni, hogyan megy át I. Péter „nagy reformja” előbb katasztrófába, majd csodába, majd újra katasztrófába, az 1917-es forradalom csodája előbb katasztrófába, majd újra csodába az ideológia termelő orosz értelmiségi tudatban, hogyan változnak meg az ideológiai előjelek, ráadásul egyazon *szovjetellenes* beállítottság határain belül. Álljon itt egymás mellett az emigráns és szovjetellenes Iljin professzortól és az emigráns és ugyancsak szovjetellenes Zinovjev professzortól egy-egy szenvedélyes kirohanás ugyanazon *orosz csodakatasztrófa,* a szovjet rendszer ellen és mellett: „Mindazok után, ami Oroszországban az elmúlt 32 év alatt (1917-1949 között) történt – írja Iljin – egészen vaknak vagy igazságtalannak kell lenni, hogy bárki tagadja a történtek *katasztrofális jellegét.* A forradalom katasztrófa Oroszország történetében, hatalmas állami-politikai és nemzeti-szellemi összeomlás, amelyhez képest még a »zavaros idők« (a XVI. század végi „szmuta” – *Sz. Á.*) káosza is elhalványul.”[185] Alekszandr Zinovjev, a matematikai logika professzora, a Nyugaton élő egykori másként gondolkodó, elismert szépíró, a „katasztrojka” szellemes fogalmának megalkotója pedig ezt mondja 1996-ban, öt évvel az általa is kíméletlenül ostorozott szovjet rendszer összeomlása után: „A szovjet korszakot az orosz történelem csúcsának tekintem. Anélkül, hogy a kommunizmus apologétája lennék, meg kell állapítanom, hogy bámulatra méltó korszak volt ez.

---

[185] Ld. Iljin: Russzkaja revoljucija bila katasztrofoj. In: *Russzkaja Ideja,* II. köt. Moszkva, 1994. 286. o.

Századok múltán utódaink ámulattal és elragadtatással fogják tanulmányozni ezeket az időket, és nem győznek majd csodálkozni rajta, hogyan lehetett ilyen bámulatosan rövid idő alatt egy ilyen szörnyűséges feltételek közőrt élő országban ilyen sok mindent elérni. Igen, sok rossz is történt, voltak bűnök, hibák, csalódások. De akkor is ez volt az egyik legnagyobb korszak Oroszország történetében és az egyik legnagyobb szabású tünemény az emberiség történetében. […] Szerintem a szakadás az orosz történelemben nem 1917-ben következett be, hanem most. Ami 17 után történt, az törvényszerű folytatása volt az orosz történelemnek. […] Egy dolog világos: a Nyugattal folyó mostani párviadalban, miként a Honvédő Háborúban is, annak idején, Oroszország csak kommunista nagyhatalomként arathatott győzelmet. Erre a fejemet teszem! Ha nincs a Kommunista Párt, az oroszok legjobb esetben disznókat legeltetnének most valahol három elemivel, ha ugyan léteznének még egyáltalán. […] Oroszország halott. Történelmi értelemben halott… Nem akarok a hazugok kórusához csatlakozni, akik nem győznek országunk állítólagos újjászületéséről lelkendezni. Miféle újjászületésről beszélnek? Ami ma Oroszország alakjában előttünk hever – az egy félholt. És mindent el fognak követni, nem kímélve erőt, nem sajnálva energiát, hogy minél előbb egészen halottat csináljanak belőle."[186] Zinovjev kétségkívül találóan jellemezte a gorbacsovi *átalakítást,* amire a latinban a *reform,* az oroszban a *peresztrojka* szó használatos, *katasztrojkaként.* Ezzel azonban valójában nem egy konkrét válság és konkrét átalakítási kísérlet különös,

[186] „Ja szcsitaju szovjetszkij period versinoj russzkoj isztorii", In: Alekszandr Zinovjev: *Posztkommunyisztyicseszkaja Rosszija.* Moszkva, Reszpublika, 1996. 199-203. o.; Ld. még uő: Katasztrojka, In: *Szmuta.* Moszkva, 1995; uő: Russzkij ekszperiment. Moszkva, 1995.

hanem minden orosz interregnum *általános képletét* ragadta meg, amit éppen az általánosítás kedvéért – az orosz állam összes eddigi csudasztrojkáját és katasztrojkáját összevonva – leghelyesebb lenne *csudasztrófának* nevezni. Az ortodox kereszténység egyidejű beállítottsága *a végre mint katasztrófára és csodára* tökéletesen megfelelt az orosz civilizáció kettősségének, mely szerint minden csodás teljesítménye egyben katasztrófa és minden katasztrofális veresége egyben csodás feltámadások kiindulópontja is volt, s megerősítette és elmélyítette az orosz nép apokaliptikus beállítódását, megkönnyítette az apokalipszis képének átvitelét a politikai ideológiák, a modern történelmi reflexió síkjára.[187]

A „VÉG" JÁTÉKAI

A huszadik században az orosz nép – amennyire ez a második ezredforduló küszöbéről visszatekintve kivehető *nem a történelemnek, hanem saját civilizációjának jutott a végére.* Méghozzá éppen azért, mert a nyugati civilizációból kinőtt modernitás – a modern világállapot – maga is bevégződőben van. A sok

---

[187] Érdemes lenne e tekintetben összevetni Vaszilij Rozanov 1917-ben *Korunk apokalipszisa* (Apokalipszisz nasevo vremenyi) címmel írt naplójegyzeteit, továbbá az 1917-es orosz katasztrófa témáját variáló Gorkij, Bunyin, Prisvin, Bulgakov, Remizov, Zinaida Gippiusz, Korolenko naplóit azokkal az írásokkal, kommentárokkal, naplójegyzetekkel, melyek 1991 és 1994 közőrt az orosz sajtót és könyvkiadást elöntötték és a „demokratikus forradalom" orosz csodáját rögvest új orosz apokalipszisként, új orosz katasztrófaként értelmezték. Például mindjárt Zinovjev professzor egyik interjújával, amelynek címe: „Zinovjev Apokalipszise" (Apokalipszisz po Zinovjevu. In: *Posztkommunyisztyicseszkaja Rosszija,* i. m. 122-125. o.) Ld. továbbá a két orosz csodakatasztrófa enciklopédikus összehasonlító elemzését és eszkatologikus értelmük kifejtését az ortodox miszticizmus jegyében in: *Rosszija pered vtorim Prisesztvijem – matyeriali k ocserku Russzkoj eszkatologii.* Moszkva, Rodnyik, 1994.

évszázaddal korábban megroppant, alapzatát tekintve spirituális és archaikusan közösségi orosz ortodox civilizáció t mindannyiszor az állam Toynbee szerint a civilizációs hanyatlás utolsó előtti fokán megjelenő „egyetemes állam” – mentette meg a teljes széthullástól, csakhogy a nyugati modernitás legkorszerűbb eszközeivel felfegyverzett, szervezésmódjában és eszméiben nyugati mintákhoz igazodó állam, amely csakis ezek átvételével és áthasonításával bizonyult képesnek a szétbomló civilizációs elemek állami összeforrasztására. Mind a moszkvai, mind a pétervári, mind a szovjet „egyetemes államok” a politikai erőszak legmodernebb eszközeivel és legitimációs eszméivel (abszolutizmus, kamara-lisztika, rendőrállam és csinovnyikállam, hadigazdaság, totális nyilvántartás, terrorgépezet és „felvilágosodás”, „szuverenitás”, „internacionalizmus”, „osztályharc”) „szocializmus” stb.) egyesítették azt, ami széthullóban volt: az ortodox civilizáció fundamentális elemeit. Ám a modernitás bevégződése Nyugaton Oroszország számára azt jelentette, hogy nem maradt mit átvennie onnan. Nincs többé olyan eszme, eszköz, szervezésmód, amivel az orosz „egyetemes állam” civilizációmentő szerepében megújítható lenne. A posztmodernitás „eszköztárával”, „eszméivel”) „szervezésformáival” – a pénzzel és az elektronikus képpel – nem megújítani, csak legyengíteni lehet az „egyetemes államot”, s legfeljebb *esztétikailag szimulálni* a civilizációs másságot. *A civilizáció megmentésének állami csodája, amely végül mindig katasztrófának bizonyult, a társadalom számára, ezúttal szükségképpen elmarad.* Az orosz civilizáció menthetetlenségét paradox módon éppen az mutatja, hogy a régi „egyetemes állam” – a szovjet – katasztrófa nélkül tűnt el a történelmi színről, az új orosz állam pedig nem egy évekig-évtizedekig tartó „zavaros időszak” lezárulása nyomán lépett színre, új erőtől

duzzadva és messianisztikus eszmékkel felvértezve, mint korábbi századokban, hanem azonnal, legyöngülten és minden épkézláb állameszme nélkül. (A „nemzeti eszme” hiánya olyan krónikus, s egyúttal olyan riasztóan szokatlan is az új, légből kapott posztszovjet orosz állam számára, hogy Jelcin elnök szabályos pályázatot írt ki pár évvel ezelőtt az „eszmetermelő”, „szociális megrendelésre” dolgozó orosz értelmiség számára. Ámde már az orosz értelmiség sem a régi. A nagyszabású állami megrendelésről ugyan sokat és szívesen fecsegtek, ám néhány zagyvaságot és semmitmondó általánosságot kivéve teljesen visszhangtalan maradt. Az orosz civilizáció rejtett nyugati források táplálta eszmekútja teljesen kiszáradt.)

Az új orosz állam nem az orosz civilizáció megmentésére, hanem végső és immár semmi módon föl nem tartóztatható széthullásának – ha tetszik: az önfelszámolásnak – a levezetésére, irányítására szerveződött, avagy legjobb esetben is – arra, hogy a különálló orosz civilizációt „átfunkcionálja” a nyugati civilizáció sajátos orosz változatává (ahhoz hasonlóan, ahogyan az egykor Törökországban és Japánban történt, s ma talán Kínában zajlik). Ám ugyanezen okból ezúttal a csoda is elmaradt – mármint az állam csodája –, s most már aligha is kerülhet sor rá. (Az „egységes állam”, az „orosz civilizáció” – csoda és katasztrófa – posztmodern szimulációját most már csak a politikát tűzzel és vérrel esztétizáló orosz fasizmus hajthatná végre, alighanem katasztrofális módon, ám ez nem látszik túl valószínűnek.) Az új orosz állam örökölt és bővítetten újratermelt korrupt bürokráciájával, központosító törekvéseivel, szuperhatalmi handabandázásával, agresszív reflexeivel ugyan kísértetiesen emlékeztet arra, amelynek helyére lépett. Ez azonban – a modern történelemből ismert – katasztrofális szakítás és ugrás

híján aligha lehet másként. A jelenlegi orosz állam újdonsága abban rejlik, hogy noha látszólag változatlanul az állam lép fel a változások kezdeményezőjeként, felgyorsítójaként, a „reformátor”, „civilizátor” és „forradalmár” hagyományos kelet-európai szerepeiben, a „Nyugat utolérésének” régi modernizációs képletét variálva, valójában e szerepek is szimulációk, s ami ennél is fontosabb: mostantól az „utolérés”, a felzárkózás” nem az orosz civilizáció államilag megújított saját talaján (egyebek mellett e „talaj” megszilárdítása és megőrzése érdekében) megy végbe, hanem a nyugati civilizációnak a modernitásban egyetemessé váló „talajtalan talaján”. Ezt a „talajt” ugyanis – hála a techno-telemédiumok posztmodern eszköztárának – az állam szimuláció útján is előállíthatja, még mielőtt realitása megteremtődne a valóságos viszonyokban, létrejönne a gazdaságban, az intézményi világban vagy a mentalitásban, sőt, e realitásra talán nincs is többé szükség. Az új orosz állam képlete tehát jellegzetesen posztmodern képlet: *nem az orosz civilizáció hagyományos megújítása a nyugati modernitástól kölcsönzött eszmékkel és eszközökkel, nem a feltámasztás csodája, aminek ára a társadalmi katasztrófa, hanem az orosz civilizáció széthullott elemeinek „átfunkcionálása” a globális techno-telemédiumok szimulációs eszközeivel a nyugati modernitás intézményi, érzületi, mentalitásbeli alkatelemeivé, a lehető legprózaibb mádon – csoda és katasztrófa nélkül.*

A posztmodernitásban ugyanis nemcsak a modernitás „nagy meséi” – „nacionalizmus”, „liberalizmus”, „szocializmus” – párologtak el, nemcsak a modern nemzetállami szuverenitás, a politikai pártok és a demokratikus intézmények „puhultak fel”, hanem lehetetlenné vált azoknak a fantasztikus „hibrideknek” a kialakulása is, amelyek csak a modernitásban jöhettek létre, méghozzá éppen az archaikus

társadalmi létformáknak és észjárásoknak modern eszközökkel és szervezésmódokkal való összekeveredése révén. Buharin szellemes Sztálin-definíciója, miszerint „Sztálin = Dzsingisz kán telefonnal”, felfedi e modern „hibridek” keletkezésének titkát. Ám az úgynevezett „harmadik hullámos” – tehát poszttipografikus – kommunikáció médiumaival efféle „hibridek” aligha hozhatók létre, vagy – ami ugyanaz – legfeljebb szimulálhatóak. Mondjuk, nem képzelhető el a politikai hatalom vonatkozásában egy államférfi átfogó meghatározásaként az „X.Y. = Dzsingisz kán, internettel vagy mobiltelefonnal” képlet. Elképzelhető viszont a tömegkultúraként esztétizált politika vonatkozásában valamilyen „Dzsingisz kán-game” forgalomba hozatala vagy a „dzsingiszkánkodás a cybertérben”, mint az orosz crackerek és hackerek közlekedési módja az interneten.

A posztmodernitás – úgy látszik – egyszerre tesz pontot a modernitás *mint végetérési folyamat* végére (a modernitásban felfogásom szerint a vallási világállapot ér véget) és az orosz civilizáció végére, és azzal siet az új orosz állam segítségére, hogy kezébe adja a „civilizációváltáshoz” nélkülözhetetlen televíziós és számítógépes szimuláció eszközeit. *Úgyszólván kicsavarja a „véget” mint civilizációs játékszert az oroszok kezéből, elveszi tőlük a katasztrófára s egyben a csodára való kiválasztottság tudatát, megfosztja a katasztrófát – a bukást, széthullást, felbomlást – minden impozáns, csodás, költői elemétől.* A vég elviselhetetlenségének érzése azért fokozódhatott az eltelt tíz évben a teljes letargiáig és hisztériáig Oroszországban, mert a bukást, vereséget, szétesést, megszégyenülést, nyomorúságot nem lehetett semmiféle nagy – világmegváltó vagy civilizációmentő – *közös ügyre* vonatkoztatni, áldozatként és kiválasztottságként „átlelkesíteni”. A „közös ügy” - „obscseje gyelo” – eszméje és hite az ortodox vallási

tradíció összetartó középpontja, közösségi lelke volt. Még akkor is, amikor azt az ateista, ám változatlanul ideokratikus állam sajátította ki és a „földi paradicsom" eszméjében ideologikusan kiforgatta. Maga a közös ügy pedig a krisztusi ügy volt, vagyis a haláltól való megváltás – a feltámadás/feltámasztás. Közös ügy ez, mert az ortodox hit szerint a feltámadás csak *együtt* lehetséges, nem külön-külön, lévén a bennünk lakozó lélek – a közösség lelke. A feltámadásnak csak akkor van értelme, ha mindenki feltámad, összes ősünk, minden eddig élt személy, ha újra *együtt lehetünk mindenkivel.* A magánüdvözülés, a magánfeltámadás vallási eszméje mélységesen idegen az ortodoxiától. A „velem mi lesz?" kérdése az orosz ember számára értelmezhetetlen a „mi lesz a többiekkel?" kérdése nélkül. Csakhogy a posztmodernitás az orosz civilizáció végét mint »puszta véget", mint merőben prózai ügyet sőt, mint magánügyet(!) – adta „minden oroszok" kezébe, hogy most már kezdjen vele ki-ki azt, amit tud vagy akar.

Ne feledjük persze, hogy az orosz civilizáció utolsó „egyetemes állama", az 1917-es nagyorosz forradalomból kinőtt totalitárius jellegű szovjet birodalmi állam *alternatív világcivilizációként,* a *posztkapitalista jövő civilizációjaként* fogalmazta át a régi szlavofil képletet: „Nyugat és Oroszország, Oroszország és Nyugat… ez a Történelem utolsó szava, a jövő két lehetősége! – írta még 1841-ben Sztyepan Sevirjov. – Oroszország és Európa szemtől szembe állnak egymással! Beolvadunk-e az általános folyamatba, vagy megőrizzük önállóságunkat és saját elveink szerint alkotunk világot, *kivonva Európából a föld egyhatodát, az emberiség jövőjének csíráját?"*[188] Ez a

---

[188] Sz. P. Sevirjov: Vzgljad russzkovo na obrazovanyije Jevropi. In: *Moszkovityjanyin,* 1841. I. szám, 88. o. Ld. ehhez: Gombár Csaba–Hankiss Elemér–Lengyel László–Szilágyi Ákos: *A kérdéses civilizáció.* Helikon, 2000.

később – Konsztantyin Akszakovtól Konsztantyin Leontyevig, Nyikolaj Danyilevszkijtől Lev Gumiljovig, Alekszandr Bloktól Alekszandr Szolzsenyicinig – ezerféleképpen variált, de eredendően civilizációs dilemma a második ezredfordulón eldőlni látszik. De nem a megroppant és hanyatló orosz ortodox civilizáció javára, amelynek megmentésére legalább háromszáz éve próbál modern állameszmékkel, nyugati technológiákkal és technikai felszerelésekkel módot találni az orosz állam.

1995-ben a régi dilemma – *post festa* – így tér vissza abban a dialógusban, amelyet Vlagyimir Mironov orosz politológus és Régis Debray, a néhai francia újbaloldal atyja ma „mediológus” – folytattak egymással a moszkvai *Nyezaviszimaja Gazeta* hasábjain:

Debray: Számomra a legfontosabb kérdés az, hogy van-e alternatívája a piaci racionalitásnak. Én személy szerint azért küzdök, hogy ez a bolygó ne alakuljon át valamiféle gigászi szupermarketté, hogy a piac óceánjában fennmaradjanak az államok, kultúrák és más képződmények szigetei, melyek fölött nincs hatalma a kereslet és kínálat törvényének. Ez a küzdelem lényegében antikapitalista, jóllehet egész évszázadunk fejlődése azt bizonyítja, hogy a piacnak nincs alternatívája.

Mironov: Egész mostanáig a piaci világ óceánjában Oroszország volt az egyetlen sziget. Nem véletlen, hogy mai piacosítása konok, kétségbeesett ellenállásba ütközik. *Ám ennek az ellenállásnak a lényege nem technikai e/maradottságunkból következik, hanem a mi belső világunk bizonyos közösségi alapelemeiből.* Ahol ez a közösségi lelkület össze tudott kapcsolódni a technikával, ott Oroszország az emberi haladás élvonalában járt. Az űr meghódításában vagy a fegyverkezési versenyben

Oroszország azért arathatott ragyogó győzelmeket, mert ezekben a szférákban a technikai-tudományos fejlődés úgy jelenhetett meg, mint az egész nemzet közös ügye, amelyben a közösség szelleme kifejezést talált. Napjainkban viszont kínlódva keressük a »piac« és a mi nemzeti (ázsiai módon) közösségi pszichológiánk közötti szintézis sikeres saját változatát, ahogyan azt Japánban, Tajvanon vagy Dél-Koreában keresték nem is olyan rég. Igaz, ehhez még nekik is évtizedekig tartó idegen megszállásra és diktatúrára volt szükségük.

Debray: Úgy gondolom, Oroszország számára a cél csak önmaga átalakítása lehet, hogy ezáltal újjászülessen, nem pedig a visszatérés valamilyen archaikus létformába vagy nacionalista ideológiai és politikai rezsimekhez. *Oroszország számára a dilemmát az jelenti, hogy orosz maradjon, miközben a XXI. század szintjére tornássza fel magát.* Abban bízom, hogy az orosz társadalom és az új ipari technológiák szövetkezhetnek egymással. Ha ez nem sikerülne, az Oroszország végét jelentené: vagy teljesen elnyelné az amerikanizmus, vagy pedig visszatérne a múltba, a múlt szörnyűséges fasisztoid formációihoz, ami aztán újból izolálná a világtól."[189]

Tekintsünk most el a publicisztikus megfogalmazás alkalomszerű és hevenyészett jellegétől, attól például, hogy soha nem volt s aligha lesz most már valaha is az oroszokból politikai nemzet, az orosz államból pedig modern nemzetállam, s tekintsünk el attól is, amit a „mediológus" Debray meglepő módon kifelejt képletéből, hogy a poszt-modernitásban ez a civilizációs *hasonulás* vagy *izoláció* már nem valóságos választás függvénye, a globális pénzgazdaság és a globális tömegkultúra egyetlen

---

[189] Vlagyimir Mironov–Régis Debray: Vlaszty idej i ideja vlasztyi. In: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 1995. április 25. 3. o.

civilizációtól vagy modern államtól sem kérdezi meg, hasonulni vagy izolálódni óhajt-e inkább. Maradjunk még az orosz civilizációnál. A beszélgetésből nemcsak az világlik ki egyértelműen, hogy ilyen – a nyugatitól élesen elütő, nem piaci, közösségi alapzatú – civilizáció létezett, hanem az is, hogy a huszadik században alternatív világcivilizációként helyezkedett szembe a nyugatival, ám versenyképtelennek bizonyult és ellehetetlenült. Ez ugyanis azt jelenti, hogy az oroszok 1985 és 1995 között többet veszítettek egy diktatórikus politikai rezsimnél, működésképtelen gazdaságnál vagy valamilyen Nyugatról importált utópiánál. *Az oroszok saját létformájuk evidens, magától értetődő, természetes, normális jellegét veszítették el.* Nem véletlenül tér vissza az utolsó tíz év orosz publicisztikájában a „normális" jelző mint minden „rossz" jóvátevésének varázsformulája.

NORMALITÁS ÉS KATASZTRÓFA

A modernitás bevégződése következtében *átvehető* és *sajátítható* eszme nélkül maradt orosz állam értelmisége makacsul ugyanazt hajtogatja az ideológiai vákuumban: „normális társadalmat! normális gazdaságot! Normális pénzt! normális embereket!" Ha nem részletezi e normalitás összetevőit és tartalmát, arra jó oka van. A „normális" ugyanis egy sajátos civilizáció – a Nyugat – normája, és ilyen elvontan csak az orosz tradícióval mint „abnormával" való – eszmetörténetileg hagyományosan orosz! – szembeállítás ruházza föl jelentéssel. A „normalitás" új *orosz normájának* képviselői minden civilizációsan „sajátszerűt" *leértékelnek* és *megkérdőjeleznek,* minden sajátosan „oroszt" és „szovjetet" mint „abnormalitást", „elmebajt", „irracionalitást" határoznak meg. A *normálistól való eltérést* nem a kiválasztottság és rejtélyesség isteni vagy népmesei – vagy legalábbis

költői attribútumaival ruházzák föl („Oroszország – Szfinx", „Oroszországot ész nem érti", „az orosz ember Bolond Ivanuska" stb.), hanem az elmaradottság és történelmi útvesztés legfőbb okának tekintik. Oroszország „esztelensége" a szlavofilek *szemében* a legszebb dicséret volt civilizációs különállása mellett, kiválasztottságának és küldetésének igazolása. Ma a legfőbb érv múltjának megismétlése ellen és a Nyugathoz igazodása mellett. Az oroszok saját archaikus és vallási civilizációjuk közösségi életvilágából hullottak alá a globális piaci civilizáció prózai földjére. Elveszítették többször is megújított, ám alapjaiban archaikus birodalmi létmódjukat és e birodalom modern szuperhatalmi státusát, amely az orosz „egyetemes állam" utolsó és legnagyobb (épp ezért legerőszakosabb, legtöbb vért és verítéket követelő) erőmutatványa volt. De mindezt nem az addig megszokott módon veszítették el, nem háborúk, forradalmak, polgárháborúk véres katasztrófái közepette, amelyek értelmét a „történelem végére" beállítódott orosz civilizációban mindig a rájuk következő csoda – feltámadás, újjászületés, felemelkedés, expanzió – adta meg, hanem úgy vesztették el, mintha soha nem is lett volna, szinte észrevétlenül. Nem idegen és ellenséges hatalmak megszálló hadseregei csavarták ki ezt a civilizációt az oroszok kezéből, hanem a civilizáció mintegy magától foszlott szét, párolgott el, miután az utolsó orosz „egyetemes állam" totalitárius vasmarka is elernyedt, s kiderült: nem tartja többé semmi.

Mindez oly mértékben felfoghatatlan, hihetetlen volt, s vele szemben olyannyira képtelennek és reménytelennek tűnt mindenféle ellenállás, hogy az orosz társadalom óriási többsége megbabonázott, bénult, passzív szemlélője maradt annak, ami vele magával éppen történt, elenyésző kisebbsége pedig a láthatatlan és mindenható Gonosz összeesküvéseként

mitologizálta az orosz civilizáció végelgyengülését. Elég talán fölidézni, hogyan jellemzi az ezred végi Oroszországot, s mindazt, ami hazájában tíz év óta bekövetkezett, a „legnagyobb orosz”, a szovjet rendszer legkíméletlenebb kritikusa, Alekszandr Szolzsenyicin: *„És végül eljutottunk a XX. század kilencvenes éveinek Nagy Katasztrófájához.* Ebbe sok minden belerakódott egy évszázad folyamán: az 1917-es év is, a hetven évig tartó bolsevik rontás is, a Gulag szigetvilágba hurcolt milliók, a háborúban kíméletlenül feláldozott milliók is – ritka az a falu, amelybe visszatértek a férfiak –, és a népet sújtó mai „dollárcsapás” is, az ujjongó, röhögő újgazdagok és tolvajok gyűrűjében. *A Katasztrófa egyik fő összetevője a kihalásunk...* Fontos összetevőjét jelentik a Katasztrófának a fogyatékos és beteg gyermekek is… ide tartozik iskolaügyünk csődje… a lakásínség is… hogy az államapparátusban csak úgy hemzsegnek a korrupt elemek, köztük azok is, akik bagóért külföldi koncesszióba adják olajmezőinket, ritkafémlelőhelyeinket… Katasztrófa az is, hogy az oroszok két különböző nemzetre szakadtak: az Óriási vidéki-falusi tömbre, és a rá még csak nem is hasonlító, más módon gondolkodó, nyugati kultúrájú fővárosi kisebbségre. Katasztrófa az orosz nemzeti öntudat amorfsága, a nemzeti hovatartozás iránti fásult közöny, és A még nagyobb közöny a bajba jutott honfitársak iránt… A XX. század végén – népünkre vonatkoztatva – egyértelműen így hangzik az »orosz kérdés-e *lenni vagy nem lenni?”*[190] Mindaz, amit e patetikus felsorolásban a nagy orosz író – az orosz kultúrának ez az élő anakronizmusa – „katasztrófának” nevez, nem önmagában, hanem csakis egy civilizációs katasztrófa hátterén tűnhet föl annak; csakis e civilizációs katasztrófától megrendült szellem juthat el odáig, hogy

---

[190] Alekszandr Szolzsenyicin: *Az „orosz kérdés a XX. század végén*. Európa, 1998. 372-375. o.

teljesen átlagos és bárhol a világban föllelhető szociális, erkölcsi bajokból, anomáliákból („népességcsökkenés”, „iskolaügy”, „pénzhajsza”, „korrupció”, gazdag és szegény régiókra szakadás, gyönge nemzeti öntudat stb.) a 160 milliós orosz nép küszöbön álló végpusztulására. Sőt, fizikai kihalására következtessen. Igaz, éppen a civilizációs katasztrófának ez a hétköznapi problémák sorában való partikularizálása és konkretizálása segít Szolzsenyicinnek abban, hogy ne adja föl a reményt a civilizáció megmentésére. Lehet, hogy a felsorolt összes gazdasági, szociális problémát sikerül közmegelégedésre megoldani Oroszországban, ettől azonban még nem fog föltámadni az orosz civilizáció, amit a szlavofilek kései utódánál sokkal jobban ért az ideológiai kérdésekben csak művészként jártas orosz konceptualizmus, a „szoc-art” egyik Nyugaton is jól ismert alkotója, Dmitrij Alekszandrovics Prigov: „a szovjet rendszer összeomlása – s azt hiszem, ez még sokak számára nem egészen világos – egy egész korszak összeomlása, ami természetesen vérrel és könnyekkel és teljes kulisszaváltással végződik. *Hiszen nem egyszerűen a szovjet korszak elmúlásáról van szó. Az én értelmezésem szerint a keresztény (ortodox) Oroszország végéről van szó. És ez a történelmi vég egybeesik az egész európai kultúrtörténeti hagyomány végével.”*[191] Ez – Prigov szerint – annyit jelent, hogy „Oroszországban a hit szűnt meg, amely előbb orosz-ortodox, majd kommunista volt”, méghozzá „egy bizonyos típusú hit: a megbocsátásba és a földi paradicsomba vetett hit”.[192] Alekszandr Szolzsenyicin persze aligha fogja valaha is elfogadni, hogy a szovjet rendszer erőszakból és ideológiából készült állami cementjét nem Nyugatról importálták, hanem a

---

[191] In: Dmitrij Prigov: *Arbeiten 1975-1995*, Ludwig Museum. Budapest, 83. o.
[192] Uo.

hagyományos ortodox hitből és a technikai-tudományos modernizáció ideológiai szemcséiből tapasztották össze, amivel a szovjet állam – a maga szörnyűséges módján – az ortodox civilizáció közösségi és vallási ethoszát újította meg és terelte az állam építés medrébe. A szovjet totalitárius állam – a nácitól eltérően – nem esztétizálta, hanem vallásos értelemben szakralizálta a politikát. Az orosz civilizáció vallási szellemét mozgósította a hatalmi, gazdasági, kulturális építés prózai, modern céljainak elérésére, miközben a mozgósított eszközök átszínezték magukat a célokat is.

KATASZTRÓFA ÉGEN-FÖLDÖN

Oroszország demográfiai katasztrófát él át. Oroszországban ökológiai katasztrófa zajlik. Oroszország morális katasztrófán megy keresztül. Az orosz nemzeti génállomány pótolhatatlan veszteséget szenvedett. Orosz tudomány nincs többé. Orosz űrhajógyártás nincs többé. A társadalmi robbanás elkerülhetetlen. Országunk lesüllyedése a Harmadik Világba elkerülhetetlen. Lemaradásunk a Nyugattól végleges. Az orosz külügyminisztérium próbálkozásai megint kudarcot vallottak. A kormányzat próbálkozásai megint kudarcot vallottak. Oroszországban totalitárius rendszer van – a többpártrendszer és a szabad sajtó csupán spanyolfal a Nyugat felé. A Bajkál-Amur vasútvonalra senkinek semmi szüksége. A Megváltó Krisztus-székesegyház újjáépítésére senkinek semmi szüksége. A metró alagútrendszerében farkaskutya nagyságú mutáns patkányok rohangálnak. „Ezt az alkalmi csokrot a publicisztikai „romlás virágaiból" Alekszandr Gorjanyin újságíró szedte össze az orosz sajtó elvadult mezejéről, hogy dühös cikkben nyújtsa át „katasztrofista" kollégáinak: „Olyan emberek millióinak, akik semmivel sem élnek ma rosszabbul, mint a szovjet időkben, hipnotikus erővel sugalmazzák

azt a gondolatot, hogy életük valójában iszonyatos, kapálózni ellene hiábavaló, megalázónak és becsapottak – s nem is csak ők, de az egész ország” – írja *A mi katasztrofistáinknak* címezve üzenetét.[193] *A tények világában* – úgymond – katasztrófának se híre, se hamva, épp ellenkezőleg, *csodával határos módon* egyszer végre Oroszországnak is sikerült katasztrófa nélkül megúsznia egy történelmi rendszerváltást (mert a csoda ezúttal nem a katasztrófa *másik* neve, a csoda az, hogy a katasztrófa elmaradt!) és kikeverednie a totalitárius hadiállam-szocializmus zsákutcájából a globális civilizáció széles országútjára. *Katasztrófa* – így Gorjanyin – *csak az érzületben és az észjárásban van, amit viszont tömegméretekben a média állít elő.* Ha tehát a demokratikus sajtó – nyomtatott és elektronikus – feladná a katasztrofista hanghordozást, ha kellő csodálattal adózna Oroszország mai átváltozásának, odafigyelne arra, hogy a nagyvárosokban valóságos „építkezési láz” tombol, nincs többé sorban állás, van ezzel szemben árubőség és fogyasztási láz, ha tanulna a 30-as évek válság sújtotta Amerikájától, ahol a világválság kellős közepén hirdették meg a „keep smiling” életelvét, ha merné kultiválni a jó közérzetet, a vidámságot, felmutatni a máris létező eredményeket, akkor ez az össznépi érzületi katasztrofizmus elenyészne, s nem lehetne táptalaja az orosz posztfasizmus és posztkommunizmus gyülekező sötét erőinek. Minthogy azonban a valóságos életben (s nem a ki tudja, honnan vett adatok alapján átlagoló statisztika imaginárius világában vagy az államban állammá váló „újgazdag” Moszkva fantazmagórikus életében) a prosperálás, a dinamikus

---

[193] Alekszandr Gorjanyin: Nasim katasztrofisztam. In: *Russzkaja Miszl,* 1995. 4001. szám (november 1&-22.) Ld. még ehhez a Gorjanyinnal vitatkozók válaszát: Rosztyiszlav Gorcsakov: Mi nye „katasztrofiszti” – mi szvigyetyeli katasztrofi. In: *Russzkaja Miszl,* 1997. június 12-18. (4178).

felemelkedés, gyarapodás, konstruktivitás, optimizmus *tényszerűen* éppoly kevéssé mutatható ki,[194] mint a katasztrofális hanyatlás, Gorjanyin voltaképpen azt kívánja a médiától, hogy „az ügy érdekében" szimuláljon virágkort, jólétet és felemelkedést, mert akkor majd jön a virágkor, a jólét és a felemelkedés. A média, pontosabban a mediatizált politika azonban

---

[194] Oroszország 1988 és 1998 között nemhogy nem fejlődött és nem modernizálódott (a végtelen orosz tér néhány kitüntetett *pontját* kivéve), hanem általános „involúción" és „demodernizáción", sőt „decivilizálódáson" ment keresztül, (Ld. az erre vonatkozó adatok összefoglalását: Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása*. Helikon, 1999.) Ez már a makrogazdasági adatok vetületében is szembeötlő*:* 1990-ben a Szovjetunió GDP-je 2531 milliárd dollár körül mozgott, ami az USA GDP-jének 44%-át tette ki. 1992-ben az Oroszországi Föderációban, amely a Szovjetunió területének 76%-át, népességének körülbelül felét „örökölte", a GDP 852 milliárd dollárra zsugorodott (az USA GDP-jének 14%-ára) és így tovább évről évre egyre lejjebb: 1993-ban 777 milliárdra, 1994-ben 656 milliárdra, 1995-ben 626 milliárdra és 1997-ben 450 milliárd dollárra (utóbbi az USA GDP-jének 9%-a), ha a dollárt folyó árfolyamon számoljuk. (Áruparitásos alapon az adatok valamivel kedvezőbbek: 1997-ben például 450 helyett 600 milliárd dollár.) Az adatokat ld. *Rosszija: novij etap neoliberalnih reform.* Reszpublika, Moszkva, 1997. Szergej Rogov, az oroszországi Amerika és Kanada Kutató Intézet jelenlegi igazgatója ehhez még hozzáteszi, hogy az 1997-es oroszországi költségvetés a maga 80 milliárd dollárjával (amiben a költségvetési deficit is benne van már) az amerikainak egyhuszad, a japánnak egytizennegyed, a kínainak egynegyed része. S miután ebből a költségvetésből 3% jut hadikiadásokra (s velük együtt az éjjelnappal hangoztatott, vágyva vágyott, százszor elkezdett haderőreformra), tehát – abszolút értékét tekintve – hússzor kevesebb, mint a peresztrojka hajnalán, 1985-ben, miközben a *szovjet* hadsereg létszáma közel négymillióról másfél millióra olvadt le 1997-ig, az egy orosz katonára kivetített költségvetési kiadások 1985-höz képest legkevesebb huszadrészükre estek vissza: előrelátható, hogy Oroszország gazdasági nagyhatalmiságának összeomlását elkerülhetetlenül követni fogja katonai nagyhatalmiságának összeomlása is. (Ld. Szergej Rogov: Konturi novoj rosszijszkoj sztrategii. In: *Nyezaviszimaja Gazeta, Szcenarii,* 1998. március 11.) Noha 1997-ben – hivatalos adatok szerint – először nőtt az

nem hülye: tudatában van annak, hogy egy ilyen szimuláció csak akkor lehet sikeres, ha a katasztrófa szimulálása előzi meg.

Ezen a ponton azonban föl kell tennünk magunknak a kérdést: vajon a mai oroszok többsége csak azért nem gyakorolja a „keep smiling” szép képességét, azért nem látja a „new russians”

---

oroszországi GDP (0,4%-kal), a haladás lefelé – S természetesen nemcsak a GDP tekintetében – szinte megállíthatatlannak látszik. Megtévesztő lehet Moszkva és néhány nagyváros dinamikus fejlődése és a tíz-húsz milliós újgazdag réteg vásárlóereje és iszonyú étvágya. A történetileg kialakult orosz és szovjet birodalmi térszerkezetben mindig is szakadék tátongott a privilegizált, szupergazdag hatalmi központ – Moszkva – és a nyomorgó, elhanyagolt, isten háta mögötti orosz vidék között: „az oroszországi jólét mértékét földrajzilag kizárólag a fővároshoz való közelség határozza meg… Ám a moszkvaiak jóléte távolról sem azért előzi meg oly nagy mértékben egész Oroszországét, mert a fővárosban összpontosul a legversenyképesebb üzemek termelése vagy itt van a legtöbb élelmes orosz ember, *hanem azért, mert itt koncentrálódik a legnagyobb hatalom, aminek birtokában ellenőrizetlenül lehet hozzáférni a nagy állami pénzekhez, mind legális külső kölcsönök formájában, mind a lakosságnak járó fizetések, nyugdíjak, segélyek erőszakos belső ‘kölcsönvétele’ révén. Ezeknek a hatalmas, egész Oroszországnak járó pénzeknek a különféle – nyílt és rejtett – machinációkkal való újrafelosztása biztosítja az édes életet a szupergazdagok szűk ‘belső körének’, akik aztán az őket kiszolgáló fővárosi személyzetnek – a hivatali bürokrácia, a kereskedelem, a távközlés, a tőzsde, az építőipar, a sajtó, a tömegkultúra, a szórakoztató- és vendéglátóipar, az őrző- és védő szolgálatok, a karbantartók stb. sokmilliós rétegének – is biztosítják életszínvonaluk rohamos emelkedését.* A pénzügyi sugárkör következő – kormányzósági – szintjén már lényegesen kevesebb az újraelosztható pénz. Még távolabb és ennek megfelelően még lejjebb helyezkednek el a körzeti (‘kraj’) hatóságok, amelyeknek aránytalanul kicsi és sokkal szigorúbban ellenőrzött költségvetéséből a körzeti központok lakói számára már nem a jólétet, legfeljebb a vegetálást lehet biztosítani. És végül, e tolvaj pénzügyi-adminisztratív »földrajz« legmélyebb pontján található a szerencsétlen isten háta mögötti »mély--Oroszország« (‘glubinka’), vagyis a tulajdonképpeni Oroszország, amelynek rovására a legfelső rétegek meggazdagodása vég-

(újoroszok) fiatal vállalkozói nemzedéke által épített szép új orosz világot, mert a tömegmédia katasztrofizmusának sötét vasfüggönye eltakarja szemeik elől? Azért lehangolt, levert, közönyös, mert sötét erők, pénzhajhász sajtómogulok, agyalágyult orosz entellektüelek évek óta szisztematikusan lefele hangolják? Avagy ellenkezőleg: a tömegmédia csak parazitája, közvetítője és ezáltal egyben csillapítója is a társadalom egészét átható általános levertségnek, rossz közérzetnek, világvége-hangulatnak? Ha igaz az, hogy az orosz társadalom többsége sem a szovjet rendszer lerombolásában, sem az új rendszer kialakításában nem vett aktívan részt, mint ahogy az előbbit nem védte meg, az utóbbinak pedig nem állt ellen, ha igaz az, hogy régi életvilága összeomlását

---

bemegy. […] A központi hatalomhoz közeli és távoli színtereken a mindennapi élet oly éles kontrasztban van egymással, hogy *a statisztikai átlagszámítás bármely kísérlete körülbelül annyira vehető komolyan, mintha valaki Kanada és Mongólia lakóinak éves jövedelmét akarná »átlagolni«”*– írja moszkvai kollégája diadaljelentésével vitatkozva a „krasznojarszki körzetben” levő Igarka város egyik értelmiségi lakója, Rosztyiszlav Gorcsakov 1998 tavaszán a párizsi *Russzkaja Miszl*ben. Lehangoló élménybeszámolójában kitér a kisvárosi lakosság, benne a szak-képzett értelmiségi rétegek „mellékjövedelmének” összetevőire: „Az adóhatóság szakemberei szerint a jövedelmek eltitkolása Igarkában tömeges jelenség, de csak a legritkább esetben haladja meg a legális jövedelmek 15-20%-át. Ahhoz, hogy fogalmat alkothassunk róla, miféle mellékkeresetek egészítik ki az igarkai családok nyomorúságos alapjövedelmét, elég kisétálni hétköznap este vagy vasárnap reggel a Jenyiszej partjára, ahol még a legkegyetlenebb fagyban és hóviharban is szinte feketéllik a folyó jege a lékek előtt mozdulatlanul üldögélők tömegétől. Meteorológusok, pedagógusok, nyugdíjasok, postai alkalmazottak, orvosok, sofőrök, egyetemi kandidátusok, kikötői munkások, munkanélküliek, rendőrök – egyszóval egész Igarka számára az északi vizek „halkészlete” jelenti a mindennapi betevőt. Az olcsóbb faj ták saját fogyasztásra kerülnek, a nemesebbeket pedig eladják a Moszkvából érkező felvásárlóknak.” (Rosztyiszlav Gorcsakov; „Podumajes, binom Nyjutona!” In: *Russzkaja Miszl,* 1998. április 2-8. (4216. szám), 9. o.

inkább szenvtelenül, tanácstalanul, semmim felszabadult örömmel vette tudomásul, az új *spiritualitás nélküli* életvilág – a pénz életvilága – pedig eleve nem igényli a tömegek rajongó lelkesedését, eleve nem tömegszenvedélyekkel és ideológiákkal ’dolgozik’, nos, akkor a levertség eredendő okát aligha a tömegmédiumok destruktív katasztrofizmusában fogjuk megtalálni. Az általános orosz levertség nem egy politikai rendszer, nem a szovjet életforma, a birodalom, a szuperhatalmi státus elvesztéséből fakad, hanem abból, hogy ez a veszteség – az „egyetemes állam” civilizációs képlete folytán – a saját civilizáció elvesztését is jelenti, s hogy éppen ezért sem megvédeni nem lehet a régi rendszert, sem szabadon örvendezni annak pusztulásán. Az utolsó tíz év közhellyé kopott politikai maximája, amelynek szerzőségét hol Javlinszkijnak, hol Jelcinnek, hol valaki másnak tulajdonították, de hajtogatja boldog-boldogtalan (az oroszországi kommunistákat kivéve), nem véletlenül hangzik így: *„Aki nem sajnálja a Szovjetunió megszűnését, annak nincs szíve, de aki vissza akarja állítani, annak agya nincsen.”* Nyilvánvaló, hogy itt nem egy politikai rendszer vagy egy állam, hanem egy *birodalom civilizációs életvilágának* elvesztése az, amitől a szívnek meg kell szakadnia, ha orosz.

Az orosz letargia, letaglózottság, apátia nem nemzeti levertségből, pláne nem politikai vagy ideológiai vereségérzésből, hanem *egy* civilizáció *végelgyengüléséből* fakadt. Kira Muratova *Aszténiás szindróma* című (magyarul *Végelgyengülés* címen bemutatott) nagyszabású filmje 1990-ből tablószerűen vonultatja fel e civilizációs életvilág pusztulásának lehangoló képeit, de nem a Történelem heroikus csatamezőin vagy központi színterein (a birodalmi fővárosban, mondjuk), hanem a hétköznapi élet, a magánélet szöveteiben, a birodalmi végeken. Minden a

pusztulás, leépülés, oszlás-foszlás, fizikai és erkölcsi degradálódás folyamatában van, *anélkül, hogy ebből nagyszabású, megrendítő, csodára hangoló történelmi katasztrófa kerekedhetne.* Az érzületi katasztrofizmus a mai orosz társadalomban a civilizációs vég alakzata, azé a civilizációs pillanaté, amikor a végelgyengülés olyan stádiumba jutott, hogy a civilizáció már egy nyamvadt történelmi katasztrófát sem képes produkálni. *Az érzületi katasztrofizmus azért teng túl ma Oroszországban, mert nem lehetséges valóságos katasztrófa.* A katasztrófa mint a megroppant civilizáció belső fejleménye, amely megmozgatja a képzelőerőt, felvillanyozza, s állami csodákra sarkallja a népet, végképpen a múlté. A civilizáció végelgyengülését tanúsítja az is, hogy a levertség, az apátia általános érzületét – immár tíz éve – egyetlen párt vagy mozgalom, egyetlen politikai erő sem képes hathatósan átfordítani felháborodásba és hisztériába, ami a civilizációs ellentámadás előfeltétele lenne, sikere pedig valóban felérne egy újabb katasztrófával.

Jurij Olejscsuk orosz közíró is a tömegközlési eszközöket kárhoztatja katasztrofista információs politikájukért egy 1995-ben – az „orosz stabilizáció” csillagévében írott tanulmányában: „Súlyos és drámai időszakot élünk át, de a médiákban ez sokkal súlyosabbnak és drámaibbnak fest, mint a valóságban. Ezt még maguk a médiaszakemberek is elismerik, mondván, hajlamosak a közönség »epatírozására«. Én egyszerűbben fogalmaznék – hajlamosak a hisztériára. Nehézségeink igen nagyok, mindenféle veszélyeknek vagyunk kitéve, széles lakossági rétegek életfeltételei romlanak stb., *de ha a médiákban látjuk viszont életünket, az a benyomásunk, hogy nem is élet ez, hanem maga a pokol.* Mintha semmi másból nem állna, mint kriminális leszámolásokból, korrupcióból, maffiából, nyomorból, botrányokból, rémségekből. Azonkívül milyen jóízűen, milyen földöntúli

gyönyörűséggel, mennyi kárörömmel tudják közölni velünk nap mint nap, hogy minden összeomlóban van és eleve bukásra van kárhoztatva, hogy a hatalom minden kezdeményezése és összes szándéka merő szélhámosság. *Persze, hogy rosszul áll a szénánk, de azért nem ennyire. Ha a valóságos élet olyan lenne, amilyennek a médiák mutatják, akkor alighanem rég megszűntünk volna már létezni és az ország anarchiába és káoszba zuhant volna.* Hogy meggyőződjenek a mondottak helyességéről, elegendő elvégezniük egy egyszerű kísérletet: olvassanak el egy tucat különféle irányzathoz tartozó napilapot és aztán lépjenek ki az utcára. Valóságos csodának fog tűnni, hogy még járnak a trolibuszok, fegyverropogás sehol, az utcákon nyugodtan sétálnak az emberek, van, aki mosolyog, sőt nevetgél vagy tréfálkozik, az üzletek nyitva, a gyárak termelnek és így tovább. Ezt a kontrasztot azonban hajlamosak vagyunk nem észrevenni. Az orosz tömegtudat egyik sajátos vonása – végtelen befolyásolhatósága. A nyomtatott szónak az emberek még mindig jobban hisznek – ha nem is annyira, mint régen –, mint saját személyes benyomásaiknak. Az a hisztérikus légkör, amit a médiák előidéztek, erősen befolyásolja a közhangulatot."[195]

Bámulatos, hogy miközben az imént idézett orosz közíró a jelenséget elég pontosan rögzíti, milyen kevéssé van tisztában vele, mit is rögzített, hogy éppen a katasztrófának ez a szimulációja, a sötét színeknek ez a tombolása, az élet pokollá stilizálása segítette elő a közhangulatban később bekövetkezett fordulatot, amivel Olescsuk diadalmasan szembesíti a médiacsinálókat: „Társadalmi pszichénkben jelenleg – számos jelből megítélhetően – fordulat érlelődik: végetérőben a depresszió, a kétségbeesés időszaka, és

[195] Jurij Olejscsuk: Szdvig: ob adnom nazrevajuscsem nyizovom nasztrojenyii, In: *Rubezsi,* 1995. 3. szám, 83. o.

kezdetét vette egy másik, az újjászületésé, a regenerálódásé. […] Az emberek belefáradtak abba, hogy semmiben se higgyenek, hogy csak sötét gondolatok foglalkoztassák őket, hogy Oroszország szerencsétlen sorsa miatt keseregjenek és átkozódjanak. […] Az elmozdulás szabad szemmel is megfigyelhető jelei sokasodnak. Íme néhány közülük, s még ha külön-külön jelentéktelennek tűnnek is, együttvéve jelentős változást jeleznek: ma már aligha számíthat együttérzésre egy mindennapos utcai beszélgetésben, aki azon siránkozik, hogy Oroszországban úgyse sikerül soha semmi, hogy mi oroszok már csak ilyenek vagyunk; a könyvesboltokban sem az orosz történelem sötét időszakait taglaló könyvek fogynak legjobban, hanem inkább azok, amelyek történelmünk dicsőséges fejezeteiről íródtak; az emberek mind gyakrabban kapcsolják ki a televíziót vagy a rádiót, ha Oroszország bajairól, újabb és újabb krízisekről, komor prognózisokról, mindenféle jövőben várható szörnyűségről kezdenek beszélni: »elég volt belőle«, »unalmas már mindig ugyanazt hallgatni« – legalábbis a televíziós közvéleménykutatások adatai szerint ilyesmivel indokolják nemtetszésüket a nézők. […] Ennek a pszichológiai átalakulásnak a logikája a jövőben kétségkívül még nagyobb igényt ébreszt majd minden pozitívum iránt, ami országunk, népünk történelmére és jövőbeli lehetőségeire vonatkozik. Egyszóval mind erősebben érzékelhető az optimizmus, a saját erőinkbe vetett hit szükséglete."[196] Csakhogy utóbbi nem lenne az előbbi nélkül.

Gorjanyin és Olescsuk, sok más „kincstári" és „nemkincstári" orosz antikatasztrofistához hasonlóan nem értették meg, hogy Oroszországnak a katasztrófa úgy kellett, mint egy falat kenyér. Enélkül ugyanis nem volt lehetséges a csoda, a feltámadás, az újjáépítés.

[196] I. m. 86-88. o.

Egész pontosan ennek elhitető erejű szimulációja. Mármost, ha a modern Történelem vulkánja kihűlt és nem produkál többé katasztrófákat még Oroszországban sem, ha mindenfelől csak a mindennapi élet kisszerű privátkatasztrófái meredeznek körülöttünk értelmetlenül és vigasztalanul, akkor a történelmi katasztrófát szimulálni kell, hogy legalább érzületileg átélhető legyen: megrázza az embereket és egyben túlélésre sarkallja. Éppen ezt tette lehetővé az oroszországi média katasztrofista hanghordozása. Az optimizmus, a sikeresség, a felemelkedés szimulációja teljesen hiteltelen lett volna, a katasztrófa képének *túladagolása* és az ezt követő *megcsömörlés* és *lázadás* nélkül. (Persze, ez már csak esztétikai lázadás lehet: *az unalom lázadása* ugyanis!) Ismeretes, hogy a modern hírközlés kezdeteitől mindmáig az számít hírnek, ami eltér a normalitástól, méghozzá inkább a rossz, mint a jó irányában. Az abnormális jó is érdekes lehet, de inkább a „színes hír" rovatban. A főhír rovatban mindig túlteng az abnormális rossz! Az átlag hírfogyasztó inkább a rosszra, mint a jóra van kiéhezve. Mármost Oroszországban az történt, hogy a média – nagymértékben a „jó híreket" túladagoló szovjet antihírközlés ellenhatásaként! – olyan mértékben adagolta túl a „rosszat", hogy egy idő után felkeltette a nézőkben az éhséget a jóra, azaz a jó hírre, a normális életről szóló tudósításokra. A katasztrofista hangoltságú hírközlésben, ahol minden hír csak az abnormális rosszról tudósíthatott – összeomlásról, katasztrófáról, pusztulásról, elmebajról –, paradox módon a normalitásnak lett hírértéke, a „jó" tett szert az eltérés, a másság jelentésére. (A szovjet korszak „jót" kultiváló filmjei és egész kultúrája iránti nosztalgiahullám ugyancsak ekkor és ettől emelkedik magasra.) A katasztrofista média úgyszólván kiéheztette a végváró, eszkatologikus beállítottságú orosz népet a jóra, a

normalitás képeire, a konstruktivitásra, az optimizmusra. Éppen *a katasztrófa, a szétesés, le épülés képi átfordulása feltámadásba, prosperálásba, stabilitásba* (mint az ősreklámban: „ilyen volt – ilyen lett!”) *szimulálta az orosz csodát, tette megtörténtté azt, ami már nem történhetett meg.*

Amikor az orosz tömegmédia a tőle függetlenül kialakult érzületi katasztrofizmust közvetítette, fölnagyította, eltúlozta, olykor nyíltan karikaturisztikus és gyakran önironikus éllel, akkor éppenséggel pozitív szerepet játszott az orosz társadalom életében. Ezen az úton állította ellő ugyanis a posztmodern történelemből oly fájdalmasan hiányzó katasztrófát, ami az orosz civilizációban a csoda előfeltétele volt. Hiszen az orosz civilizációt mindig a csoda mentette meg. Orosz csoda volt a jobbágyok százezreinek csontjaira és mocsárra épült Szentpétervár, „Észak Velencéje”; csoda volt az imperializmus „leggyengébb láncszemének” elszakadása, a kapitalizmust és a polgári társadalom fejlődési fokát átugró bolsevik forradalom; csoda a Napóleon, majd Hitler elől Moszkváig visszavonuló Oroszország világraszóló győzelme a két honvédő háborúban és csoda az importgabonán élő, húsért és elemi létszükségleti cikkekért sorban álló szuper-hatalom, amely elsőként küldött embert a világűrbe, és amelytől a gazdag Nyugat évtizedeken át rettegett. Hogy mi az orosz csoda lényege, azt katartikus erővel világította meg a nagy orosz filmrendező, Tarkovszkij *Andrej Rubljov* című filmjének híres harangöntési jelenetében, amikor a gőgös „nyugatiak” (előkelő velencei nagyurak) kételkedése dacára a sártengerben, nyomorban, piszokban fetrengő kis falu templomában az új harang megszólal. Ám a csoda egyszeri és kivételes teljesítmény: közös ügyön, közösségi összefogáson és közös hiten alapul. Nem a hétköznapok prózai, egyenletes ütemben végzett munkájához, hanem az ünnephez, a hőstetthez, a

kiemelkedő vallási és művészeti teljesítményekhez kapcsolódik.

A történelmi csoda spirituális légkörét az orosz ortodox civilizáció teremtette meg, ám magát a csodát mindannyiszor az orosz állam váltotta valóra. S ez a valóraváltás mindig felért egy katasztrófával. Csoda és katasztrófa egy és ugyanaz, ugyanannak a történelmi eseménynek, korszaknak két arca. De akár egyik, akár másik felől fordult is a kortársak felé, mindkét értelemben a közös ügy és az egész közösségre való vonatkozás adott neki titokzatos, fennkölt értelmet, amelyben csak hinni lehetett. Nos, ez ért véget a huszadik század végén Oroszország szovjet korszakának lezárulásával. „A közös ügyben” – az egész emberiség, és nemcsak az orosz nép „közös ügyében” – gondolkodó orosz civilizációt felváltotta a „magánügyben”, személyes szabadságban, egyéni boldogulásban és boldogságban gondolkodó nyugati civilizáció. A sok-sok egyéni nyomorúság és elesettség nem fénylik fel többé „közös sorsként”, amely „közösségi megváltás” után kiált és a „közös ügyért” hozott kollektív áldozatban teljesül be. Se csodák, se katasztrófák.

OROSZ PROJEKTUM

Az orosz katasztrófa televíziós úton történő szimulálása tehát nagyon is funkcionális volt: megkönnyítette, hogy orosz nézők milliói csodaként éljék át saját hétköznapi életük normális folyását, apró örömeit, *ezt az éppenséggel nem orosz csodát.* Mert az orosz civilizáció igazi katasztrófája paradox módon a katasztrófára (egyben tehát az újabb feltámadásra) való képtelenségben állt, abban, hogy nem tudott megtörténni, mert az állam összeomlása, a gazdasági csőd, a nyomor, a nélkülözés, a megaláztatás, a szenvedés megszűnt „közösségi”, „össznépi” sors lenni,

nem szentelhette meg többé sem a Történelem Végének, sem az Emberiség Megváltásának „közös ügye”. A katasztrofális hétköznapiságot semmi sem formálta át az áldozathozatal csodájává, ami az orosz civilizáció világraszóló kulturális teljesítményeiben, történelmi tetteiben, vallási és erkölcsi üzeneteiben nyilatkozott meg, szinte mindig a józan észnek, az általános várakozásoknak ellentmondva. A „közös ügy” orosz civilizációját a „magánügy” civilizációjával felváltó liberális piac gazdaság lényegénél fogva nem alkothatott olyan utópiát, mítoszt, ideologémát, amelyben az egyéni nyomorúság és balsors mintegy a „közös ügyért” hozott áldozatként dicsőülhetett volna meg. Nem is igen kísérletezett ezzel, hiszen Kelet-Európában a „sokkterápia” formájában jelent meg,[197] ami felért egy hadüzenettel mindenféle – államideológiák ködébe burkolózott – „közös ügynek”.

---

[197] Sokan – és nem alaptalanul – az oroszországi gazdasági „sokkterápiát” (1991-1993) is az orosz csoda/orosz katasztrófa képletében fogják föl, mint soron következő orosz „ugrást Utópiába”, ezúttal *a kapitalizmusba mint utópiába,* az önszabályozó, minden problémát magától megoldó Piac világába. Csak éppen ez az ugrás – ez a *csodakatasztrófa!* – természeténél fogva egy pillanatra sem vált az orosz társadalmat egyesítő „közös üggyé”, amely az egész „közösségtől” áldozathozatalt kíván és az egész, „közösséget” jutalmazza aztán. A „sokkterápiát” mindenesetre katasztrófaként elemzi és veti alá beható és sokszor találó kritikának a matematikában meghonosodott „katasztrófaelmélet” felhasználásával I. N. Surgalina „Reformirovanyije rosszijszkoj ekonomiki opit analiza v szvetye tyeorii katasztrof” című könyvében (Moszkva, Rosszpen, 1997). Ld. még ehhez az újabb tudományos katasztrófairodalom néhány fontos publikációját: Katasztrofi i nravsztvennoszty In: *Obscsesztvennije Nauki,* 1992. 1. szám, 90-103. o.; Leonyid Leszkov: Kataklizmi v Rosszii v szvetye tyeorii katasztrof. In: Obscsesztvennije Nauki, 1994. 1. szám, 150-160. o.; Arkagyij Prigozsin: Fenomen katasztrofi. In: *Obscsesztvennije Nauki,* 1994. 2. szám, 114-125. o.; Vlagyimir Artamonov: Katasztrofi v isztorii rosszijszkoj goszudarsztvennosztyi. In: *Obscsesztvennije Nauki,* 1994. 3. szám, 61-70. o.

Amit viszont a régi rendszer összeomlása után nemcsak kevesek, hanem a többség élhetett át *jóként* (a politikai megtorlásoktól való félelem megszűnése, az utazás és szólás szabadsága, a fogyasztás szabadsága stb.), az szinte kivétel nélkül a magán boldogulás, magánsiker, magánöröm szférájában realizálódott (jórészt a lehetőség szabadságaként – a tulajdonszerzés és a pénzszerzés függvényében), vagyis *nem „közös ügyként”.* Sőt, a jogilag mindenkit megillető szabadság, hogy mondjuk bárki szabadon bárhová elutazhat és bármit szabadon megvehet és elfogyaszthat, éppen-hogy elválasztott a többiektől, szembeállított a többséggel, akik e sok szép szabadságjoghoz – Dosztojevszkijjel szólva – nem kaptak még egy-egy milliócskát is. Márpedig egy ilyen milliócska nélkül, mint ismeretes, az ember nem tehet szabadon azt, amit akar, még akkor sem, ha ebben nem korlátozza őt többé az állam.

Mármost Oroszországban éppen a tömegmédia fokozta fel és sűrítette a sok-sok esetleges rosszat, magánszerencsétlenséget, pusztulást, romlást egyfajta grandiózus „,közös rossza”, s vonatkoztatta ezáltal mégiscsak a „mieinkre” („nasi”) – a „népre!), a „közösségre” –, tette – mondhatni – *a rosszat orosszá.* Ezzel pedig létrehozta az orosz civilizáció végének katasztrófaként való átélésmódját, noha katasztrófára nem került sor (éppen a katasztrófa elmaradása kiáltotta világgá a civilizáció végét), s megteremtette ily módon egy valóban *új orosz csoda,* egy nemorosz csoda *szimulációjának* feltételeit is. (Mert persze „normális” csodáról, polgári csodáról, mondjuk, „gazdasági csodáról”, „pénzügyi csodáról” szó sem volt és aligha is lehetett Oroszországban!)

Az orosz média katasztrofista hanghordozása 1993 után kezd megváltozni. Méghozzá – állami kezdeményezésre és nyomásra – központilag irányított

módon, sok tekintetben a régi szovjet időket idézve. Oroszországban 1993 végétől *látszólag* megint eljött az állami csodák, a stabilizálódás, a rendteremtés, a „megszilárdulás” korszaka. Legalábbis mindenki úgy tett, mintha eljött volna, és csak stabilizálni kellene mindazt, ami stabilizálható. De akárcsak a katasztrófa – a polgárháború, „szmuta”, káosz, terror, éhínség – a stabilitás – a nyugalom, biztonság, rend, jólét, újjászületés – is szimuláció volt. Egykor, ha „ütött a történelem órája”, a modern állam tűzzel és vassal *stabilitást teremtett.* A posztmodern állam ezzel szemben, ha egyre tömegesebb a stabilitás iránti vágy, ő maga viszont egyre képtelenebb stabilitást teremteni, akkor szimulálja. Ideig-óráig ez is megteszi. Mire pedig a kép hatóereje elpárolog, jöhet a következő szimuláció.

A stabilitás szimuláció egyik leglátványosabb kísérlete az az impozáns – állami megrendelésre készült – klipsorozat volt, amely 1995 őszétől 1996 végéig futott napi rendszerességgel az ORT-n, a legnézettebb oroszországi tévécsatornán, fogpaszta- és szárnyasbetétreklámok mellett, a fennkölt *Russzkij Projekt* (Orosz Projektum) márkanév alatt, és a „stabilitás à la Csernomirgyin”-árut reklámozta. Ezek az *orosz* folytonosságot, *orosz* optimizmust, *orosz* önbizalmat, *orosz* jóságot, *orosz* áldozathozatalt, *orosz* türelmet stb., szimuláló *életképek,* az *antikatasztrofista állami agitációnak* ezek a gyöngyszemei nem véletlenül idézték fel az azóta ezerszer visszasírt közelmúlt ízét, a Brezsnyev-korszaknak, a „pangás éveinek” pszeudo-sztálinista szovjet „nagy stílusát” („bolsoj sztyil”), ahogyan azt Vlagyimir Menysov Oscar-díjas *Moszkva nem hisz a könnyeknek* című népszerű filmjében kanonizálta. A klip készítői – mint azt a sorozat esztétikai elemzése meggyőzően megmutatta – minden kétséget kizáróan Menysov Moszkva-filmjének *stílusát* akarták visszaidézni, merőben esztétikailag persze(!), a

„stabilitás”, az „édes pangás”, a „nagyság” és „nyugalom” vágyva vágyott jelentésében, mintegy a *múltat* helyezve *jövőként* (orosz projektumként!) a sivár hétköznapok, a katasztrofális orosz jelen elé. Ezek a – helyi szemmel nézve is idétlen – kis jelenetek, zsugorított játékfilmek kivétel nélkül arról szóltak, hogy minden baj, gonoszság, halál, szívtelenség, vereség dacára *valahol* mégiscsak jó és szép a mi világunk, nagyok vagyunk vagy leszünk, nincs elveszve semmi, lesz még ünnep a mi utcánkban, fogunk mi még győzni, felülkerekedünk minden rosszon, hiszen – s itt jött a svédcsavar! –, *hiszen oroszok vagyunk!* A klipek „végletekig orosz” szereplői, megannyi kétlábon járó közhely az „orosz nemzeti mitológia” képeskönyvéből, mindezt persze *egyetlen szóval sem mondja* (hiszen az új médium, az elektronikus kép – mint ismeretes – maga az üzened), sőt, mintha megannyi kis turgenyevi Mumu! – nem is tudnának beszélni: „végletes oroszságuk” is csak végletesen fejeződhet ki a képben – hol sírnak, hol nevetnek. A média ezekben a klipekben a „konzervatív” Csernomirgyin-korszak „nagy stílusát” próbálta képre lehelni, jóval kevésbé leleményesen, mint a katasztrofista stílust annak előtte, ami persze nem meglepő. A „jó” képe mindig banális és unalmas és mindig kilóg belőle a megrendelő – ezúttal az államban fészket rakó Csernomirgyin-klán – lólába. Vége a „forradalmi” felfordulásnak, vége a „szmutának”: zárjuk le a „kommunista utópia” társadalomkísérletét csakúgy (itt jön a lóláb!), csakúgy, mint a „liberális utópia”, a „sokkterápiás kísérletezgetés” időszakát (ne feledjük, Csernomirgyin azért jött, hogy a „neobolsevik” ifjúreformereket, Gajdart, Csubajszt és „monetarista-sokkterapista” társaikat kiakolbólítsa a hatalomból!). Mostantól a nyugalom és stabilitás, a prosperálás és jólét évtizedei jönnek: „Oroszországnak elege van mindenféle kísérletből” – foglalta össze a lényeget

Csernomirgyin kormányfő egy sajtóértekezlet hevében, és szavainak nyugalmat és békét árasztóan szögletes és tömör testi valójával adott nagyobb nyomatékot, ahogy az már egy képpé vált politikustól el is várható. – „Menjenek kísérletezgetni oda, ahonnan jöttek, ott *kísértsenek* most már, ne itt!” (Értsd: Nyugaton – ahonnan a *Kommunista kiáltvány* és a sokkterápia összevont „kísértete” érkezett Oroszországba! Ez az enyhén nyugatellenes tónus ugyancsak hozzátartozott az „orosz újjászületés” hatásos szimulációjához.)

Mint láttuk, a „peresztrojka” nyilvánvaló csődjétől kezdődően egészen 1993 végéig az orosz média a káoszt, a katasztrófát, az apokalipszist szimulálta. Az orosz világ minden repedéséből és réséből csak kataklizmák, csődök, véres pogromok, szerencsétlenségek, balesetek, kriminális leszámolások, betegségek, borzalmak képei kandikáltak elő, a napi politikai híreket és prognózisokat nostradamusi jóslatok helyettesítették, a politikai szakértőket „extraszenszek”, hipnotizőrök, médiakuruzslók, csillagjósok, és a szovjet élet hagyományos nagy színterei (a munka, a termelés, az aratás, a kongresszusi termek világa) vagy teljesen eltűntek, vagy ugyancsak azért kerültek képbe, hogy a hanyatlást, a szétesést, a leépülést tanúsítsák. Az orosz Apokalipszis legújabb lovasai: keresztapák, maffiózók, korrupt hivatalnokok, emberevők, fejvadászok, killerek, narkósok, csempészek, elmebetegek; állandó áldozatai: menekültek, kisnyugdíjasok, utcára került és kihasznált gyerekek, prostituáltak, mutáns csernobili gyerekek és állatok, alkoholizáló férfiak, öngyilkosok, halálra éheztetett kiskatonák, lakásukból kiforgatott vagy meggyilkolt öregek, nyomorgó értelmiségiek, tisztek, éhező bányászcsaládok stb., stb.; színterei pedig: lokális polgárháborúk, mikromészárlások, halottasházak, krematóriumok, düledező barakkvárosok, omladozó kórházak. A csatornák és a

vágóhidak világa – szörnyszülöttekkel, nyomorékokkal és persze hullákkal minden mennyiségben. (Az egykori szovjet underground film „nekrorealistái” elbújhattak volna a posztszovjet televízió napi adásai mellett.) A legnagyobb gyűjteményt ezekből a katasztrofista motívumokból – ultranacionalista sorvezetővel ellátva – Alekszandr Nyevzorov adta közre *Gyikoje pole* (Elvadult mező) című sorozatában 1996-ban, amely ugyancsak az ORT-n futott, párhuzamosan a korábban indult *Russzkij Projekttel.* A kétféle szimuláció ütköztetés e nem volt véletlen és főként nem volt hiba. Ahhoz ugyanis, hogy az új állami doktrína „nyers” apologetikája hatásos képpé „főjön”, szükség volt – *ellenpontként* – a romlás képeire is. („Ilyen volt – ilyen lett/lesz!”) A mindaddig keményen anti-Jelcinista, monarcho-fasiszta, ultranacionalista szerepekben tetszelgő médiaszakács, Nyevzorov, aki a politika fasiszta esztétizálására adta fejét (egyáltalán nem tehetségtelenül), akár tudatában volt ennek, akár nem, Jelcin választási konyháján kapott kisegítő szerepet. Jelcin médiacsapatába nem annyira esztétikai fogantatású „rendpártisága”, „állam-, hadsereg-, háborúimádata”, mint Inkább *profizmusa* miatt került. Borisz Berezovszkij, az ORT résztulajdonosa és tényleges ura, az 1996-os Jelcin-kampány fő irányítója mindenkit bevett a csapatba – nemre, politikai beállítottságra való tekintet nélkül –, aki profi volt. Nyevzorov sorozata, amely – visszafogottabb változatban – a választások után is képernyőn maradt még rövid ideig, valójában már csak a *katasztrófatéma végkiárusítása* volt. A katasztrófatéma túlhajtása ebben a sorozatban önnön paródiájába csapott át. Funkciója abban állt, hogy vigasztalan komorságával, émelyítő témáival, orrfacsaró nekrofíliájával *felerősítse az* Orosz Projektum*ban körvonalazott „szép új orosz világ” reményteli hangulatát, szívderítő végkicsengését.*

A „nagy orosz katasztrófa” televíziós szimulációja, az, amit korabeli műszóval „csernuhá”-nak neveztek, végül is átadta helyét a mindennapi élet apró, prózai csodáinak, a polgári hétköznapok (a fogyasztás, a divat, a sport, a szórakoztatóipar) csodáinak és a magánrémségek szintjére zuhant, közösségi vonatkozás nélküli katasztrófáknak (a téboly, a bűnözés, a terrorizmus, természeti csapások és politikai botrányok „magánkatasztrófáinak”). Az orosz tömegmédia kezdett mindjobban hasonlítani a nyugati tömegmédiához, ahol a katasztrófa hatásos és jövedelmező témája sohasem csap át apokaliptikus hanghordozásba: a természeti katasztrófák, tömegszerencsétlenségek, történelmi kisiklások napi hírei és képei ugyanis sohasem valamely közösségre, közös sorsra, közös érzületre vonatkoznak, hogy formát és értelmet adjanak neki, hanem a viszonylagos nyugalomban és békében éldegélő magánember „szigetére”, hogy védettségének hitében megerősítsék vagy unalmát kis időre elűzzék. Az orosz médiában – egészen a legutóbbi időkig – éppen a fordítottja történt ennek: még a legbanálisabb politikai, üzleti, privát disznóságok, a legártatlanabb meteorológiai jelenségek, magántébolyok és természeti anomáliák is (prostitúció, korrupció, maffia, koldulás, lopás, visszaélések, földcsuszamlás, ítéletidő, az infrastruktúra lepusztulása, áram kimaradás, emberevés, munkanélküliség, fasizmus, polgárháború stb., stb.) mint *a ‘nagy közös vég’* barokk allegóriái, a civilizációs leépülés, oszlás és foszlás reprezentációi jelentek meg a képernyőn. Minden baj, rossz, anomália a ‘nagy közös rosszhoz’ adódott hozzá a katasztrofista érzület révén, és a katasztrófa grandiózus televíziós képében talált magának megnyugvást.

Ez a szimuláció végül is olyan sikeres volt, hogy amikor 1998 augusztusában Oroszországban bekövetkezett a pénzügyi krach, az orosz állampolgárok szinte észre

sem vették. Az már *csak* katasztrófa volt, nem baj. Mintha a régi szovjet vicc kelt volna életre, amelyben a Jereváni Rádióról megkérdezik, mi a különbség a katasztrófa és a baj között: „Hát képzelje el, mondjuk, hogy ott áll a járda „élén és ráfröccsen frissen vasalt nadrágjára a sár – ez baj, de nem katasztrófa; ha viszont, teszem azt, a teljes Politikai Bizottsággal a fedélzetén lezuhan egy TU-104-es repülőgép, az katasztrófa, de nem baj."[198]

EPILÓGUS

Oroszország mint *politikai* integrációs keret már nem, mint *gazdasági* még nem létezik. Oroszország, ha van, akkor nem a történelmi térben és gazdasági időben, hanem a globális képi információközvetítés „reálidejében". Virtuálisan omlik össze és épül fel, nap mint nap: televíziós Patyomkin-falu. Kezdetnek a posztmodernitásban ez nem is olyan kevés. Egy pétervári fiatalember szavai jutnak itt eszembe, aki pár éve – a kötelező katonai szolgálat ellen tiltakozva – biciklivel bekerekezte egész Oroszországot Pétervártól Vlagyivosztokig. Az anarcho-biciklista diák a párizsi *Russzkaja Miszl*nek adott interjújában így foglalta össze, amit útja során látott: „Az ország összeomlásának arányai félelmetesek, elképesztőek. A fővárosból mindez nem látszik ennyire ijesztőnek. A mezőgazdaság elképesztő állapotban van. A kolhozok, szovhozok felbomlanak, farmergazdaság sehol, a parasztok önellátásra rendezkedtek be. Mindenki a maga kis veteményeskertjét műveli. Az emberek megállás nélkül isznak. Este nyolc után a falvakban nem lehet józan férfiakat látni. Demokráciának vidéken se híre, se hamva – az országnak sejtelme sincs róla, mi fán terem az ilyesmi. Pont olyan az egész, mint kétszáz évvel ezelőtt: jobbágy-Oroszország, csak televíziókkal

---

[198] Ld. ehhez: Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása.* Helikon, 1999. 449-493. o.

és traktorokkal felszerelve. Mindent a helyi végrehajtó hatalom kaparintott a kezébe, amely jobbára volt területi és járási párttitkárokból áll. Vannak az országnak olyan részei, ahol 1200 kilométeren át egyáltalán nincsenek utak, csak vasút létezik. Ez után a túra után az az érzés lett úrrá rajtam, hogy Oroszország mint egységes állam többé egyáltalán nem létezik. A közigazgatási egységek helyi kiskirályok hűbérbirtokai, ahová nem terjed ki a központi hatalom jogköre. Azt csinálnak, amit akarnak. Ha valami ezt a hatalmas területet mégis egy országgá teszi, akkor az nem több, mint a központi televízió műsora, a létminimum alatti jövedelmi színvonal, na és persze az orosz nyelv."[199]

[199] Sz veloszipedom protyiv „minyisztyersztva oboroni i napagyenyija" (Interjú Roman Tkaccsal). In: *Russzkaja Miszl,* Párizs, 1995. 4100. szám (november 9-15.) 7. o.

IX. FEJEZET

A NAGY KOMPROMAT

A korrupcióról a második ezredforduló Európájában sok szó esik. Valamivel legalábbis több, mint az elsőn. Sok szó és csak szó. Nem is esik, egyenesen ömlik, zuhog, szakad: szó, szó, szó… Talán itt az ideje, hogy e sok szó után és mellett a „korrupció” *szóról* is szót ejtsen valaki. Ha másért nem, mert a *korrupcióval* éppen e szó alakjában (s nem másként!) esik leggyakrabban találkozásunk. Újságok hasábjain, televíziós riportokban, tudományos konferenciákon, parlamenti interpellációkban, politikai följelentésekben, pártokon belül és kívül, államok között, kutatóintézetekben, kocsmákban, fehér asztal mellett, baráti társaságban, hivatali folyosón, egyszóval bárhol, ahol legalább két ember találkozik, beleértve ebbe a monologizáló személyes tudat megkettőződésének szkizoid nyelvi szituációját, melyben a beszélő úgy fordul önmagához, mint hallgatójához. Valószínűleg még az is gyakrabban találkozik a „korrupció” szóval, mint a korrupció tényével. Aki – tevőlegesen vagy kapólagosan – részt vesz benne, szem a korrupciós láncban: a korrumpáló és a korrumpált.

A korrupcióról a „korrupció” szó hoz leggyakrabban hírt. Rossz hírt, természetesen. De ez a rossz *az* a rossz. Amely a politikai közösség minden „tagjára tartozik. Nemhiába kezdi lefoglalni a „korrupció” szót „közrossz”[200] jelentésben a politikai köznyelv A korrupció nem bűn – annál is rosszabb: hiba. Mármint erkölcsi hiba: romlás, romlottság, fonákság. Megállapításához nem kell más, mint némi

---

[200] Ld. ehhez: Gombár Csaba: A korrupció mint közrossz. In: *Írások a korrupcióról.* Korridor-kötetek, Helikon, 1998. 47-87. o.

erkölcsi érzék és az erkölcsi ítélkezésre való feljogosítottság tudata. S vajon ki mondhatná el manapság önmagáról, hogy e feljogosítottságnak tökéletesen híján van? Miután ítélkezni kellemes, sőt, élvezetes, s az ítélkezésre való feljogosítottságot ma már bárki megszerezheti közvetlenül önmagától is, az ítélkezésnek pedig nincsenek húsbavágó következményei (sem az ítélkezőre, sem az elítéltre nézve), nem csoda, hogy hébe-hóba még a legsúlyosabb erkölcsi fogyatékos sem tud megtagadni magától egy efféle kis ártatlan élvezetet. Bizony, még a korrupciós ügyletek és összefonódások főszereplői sem, akik lelkük legmélyén (habár csakis ott!) éppúgy megvetik talán a korrupciót, éppúgy undorodnak tőle, mint az, aki csak hallomásból ismeri (noha abszolút korrumpálatlan ember talán nem is létezik: az már nem ember, hanem angyal lenne vagy állat). Sőt, gyakran éppen a korrumpálók és korrumpáltak járnak elöl a korrupció leleplezésében, elítélésében és verbális üldözésében. A korrupcióellenes harc hatalmas füstje, és grandiózus lángja olykor csak azért csap olyan magasra, hogy jótékonyan elfedje a korrupció szürke valóságát. Nemhiába nem ismeri a korrupció fogalmát a büntetőjog. Csak a hivatalos személy által kötelességszegéssel elkövetett vesztegetés bűntettét szankcionálja [201] s jogilag még ezt sem „korrupciós bűntettként” nevezi meg. A vesztegetés bűntette közvetlenül vagy közvetetten, mindenesetre annak jogi rendje és módja szerint *mint tényállás* bizonyítandó (ha nem nyer bizonyítást, akkor jogi értelemben nem létezik).

Nem egészen világos azonban, miért esik olyan sok szó a korrupcióról és olyan kevés a „korrupció” *szóról.* Holott a korrupciókutatásnak talán a

[201] Ld. ehhez: Bócz Endre: A kriminális korrupció a magyar büntetőjogban. In: *Írások a korrupcióról,* Korridor-kötetek, Helikon, 1998. 10-46. o.

„korrupció” szó *használatának* a kutatásával kellene kezdődnie. A korrupciókutatás avatott szakemberei – korrupciós összefonódásokat és ügyleteket ötpercenként leleplező újságírók, populista politikusok és moralizáló értelmiségiek – gyakran úgy tesznek, mintha tárgyuk evidens módon adott, empirikusan kutatható, világosan megítélhető lenne, holott alig létezik homályosabb, megfoghatatlanabb és nehezebben megítélhető társadalmi jelenség a korrupciónál.

Első hallásra bárkit meglephet és ellenvéleményre sarkallhat állításunk: a korrupció *úgy, akkor* és *olyan mértékben* létezik, ahogy, amikor és amilyen gyakran *szóba hozták* (illetve – mint később még látni fogjuk – *képbe kerül).* Éppen az a kérdés, mi módon, mi célból, kik és mikor hozzák szóba, és mit jelent a „szóba hozás”: leleplezést, erkölcsprédikációt, fenyegetést, zsarolást, tisztogatást? Tehát kik a „szóba hozók” és hol kerülhet a korrupció szóba? Ki a megrendelő, ki a „bíró”, ki a „vádló” és ki a „vádlott”, esetleg még: ki az „áldozat”? Vajon merőben erkölcsi felbuzdulások, mondjuk, a közjó politikai filozófiája, avagy magánérdekek motiválják-e a korrupció témája kapcsán tapasztalható politikai bőbeszédűséget? Mi a cél és mi az eredmény: az igazság kiderítése, „tiszta közélet” vagy a politikai ellenfél és/vagy piaci versenytárs „kigolyózása”, közéleti vagy üzleti pozícióinak meggyöngítse? Esetleg mindez egyszerre, hogy a közvélemény kecskéje is jóllakjék, és a hatalom káposztája is megmaradjon?

Milyen diskurzusba illeszkedik tehát a korrupcióról való beszéd? Kit/mit és mire akarnak késztetni vagy kényszeríteni vele? Hiszen a korrupció szóba hozásának módjától – a diskurzustól – függően egyaránt lehet az erkölcsi megtisztulás (tehát a nevelés), az ideológiai indoktrináció (tehát a hatalmi legitimáció és a társadalmi hülyítés) és a politikai harc

(tehát a hatalom megszerzésének, megosztásának és megtartásának) eszköze. Egy eszköz a sok közül vagy – mint manapság – a legfontosabb eszköz.

A „KORRUPCIÓ-VALLÁS”

Lehet vitatkozni azon, hogy *ez* itt (ha a „korrupció” szóval a konkrét, vélelmezett-rekonstruált, mindenesetre *utólag elbeszélt* esetre mintegy rá- vagy visszamutatunk), szóval, hogy ez itt *már* korrupció, *az ott* viszont *még* nem az (a határok kérdése, mint mindig, ez esetben is kényes, mivel a határokat a kulturális kódok szabják meg és esetenként át, a szó használata pedig e kódoktól függ), de abban viszonylag könnyű egyetérteni, hogy a korrupció – mint jelenség: csel, ügylet, összefonódás – nem fogható meg úgy, ahogyan egy lepke vagy egy sétapálca, nem lehet oly módon rámutatni, mint egy télikabátra a fogason vagy ahogy egy vesztegetési kísérletre a tettenérés pillanatában. A korrupció nem látható szabad szemmel, továbbá színtelen, szagtalan, akárha valamely gáz, amelynek belélegzése, ha túlságosan nagy mennyiségben kerül a társadalom légterébe, mérgező hatású, sőt, hosszabb távon akár egy egész társadalmi entitás felbomlásával, esetleg pusztulásával végződhet. (Az is igaz viszont, hogy bizonyos társadalmi entitásokat éppen a korrupció kötelékei vagy legalábbis olyan kötelékek tartanak össze, amelyek a modern társadalmak írott és íratlan szabályai, jogi normái felől nézve korrupciónak minősülnek.)

Mindenesetre a korrupció a társadalom túlnyomó többsége számára elsősorban *hit* formájában adott: szentül hisznek benne, hogy van és mindenütt, mindenben *jelen van.* Hitszerű bizonyosságot a korrupciós botrányok hirtelen feltáruló negatív csodáiban szerezhetünk róla. A politikai társadalom színpadán újra meg újra felbukkannak azok a látnokok,

lényeglátók, törvényalkotók, akikkel a csoda megtörtént, akik előtt a korrupció mintegy megjelent, és ők a nézőtér előtt tanúságot tesznek létezéséről, tolmácsolják üzenetét, s mellékesen megjövendölik, mi vár Ninivére, azaz az egész társadalomra, ha ez így megy tovább. Noha a korrupciós botrányokban a legritkább esetben bizonyosodik be a korrupció ténye (már amennyiben egy olyan beszédmód határain belül maradunk, ahol valami egyáltalán tényszerűen bebizonyosodhat), megerősítést nyer viszont a korrupció másvilágának létezésébe vetett hit. A botrányban nem egy konkrét esetre derül fény, hanem – váratlanul és észbontó módon – *a korrupció egész másvilága* jelenik meg.

Mert a korrupciót szem nem láthatja, ész föl nem éri – a korrupcióban hinni kell! A hatalom korrumpáltságába, végső soron eredendő tisztátalanságába, rosszaságába vetett hit összefüggő hiedelemvilágra épül, akár egy vallás. Mi tagadás, a „korrupció-hittől” is elmondható – a régi metafora felelevenítésével –, hogy ópium (politikai ópium!) a nép (és még inkább az értelmiség) számára. E *világi* vallás hiedelemvilága a modernitás olyan korszakaiban és társadalmi színterein épül ki és szilárdul meg, amikor és ahol a *közjó* létezésébe vetett politikai hit kérdésessé válik (vagy eleve nem is létezett), röviden: amikor és ahol a *Közjó Istene halott.* Az *eleven (vagy esetleg újra megelevenedő) magánjó* korlátlan uralma viszont a vallási, erkölcsi és ideológiai igazolás és érvényesség nélkül maradt, úgyszólván kiüresedett és levegőben függő közhatalmi intézményeket, területeket és funkciókat is – nyíltan vagy burkoltan – a magánérdek hatókörébe vonja, „magánosítja”, magánügyeknek rendeli alá és magáncélok számára sajátítja ki. Ha uralkodóvá lesz az a hiedelem, hogy csak magánérdek és magánjó létezik, hogy a közjó, közérdek, közhatalom, közszolgálat stb., csupán

fantazmagória, hazugság, retorika, megtévesztés, avagy a mindenen átcsörtető magánérdek ideologikus rejtjele, *ha szabad a gazda és csak a gazda szabad,* akkor senkit nem érhet a meglepetés erejével, hogy kormánypolitikus és ellenzéki pártvezér, államhivatalnok és önkormányzati képviselő (legalább félszemmel) a maga hasznát és övéi – családja, csapata, törzse, klánja, korporációja – gyarapodását nézi, magánérdekét képviseli az álladalomban is, amikor ilyen vagy olyan döntést hoz vagy döntést halogat, törvényt alkot vagy töröl el, osztogat és fosztogat. *Így rossz, így természetes.* A magánember szemében kötözniváló bolond lenne az a politikus, aki másként járna el. És maga a politikus is így – a magánember szemével – tekint önmagára. Aki nem lop, az eszement. Érthetetlen, kihívó viselkedésével már-már megbotránkoztatja a körülállókat. Lehet választani: vagy korrupt leszel, vagy bolond maradsz. De ha a bolondságot választod, még mindig lehet belőled veszélyes bolond, fundamentalista őrjöngő, aki a korrupció mocskával egyetemben akár az egész világot kész eltörölni, vagy szelíd futóbolond, aki megzavarodott bárányfelhőként szaladgál a politika piszkosszürke egén és „tisztaságot" prédikál a „tisztátalanoknak".

A „korrupció" szó elszabadulásának titka tehát a korrupcióba – mint az eszmét!enné vált és magánosított közhatalom másvilágába – vetett hit. Kétségtelenül egyfajta vallási rajongás ez, amely észérvekkel megalapozhatatlan és megingathatatlan. A korrupció a legfőbb politikai misztérium. Hívői egy láthatatlan világ létébe vetik hitüket, de egy láthatatlan rosszvilág létébe, melynek abszolút bizonyosságáról az önző magánember folytonos jelenléte kezeskedik. Mert ez a hit is tanúságtételre szorul és bizonyosságot keres. Hívője pedig – mint bármely vallásos ember – a politikai élet minden rezzenését hierofániaként,

pontosabban *korrupciófániaként,* a láthatatlan korrupció megjelenéseként értelmezi, és a politikai élet minden fejleményét a közhatalom titkos másvilágára, a privátszférára vonatkoztatja. Egyáltalán nem megsemmisítőleges értelemben. A „korrupció-vallás" ugyanis azt tanítja, hogy a fennálló politikai világrend ellen ágálni vagy fellázadni hiábavaló és kockázatos lenne, mivel magánemberekként mi is rá vagyunk utalva: e világrenddel együtt állunk és bukunk. Az Utolsó Ítélet ideje innen nézve akkor jön el, amikor a politikai állam evilága végleg összeomlik, és rejtett másvilága – a magánemberek világa – leplezetlenül feltárul, előjön. Ez a várva várt, rettegett és ezerszer megjövendölt eljövetel lesz a politikai apokalipszis: minden politikai közösség vége és a *glokális(!)* polgárháborúk kezdete. Minden magánparadicsom háborúja minden magánparadicsom ellen. Egyszóval: maga a Pokol.

A „KORRUPCIÓ-BESZÉD"

A korrupció láthatatlan világához nem lehet empirikusan hozzáférni. Ha a korrupcióban a modern társadalomtudományok módszertanával és eszközeivel valami is tanulmányozható és megismerhető, az teljes egészében a korrupcióról való beszéd elemzés én és értelmezésén keresztül lehetséges. Más hitelt érdemlő forrás, mint *a korrupcióról szavakkal történő tanúság- vagy bizonyságtétel* nem áll rendelkezésünkre. Egyetlen felmutatott bankszámla, megbízási szerződés stb., sem beszél önmagáért. A „korrupció" jelentését azáltal nyeri el, hogy a politikai nyilvánosság színe előtt „a korrupció bizonyítékaként" *felmutatják.* Innen nézve mellékes, hogy maguk az így vagy úgy érintettek számolnak-e be korrupciós esetekről (ahogy hívő szemtanúk számoltak be egykoron csodákról, jelenésekről, az ördög kísértéseiről), avagy kívülállók,

újságírók, politikusok teszik ugyanezt. A kutatónak minden esetben egyetlen választása marad: *vagy hisz nekik, vagy nem hisz.* De akár hisz, mert esetleg ő maga is hívő, akár nem hisz, mert hitetlen kutya, netán örök szkeptikus, következtetéseinek általánosításában nem mehet sokkal messzebbre egy tudatképződmény vagy egy intézmény, esetleg egy nyelvhasználati mód (diskurzus) működésének bemutatásánál és elemzésénél. Ezen az alapon csak azt mondhatja, hogy az előzetes munkahipotézise alapján *kiválasztott és kikérdezett* társadalmi csoport (kontrollcsoport stb.) válaszainak (elbeszéléseinek, fogalmi megkülönböztetéseinek, értékítéleteinek) összegyűjtése, rendelése és értékelése alapján ekkor és ekkor, itt és itt *ezt* tekintették/tekintik korrupciónak, ezt gondolták/gondolják a korrupció mértékéről stb. Ezekből a válaszokból gondolati úton természetesen messzemenő következteréseket lehet levonni valamely társadalom, társadalmi csoport, intézmény valóságos életére és működésére, csak azt nem ajánlatos szem elől téveszteni, hogy *aki a korrupcióról való beszédet megfogta, ezzel még nem fogta meg a korrupciót, lévén az természete szerint megfoghatatlan.* A beszédmód és a társadalmi tudat képződményeinek leírásánál tovább legfeljebb spekulatív, s nem empirikus értelemben mehet. A „korrupció-beszéd" vagy a „korrupció-hit" tárgyát kizárólag spekulatív módon vizsgálhat ja.[202] (Föltéve természetesen, hogy „empirikus" és „spekulatív" e megkülönböztetését bizonyos határok között egyáltalán elfogadjuk, hiszen nincs az az empirikus módszer, amelyet ne spekulatív előfeltevések

[202] Ld. ehhez Vásárhelyi Mária úttörő tanulmányát, melyben a közintézmények felső vezetői körében 1998 februárjában a korrupció megítélése tárgyában végzett közvélemény-kutatás eredményeit összegzi és elemzi: Vásárhelyi Mária: Rejtőzködés, önigazolás, hárítás és egymásra mutogatás. In: *Írások a korrupcióról.* Korridor-kötetek, Helikon, 1998. 136-208. o.

hatnának át elejitől fogva, legfeljebb az empirista nem sokat spekulál ezen.)

Maradjunk azonban a „korrupció-beszédnél”! Úgy tűnik, ez a beszéd – olyan különféle diskurzusaiban, mint a korrupcióellenes retorika, a korrupcióellenes intézkedések nyelve, a „kompromatok nyelve”, a korrupciót leleplező újságírói műfajok nyelve stb. – még mindig a legtöbbet árulja el a korrupció uralkodó típusáról, a korrupció pillanatnyi mértékéről és lehetséges erkölcsi, kulturális, gazdasági, politikai következményeiről, már amennyire ezek a következmények e szempontok és területek szerint szétválnak és szétválaszthatóak. Természetesen ehelyütt nem vállalkozhatom a „korrupció-beszéd” beható nyelvszociológiai vagy politikaelméleti elemzésére. Egyelőre csak a posztmodern politikai diskurzus legújabb és legjellegzetesebb tüneményének – a „kompromatok nyelvének” elemzésére tennék kísérletet az e tekintetben leggazdagabb „nyelvpolitikai” minta alapján.

A KORRUPCIÓS KOMPROMAT

Nincs még egy szó az orosz politikai köznyelvben, mely nagyobb karriert futott volna be az elmúlt tíz évben, mellyel gyakrabban találkozhatnánk sajtóban, parlamenti fölszólalásban, főügyészi jelentésben, mint ez a sajátos nem orosz tövekből képzett – mozaikszó. A „szovjet”, a „traktor”, a „szputnyik”, a „gulag” után megint itt az ideje, hogy a világ megtanuljon egy orosz szót: *kompromat.* A kompromat a „kom-prometyirujuscsij matyerial” kifejezés kissé frivol rövidítése: a „mat” szóvégződésbe ugyanis nehéz nem belehallani az ízig-vérig orosz „mat” („anyázás”) szó jelentésének muzsikáját, végtére a kompromat *politikai anyázásként* is fölfogható. A szó jelentését – bevett használata alapján – talán így lehetne legáltalánosab-

ban összefoglalni: olyan – valós vagy koholt – adat, bizonyíték, körülmény, dokumentum *kompromittáló célzatú* nyilvánosságra hozatala a feljelentés, leleplezés, rágalmazás, vádaskodás hagyományos és megújított újságírói és politikai műfajaiban (vagy ilyen adatok nyilvánosságra hozatalával való zsarolás), mellyel a politikai és/vagy gazdasági ellenfél erkölcsileg és politikailag lejáratható, megsemmisíthető, sakkban tartható, esetleg büntetőjogi eljárás kezdeményezhető vele szemben (vádemelés, házkutatás, kihallgatás, őrizetbevétel, előzetes letartóztatásba helyezés, nemzetközi elfogatóparancs stb.), ami már önmagában is kompromittáló és az is marad, függetlenül a büntetőjogi eljárás kimenetelétől (elejtik a vádat, visszavonják a letartóztatási parancsot, elnézést kérnek a megvádolt személytől, a bíróság felmentő ítéletet hoz stb.). A hit atmoszférájában sem az nem lehet kérdéses, vannak-e boszorkányok, sem az, hogy akire ellenfelei, vetélytársai, rosszakarói a sajtőri keresztül rámutatnak, boszorkány-e vagy sem? Az autodaféhoz nem is kell formális bíróság: a nyomtatott és elektronikus sajtó rögtönítélő széke nemcsak azonnal meghozza az ítéletet, de tüstént végre is hajtja a korrupciós bizonyítékok (kompromat) nyilvánosságra hozatalával. (Mert természetesen a korruptakat nem égetik meg ma már – finomul a kín! Olyannyira finomul, hogy hátralevő idejüket, családjuk meghitt körében akár a Bahamákon is eltölthetik, ha előrelátóak voltak és öreg napjaikra félretettek valamicskét abból a sokból vagy kevésből, amit tisztes vagy tisztességtelen úton szereztek.) S megfordítva: egyetlen ilyen ügyben hozott jogerős bírói ítélet végrehajtása sem ér semmit, ha nem válik publikussá. Mindaddig nem történt meg az ítélet végrehajtása, amíg a sajtó nem hajtotta végre. Ha viszont a sajtó végrehajtotta, akkor nincs az az isten, aki visszamenőleges hatállyal semmissé tehetné, még ha utóbb

bebizonyosodna is egy-egy szerencsétlenről, hogy tökéletesen ártatlan. (Ahhoz persze nem minden korrupciós gyanúba keveredett személy elég gazdag, hogy saját sajtóbirodalmat tartson fönn, vagy elég hatalmas, hogy másokét használja sajátjaként.)

Mindenesetre, ha nemcsak a „kompromat" szó általános, mindazonáltal az utóbbi évtized politikai nyelvezetéhez kötődő *jelentésére,* hanem arra a *jelenségre* is rá akarunk kérdezni, amelyet a szó *szóba,* s egyben létre is hoz – *létesít* ugyebár! –, már ahogyan az úgynevezett nyelvjátékok létesítenek valamit, akkor a válasz összetettebb lesz a fönti meghatározásnál. Már a fentebb föltett kérdés is módosításra szorul: *mi* az a jelenség, miben áll lényege, eredete, természete, amelyre a „kompromat" szó referál, s amelyet egyben *megnevezése által* – a szemantikai elhatárolás, szembeállítás, generálás, egyszóval *értelemadás* folyamatában – *létesít?* Milyen jelentésekben aktualizálja a „kompromat" szót újabban kialakult, többé-kevésbé egységesült és rendszeres használati módja? Persze, nem egyetlen szóról, hanem egy egész nyelvezetről beszélünk, melynek összefüggésrendszeréből kiszakítva semmi közelebbit nem tudhatunk meg a „kompromat" szó értelméről, arról a használati módról, amelyben a szó világa létesül.

A „kompromat" szót a korrupciót tematizáló politikai nyelv, a „korrupció-beszéd" kontextusában vizsgáljuk, ami egyben azt is jelenti, hogy az *erőszak nyelvének*[203] részeként. Mert *amit* és *ahogyan* a

---

[203] Ld. erről Paul Ricoeur: Erőszak és nyelv. In: *Az ellenség neve.* Budapest, Jószöveg Műhely, 1998. *(szerk.:* Szabó Márton). Ricoeur szerint az erőszak nyelve a félelem, a harag, a sértett méltóság, az arcátlan dicsekvés nyelve. Ezen a nyelven beszél a jogrendben a társadalom testének formát adó állam, amely egyszersmind a privát erőszak meghaladása (amennyiben a jog rendjének veti azt alá), de amely egyben „hatalom is, ellenállhatatlan erőszak, amely

kompromattal mozgásba hoznak vagy el akarnak érni – a kompromat valóságtartalmától függetlenül – sohasem az igazság kiderítése. A kompromat mindig az uralom biztosítására, az alávetésre és felülkerekedésre, a mindenáron való győzelemre irányul. A politikai beszédben a kompromat mintegy *a retorikai végső szó* – a „punktum!” – szerepét játssza. A politikai játékban is mindenki győzni akar. Nem mindegy azonban, kik, hogyan és milyen eszközökkel győznek. Az is győzelem, ha ellenfelemet kivégeztetem, és az is, ha a választásokat – tisztán vagy csalással – megnyerem. A kétféle győzelem azonban kétféle politikai játéknak felel meg, melyekben nemcsak az eszközrendszer, de a játék értelme és célja is más.

Aki a kompromat eszközével akar győzni, az vagy kifogyott a politikai érvekből (esetleg „oly korban” él, amelyben politikai érvek már eleve nem is számítanak vagy nem elégségesek a győzelemhez); vagy *nincs ideje* (politikai ideje vagy üzleti ideje) kivárni, hogy a politikai mérkőzést a politikai véleményformálás és versengés megengedett eszközeivel döntsék el a küzdő felek; esetleg túl nagy tétre játszik ahhoz, hogy kockáztassa győzelmét, vagyis azt, hogy a küzdelem esetleg ne az ő javára dőljön el. A kompromat véget vet a *politikai* vitának és küzdelemnek, hiszen diszkvalifikálja az ellenfelet vagy legalábbis bejelenti, hogy diszkvalifikálva van: nem ellenség többé. Aki kicsit is ad magára (és a kompromat birtokosa feltétlenül ilyen ember), nem bocsátkozhat szabályos politikai viadalba olyan ellenféllel, aki elveszítette *politikai becsületét.* Az ilyennek távoznia kell a politikai harc hímes mezejéről. Ha pedig nem akar távozni, akkor el kell távolítani innen.

---

befurakszik a privát erőszak terébe, s az érték és a tisztelet nyelvét beszéli.” I. m. 129. o.

Ahol a közhatalom nyíltan és megkérdőjelezhetetlenül egyetlen magánember osztatlan önkényének rendelődik alá, vagyis zsarnokság van, ott persze nincs feltétlenül szükség kompromatra a politikai ellenfél/ellenség megsemmisítéséhez. Ha mégis alkalmazzák, mindig színjátékszerűen (precedens, példa statuálása, kirakatper), és a kompromat ilyenkor sem magánbűnök leleplezésére irányul: a vádlottak padjára ültetettek elvetemültségének vagy „elfajzásának" (!) jellegét és fokát a politikai, sőt ideológiai (eszmei!) bűnök („államellenes tevékenység", árulás, összeesküvés) határozzák meg, nem pedig olyan pitiáner apróságok, mint kenőpénzek elfogadása, sikkasztás vagy lopás. Ahol a közhatalom osztott, ahol van független sajtó, plurális politikai nyilvánosság, ellenzék stb., ott a magánemberi érdekek brutális – az ellenfél likvidálásáig is elmenő – érvényesítése ugyancsak magánúton, magáneszközökkel és illegális an érhető el (általában bérgyilkosok alkalmazásával vagy kamuflált merénylettel).

A kompromat – funkcióját tekintve – kissé talán Sztálin sajátos „idézési technikájához" hasonlítható, mellyel politikai vitáknak vetett véget. Karl Radektől származik a nevezetes bon mot, miszerint Sztálinnal azért nem lehet vitatkozni, mert: „ti jemu citatu, a on tyebe szszilku" szabad fordításban: „te idézel neki valakit, ő meg bíróság elé idéztet téged" (az orosz eredeti szerzője az – „idézetet" és „száműzetést" is jelentő – „szszilka" szó kettős jelentésével játszik). Hasonlóképpen a kompromat is olyan válasz az ellenfél politikai érvére vagy sikerére, amely *minden politikai* viszontválasz lehetőségét elvágja. *Ultima ratio.* X politikai sakkot ad Z-nek, Z viszont kompromatot ad neki. Kompromattal nem lehet vitatkozni. Aki ilyenkor mentegetőzni próbál, önmagát vádolja. A kompromatra egyetlen adekvát válasz létezik: az ellenkompromat

vagy viszontkompromat. Az ilyesmiből lesz aztán a kompromatok háborúja („vojna kompromatov”), amely addig tart, amíg a politikai színpadon életben van valaki.

A fináléban már senki sincs a színpadon, csak politikai hullahegyeket látunk. Akár egy Shakespeare-tragédia végén. Elég egy futó pillantást vetni a nagy orosz színpadra a második ezredév küszöbén, mielőtt még a nagy évszázad függönye legördülne: ott fekszik kiterítve Borisz Jelcin, a hasába döfött svájci Mabetex céggel, a kezébe nyomott titkos bankkártyákkal, mellette pénzmosásban élenjáró családtagjai hevernek erkölcsi hullák gyanánt – derék leányok és hű vejek –, és megannyi kremli udvaronc, politikai vérbe fagyva;[204]

---

[204] Egy nemrég még a Kremlhez közelálló, újabban viszont a luzskovi Moszkvához átpártolt politikai technológus, Igor Malasenko, a Guszinszkij-féle Media-Moszt holding vezérigazgatója (az 1996-os „elnökválasztási csata” egyik hőse, ha emlékeznek még rá a „Jelcinméker, Lebegyméker” című fejezetből) odáig ment, hogy nem titkolt kárörömmel *politikai tömegsírnak* („polityicseszkaja bratszkaja mogila”) nevezte az egyik választási blokkot. A politikatechnológusok bizonyos értelemben a *politikai halottkém* szerepét is betöltik ugyanis. Igaz, néha nem azért állapítják meg a politikai halál beálltát, mert bekövetkezett, hanem azért, hogy mielőbb *bekövetkezzen.* Vagyis a halottkém-jelentés itt a nevezetes bökőtű szerepét játssza: a politikai hullaként definiált párt vagy politikus szívébe – biztos, ami biztos – bele-beledöfik, hogy meghalt és nincs többé. Ha azt, ahogy Malasenko osztja fel élőkre és halottakra a mai orosz politikai élet szereplőit, nem is fogadhatjuk el, az egész színtérre kiterjesztve, mindarra, ami a par excellence politikából még maradt, igaznak tűnik megállapítása. A Jelcin-rendszer politikai képződményei – intézmények és figurák – valóban halottak, élő halottak vagy épp haldokolnak. Az új honfoglalást mint a *Medve* választási sikere vagy Putyin elnökké választása mutatja –, már *nem-politikusok, nem-pártok* vezetik vagy inkább *vezérlik* – ideológiátlanul és kompromatok nélkül. Az élet a politikából kiköltözött. Talán eljött az ideje bebalzsamozásának és örök nyugalomra helyezésének. Mondjuk, egy mauzóleumban. (Ld. Igor Malasenko: Berezovszkij – bumazsnij tyigr, Csubajsz tozse iz etoj katyegorii. In: *Kommerszant–Vlaszty.* 1999. 23. szám, 19. o.)

kicsit távolabb tőlük Luzskov, moszkvai polgármester, hátából egy megrendelt gyilkosság vádjának baltája meredez, mellette családtagjai fekszenek kiterítve – egy bankár fiú és egy nagyvállalkozó feleség – és ott fekszik persze a Mabetex-ügyben nyomozó, leváltott főügyész, Szkuratov egy kompromittáló videofelvétellel országosan szíven döfve (a kandi-kamerával készült felvételen egy őhozzá megtévesztésig hasonlító filmalak örömlányokkal hetyeg), s persze, mind a többi-ek: Primakov elnökjelölt mint a Sevardnadze Mercedese ellen másfél évvel korábban elkövetett merénylet kitervelője, nem is beszélve az ezerszer ledöfött és mindig újra feltámadó Borisz Berezovszkijról és Vlagyimir Guszinszkijről, e moszkvai „Rosenkrantzról és Guilderstenről". Nagyjából azt is tudni már, ki lesz a Fortinbras, ki fogja eltakarítani a hullahegyeket, és ki kaphat tőle szabad elvonulást vagy életfogytig tartó kegyelmet? A neve: Vlagyimir Putyin. Üstökös ként tűnt föl a kremli politika égboltozatján, hogy névtelen senkiből új államisten legyen. A felé háramló bizalom – mint közvélemény-kutatások jelezték 2000 első hónapjaiban – kezd egyfajta, televíziósan gerjesztett *hitbe* átcsapni. Népszerűségére jellemző, hogy egy urali kisvárosban 1999 decemberében ál-Putyin lépett fel a helyhatósági választásokon: egy helyi politikus véletlen névazonosságukat használta ki oly módon, hogy az „igazi Putyinnak" adta ki magát és egészen a választások lezajlásáig nem mutatkozott választói előtt. Most már csak az kérdés, hogy 2000 után nem bizonyul-e ál-Putyinnak maga Putyin elnök is?

KOMPROMATTAL VEREBET

A *kompromat* tehát a politikai ellenfél- politikus, párt, ellenzék, kormányzat – lejáratása, diszkvalifikálása, eltávolítása vagy meggyöngítése

céljából bevetett, korrupciós gyanút vagy vádat tartalmazó *kompromittáló anyag,* amelyet általában a politikai érvekből és jogi eszközökből kifogyó vagy ilyenekkel eleve nem is rendelkező politikai-hatalmi csoportok, pártok, klánok vetnek be egymás ellen. Bizonyos értelemben végső politikai eszköz – *ultima ratio.*

Kissé fennkölten fogalmazva: a kompromat a strukturálissá terebélyesedett, az államélet minden pórusát átható korrupció gazdasági prózájának politikai költészete. A politikai per színpadias retorikáját és a büntetőjogi bizonyítási eljárás gyakorlatias technicizmusát egyesíti. Persze, kompromatot nemcsak a gazdasági-pénzügyi korrupció eseteiből lehet koholni, bármely korrupció (megromlás, romlottság, fonákság), bármely magánbűn megteszi, ha közember követi el (például bizonyos szexuális normák megsértése: pedofília, nemi erőszak, szexuális zaklatás stb., vagy valamilyen múltban elkövetett és takargatott félrelépés, morális kisiklás, eltévelyedés). De ilyen típusú magánbűnök előhalászására csak akkor kerül sor, ha a politikus gazdasági korrumpáltságát (megvesztegetések elfogadása, kapcsolatok az alvilággal, pénzmosás, titkos bankszámla, indokolatlanul előnyös hitelfelvétel stb.) bizonyító anyagok nem eléggé súlyosak vagy nem eléggé hihetőek, vagy pedig akkor, ha könnyebb sebezhető pontokat találni életében és életrajzában egyéb területeken (családi élet, szexuális kihágások, titkos szerelmi kapcsolat, alkoholizmus, eltitkolt súlyos betegség stb.)

Szinte szabályként rögzíthető, hogy minél gyakrabban nyúlnak egy politikai élet szereplői a kompromát fegyveréhez és minél végzetesebb következménye lehet politikusokra nézve annak, ha ez a fegyver „eldördül”, annál nagyobb a tényleges

korrupció és annál lanyhább, annál látszólagosabb a korrupció ellen meghirdetett harc. A *kompromat* a korrupcióellenes politikai küzdelemnek az a tüneménye, amelyben az állam – a politikai közösség - célja magánérdekek eszközévé degradálódik. Túltengése a politikai életben azt jelzi, hogy a jogállam végzetesen meggyöngült vagy nem tud megerősödni: az államot egymással marakodó magánérdekek szaggatják darabokra és kebelezik be (ez maga a strukturális korrupció), aminek következtében az állam legfontosabb jogvédő, adóbehajtó, szociális, kulturális, pénzügyi, biztonságpolitikai feladatainak sem tud eleget tenni. Minél gyakrabban robbannak a kompromatok egy ország politikai életében, annál bizonyosabb, hogy a korrupció strukturális természetű, és a jogállamiság fikció vagy a demokratikus politikai rendszer szimulálásának eszköze. Az államot privatizáló kriminális–korrupcionista–kleptokratikus klánok uralma alá került gazdasághoz[205] olyan politikai élet tartozik, amelyben szükségképp a korrupciós kompromat, a gazdasági ügyleteket és összefonódásokat leleplező kölcsönös vádaskodás játssza a főszerepet a klánok között (vagy az összes klán ellen) a hatalomért, pénzért, tulajdonén folyó médiaháborúban.

A kompromat az üzleti és/vagy politikai ellenfél, rivális, versenytárs megsemmisítésének avagy az ezzel való fenyegetésnek *szublimált,* ha úgy tetszik „civilizált" változata. A nem szublimált vagy „nyers" változat: a bérgyilkosság. Kompromat és bérgyilkosság ebben az értelemben összetartoznak, és az elmúlt tíz évben Oroszországban a társadalmi-gazdasági élet legsajátabb konfliktusmegoldási technikáivá váltak, melyekhez hatalmas szolgáltatóiparok

---

[205] Ld. ehhez: Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása.* Helikon, 1999. 368-448. o.

(információszerzésre szakosodott magánnyomozó irodák, őrző-védő magánhadseregek, bérgyilkosok, terroristák, provokatőrök szolgáltatásai) épültek ki. Oroszországban van *kompromat-piac* és *killer-piac.* Itt is a kereslet-kínálat törvénye alakítja az árakat, és a vásárlók minden igényét kielégítik, föltéve, hogy vásárlóerejük arányban áll étvágyukkal. Kis pénz – kis kompromat, nagy pénz – nagy kompromat. Ez persze azt is jelenti, hogy senki sincs tökéletes biztonságban: bárki bármikor megkaphatja a maga kompromatját vagy killerét, legyen bankár, maffiafőnök, politikus, újságíró vagy mindez egyszerre.

A korrupció elleni harcot, mint ismeretes, politikusok hirdetik meg és politikusok vívják. A végső győzelemig. Könyörtelenül és lankadatlan. Éjjel és nappal. Minden időben és minden rendelkezésükre álló eszközzel. Ám a korrupcióellenes politikai harc célját (a korrupció megsemmisítését) e harc természeténél (politika) fogva a „harcosok" még normális körülmények között is hajlamosak *harc közben* elfelejteni és elejteni, s a szent célt egy egészen más és közönséges harc, a kenyérharc eszközévé tenni. Ezt a harcot *már nem a korrupció ellen, hanem egymás ellen vívják a politikai hatalom megszerzése, befolyásolása, megingatása vagy megtartása és megerősítése céljából.* A korrupcióellenes harc mindig népszerű jelszavait gyakran olyan politikusok vagy üzletemberek hangoztatják, akik maguk is korrumpáltak vagy korrumpálnak. A kompromat ebből a szempontból olyan politikai fegyver, amellyel gyakran védekezésből támadnak.

A kompromat olyan bizalmas információ, titkos vagy nem nyilvánosságnak szánt irat, névlista, levél, feljegyzés, szerződés, bankszámla kivonat, magnóra vett telefonbeszélgetés, videofelvétel – tehát tárgyi bizonyíték –, vagy olyan hivatkozás senki által nem

látott, nem olvasott dokumentumra, beszélgetésre, szerződésre, amellyel a politikai ellenfél eltávolítható a helyére vagy piacára pályázó politikus és/vagy korrupciós ügyfele (üzletember, tulajdonosi csoport) útjából. A politikai csata frontjain ilyen dokumentumokkal lődöznek egymásra a politikai hatalom szereplői: pártvezérek, miniszterek, bankárok, nyersanyagbárók, médiacézárok.

A *kompromat* nem akkor éri el a célját, ha a korrupció gyanúja beigazolódik, és egy vagy több korrupt köztisztviselővel, politikussal, korrupt ügylettel, összefonódással kevesebb lesz az államban, hanem akkor, ha – merőben függetlenül bizonyított vagy bizonyítatlan voltától – elcsúfítja, rossz hírbe keveri, diszkvalifikálja, lemondásra kényszeríti a „célszemélyt” – minisztert, szakszervezeti vezetőt, kormányfőt, főügyészt, adó-főfelügyelőt, lapszerkesztőt stb. A kompromat tartalma ettől még akár igaz is lehet. Ám ez mellékes: a kompromat sohasem az igazság kiderítésére, a vétkesek megbüntetésére, hanem politikai ellenfél leterítésére irányul. Egyfajta politikai hajtóvadászat ez, idomított újságírókkal, amelyen azonban a vadászból egyik pillanatról a másikra vad lehet. A kompromat akkor is célba találhat és eredményes lehet, ha nincs valós tartalma és nem lesz jogi következménye. A kompromát – függetlenül attól, koholt-e a tárgyát képező korrupciós vád vagy sem – mindig népszerű: csak rá kell mutatni a korrumpáltra, és már vége is van. A kompromattal olyan hangulati változást lehet pillanatok alatt előidézni a korrupció-vallás hitében megmámorosodott és szinte eggyé vált társadalomban, amelyet a politikai élet szereplői nem hagyhatnak figyelmen kívül. A kompromat ezért mindig megtalálható a populista politika eszköztárában, de akárki alkalmazza is a politikában, populista fogással él: megszemélyesíti, azaz személyekre redukálja a „társadalmi rosszat”, és társadalmi szenvedélyek

gerjesztésével akarja elsöpörni politikai verseny társait vagy ellenfeleit magánérvényesülése útjából.

A MEDIATIZÁLT KORRUPCIÓS VÁD

A *kompromat* célja legtöbbször már azzal teljesül, ha a korrupciós gyanút vagy vádat közzéteszik, nyilvánosságra hozzák. *A kompromat éppen a mediatizált korrupciós vád.* Csakis ekként önállósulhatott és válhatott a hatalomért, befolyásért, tulajdonért és erőforrásokért folyó helyi és világpolitikai harc egyik legfontosabb eszközévé az utóbbi évtizedben. A korrupció politikai témájának fel-pörgetés e aligha lett volna lehetséges a távközlési-információs forradalom, a politika mediatizálódása nélkül. A kompromat ugyanis mindenekelőtt kép: a korrupciós bizonyíték és a korrupció gyanújába fogott személyek képe. A kompromatban a „korrupció” *szó* mintegy megelevenedik: *testet ölt.* Legalábbis az a látszat jön létre, mintha itt nem *beszélnének* a korrupcióról, hanem *megmutatnák* („ez az a bankszámla”, „ez az a hely, ahol…”, „ez az a titkos módszerekkel lehallgatott telefonbeszélgetés, amely-ben…”, „ez az a szemétdombon, kukában talált irat, amely…”). Ha a korrupciós eset tárgyiasul, akkor az arcokat, a figurákat már csak csatolni kell hozzá: fénykép, film minden közszereplőről van bőven. Az imídzs ilyenkor mindig a baljós kontextus vagy a szenzációs leleplezés jelentését szívja magába: a korrupciós vád alá helyezett arca mintegy *magáért beszél.* Azaz eltorzul, mert mostantól a korrupciót kommunikálja. Amikor a korrupciót a technikai kép (fotokópia, tévékép stb.) közvetítésével *láthatóvá* teszik, vagyis *bizonyítékok gyanánt* tárgyakat és *bűnelkövetőkként* személyeket mutatnak meg a *bíráknak, vagyis a nézőknek,* akkor egyben végső bizonyosságot nyújtanak a korrupció-vallás

megbabonázottjainak. Mindaz, ami a láthatón túl van, nem érdekes (beleértve persze ebbe az igazságot is).

A korrupció gyakran kerül szóba napjainkban, de még ennél is gyakrabban kerül képbe: a szó bizonyító ereje a modern hit légkörében („hiszem, ha látom”) sokkal csekélyebb, mint a technikai képé, noha mindenki tudja, hogy a „pixelek” korában digitálisan bármilyen dokumentarista kép is előállítható. De még ha a technikai kép nem is megtévesztésen alapul, önmagában semmit nem bizonyít. A kompromat a technikai kép által a korrupció tényszerűségének és tényszerűsíthetőségének látszatát teremti csak meg. Igaz, ennél többet nem is akar. Varázsütésérc bekövetkezik a negatív csoda: a közemberről lehullik az állami szolgálat vagy a politikai szerep „fügefalevele”, és előtűnik mögüle a maga szánalmas pőreségében a magánember: kezeiben pénzeszacskót, de legalábbis titkos bankszámlákat szorongat, háta mögött nő, villa, luxusautó, paradicsom-szigeti nyaraló. *A közember meztelen és ezt most már a vak is láthatja.*

A korrupció botrányos témája hálás téma, talán az egyetlen téma, ami a modern politikából megmaradt és tömegeket vonz még (a „biopolitika” témái *nem* par excellence politikai témák). A távközlési forradalom olyan technikai eszközöket adott politikusok, vállalkozók, pénzemberek és maffiózók kezébe, amelyekkel egy korrupciós ügy – vád vagy leleplezés – pár óra vagy pár nap alatt országos vagy akár globális üggyé dagasztható. A média nem pusztán tükrözi, megjeleníti, hanem konstituálja és szimulálja is a politikai eseményeket. Az elektronikus média világnyilvánossága nélkül a kompromai drámája vagy szappanoperája egyszerűen nem vihető színre.

Ehhez csak jól jött a korrupció, az „államalkotó” – azaz a közhatalmat „privatizáló” – strukturális korrupció megjelenése és globalizálódása a 80-as és

főleg 90-es években, amit a kelet-európai rendszerváltozás csupán felgyorsított. Végezetül, a hidegháború lezárulását követően ebben az évtizedben nyílt először lehetőség a globális pénzgazdaságot válságokkal fenyegető, különösen korrupt „államgócok” (például Olaszország, Dél-Korea, Indonézia stb.) gyors úton történő felszámolására és esetenként egy-egy erős gazdasági versenytárs meggyöngítésére is (például Japán).

Mondottuk már: a kompromat – politikai célból mediatizált korrupciós vád vagy feljelentés. Bármely korrupciós ügylet és összefonódás leleplezése – a bizonyítékok súlyától és a leleplezések valóságtartalmától függetlenül önmagában is botrány, márpedig nincs modern sajtó, modern politikai nyilvánosság botrány nélkül. A *botrány* két évszázada egyfolytában a legkelendőbb médiaáru a *vér* és *katasztrófa* örök témái mellett. Minden botrány, minden titok megnyerő és ennyiben jövedelmező is: növeli a nézettséget-olvasottságot, ez pedig a reklámbevételeket. A sajtó ily módon üzletileg is érdekelt a kompromatok gyártásában, azaz ilyen-olyan információk, összefüggések kompromatként való föltálalásában. De a kompromatok az esetek túlnyomó többségében máshonnan származnak vagy máshol készülnek. A kompromat mindenekelőtt áru, méghozzá príma áru, hiszen korlátlan mennyiségben eladható. A terjesztéséhez és felpörgetéséhez olykor meg kell venni az újságírót (esetleg az újságot is), legtöbbször azonban elég a beugrasztásuk: a lapok és információs műserek többsége válogatás nélkül veti rá magát minden kompromatra, kicsire és nagyra, kétes forrásból és biztos helyről származóra egyaránt. Az üzlet – az üzlet. Minden kompromat jó, ha növeli az eladott példányok számát és nézettséget.

Persze, a legerősebb politikai és üzleti csoportok saját tömegközlési csatornákat tartanak fenn. Oroszországban például a kompromatjáték nagymenői egész sajtóbirodalmak fölött rendelkeznek. A médiabirodalmak tulajdonosai legtöbbször maguk is részt vesznek a magánérdekek háborújában: ilyen-olyan anyagi előnyökért, kedvezményekért fölajánlhatják például szolgálataikat a hatalmon lévő vagy hatalomra aspiráló politikusoknak; nyomást gyakorolhatnak hatalmi ágakra vagy magas beosztású hivatalnokokra; és zsarolhatják is a hatalom embereit vagy maguk válhatnak a politikai zsarolás megvásárolható eszközeivé.

EGY EGYSZERŰ PÉLDA

Vegyünk egy egyszerű példát a még mindig befolyásos politikus–üzletember–sajtómágnás – Borisz Berezovszkij – mindennapi gyakorlatából:

1. A feladat adott: újabb kompromat készítése az 1999-es választási háborúban főellenséggé előlépett (egyébként kormányfősége alatt Berezovszkij ellen nemzetközi letartóztatási parancsot kiadott) Jevgenyij Primakov ellen, aki Luzskov oldalán sokáig a 2000. évi elnökválasztás egyik esélyese volt, Putyin legfőbb riválisa a posztért folyó politikai harcban. A feladat nem könnyű, mert Primakov ama kevés régi vágású szovjet politikus egyike, akinek politikai kapcsolatai és ügyletei nem szövődnek össze az újorosz kriminális és kleptokratikus világgal. Egy korrupciós kompromat az ő esetében nem is lenne kellőképp meggyőző. Primakov gyönge pontja máshol van: homályos és titkokkal teli múltjában: a felderítés vezetője volt, a titkos diplomácia mestere, a kulisszák mögötti játszmák embere, aki sokat tud, és – általános vélekedés szerint – sok piszkos dologban lehetett benne.

2. Az ORT (az orosz, első csatorna) hírszerkesztőségében, Berezovszkij emberei átnézik a Primakovról szóló képanyagot. Rábukkannak egy furcsa riportra, amely Primakov kormányfőnek egy oroszországi haditechnikai kiállításon tett látogatásáról szól: az egyik jelenetben Primakov egy páncélöklöt tart kezében és tréfásan azt kérdezi a köréje sereglett szakemberektől: „na és ezzel egy páncélozott Mercedest is át lehetne ütni?"

3. Itt az agytröszt működni kezd, valakinek eszébe jut, hogy „de hát Sevardnadze páncélozott Mercedesét, Kohl ajándékát pont páncélököllel lőtték szét a minap", noha a grúz államfő – hála a páncélnak – megmenekült. Ráadásul Gorbacsov egykori külügyminisztere és külpolitikai tanácsadója közőrt nem volt ideális a viszony. A kompromat kész, másnap annak rendje és módja szerint megjelenhet a *Novije Izvesztyijá*ban, Berezovszkij lapjában: „Primakov volt a Sevardnadze-elleni merénylet megrendelője". Ez szép, mégha nem is igaz.

4. Aznap az ORT (Berezovszkij televíziója) esti híradójában a *Novije Izvesztyijára* hivatkozva (anélkül természetesen, hogy kiderülne: Berezovszkij televíziója Berezovszkij lapjára hivatkozik) közli a kompromatot, de már televízióra alkalmazva: a fél évvel korábban készült régi tévériportból a bemondó hangja alá játsszák az inkriminált jelenetet, melyben Primakov a páncélöklöt tartva kezében, a páncélozott Mercedes esélyei felől érdeklődik. Es itt a kör bezárul: a kompromat működésbe lépett.

A korrupcionista struktúrák globalizálódása és a politika mediatizációja nélkül a kompromat nem formálódhatott volna a politikai harc önálló és nagy fontosságú eszközévé. Korrupciós botrányok mindig is voltak a politikában, és egyik-másik régi botrány politikai hordereje semmivel sem volt kisebb, mint a

maiaké. De a korrupciós vádaskodás (a „kompromatok háborúja”, amit megelőz a kompromatgyűjtés és/vagy kompromatgyártás, a kompromatok bevetésével való fenyegetőzés és a bevetés megfelelő időzítése stb.) a legutóbbi időkig nem tartozott a politikai harc technológiájának általánosan elfogadott és legfontosabb eszközei közé, nem volt a hatalom önvédelmi és támadó stratégiájának, taktikai manőverezésének folytonosan kalkulált eleme és a politikaárut a tömegkultúra piacára termelő pártok és pártvezérek mellett működő imídzsméker cégek reklámüzleti csodafegyvere a rivális áruval szemben.

A nemzetközösség legújabban éppúgy a politikai élet központi témájaként határozza meg a korrupciót, mint a legtöbb helyi párt vagy pártpolitikus, kormányzás közben, ellenzékben, választási kampányok előtt, alatt és után. A politikai üzem normális működéséhez – úgy látszik – mindinkább hozzátartozik a korrupció lélegzetelállító, nagyszabású, színes témája. Vele lehet az üzemet leállítani és újraindítani, a politikai ellenfelet padlóra küldeni vagy a margóra szorítani, s nem utolsósorban: könnyen és olcsón híveket szerezni. Nem régimódi ideológiai érvekkel, meggyőző erővel, politikai cselszövéssel, sikere, programmal és hatásos propagandával győzhető le a politikai rivális, hanem korruptsága vélelmezett vagy bizonyított tényeinek mediatizációja révén.

A korrupció politikai tematizálásával és a korruptság valós és költött tényeinek mediatizációjával nem mindig a rivális politikus kikészítés e a cél. A kompromat gyakran csak a hatalmon levő vagy hatalomra törő politikus – politikai csoport: klán, párt, korporáció – megrendszabályozására, megleckéztetésére, elrettentésére, végső soron „megzsarolására” irányul: „ha ellenünk hozol döntést,

ha nem parírozol nekünk, ha hatalmunkra törsz, akkor bajba kerülsz: és már nem beosztottad, feleséged, lányod, sógorod korrupciós ügyeit fogjuk kiteregetni a sajtóban, hanem a tiédet!” Vagy más felállásban: „vigyázz, ha kiteregeted a mi szennyesünket, akkor mi is kiteregetjük a tiédet!”

A POLITIKAI LÉLEK MÉRNÖKEI

A modernitásban még *ideológiák nyelvén* zajló politikaihatalmi küzdelem manapság egyre *népszerűbb* és *képszerűbb* nyelveken folyik. A tömegkultúra részévé vált, kommercializálódott politikában ez idő szerint legalább három ilyen népszerű nyelv létezik: a *pénz* nyelve, a *test* nyelve (az úgynevezett biopolitikáé) és a *botrányoké* (ezen belül alkot önálló nyelvjárást a *kompromat).* A politikacsinálók e három – a tömegkultúra műfajaiban bejáratott és népszerű – nyelven kommunikálják mindazokat a müthoszokat vagy meséket és archetipikus képeket, amelyek – a „neurolingvisztikai programozás”[206] politikai

---

[206] Ma már minden komolyabb oroszországi pártnak és mozgalomnak van úgynevezett NLP-technológusa (NLP = neurolingvisztikai programozás). Kilétét általában titok fedi, bár a szakmában ez nyílt titok. Az NLP-technológiákról persze nyilvánosan nem illik beszélni, hiszen ez felérne annak bevallásával, hogy tisztes politikai célok érdekében tisztességtelen eszközökhöz folyamodtak. (Ld. erről részletesebben: O. Geraszimenko: Imidzsi polityikov i imidzsmékersztvo. In: *Komszomolszkaja Pravda.* 1999. október 8-15. (187), 6. o.) Vlagyimir Zazikin, aki az Oroszországi Föderáció Elnöke mellett működő Államigazgatási Akadémia (Akademija goszudarsztvennoj szluzsbi) pszichológiaprofesszora, és hosszú évek óta kutatja a szuggesztió jelenségét s legmagasabb beosztású orosz politikusok lélektani felkészítésével foglalkozik, úgy véli, hogy a szuggesztió algoritmusán alapuló technológiák csakugyan léteznek, S hogy az emberi tudatra kéreg alatti szinten ható gesztusokat, mimikát, beszédstruktúrát irányító egységes „kódok” meghatározásával, e „kódok” tudatos alkalmazásával csakugyan bármit lehet szuggerálni a választóknak. A hatékony kommunikáció kódjának.

technológusai szerint – a személyes tudattalanra hatnak és az érzéki vonzások és taszítások szintjén befolyásolják a fogyasztói állampolgárok akaratát, választásait, szokásait. Észrevétlenül és elbűvölően. Így lesz az az állampolgárból *álompolgár* – alvajáró.

Az új technológiák pontosan azt kerülik meg vagy „ugorják át", ami a modern *ideologikus* politika

---

felfedezése" két amerikai tudós – J. Greender és R. Bandler – nevéhez fűződik. „Hogyan csinálhatunk varangyos békából világszép herceget?" fantáziacímmel oroszul is kiadott könyvük az oroszországi imídzsmékerek kézikönyve. *(Iz ljagusek v princi,* Voronyezs, 1993.) Az NLP – a neurolingvisztikai programozás – manipulációs eszköztárában nem sok új elem van. Ami új, az a szóban forgó eszközök mediatizációja: ez biztosítja a tömeghatást. Például: 1. A *kategorikusság* mint általános attitűd: bizonyos, minden érvelést nélkülöző állítások öblös hangon való ismételgetése („Ha megszerzem a hatalmat, akkor egy héten belül..."; „Minden katona egy rangfokozattal előrelép, minden nőnek jár egy férfi"; „Ha engem választanak meg elnöknek. még a Kaukázus nevét is el fogják felejteni") – Zsirinovszkij, Lebegy, Luzskov kampányainak jellemző fogása; 2. Az *árukapcsolás* – mások sikeréhez, történelmi győzelmekhez való odadörgölőzés (pl. a „Ti prav" – az ifjúreformerek Jobboldali Erők Pártja elnevezésű választási tömörülésének szlogenje az 1999-es dumaválasztásokon ügyesen játszott rá a szó kettős jelentésében rejlő pozitív asszociációkra: a „pravoje" egyszerre jelenti a politikai jobboldalt és azt, hogy valami erkölcsileg jó vagy jogosult és igaz. Pravoje gyelo = Igaz Ügy és a Jobboldal Ügye; történelmileg pedig a honvédő háborúra, jelesül Sztálin 1941 júniusában a néphez intézett híres szózatának zárósoraira utal: „Nase gyelo pravoje – Pobeda bugyet za nami" – „A mi ügyünk – igaz ügy, a győzelem a miénk lesz!"); 3. A *választás illúziója,* amikor egy jóindulatú hang a képernyőről azt duruzsolja a nézők fülébe: „Ivanovra Ön vagy reggel szavazhat, vagy pedig este." Legyen a politikus beszéde, szóhasználata szemléletes, konkrét, váratlan (az elvont fogalmakat kerülnie kell), hanglejtése pedig bizalomgerjesztő. Nem kétséges, hogy például Vlagyimir Putyin közkedveltté válásában nem elhanyagolható szerepet játszott durva és az orosz alvilág lágerzsargonát idéző mondata a moszkvai házrobbantások másnapján: „mocsity bugyem ih v szortyire". Némileg szabad, de stílushű fordításban: „a saját szarukba fogjuk őket (mármint a terroristákat *SZ. A.*) belefojtani". Nem valószínű, hogy ennek a

kiindulópontja és célpontja volt: a megértő és értelmező gondolkodást, az eszméket és fogalmakat, a történetileg létesülő öntudatot, amelyet csak érvekkel lehetett befolyásolni, még ha esetenként demagóg vagy ad hominem érvekkel is. Végtére a demagógia, a néphez szóló és a népet megtévesztő beszéd is retorika. A politikai meggyőzés logikai eljárásokat használ, értelemre ható szavak erejével – és nem képmágiával – igyekszik elhitetni, hogy ami van, nincs, ami pedig nincs, az van. A legnagyobb szónokok mind demagógok voltak, szavakkal korbácsolták fel a nép szenvedélyeit, hozták mozgásba a tömegeket. Nem is

---

száz évre visszamenőleg minden orosz politikai vezetőnél *értelmiségibb* beszédű és észjárású embernek önkéntelenül, a rémtett fölötti felindulás és felháborodás lelkiállapotában szaladtak ki száján a minden művelt orosz értelmiségit elborzasztó és azóta ezerszer fejére olvasott durva szavak. Egykori osztálytársai, kollégái úgy emlékeznek vissza rá, mint akinek egyik legfeltűnőbb, legzavarbaejtőbb jellemvonása volt, hogy sohasem használt csúnya szavakat: „Tudja, a mi Vlagyimirünk szerény volt, hallgatag. Az öt egyetemi év alatt egyetlen nyomdafestéket nem tűrő kifejezést sem hallottam tőle. Ott ült a fiúk között, csak hallgatta a cifrábbnál cifrább káromkodásaikat és belepirult, lesütötte a szemét, de azért elmenni is szégyellt. (7 mgnovenyij iz zsiznyi prijomnyika. In: *Moszkovszkij Komszomolec,* 1999. augusztus 18.) Mivel Putyin PR-csapatában természetesen NLP-technológus is van, és az elnökjelölt politikai beszédmódjának kialakítása rendkívül tudatos *csapatmunka* eredménye (ki előtt, kinek, mit, hogyan), s miután hasonló goromba stílusfordulatokkal azóta is élt és mindig abszolút funkcionálisan, nyilvánvaló, hogy ez esetben sem elszólásról, nem az elfojtott saját nyelv (a „kágébés” nyelv) atavisztikus felszínre töréséről volt szó, hanem szuggesztióról: „én vagyok az erős ember, én vagyok az, akit egy évtizede vártatok”. Nem biztos persze, hogy e megszólított „Godot-ra várók” listáján mindenki szerepel, a liberális beállítottságú városi értelmiség például aligha, de a szavazásra jogosultak többsége biztosan rajta van. A karizmatikus vezér, az elitet és a népet egyesítő integratív személyiség médiaszerepét játszó Putyin nyelvi stílusának kitűnő elemzését ld. Szlovo Putyina. In: *Ekszpert,* 2000. február 14. (6); ld. továbbá: Na vszje zaproszi otvecsajet Putyin. In: *Kommerszant–Vlaszty.* 2000. 6. szám, 11. o.

lehetett ez másként, hiszen nem a *látható képek* szemlélése, hanem csak a *láthatatlan* – vagyis belső elképzelésre szoruló – *szókép* homálya, a *látnoki szavak* ereje gyújthatja lángra a képzeletet, mozgósíthat tettekre, alakíthatja rajongássá és hitté a fogalmakat. A hit, mármint a másik láthatatlan – világba és láthatatlan Istenbe vetett hit a keresztény tanítás szerint nem a látásból, hanem a hallásból ered. Hinni a láthatatlant lehet és kell, nem a láthatót.

Az állampolgári akarat befolyásolásának új technológiái a technikai képhez és a távközléshez kötődnek. Már csak ezért sem alkalmasak olyan szenvedélyek felkeltésére, melyekre a kimondott (és a leírt) szó képes. Ráadásul a technikai médiumok képei nem a nyilvános térben, hanem a privát térben állnak elő, vagyis nem a politikai közösségnek készülnek, hanem az atomizált privátembernek, és még neki is mindinkább oly módon, hogy ennek tudatában sincsen. Ne zavarja meg a jó és rossz tudásának fájáról tépett gyümölcs a fogyasztók paradicsomi ártatlanságát, önfeledt azonosságát azzal, amit néznek. Végtére is, Hegellel szólva, a Paradicsom olyan park, ahol csak állatok maradhatnak meg, emberek nem. A demagógok, az agitátorok, az „agymosó propagandisták” helyére a lélek politikai mérnökei – PR-szakemberek, imídzsmékerek, politikai tanácsadók – léptek, akik nem beszélnek – tesznek. *Láthatatlanul.* Mert míg a szavak mögött – látható vagy elképzelhető módon – mindig ott állt, aki mondta őket – a beszélő alak vagy fej –, addig a látvány mögött látható vagy elképzelhető módon nem áll senki. Legfeljebb személytelen apparátusok és szövevényes üzleti érdekek húzódnak meg, amelyekről *fogalmat* ugyan alkothat, aki képes és akar, de képet nem.

A kép látható, de a képcsináló – a szavak emberétől eltérően – láthatatlan marad. Fontos

feltétele ez a hatás közvetlenségének és elemi erejének. A technikai kép elfedi előállításának útját és módját, célját és eszközeit. Nem úgy hat, mint amit valamely politikai nyelvjáték szabályai szerint előállítottak, hanem mint ami eredendően *van:* puszta *valóságként.* Ezért aztán „kritikája” is csak akkor meggyőző, ha képekkel és képileg gyakorolják, nem pedig fogalmilag – szavakkal. A technikai képek kritikája mindenesetre nem folytatható ott, ahol az ész kritikája abbamaradt. Akár vonz, akár taszít, a kép azt az *érzéki látszatot* kelti, mintha a puszta dolog vonzana vagy taszítana, s nem a dolog jelentése, amelyet izolálása, kontextusba helyezése, megvilágítása, tehát értelmezése és értékelése határoz meg. A technikai kép nem a tudat átalakításával és befolyásolásával, hanem megkerülésével igyekszik elérni a kívánt hatást. A vonzások és taszítás ok tisztán érzéki nyelvén aktualizálja a tudattalanban lappangó, kulturálisan kódolt „archetipikus tartalmakat”. Az aktualizálás vagy létesítés módja pedig esztétikai.

A tudattalan befolyásolására létrehozott politikai kép-nyelv hatása azért olyan erős (kellő sulykolás esetén már-már elementáris), mert a látvány nem igényel folytonos fogalmi fordítást: nem kell érteni, elég nézni. A kép akkor is hat, ha értelmileg nem akarják vagy nem tudják követni, és az is hat benne, ami a láthatóban láthatatlan. De amilyen erős lehet ez a hatás, olyan rövid életű is. Természeténél fogva nem eredményezhet olyasfajta tartós rögzülést, amely a hagyományos világnézeteket, politikai meggyőződéseket jellemezte. Ám erre semmi szükség, hiszen a cél éppen a pillanatnyi hatás – legtöbbször: a választási siker – elérése (ezért lehet a politikai áru megvételét követő csalódást egy következő pillanatban ugyanazokkal a reklámfogásokkal szertefoszlatni és a régi árut újra meg újra eladni a „csalódottaknak”). Ennek éppenhogy útjában állna a szemlélet és

világnézet mindenféle tartós rögzülése. A látható képek rabja – a totális néző világnézet nélküli, avagy egyszerűen világ nélküli ember. A képi információáfolyamban semmiféle értelmi folytonosság, semmiféle logikai, történeti, eszmei-világnézeti, erkölcsi összefüggés nem létesül a politikai pillanatok között. Ilyen értelemben egyetlen politikusnak vagy pártnak sem kell többé semmiféle koherens (vagy legalább annak látszó) magyarázatot adnia arra, miért mondta, hirdette, tette tegnap ezt, ma pedig valami egészen mást, vagy miért prédikál vizet, ha bort iszik.

Azok a politikai képződmények – mozgalmak, pártok, pártpolitikusok –, amelyek és akik nem képesek elszakadni a modern ideológiáktól, és az eszmei következetességet változatlanul erénynek képzelik, ellentmondásos múltbeli-jelenbeli ténykedéseikre pedig világnézetileg koherens, erkölcsileg megokolt, fogalmilag összefüggő válaszokat igyekeznek adni, halálra vannak ítélve és javában haldokolnak már: feleslegessé váltak, akár tudatában vannak ennek, akár nem. Európában is az amerikai típusú *választási pártok* ideje jött el, sőt, még a választási pártok közül is egyre inkább csak azok maradhatnak talpon, amelyek show-pártokká, virtuális pártokká, business-pártokká alakulnak át, nem a politikai közösséget, hanem a privátembert és fogyasztót célozzák meg – műsorral, látványossággal, szappanoperákkal, botrányokkal, egyszóval: fogyasztanivalóval. Az új – Amerikában már a 30-as évek közepén megjelenő, de általánossá csak az 50-es 60-as évektől váló – politikai technológiák lényegében arra szolgálnak, hogy helyettesítsék a politikai élet szereplőit és mechanizmusait ott, ahol azok vagy ki sem alakultak és végtelenül fejletlenek, vagy kiüresedtek és végelgyengülésben szenvednek.[207]

[207] Nem véletlenül járt az új technológiák feltalálásában e téren is az Egyesült Államok az élen. Már Max Weber utalt rá a politika hivatását elemző híres előadásában, hogy a népszavazáson alapuló

Kétségtelen, hogy a maradi Nyugat-Európa több mint kétszáz évre visszanyúló párthagyományai valamelyest dacolnak a globális tendenciával (igaz, a Berlusconi-eset mégiscsak megesett), ámde a parlamentáris demokrácia e béklyóit nem ismerő, e tekintetben szinte hagyománytalan Kelet-Európa tíz éve folyamatosan a fejlődés élvonalában halad. Oroszországban például egyáltalán nem okoz már meglepetést, hogy *két hónapos* show-pártok, mindenféle ideológia, politikai eszme nélkül, játszi könnyedséggel nyernek meg választásokat olyan hagyományos politikai pártokkal szemben, amelyek

---

pártgépezet egyfajta „spils system" kialakulásához vezetett, amelyben a pártok minden elvszerűséget nélkülöző zsákmányszerző, pozícióvadász szervezetek, „amelyek egy-egy választási harchoz mindenkor a szavazatszerzés esélyei szerint dolgozzák ki választási programjaikat". Ennek a rendszernek a központi figurája a „boss", aki nem más, mint „politikai tőkés vállalkozó, aki a maga számlájára és kockázatára szerez szavazatokat. […] A boss nélkülözhetetlen a párt szervezéséhez. Minden szál az ő kezében fut össze, lényegében ő teremti elő az anyagi eszközöket… az a személy, aki a nagy pénzügyi mágnásoktól közvetlenül átveszi a pénzt. Ezek az emberek a választásokra szánt összegeket sohasem bíznák rá fizetett párthivatalnokokra vagy bárkire, aki a nyilvánosság előtt elszámolással tartozik. […] A bossnak nincsenek szilárd politikai »elvei«, semmiféle lelkiismereti meggyőződés nem vezérli, csak azt nézi, mivel lehet szavazatot szerezni." (Max Weber: *A tudomány és a politika mint hivatás.* Kossuth, 1995. 102-106. o.) A 30-as évek Amerikájában ezek a mind szervezeti, mind ideológiai értelemben gyönge pártok aztán azt a kevés befolyásukat is kezdték elveszteni, amivel korábban rendelkeztek. Különösen kiéleződött a pártok válsága Kaliforniában, ahol az állami szociális programok sikeres helyi megvalósítása elfordította a pártok ígéreteitől az elszegényedett rétegeket, s ahová az ország keleti és déli államaiból rengeteg új bevándorló érkezett. „Éppen ez az örökös munkakereséstől elgyötört, pártokon kívüli, politikailag közömbös, gyökértelen és mobil tömeg hívta életre az első cégeket, amelyek politikai kampányok szakszerű menedzselésével foglalkoztak" – írja D. Nimmo. (D. Nimmo: *The Political Persuaders. The Techniques of Modern Election Campaigns.* New York, 1970. 36. o.)

évtizedeken át kitartanak elvek, programok, értékek mellett, és politikai észérvekkel akarják meggyőzni a közönséget, amely már alkalmilag sem áll össze politikai közösséggé.

A POLITIKAI FELJELENTÉS PRIVATIZÁLÁSA

A kompromatok *posztpolitikai nyelve* természetesen nem a semmiből keletkezett. Előtörténete távolibb időkbe nyúlik vissza, mint a modern politikai ideológiáké. A *koncepciós feljelentést* mint a hatalomszerzés és tulajdongyarapítás politikai technológiáját jól ismerték és mesteri tökéllyel alkalmazták az ókori Rómában, a késő középkori Nyugat-Európában, I. Péter Oroszországában[208] és a jakobinus Franciaországban egyaránt. Eredetileg a kompromat is a *politikai feljelentés* egyik műfaja volt, csak nem így nevezték. De nem minden politikai

[208] Oroszországban az első modern politikai kompromat bevetése egy liberális honatya, a kadet-párt vezetője. Pavel Miljukov nevéhez fűződik. 1916. november 1-jén az Állami Dumában – a mind aggasztóbb méretű háborús vereségek, Raszputyin növekvő befolyása és a forradalmi erjedés hatására – Miljukov kompromattal próbálta elérni Borisz Stürmer kormányfő eltávolítását. Raszputyin bizalmasának, a kalandor Manuszevics-Manujlonak viselt dolgait kiteregetve Miljukov e szavakkal fordult a Duma képviselőihez. „Meg tudnák nekem mondani, uraim, kicsoda ez a Manuszevics-Manujlo? Hát majd én megmondom maguknak. Ez az ember nemrég még Stürmer személyi titkára volt! Csakhogy letartóztatták, mert kenőpénzt fogadott el. Aztán egyszer csak elengedték. Hogy miért? Ez sem titok: a nyomozás során közölte, hogy a kenőpénzen megosztozott a minisztertanács elnökével, Stürmerrel – erre szépen szabadlábra helyezték! Hát hogy győzhet a háborúban Oroszország, ha ilyen kormánya van!?” Az amúgy is közutálatnak örvendő, német származású (S már csak ezért is gyanús!) Raszputyin-káder – Stürmer – bűnösségét semmi és senki soha nem bizonyította, menesztéséhez azonban bőven elegendő volt a kompromat által előidézett politikai botrány és közhangulat. (Idézi: A. I. Kirpicsnyikov: *Vzjatka i korrupcija v Rosszii.* Szentpétervár, 1997. 225. o.)

feljelentés volt kompromat. A különbség különösen szembeötlő, ha a politikai feljelentés oroszországi műfajainak *szovjet* és *posztszovjet* típusait hasonlítjuk össze.

Az ember vallási értelemben kifejezetten *korrupt lény.* Halandó, tehát romlott létező. E romlottsága többek között abban mutatkozik meg, hogy romlandó és tovább rontható. De a vallásin túl, a korruptságnak lehet tisztán politikai és gazdasági értelme is. A politikát totalizáló ideokratikus szovjet állam az embert mint *politikai állatot* tekinti korruptnak, azaz romlásnak kitettnek, eredendően gyöngének, megronthatónak vagy többé-kevésbé romlottnak. Nemhiába járta a sztálini rémuralom idején – az ideológiai kompromat virágkorában – az államvédelmi hatóság köreiben ez a mondás: „Bil bi cselovek, sztatyja najgyotsza”, vagyis: „csak ember legyen, paragrafust mi majd találunk rá!”

Ahol viszont a társadalmi élet minden szereplője az államilag szabályozott magángazdaság „totálisan piaci” viszonyai közé kerül, *ott elsődlegesen* mint magánember tekinthető *potenciálisan korruptnak* (beleértve ebbe a közhivatalnokot és a hivatásos politikust is). A rendszerben elfoglalt helyétől és a rendszer játékszabályaira felügyelő, törvényeit szavatoló állam erőnlététől függően, kisebb vagy nagyobb mértékben mindenki ki van téve a korrupció kísértésének, késztetésének, esetenként pedig egyenesen kényszerének, tehát annak, hogy magáncéljai érdekében megvesztegetéseket fogadjon el vagy adjon, hogy ahol csak tudja, megkerülje a törvényeket, kijátssza az adóhatóságot, semmibe vegye a „közjót”. Ennek megfelelően a korrupciós feljelentés szovjet változata a politikai állat – a közember – eredendő korrumpáltságát fordítja szembe a magánemberekkel (innen az „éberség” és „egészséges bizalmatlanság”

mint a szovjet emberrel szemben támasztott legfőbb politikai-erkölcsi követelmény), merőben hatalmi-politikai és ideológiai érdekektől vezettetve, míg posztszovjet változata a gazdasági állat – a magán-ember – feneketlen romlottságának felmutatásával harcol magánemberek ellen magánemberi célok eléréséért – politikai államban és piacgazdaságban egyaránt.

A szovjet típusú feljelentés mind nyilvános (leleplező cikkek, politikai gyónások/önfeljelentések a sajtóban vagy felszólalás/bírálat/önkritika a párttaggyűlésen), mind intim vagy titkos műfajaiban (névtelen levél és telefon, besúgás, hangulat jelentés) politikai-ideológiai tartalmú és irányultságú volt. Címzettje a totalitárius pártállam, pontosabban az államosított nyilvánosság kényszerközvéleménye és a mindenható titkosrendőrség. Tárgya mindig valamilyen államellenes vétség (politikai „elhajlás", elszólás, gondolatvétség, szociális származás, „objektív bűn", lepaktálás az „osztályellenséggel", „hazaárulás", „összeesküvés" „szabotázs" stb.), avagy valamilyen politikailag-ideológiailag átértelmezett magánbűn vagy közbűnténnyé mitologizált privát-véletlen („a köz-tulajdon megkárosítása", a *Pravda* címoldalán megjelent Sztálin-képbe szúrt varrótű mint „egyéni terrorcselekmény" stb.). A szovjet feljelentésnek mindig súlyos következményei voltak (kivégzés, börtön, Gulag, száműzés, elbocsátás, kizárás). Államellenes bűn nem maradhatott megtorlatlanul ott, ahol az állam minden volt, a polgár semmi.

Ezzel szemben a posztszovjet típusú feljelentés – a kompromat – mind nyilvános, mind titkos műfajaiban magántermészetű vétségeket és bűnöket tematizál (vagy ilyenek leleplezésének kilátásba helyezés ével zsarol ki pénzt, döntéseket és tetteket valakiből), címzettje mindig a magánember, a tömegkultúra piaci

nyilvánossága, hatása pszichológiai és esztétikai, büntetőjogi következményei súlytalanok, ha egyáltalán vannak. A mediatizált posztpolitikai feljelentésben, mondhatni, „polgárosul" prózaivá, priváttá, „pitivé") kisszerűvé válik – a közbűn, a közerkölcsök vagy az állam ellen elkövetett bűn dermesztően nagyszabású poézise. Még a közellenség is a magánszörny alakjában áll elő. Elvetemültsége, gonoszsága, bűntettei és vétkei egyes-egyedül rá vallanak, nem ideológiákra, pártokra, idegen hatalmakra, belső és külső ellenségek aknamunkájára vagy az „átkos múltra". „Polgárosul", helyesebben talán „privatizálódik" a bűn és a büntetés is. Magánbűnökért – kábítószer-fogyasztástól a házasságtörésig és közpénzek eltulajdonításától kenő-pénzek elfogadásáig vagy szexuális kihágásokig – legfeljebb az államhatalmat újraszakralizáló vagy tradicionalista-fundamentalista diktatúrákban jár halálbüntetés. A vallásilag fundált hatalom modernitás előtti rendje nem ismerte a magánélet, a magánszféra, a magánember „szentségét", a privacy még viszonylagos autonómiáját sem (az egyéni-családi élet minden eseménye közvetlenül a kozmikus-közösségi világrend beteljesülése, a törvények megvalósulása volt: evés-ivástól a nemi aktusig). Ezzel szemben a posztpolitikai társadalmak deszakralizált hatalmi rendje – a jelek szerint – a közhatalom és a közember *modern* politikai szentségét, történelmi és morális nagyságát nem ismeri, és még a modern politika hagyományos témáit és szereplőit is privatizálja: nem deszakralizálja tehát, hanem depolitizálja, ideológiát-lanítja. *A kompromat ilyen értelemben a politikai feljelentés privatizálásának felel meg,* amit csak kiemel tartalma (biopolitikai és korrupciós vagy kriminális leleplezések) és tömegkulturális funkciója (szórakoztatóipar, médiashow, a hagyományos politikai közvélemény mágikus eszközökkel való dekonstruálása, a tudattalan befolyásolása).

Ha igaz az, hogy a feljelentés, a besúgás „természetes következménye a társadalomban domináló hatalomgyakorlási technikáknak, de ugyanakkor maga is egyfajta sajátos technológiai struktúra, amely egybefonódik számos egyéb, a társadalmat át- meg átszövő hatalmi technikával”,[209] akkor a kompromat – mint a szovjet típusú politikai feljelentés „privatizálása” – olyan sajátos „technológia”, amely – mind arányait, mind kivitelezési módjait tekintve – a posztszovjet államot és társadalmat, a tulajdont és a médiát uraló kleptokratikus–kriminális–korrupcionista klánstruktúrákhoz tartozik, és a magánember önzés ének szolgálatában áll. Az autokratikus-totalitárius orosz (szovjet) állam korlátlan hatalmát nem a hatalmi ágak osztottságára és a jog szentségére épülő demokratikus jogállam váltotta fel, amelyet egy önszerveződésre kész és képes civiltársadalom ellensúlyoz, hanem a szétesett régi állam önálló életre kelt, „privatizált” részeinek (tulajdonrészeinek és hatalmi-uralmi részeinek: régióknak, minisztériumoknak, titkosszolgálatoknak, hadseregnek, vámőrségnek, adóhatóságnak) a korlátlan (vagy jószerivel csak egymástól korlátozott) önkénye és ezeknek a magán-önkényuralmaknak a folytonos háborúja, élethalálharca egymás ellen. *A posztszovjet kompromat ennek a háborúnak, a magánérdekek, magánterületek, magánosított államrészek könyörületet és erkölcsi skrupulusokat nem ismerő háborújának a fegyvere.* Kerül, amibe kerül: nincs az az erkölcsi ár, amit meg ne fizetnének a győzelemért, vagyis az esetek többségében „spontán módon” – szabályos lopással, alvilági zsarolással, a

[209] Ld. Szergej Koroljov: A feljelentés Oroszországban. In: *2000,* 1999. 9. szám, 53. o. (Az eredeti tanulmány szerzőjének neve a folyóiratban – elírás következtében – tévesen jelent meg. A tanulmány teljes szövegét ld. Szergej Koroljov: *Donosz v Rosszii.* Progressz-Multimedia, 1996. 29-90. o.)

törvények kijátszásával vagy ügyeskedéssel – szerzett tulajdonrészek megtartásáért és/vagy gyarapításáért. *Persze, a lokális polgárháborúkhoz, pokolgépes merényletekhez, bérgyilkosságokhoz képest a kompromat viszonylag humánus fegyvernek tűnik, hiszen nem fizikai, „csak" erkölcsi életeket olt ki.* Igaz, a határok a harcmódok és fegyvernemek között nem véglegesek és nem áthághatatlanok: a kompromatok háborúja bármikor átcsaphat valóságos háborúkba, véres leszámolásokba. Még tovább: ha a privatizált államrészek (nyersanyag, föderatív és regionális hatalom, média, hatalmi ágak stb.) *nagy kompromat-háborújában* a politikai-üzleti elit minden tagja „elesik", ha *erkölcsileg* senki nem éli túl ezt a háborút, amihez a mai oroszországi elit már igen közel van, akkor a tűrőképessége határán járó, a „spontán privatizációból" spontánul kimaradt társadalom (az óriási többség) könnyen morális felhatalmazást adhat a „szabadító hősnek", a purista diktátornak, hogy ennek a háborús állapotnak és erkölcsi infernónak egyszer s mindenkorra véget vessen. De itt még talán nem tart Oroszország. 2000 tavaszán éppen az dől el, sikerül-e megfékezni a demokratikus jogállam kemény eszközeivel (a „törvények diktatúrájával", ahogy az új elnök szereti mondogatni) az oligarchikus és regionális klánok *magánháborúját.* Ha ezt a törekvést sikerkoronázza, annak egyik első látható jele alighanem a kompromatok háborújának lezárulása lesz.

11 BŐRÖND KOMPROMAT – SZTÁLINTÓL RUCKOJIG

A sztálini korszak a modern ideológiák nyelvén beszélt, még ha a totalitarizmus helyi nyelvjárása (az ortodox tradíció) fantasztikusan eltorzította is ezt a nyelvet. A politikai feljelentés, a leleplezés és megsemmisítés brutális ideológiai nyelve csak

alárendelt elemként, politikailag átszínezve tűrte meg a kompromatot. Főbenjáró bűn csak par excellence politikai bűn, s nem holmi magán bűn lehetett. A legrosszabbat nem is politikai tettekkel, hanem szavakkal, eszmékkel, gondolatokkal követték el a „nagy perek” megsemmisítésre kiszemelt vádlottal, megannyi „régi bolsevik”. A korrupció s feljelentés a sztálini korszakban önmagában nem sokat ért, legalábbis nem érdemelt nyilvánosságot. Legfeljebb hab lehetett egy-egy államellenes összeesküvés tortáján. De a „nagy perekben” még így – díszítőelemként – sem merül föl. Jellemző például, hogy az NKVD új főnökének, Jezsovnak a régi, már letartóztatott főnök, Jagoda ellen felhozott korrupciós vádja, amely a per előkészítése során zárt körben még elhangozhatott, a végső színjátékból teljesen eltűnt. Érthető módon, hiszen csak elterelte volna a figyelmet a főbűnről és privát elemet, emberi színt vitt volna abba a mitologikus-mesei küzdelembe, melyet a kirakatperek vádlottal az ontológiai Gonosz szerepében folytattak a „haladó emberiség” és a „népek atyja” ellen.

Ugyanezen okból a korrupciós feljelentés és vád az 1945 utáni tisztogatások *nyilvános színjátékaiban* sem merült fel, a kegyvesztés, lefokozás, letartóztatás, kivégzés egyetlen és legfőbb okává pedig sohasem vált. A korrupciós feljelentés és vád vagy a *potenciális* politikai ellenfél *informális megzsarolására,* megfegyelmezésére, fékentartására, lejáratására szolgált, vagy pedig – de csak kisebb bűnösök esetében! – politikai elvetemültségét alátámasztó) moralizáló „színező elem” maradt. Természetesen a visszafogottságnak más oka is lehetett: a leleplezett korrupció még visszamenőleg is rossz fényt vetett volna a Pártra, a megvesztegethetetlen bolsevik hatalomra, amelynek aszketikus ethoszában maguk a sztálinista politikusok is hittek. Minden korrupciós vád

csattanós cáfolata lett volna Sztálin szavainak, melyeket még a 30-as években szűk családi körben mondott: *„A mi politikai vezetőink nincstelenek voltak, amikor hatalomra kerültek és mindvégig nincstelenek is maradnak, mert őket csak az eszme mozgatja, nem a szerzésvágy, ahogy az a kapitalista országokban látható.”*[210]

Hogy a nyilvános kompromat a sztálini korszakban milyen kevéssé tartalmazhatott korrupciós vádat, arra jó példa a honvédő háború győztes hadvezérének, Georgij Zsukovnak az esete.[211] A Zsukov ellen indított,

---

[210] Sztálin családi körben mondott szavait 1935-ös naplójában idézi Marija Szvanidze. In: *Joszif Sztálin v objatyijah szemji.* Moszkva, 1993. 178. o.

[211] A Zsukov hadvezéri és erkölcsi tekintélyét lejárató, potenciális politikai súlyát meggyöngítő kompromat előzményei a következők. 1946 áprilisában tartóztatták le a szovjet légiflotta főmarsallját. A. Novikovot, akit arra kényszerítenek. hogy Írjon beadványt (ténylegesen feljelentést) Sztálinnak, amelyben tájékoztatja Őt azokról a „kártékony beszélgetésekről”, amelyeket Zsukovval folytatott, s amelyekben Zsukov tiszteletlenül beszélt a Főparancsnokról. Ezt követően Zsukovot leváltották honvédelmi miniszterhelyettesi posztjáról és Odesszába helyezték át az ottani katonai körzet élére. Viktor Abakumov, aki a hírhedt SZMERS (a katonai elhárítás) vezetője volt a Honvédelmi Minisztériumban, ekkor került a nevét örökösen változtató, rettegett állambiztonsági minisztérium (CSEKA–GPU–NKVD–MVD–MGB–KGB) élére. A történet ettől kezdve új fordulatot vesz: egymás után születnek a háborús szovjet „hadizsákmány” magánfosztogatását részletező kompromatok Zsukov néhai tábornokai ellen, s egymást követik a letartóztatások. Egyedül Ivan Szerov, aki annak idején az NKVD teljes jogú meghatalmazottja volt Németországban Zsukov mellett, válaszolt a kompromatra ellen-kompromattal. 1948. február 8-i keltezésű levelében ezt írta Sztálinnak: „Nem szívesen idézem föl a nagyszámú tényt, Sztálin elvtárs, amely arról tanúskodik, hogyan tömte meg saját zsebeit a hadizsákmány rovására Abakumov a háborús években, de néhány esetet kötelességemnek tartok jelenteni. Abakumov bizonyára emlékszik még rá, amikor a Honvédő Háború alatt egy hadizsákmányt szállító 20 vagonból álló szerelvény gördült be Moszkvába, köztük egy egész »Abakumovnak« feliratú vagonnal, amelye l jól megpakoltak neki

de – különféle politikai megfontolásokból – végig nem vitt (azaz, csak az informális zsarolásig, lejáratásig és megalázásig vitt) hajsza és az alapjául szolgáló, legfelső helyről „megrendelt” korrupciós feljelentés 1993-ig teljesen ismeretlen volt még a szakmai nyilvánosság előtt is.[212] A „kompromat drámája” – megrendelés, korrupciós feljelentés, zsarolás, ellenkompromat – mindenesetre már ebben az esetben tisztán áll előttünk, és bizonyos értelemben modellértékű. A döntő különbség a mai kompromatokhoz képest az, hogy a dráma a kremli palota, illetve az NKVD falai között bontakozik ki, nem a sajtó hasábjain; a cél pedig nem a tényleges hatalmi-üzleti, hanem a potenciális politikai riválisok eltávolítása.

A gorbacsovi átmenet idején a kompromat elsősorban a Brezsnyev-kor leválthatatlan és mesésen korrupt helyi hatalmasságainak, főként az ázsiai szovjet köztársaságok vezetőinek eltávolítására szolgált. A gorbacsovi kompromatban a sztálini-

buzgó talpnyalói a SZMERS-ből. […] A Krímben még vérüket ontották a Szovjet Hadsereg katonái és tisztjei a Szevasztopol felszabadításáért vívott harcban, amikor Abakumov szárnysegédje, Kuznyecov (jelenleg Abakumov »testőre«) odarepült a helyszínre a SZMERS helyi parancsnokához, hogy egy teljes repülőgépet rakjanak meg hadizsákmánnyal Abakumov részére… Abakumov külföldről beérkező repülőgépeit ma sem engedi átvizsgálni az Államvédelmi Minisztérium katonáinak Moszkvában, az ellenőrző pontokon, fittyet hányva ily módon annak a kormányrendeletnek, amely az ellenőrzést kivétel nélkül minden repülőgépre kiterjesztette.” Noha Ivan Szerov – az ellene összeállított kompromat anyagából kivehetően – egyike volt a leggátlástalanabb zsákmányszerzőknek, ellen-kompromatjával sikeresen ütötte el az őt ért vádakat, s ezzel megúszta az ügyet. Végtére nem követett el politikai bűnt, csak lopott. Magát Abakumovot viszont, persze őt sem a hadizsákmány megdézsmálása miatt, hanem főbenjáró politikai bűnök vádjával csukták le, majd végezték ki pár évvel később. Ld. ehhez: Szilágyi Ákos: Korrupció és kompromat anno 1948. In: *2000,* 1998. 9. szám, 10-22. o.

[212] Ld. *Vojennije Arhivi Rosszii,* 1993. 1. szám

brezsnyevi korszakhoz képest új elem volt, hogy az inkriminált vezetőket nem főbenjáró politikai, hanem súlyos magánbűnök elkövetésével vádolták meg, nem árulással és kémkedéssel, hanem, mondjuk a gyapottermés eladásából származó haszon vagy állami juttatások eltulajdonításával. A kompromat tartalma megváltozott (korrupció, magánbűnök), de a politikai cél – az új főtitkár hatalmának stabilizálása, a megbízhatatlan politikai kíséret helyébe új, hűséges kíséret toborzása, n birodalom egységének megszilárdítása –, változatlanul szovjet maradt.

A Szovjetunió összeomlását követő korszakban a kompromat megváltozott tartalmához „fölzárkóztak" a célok is. Mostantól a magánbűnöket leleplező kompromatok elsősorban magáncélok szolgálatában álltak, függetlenül attól, hogy ennek milyen politikai jelentést adtak, és hogy a „kompromatok háborúját" („vojna kompromatov") a központi hatalom és az ellenzék retorikájában egyaránt a korrupció ellenes küzdelem morális pátosza lengte be. A kompromat mint a politikai harc leghatásosabb eszköze 1993 áprilisában jelent meg az orosz politikai élet színpadán, amikor Alekszandr Ruckoj, Jelcin akkori alelnöke a komikumot súroló teatralitással „11 bőrönd kompromattal" fenyegette meg Jelcin politikai kíséretét. Természetesen, mindjárt ezután, egy rakás „ellenkompromat" zúdult szegény fejére, úgyhogy a bőröndök, ha egyáltalán léteztek, azóta sem tárták fel sötét és titokzatos tartalmukat. Így hát Ruckoj áprilisi kompromatját ellenkompromat, majd az év szeptemberében politikai sakk-matt, októberben pedig *„tank-matt"* követte a moszkvai Fehér Ház előtt.

A „kompromatok háborúja" azonban ritkán csap át efféle anakronisztikus an modern jelenetekbe: vérontásba é, utcai lövöldözésbe. Idővel e téren is „finomult a kín": mondjuk, „ágyúval nem lőnek ma

már" a moszkvai polgármesteri hivatalra. 1999 decemberében, a dumaválasztások finisében nem ágyúcsövekből, hanem az internetről zúdult megsemmisítő kompromattűz Luzskovra és a „moszkvai családra". Luzskov, Jakovlev, Primakov, akik feltehetőleg szerepet játszottak benne, hogy a „kremli család" korrupció- és pénzmosásgyanús ügyei (Mabetex-botrány, Bank of New York-ügy stb.) a nyugati nyilvánosság elé kerültek, ugyanúgy megkapták a maguk szép, nagy kompromatjait a Kremltől, mint annak idején Ruckoj. Igaz, a csecsenföldi háború újrakezdését tekinthetjük úgy, mint a moszkvai kompromatok háborújának átcsapását Igazi háborúba, mint egyfajta *ultima ratiót.* A második csecsenföldi háború kitörését a szembenálló felek – pro és kontra – azonnal megpróbálták kompromatként kijátszani egymás ellen. A Luzskov-Primakov tábor többnyire a „ti vagytok a házrobbantók!" vagy a „csecsenek pénzelői" vádakhoz gyűjtött kompromittáló anyagot, a Jelcin-tábor pedig a „ti vagytok a csecsenek szekértolói" vagy „lepénzeltjei" vádat vagdosta ilyen-olyan kompromittáló adatok és dokumentumok kíséretében a moszkvai csapat és média-szekértolóik – főleg az NTV-t ellenőrző oligarcha, Guszinszkij – fejéhez. A házrobbantások nyomán kialakult háborúpárti közhangulatban azonban a kompromatok háborújának ez a frontja érdektelen maradt: ezekkel a fantasztikum (s egyben bizonyára a valóság) határát súroló „nagy kompromatokkal" nemigen lehetett a széles közvéleményt befolyásolni.[213] A lakóházrobbantásokat, bárhogy igyekeztek is, a szembenálló hatalmi csoportok sehogy sem tudták

[213] Ld. ehhez többek között: Borisz Kagarlickij: Sz tyerrorisztami nye razgovarivajem. No pomogajem? – Verszij vzrivov domov v Rosszii. In: *Novaja Gazeta,* 2000. január 24. (3) Pavel Volosin: Sto bilo v Rjazanyi: Szahar ili hexogen? In: *Novaja Gazeta,* 2000. február 14. (6)

meggyőzően egymás nyakába varrni. A félelmi hisztéria egyetlen vágyban egyesítette a lakosságot: jöjjön végre valaki, aki ennek a lázálomnak véget tud vetni, mindegy, honnan, mindegy, milyen áron, függetlenül attól, kik voltak az őrület kieszelői és elkövetői: a csecsenek, a GRU (a katonai hírszerzés), az FSZB (Szövetségi Biztonsági Szolgálat), a Baszajev fivérek, Berezovszkij, Volosin, Kvasnyin, a vezérkari főnök, Csubajsz vagy mind együttvéve.[214] A polgári lakosság ellen elkövetett merényletek mintegy lehúzták a csecsen kérdést az államideológia egéből a magánember mindennapi életének talajára. Aki a „nemzetközi terrorizmus” és az egyébként ténylegesen létező csecsenföldi banditizmus megfékezéséért, az állampolgárok élethez való jogáért, a közbiztonságért, tehát *privátcélokért* (s nem, mint 1994-95-ben: a „csecsen szeparatizmus megfékezéséért”, „Oroszország területi integritásának megvédelmezéséért”) meghirdetett háborús akció (és közvetve Putyin) ellen lépett fel, az akármilyen kompromatot tálalt föl, népszerűtlen lett, aki viszont a háború mellett foglalt állást, arra akkor is háramlott valami az „igaz ügy” népszerűségéből, ha a kompromatok frontján amúgy nemigen jeleskedett. (Például az ifjúreformerek Kirijenko–Nyemcov–

---

[214] Közvetlenül magát Putyint – érdekes módon – egyetlen Guszinszkij médiabirodalmához tartozó lap sem gyanúsította meg n robbantásokban való közreműködéssel, noha 1998 nyara óta ő volt az FSZB (az elhárítás) igazgatója. Igaz, kétes hírű barátai, a hol egymás ellen, hol a közös ellenség ellen élethalálharcot vívó Berezovszkij és Csubajsz, e két „Putyin-csináló” (vagy legalábbis ilyen hírben álló, ilyen hírbe kerülni akaró) klánvezér hosszú és sötét árnyékot vetettek őrá is. Ezt az árnyékot azonban valamiért senki sem akarta észrevenni. Mint ahogy egyetlen főbenjáró kompromat után sem futott egyik érintett sem a bíróságra, hogy elégtételt szerezzen. Igaz. csak olyan apróságokkal vádolták egymást, mint a moszkvai lakóházak felrobbantása, a dagesztáni csecsen betörés megrendelése, a csecsen banditák lepénzelése, pénzmosás, orgyilkosság, maffiakapcsolatok…

Csubajsz–Hakamada vezette választási tömörülése, a Jobboldali Erők Szövetsége háborúpárti húrokat pengetett 1999 őszén-telén, és ezért előre is tört a választásokon, a Javlinszkij vezette „Jabloko” viszont háborúellenes volt és ezért visszaesett.) De ne siessünk előre, maradjunk egyelőre még a kompromat általános tipológiájánál.

LOKÁLIS KOMPROMAT, GLOBÁLIS KOMPROMAT

Elvontan nézve nincs lényegbevágó különbség „nyugati” és »keleti” kompromat között. Ez is, az is a mediatizált politika új harci eszközeként írható le, itt is, ott is politikai fejek kerülnek veszélybe vagy hullanak a porba a főbenjáró magánvétkeket mediatizáló kompromatok súlyos csapásaitól. Ám a kompromatok jellegében, a kompromattermelés arányaiban, minőségében és bevetésük következményeiben nagyobb a különbség Nyugat és Kelet között, mint valaha. Míg egyik esetben a magánbűnök politikai leleplezése elsődlegesen *magánérdekek és magáncélok szolgálatában* áll, a másik esetben elsődlegesen ma is *hatalmi-politikai érdekeket és célokat* (pártpolitikai célokat, kormányzati célokat, jól-rosszul felfogott közérdeket, államérdeket stb.) követ. E megkülönböztetés természetesen tipológiai jellegű. Nem lehet minden egyes konkrét esetben elkülöníteni a magánérdekek, privát célok világát a politikai érdekekétől és társadalmi célokétól. Ettől azonban még a szóban forgó különbség létezik, és végső soron a „nyugatias” és „keleties” jellegű politikai rendszerek különbségére vezethető vissza, amely az 1991 utáni világrendszerváltás után sem szűnt meg, ha ma talán kevésbé éles és szembeszökő is.

A „keleti” és „nyugati” kompromatokon belül a kompromatok tartalmában és irányultságában is igen

nagy különbségek lehetnek. A mediatizált politikában a *korrupciós kompromat* mellett egyre nagyobb szerepet játszik a *biopolitikai kompromat.* Utóbbiban a politikus privátéletének részletei („normálistól” eltérő szokások, fizikai állapot, szexuális kihágás ok), privátszenvedélyei, esetleg származása válnak kompromittáló ténnyé, botránkoztatnak meg, vetnek rossz fényt őrá és politikájára. Noha mindkét kompromattípus megtalálható a „keleties” és a „nyugatias” típusú politikai életben, a korrupciós kompromat az előbbiben dominál, a biopolitikai kompromat pedig az utóbbiban. Élesen és világosan mutatkozott meg ez a különbség nemrég a „két nagy” – az Egyesült Államok elnöke, Bill Clinton ellen bevetett szexuális kompromat és az Oroszország elnöke, Borisz Jelcin és családja ellen mozgásba hozott korrupciós kompromat különbségében.

Maga a „kompromat” szó eredetileg a „korrupciós kompromat” jelentésében honosodott meg Oroszországban. Jelentése azonban később kibővült: a politikai ellenfél (pártpolitikus, közéleti személyiség, üzletember) ilyen úron-módon való lejáratásának minden esetére alkalmazni kezdték. Úgyhogy ma egyaránt kompromatnak nevezik oroszul azt a videofelvételt, amelyen a Jelcin család és magas beosztású kremli hivatalnokok svájci bankszámlái után nyomozó főügyész, Jurij Szkuratov (avagy egy hozzá megtévesztésig hasonló férfiú) ágyban, párnák köze, meztelen lányokkal enyeleg, és a svájci Gotthard Bank No 182’605 DEAN jelzésű Pavel Borogyin, Jekatyerina Szileckaja és az időközben elhíresedett Mabetex cég feje, Behjet Paccoli nevére kiállított bankszámlaszerződés fotókópiáját, hogy csak az elmúlt fél évben felpörgetett oroszországi kompromatok közül ragadjak ki két példát.

Irányultság és jelleg tekintetében *lokális* és *globalizált* vagy *glokalizált* kompromatot különböztethetünk meg. Lokális egy kompromat akkor, ha sem célját, sem eszközeit, sem politikai hatását tekintve nem pörög túl a lokális – regionális vagy nemzetállami – érdekek és nyilvánosság körén. Például mert ezen a körön kívül senkit nem érdekel, nincs mire fölhasználni. Előfordul persze, hogy a helyi szinten felpörgetett és már lecsengett kompromatot kis idő múltán valaki – a központi hatalom színtereiről vagy külföldről – megint előveszi, és a nagy tétekért folyó országos vagy globális játszmákban hozza forgalomba. Példákért nem kell túl messzire mennünk. Ez történt például az oroszországi „oligarcháknak”, főként pedig Borisz Berezovszkijnak hadat üzenő „ifjúreformerrel”, Borisz Nyemcovval, amikor 1997 tavaszán Csernomirgyin miniszterelnök első helyettesévé nevezték ki. Nyizsnyij-Novgorodból, ahol Nyemcov korábban kormányzó volt, hirtelen a központi sajtó középpontjába perdült Nyemcov egykori barátjának és kedvezményezettjének, a sikkasztásért elítélt nagyvállalkozónak, Andrej Klimentyevnek börtöncellából kicsempészett „videovallomása”, amely Nyemcov-ellenes kompromatok gyűjteménye volt. Egy másik példa 1999 őszéről, a választások előtti „kompromat-háború” moszkvai frontszakaszáról. Az elnöki székre ácsingózó moszkvai polgármestert, Jurij Luzskovot egy Vlagyimirból fölpörgetett kompromattal szorongatták meg. A *Tomiksz* című helyi lap dobta be ugyanis Jelena Baturina (Luzskov felesége) és két cége – az Inteko és Bisztroplaszt – nevét a köztudatba, mikor „A Gonosz Birodalma” című cikkében beszámolt a Szövetségi Biztonsági Szolgálat Vlagyimirben folyó vizsgálatáról. Az eljárás formálisan nem Baturina cégei, hanem az alekszandrovszki Alekszbank ellen folyt illegális tőkekivitel gyanúja alapján, de Luzskov másnap személye ellen irányuló és a Kremlből iniciált

kompromatként bélyegezte meg felesége nevének „meghurcolását”. Bizonyos értelemben előre menekült. Nem sokkal később pedig azzal vágott vissza egy sajtóértekezleten a Kremlnek, hogy Jelcin vagy bírósághoz fordul elégtételért a nyugati lapokban őt és családját ért korrupciós vádakkal szemben, vagy Luzskov kénytelen lesz mindazt igaznak tekinteni, ami a nyugati lapokban ezzel kapcsolatban megjelent. Ez a kijelentés tulajdonképpen közvetett ellenkompromat volt, amire persze újabb ellenkompromatok következtek a Luzskov család Moszkva Bankon keresztül bonyolított fényűző külföldi vásárlásairól, főként pedig az Orosz Föld Bankról (Ruszkij Zemelnij Bank), amelynek élén az Inteko cég vezetősége, azaz a polgármester rokonai (fia, felesége, felesége bátyja) állnak, és amelyet valamilyen okból a főváros legfőbb pénzügyi intézménye, a Moszkva Bank vásárolt meg, igazgatótanácsában azonban elfelejtette képviseltetni magát.

A közelgő parlamenti választások és elnökválasztás előestéjén ez a Vlagyimirban, tehát helyi szinten megjelent kompromat pillanatok alatt a politikai élet központi színterére pörgött föl. (Valószínűleg már eleve azért jelent meg helyi szinten, mert a központból a rivális politikai csoport valamelyik tagja megrendelte.) Persze, a Luzskov-ellenes kompromatok robbanóerejét össze sem lehet hasonlítani a Jelcin és családja ellen – a rivális oroszországi tulajdonosi és hatalomra törő politikai csoportok által nemzetközi szintre – felpörgetett kompromatokkal (svájci bankszámla és nevükre kiállított vásárlókártyák, a New York Bankban feltételezett pénzmosás, Jelcin vejének nevére szóló bankszámla sok millió dollárral stb.). Igaz, a „család” ellen irányuló kompromatok sem voltak teljesen újak, a moszkvai sajtó akkor már fél éve rágódott rajtuk, ám nemzetközi felpörgetésükre csak akkor került sor,

amikor nemcsak a rivális klánok, de bizonyos nyugati politikai és üzleti körök is biztonsági kockázatként kezdték felfogni Jelcin oligarchikus klánjának 2000 utáni hatalmon maradását, nem beszélve arról, hogy a közelgő amerikai elnökválasztási küzdelemben a Kreml „pénzmosási ügyeit” remekül föl lehetett használni Clinton és Gore ellen „végzetesen rövidlátó” Oroszország-politikájuk megsemmisítő kritikájára.

A lokális kompromat esetében a politikai ellenfél helyben van és helyben kell legyőzni, függetlenül attól, hogy a „számlát” a központi hatalom vagy a helyi hatalom szereplői kívánják-e neki ezen a módon benyújtani. Általános szabály, hogy az országos médiumokat befolyása és ellenőrzése alatt tartó politikai központból könnyebb kompromatokkal harcolni a helyi hatalom ellen, mint a helyi hatalom alig mediatizált színtereiről a központi állam ellen. Nem is igen fordult elő az elmúlt hét-nyolc évben, hogy kormányzók, kisvárosi polgármesterek, helyi hatalmasságok magáncéljaik érdekében a központi - moszkvai vagy kremli – döntéshozókat kompromattal próbálták volna megzsarolni vagy lejáratni. A helyi kompromatokat is jobbára a központi – moszkvai vagy kremli – elit tagjai vetették be egymás ellen, arról nem is beszélve, hogy helyi kompromatpiacok sem igen alakultak ki. A kompromatpiac Moszkvában van, ott van tehát, ahol a pénz és a hatalom.

A lokális kompromatok az információs piacot uraló médiabirodalmak közreműködésével bármikor felpörgethetők Moszkváig vagy akár Washingtoni g is. Nem meglepő ezek után, ha *a nagy politikai és tulajdonosi csoportok kompromatgyűjtő „szenvedélye” nem ismer határt és a helyi kompromatok gyűjtésére is kiterjed.* Egész szolgáltatóipar épült már rá a kompromat-gyártásra, és természetesen a terhelő adatok gyűjtése nem mindig legális eszközökkel folyik. A szóban forgó

cégek csak akkor kerülnek reflektorfénybe, ha megrendelőik vagy üzemeltetőik „lebuknak”, ha maga a kompromatgyűjtés válik kompromattá. Jellemző példája ennek az Atoll őrző-védő magáncég esete, amelynek irodájában Jurij Szkuratov – a svácji Mabetex-botrányt követően felfüggesztett, de a Szövetségi Tanács és a Duma hozzájárulásának hiányában sokáig le nem váltott – orosz főügyész rendelt el házkutatást. Az Atoll állítólag Borisz Berezovszkijnak, a Jelcin-udvar és az oroszországi üzleti élet egyik legbefolyásosabb és nem épp feddhetetlen hírben álló alakjának megbízásából is gyűjtött kompromatokat. [215] Hogy milyen természetű információkra volt kíváncsi Berezovszkij, az kiderül Nyikolaj Kovaljov, a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) – 1998 júliusában éppen Berezovszkij közreműködésével menesztett[216] – igazgatója szavaiból:

[215] Maga a főügyész egy felfüggesztése után készült interjúban így beszél erről: „…az Atoll magánbeszélgetések illegális lehallgatásával és rögzítésével és más jellegű kompromatok gyűjtésével foglalkozott. Olyan információink is vannak, hogy Berezovszkijnak köze volt az Atollhoz, ő biztosította a cég számára a technikai berendezkedéseket és a számítógépeket. A házkutatás során az Atollban nagy mennyiségű törvénytelen eszközökkel gyűjtött információt találtak és vittek el. Az érdekes az, hogy ezt az információt sokáig a RUOP-nál (Szervezett Bűnözés Elleni Harc Hivatala) őrizték és halogatták átadását a Főügyészségnek. Nem kizárt, hogy ez idő alatt sok minden eltűnt az anyagból. Mikor az Atoll anyagát az ügyészség végre megkapta, a benne foglalt információkról hivatalos feljegyzés készült. Ezzel a feljegyzéssel már nem volt módom megismerkedni, de azt tudom, hogy az Atoll által összegyűjtött kompromat rendkívül bőséges volt. (Jurij Szkuratov: Ja znaju, sto ocseny bolsije ljugyi okazsutsza na szkamje podszugyimih? – In: *Szoversenno Szekretno,* 1999. 6. szám, 5. o.)

[216] Az 1998-ban rövid időre a FÁK végrehajtó bizottsági titkárává kinevezett, a Jelcin családhoz közelálló üzletember-politikus, akinek bizonyos vállalkozásait a Szövetségi Biztonsági Szolgálat ekkor már javában vizsgálta, nemcsak a Szolgálat igazgatójának, Kovaljovnak puccsszerű menesztését érte el (helyére egyébként a későbbi kormányfőt, Vlagyimir Putyint nevezték ki ekkor), de a

„1998 elején a biztonsági szolgálat tervet dolgozott ki a külföldre síbolt oroszországi pénzek visszaszerzésére. Aktivizáltuk tevékenységünket: nagyon szoros együttműködést alakítottunk ki a Főügyészséggel és egy sor külföldi biztonsági szolgálattal. 33 országban állapodtunk meg kollégáinkkal a kölcsönös együttműködésről, nagyon szoros kapcsolatba léptünk Svájc, Németország, Ausztria, az Egyesült Államok titkosszolgálataival. És már az első konkrét eredmények is kezdtek megmutatkozni. Ez volt az a pillanat, amikor menesztettek engem, méghozzá Borisz Berezovszkij hathatós közreműködésével. Leváltásom előzményei négy hónappal korábbra nyúlnak vissza. Egy szép nap beállított hozzám, a Lubjankára Borisz Abramovics, és udvariasan javaslatot tett bizonyos kádercserékre, majd az operatív munkát illetően is korrekciókat javasolt. Javasolta többek között, hogy álljunk rá konkrét politikusok megfigyelésére. A válaszom kategorikus volt: »Borisz Abramovics, mondtam neki, ha önt fogják kinevezni az FSZB igazgatójának – és az ön kapcsolatai mellett ez igazán nem elérhetetlen – üljön be ide, a karosszékembe és dirigáljon. De amíg én vagyok itt az igazgató, addig én hozom a döntéseket.« Ha engedek Berezovszkijnak, az gyakorlatilag azt jelenti, mintha lemondtam volna az igazgatói tisztemről, és ő irányítja az FSZB-t…

---

gazdasági hírszerző osztály vezetőjének) Alekszej Puskarenkónak a felmentését is, aki az Atoll ügyével foglalkozott, továbbá a stratégiai objektumok biztonságát felügyelő hírszerzés; osztály parancsnokának, Mihail Dedjuhinnak a menesztését, aki viszont Berezovszkij egyik cégér, az Andavát vizsgálta. Mindezekben az ügyekben Jurij Szkuratov folytatta a vizsgálatot, egészen 1999. februári felfüggesztéséig, amikor is eljutott a svájci Mabetex cégig, és a korrupciós szálak már egyenesen a Kremlbe vezettek. Ezt nem sokkal Primakov leváltása és a főügyészség által – az éppen Párizsban tartózkodó – Berezovszkij ellen kiadott letartóztatási parancs visszavonása követte, majd a habozó Sztyepasin rövid kormányfősége után a már bevált politikai mentőöv – Putyin – bevetése.

Mellesleg, találkozásunk során még valamit mondott: »Nézze, nagyon szép, hogy maga nem fogad el pénzt senkitől – ezt teljes bizonyossággal tudjuk, adataink hitelesek, magával kapcsolatban senki semmi ilyesmit nem tudott mondani, jóllehet más föderatív szintű vezetőkről vannak ilyen anyagok a kezünkben.« Gondolom magamban: »Na, szépen vagyunk! Beállít hozzám egy Berezovszkij nevű üzletember és közli, hogy megfigyeltetette a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) igazgatóját, mármint engem. « Nem sokkal ezután elnökünk Berezovszkijt nevezte ki a FÁK végrehajtó bizottsági titkárának. Mindjárt tudtam, hogy már nem sokáig vagyok itt igazgató. Mihelyt Borisz Abramovics rájött, hogy a biztonsági szolgálatok munkája az ő biztonságát fenyegeti, mindent elkövetett, hogy biztosítsa magát ellenünk. Mára mindenkit eltávolítottak azok közül, akik az ő tevékenysége után nyomoztak. Az én menesztésemre július 25-én került sor, amikor Kirijenko akkori kormányfő villámlátogatásra elrepült Sujszkaja Csupába, ahol Jelcin pihent. Estére már vissza is jött az aláírt ukázzal."[217]

Minél több kompromat van valakinek a tarsolyában, annál hatalmasabbnak és védettebbnek érezheti magát (bármely ellene bevetett kompromatra kellő súlyú ellenkompromattal tud válaszolni), és persze annál könnyebben lendülhet támadásba bárki ellen, mert annál több hivatalnokra, politikusra, üzleti riválisra tud nyomást gyakorolni, politikai döntéseket elhalasztani vagy kicsikarni, saját érdekében befolyásolni vagy módosítani, versenytársakat, üzleti riválisokat térdre vagy legalábbis visszalépésre kényszeríteni.[218]

---

[217] Sztrana sz berjozovim licom. In: *Verszija,* 1999. szeptember 14-20. (35. szám) 8. o.

[218] Ld. ehhez Soros György személyes visszaemlékezéseit Borisz Berezovszkijról: Soros György: Berezovszkij. Putyin. Zapad. In:

Globálissá általában akkor válik egy lokális kompromat, ha maga a „locus” elég érdekes, tartósan vagy egy pillanatra súlya, presztízs e, befolyása lesz („világhatalmi” és regionális hatalmi központok vagy válságközpontok esetében), vagy ha kellő súlyú médiahatalommal rendelkeznek azok a politikai és üzleti erők, amelyeknek érdekükben áll a lokális kompromat felpörgetése. (Mellékes, hogy ezt pusztán magánérdekek diktálják-e vagy jól-rosszul felfogott állam érdek. Legtöbbször persze a különféle érdekek szövevényesen összefonódnak, és szinte lehetetlen megállapítani, melyik dominál melyik fölött, mondjuk egy multinacionális óriásvállalatnak válik-e javára a globalizált kompromat, vagy valamely állam biztonságpolitikai érdekeinek felel-e meg inkább.)

AZ „ÍRÓK ÜGYE”

A kompromat előnyös vonásainak egyike, hogy megszemélyesíti a korrupciót. Azt a látszatot kelti, mintha a korrupció minden további nélkül megfogható lenne, sőt, a korrupciós vád megfogalmazásával és kihirdetésével ténye már bizonyítást is nyert volna. Ez a látszat kétségkívül megnyerő és népszerű, főként pedig eltereli a figyelmet a strukturális korrupció rákfenéjéről, amelyet ilyen módon sem megfogni, sem felmutatni nem lehet, már csak azért sem, mert ebben az esetben szinte mindenki szem a strukturális korrupció láncában. A láncot pedig csak az értelem, s nem a jupiterlámpák fényében lehet megpillantani. Az értelem fénye azonban, tudvalevőleg kellemetlen. Bántja a szemet.

A kompromat Oroszországban igen gyakran irányult olyan politikusok, főhivatalnokok lejáratására

---

Moszkovszkije Novosztyi, 2000. február 22-28. (7), 7. o. és: uő: Kto potyerjal Rossziju? In: *Russzkaja Miszl,* 2000. február 24. – március 1. (4306), 11-14. o.

vagy megbuktatására és eltávolítására, akik valóban elkövettek ilyen-olyan disznóságokat, visszaéléseket, inkorrektségeket, de a struktúrát alkotó kriminális korrupcióban nem vettek részt, sőt, a közjó érdekében, valódi politikai céloktól vezettetve (a jogállam erősítése, a törvény előtti egyenlőség elvének betartatása, a nemzetközi normák meghonosítása, a piaci versenyfeltételek biztosítása, a piac demonopolizálása stb.) egyenesen harcoltak a tulajdonosi és hatalmi pozíciók összefonódása, a *korrupciós struktúrák, a politikai-tulajdonosi klánképződmények, oligarchikus csoportok, „keresztapák" kriminális önkénye* ellen.

Innen nézve, az „írók ügye" („gyelo piszatyelej"), vagyis az „ifjúreformerek" pétervári csapatába tartozó Alfred Koh, Anatolij Csubajsz és társai *esete* egy készülő könyvükért kapott „gyanúsan magas honoráriummal" tipikusan *eseti korrupció* volt. Az eset „leleplezése" viszont, miközben a korrupció elleni elszánt harc látszatát keltette, valójában a strukturális korrupció ellen megindult politikai harc leszerelésére irányult. Kohnak, az Állami Vagyonügynökség akkori vezetőjének nyilvánvalóan a „Szvajzinveszt" (az orosz „Matáv") üzleti és nem korporatív alapon lebonyolított privatizációja miatt kellett „megfizetnie". Elkövette ugyanis azt a „pimaszságot", hogy a versenypályázaton „botrányos módon" nem – az akkor épp barátságban levő – Borisz Berezovszkij és Vlagyimir Guszinszkij üzleti csoportját részesítette előnyben, hanem azt a tulajdonosi csoportot (a Soros Györggyel szövetkezett ONEKSZIM Bankot), amely egész egyszerűen nagyobb összeget ajánlott a szóban forgó állami tulajdonért. Ebből az alkalomból a verseny vesztese, Borisz Berezovszkij kis híján „nemzetárulással" vádolta Csubajszékat, mondván, „idegen kézre" játszották a „nemzeti vagyont", többet ért nekik pár száz millió dollár annál, hogy az orosz távközlési rendszer „orosz"

maradjon (értsd: a rosszabb üzletet ajánló Guszinszkij és Berezovszkij „orosz” kezébe kerüljön).

Érdemes felidézni, hogyan emlékszik vissza erre a valóban sorsfordító – az 1998-as *augusztusi vég* kezdetét előrevetítő – esetre ama „idegen kezek” egyik tulajdonosa, Soros György 2000 elején: „A Szvjazinveszt privatizációja volt az első igazi versenypályázat, amelyben az állam nem járt rosszul. Bár az ár magas volt – csaknem 2 milliárd dollár –, s ennek közel felét az én tőkealapjaimból fedeztük, úgy gondoltam, hogy ez jó befektetésnek bizonyulhat, ha Oroszországban mégiscsak sikeres lesz az áttérés a rablókapitalizmusról a jogrenden alapuló kapitalizmusba. Sajnos, a valóságban minden másképp történt. Ez az aukció lett annak az oligarchák között kitört kíméletlen összecsapásnak az előjátéka, amely aztán alvilági leszámolásokba torkollott. Némely oligarchák ugyan készen álltak az áttérésre, de mások hevesen ellene szegültek, mivel a jog játékszabályai között nem lehettek volna sikeresek. A fő ellenző Borisz Berezovszkij volt. Azzal fenyegetőzött, hogy felrobbantja a kialakult helyzetet, ha nem kapja meg, ami jár neki (mármint azért, amit Jelcin újraválasztásába fektetett, és amiről megállapodott Csubajsszal – *Sz. Á.*)… Berezovszkij kompromatgyűjtési kampányt indított, és nyilvánosságra hozta azt a tényt, hogy Csubajsz 90 ezer dolláros honoráriumot kapott egy még meg sem írt könyv egyetlen fejezetéért. Ez a honorárium lényegében megfelelt annak az összegnek, amelyet Csubajsz az oligarcháktól kapott Jelcin választási kampányának levezényléséért. A kirobbant harc meggyöngítette Csubajszot, le kellett mondania a közügyek intézéséről.”[219] A Koh-ellenes „kompromat” *is* abban állt, hogy a privatizációban alulmaradt két

---

[219] Soros György: Kto potyerjal Rossziju? In: *Russzkaja Miszl,* 2000. február 24. –március 1. (4306), 12. o.

oligarcha, Berezovszkij és Guszinszkij lapjaiban és televíziós csatornáin nyilvánosságra hozták annak a szerződésnek a fénymásolatát, amely szerint Kohnak egy svájci kiadó busás honoráriumot (100 ezer dollárt) fizetett ki még meg sem írt könyve kéziratáért.[220] (Hasonló volumenű honoráriumot egyébként számos, igaz, sokkal nevesebb orosz politikus könyvéért fizettek már nyugati kiadók.[221])

A kompromatnak – mint rendesen – az „írók ügye" esetében sem lett jogi következménye: bűnvádi eljárás megfelelő bizonyítékok hiányában nem indult, a közvélemény erkölcsi ítéletét azonban nem lehetett megfellebbezni. Az érintetteknek távozniuk kellett politikai posztjaikról, és a monetarista liberálisok, az úgynevezett „ifjúreformerek" oligarchaellenes rohama ezzel megtört. A kompromat betöltötte hivatását. Az „írók ügyében" az *eseti korrupció* vélelmezés e – rövid távú politikai használt túlmenően – arra is jó volt, hogy elfedje a *strukturális korrupciót.* Az a politikai csoport (Csubajsz „ifjúreformerei"), amelyre e „kompromatok" – meglehet, nem alaptalanul sötét árnyékot vetettek, éppen azzal tette magát nevezetessé, hogy nyílt és határozott harcot indított a strukturális korrupció, a „KKK" oligarchái ellen. Azok az erők viszont, amelyek a „bűnbe esett" közhivatalnokok és politikusok nyakát „korrupciós szennyesük" kiteregetésével igyekeztek kitörni, éppen annak a strukturális korrupciónak a főszereplői voltak, amely ellen a korrupcióval vádolt politikusok megpróbálták felvenni a harcot, s ez

---

[220] Ld. erről: Alfred Koh: Ja napiszal etu knyigu szam. In: *Kommerszant,* 1997. 36. szám. 22-23. o. és: Ivan Szergejev: KohKoh-Koh, govorit pulemjot. In: *Kommerszant,* 1997. 36. szám, 21. o.

[221] Így Borisz Jelcin egyik könyvéért 240 ezer dollárt, Mihail Gorbacsov csak első könyvéért 114 ezer dollárt, összességében pedig közel 1 millió dollárt kapott idáig könyvei kiadásáért. Alekszandr Korzsakov 80 ezer dollárt keresett könyvével, Borisz Nyemcov 70 ezret, Alekszandr Lebegy viszont csak 25 ezret, noha könyvének kiadója és terjesztője 600-800 ezer dollárt nyert rajta.

egyszer nem retorikával, hanem a jogállam eszközeivel: a tulajdon és hatalom strukturális szétválasztásával, a mindenkire kötelező játékszabályok bevezetésével, a privilégiumok megszüntetésével, a csődtörvény alkalmazásával, az adófegyelem megszilárdításával, a privatizáció és a közbeszerzések pályázati alapra helyezésével, az államkincstár meg teremtésével stb., stb. A kompromatok háborújában azonban súlyos vérveszteséget szenvedtek. Meggyengülésük egyik fő oka lett az 1998-as pénzügyi krachnak, amely aztán végképpen kompromittálta őket a politikai életben.

Persze, ha a strukturális korrupció legfőbb szereplőinek, az úgynevezett oligarcháknak a korrupciós ügyleteit a nemzetközi nyilvánosság színe előtt teregetik ki, vagyis a helyi kompromat globalizálódik, a védekezés általában megmarad a retorika szintjén: „így akarják bizonyos nyugati körök rossz hírbe hozni Oroszországot”, magyarán: „rontani az országképet”. Mert az ország képe: „mi vagyunk”. Mert az elcsúfított képű Oroszország visszariasztja a nyugati befektetőket. Mert így hátrányba szorítható a világpiacon. Mert a nemzetközi kompromatokkal „megzsarolt” orosz politikusok kénytelenek lesznek leszámolni a derék, népben-nemzetben, de legalábbis orosz sorskérdésekben gondolkodó nemzeti oligarchákkal, és akkor rögvest helyükbe lépnek az „idegen szívű”, multinacionális oligarchák, az pedig Oroszország halálával lenne egyenlő. E retorika természetesen nem válaszolja meg azokat a kézen fekvő kérdéseket, hogy vajon tíz éve egyfolytában tény-leg csak a „csúfra festett” országkép riasztja-e vissza a nyugati befektetőket Oroszországtól, vagy esetleg valami más”? Hogy vajon a világ külkereskedelmében fél százalékkal részesedő Oroszország csakugyan olyan sokat oszt és szoroz-e a világpiacon? S hogy vajon a multiktól megszállt Közép-Európa, ahol a „nemzeti oligarchák” labdába se rúghattak, hogyan lehet már

évek óta növekedési pályán (mégpedig úgy, hogy e növekedésből a multik igencsak kiveszik a részüket, Magyarországon például, 1999-ben 4,5%-ból 3,5%-kal), míg Oroszországban, ahol mind ez idáig a Berezovszkij típusú „nemzeti” oligarchák uralkodtak, hivatalos adatok szerint még 1999-ben is havi egymilliárd dollár áramlott ki az országból, minimális gazdasági növekedés legfeljebb az előző tíz év totális hanyatlásához képest figyelhető meg, a GDP pedig (200-210 milliárd dollár) legutóbb már kisebb volt, mint Magyarország és Lengyelország együttes GDP-je (52+166 = 218 milliárd dollár)?

„KOMPROMAT OROSZORSZÁG ELLEN”

Kétségtelen, hogy a *létező* Oroszország *kriminalizálása,* uralmi elitjének morális „megbélyegzése” (maffiokrácia, bandokrácia, korrupcionizmus, pénzmosási ügyek) manapság visszatérő motívumok a világsajtóban. S kétségtelen az is, hogy akár költségvetési pénzekért kuncsorgó nyugati (főleg amerikai) biztonsági szolgálatok kiszivárogtatott vészjelentéseiből hullanak alá ezek a motívumok a nemzetközi sajtó asztalára, akár egymás egzisztenciájára, piacára, hatalmára fenekedő helyi és nemzetközi tulajdonosi csoportok, politikai klánok, netán maffiák kompromattá gyűrt korrupciós üzelmeinek feltárása nyomán kerülnek is elő, óhatatlanul *globális „ország”-kompromatként is funkcionálnak.* Így lett Oroszország a nyugati sajtóban a „maffia országa”.

Konkrét bűnügyek, korrupciós botrányok, pénzmosási műveletek egyetlen kalap alá vonása és „ország”-kompromatként való általánosítása a világsajtóban sohasem „ puszta véletlen műve, ahogy nem is a megvesztegethetetlen vagy szenzációhajhász újságírás kivívott diadala. Az ilyen „ország”-kom-

promatok időzítése, jellege és irányultsága azt mutatja, hogy nem véletlenszerűen egymás mellé került rossz hírekről vagy egy-egy újságíró „túlfeszített lényeglátásáról” van szó ilyenkor,[222] hanem tudatosan tervezett kampányokról, melyek vagy arra irányulnak, hogy Oroszország nagyhatalmi – világpolitikai és regionális – szerepvállalását megkérdőjelezzék, vagy arra, hogy az orosz politikában és gazdaságban eluralkodott félkriminális klánok erejét, esetleg az egész fennálló rezsimet meggyöngítsék, mert fennmaradásuk és további erősödésük a Nyugat számára növekvő biztonságpolitikai kockázatot jelent.

Innen nézve jellemző lehet, milyen érvekkel hárította el a „kriminális korrupció” Oroszországot egyetemlegesen kompromittáló vádját az oroszországi

---

[222] Sok efféle „ország”-kompromat futott már be Magyarország címére is, csak persze horderejük és térjük össze sem hasonlít ható az Oroszország címére beérkezett globális kompromatokéval. Kis ország – kis kompromat, nagy ország – nagy kompromat. Ugyancsak megfigyelhet ő nálunk is a hatalmon levők ama reflexe, mellyel a saját, címükre – tehát az éppen működő, ilyen-olyan döntéseket hozó kormány címére – érkezett kritikát, rosszallást, tiltakozást, dörgedelmet, óvást úgy állítják be, mint „ország”-kompromatot, amely tehát nem egy pártot, politikai csoportot, konkrét politikai személyiséget, hanem az egész országot, a „nemzetet” stb. tünteti fel rossz színben: kompromittálja. Más kérdés természetesen, hogy az a kritika – a legszenvedélyesebbet és legelfogultabbat is beleértve –, amelyet egy ország saját állampolgárai fogalmaznak meg a fennálló viszonyokkal, uralmi gyakorlatokkal szemben, másként cseng a helyiek fülében, mint ha szó szerint átvéve akár, kívülről fogalmazzák meg mások, beleértve ebbe a nemzetközi sajtót és külföldi államok politikai instanciáit is. Ismerjük a régi angol mondást: Wrong or not, my country. Ebből is kitetszik, hogy a politikai manipuláció lehetősége ilyen esetekben szinte kimenthetetlen: a szolidaritás érzése és az előítéletek minden nehézség nélkül kijátszhatók a *konkrét igazsággal* szemben, akár hibák” elkövető, nemzetközi normákat megsértő politikai, akár korrupciós vagy egyéb bűnöket elkövető tulajdonosi csoportok játsszák ki éppen saját védelmükben.

strukturális korrupciót megtestesítő egyik legismertebb oligarcha, Borisz Berezovszkij, éppen akkor, amikor odahaza az „írók ügyét” bedobta. A washingtoni Stratégiai és Nemzetközi Kutatások Központjának „Az oroszországi szervezett bűnözés” címmel 1997 nyarán közreadott (csupa egykori CIA-vezető által írt, illetve szerkesztett) jelentése úgy jellemzi az orosz államot, *mint bűnözők szindikátusát, amelyet a korrumpálódott bürokraták, politikusok és üzletemberek tartanak ellenőrzésük alatt, mint olyan államot, amellyel lehetetlen lesz normális kapcsolatokat fenntartani”.*[223] Berezovszkij lapjának a washingtoni jelentéshez fűzött erősen érdekmotivált (látszólag állam-, valójában magánérdek-motivált) kommentárja persze joggal utalt a jelentés mögött meghúzódó tendenciára, a kitapintható ellenérdekre: *„A washingtoni jelentés teljesen valóságos tényeken alapul, amit egyébként az Oroszországi Föderáció elnöki szóvivője, Szergej Jasztrzsembszkij is megerősített, mikor azt mondta: az oroszországi társadalom kriminalizálódásának veszélye fennáll, ám ez távolról sem öltött globális jelleget«. Az orosz maffia mindenhatóságáról szóló tézis, amely kezd a nyugati tömegközlési médiumok kedvenc témájává válni, arra szolgál, hogy leértékeljék Oroszország piaci státusát. Oroszországban nagyon* is *tisztában vannak az ország kriminalizálódásának veszélyével. Az utóbbi napokban erről több ízben is beszélt Borisz Jelcin. Tegnap a Legfelső Döntőbíróság elnöke, Venjamin Jakovlev kijelentette, hogy» Oroszország gazdaságában a kelleténél nagyobb arányban van jelen a kriminalitás«. […] Alighanem sok mindent megvilágít Jasztrzsembszkij úrnak az a kijelentése, miszerint úgy látszik, hogy mára a »kriminális Oroszország« nyugati*

---

[223] Idézik: Tatjana Koskarjova, Rusztam Narzikulov: Nyecsa na presztupnoszty penyáty, koli reforma kriva. In: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 1997. október 2. 1. o.

kliséje váltotta fel a jugoszláv mintára »széteső Oroszország« tegnapi kliséjét."[224] A nyugati sajtóban kialakult Oroszország-klisék természetesen érdekmotiváltak. Azok voltak, azok ma is, és a jövőben is azok maradnak. A kipécézett „washingtoni jelentés" sem képez kivételt ez alól. A kérdés mindössze az: milyen érdekről van szó minden egyes konkrét esetben? A Nyugat vagy egy nyugati politikai szervezet, államirányítási ág stb., önző különérdekéről-e csupán (nyilván van erre is példa), vagy többről és másról is? Adott esetben ugyanis a szóban forgó nyugati érdek – és ezen a ponton csúsztatott meredeken Berezovszkij sajtója – *nem az új orosz állam gazdasági pozícióinak, hanem sokkal inkább az államot saját vállalkozásának tekintő és a világgazdaságra* is *veszélyt jelentő kriminális-oligarchikus struktúráknak a megtörésére irányult.* Egyfelől tehát feltehetően multinacionális érdekek és a gazdasági globalizáció érdeke, másfelől azonban a nyugati és nemzetközi biztonsági érdekek fogalmazódtak meg a vádban. Az orosz oligarchák az orosz államérdekkel takaróztak, jóllehet azt elsősorban éppen ők vették semmibe és ők fenyegették leginkább. Nemhiába vezette föl az idézett cikkben az inkriminált „washingtoni jelentést" a fentebb már idézett főbenjáró *eseti korrupció* drámai tálalása. A százezer dolláros svájci honorárium esete Alfred Kohhal mint *igazi korrupció* került szembe a *strukturális korrupció* vad nyugati fantazmájával. Ilyetenképp, „arról írjanak inkább, hogy a Koh (sőt, egyenesen a »maguk Kohja«) lop". (Akár a régi szép szovjet idők sajtójában, amikor a totalitárius diktatúra jogsértéseit leleplező nyugati újságíróknak azt üzenték szovjet kollégáik: „azt írják meg inkább, hogy maguknál meg verik a négereket!") *Ez a korrupció!* – sugallta a cikk, nem pedig az, amiről az amerikaiak és – persze! – oroszországi kiszolgálóik fecsegnek, nem

[224] Uo.

átallva megrágalmazni az orosz államot (valójában: nem átallva rámutatni az állam kriminalizálódásának veszélyére).

A KOMPROMAT-PIAC

A kompromat pénzt ér, olykor nem is keveset. Pénzt annak, akit az adott dokumentum vagy információ kompromittál, és pénzt annak is, aki megrendeli és felhasználja saját érvényesülése, üzleti vagy hatalmi ambíciói érdekében. Fizet az, akit megzsarolnak vele (pénzben vagy ilyen-olyan szolgálatokkal) és fizet, aki maga akar zsarolni vagy eltávolítani valakit politikai vagy üzleti útjából. Szabályos és legalizált kompromat-piacról, kompromat-termelésről, kompromat-kereskedelemről azonban egészen a legutóbbi időkig legfeljebb metaforikusan lehetett beszélni. A 90-es évek Oroszországában a szóban forgó metafora megvalósulóban van. A közép-európai országok, ezen belül Magyarország is, csak kullognak az élenjáró posztszovjet tapasztalatok nyomában. Ha van a kapitalista piaci gépezetnek olyan fogas kereke, amely a mai Oroszországban teljes fordulatszámmal forog, akkor az minden bizonnyal az információs piac, ezen belül a pénzpiac, a médiapiac és a politikai kompromat piaca egymást is hajtó-pörgető fogaskerekeivel.[225]

A kompromat persze ritkán kerül a szó tárgyi értelmében kereskedelmi forgalomba, üzletek pultjára. Nyilvánosságra hozatala (vagy az ezzel való zsarolás) a tömegközlési médiumokban valósul meg, vagyis az újsággal, a televíziós adással, esetleg a hálón keresztül jut el a fogyasztóhoz. Kétségkívül ez is adásvétel, és a sajtó is érdekelt a kompromat termelésében, vásárlásában és értékesítésében, de az elsődleges

---

[225] Ld. erről bővebben: Andrej Galijev: *Matyerialnije szekreti.* In: *Ekszpert*, 1999. 48. szám, december 20.

adásvétel a kompromat megrendelője vagy megcélzottja és a kompromat előállítója vagy birtokosa között zajlik le. A tárgyi értelemben (dokumentum, videofelvétel stb.) vett kompromatot előbb megvásárolják, majd eldöntik, hogyan lehetne leghatásosabban realizálni. A kompromat realizálása (időzítése, előkészítése, tálalása, közzététele) külön szolgáltatás, amit szinte sohasem a kompromat előállítója és szállítója nyújt, hanem a megrendelő által foglalkoztatott PR-csapatok, politikai technológusok, médiaszakemberek. A realizálás sok mindent jelenthet, de csak kivételképp foglalja magában a kompromittáló anyag tömegcikkénti való piacra dobását, mint az a múlt év tavaszán történt meg a már eddig is többször felidézett Szkuratov-kompromattal. A kremli „család”, ezen belül Borisz Berezovszkij ellen is vizsgálatot folytató főügyész felmentése érdekében annak rendje és módja szerint megrendelt és leszállított *biokompromat* (a főügyészhez megtévesztésig hasonlító idősödő férfi erotikus játszadozása egy fürdőben lányokkal) televíziós sugárzását követően pillanatokon belül megjelent VHS-kazettán is, amit bárki megvehetett a moszkvai zsibvásáron, a Gorbuskán. Ebből azonban tévedés lenne olyan következtetést levonni, hogy a kompromatot *erre* a piacra készítették, s hogy ma már „friss Berezovszkijt”, „leértékelt Szobcsakot”, „hamisítatlan Szkuratovot” úgy lehet itt vásárolni, ahogy kerti törpét, csempészett hifi-tornyot vagy kalózkazettákat. Valójában a kompromatáru nem a nagybani piacra és nem tömegfogyasztásra készül, hanem egy exkluzív, ám annál jövedelmezőbb piacra, úgyszólván ínyenceknek.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kompromat ilyenfajta piacosítása médiatrükk, amely nem önmagában hatásos (nyilvánvaló, hogy a televíziós főműsoridő nézettségével nem vetekedhet a VHS-kazettáké). Amikor magát a piacra kerülést

mediatizálják,[226] akkor tulajdonképpen még egy bőrt húznak le a kompromatról: „Szkuratov már a Gorbuskán is kapható”. Az „erkölcstelen fráter” kínos képét felváltja a „pojáca” komolytalan figurája. A videofelvétel piacra dobása Szkuratov teljes lejáratásának része volt: miután a Szövetségi Tanács – a bizonytalan eredetű videofelvétel alapján – nem volt

---

[226] A kompromat ilyesfajta másodlagos mediatizációjára bőven van magyar példa is. Elég talán itt a külvárosi szeméttárolóban elhelyezett „VIP-lista” regényes történetére utalni. A VIP-kompromat ilyeténképp való tálalása, akár a megrendelő, akár a szállító, akár a médiacsinálók ötlete volt, lélegzetelállítóvá, krimibe illővé, egyszóval hatásossá és színessé tette a hosszú, bár beszédes lista szürke témáját. A titokzatos telefontól a titokzatos szeméttárolóig (hol is lehetne méltóbb helyen egy ilyen lista, mint a szemétben? beszédes lista – beszédes hely!) vezető utat és a „lelet” felmutatására legtöbb tévés stáb és szerkesztőség szenzációs riportban dramatizálta. A listánál egy pillanatra fontosabb lett nyilvánosságra kerülésének vagy kiszivárogtatásának „rejtélyes” története, de a következő pillanatban éppen ez a furcsa történet erősítette fel a VIP-lista botrányos hatásának erejét. Ezekben az esetekben nem mindig lehet pontosan tudni, hogy ki kinek vagy minek az eszköze: a szenzáció, hajhászó sajtóé a megrendelő és a kompromat vagy megfordítva, a megrendelőé a sejtő. Hasonlóképp mediatizálták a rendszerváltás nagy évében a titkos „iratmegsemmisítési” vagy a hírhedt „megfigyelési ügyet” („a rendszer már halott, de a körmei még nőnek”, vagyis többpártrendszer van már, de az állampárt még titkos eszközökkel figyelteti meg a többieket). A Fekete Doboz politikai kandikamerája nélkül az „iratmegsemmisítés” drámája vagy a „bűnbánó belügyes” téveteg alakja sokkal kevésbé kavarta volna föl a kedélyeket. Természetesen egyáltalán nem az a kérdés itt, ténylegesen létezik-e postabanki „VIP-lista”, vagy hogy volt-e törvénytelen pártállami „megfigyelés” 1989-ben, hanem az, hogy kik, miért épp ekkor és kik ellen vetették be a szóban forgó dokumentumokat. Az ugyanis aligha vitatható, hogy egyik esetben sem a puszta véletlen művéről volt szó, hanem klasszikus kompromatokról. Márpedig a kompromatok mögött, akár igazak, akár nem, közvetve vagy közvétlenül mindig a privatizált, esetleg félállami vagy egészen állami titkosszolgálatok, hírszerzési és biztonsági szolgálatok állnak, emezek mögött pedig a tényleges megrendelők: olyan politikai és/vagy tulajdonosi körök,

hajlandó elfogadni Szkuratov elnöki felmentését, így próbáltak nyomást gyakorolni" Szkuratovval cinkosan összekacsintó „szenátorok" nemes gyülekezetére: egy „pojáca" mégsem töltheti be Oroszország főügyészének tekintélyes posztját.[227]

A kompromat az elsődleges piaci adásvétel szintjén a legritkább esetben fénykép vagy botrányos, s épp ezért szórakoztató videofelvétel (az ilyesminek önmagában csekély a bizonyító vagy meggyőző ereje). Az igazi kompromatpiacon sokkal gyakrabban adnak el és rendelnek meg unalmas pénzügyi dokumentumokat, a célszemély (vagy cég) anyagi-pénzügyi helyzetéről készült jelentéseket, a célszeméllyel kapcsolatos adóhatósági, vámhatósági és bírósági ügyiratokat, magániratok másolatait, a belügyminisztériumból vagy a titkosszolgálattól (FSZB) származó dossziék anyagát,

---

amelyeknek kilétére aligha derülhet fény, s amelyeket a legritkább esetben fűtenek morális felbuzdulások vagy személyes bosszúszomj, motívumaik csaknem mindig hatalmi-politikai és pénzügyi-üzleti természetűek.

[227] Hasonlóképp jártak el később is, amikor a pojácává vált Szkuratov – talán hogy valamit visszaszerezzen elveszített főügyészi tekintélyéből és politikusi komolyságából – elindult a 2000. évi orosz elnökválasztáson. Nyilvánvalóan esélytelenül (választási eredménye nem érte el az 1%-ot sem), de a korrupcióellenes harc *erkölcsi* bajnokának szerepében némi esélyt szerezhetett volna arra, hogy a közvélemény szemében erkölcsileg rehabilitálja magát. Bár ne tette volna! A Berezovszkij ellenőrzése alatt álló félállami-félmagán ORT televíziós csatorna esti híradója napi rendszerességgel adott hírt azokról a „spontán" felvonulásokról és nyilván ugyancsak „spontán" sajtókonferenciákról, melyekor a masszázsszalonok dolgozó női, a néhai *ügyfelükért* keményen kiálló prostituáltak rendeztek Szkuratov, a „belevaló férfi", a „prostik kedvence" választási győzelme (!) érdekében. A régi kompromatot így még egyszer bevetették: indirekt módon igazolták valóságtartalmát. „Az egykor oly veszélyes politikai ellenfél felett aratott győzelem ízéhez most már a bosszú édes öröme is társult. A kompromat üzenete világos volt: „erkölcsi hulla vagy és örökre az is maradsz! soha többé nem térhetsz vissza a politikába, a rendes maffiózók közé!"

Interpol-jelentéseket, orvosi jelentéseket és egyéb iratokat. Csak bizalmas természetű vagy titkos dokumentumoknak van piaci értékük. Minél bizalmasabb egy kompromittáló információ, annál többet kérnek érte. A kompromat gyűjtés ével kifejezetten erre szakosodott cégek foglalkoznak, többé-kevésbé legálisan. Ők a kompromatok előállítói, szállítói és eladói is egyben (közvetítők, *önállóan,* ritkán jelennek meg megrendelő és eladó között).

Hogy kik a megrendelők, az már az eddigiekből is kitűnhetett: egyfelől vállalkozók, akik hivatalnokok, saját kollégáik vagy üzleti ellenfeleik és politikusok ellen gyűjtetnek kompromatot, másfelől hivatalnokok és politikusok, akik részben egymás ellen, részben a vállalkozók ellen használnak fel kompromittáló információt. A tényleges megrendelő kilétére sohasem derül fény. Ez a kompromatpiac íratlan szabálya: a vevő személye tabu. (Elvben ez a tabu, ez a titok, ez a bizalmas információ újabb komproma tok tárgya lehetne, mégsem igen fordul elő, hogy a kompromatpiacon ilyesmivel kereskedjenek, hiszen ez rontaná az üzletet. Potenciális vevőket riaszthatnának el vele. Ha a megrendelők személyének titkával is elkezdődne a kereskedés, az magának a piacnak az összeomlásához és az eladók ellehetetlenüléséhez vezethetne.) De ha a megrendelő személye tabu marad is, azt a kompromat mindig elárulja, mi volt a rendelés tárgya, ki ellen irányul, továbbá, miért és kik lesznek az ügy haszonélvezői. Azt is mindig tudni lehet, hogy a kompromat „petárdája” vagy „bombája” felrobbant-e vagy „bedöglött”, netán nem épp a „robbantók” alatt robbant-e fel, mert például rosszul volt időzítve vagy szakszerűtlenül állították össze.[228]

---

[228] Példákért persze nem kell a szomszédba mennünk. Hasonlóképpen visszafelé sült el Magyarországon az 1998-ban felállt új kormány vezetőjének szenzációs, „megfigyelési kompromatja”. (Más kérdés, hogy Oroszországban, ahol a politikai és üzleti

Az esetek óriási többségében mind a kompromatmegrendelők, mind a kompromatszállítók és -előállítók a titkosszolgálatok egykori és/vagy ma is aktív munkatársai közül kerülnek ki.[229] Többségük különféle pénzügyi-ipari csoportok, bankok, konszernek biztonsági szolgálatainál dolgozik. Mindenki ismer mindenkit. Informálisan állandó kapcsolatban vannak. Magányos hősök nemigen fordulnak elő a szakmában. A titkosszolgálati emberekből összeálló és kompromatkészítésre szakosodott csapatok „fedőszervei” általában társadalmi egyesületek, klubok és kereskedelmi cégek biztonsági szolgálatai. Az FSZB egyik magas beosztású hivatalnoka szerint: „A titkosszolgálatoktól bármi megvásárolható és bármi megrendelhető. Már nem az igazságszolgáltatásnak szállítják az operatív úton megszerzett anyagot, hanem készpénzért értékesítik a

---

életben évek óta titkosszolgálati eszközökkel figyeltet meg úgyszólván mindenki mindenkit, közpénzen-e avagy a magáén, alig eldönthető, nos, Oroszországban egy efféle „megfigyelési ügy” minden lehetett volna, csak szenzáció nem). A kompromat megrendelői és ez esetben szállítói is rendkívül gyönge minőségű áruval jelentek meg a politikai piacon és még ezt a bóvlit sem voltak képesek mediatizálni. A szóban forgó kompromat mediatizációja folyamatosan rontott a kompromat értékéri. Épp ezért ez esetben a kompromat mediatizációja inkább a „vádlottaknak”, semmint a „vádlóknak” állt érdekében. Mediatizálták is aztán éjjel és nappal, míg csak közröhejbe nem fulladt az egész „megfigyelési ügy” és kínos ellenkompromattá nem dagadt. A legkevesebb, ami ezzel kapcsolatban elmondható: ez egyszer sem az illetékes magyar titkosszolgálatok, sem a kormányzati PR-szakemberek nem álltak a helyzet magaslatán.

[229] Az *Ekszpert* fentebb idézett cikkében egyenesen ezt a tanácsol adja olvasóinak: „Ha Önnek kompromatra van szüksége vagy netán fél a kompromatoktól, leghelyesebb, ha körülnéz ismeretségi körében és keres magának valakit, aki a titkosszolgálatoknál dolgozott vagy dolgozik ma is – más út nincsen… Egyébként száz százalékos garanciát úgysem nyújthat senki az ellen, hogy kompromatot gyűjtsenek Önről.” (uo.)

piacon.”[230] Az orosz állam gyöngeségének egyik legközvetlenebb és legvégzetesebb kifejeződése a számtalanszor átszervezett és feldarabolt titkosszolgálatok „elszabadulása”: mind ez idáig sem az állam pénzügyi, sem adminisztratív eszközei nem voltak elégségesek a szolgálatok ellenőrzéséhez vagy megnyeréséhez. Sokak szerint a titkosszolgálatok munkatársait nem is csak a pénz vonzza a „kompromatiparba”, hanem a sértett önérzet és a bosszúállás vágya a kettétört szakmai karrierért és az erkölcsi megaláztatásért, amin átmentek. Többségük így gondolkodik: „A Szovjetuniót a felülről kiinduló árulás bomlasztotta fel. Az élet »új urai« – merőben függetlenül attól, milyen politikai áramlathoz tartoznak – államellenes összeesküvők és köztörvényes bűnözők, akikkel szemben bármely harci eszköz megengedhető.”[231] A posztszovjet kompromatjátékot tehát egy állami-szakmai korporáció jól-rosszul felfogott érdeke és politikai-erkölcsi alapállása is motiválja: minél többen lesznek, akik megkapták a maguk kompromatját (márpedig manapság nincs orosz politikus kompromat nélkül), annál nyilvánvalóbb lesz a rendszer korruptsága és tarthatatlansága, s annál erősebb a társadalmi elégedetlenség. Miközben tehát szaktudásukat és speciális termékeiket áruba bocsátják, egyben – hitük szerint legalábbis – a fennálló rendszer ellen is küzdenek.[232]

A kompromattermelő titkosszolgálati magáncégek állandó, jól bejáratott kapcsolatot tartanak fenn az

[230] Andrej Galijev, i. m.
[231] Uo.
[232] Kissé arra a naiv és veszedelmes okoskodásra emlékeztet ez, amellyel az 1937-es nagy terror koncepciós pereinek némely áldozata próbálkozott: minél több embert keverünk bele a kicsikart beismerő vallomásokba, minél több ismerősünket rágalmazzuk meg koholt vádakkal, annál előbb derül fény az egész terror abszurditására, annál tarthatatlanabbak lesznek a vádak.

állami titkosszolgálatokkal és biztonsági szolgálatokkal (belügyminisztérium, elhárítás, vámőrség, adórendőrség stb.), kölcsönösen segítik egymást és a dokumentumokkal olykor „barter-kereskedelmet” folytatnak. Ami azt illeti, általában technikailag sincsenek rosszabbul felszerelve, mim az állami titkosszolgálatok. 1992-től az operatív felderítés technikai eszközei kikerültek a KGB kizárólagos hatóköréből. A szovjet korszakban minden titkosszolgálati szál egyetlen kézben futott össze, mára azonban a titkos eszközökkel folyó megfigyelés jogával és eszközeivel egész sor szolgálat van felruházva, az információszerzés egész folyamata megfoghatatlan és ellenőrizhetetlen lett, a kiszivárgás/kiszivárogtatás felelősei pedig kideríthetetlenek.[233]

A bizalmas információkkal folyó kereskedelem aktív szereplői az ügyvédek és a nyomozók is, noha őket általában nem a pénz mozgatja. Az ügyvédek legtöbbször azért juttatnak el a sajtóhoz kompromittáló információkat (a kompromat ez esetben mindig a tömegmédiumokban realizálódik és olykor dramatizálódik is), hogy védencük érdekében nyomást fejtsenek ki a bíróságokra vagy a nyomozásra, a nyomozók pedig azért „szivárogtatnak ki” efféle információkat, hogy a nyilvánosságnál keressenek védelmet a – nyomozás leállítása érdekében – felülről rájuk nehezedő nyomással szemben.

---

[233] Elsőként a Belügyminisztérium szerezte meg az önálló lehallgatáshoz szükséges jogosítványokat és eszközöket, és ettől kezdve engedélyezetten és engedélyezetlenül hoztak be az országba minden lehetséges technikát, ami csak Nyugaton elérhető volt. A kémkedés technikai eszközeivel való kereskedés a legutóbbi időkig akadálytalan volt. 1999 decemberében volt az első per, amelyben elmarasztaló ítélet (egy évi felfüggesztett szabadságvesztés) született titkos információgyűjtésre alkalmas technikai berendezkedésekkel való tiltott kereskedés miatt.

Ha a cél nem (vagy nem csak) a politikai vagy üzleti ellenfél meggyöngítése és eltávolítása, hanem a zsarolás, akkor nem a nyilvánosságra hozatallal, hanem a nyilvánosságra *nem* hozatallal teljesül be a kompromat értelme: a cikk „kivásárolható” az újságból, az inkriminált fejezet a könyvből. Például Anton Szurikovnak, aki Jurij Maszljukov, Primakov exkormányfő exhelyettesének kétes múltú sajtótitkára volt,[234]

---

[234] Az ezer szállal az orosz titkosszolgálatokhoz kötődő Anton Szurikov a grúz-abház háborúban tűnt fel, mint a szakadár Abházia államfője, Vladiszlav Arzinba helyettesének, Szultan Szosznalijevnek a kulcsembere: Manszur álnéven ő volt a felelős a diverziós cselekmények megszervezéséért. 1998-ban aztán Primakov kormányában bukkant fel (nota bene: Jevgenyij Primakov, csakúgy mint Borisz Berezovszkij, a messzi szovjet múltba, s mellesleg a titkosszolgálatok messzi múltjába visszanyúló grúz gyökerekkel és kapcsolatokkal rendelkezik, Eduard Sevardnadzéről, aki a 70-es években maga volt a „grúz Andropov”, nem is beszélve). Jurij Maszljukov kormányfőhelyettes munkatársa volt, de a sajtóban kulcsfiguraként emlegették, akire a kormányban állítólag az „ellenpropaganda kérdései” tartoztak. (Nem egészen világos, miféle „ellenpropagandáról” volt is itt szó, de valószínűnek látszik, hogy Szurikov a Primakov által meghirdetett és el is kezdett oligarchiaellenes harc egyik titkosszolgálati kádere lehetett, legalábbis a kormányfő májusi menesztéséig.) 1999. augusztus elején – ha hinni lehet a francia titkosszolgálati forrásokra hivatkozó és a kompromatok háborújában aktív részt vállaló *Verszijának* – Anton Szurikov is ott volt Adnan Khashogi szaúd-arábiai milliárdos és fegyverkereskedő Nizza melletti villájában, ahol Jelcin elnöki hivatalának vezetője, Alekszandr Volosin – az abház Szultan Szoszilajev, a Szuhumiban született izraeli Jakov Koszman és mások társaságában – Samil Baszajev csecsen felkelővezérrel és terroristával tartottak titkos megbeszélést. (Nem kell mondanunk, hogy ez a hír, akár igaz volt, akár nem, maga is Kreml-ellenes kompromatként jelent meg a sajtóban.) Nem sokkal ez után következett Baszajev dagesztáni inváziója, majd a moszkvai házrobbantások. (L. minderről részletesen: Andrej Batumszkij: Szgovor. In: *Verszija,* 1999. augusztus 3-9. (29), 3. o.) A nyáron kiéleződő „kompromatok háborújának” fontos állomása lett Szurikov már idézett könyve, amelyet augusztus 20-án mutattak be Angliában, ahol „Crime in Russia: The International Implications” címen a londoni egyetem The Centre for Defence

nagy port felvert, titokzatos kompromatkönyvéből állítólag több tízezer fontért vásárolt ki egy teljes fejezetet az egyik érintett nemzetközi cég. Elképzelhető, hogy Szurikov szempontjából ez volt a könyv megjelentetésének egyedüli értelme, a megrövidített szöveg ugyanis csak ezer példányban látott napvilágot. A kompromatot „ingyen és

---

Studies kutatóközpontjának gondozásában jelent meg. A könyv azt a benyomást kelti, mintha nem lenne több. mint annak az anyagnak az összefoglalása, amelyet szerzője még kormányzati tisztviselőként maga Primakov számára gyűjtött az oligarchák és a kremli „család” ellen. Témája, mely akkor már napi témává lépett elő a nyugati sajtóban: az orosz politikai és üzleti elit legfelső köreiben virágzó korrupció, az orosz elit összefonódása a nemzetközi kriminális struktúrákkal és az elnöki család titkai. Szurikov szellőzteti meg könyvében először a svájci Mabetex-ügyet (a Corriere della Sera nagy botrányt kavaró cikke csak pár nappal a könyv bemutatója után jelent meg és helyenként úgy hat, mintha Szurikov könyvének fordítása lenne). Ő vázolja fel a korrupciós és a „fekete” pénzek mozgásának állítólagos útját: Mabetex → Bank of New York → „Család”. Ebben a gazdagon illusztrált könyvben adja közre – sok egyéb „operatív” eszközökkel készített fotó, lehallgatott telefonbeszélgetés, nem egészen legális úton megszerzett dokumentum mellett annak a telefonbeszélgetésnek a szövegér is, amelyben Valentyin Jumasev (az elnöki hivatal helyettes vezetője) Viktor Sztolpovszkijjal aggodalmas hangon arról beszélget, hogy Tatjana Djacsenko (és más családtagok) kábítószeresek, és mi lesz, ha Tatjana az ártatlanabb szerekről áttér a heroinra. (Ld. erről: Djacsenko na igle? In: *Verszija,* 1999. szeptember 7-13. (34) 7. o.) Természetesen ez esetben is lényegtelen az információk valóság-fedezete. Ami lényeges, az két elemből tevődik össze és mindkét elemben tisztán fölismerhető Borisz Berezovszkij és társai érdeke és célja. Szurikov könyve ugyanis visszamenőleges en elsősorban Primakovot kompromittálja, ha nem is annyira a világ, mint inkább Jelcin és családja szemében (végtére is a rejtélyes Szurikov az ő kormányában tűnt fel mint kompromatgyűjtő, ami akár még igaz is lehet, bár éppúgy lehet a Berezovszkij által megvásárolt sajtó Primakov bukása után felröppentett „verziója”). Úgy állítja be a könyvet, mintha annak angol nyelvű megjelentetése a Primakov–Luzskov-féle választási stáb kezdeményezése lenne, miként az egész nemzetközi botrány, amelynek célpontja nem annyira vagy

bérmentve” csak akkor „pörgeti föl” a média, ha elég szenzációs, vagy ha a sajtókampány megszervezése kifejezetten érdekében áll valamelyik sajtómágnásnak. (Természetesen a sajtó szenzációhajhász része, merőben üzleti megfontolásból szívesen vásárol is kompromatot, hiszen ezzel a lap példányszáma és

---

nemcsak Berezovszkij és más oligarchák, hanem elsősorban Jelcin és lányai. Primakovék azonban egyáltalán nem egy Jelcin család elleni nemzetközi botrány kirobbantásában voltak érdekeltek, hanem abban, hogy az oligarchákat – egy nemzetközi botrány segítségével – leválasszák a családról, illetve szembeállítsák őket, maguk pedig a „szabadítók” szerepében köthessenek egyezséget Jelcinnel az elnöki hatalom átadásáról. Berezovszkijnak azzal sikerült elhárítani a veszedelmet saját feje felől, hogy a botrányra még egy lapáttal rátett: belekeverte Jelcint és családját is, anélkül persze, hogy erre fény derülhetett volna. Ezzel pedig sikerült a Jelcin családot maga mellé állítania („egy csónakban evezünk”), Primakovékat viszont úgy feltüntetni, mint akik Jelcin vesztét és általános leszámolást akarnak. s ezért nem lehet és nem szabad tárgyalni velük. (Primakov és Jelcin közeledésének minden hírére idegesen rándult meg Berezovszkij sajtóbirodalma 1999 őszén.) A számítás bevált. Ebből a szempontból mellékes, tudták-e Jelcinék, ki áll a nemzetközi sajtókampány mögött, avagy nem tudták, mellékes, ki zsarolta őket további ügyek felmelegítésével: Berezovszkij, bizonyos nemzetközi körök vagy Luzskovék? A háború kirobbant a két szomszédvár – a Kreml és Moszkva – között, és ebben a háborúban Berezovszkij a győztesek oldalán került ki a bajból, amiben februárban, mikor Primakov nemzetközi elfogató parancsot adatott ki ellene, még nyakig benne volt. Hogy Szurikov kezdettől fogva neki dolgozott-e vagy kezdetben Primakovnak (esetleg: is-is), és csak Primakov bukása után adta el információit Berezovszkijnak, hogy nyugati vagy más – grúz, török, közel-keleti – titkosszolgálatoknak is dolgozott-e vagy mint afféle kalandor, csak a maga szakállára, az egyhamar úgysem fog kiderülni. Egy biztos: az a nagy politikai játszma, amely a dumaválasztásban. Jelcin lemondásában és Putyin ügyvezető elnökké történő kinevezésében kulminált 1999 decemberében, az oroszországi és nemzetközi titkosszolgálatok rendkívül aktív és rendkívül szövevényes közreműködésével játszódott le és persze még korántsem ért véget.

ezáltal a reklámbevétel és a nyereség is egyenes arányban emelkedik.[235])

Az árak a kompromatpiacon részben az áru minőségétől (a titkosság, hozzáférhetetlenség foka és a dokumentum erkölcsi-politikai rombolóereje), részben a piaci kereslet-kínálat ingadozásától függően alakulnak (választási időszakban a kereslet megnő, ami esetenként feljebb nyomhatja az árakat is). Leviheti az árakat egy-egy „anarchista" akció az interneten, amikor valahonnan – ingyen és bérmentve – nagy mennyiségű kompromat kerül fel a hálóra. A kompromatpiac nyüzsgő hangyavárának ez a szétrúgása azonban nemcsak a politikai és üzleti játszmákat kívülről és felülről néző, és persze mélyen megvető marginális internet-értelmiség ironikus bosszúja lehet („zabáljátok és fulladjatok bele!"), hanem üzleti húzás, a konkurenciaharc része is, ha ugyan nem eleve a politikai ellenfél/ellenség megtévesztésére szolgáló médiatrükk. (A dumaválasztások kampányidőszakában két ilyen rendkívül népszerű „anarchista" site is rontotta a titkosszolgálatok és politikusok bizniszét: a „kogoty", azaz 'karom' és a „szluhovoje okno", vagyis 'kémlelőnyílás")

---

[235] „Elegünk volt a korrupcióból –, jelenti ki a *Verszija* főszerkesztője, Rusztam Arifdzsanov és sietve hozzáteszi: – A mi feladatunk mindenekelőtt – a példányszám növelése. Ritka az, hogy információért fizessünk. Ahogy régen szovjet felderítők, mi is jobb szeretünk a 'meggyőzés' eszközével dolgozni. Igyekszünk olyanokat találni, akik hozzánk hasonlóan gondolkodnak: elegük van az oroszországi korrupcióból. De előfordul, hogy tévúton járunk, az illetőre nem lehet ilyesmivel hatni. Ilyenkor megvesszük az információt. Az ár változó: előfordul, hogy háromezer dollárt fizetünk valamiért, de olyan is van, hogy tízezret." (Természetesen az információ mindezekben az esetekben nem más, mint maga a kompromat. A *Verszija.* miként testvérlapja, a *Szoversenno szekretno* is, bizonyos értelemben a kompromatközlésre szakosodott.) Az interjú az Ekszpert fentebb már idézett 1999. december 20-ai számában jelent meg.

Az *Ekszpert* már idézett cikkében egy bizalmas információkkal üzletelő átlagos cég árlistáját is közli. Eszerint egy miniszterhelyettesi rangú célszeméllyel kapcsolatos hivatalos dokumentumnak, ha említés történik benne az illetőre nézve kompromittáló adatokról, azok megnevezése vagy részletezése nélkül, 150 dollár az induló ára (más források szerint 500 dollár); konkrét pénzügyi tranzakciókat rögzítő dokumentumok másolatai esetében, melyek a célszemély nem teljesen legális, de büntetőjogilag nem is üldözhető tevékenységére derítenek fényt, föltéve, hogy az illető legalább miniszterhelyettesi rangú – az induló ár 2000 dollár; olyan dokumentális információért, amely hitelesen tanúsítja valamely cég vagy cégvezetés (esetleg bank) részvételét a kriminális üzletben, netán kapcsolatát az alvilági bűnszövetkezetek vezetőivel vagy az őket fedező igazságügyi szervekkel – az induló ár 2000 dollár; egy dumaválasztáson újrainduló regionális képviselőről készült kompromittáló videofelvételért legkevesebb 2000 dollár a tarifa; ismert politikust leleplező és kompromittáló cikk elhelyezése valamelyik központi sajtóorgánumban – 3500 dollártól kezdődik.

A legmagasabb beosztású politikusok ellen irányuló kompromatok ára ennél persze jóval magasabb. E legmagasabb körben a béke egyetlen módja a szüntelen készülődés a „háborúra”, a készenlét az ellencsapásra, vagyis az ellenkompromatokkal való felfegyverkezés. Egyfajta fegyverkezési hajsza folyik itt is, melyben a szereplők mindegyike azon van, hogy az összes többi fölé kerekedjen. Ez a fegyverkezési hajsza alighanem éppen az elmúlt évben érte el tetőpontját, mert a választási háborúban bevetett kompromatfegyverek – megannyi csodafegyver megmutatták, hogy a nagy klánok egymás kölcsönös erkölcsi-politikai megsemmisítésében eljutottak a végső pontra. Oda,

amelyen túl már mindenki csak vesztes lehet, győztesek nincsenek. Vagyis a *klánosodott állam részek* kompromatháborújában egyfajta patthelyzet van kialakulóban. Erre utal, hogy színre lépett az a politikus, Vlagyimir Putyin, aki – lévén az állami titkosszolgálatok legfőbb ura és parancsolója, sőt, bizonyos értelemben küldötte – annyi és olyan minőségű ellenkompromattal rendelkezik, aminek bevetése felérne egy atomcsapással. Mindenkinek, még az oligarcháknak is le kell mondaniuk tehát az „első csapás" jogáról és talán arról is, hogy újabb kompromatháborút robbantsanak ki egymás ellen. Nem is vetett be az elmúlt évben Putyin ellen kompromatot egyetlen ellenérdekelt politikai-tulajdonosi csoport sem, pedig az igyekezet megvolt bennük. Innen nézve a cári hatalom, a rettentő hatalom, a karizmatikus hatalom meghatározását talán így kellene módosítani a mai Oroszországban: *cár az, aki ellen nincs (nem lehet!) kompromat avagy – ami ugyanaz –, akit kompromatban nem lehet felülmúlni.* Nemhiába fogta könyörgő re a mintha-monarchista Alekszandr Cipko az orosz politikai elithez intézett üzenetét Putyin kormányfői kinevezése után: „Óvjátok Putyint!"[236] Mármint a kompromatok háborújának még a szelétől is. Különben oda az erős hatalom, a karizmatikus hős nimbusza, és akkor oda Oroszország. Miután a „kompromatok háborújában" mindenki annyit adott és kapott már, hogy úgyszólván csak erkölcsi nyomorékok vagy hullák maradtak a politikai színpadon, Oroszország fennmaradása múlhat azon – legalábbis Cipko szerint –, hogy sikerül-e „távoltartani és megóvni a kompromatok háborújától azt a politikust, akiben jelenleg a hatalom működőképessége megtestesül. Vlagyimir Putyin kormányfőről beszélek… Nem azt állítom, hogy Putyin kristálytiszta ember. A totális privatizáció, az eredeti

[236] Alekszandr Cipko: Beregitye Putyina. In: *Lityeraturnaja Gazeta,* 1999. október 20-26. (42), 1-2. o.

felhalmozás körülményei között nem maradhatott teljesen tiszta egyetlen politikus sem, akinek a szovjet tulajdon felosztásáról döntenie kellett. De neki, Putyinnak el kell néznünk a vétkeit, mégpedig abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy olyan küldetést teljesít, amely egybeesik a mi legsajátabb közös érdekeinkkel. […] Merőben függetlenül attól, mit gondolunk Putyin személyéről, ő az egyetlen, aki magára vállalta a felelősséget Oroszország sorsáért. Komolyan mondom ezt."[237] Orosz állam és orosz államfő sorsa tehát megint eggyé váltak. Putyin politikai halála egyenlő lenne Oroszország halálával. Aki Putyinnak ad kompromatot, az egész Oroszországot kompromattolja.

De ettől 2000 márciusa után már aligha kell tartani. Az 1999. évi nagy kompromatháború lezárulásával Oroszországban alighanem beköszöntött a kompromatbéke korszaka. Ahogy a kompromatháború előfeltétele az állam általános gyengesége volt, a kompromatbéke az állam visszaerősödésén alapul. Ezt most már nem kompromatokkal, csak terrorista merényletekkel, bérgyilkosságokkal, mikro-polgárháborúkkal, egyszóval más típusú harci fegyverekkel lehetne megtörni. Egyelőre nem tudni, maradt-e az 1998-as oligarcharogyasztó őszi „pénzpuccs" és a Moszkvát és

---

[237] I. m. 2. o… Senki nem tudja, mivel fog véget érni ez a soha nem látott méretű kompromatháború. Senki nem tudja. ki marad életben a politika színpadán és mi marad meg az emberek tudatában, ha ez a 'tiszta kezekért' vívott totális háború lezárul. Jelenleg még azt sem lehet teljesen kizárni, hogy a kompromatok háborúja egyaránt diszkreditálni fogja a Kreml mai gazdáit és a centrista koalíció! (értsd: Luzskovot és Primakovot – *Sz. Á.*). Ez esetben pedig, a felperzselt föld körülményei között nincs kizárva, hogy Oroszországban egy harmadik – rendszeren kívüli – erő kerüljön hatalomra. Valaha sokan a kommunista revánstól tartottak. Jelenleg inkább az a veszély fenyeget, hogy a kriminális világ urai jutnak hatalomra, élükön Vlagyimir Zsirinovszkijjal." (Uo.)

a Kremlt egyaránt megviselő 1999-es kompromatok háborúja után olyan hatalmi-tulajdonosi klán Oroszországban, amelyben van kellő erő és harci kedv, hogy belevágjon egy ilyen nagy kockázattal járó akcióba: lokális háborúkkal, netán a csecsen kártya újabb kijátszásával vagy palotaforradalommal, bérgyilkosokkal nekimenjen az orosz állam újraépülő falának.

KOMPROMAT.RU

A sajtó mellett mindinkább a hálón is megjelenik a kompromat. A valódi és álkompromatok közvetítésében mind nagyobb szerepet játszanak a különféle internet site-ok. Az orosz nyelvű kompromat-site-ok – céljuk és alkalmazott eszközeik szerint – lényegében három típusba sorolhatók: az üzleti-kereskedelmi, a politikai-kvázimorális és az értelmiségi-civil – ezen belül antipolitikai vagy ironikus site-ok típusába.

Az elsőbe olyan site-ok tartoznak, amelyek burkolta n kereskedelmi célúak, és az internetet a kompromatpiac meghódítása érdekében használják fel. Látszólag ingyenes szolgáltatást nyújtanak („kompromatot mindenkiről, minden mennyiségben”), de ez csupán reklámfelület, mely részben eltakarja, részben hirdeti és népszerűsíti a valóságos üzleti célt: a site-on meg nem jelenő bizalmas információk piaci adásvételét. Ilyen mindenekelőtt a „kompromat.com”. Ízelítőül és tanulságképpen is álljon itt a szolgáltatást afféle „szellemi projektként” bemutató beköszöntő szöveg egy részlete: »Ismerkedjen meg új projektünkkel! Olyan információkat gyűjtöttünk itt össze, amelyet sok, többé-kevésbé széles körben ismert személyiség szívesen rejtene el a közvélemény tekintete elől. A projekt kifejlesztésének jelenlegi kezdeti szakaszában adatbázisunkat a nyílt információs forrásokból állítjuk össze: újságokból, folyóiratokból,

televíziós adásokból. Minden újságcikk egy napig él: volt – nincs. A „kompromat.com” az egyetlen hely, ahol állandóan hozzáférhető. Ezen a szerveren bármikor megtalálhatja a keresett információt az Önt érdeklő közéleti szereplőről, politikusról, vállalkozóról, bankárról, cégről. Ha Ön ilyen vagy olyan személyekről vagy cégekről figyelmet érdemlő információ birtokába jutott, azt szerverünkön közzéteheti. Ez természetesen nemcsak olyan személyekre vonatkozik, akik közismertek vagy szerverünkön már szerepelnek. Ha például Ön kárvallottja lett üzleti partnere inkorrekt-ségének, ha a hitelt, amit nyújtott, partnerei nem térítették időben vissza, ha az Ön által leszállított árut nem fizették ki, ha szélhámosság áldozata lett, ezen a helyen minderről beszámolhat, hogy ezzel is segítsen másoknak a baj elkerülésében. A beszámoló legyen informatív, tartalmazzon minden részletet, számokat, adatokat. Nem árt, ha tartalmazza a hivatkozott dokumentumok másolatait is. Ha Ön szerverünkön megtalálná saját nevét és nem értene egyet az Ön neve alatt tárgyalt események bemutatásával, vagy úgy véli, megrágalmazták, az Önre vonatkozó információk hamisak, akkor szerverünkre megküldheti mindezek cáfolatát. Azokat a kompromittáló anyagokat (kompromatokat – *Sz. Á.*), amelyeket ellenőrizni tudunk (az ismert lapokban egyszer már megjelent anyagokat kivéve), külön jelzéssel látjuk el. Azt is jelezzük, ha egy információ nem ellenőrzött (vagy eleve ellenőrizhe-tetlen). *Az adatbázisunk bárki számára ingyenesen hozzáférhető. Ha Önnek ezen túlmenően olyan személyekről és cégekről kellene információ (beleértve ebbe a bizalmas természetű információkat is), amelyek a szerver adatbázisában nem szerepelnek, írjon nekünk és mi mindent el fogunk követni, hogy az Ön segítségére legyünk. A térítési díj ez esetben a munka nehézségi fokától és a kért információ jellegétől függően alakul. Angol nyelvű felhasználók számára ké-*

szül adatbázisunk angol nyelvű változata. Ez a szerver az Oroszországi Föderáció határain kívül helyezkedik el, ezért az oroszországi törvényhozás hatálya nem terjed ki rá.”[238]

A nyíltan politikai célokat követő kompromat-site-ok közül a két legismertebb az elmúlt év legvégén, a választási háború hevében és nevében nyílt meg. Az egyik az *ovg.ru* (ovg = organyizovannaja vlasztnaja gruppirovka, ami szabad fordításban körülbelül annyi, mint „szervezett hatalmi bűnözőcsoport”), melyen 1999. – december 3-án Gleb Pavlovszkij adta meg a politikai kegyelemdöfést a félig már legyőzött politikai ellenségnek, nevezetesen Jurij Luzskov moszkvai és Vlagyimir Jakovlev szentpétervári polgármestereknek, továbbá Jevgenyij Primakov exkormányfőnek, az OVR választási blokk három vezetőjének, az első kettőt „az általuk létrehozott kriminális helyhatósági hatalom” legalizálásával vádolva, az utóbbit pedig azzal, hogy fedezi azokat, akiket Moszkva és Szentpétervár alvilága „főnökként” emleget.

Gleb Pavlovszkij, a kiváló tehetségű „polittechnológus”, néhai balos disszidens, politikai krakéler, akit 1995 – a FEP, vagyis az Effektív Politikáért Alapítvány létrehozása – óta az úgynevezett „fekete PR” nagymestereként tartanak számon, politikai beugratások és provokációk utolérhetetlen kieszelője, és szervezője, Lebegy első imídzsmékere, az 1996-os és 1999-2000-es kremli választási stábok kulcsfigurája, a Posztfaktum hírügynökség alapítója, az orosz internet (RuNet) egyik legkeresettebb site-jának, a *polit.ru*-nak a létrehozója és irányítója, az *ovg.ru*-t a dumaválasztások finisében nyitotta meg és mindjárt új műfajt is teremtett vele. A szóban forgó site személyes és morális hevülettel felvezetett „project”-je

---

[238] Ld. *kompromat.com vagy kompromat.ru.* Letöltve: 2000. január 10-én.

(tömörítve: „Nem hallgathattam tovább, mert most már nem csupán a Luzskov és Jakovlev lakájai által rám szórt rágalmakról, de munkatársaim életéről van szó!” – a „haza javáról és a magam hasznáról nem is beszélve”, de ezt már csak mi tesszük hozzá), nos, e „project” lényegében a szovjet kirakatperek műfaját újítja meg. A néhai szovjet főügyész, Visinszkij hanghordozását és szóhasználatát idéző vádbeszédhez kriminális vádak egész listáját csatolja a site ura, aki értelmiségi közönségét arra szólítja fel, hogy a két „szörnyeteg” – Luzskov és Jakovlev – elítélésére hozzanak létre egyfajta *virtuális civil rögtönítélőszéket,* amely előtt a két „kriminális polgármesternek” mindazokért a bűncselekményekért felelnie kell végre, amelyekre törvényes bíróság a büntetőtörvénykönyvben nem találna paragrafust. Mintha az *ovg.ru* valamiféle *virtuális lincsre* akarná felizgatni az internetező és politikailag angazsált értelmiségi tömegeket. (Ez persze képtelenség, úgyhogy helyesebb lenne ez esetben „lincs-játékról” beszélni.) Pavlovszkij szó szerint ezt írja/mondja a site váratlan megnyitását indokló moralizáló felvezetőjében: „Közzé akarjuk tenni az »Otyecsesztvo – Vszja Rosszija« blokk vezetőinek szervezetei re, cselekedeteire és kapcsolataira vonatkozó összes információt, és az a szándékunk, hogy civil nyomozást (grazsdanszkoje rasszledovanyije) indítsunk annak kiderítésére, hogy ezek a »köztiszteletnek örvendő urak« és »közismert politikusok« mennyiben részesek olyan cselekmények elkövetésében, *amelyeket egyetlen bíróság sem nevezett bűncselekménynek, de amelyekkel kapcsolatban számos »kriminológiai« (sic!) hipotézis fogalmazódott meg…* A RENDSZERNEK nevezett bűnszövetkezet a RÉGIÓ nevű őrző-védő-hóhéri alosztályával egyetemben képtelen megváltozni. Ezért a föderatív hatalom bíróságának ítélete alapján fel kell – és fel is fogják majd – számolni (»likvigyirovaty«- *Sz. Á.*), de mi,

állampolgárok addig sem ülhetünk ölbe tett kézzel, fel kell használnunk az önvédelem minden törvényes eszközét az OVR (Otyecsesztvo – Vszja Rosszija) veszett kutyáival (»besenije pszi« – *Sz. Á.)* szemben.” Mint a szóhasználatból kitűnik, nem kevesebbről van itt szó, mint egyfajta *virtuális kirakatperről,* amelyben mindenki a vád tanúja „besúgó” – azaz kompromatszállító – lehet, aki kellőképpen utálja a vádlottakat vagy egyetért a vádló politikai álláspontjával: „Amikor verőlegények támadnak rá értelmiségiekre (utalás arra, hogy a FEP egyik munkatársnőjét, nem sokkal az után – *post hoc, ego propter hoc – Sz. Á. –,* hogy Primakov egyik munkatársa ebédelni hívta és kifaggatta a FEP-ről, saját lépcsőházában megverték – *Sz. Á.*), akkor az értelmiségnek ki kell használnia azoknak a szerény előnyét, akik nem értenek a csontok összezúzásához. Putyin és Szergejev marsall messzire vannak és ezer problémájuk van Argunban (értsd: a csecsenföldi háború derék hősei most nem tudnak megvédeni minden egyes értük lelkesedő értelmiségit, mert nekik most az országot kell megvédelmezniük – *Sz. Á.).* Önállóan kell hát cselekednünk. Szabad országban élünk és szabadságunkban áll megválasztani a politikai önvédelem eszközeit. […] Felkérek hát mindenkit, aki nem szívleli ezt a díszes társaságot, hogy ellenszenvéről tegyen tanúbizonyságot. Rakjuk ki az asztalra és dokumentáljuk az okokat, amik miatt nem kedveljük az OVR vezetőit és félünk tőlük, és beszélgessünk ezekről az okokról.” Természetesen a szokványos kompromatanyagnak ez a sajátos dramatizálása (virtuális kirakatper) a politikai pillanat szüleménye: szappanbuborék, amelyet a következő pillanatban újabb szappanbuborék-site követ.

Az *ovg.ru*-ra állítólag a *sovesti.net* lett volna a csattanós politikai válasz. De mind a site megnyitásának ideológiai indoklása (a két pogány – vagyis a ‘kremli család’ és a ‘moszkvai család’ – közt

‘egy hazáért’ küzdő igaz ‘patrióták’ site-ja), mind furcsa tartalma (Primakov visszafogott becsmérlése és a Kreml ‘pénztárosaként’ a sajtóban már ezerszer leleplezett fiatal pénzügyi vállalkozó, Alekszandr Mamut leleplezése) arról tanúskodnak, hogy alighanem ez a site is Pavlovszkij teremtménye volt. Mindenesetre kétféleképpen is az ő internetes ‘projektumát’ erősítette: egyrészt visszautalt az *ovg.ru*-ra és ezzel népszerűsítette, politikai harcot szimulált a hálón, másrészt az állítólagos ‘patrióták’ (magyarul körülbelül: „népnemzetiek”) site-ján is az OVR (Luzskov-Jakovlev-Primakov választási blokkja) és nem a Kreml ellen hadakoztak. Már a site neve – *sovesti.net* – is túl szellemes volt ahhoz, hogy valóban a ‘patrióták’ jegyezhették volna. A *sovesti.net* ironikus szójáték: az ismert orosz beszédfordulat – ‘szovesztyi nyet’, vagyis: ‘nincs ezeknek lelkiismeretük’ vagy: ‘nincs bennetek egy szemernyi tisztesség sem’ – és az angol „háló” – „net”) „internet” – szó játékára épül (‘nincs ezeknek lelkiismeretük’ + ‘ez a lelkiismeret hálója’).

Végezetül a RuNet kereskedelmi és politikai célú kompromat-site-jai mellett meg kell említenünk a Szergej Gorskov nevével fémjelzett ‘Internet-kompromatok Házi Könyvtárát’, ezt a talán legrégebbi (több mint egy éve létező[239]) értelmiségi kompromat-

---

[239] Más források szerint Gorskov „compromat.ru”-ja is 1999. december elején, tehát a dumaválasztások finisében nyílt meg. Hogy e szolgáltatást valamilyen politikai érdek vagy magánérdek motiválta-e (a site kereskedelmi reklámokat és más szolgáltatásokat is közvetít), azt alighanem örökre homály fedi. A sitetól a reklám szolgálatába állított önmisztifikáció amúgy nem idegen. 2000. február 23-án például egy teljes napig nem volt megnyitható, amit üzemeltetője utóbb úgy állított be a sajtóban, mint az FSZB site-ellenes akciójának következményét, holott csak az egyik provider kívánta figyelmeztetni őt ezen a módon díjtartozására. A botrány mindenesetre Gorskov *compromat.ru*-ját egy csapásra nevezetessé tette. Természetesen a *compromat.ru* azt a kompromatot is közölte, amely az állítólagos FSZB-akciót

site-ot, ahol – csaknem leplezetlenül szórakoztató szándékkal – napra készen, a napi időjárás-jelentés vagy a sporthírek műfajában tájékoztatnak a legfrissebb kompromatokról, illetve mindarról, ami e témakörben – a regionális, országos és külföldi sajtóban – napvilágot látott vagy a site postáján a „házikönyvtár” gazdájához beérkezik. Ízelítőül álljon itt egy kis válogatás a könyvünk írásakor letölthető legfrissebb kompromatanyagból, időben visszafelé haladva:

2000. 01. 15. Az elnök árnyéka. Számos kevéssé ismert tény Vlagyimir Putyin életrajzából az Oroszországot az utóbbi években megrázkódtató események hátterén.

---

mint a site gazdájának, Gorskovnak az álkompromatját leplezte le. Ezzel is bizonyítva, hogy nincs többé „igazság” és „valóság”: az információs forradalom korában az információ valóságértéke a nullával egyenlő. A képernyő előtt ülő soha többé nem *érezheti* úgy egy információról, hogy az fedi a valóságot. Minél több a helyesbítés, a leleplezés (beleértve a leleplezők leleplezését is), minél több a verzió, annál megfoghatatlanabb, hogy valójában mi is történt? Ki mond igazat és ki hazudik? Hiszen éppúgy lehet, hogy a *compromat.ru* „kikapcsolása” Gorskov PR-fogása volt, mint az, hogy csakugyan a titkosszolgálatok akciója. Éppúgy lehet, hogy maga Gorskov írt maga ellen leleplező cikket (»ej, ez a Gorskov, ez a Gorskov! képes volt becsapni az egész sajtót, csakhogy a site-jának reklámot csináljon!”), mint az, hogy másvalaki leplezte le őt, akár egy krimiben a mozaikkockákat összerakó nyomozó, vagy a leleplezést („nem is az FSZB volt a bűnös!”) is az FSZB Írta, írattatta, sőt, zsarolta ki a site gazdájából („ha nem írod meg, búcsút vehetsz az internettől!”). És még sorolhatnánk a verziókat. Az információs univerzum virtuális terében és idejében végül is minden információ misztériummá válik: csak hinni lehet benne, mint egykor Istenben vagy szórakozni rajta. mint bármely műalkotáson. Értelmetlenség [irtatni, mi igaz és mi nem igaz. Higgyél benne, ha van benned e hithez elég erő, vagy élvezd képtelenségét, váratlanságát, szellemességét, humorát. A *compromat.ru* innen nézve nem speciális információs bázis és szolgáltatás, hanem véget nem érő *szappanopera.*

2000. 01. 15. Dokumentumok Alekszandr Sojgu hívéről, a Jegyinsztvo (Medvegy) egyik vezetőjéről, Nyijazov-Medvegyevről:

– Írásos nyilatkozat, amelyben Nyijazov egyik beosztottja azzal vádolja főnökét, hogy az „megsértette férfiúi méltóságában”.

– A moszkvai nagymecset imam-hatibjának, Ravil Hajnutdinnak a szóban forgó üggyel kapcsolatban kiadott nyilatkozata.

2000. 01. 15. Dmitrij Volzssszkij: szappanbuborék Szaratov fölött. Kiknek a hulláin és milyen intrikákkal jutott egyre följebb Ajackov kormányzó?

2000. 01. 14. Putyin – korrumpált. Vlagyimir Putyint 1990-ben a Leningrádi Duma (sic!) korrupcióval vádolta.

2000. 01. 13. Csubajszt és Nyemcovot tanúvallomásra idézték be az ivanovói városi ügyészségre. Az idézés oka: egy lehallgatott telefonbeszélgetésük („proszluska”) közreadása, amelyből az derült ki, hogy elégedetlenek a megyei vezetés által a „Jegyinsztvo” választási tömörülésnek nyújtott támogatással.

2000. 01. 13. Putyin és a pátriárka barátnője. Január 11-én a felső vezetésnek rendezett újévi ünnepségen Gulnaz Ivanovna Szotnyikova énekesnő adott elő dalokat a Haza Megmentésének feladatkörét ideiglenesen ellátó vezetőnknek. Oroszország rágalmazói nem átallják Gulnaz Ivanovnát „kegyencnőként”, sőt, II. Alekszij pátriárka őszentsége „élettársaként” emlegetni. Dokumentumok Szotnyikova vámügyi és egyéb botrányairól.

2000. 01. 11. Interjú azzal a hackerrel, aki behatolt a *lenta.ru*-ba. A *lenta.ru* a rambler számlálóját

pörgeti. Ennek bebizonyításához fel kellett törni a FEP (Gleb Pavlovszkij – Fond Effektyivnoj Polityiki – Effektív Politikáért Alapítványa) szerverét.

2000. 01. 06. Vitatéma: Artyomij Lebegyev egyéni értékeiről avagy arról, hogyan lop (?...) a Lebegyev Stúdió kuncsaftokat a *reklama.ru*-tól.

2000. 01. 06. Kiegészítések Nazdratyenko kormányzó személyi anyagához.

– Kondratov titkos jelentése Szevosztjanovnak.

– A gyermekek és banditák nagy barátja.

2000. 01. 03. Amilyenek a hőseink, olyan az ország. Samanov tábornok (a csecsenföldi hadjárat egyik rettegett katonai vezetője – *Sz. Á.)* rendelte meg egy újságíró meggyilkolását.

2000. 01. 02. Jelcin lemondása. Olyan titkos videorészletek kerültek kezünkbe, amelyek kimaradtak Jelcinnek a néphez intézett utolsó televíziós üzenetéből.

2000. 01. 01. Kiegészítésképpen néhány elemzőanyag: – Roman Abramovics: „B. Ny. Jelcin utolsó szerelme”,

– Viktor Anpilov: „Még egy karizmatikus vezető”.

– Pável Borogyin: „Az elnöki szürke buksza”.

– Alekszandr Barkasov: „Őrvezető B. betűvel”.

2000. 01. 01. Mindenkinek Boldog Új Esztendőt!

1999. 12. 30. Nazarbajev összeveszett Berezovszkijjal. A kazah elnök és az oligarcha nem tudtak megosztozni 30 millió dolláron. Nazarbajev emberei Berezovszkijt többnejűséggel, „élő áruval” elkövetett kémkedéssel, pénzügyi szélhámosságokkal vádolják, a lányát, Lizát pedig kábítószerezéssel.

1999. 12. 30. Turover listája. (Turover a svájci Mabetex-botrány egyik főszereplője, a „vád tanúja” – *Sz. Á.*)

Meglett az oroszországi korrumpált vezetők dossziéja.

– Hogyan „üzletelt” Csernomirgyin kokainnal.

– Hogyan loptak el BAB (Borisz Abramovics Berezovszkij nevének kezdőbetűiből összerakott gúnynév *Sz. Á.*) és Abramovics 30 millió dollárt?

– Hogyan „lopta el” Putyin az SZKP tulajdonát?

1999. 12. 26. A láthatatlanná válás művészete.

Az elnöki hivatal gazdasági ügyekkel foglalkozó vezetőjének, Pavel Borogyinnak „titokzatos árnyéka”. Az anyaghoz 60 dokumentumot mellékeltünk,

1999. 12. 26. Sojgu titkai.

Minek a nemeslelkű katasztrófaelhárítónak hangtompítós, távcsöves puska, avagy másként fogalmazva: minek az MCSSZ-nek (Vészhelyzetek Minisztériumának) különleges egység a hivatásos diverzánsok elleni harchoz?

1999. 12. 24. Az oroszországi kompromat anyagi titka.

Szolgáltatások és áraik. Az oroszországi kompromatpiac – az „individuális igények” kielégítésére jött létre. A konfekció csak választások idején jelenik meg ezen a piacon.

1999. 12. 17. Újabb lehallgatott telefonbeszélgetés. Ezúttal Berezovszkij beszélget Nyevzorovval és Dorenkóval (a Berezovszkij befolyása alatt álló ORT politikai hírműsorainak két

riportersztárja – *Sz. Á.*). Különösen az utóbbiak válaszai figyelemre méltóak.

1999. 12. 16. Djacsenko milliói. Új részletek az elnök lányainak pénzügyi machinációiról. Alekszandr Hinstejn.

1999. 12. 16. Luzskova-Baturina (Jurij Luzskov üzletasszony felesége – *Sz. Á.*) Családi Bankja egyben a Baturinok-Luzskovok családi bankja is. E bank őrzi Baturina letéti számláját a 42301810500001000001 számlaszámon (a számla ténylegesen a bank első számlaszáma: 001), valamint az Inteko csoport számláját.

A KOMPROMAT MINT POLITIKAI TECHNOLÓGIA

Háromféle korrupció lehetséges egy országban: nagy, nagyobb és még nagyobb. Nem tréfának szánom ezt a semmitmondó meghatározást. A korrupció mértékét még soha, sehol, senkinek nem sikerült *tényszerűen* megállapítania. A közismert ország-rangsorolások nem tényeken, hanem benyomásokon, beszámolókon, üzletemberek élményein, helyi közhangulaton, a korrupciós botrányok számán alapulnak, és nem sokkal mondanak többet, mint a fenti meghatározás: nagy, nagyobb, még nagyobb. Vagyis: a korrupció mértéke nem önmagában, hanem csak viszonylagosan, valamihez képest ragadható meg. De a rangsorokkal kapcsolatban még egy kérdés merül fel mindig: Ki beszél itt? Ki rangsorol kit? Ki van feljogosítva rá és kinek áll módjában rangsorolni? Főként pedig mi célból és kinek készül a rangsor? Vajon mindig ártatlanok és érdekmentesek az ilyen rangsorkészítések? Hiszen a korrupció vélelmezett nagyságrendje már önmagában is kompromattá válhat egy-egy ország ellen!

Ami csakugyan mérhető, az a kompromatok száma. Ebből azonban közvetlenül nem lehet a korrupció mértékére következtetni, hiszen a kompromat nem a korrupciót jelzi, hanem a politikai vagy üzleti ellenfél letörésére irányul. Ám ha a korrupció mértékét nem is lehet szabatosan meghatározni ezen az alapon, a korrupcióról alkotott társadalmi felfogásra nézve lehet következtetéseket levonni. Általános megítélés szerint minél több a kompromat, annál nagyobb a korrupció mértéke. *A kompromatok termelésével tehát a korrupció tudatát is termelik.* Önkéntelenül vagy szándékosan. Ha a kompromattermelés nagyüzemi méreteket ölt, könnyen kialakítható a hatalom, a fennálló rendszer végletes korrumpáltságának légköre. Természetesen kompromat – vagyis mediatizált korrupció – nélkül is tombolhat a korrupció, csak éppen láthatatlanul, az egyéni tapasztalatok sokaságában szétszórtan. A kompromat mint politikai technológia éppen arra irányul- s ebben eltér a magáncélok érdekében bevetett kompromattól –, hogy *előállítsa, megmutassa, erkölcsileg és politikailag általánosítsa* a korrupciót mint a fennálló politikai és társadalmi rendszer lényegér, függetlenül a korrupció tényleges mértékétől. A korrupció folytonos tematizálása, a kompromatok háborúja olyan légkört teremt, amelyben a társadalom nagy része mindinkább úgy érzi, hogy „mindenki mindenhol korrumpált”, amit persze a mindennapi tapasztalat eleve csak megerősíthet. (Önmagukban azonban az ilyen tapasztalatok nem összegződnének általános érzületté és politikai indulattá.)

A korrupció mértékét a köztudatban nem a korrupciós cselekmények tényleges száma határozza meg (erre amúgy is legfeljebb következtetni lehet a potenciális korrupció mértékéből), hanem a mediatizált korrupció s esetek, a kompromatok száma. *Lényegében tehát annál nagyobb a korrupció egy országban, minél*

gyakrabban kerül szóba, illetve képbe a korrupció eseménye és ennek kapcsán az illető ország. A kompromatok száma és a korrupciós esetek száma között azonban nincs egyenes összefüggés. Mert bár általánosságban igaz az, hogy minél nagyobb a strukturális korrupció, annál gyakrabban nyúlnak a kompromat fegyveréhez a korrumpálók és korrumpáltak, az is igaz, hogy minél gyakrabban nyúlnak ehhez a fegyverhez, annál inkább megerősödik az a vélekedés, hogy mindent áthat a korrupció.

Mindezt nem azért mondom, mert óvni szeretnék a túlzásoktól és a méltánytalanságtól, hanem azért, mert így válik láthatóvá az a pont, ahol a kompromattermelés túlpörög az önző magánérdekek logikáján, és politikai érdekeket kezd szolgálni. Ugyanis megteremti a politikai rezsimváltáshoz szükséges társadalmi érzületet: *a felháborodásba, megtorlási és tisztogatási furorba átcsapó elégedet-lenség heves érzését, amit aztán a szabadító hős érkezése igazol és old Jel.* Ahol a nyilvánosságot elárasztják a kompromatok, ott a korrupciós vád vagy gyanú elveszti morális komolyságát, magánérdekek eszközeként lepleződik le, és nem azt sugallja már, hogy X Y tisztességtelen, hanem azt, hogy a fennálló rezsim keresztül-kasul korrupt. Ez a sugallat azonban már politikai természetű, és nem egy vagy több korrupt személy, csoport, hanem az egész rendszer ellen irányul.

Oroszországban léteznek olyan politikai erők – mérsékeltek és radikálisak –, amelyek érdekeltek egy ilyen közhangulat kialakításában. A kompromat, amelyet eredetileg a korrupcionista-kleptokratikus-kriminális klánok vetettek be magánérdekeik szolgálatában politikusok és egymás ellen, ezen a ponton tisztán politikai értelmet nyert és ellenük fordult: a fennálló rendszer elleni kompromattá

„lényegült át”. Végső soron a kompromatok nyelvét megteremtő klánok ellen fordult, megteremtve az újabb politikai rendszerváltozáshoz szükséges politikai légkört és társadalmi érzületet. A kompromattermelés felpörgetése mögött – legalább 1998 nyarától-őszétől kezdődően – nemcsak a nagy tulajdonosi klánok érdekeit kell keresnünk, hanem azt az államérdeket, államrezont is, amelyet a rend teremtő k tábora testesít meg. A legnagyobb kompromattermelő műhelyek mögött nemcsak médiacézárok üzleti érdeke tapintható ki, hanem az oroszországi titkosszolgálatok manipulációs szándéka is. Az állambiztonsági szolgálat (elhárítás-felderítés) a posztszovjet államnak az a része, amelyben az orosz államiság ethosza (gyerzsavnoszty) leginkább megmaradt és amelyet a korrupció a legkevésbé ért el. Ha pár évvel ezelőtt még a nyersanyag-kitermelő szektor klánvezérei (Csernomirgyin, Berezovszkij, Abramovics), továbbá bankvezérek és médiacézárok (Potanyin, Hodorkovszkij, Guszinszkij) határozták meg a politikai-gazdasági élet folyását Oroszországban, majd egy ellentmondásos közjáték idejére és velük szemben a pétervári „ifjúreformerek”, pénzügyérek és közgazdászok csapata, akkor ma a biztonsági szolgálatok láthatatlan körei és látható politikusai. Aki ma erővel ellenerőt akar szembeállítani, az nem oligarchákat, bankárokat, pénzügyi zseniket keres meg és állít csatasorba, hanem kémelhárítókat, biztonsági tiszteket, visszavonult és aktív felderítőket.

Nyikolaj Kovaljovot – mint arról fentebb már volt szó – egyik napról a másikra váltották le a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) igazgatói posztjáról 1998. július 25-én, a Kreml, az úgynevezett „család” és Borisz Berezovszkij közreműködésével. Visszatekintve az azóta eltelt másfél év történéseire, úgy látszik, valóban ez volt az első kísérlet az oroszországi biztonsági szolgálatok részéről (beleértve ebbe a felderítés t, az

elhárítást és a belügyi apparátust is), hogy fellépjenek (külső sugallatra, politikai körök nyomására vagy belső szerveződés alapján, önhatalmúlag) az államon meggazdagodó és Oroszországot a társadalmi összeomlás felé sodró kriminális-kleptokratikus oligarchák ellen. 1998 tavaszán, Csernomirgyin menesztése után, a „népi kapitalizmust” hirdető és az oligarchák megtörésére készülő „ifjúreformerek” – Borisz Nyemcov, Szergej Kirijenko és a háttérbe kényszerült Anatolij Csubajsz – irányításával úgy látszott, hogy a biztonsági szolgálatok ideje is eljött: kezdetét veheti az oligarchák visszaszorítása. Ebben az első menetben azonban még nem ők, hanem a legfőbb oligarcha – Berezovszkij győzött: a FSZB és más biztonsági szolgálatok éléről eltávolították az „összeesküvőket”. A második menet az 1998. augusztus 17-i pénzügyi puccsal kezdődött, amelyhez – a későbbi események fényében ma már így tűnik a biztonsági szolgálatok is hozzájárultak. Nem véletlen, hogy ezzel a pénzügyi puccsal került hatalomra, vagyis a kormányfői posztra a szovjet felderítés egykori vezetője: Jevgenyij Primakov (egyébként annak az Alekszandr Javlinszkijnak az erőteljes ajánlására, akit régi keletű és meghitt politikai kapcsolat fűzött hozzá).

A második menetben felgyorsultak az események: a pénzügyi puccs nem az országot, hanem az oligarchikus klánokat gyöngítette meg (végtére is, ha az volt, akkor épp ellenük irányult). A kremli vezetés és az oligarchák korrupciógyanús ügyeinek felgöngyölítésében egyre messzebb jutott a Jurij Szkuratov vezette főügyészség. Nem sokkal Primakov leváltása előtt nemzetközi elfogatóparancsot is kiadtak az akkor épp Párizsban tartózkodó Borisz Berezovszkij ellen. Ámde a második menetet is Berezovszkij nyerte meg: Szkuratovot egy ügyesen irányított kompromattal éppúgy kiütötték a főügyészi székből, mint Primakovot

a kormányfőiből – kompromat nélkül: a nemzetközi kompromatokkal revolverezett Jelcin ukázával.

A harmadik menet azonban – a jelek szerint – kissé rendhagyóan alakul: Berezovszkij és az udvar szempontjából biztatóan kezdődött. A szintén a biztonsági szolgálatok homályos világából érkező Sztyepasin kormányfő azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: valami okból nem állította le a – nyugati média révén – mind botrányosabbá dagadt „Kreml-gate”-et. Neki is mennie kellett, hogy színre lépjen végre a harmadik – nyilván legkisebb – belügyes fiú: Vlagyimir Putyin személyében. Vele, úgy látszik, lehet még üzletet kötni, de nem lehet már elbánni. Kezd megtelni az orosz politikai élet a biztonsági szolgálatok „fiaival”. Egymás után jönnek a volt elhárító k, felderítők: Putyin mellett ott van Szergej Sojgu, a Vészhelyzetek Minisztériumának és a második legnagyobb választási blokk (a „Medvegy”) vezérére; ott van – a régebben Berezovszkij káderének tekintett – Rusajlo tábornok, a Belügyminisztérium vezetője; Luzskov és az „Otyecsesztvo” politikai erejét Primakov köti le, a „Jabloko”-ét és Javlinszkijét az exkormányfőből pártpolitikussá előlépett Sztyepasin. Egyre több volt felderítőtiszt jelenik meg a nyilvános politikában, sokan vettek részt 1999-2000-ben a helyhatósági választásokon és a legfontosabb politikai blokkok mindegyikében vezető szerepük van (Putyin, Primakov, Leonov, Gruzgyev, Lebegyev). A kémelhárítás és felderítés jelenléte a nagypolitikában és az üzletben nyílt titok, amit először – talán nem is minden célzatosság nélkül – a Geostratégiai Kutatások Központja szellőztetett meg. Egyesek egyenesen a „jók összeesküvéseként” dramatizálják az eseményeket. A Biztonsági Szolgálatok választási listájáról beszélnek, amely a különböző pártokban, mozgalmakban „felszívódott” elhárítósokból áll össze: a „tömörülés” ideológus a Primakov lenne, a politikai hatalom és az

üzleti elit közötti kapcsolatokért Vlagyimir Gruzgyev a felelős, aki a „Szegymoj Kontyinent” nevű kereskedelmi szervezet tulajdonosa, és így tovább.

Ha Oroszországban valami készül, akkor az nem a katonák, nem az oligarchák, nem Moszkva, nem is a pártok szervezeteiben készül, hanem a felderítésből jött „ifjútörökök” készítik. Minden jel arra vall, hogy ezt a harmadik játszmát Berezovszkij oligarchái nem nyerhetik meg. Nekik azonban nyilván nem mindegy, hogyan vesztik el és mennyit veszítenek rajta. Maga Berezovszkij mindenesetre képviselővé választatta magát, és esetleges üldözői elől bemenekült a Dumába, ahol mentelmi joga van. A Duma már régóta efféle asilumként működik a jogszolgáltatás elől menekülő korrumpálódott, félkriminális, kleptokratikus közszereplők és üzletemberek számára (a Dumába készült minden eshetőségre Luzskov polgármester szintén kompromatok céltáblájává vált üzletasszony felesége is).

Az „érkezők” erejét mutatja az is, hogy ellenfeleik mind ez idáig egyikük ellen sem mertek bevetni komolyabb kompromatokat. Részben mert korrupciós ügyektől csakugyan intaktak maradtak, részben mert a nagy klánok többségének egyelőre nem áll érdekükben lejáratásuk és eltávolításuk a hatalomból. Végezetül azért is, mert ha igaz, hogy a kompromattermelés a titkosszolgálatok állami és magánműhelyeiben folyik, akkor legkevésbé nyilván e műhelyek vezetői és dolgozói ellen lehet kompromatot rendelni (kitől – tőlük?), leginkább a titkosszolgálatoktól érkező politikusoknak van módjuk kivédeni, blokkolni vagy kellő ellenkompromattal elütni az ellenük irányuló kompromatkísérleteket. Putyinnal szemben például senkinek sem sikerült épkézláb kompromatot felhozni, még abból az időből sem, amelyben a korrupcióval vádolt Anatolij Szobcsak szentpétervári polgármester

helyettese és mindenese volt. Mindezekből az ügyekből már akkor makulátlanul került ki. De nemcsak erről van szó: ugyan ki merészelt volna a közel másfél éve a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (volt KGB) élén álló és fél éven át az elnöki Biztonsági Tanács titkári posztját is betöltő, októbertől már biztos befutónak látszó, új „erős emberrel" szemben kompromatot rántani, ha kedves volt politikai élete? Csodálatos módon, miközben a „kremli család" – Jelcintől Tatjana Djacsenkóig, Roman Abramovicstól Borisz Berezov-szkijig, Pavel Borogyintól Alekszandr Volosinig – egymás után kapta a súlyosabbnál súlyosabb kompromatokat, a „család" színeiben fellépő és egyre népszerűbb, egyre veszedelmesebben nyerésre álló Putyinnal szemben alig hoztak fel valamit, s még az a pár szánalmas kompromat is, amit felhoztak, a hümmögés, a hímezés és hámozás erélytelen hangján volt előadva, nem pedig világraszóló botrányként. Nem is közvetlenül, név és személy szerint irányult ellene, hanem csak közvetve és kimondatlanul (például a korrupcionista ügyletekkel vádolt Anatolij Szobcsakon keresztül, a moszkvai házrobbantásban való részvétellel vádolt titkosszolgálatokon keresztül, esetleg a „kremli család" ilyen-olyan korrupciós ügyletekbe bonyolódott tagjain, főleg néhai főnökén, Pavel Borogyinon keresztül).

EPILÓGUS

Az oroszországi kompromatjelenség példátlan elszabadulása nyilvánvalóan az orosz állam erőtlenségére (illetve a szabadság rendjének társadalmi gyöngeségére) vezethető vissza: egyfelől a titkosszolgálatok önálló életre kelése, állami és magánszolgálatok átláthatatlan összefonódása képezik az alapját, másfelől a bíróságok erőtlensége. Ahol a közhatalmi szférától – államhivatalnoktól, bírótól, rend-

őrtől, kormányzótól, pártpolitikustól- majdnem semmit vagy mindig rosszat lehet csak várni, ott mindenki a maga módján próbálja elintézni ügyes-bajos dolgait. Pénzért minden kapható: kompromat, bérgyilkos, robbantószer robbantókkal, titkosszolgálatok és csecsenek, ügyészek és bírók. A kompromittálókkal vagy a kompromittáltakkal szemben a legritkább esetben fordulnak bírósághoz. Nem véletlenül, hiszen a bíróságok által hosszadalmas procedúra után rágalmazási és becsületsértési ügyekben kiszabott büntetések komolytalanok, maguk a perek pedig még egy lehetőséget adnak a kompromat nyilvános pertraktálására, másodlagos mediatizációjára. Mivel a kompromat hatása törvényes úton nem oltható ki, marad a törvénytelen út: az ellenkompromat vagy – rosszabb esetben – a bérgyilkosság. A kompromattermelés rögvest csökkenni fog, ha az orosz jogállam megerősödik és érvényt tud szerezni a törvényeknek, helyreállítja vagy megteremti a bíróságok függetlenségét és tekintélyét, egységes és törvényes ellenőrzésnek veti alá a titkosszolgálatokat, szigorúan szabályozza működési körüket és az általuk végezhető megfigyelési eszközök körét.

X. FEJEZET

MEDVÉK IDEJE –

(intermedium)

Először is, hogy kerül a medve az asztalra? S ha odakerül, miért mindjárt többes számban? A válasz egyszerű: azért, mert ez a neve, és mert a medvék többen vannak. *Medjvegy,* azaz Medve néven vonult ugyanis be az orosz politikai köztudatba az a – kremli politikatechnológusok által 1999 késő őszéri kitalált – régióközi választási tömörülés, amely felmentő seregként érkezett az ostromlott kremli vár alá, és két hónap alatt sikerült is megfutamítania a vérszomjas ellenséget: Moszkvát. A *regionális* Moszkva és a *föderatív* Kreml ugyanis már régóta nem egy, hanem kettő (sőt, több!), és egy éven át éppen az volt a kérdés: ki kit győz le – vagyis milyen erők, milyen alapon, milyen eszközökkel, milyen keretben és mivégre fogják újraegyesíteni Oroszországot?

A Medve – mozaikszó. A szóban forgó választási tömörülés kevéssé fantáziadús hivatalos elnevezésének (*Me*zsregionalnoje *D*vizsenyije *„Jegy*insztvo”, azaz Régióközi „Egység” Mozgalom) kezdőbetűiből rakták össze azok, akik a mozgalmat is kitalálták, alighanem Gleb Pavlovszkij és Alekszej Golovkov[240] – e két régi medvecsináló –, akik az egész 1999-es választási medve-showt rendezték. Az 1996-os elnökválasztás óta szinte minden valamirevaló politikai műsort ők találnak ki és ők irányítanak, természetesen az atyja imídzsmékerévé előléptetett Tatjana Djacsenkóval karöltve. Mert 1999-ben a Kreml már nem kegyencek

---

[240] Alekszej Golovkov szerepéről ld.: Vlagyimir Pribilovszkij: Partyija Sojgu: „Jegyinsztvo” ili „medvegyi”. In: *Russzkaja Miszl,* 1999. szeptember 30.--október 6. (4286), 3. o.

és intrikusok bizánci palotajátékainak színtere volt, mint azt a maradi kremlinológusok gondolták, hanem számító és rideg pénzemberek politikai laboratóriuma és tervezőközpontja.

Oroszországban – talán a kommunista párt kivételével – nincsenek is már más pártok, választási blokkok és politikusok, mint *kitaláltak.* Ha kissé jobban belegondolunk: az egész orosz demokrácia mind ez idáig nem egyéb, mint a „nagy pénz” fantáziajátéka. A politika mindmáig a legjobb befektetés. A kleptokratikus-kriminális-korrupcionista struktúrákra épülő klán-államkapitalizmus nem a ‘pénz-áru-pénz’, hanem a ‘pénz-hatalom-pénz’ képletével írható le.

Az alapító atyák persze szívesen veszik magukra a „medve” nevezetet, hiszen Oroszországban kifizetődő *medvének* lenni. A medvét szeretik, a medvét megbecsülik, a medvét várják. A medve mitikus totemállata népnek és hatalomnak. S az istenadta nép, a ‘medve-nép’ már jó ideje egy új ‘medve-állam’ eljöveteléről ábrándozik. Primakov, Sztyepasin, Putyin, sőt, a minden hájjal megkent öreg felsőházi elnök, Jegor Sztrojev is az „új Brezsnyev” vagy az „új Andropov” szerepére pályázott: medvebéke, medvenyugalom, medvestabilitás, Orosz medveálom. (A Misaként, vagyis maciként becézett tesze-tosza Gorbacsov után Jelcin is csapnivalóan rossz medvének bizonyult: csak bömbölni tudott, rendet csinálni nem!)

A régióközi „orosz medvéknek” egy csapásra, mondhatni máról holnapra kellett naggyá, ismertté, népszerűvé válniuk. Ezt nagy horderejű események generálásával lehetett legkönnyebben elérni. Ilyen esemény lett a moszkvai házrobbantások után *össztársadalmi* orosz üggyé, „szent önvédelmi háborúvá” emelkedett csecsenföldi „antiterrorista” hadjárat, amelyet „választási háborúnak” is neveztek. A rendkívüli idők rendkívüli feladatához fölnövő politikai

törpék egyszeriben óriásokká, szabadító hősökké válhattak. Még könnyebb volt politikai ismertséget szerezni és sikert elérni tömegkulturális sztárok szerepeltetésével. Nem véletlenül menetelt a „medvék” élén a novoszibirszki Alekszandr Karelin, háromszoros olimpiai birkózóbajnok és Alekszandr Gurov, exrendőrtábornok, aki az elmúlt évtizedben a „vörös maffia” rettenthetetlen üldözőjeként és leleplezőjeként vált „népi hőssé”. A választási blokk kisebb „medvéi” is sztárok: elég Rumjancevre, az orosz labdarúgó-válogatott edzőjére vagy Leonyid Jakubovszkij tévésztárra utalni. Csak a filmrendezőpolitikus, Nyikita Mihalkov, a Kreml titkos favoritja hiányzott. A „medvék” tárgyalásban voltak ugyan vele is, de Csernomirgyin és a „Nas Dom” mozgalom nem engedték. Kár, mert az orosz választók könnyen e színészpolirikusban fedezhették volna fel az új évezred ‘cárját’, és akkor végre-valahára nemcsak monumentális amerikai giccsfilmjében, a *Szibériai borbélyban* játszhatta volna el szíve politikai választottját, III. Sándort, hanem a Kremlben is.

A régióköziek jól megtermett medvék, jó kiállásúak, fiatalok, erősek, talán a maguk szemérmesen férfias módján még szépek is. Márpedig a mediatizált politikában a szépség a legfőbb karizma. Mintha a *Medvegy* – az orosz „Playboy” – címlapjáról léptek volna le, onnan, ahol *egy*kor – amíg medve volt – Alekszandr Lebegy is virított. Persze, ő magányos medve volt. Ez meg itt egy egész medveregiment. Tetszési indexük a választást megelőző hetekben nőttön nőtt. Ha persze nem is kizárólag attól, hogy medvéknek nevezték magukat.

A medvének medvemód kell viselkednie is. Persze, medve volt Jelcin is. Sőt, már Gorbacsov is medveként próbálkozott. Medve sokféle van: az egyik barátságos és brummog, a másik vérszomjas és bömbölve támad, a

harmadik pedig szorgos és kemény kézzel rendet teremt a politikai erdőben. Ahogy a Medve-párt kongresszusain énekelik is: „Sem nem barna medve, sem nem fehér medve, / *Megtisztítom egész erdőnk a mocsoktól.* / Sem nem jobbos medve, sem nem balos medve, / Egyetemes medve vagyok én.” („Ja nye burij medvegy, ja nye belij medvegy, / Vesz lesz ja izbavlju ot nyecsisztyi. / Ja nye pravij medvegy, ja nye levij medvegy, / Ja medvegy – obsecselovecseszkij.”)

Hogy is rúghatott volna labdába velük szemben a Sancho Panza-külsejű kupec tekintetű Luzskov, az öregecske-betegecske Primakov, a régi vágású és inkább taszító mint vonzó külsejű Zjuganov, a tejfelesképű Kirijenkóról, a bohóc Zsirinovszkijról, a túl intelligens Javlinszkijról, a playboy Nyemcovról vagy a zagyva beszédű Csernomirgyinről nem is szólva? Igazában persze csak egyetlen igazi ellenfelük volt 1999 dumaválasztástól lázas telén: a Luzskov és Primakov vezette fantáziátlan nevű regionális tömörülés – az OVR (Otyecsesztvo – Vszja Rosszija = Haza – Egész Oroszország). Nem csoda, ha a medvék jókedvün és gyorsan elropogtatták az egészet, akár egy betűszót.

A „medvék” persze már rég jól megérdemelt téli álmukat alhatták volna regionális és minisztériumi barlangjaikban, ha nem ébresztik föl őket: „Veszélyben a Kreml!” Moszkva akarja meghódítani. Luzskov és Primakov Moszkvája, és ezt azért már mégsem tűrhették. Felkeltek hát a medvék, hogy a vész torkába nézzenek, és kiebrudalják a moszkvai betolakodókat. Úgy is történt: a politikai semmiből előlépett Medve Párt fényes győzelmet aratott a Kreml ostromlóin.

Nem csoda, hiszen a régióközi medvéket egy igazi népi hős – Alekszandr Sojgu – vezette. Fiatal kora ellenére 1991 óta minden orosz kormánynak minisztere volt, politikusként viszont 1999 szeptemberében

fedezték fel, szinte egyidejűleg Vlagyimir Putyinnal. Ez a vidéki (értsd: nem-moszkvai!), tuvai-orosz származású „szibirjak” (szibériai ő is, mint az öreg medve, Jelcin) a posztszovjet időszak talán legsikeresebb és legelismertebb kormányhivatalnoka lett. Nyolc éve állt akkor már rendíthetetlenül a *Rendkívüli Helyzetek (vagy Vészhelyzetek) Minisztériumának* élén. Természeti csapások, atomerőmű-balesetek, légi katasztrófák, terrorista merényletek, humanitárius katasztrófák megelőzése vagy következményeik felszámolása – ezt a feladatkört látta el Sojgu minisztériuma akkor már évek óta, imponáló eredményességgel. A katasztrófaelhárítás terén nyolc év alatt végzett titáni munkájáért és talán politikai útravaló gyanánt is, magának Jelcinnek a kezéből vette át a *„medvévé” válását* megelőző héten a legmagasabb állami kitüntetést: az „Oroszország hőse” címet. Sojgu kétségkívül Jelcin kedvence lett ezekben a hetekben-hónapokban, a Kreml kedvence, de a nép kedvence is. (Putyin ekkor még nem volt kedvenc. Csak később homályosította el a népi hős karizmájának ragyogását, de Sojgu ezt nemcsak jól tűrte, hanem szinte kívánta is. Ő inkább örökre a bocs szerepében szeretne megmaradni a *nagy testvér,* a medvecár, vagy inkább medvefőtitkár Putyin mellett.) A jelentéktelen kis minisztériumból, amelyet 1991 végén átvett, nyolc év alatt valóságos birodalmat csinált – kiemelten fizetett hivatalnoki karral, saját reguláris alakulatokkal, kockázatkutató intézetekkel, hatósági funkciókkal és jogosítványokkal. A minisztérium magába szippantotta a polgári védelmet és azon van, hogy a mentőszolgálatokat és a tűzoltóságot is bekebelezze. Totális biztonságot – a totális biztonsági minisztériumtól.

Sojgu „medvekém” sem ígért mást az országnak, mint amit miniszterként megvalósított: „Az utolsó tíz évben az államirányítás másból sem állt, mint

katasztrófahelyzetek következményeinek folytonos elhárításából. Azt akarom elérni, hogy az államot ne kelljen örökké a »rendkívüli állapot« (oroszul: csrezvicsajka) körülményei között kormányozni. Ahol van irányítás, vagyis van előrelátás, ahol ellenőrzés alatt tartják a helyzeteket, ahol tudnak előrejelzéseket készíteni és szigorú fegyelem van, ott nincsenek katasztrófák. *Ahhoz, hogy az emberek életében leküzdjük a »csrezvicsajkát«, ezeket az elveket az államirányítás elveivé kell emelni.”*[241] Volt már egy korszak a legújabb orosz történelemben, amikor a rendkívüli helyzetek („csrezvicsajkák”) leküzdésére létrehozott állami szerv, nevezetesen a CSEKA („Csrezvicsajnaja Komisszija”) vált az új állam modelljévé. Persze, Sojguék számára nem az állam, hanem a társadalom biztonságáról, nem politikai, hanem civil biztonságról van szó. A biztonság maga a *közjó.* Az államnak nem rettegtetnie kell polgárait, hanem – ellenkezőleg – megvédelmeznie a rettegtetőktől és a rettenettől, akik és amik pedig számosak, mint azt az oroszországi lakóházrobbantások az egész népnek népszerűen is elmagyarázták.

Oroszország tíz éve tartó példátlan hanyatlástörténete mutatja: nincs működőképes piacgazdaság és polgári társadalom biztonság, és nincs biztonság működőképes állam nélkül. A Szovjetunió totalitárius államtúltengésben szenvedett, és ebben is múlt ki 1991 decemberében. A posztszovjet Oroszország viszont államsorvadásban szenved. Ezért kriminalizálódott az ország gazdasága és politikai élete, ezért marad „árnyékban” a bruttó hazai termelés közel fele, ezért zsugorodott a központi költségvetés

---

[241] Idézi: Mihail Vinogradov: Szergej Sojgu: iz tyenyi v szvet pereletaja. In: *Russzkaja Miszl,* 1999. szeptember 30. –október 6. (4286), 3. o. Ld. még ehhez: Gleb Pjanih: Gyiko rasztuscsij Szergej Kuzsugetovics. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 1999. 38. szám, 28-30. o.

1999-ben 30 milliárd dollárra (ami durván két magyarországi költségvetésnek felel meg), ezért ment ki 1990 és 1997 között 400 milliárd dollár az országból (1999-ben pedig – a legújabb adat szerint – 70 milliárd, az ország szinte teljes exportbevétele, csak azért, hogy elkerülve az adózást, s ezzel az államkincstárt, utóbb hitelként térjen vissza), a szociális, egészségügyi, civilizációs hanyatlásról nem is beszélve.

Az államtalanító neoliberális „ifjútörökök” (Gajdar, Csubajsz, Kirijenko, Nyemcov és társaik) *működőképes gazdaságot* ígértek, ámde épp ezt az ígéretüket nem tudták beváltani nyolc év alatt. Reformjaikat az állammal (és velük magukkal) egyetemben „felfalták” az oligarchák és a kriminális-kleptokratikus-korrupcionista struktúrák haszonélvezői. Az etatista „ifjútörökök” most – Putyin és Sojgu vezetésével – *működőképes államot* ígérnek, és ezt az ígéretüket alighanem be is fogják váltani, ha hatalomra kerülnek. Míg Luzskov, a *legsikeresebb régió* – az élősdi Moszkva – polgármestere jólétet és gazdagságot ígért 1999-ben minden oroszoknak és választási demagógiája abban a mondatban volt összefoglalható, hogy „egész Oroszországból Moszkvát csinálok”, addig Sojgu, a *legsikeresebb orosz minisztérium* – egy privilegizált helyzetű minisztérium – vezetője biztonságot ígért, és választási demagógiája erre a mondatra volt kihegyezhető: „egész Oroszországban olyan rend lesz, mint a Vészhelyzetek Minisztériumában!”

A „medvék” tehát jöttek, de persze nem maguktól. Bár szinte észrevétlenül. Alig tűnt fel valakinek, hogy Oroszországban nem sokkal több mint fél év leforgása alatt három-négy eladdig ismeretlen figurát lőttek fel a Kremlből a nagypolitika levegőegébe (Sztyepasint, Putyint, Sojgut). Igaz, 1998-ban már Kirijenko is szinte a semmiből jött, Primakov kormányfővé válására pedig alighanem még ő maga sem számított. Ha Primakovot

is figyelembe vesszük az ellenfél oldalán, akkor feltűnő, hogy mind a négyen az állam biztonságáért felelős szervek (KGB, MVD, elhárítás-felderítés, Polgári Védelem, Szövetségi Biztonsági Szolgálat) világából jöttek, s mind a négyen olyan politikai vegyértékeket képeznek, melyekkel fontos erőket és érdekeket lehetett „lekötni” a választási háború finisében. (A választási *háború* – mint ismeretes – részben Csecsenföldön folyt, részben a svájci-amerikai pénzmosási botrány nemzetközi színterein, részben az orosz médiában a „kompromatok”, vagyis a korrupciós leleplezések nyelvén.)

A politikai hatalom talán sehol a világon nem annyira a pénz és a média megtervezett összjátékának eredménye manapság, mint Oroszországban. A hatalomgyakorlás technológusait – a politikusokkal és a politikai eseményekkel ellentétben – nem látni, pedig szinte mindaz, amit látunk és elemzünk, a politikai technológiák laboratóriumaiban születik meg vagy legalábbis nyeri el végső formáját, kapja meg értelmét, jelentését. A technológus *a politikai lélek mérnöke.* Az egész politikai folyamatot megbízója ellenőrzése alá próbálja terelni, s e folyama, kritikus pontjain *politikai eseményeket, konfliktusokat, sajátos színtereket is előállít,* ezáltal vágva el más irányú, a hatalom számára kedvezőtlen kifejlések útját. A politikai technológus nem egyszerűen „imídzsméker” vagy „szpícsrájter”: arculat- és szlogen felelős. Munkája nem merül ki a piackutatásban (az aktuális társadalmi szükségletek beméréséhen), politikusok és politikai ígéretek előállításában és piacra dobásában. A politikai technológus *mintegy előre lejátssza a történelmet, még mielőtt az a maga spontán és kiszámíthatatlan módján lejátszódhatna.* A politikai események előállítása nem azt jelenti, hogy az adott esemény a semmiből áll elő, vagy a technológus fejéből pattan ki. Nem fantasztákról, hanem technikusokról beszélünk, akik

hozott anyagból dolgoznak, pontosabban: az adott politikai anyagban fedezik fel a megfelelő politikai formát. Valóban úgy dolgoznak, mint Michelangelo közismert hasonlata szerint a szobrász: levésik a politikai eseménytömbről a felesleget, mígnem elő nem bukkan a műalkotás – az esemény.

A csecsen-orosz szembenállás *politikai gyúanyagából* például sok mindent elő lehetett állítani. A „csecsen bomba” adva volt, csak időzíteni kellett és felrobbantani. Félreértés ne essék: minden ellenkező verzió ellenére sem gondolom, hogy Samil Baszajev és Emir al Hattab moszlim fegyvereseinek dagesztáni betörését vagy a moszkvai házrobbantásokat, az újabb csecsenföldi háborút maguk a politikai technológusok találták ki és idézték elő. Nem, természetesen politikusok hozták meg a szóban forgó döntéseket (mindegy most, miért és kik álltak és állnak a háttérben: kriminális erők, kőolajsejkségek vagy vahabita megszállottak). *Technológusok állították viszont elő az események képét, vagyis értelmét, ők találták ki azokat a színtereket, amelyeken a választási háború újdonsült hősei a Kreml színeiben megmutatkozhattak és ellenfeleik fölé nőhettek.* A technológus ok feladata egy olyan *háború* „elő”-állítása volt, amely az *egész* orosz társadalmat egyesíti, miközben elfedi a „lényeget” – a Kreml körül *kirobbantott* nemzetközi pénzügyi botrányt, s megfordítja a vesztésre álló választási mérkőzés kimenetelét. Enélkül elképzelhetetlen lett volna a büntetőháborút irányító Putyin kormányfő és a háború nyomában támadt humanitárius katasztrófát (menekültáradat) kezelő Sojgu miniszter népszerűségének égbe szökése, az addig biztos győzteseknek látszó Primakov és Luzskov népszerűségi indexének váratlan hanyatlása, és végül a „medvék” győzelme az OVR fölött a dumaválasztásokon, Putyin győzelme pedig az előrehozott elnökválasztáson.

Oroszország olyan ma, mint egy hatalmas kísérleti laboratórium, ahol a pénz és a kép elektronikus suhanóidejében történelmet, piacot, demokráciát, stabilitást, közjót, közellenséget, közbiztonságot – mikor mit – szimulálnak azok a magánemberek, akik között valóságos és gyakran véres háború folyik az államért, a pénzért, a tulajdonért, a médiáért. A hagyományos közügyeknek és közintézményeknek (állami szuverenitás, politikai szabadság, közjó, illetve pártok, önkormányzatok, szakszervezetek, parlament, adóhivatal, költségvetés, szociális ellátórendszerek, hadsereg, rendőrség stb.) ez az *elmagánosodása* (értsd: el- és átprivatizálása) a globalizáció természetes kísérőzenéje, melyet a távközlési forradalom hangszerein észrevétlenül lopnak a lankadt tömegek fülébe. Oroszországban – s csak ezért merészelem e távolodó kontinenst újra meg újra a magyar olvasó figyelmébe ajánlani – közvetlen közelből és elefántméretekben tanulmányozhatja mindazt, ami a mi országunkban jobbára még rejtve, csíraszerűen van csupán jelen: a politikai közösség nyílt magánosítását (magánérdekeknek való alávetését és marakodó magánérdekek közötti szétcincálását), ami a felszínen kriminalizálódásnak és korrupcionalizmusnak látszik, holott valójában *a jövő zenéje.*

Az oroszoknak az elmúlt évtizedben rá kellett döbbenniük, hogy nincsenek már annyian, mint az oroszok. Nemcsak demográfiai értelemben (a kínaiak 1,2 milliárdjához képest például törpe kisebbség csupán), hanem abban az értelemben sincsenek már annyian, hogy *nem számít,* mennyien vannak. Egyáltalán: mennyiség, tömeg, kiterjedés mind kevésbé határozzák meg a globalizálódó világban az erőviszonyokat. Nem a rettentő súly, hanem a súlytalan könnyedség, nem az elfoglalt földrajzi terület nagysága, hanem az elfoglalhatatlan virtuális térben való higanyszerű mozgékonyság, nem az igénytelen és

képzetlen tömeg anyagi ereje, hanem az igényes és képzett egyének innovatív ereje a perdöntő. Ami igazán számít, az a csúcstechnológia, az új eszközök és médiumok, melyekkel a *pénzt,* az *információt* és nem utolsósorban a *bombákat* és *rakétákat* „nagy pontossággal” és a „reálidő” (avagy másként: az elektronikus suhanóidő és villanóidő) észlelhetetlen gyorsaságával lehet eljuttatni egyik helyről a másikra.

Akár pénz, akár információ, akár rakéták suhannak is a cél felé, az új médium mindhárom esetben ugyanaz: a komputerek képernyőjén megjelenő elektronikus kép. A célhoz vezető út nem akadálytalan, s mindhárom esetben lényegében szüntelen *háborút* jelent. A pénz háborújáról, az információk háborújáról és a „nagy pontosságú” fegyverek háborújáról beszélek. Nem *egy* háború ez, hanem millió és millió, amely szüntelenül folyik, és nem három különféle háború, hanem egyetlen *háborús állapot,* amelyben hol ezt, hol azt, hol amazt az arcát fordítja felénk a globalizálódó világ. Mindenki háborúja mindenki ellen. Globális méretű *bellum omnium contra omnes.* Tehát éppenséggel nem világok (civilizációk), hanem egyének, intézmények, klánok, korporációk, etnikumok, „törzsek”, régiók, üzlettársak, multinacionális vállalatok, lakószomszédok stb., *barbár* és *civilizált* összeütközése. Millió magánháború. Az „új középkor” végét talán egy globális állam megszületése vagy a globális katasztrófa jelzi majd.

Magánháborúknak az elmúlt évtizedben Oroszország olyannyira bőviben volt, hogy még exportra is jutott belőle. Volt itt olajháború, médiaháború, maffiaháború, törzsi háború, vallási háború, információs háború, utcai leszámolás pokolgépekkel és kivégzőosztagokkal, zsarolóbandák büntető hadjárata és egymás közti háborúja a „piacokért”, volt aztán a „kompromatok háborúja”, a

hatalmi ágak háborúja és persze az oligarchák háborúja minden módon és minden szinten. De akárhány háború volt is, minden háborút magánemberek (magánérdekcsoportok) nyertek meg, az állam egyet sem. Győzött itt mindenki – maffia, oligarchia, szeparatista régiók – csak az állam soha. Hogyan lehetséges akkor, hogy 1999 őszén az új csecsenföldi háborúban az orosz állam nyerésre áll?

A háborút nem véletlenek (Baszajevék dagesztáni betörése vagy a moszkvai lakóházrobbantások) idézték a csecsenek fejére (az előző három évben tucatjával adódtak volna ehhez hasonló ügyek és ürügyek a beavatkozásra), hanem a választási kampány kremli agyközpontja időzítette 1999 őszére, ha már előbb-utóbb úgyis meg kellett volna lennie. Mert Oroszország vagy az orosz társadalom (a köz)biztonságánál sokkal nagyobb tét forgott itt kockán: maga a Jelcin család és a beléje kapaszkodott kriminális-korrupcionista-kleptokratikus klánok biztonsága és tulajdonosi magánérdeke. Tehát nemcsak az eszközök (nagy pontosságú fegyverek, „távolsági háború”), nemcsak a terepek (információs és pénzügyi csatatér), s nemcsak a módok (a „véletlenek” időzítése, a háborúnak mint a „béke zálogának” és közbiztonságnak az eladása a politikai piacon), hanem a célok tekintetében is posztmodern háború kezdődött Csecsenföldön. Nem politikai nemzetek gazdasági érdeke, önzése, ideológiai őrjöngése, hanem oligarchikus, törzsi és ezeket részben átfedő kriminális klánok magánérdekei ütköztek össze. (Ne feledjük: Csecsenföldön nem a csecsen nép, még csak nem is vahabita fundamentalisták, hanem oroszországi kriminális klánok és helyi törzsek alkottak maguknak 1991 után „kalózállamot”). De miközben e magánerők egymással voltak elfoglalva, lekötötték, megbénították, legyöngítették egymást, lassacskán saját létalapjukat is aláásva, az állam – bizonyos erők képében –

megkezdhette a kikászálódást a kriminális magánérdekek szövevényes hálójából és az oligarchák fölé nőhetett.

Az Oroszországban 1999-2000 fordulóján kibontakozó hatalmi harccal – tétjét és horderejét tekintve – csak a hatalmi ágak közőrt 1993 októberében kirobbant véres „mikro-polgárháborút” és az 1996-os elnökválasztás szimulált polgárháborúját („vörösök kontra fehérek”) lehetne összehasonlítani. Már 1998 őszén tudni lehetett, hogy 1999 Oroszországban a fordulat éve lesz: nem is az volt a kérdés, lesz-e fordulat, hiszen a fordulat már Primakov alatt elkezdődött, hanem az, kik fogják és minek az érdekében fogják végrehajtani, kik lesznek a fordulat nyertesei és kik a vesztesei? Az, ami Csecsenföldön történt – az a ‘94-’96-os katonai kalandhoz *képest* példásan előkészítve, szervezetten és hatékonyan – *az új állam főpróbája* volt. Az orosz állam szinte kétségbeesett csecsenföldi fellépését nem pusztán a választási harc kimenetele, hanem egész Oroszország jövője szempontjából lehet csak valódi súlya és jelentősége szerint megérteni.

A monetarista „ifjútörökök” liberális „sokkterápiája” csődbe torkollott. A kérdés még mindig az, sikeres lehet-e a biztonsági szervek „ifjútörökjeinek” katonai rendőri „rendterápiája” 2000 után, nem fogják-e őket is „lenyelni” választási győzelmük másnapján a régi-új oligarchák, ahogyan a tegnapi „ifjútörököket” (az „ifjúreformereket”) „lenyelték” 1996-ban? Képesek lesznek-e megtörni a kleptokratikus-kriminális-korrupcionista klánok uralmát a „medvék”? A „család” kiköltöztetése a Kremlből Jelcin decemberi lemondása óta folyamatban van. Időközben az orosz „Ata Türk” is megszületett Putyin személyében. Mélyen benn járunk tehát a

„medvék idejében”. A nagy orosz télben. Újra megvalósulhat az orosz medve-álom: a Medve-állam.

XI. FEJEZET

A NYOLCADIK FŐTITKÁR: VLAGYIMIR PUTYIN

„– Az Ön asztalán Vlagyimir Putyin portréja áll. Ez kissé különös, végtére mégiscsak Borisz Jelcin elnöki hivatalában dolgozik és nem a kormányzati apparátusban.

– Ne féljen, nem telik bele sok idő és minden íróasztalon ez a portré fog állni.”[242]

(O. G. Szurikov, 1999. szeptember)

[242] Az elnöki hivatal helyettes vezetője, O. G. Szurikov válasza az *Obscsaja Gazeta* újságírójának kérdésére 1999. szeptember elején, alig egy hónappal Putyin kormányfővé történt kinevezése után. (In: *Obscsaja Gazeta,* 1999. szeptember 23-29. 38. szám, 1. o.)

„Vlagyimir Putyin dolgozószobájában egyetlen portré látható, ez azonban nem – mint elsőre gondolnánk – pártfogóját, Borisz Jelcint, hanem Nagy Pétert ábrázolja.”[243]

(André Fontaine, Le Monde)

Hosszú utat tett meg Oroszország a századelőn Raszputyintól Leninig, de talán még ennél is hosszabbat a század végén – a „kollektív Raszputyintól” a „kollektív Putyinig”. Hosszabbat, hiszen mint láttuk, a távolságot ma már nem a történeti időben, hanem a televíziós képidőben – a szem reálidejében – kell mérni. Márpedig ebben az időben a „kollektív Raszputyin”, ahogy II. Jelcin oligarchákból és rokonokból összegyúródott politikai kíséretét – a „családot” – keresztelte el a nép, a szent orosz nép, oly messze van már tőlünk, mintha soha nem is lett volna. Darabkái –

[243] Idézi: *Russzkaja Miszl,* 2000. január 13-19. (4300), 9. o. 1999-es és 2000-es közvélemény-kutatási adatok szerint az orosz választók túlnyomó többsége, a neves orosz történelmi személyiségek közül változatlanul I. Pétert választaná meg Oroszország elnökének. „Ezért igyekszik hasonlónak mutatkozni hozzá Putyin nemhiába van kiakasztva kremli dolgozószobájában Péter arcképe. A példakép megválasztása teljesen logikus. Épp elegen gondolják közülünk azt, hogy ez idő szerint igencsak barbarizálódott országban élünk, melyet ideje lenne civilizálni. Vagyis Putyinnak ugyanazt kell tennie, amivel Péter is annyit foglalkozott. Nemrég neki is fogott, hogy ablakot vágjon Európára a budi falában (ironikus utalás Putyin elhíresült kiszólására, hogy a csecseneket a saját budijukba fogják belefojtani – *Sz. Á.*), mikor felajánlotta Oroszország belépését a NATO-ba (igaz, tüstént helyesbített. mondván, túlságosan szó szerint értették. amit mondott). De Péter, minden oroszok legkedveltebb cárja még mással is foglalkozott: például arra kényszerítette a népet. hogy szeressen mindent, ami német, továbbá flottát és Szent-Pétervárt építtetett, levágta a bojárok szakállát és a sztrelecek fejét, sikeres háborúkat folytatott (Svédország ellen) és kevésbé sikereseket (Perzsia ellen). és egész gyűjteménye volt ritka torzszülöttekből.” (In: Jekatyerina Szmirnova: Stirlic – nas prezigyent. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 2000. 10. szám, 8. o.)

itt egy oligarcha, ott egy liberális ifjúreformer, amott egy polgármester vagy kormányzó – gyors ütemben és engedelmesen épülnek be az új hatalom falába. Oroszországban javában zajlik a szokásos államforradalom.

A „kollektív Raszputyin” halott, éljen a „kollektív Putyin”! VVP (ami az oroszban ma már nemcsak a bruttó nemzeti termék, a GDP, hanem az ügyvezető elnök nevének kezdőbetűire is utal), szóval Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin nem II. Jelcin (II. Jelcin, mint ismeretes 1996-ban követte az elnöki trónon az elsőt és a megtévesztésig hasonlított hozzá), hanem a „kollektív Raszputyin” helyébe lépett, és maga is kollektív.

A választás – a Történelem választása, a Sors választása – már jóval a 2000. március 26-i elnökválasztás előtt megtörtént. A szavazás legfeljebb arra volt jó, hogy e misztikus választásra ráüsse a népakarat pecsétjét. Szavazócédulákkal a Sorsot soha nem lehetett Oroszországban felülütni. A választáson nem az *dőlt el,* ki lesz az új orosz elnök, hanem az *történt,* hogy *helyben hagyták* ezen a poszton azt, aki lett. Helyben hagyták, méghozzá a kollektív Putyin, a „mi Putyinunk”, a „nép szeretett Putyinja”, az „ország Putyinja”, a „szabadító Putyin” stb., évek óta betöltetlen szerepében. Az ilyen választás tulajdonképpen ünnepnap: a nép, az istenadta nép megünnepli új uralkodójának trónra lépését.

Az orosz hatalom – mint már láttuk – nem szavazás, hanem nagyrészt karizma és kisrészt öröklés kérdése. Abból származik, hogy titokzatos szelleme valakire rászáll. Körülbelül úgy, mint a szentlélek. Ha aztán rajta is marad, s nem libben könnyedén tova, mint tette volt Nyemcov, Kirijenko, Primakov, Sztyepasin esetében (mert a hatalom szelleme finnyás!), akkor ott már nincs mit tenni. Az orosz elnökválasztást tulajdonképpen *azután* írták ki, hogy

Putyin a hatalom *legitim* birtokosa lett: karizmatikus értelemben már 1999 októberében azzá vált, Jelcin *törvényes* örököseként pedig az év szilveszterén jelent meg, amikor az öreg cár – annak alkotmányosan rögzített rendje és módja szerint – ráruházta minden hatalmát. Ám a választásnak egy demokráciában (!) akkor *is* meg kell lennie, ha nincsen tétje. Az orosz elnökválasztásnak nem abban az értelemben nem volt tétje, mint *so*kan gondolták, hogy hiányzott belőle az igazi alternatíva, hanem abban az értelemben, hogy utólagos volt. Putyin választási kampánya lényegében abból állt, hogy elmaradt: mért kampányolna, mért alacsonyítaná le magát holmi elnökjelöltek szintjére az *igazi* elnök? Az egyetlen félelem, amely Putyin választási stábja kedélyeit borzolgatta: el fognak-e menni elegendően szavazni (a szavazásra jogosultak legalább fele), hogy a szavazás érvényes legyen? Nem fogják-e túl sokan úgy gondolni, mit kell itt még szavazgatni, hiszen a választás – a szó mélyebb értelmében – már megtörtént, az van hatalmon, akinek hatalmon *kell* lennie.

Ha Putyin nem mindjárt az első fordulóban győzött volna, az megtöri az orosz hatalom legitimáció s logikáját. Megkérdőjeleződött volna a karizma. Ez ugyanis azt jelentette volna, hogy még mindig nem derült ki: igazi cár-e vagy csak álcár a kinevezett uralkodó. Mivel ennek nem volt szabad megtörténnie, nem is történt. A választási legitimációt egy „irányított demokráciában” (az orosz demokrácia – gyámolítói szerint legalábbis – még nem nőtt ki a gyermekkorból, szüksége van az irányításra) minden további nélkül hozzá lehet toldani a karizmatikus legitimációhoz.

Vlagyimir Putyin nem is abban különbözött II. Jelcintől, hogy a sorsszerűség zord pecsétjét viselte homlokán. Láttuk már: ott viselte azt minden valamirevaló orosz uralkodó – cár, főtitkár, elnök – a

huszadik században, akár Isten, akár a Párt, akár a Televízió ütötte is rá. Putyin abban volt más, hogy ő nem a kremli „család”, nem az oroszországi „oligarchák”, hanem mindenki választása volt. Mindenkinek volt *egy* Putyinja. Egy és oszthatatlan. Ő lett a *kollektív Putyin,* aki azért jött, hogy összekapcsolja, egyesítse, szintetizálja az eget és a földet, az orosz múltat és az orosz jövőt (orosz jelen tudvalévőleg nincsen, soha nem volt és elvi okokból nem is lehetséges), a piacot és az államot, a Nyugatot és a Keletet, Szentpétervárt és Moszkvát, Nagy Pétert és a talán valamivel kevésbé nagy Andropovot, neoliberális ifjúreformereket és régi fából faragott csekistákat, Oroszországot és Csecsenföldet, a kommunizmus építőjének erkölcsi kódexét és a protestáns etikát, egyszóval, mindent-mindent, ami előremutató. S ki ne tudná, hogy effajta orosz szintézisek idején merre van az *előre:* amerre a kollektív Putyin keze mutat – hátra, az „erős állam” felé. A kollektív Putyin van, pontosabban lett. Négy hónap alatt. Lássuk, hogyan is volt ez lehetséges?

A LEGÚJABB OROSZ CSODA

1999 októberétől szemünk előtt ismétlődött meg a csoda, az *orosz csoda:* Jelcin 1996-os újraválasztásának „médiacsodája”, ha a főszerepben ezúttal nem is Jelcin, hanem a frissen kinevezett kormányfő, Vlagyimir Putyin és idomított választási „medvéi” léptek föl. Ugyanúgy, mint három évvel ezelőtt, amikor a teljesen kilátástalan helyzetbe került, minden politikai elemző által leírt, népszerűtlen, már-már agonizáló Kreml pár hónap alatt feltámadott és fényes győzelmet aratott esküdt barátain és hűséges ellenségein.

A csoda 1996-ban abban állt, hogy az 5%-os elfogadottságot elérő Jelcint három hónap alatt sikerült a szavazók többségével újraválasztatni, 1999-ben pedig

abban, hogy a teljesen ismeretlen Vlagyimir Putyinból három hónap alatt olyan népszerű elnökjelöltet csináltak, akinek megválasztása márciusban szinte csak formaság volt. Mi több, a győzelmet lényegében ugyanazoknak a mindaddig egymásnak feszülő erőknek a szövetsége vívta ki, ugyanannak a két kulcsfigurának – Anatolij Csubajsznak és Borisz Berezovszkijnak – a kezdeményezésével és irányításával (talán csak a bankár és médiacézár Guszinszkij csúszott át a másik oldalra), ugyanazokkal a mindenre kész médiacsapatokkal (Gleb Pavlovszkijjal, Alekszej Golovkovval és Mihail Margolinnal a háttérben[244]) és ugyanazokkal a PR-eszközökkel, ugyanolyan lenyűgöző eredményességgel, mint 1996-ban. Csak míg 1996-ban a „csecsen kártyát” *békeként,* 1999-ben *háborúként* hozták játékba, míg Jelcin másodszori megválasztásához a *békekötő* mitikus képe, Putyin megválasztásához a háborús győztes legendája járult hozzá döntően.

Minden ugyanaz, a végeredmény azonban szembeötlően más. 1999. december 31-től Oroszországnak minden kétséget kizáróan *nem* Jelcin az elnöke többé. Annak az etatista fordulatnak a döntő szakasza zárult le ezen a karneváli napon[245] a *lehető*

---

[244] Ld. könyvünk „Jelcinméker, Lebegyméker” fejezetét. Ahogy az 1999-es politikai-tulajdonosi kényszerszövetségből Guszinszkij hiányzott Berezovszkij és Csubajsz mellől, úgy a kremli médiacsapatból Igor Malasenko és Szergej Liszovszkij, akik 1999-ben – Moszt Bankos főnökük vezetésével – már Luzskov moszkvai csapatában futballoztak, láthatólag sokkal szerényebb eredménnyel, mint néhai kollégáik. Ld. ehhez Igor Malasenkónak, a Media-Moszt holding igazgatótanácsa elnökhelyettesének (elnök: *Guszinszkij)* kissé elbizakodott hangú tavaly nyári interjúját: Berezovszkij – bumazsnij tyigr, Csubajsz tozse iz etoj katyegorii (‘Berezovszkij – papírtigris, Csubajsz is ez a kategória’). In: *Kommerszant–Vlaszty,* 1999. 23. szám 18-19. o.

[245] Ld. ehhez: Szilágyi *Ákos:* A „fordulat éve”: 1999. In: Uő: *Oroszország elrablása,* Helikon, 1999. 449-493. o.

legkedvezőbb módon, amely a ‘98-as pénzügyi összeomlást követően, még Primakov kormányra kerülésével vette kezdetét és egész 1999-ben tartott – a gazdaságban, a politikában és a társadalmi pszichében egyaránt. Mert 1999. december 31-én nem az dőlt el, ki lesz Jelcin helyett az új orosz elnök, hanem az, hogy az állam megerősítésének, az „etatizmusnak” melyik útja – a nyugatos „pétervári” vagy a nemzeti-izolacionista „moszkvai” kerekedik-e felül? Az dőlt el, hogy Luzskov oligarchikus moszkvai klán-állama nyeli-e le a kremli oligarchiát avagy ez egyszer sikerül végre az egykor Anatolij Csubajsz vezette „pétervári” ifjúreformereknek felülkerekedniük „ősellenségükön” és a Kreml bevételével egy csapásra két, sőt, talán három legyet is ütni: a kremli „családot”, Berezovszkij oligarcháit, Luzskov moszkvai „családját” és a regionális kiskirályokat egyidejűleg választhatják le a központi államról. 2000 tavaszán a helyzet úgy fest, hogy a választási műtét sikerült és a beteg – mármint Oroszország – él és élni akar.

FILMHŐSRE VÁRVA

Ha Putyin nem lenne, ki kellene őt találni. De hát pontosan erről volt szó: kitalál ták, mert nem volt, aki megvédelmezte volna a „családot” (az oligarchikus kremli klánállamot) a győzedelmesen előrenyomuló moszkvai klánállam oligarchikus önkényétől (ne feledjük: Luzskov „jobbkeze”, Boosz múlt év nyár elején még azzal fenyegetőzött, hogy Jelcin Ceauseşcu sorsára jut, Primakov pedig a privatizáció felülvizsgálatával, börtönnel és vagyonelkobzással fenyegette meg mindazokat az oligarchákat, akik az ellentáborhoz tartoztak), és nem volt, akit egyszersmind saját védelmezőjeként fogadott volna el a társadalom, abban a reményben vagy hiszemben, hogy megint az erős állam, az autokratikus hatalom fogja megvédeni a népet az ilyen-olyan „bojárok”, kényurak,

kiskirályok – pénz-, nyersanyag- és médiaoligarchák – kriminális önkényéről. Az orosz államnak fejre volt szüksége, és próbálgatta is magára egymás után a jobbnál jobb fejeket – melyik illik hozzá leginkább: Kirijenko, Primakov, Sztyepasin? –, mígnem a szentpétervári Vlagyimir Putyinnál kötött ki. Ez lett az a fej, amelyben közel másfél évtizede tartó ájulat után kezd magához térni a nagy fejetlenségből – káoszból, szmutából, beszpregyelből, voljából – az orosz állam. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ezúttal *fej,* és nem *szív* kerestetett. Szívből volt elég, több is, mint kellett volna. Hiszen már maga az államfő, Jelcin is legalább kétszívű volt. Évek óta először lépett fel megint valaki a „fej civilizációjának" letéteményeseként Oroszországban, a lelketlen, racionális, rideg, számító *civilizátor* hagyományos orosz szerepkörében, hogy Nagy Péter *botjával,* ama Bakunyintól annyit kárhoztatott „német bottal" és a Borisz Pilnyaktól megénekelt „bőrkabátok" – a csekisták – kíméletlenségével verje az orosz oligarchák és egész népe fejébe a modern mórest, Putyinban minden együtt volt e szerep eljátszásához: Nagy Péter városából jött és eddigi életének meghatározó része a Csekához (a KGB-hez kötötte; a reformdemokrata pétervári Szobcsak legjobb tanítványa és a KGB-s Andropov tisztelője; kultúrája szerint egyszerre pétervári orosz értelmiségi és szovjet „obrazovanyec" („álértelmiségi"), ethosza szerint pedig német hivatalnok, aszketikus, pedáns és fegyelmezett Stolz, aki érzelmesen szereti az ő Oblomov-Oroszországát; nemzetközi jogász és közgazdász-pénzügyes; az erős állam és a piaci liberalizmus híve; nyugatbarát és – mint Albright asszony és Hubert Vedrin francia külügyminiszter egybehangzóan állítják – „nagy orosz patrióta".[246]

---

[246] Nemhiába uralta három hónapon át a nyugati és oroszországi médiákat az a kérdés, hogy tulajdonképpen kicsoda is ez a „doktor

Mikor az előbb azt mondtam, Putyint ki *kellett* találni, a „kellett” nem a személyre, hanem a szerepre és a politikai szükségletre vonatkozott. Nem személy szerint *őt,* hanem személy szerint *benne* kellett megtalálni azt a *figurát,* akivel leüthető a nyerésre álló ellenfél királya: Primakov. Kellett, mert már nem maradt több idő a keresgélésre. A kitalálás ugyan sok fantáziát és leleményességet követel a politikatechnológusoktól, a hatalomnak ezektől az alkotóművészeitől, de ez nem jelenti azt, hogy elég, ha teremtő fantáziájukra hagyatkoznak. Minden attól függ, képesek-e *piaci keresletet támasztani* a forgalomba hozott politikus képe iránt. A politikai semminek olyan alakot kell adni, hogy legyen rá kereslet. A kereslet ugyanis sohasem eleve adott, hanem létrehozandó. A politikai technológiák jórészt éppen a kereslet létrehozására irányulnak. Például a moszkvai lakóházrobbantások által kiváltott félelmi reakcióra építve, nem volt nehéz tömeges és heves keresletet teremteni biztonság és rend iránt, amit utóbb a „szabadító hős”, a „nagy rendteremtő” képével lehetett maximálisan kielégíteni. Az addig inkább lappangva létező, amorf társadalmi igénynek *erős* hatalom, *működő* állam iránt egyszeriben *konkrét* és *személyes* alakot adott a *működő elnök* képe – *éles* kontrasztot alkotva a nem-működővel. Ezzel egyben olyan látszatot sikerült teremteni, mintha az előző hatalom *személyes okokból* nem működött volna („öreg” volt már, „önző”, „erélytelen”, „szakképzetlen” stb.), s nem azért, mert a korrupcionista-kleptokratikus-kriminális összefonódások, a tulajdon és

---

Putyin”? Mikor a davosi világtalálkozón az orosz küldöttségnek feltették a kérdést – „Sto takoje Putyin?” – nagy nevetés következett, majd Grigorij Javlinszkij, Putyin politikai ellenfele így válaszolt rá: „Tudják, ő az az ember, akinek gazdasági programja még nincsen, de az általános iskolában már visszaállította a kötelező katonai alapkiképzést.” (Idézi: Vlagyimir Pribilovszkij. In: *Russzkaja Miszl,* 2000. 4304. szám, 2. o.).

hatalom, közérdek és magánérdek szimbiózisa ezt a működést eleve lehetetlenné tette. Önmagában tehát semmiféle személyes erény és rátermettség nem garancia a működésre, noha az alighanem igaz, hogy Oroszországban még a „működő tőke” sem működik *működő állam* nélkül.

Hogy Putyin jön, mert *jőnie kell,* azt már 1999 áprilisában tudni lehetett, ha máshonnan nem, Valerij Ledovszkij *asztrológus* előrejelzéséből. A mediatizált politika fejleményeit asztrológusok és esztéták színes fantaziálásai gyakran pontosabba n és előbb prognosztizálják, mint politológusok és közgazdászok megokolt szakmai elemzései. A médiapiacon manapság jól kivehető harc folyik a *mágus* és a *tudós* szerepei között, és ez a harc gyakran ér véget azzal, hogy a szakképzett politológus is asztrológusként jelenik meg, és egzakt szakmai előrejelzés helyett inkább jóslatot mond. Kénytelen szórakoztatni – meghökkenteni, gyönyörködtetni, megborzongatni –, hogy tudása piacképes maradjon. Így ma már, legalábbis a politikai előrejelzés műfajaiban, a politológus, a közvélemény-kutató is asztrológus, és ebben a formában gyakran olyasmit is elmondhat a csillagokra hárítva a felelősséget, amit egyébként nem tehetne meg vagy nem merne megtenni. (Az asztrológus figuráját – remény- és rémképek hatásos terjesztésére – a nagy imídzsméker cégek is Felhasználják. Például 2000 januárjában a „szentpétervári asztrológusok” egy csoportja tette közzé azt a jóslatát, amelyben vérzivatart, káoszt, világvégét és egyéb nyalánkságokat helyezett kilátásba arra az esetre, ha Putyin kerülne Oroszországban hatalomra. Az ilyen kampányeszközöket nevezik az orosz

polittechnológusok „csornij PR-nak” vagy „destruktív technológiának”.[247])

Valerij Ledovszkij asztrológus, akinek előrejelzése a tekintélyes *Kommerszant–Vlaszty*ban jelent meg 1999 tavaszán, mintha olyasmit olvasott volna ki a csillagok állásából, amit egyenesen az elnöki hivatalban rendeltek meg tőle „kiolvasás” végett, esetleg valamilyen kremli forrásból tudott meg véletlenül. Mindenesetre Putyin mint az elnöki hatalom várományosa ebben az *asztrológiai csomagolásban* jelent meg először, persze, még név nélkül, a titokzatos jövevény, a „sötét ló” alakjában, ám épp ezért egyben a sorszerűség, az elkerülhetetlen végzet pecsétjével is homlokán: „Nyáron – jósolta az asztro-politológus – az oroszországi politika színpadán új vezető fog feltűnni, egy „sötét ló” (»tyomnaja losadka«). A nép küldötte lesz, talán a fegyveres erők világából érkezik. Az újsütetű elnökjelölt aktívan ki fogja aknázni a társadalmi egyenlőség eszméjét. Minden esélye megvan rá, hogy politikai súlyra és pénzügyi támogatókra tegyen szert. Egy előrehozott választáson kevés esélye lenne a győzelemre – 10 a 100-hoz, de ha a választások 2000-ben lesznek, akkor esélyei megnövekednek. Ez a sötét ló minden további nélkül képes lesz fölvenni a versenyt Primakovval és Luzskovval. A választók őt fogják támogatni, abból kiindulva, hogy »amit ez ígér, be is tartja.«”[248] Az asztrológus tehát már akkor tudta, hogy Primakovék napjai meg vannak számlálva, amikor a kremli „sötét lóért” még egy lyukas garast sem adott volna senki. (Persze, ez a ló olyan „sötét” volt még ekkor, hogy hasában nemcsak Putyin, hanem Berezovszkij favoritja, Lebegy tábornok is nagyszerűen elfért, és a hírek

---

[247] Ld. ehhez: K. V. Kiszeljov: *Desztruktyivnije tyehnologii i principi ih neutralizacii.* In: Politeja, Moszkva, 1999. 2 (12), 75-92. o.

[248] Na prezigyentszkih viborah pobegyit „tyomnaja losadka”. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 1999. 14. szám, 7. o.

szerint 1999 augusztusában valóban nem sokon múlt, hogy nem Ő kapta meg a kormányfői kinevezést, hanem Putyin.[249]) De nemcsak régimódi, hanem újvágású asztrológusok, a politikai csillagok pályájának hű követői – a közvéleménykutatók – is tudatták a közvéleménnyel, hogy valami készül Russiában.

1999 tavaszán, mikor Putyinnak még híre-hamva sem volt (pontosabban csak mint az orosz kémelhárítás újdonsült igazgatójának és az elnök mellett működő Nemzetbiztonsági Tanács titkárának volt némi híre és hamva), a *Kommerszant–Vlaszty* felkérésére a két legnagyobb közvélemény-kutató intézet (a VCIOM és a ROMIR) felmérést készített, milyennek is szeretnék látni Oroszország jövendő elnökét az orosz választók. A kérdőíven azonban a mediatizálódott politika szellemében – nem elvont tulajdonságok, hanem ismert nevek szerepeltek: népszerű filmhősök és kultikus

---

[249] Ld. erről például: Borisz Kagarlickij: Sz tyerrorisztami nye razgavarivajem. No pomogajem? – Verszij vzrivov domov v Rosszii. In: *Novaja Gazeta,* 2000. január 24. (3) – Kagarlickij vérfagylaló politikai krimijében az egymással viaskodó Berezovszkij és Csubajsz a felelősek mind a csecsen háborúért, mind az oroszországi házrobbantásokért. „Csubajsz és Berezovszkij konfliktusa nem 1999 januárjában kezdődött (kié lesz a győzelem?), hanem előző év őszéri. Csubajsznak nem tetszett Lebegy jelölése a kormányfői-elnöki posztra, mert túlságosan közel állt Berezovszkijhoz. Olyasvalakit keresett tehát, aki számára irányírhatóbb, ismerősebb, kiszámíthatóbb. Itt van mondjuk a hozzá hasonlóan leningrádi Vlagyimir Putyin. Ő is »szilovik« – vagyis az »erőhatalmi szervezetekből jön«, ám nem Berezovszkij csapatában játszik, azonkívül nincsenek saját politikai és adminisztratív káderei. és így teljes mértékben Csubajsz csapatától függhet. Csubajsz egyoldalúan meg változtatta közös tervüket. Sztyepasint menesztették, de Lebegy helyett az erőember-kormányfő szerepére Putyint kérték fel. Mind Berezovszkij, mind Lebegy számára az eseményeknek ez a fordulata meglepetés volt. A válság tetőpontján Lebegy Krasznojarszkból Moszkvába repült, és néhány napig helyben várta kinevezését, azt hajtogatva, hogy „hamarosan szükség lesz rá«.” (Uo.)

történelmi figurák nevei, Zsukov marsalltól Stirlitzig, a szovjet felderítőig *(A tavasz 17 pillanata* című egykor Magyarországon is népszerű szovjet tévésorozatból. Vjacseszlav Tyihonov alakításában), és I. Pétertől Gleb Zseglovig (Vlagyimir Viszockij legendás szovjet rendőrnyomozójáig *A fekete macska* című tévésorozatból). A felmérésből az derült ki, hogy a fiktív elnökválasztáson (e „kinotelevibor”-on) a szavazók többsége I. Péter cár és Zsukov marsall után olyan filmhősökre szavazna, mint Stirlitz és Gleb Zseglov. „Vajon mi az, ami ezeket a hősöket a nép szemében egyesíti? Minek köszönhetik kiugróan magas tetszési indexüket? Röviden az, hogy – közelebbről nézve – mind a történelmi alakok, mind a filmhősök a győztesek fajtájából valók. És győzelmük nem valamilyen esetleges, az életpályájukon éppen elért siker, hanem egész életük értelme, melyért mindent feláldoznak, ha kell (beleértve ebbe emberi életeket is). Egy ilyen típus ú elnök fő jelszava ez lehetne: »Győzelem – bármi áron«. A felmérésből kitetsző vonzalmak alapján úgy fest, hogy az orosz társadalom ezt az árat kész megadni… A mi elnökválasztásunkon az első három helyet mélységesen antihumánus, a mai demokratikus értékektől végtelenül távol álló hősök foglalják el, akik maximálisan kiélezett, szélsőséges helyzetekben éltek és cselekedtek. (Sorrendben Zsukov marsallról, I. Péterről és Gleb Zseglov nyomozóról van szó, Stirlitz csak utánuk következik, talán mert a romantikus kém történetben szentimentális árnyalatok színezték alakját – *Sz. Á.*) Vagyis – mint a ROMIR közvéleménykutatói megállapították – az oroszországi szavazók többsége inkább egy agresszív, mint gondoskodó vezetőt akar magának, előnyben részesíti az erőt és a kíméletlenséget, mert azt reméli, hogy ezek

segítségével lehet majd rendet teremteni Oroszországban."[250]

Végül is *ennek* az össztársadalmi igénynek próbált – egymással versenyt futva – megfelelni az elnöki hatalomra aspiráló Jevgenyij Primakov, exkormányfő a Luzskov-klán Moszkvájának, és Vlagyimir Putyin, új kormányfő a Jelcin-klánnak (a kremli „család", a „szemja") színeiben. Ha az 1996-os választási kampányban a polgárháború szimulálásával („Jönnek a vörösök, s velük a polgárháború, a káosz!") sikerült elriasztani a szavazókat a kommunista Zjuganovtól, és elhitetni Jelcinről, hogy ő a biztonság, a szabadság és a béke, akkor 1999-ben egy kriminális háború (előbb információs háború, majd tényleges háború) rémképeivel és rémvalóságával sikerült elérni, hogy a társadalom – egy évtized csalódásai és megaláztatásai után a kriminális háborút megfékező, mindenkinek biztonságot, rendet, nyugalmat ígérő kremli rendteremtőt válassza elnökéül.[251]

---

[250] Jelena Ruzakova–Marija Golovanyivszkaja: Csetire portreta Prezigyenta 2000. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 1999. 18. szám, 12-13. o.

[251] Mikor Putyin – I. Péter, Stirlitz és Zsukov marsall egyesített médiaszerepében – már a választásra jogosultak kétharmadát maga mögé állította, két héttel az elnökválasztás előtt a *Kommerszant–Vlaszty* joggal triumfált: „Amikor múlt év áprilisában közzétettük ennek a közvéleménykutatásnak az eredményeit. Primakov még kormányfő volt, Szergej Sztyepasint épp csak kinevezték első miniszterelnök-helyettessé, Vlagyimir Putyin pedig az FSZB-t vezette. Még csak meg sem fordult senkinek a fejében, hogy négy hónappal később ő lesz a kormányfőnk, még négy hónap múltán pedig ő lesz az elnöki poszt legfőbb, ha ugyan nem egyetlen várományosa. Pedig megfordulhatott volna. És a Kreml hivatalnokainak a fejében alighanem meg is fordult. Hasonló felméréseket nyilvánvalóan az elnöki hivatal is végeztetett (persze nem valószínű, hogy a filmhősök népszerűségére alapozva – az egyik felmérés szerint például az állampolgárok többségét Putyin Jurij Andropovra emlékeztette, aki viszont egy másik felmérés szerint azoknak az államférfiaknak sorában szerepelt, akiket a mai Oroszország lakossága a leginkább tisztel). (Jekatyerina Szmirnova: Stirlic –

A PRIMAKOV-MODELL

Sokáig úgy tűnt (vagy legalábbis egyes politológusok így tüntették fel), hogy a „haza megmentőjének” szerepére alkalmasabb lesz Primakov, akinek már habitusából is a megállapodottság és a nyugalom áradt, a „bársonyos” rendteremtés ígérete, az áldott emlékű brezsnyevi „pangás” illata. Igor Bunyin politológus még október elején, az oroszországi lakóházrobbantások után és a csecsenföldi katonai akció közepette is úgy látta, hogy Primakov elnökké választása lényegében biztosítva van, semmi nem akadályozhatja meg, hogy ő legyen Oroszország következő elnöke, hacsak nem jön közbe valami előreláthatatlan fordulat, példának okáért Csecsenföldön. Putyinról, a semmiből nagy hirtelen előlépett riválisról viszont ezt mondta akkor: „Putyin kezdetben azon volt, hogy új politikai helyzetet teremtsen. Ezt követően új politikai logikát és új értékrendet kezdett érvényesíteni. Azt gondolom, hogy ez az értékrend az izomerőn alapul, és elsősorban a férfiakat veszi célba. Erő, akarat, fegyelem, kollektíva, ellenség, ostromlott erőd és így tovább. A XXI. századba lépő orosz társadalom számára aligha elfogadható. Putyin egyelőre a hű alattvalók szavazótáborát hódította meg, amely a hatalomra és a rendre orientálódik. Ugyanúgy egyébként, mint maga Putyin is. […] Nemigen tudom elképzelni, hogyan lenne képes Putyin a reformpárti választókhoz eljutni, hiszen annyira ellentétes a gondolkodásuk az övével. Putyin képében a rend eszméje mellett túlteng a háborús téma. Ez egyfelől vonzó, másfelől viszont riasztó is.”[252] Nos, Igor Bunyin, talán mert politológus és nem asztrológus, vagy mert közben Primakovéknak –

---

nas prezigyent. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 2000. 10. szám, 7-8. o.)

[252] Rosszii poszle polityikov-lvov nuzsni polityiki-liszi (N. Ratiani interjúja Igor Bunyin politológussal). In: *Interfax-Vremja,* 1999. október 7-13. (41), 5. o.

esetleg Javlinszkijnak is – jósolt, súlyosan tévedett: Putyin pár hónap alatt olyan népszerű lett, hogy választási kampánya lényegében a kampány hiányából állt. Ugyanakkor a csodát senki nem látta vagy nem akarta előre látni (a csodacsinálókat kivéve, természetesen), és még bekövetkezte után is sokáig nem akart hinni a szemének.

Augusztus végén, pár héttel kormányfői kinevezése után, a megkérdezett PR-szakemberek arra a kérdésre, tudnának-e Putyinból elnököt csinálni, ilyen válaszokat adtak: „Jelenleg semmi esélye sincs rá… Ha most valaki arról beszélne, hogyan lehet Putyint mint elnököt ‘felpörgetni’, arról azt kellene mondanom, hogy amatőr és nem profi”[253] (Mihail Omszkij, az Imidzs-Kontakt tanácsadó cég igazgatója); „Putyin fiatal, rugalmas, kreatívan és gyorsan reagál mindenre. Ő azonban inkább a harmadik évezred politikusa, aki imídzsét tekintve inkább a nyugati politikusokra hasonlít. Igaz, alig is van még imídzse. De Primakovot, aki egy politikai blokkot vezet, Putyin nem győzheti le”[254] (Vlagyimir Pizin, az Emisszár cég elnöke). A siker valóban lehetetlennek tűnt: lehet-e egy teljesen ismeretlen figuránsból (az orosz PR-osok szaknyelven így hívják a „felpörgetendő” politikust: *figurant),* szegényes életrajzzal, nem különösebben szuggesztív megjelenéssel népszerű politikust és esélyes elnökjelöltet csinálni?[255] Úgy látszik, lehetett, ha a politikai

---

[253] Mihail Omszkij azonban mint profi azért hozzátette: „Putyin ratingje csak azt követően indulhat növekedésnek, hogy megmutatta, képes az ország előtt álló összes kérdést, a Kaukázus kérdését is, megoldani. A nép körében jelenleg növekvő igény mutatkozik az »erős kéz« iránt, és ha némelyek szemében a KGB-s múlt taszító lehet, sokak szemében ez éppenhogy plusz pontot ér.” (Vi szgyelali bi Putyina prezigyentom? In: *Kommerszant–Vlaszty,* 1999. 33. szám, 24. o.)

[254] Uo.

[255] Az ellentábor, amely egészen augusztus végéig a biztos győzelem hitében élt, még a dumaválasztások után, mikor

táboroktól független Vjacseszlav Kosztyikov 1999 végén már ezt írhatta a tegnap még ismeretlen és amúgy markáns egyéniségnek nemigen mondható elnökjelöltről: „Putyin elbűvölte Oroszországot. Mindenki rajong érte. Akár az ifjú herceg: árad belőle a politikai frissesség diszkrét bája. Ezt az örökös mozgásban levő, egész nap a nyilvánosság rivaldafényében álló embert furcsán kacsázó matrózjárásával, minden jel szerint még feszélyezi Oroszország új hősének váratlanul elnyert szerepe. A fiatal, dinamikus, talpraesett kormányfő iránt megnyilvánuló lelkesedés talán csak ahhoz a rajongáshoz hasonlítható, amellyel az orosz nemesség fordult a gyűlölt I. Pál meggyilkolása után trónra lépő fiatal és tehetséges Sándor cár felé. Régóta vágyott már Oroszország valami kis pislákoló fényre az éjszakában, és Putyin képében mintha e fény közeledésére kapott volna biztatást. A politikai intrikákba belefáradt ország most őhozzá fűzi újraéledt reményeit.”[256] Hogyan jöhetett létre ez a csoda?

Alighogy Putyinból kormányfő lett, a moszkvai Fehér Ház apparátusának helyettes vezetőjévé a »nagy

---

Primakov-Luzskov választási blokkja megsemmisítő vereséget és Putyin mindössze pár hónapos Medvéi elképesztő győzelmet arattak a leadott szavazatok 24%-ának megszerzésével, sem tudta és akarta elhinni, hogy a lehetetlen megtörténhet: „Ön egy zseni, Putyin úr, egy varázslómester, egy bűvész, egy illuzionista… Vagy talán nem is ön, hanem azok, akik önt megcsinálták. Ez mit sem változtat a lényegen. Megemelem ön előtt a kalapomat. Csak az kérdés, miért épp önre esett a választásuk, tisztelt Vlagyimir Vlagyimirovics? Miért önt nevezte meg Jelcin elnök már fél évvel ezelőtt utódaként? […] Ki lehet az, aki önre tett? Miféle erők emelték a hatalom csúcsaira a semmi különösebb képességével ki nem tűnt csekistát és adminisztrátort?” – tűnődött január elején a Primakov és Javlinszkij mellett elkötelezett *Verszija* című kompromat-újság glosszaírója. (Grigorij Mkrtcsjan: Kto vi, doktor Putyin? In: *Verszija,* 2000. 1. szám, 4. o.)

[256] Vjacseszlav Kosztyikov: Ocsarovannij sztrannyik. In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 1999. 49. sz. 5. o.

varázsló” hírében álló PR-szakembert, Andrej Vinogradovot nevezték ki. Vinogradov korábban a RIA-Novosztyi hírügynökség vezető munkatársa volt és Gleb Pavlovszkijjal együtt az 1996-os elnökválasztási kampányban kulcsszerepet játszó FEP (Fond Effektyivnoj Polityiki) társalapítója és társtulajdonosa. Már ekkor ott volt mellette Alekszandr Golovkov csapatának másik csillaga, Julija Ruszova is, aki ősszel még a „medvék” (a Medvegy vagy Jegyinsztvo) választási kampányát irányította a régiókban. A kampánystábok összetétele idővel megváltozott, a bevont technológusok köre hol szűkült, hol tágult. Február elejére Kszenyija Ponomarjova PR-csapata az Alexander-Hausba vette be magát, ugyanoda, ahol German Gref vezetésével a Stratégiai Fejlesztések Központja Putyin gazdasági stratégiáján dolgozott. Az itteni stáb vezetője, Putyin bizalmi embere, az elnöki hivatal helyettes vezetője a pétervári Dmitrij Medvegyev volt, aki olyan kipróbált polittechnológusokat hozott a Kremlből, mint Vlagyiszlav Szurkov és Alekszandr Abramov. (A kampány „pénztárosa” az 1996-ban, Jelcin kampánya során bevált Szergej Popov lett – sok dolga nem volt, mivel a pénz dőlt a kasszába –, a fő befizetők persze az „állam oligarchái”: a JEESZ-től Anatolij Csubajsz és a Gazpromtól Rem Vjahirjev voltak). Az agytröszt azonban nem az Alexander-Hausban, hanem a Kremlben ülésezett, Pavel Volosin, az elnöki hivatal vezetőjének irányítása alatt. A „külső stáb” csak megvalósította, amit a Kremlben a „belső stáb” elhatározott. A belső stáb minden nap este nyolc órakor kezdődő értekezletein állandó részvevők voltak Volosin összes politikai helyettesei, így, a „külső stábban” is tevékeny részt vállaló Vlagyimir Szurkov és Alekszandr Abramov, továbbá Kszenyija Ponomarjova, Dzsahan Polijeva – az elnöki szpícsrájter-csoport vezetője, a Pétervárról érkezett Igor Szecsin, akit az elnöki hivatalban Putyin

jobbkezének tartanak, továbbá az ugyancsak pétervári Dmitrij Kozak és az állandó külsősök: Tatjana Djacsenko mint a korábbi kampányok veteránja, Valentyin Jumasev, a Jelcini elnöki hivatal egykori vezetője és Gleb Pavlovszkij.

Gleb Pavlovszkij, aki az 1996-os elnökválasztás óta a Kreml politikai főtechnológusának számít, a pár hónapos „Medvék” váratlan választási diadala után maga árulta el, hogy Putyin „megcsinálásához” a modellt voltaképpen ellenfele – Primakov – szolgáltatta, mégpedig két szempontból is.[257] Először is Primakov – 1999. májusi menesztéséig – kiugróan magas népszerűségi indexének titka az volt, hogy ő a *hatalmon belül* maradva opponálta a hatalmat. Primakov esete a hatalommal azt mutatta meg, hogy a társadalom fenntartással fogad, sőt elutasít minden *kí-vülről* megfogalmazott hatalmi alternatívát, tartalmától függetlenül. Vagyis az elnöki poszt elnyerésére annak van a választásokon a legnagyobb esélye, aki belülről jön, lehetőleg egyenesen a kormányfői székből. Egyáltalán nem volt ugyanis magától értetődő, hogy az anti-Jelcin szerepében akkor lehet valaki népszerűbb, ha a Kremlből jön, s nem akkor, ha kívülről, outsiderként.

A második felismerés abban állt, hogy mindaddig, amíg Primakov ezt az alternatívát a kormányfői hatalom birtokában, belülről fogalmazta meg, Jelcin hatalmi jogosítványaival együtt karizmája is mintegy „átáramlott” a kormányfő alakjára. A karizmateremtés legkézenfekvőbb útja tehát Jelcin mediatizált *elnöki-cári karizmájának* átáramoltatása volt a leendő kormányfő ismeretlen alakjába.

Ez lett végül is a *trónörökös létrehozásának* az a modellje, amelyet Pavlovszkij szerint a kremli

---

[257] Tatjana Gurova: Igra sz dvuh ruk (Interjú Gleb Pavlovszkijjal). In: *Ekszpert,* 2000. 1. szám

politikatechnológusok Putyin megcsinálásakor követtek: a hatalom karizmáját fokozatosan „átáramoltatták” Jelcinből a kormányfővé emelt Putyinba. Primakov esetében ehhez 8-10 hétre volt szükség. Ezúttal a csecsenföldi háború meggyorsította a folyamatot: „A rendkívüli felhajtóerőt a moszkvai ház robbantások biztosították, a félelem elemi reakciója… a hexogenes zsákot cipelő embertől való félelemé” - mondja Pavlovszkij, de mindjárt hozzáteszi: „Az az elképzelés, hogy a csecsenföldi háború – PR-fogás lett volna – a legteljesebb ostobaság.”[258] Szerinte egész Oroszországban nem volt olyan politikai tanácsadó, aki PR-szempontból ne tartott volna őrültségnek egy újabb csecsen háborút. „A háborús akció nem PR-osok ötlete, hanem Putyin konkrét politikai cselekedete volt, amivel kockára tette a népszerűséget. De amit mi nem értettünk meg, azt a nép azonnal megértette: védelmezője jelent meg a hatalomban… Putyin győzelmének megalkotója tehát maga Putyin volt”.[259] Nemcsak a hatalom minden hájjal megkent PR-osának ravaszsága beszél ezúttal Pavlovszkijból. Ugyanezt mondja Vjacseszlav Kosztyikov is, aki pedig az idő szerint már kívül állt a Kreml hatalmi körein: „Nem értek egyet azokkal, akik úgy vélik, hogy a miniszterelnök népszerűségét kizárólag a csecsen tényezőnek köszönheti. Putyinban Oroszország lakóinak sokféle kívánsága látszik megtestesülni: az erős kéz utáni vágy, a hatalom megfiatalodásának vágya, a tisztesség és az újjászületés vágya. Liberálisok és patrióták, piacpártiak és állampártiak, szegények és gazdagok számára egyaránt ő a jövő embere. Megvan benne az a ritka képesség, hogy mindenkinek kedvére legyen és tetsszen, emberjogi aktivistáktól Berezovszkijig, Csubajsztól Gajdarig és Ruckojtól Nazdratyenkóig. *Még az sem ártott meg neki, hogy Borisz Jelcin*

---

[258] Uo.
[259] Uo.

szemelte ki utódául. [...] *Bárhogy sugalmazzák is, a lakosság sem a néhai elnökkel, sem Berezovszkijjal nem akarja összekapcsolni őt.* Ez is azt mutatja, hogy az ország halálosan kimerült és csak egy politikai hős, egy Iván cárevics megérkezését várja, aki majd megnyergeli a szürke farkast és az undok békát visszaváltoztatja világszép királykisasszonnyá."[260] Természetesen nem önmagában a csecsenföldi háború, még csak nem is a háború időzítése, hanem a háború *új képének* megalkotása és az eladdig ismeretlen Putyinnak *e képbe való belehelyezése* volt ez esetben a PR-munka lényege. (Függetlenül arról, hitelt adunk-e azoknak a bizonyítást nem nyert és a választási háború során az ellenérdekelt oldal által kompromatként aktualizált történeteknek, melyek szerint mind a háborús akció, mind a robbantás ok egy sátáni politikai forgatókönyv részét képezték és megrendeltek voltak, amiről az előzőekben már beszéltünk.[261]) A példa nélkül

[260] Vjacseszlav Kosztyikov, uo.

[261] Ld. e könyv *A Nagy Kompromat* című fejezetét. Egyébként a szóban forgó verziót elképzelhetőnek tartja már idézett írásában Soros György is: „Szocsiból Moszkva felé repülve Berezovszkij azzal hencegett nekem, hogyan vette meg a harctéri parancsnokokat (»polevije kommangyiri«) Abháziában és Csecsenföldön. Ezért aztán, amikor Samil Baszajev betört Dagesztánba, gyanakodni kezdtem. Az ellenpróbát számomra a következő kérdésre adott válasz jelentette: visszavonja-e csapatait Baszajev a Putyin által megjelölt határidőre. Nos, visszavonta. De még ezek után is nehezemre esett elhinni, hogy a moszkvai lakóházrobbantások ennek a tervnek a részét képezték. Ez a terv túlontúl sátáni volt nekem. Igaz, Oroszország története tele van olyan bűntényekkel. amelyeket beépített provokátorok követtek el – a rendőrkém Azeftől Kirov meggyilkolásáig, amit a sztálini terror igazolására használtak fel-, úgyhogy ez nem is lenne olyan rendkívüli. De a házrobbantások, ha tényleg ebbe a sorba tartoznak, akkor is példátlanok. És mégsem *tudom* ennek lehetőségét kizárni. Berezovszkij szempontjából teljesen logikus lett volna. Nemcsak azt segítette volna elő, hogy olyan ember kerüljön az elnöki székbe, aki biztosítja Jelcin és családja érinthetetlenséget, de olyan eszközt jelentene Berezovszkij kezében, amellyel ellenőrizheti Pu-

álló moszkvai lakóházrobbantások a háború igazságát „közérthetővé” tették, leemelték az állam politika levegőegéből: testközelbe hozták a háborút, a magánember számára is fájdalmasan tapinthatóvá tették, mi is a tét. A háború új képe lényegében a csecsenföldi háború értelmének *privatizálásában* állt: a *távolban,* állami célokért folyó háború *közelivé,*

---

tyint. Egyelőre nem állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyek ezt a feltételezést cáfolnák.” (Soros György: Kto potyerjal Rossziju? In: *Russzkaja Miszl,* 2000. február 24.--március 1. (4306), 13. o.) Vö. ezt Borisz Kagarlickij verziójával In: Sz tyerrorisztami nye razgovarivajem. No pomagajem? – Verszij vzrivov domov v Rosszii. In: *Novaja Gazeta,* 2000. január 24. (3). Jurij Luzskov moszkvai polgármester még 2000 februárjában a *La Stampá*nak adott interjújában is megerősíti: „De vannak makacs kérdések: miért kellett ezeknek az embereknek meghalniuk? Hogyan engedhette meg az államhatalom, hogy ezekre a robbantásokra sor kerüljön? Akadtak, akik gyorsan Moszkvára próbálták hárítani a felelősséget, de túl nyilvánvaló volt, hogy egészen máshol kell keresni az okokat. A lakóházrobbantások azoknak a bonyolult problémáknak a következményei voltak, amelyeket az első csecsenföldi háború és a haszavjurti egyezmény sem rendezett. Oroszország semmit nem tett a béke megteremtésére Csecsenföldön, hagyta, hogy elszaporodjanak a banditák. *Kérdés:* Arra céloz, hogy bizonyos erők Moszkvában aktívan elősegíthették ennek a tragédiának a bekövetkeztét? *Válasz:* Ez köztudott. A *médiák,* beleértve a nyugati sajtót is, nyilvánosságra hozták Berezovszkij telefonbeszélgetéseit egyes csecsen parancsnokokkal amikor azok egyenesen azt vágják a szemébe: »Mi a fenét csinálsz te? Hát nem megállapodtunk, hogy nem fogtok bombázni minket?!«” (Onyi iszpitivajut ko mnye nyenaviszty. In: *Mir za negyelju,* 2000. 7. szám, 7. o.) Igaz, ezekben a verziókban az inkrimináltak névsorában soha nem hangzott el Putyin neve: a Luzskov-Primakov-Guszinszkij politikai-tulajdonosi klán érdekeltségébe tartozó média (főleg az NTV, a Novaja Gazeta, az Itogi) a „sátáni verziót” mindig Berezovszkijnak és/vagy Csubajsznak tulajdonította, annak a két – egymással hol szövetséget kötő, hol élethalálharcot vívó mitikus rémnek (rém-oligarchának és a rém-privatizátornak), akiknek alakja az orosz közgondolkodásban amúgy is rég szatanizálódott, akiktől „minden kitelhet”. A „sátáni verzió” mint „nagy kompromat” jelent meg, de az ezt alátámasztó összes eddig ismertté vált részlet,

konkréttá vált és a társadalom hétköznapi biztonságáért folyó antiterrorista harcként értelmeződött át.

HELYCSERÉS TÁMADÁS

Jelcin távozása nem váratlanul, hirtelen, törésszerűen következett be. A hatalom összes színterein, ahol korábban Jelcin jelent meg, fokozatosan Putyin lépett a helyére a képben: ezzel nem a deklarációk és várakozások szintjén, hanem *látható módon* lett belőle „Jelcin ma” (a hatalmon kívülről jövők természetesen eleve nem mutatkozhattak meg így), méghozzá az „anti-Jelcin” szimbolikus, inkább érzelmi és kulturális, semmint politikai szerepében. Putyin ismeretlensége, arctalansága, alkati szürkesége innen nézve megint csak előnnyé vált: ez az üresség megkönnyítette, hogy *képe* a megjelenés színterét és hátterét képező hatalom jelentésével töltődjön fel. Putyin a választás előtti két-három hónapban annyiszor és olyan magától értetődő természetességgel jelent meg a hatalom díszletei közőrt („Putyin a Kremlben”, „Putyin a Mamajev-kurgánon”, „Putyin a Mir űrállomás földi felkészítő központjában” stb.), hogy még akinek nem tetszett volna is, egyre nehezebben tudott elképzelni helyette másvalakit a hatalom csúcsán. Innen nézve egyáltalán nem önhittség vagy magabiztosság volt a választási küzdelemben való részvétel (televíziós viták,

---

dokumentum, tény minden esetben erőltetés nélkül magyarázható másképpen is. A „cui prodest?” kérdése nem mindig a legjobb tanácsadó titokzatos vagy furcsa fejlemények szálainak tárgyilagos fölfejtésekor. A titkosszolgálatok szerepe az elmúlt félév-másfél év fejleményeiben aligha vitatható, de hogy miben állt ez a szerep, kinek és mi volt a célja ezzel, hol kezdődött és hol ért véget, hol csúszott ilyen-olyan titkosszolgálati számításokba hiba, netán csakugyan előre kitervelt provokáció, bűntény történt, azt aligha lehet az ez idő szerint rendelkezésünkre álló információkból megnyugtatóan megállapítani.

kerekasztalok) visszautasítása, illetve a közszolgálati televíziós csatornák által minden elnökjelölt számára térítésmentesen biztosított adásidő ki nem használása, hanem tudatosan megválasztott stratégia. Az igazi elnök, a „cár”, akit sorsszerűen illet meg a hatalom, nem küzdhet azért, ami már az övé, nem ereszkedhet le az „álcárok” szintjére, neki nincs szüksége piaci trükkökre, reklámszlogenekre és politikai klipekre („Nem vagyok én „Snickers!” – utasította vissza Putyin, hogy választási reklámokat, „spotokat” készítsenek róla). Ilyesféle hiábavalóságokra csak az erőlködőknek, az „álcároknak” lehet szükségük. Az 1999. december 31-étől kialakított politikai konfigurációban a Putyin mellett felsorakozott nagyszámú elnökjelölt *esélytelensége* (a jelöltek nagy száma már önmagában komolytalanságot sugallt) úgy jelent meg, mint a hatalomra való méltatlanság, mint a *született vesztesek* – „álcárok” – szánalmas tülekedése a trónért.

Ha 1999 szeptembere és decembere között egyszeregyszer „megengedték” még Jelcinnek a nyilvános szereplést és ezáltal a képbe kerülést (főleg a nemzetközi diplomácia színterein: hadd lássa ország és világ milyen állapotban van szegény!), csakis a kínos és lesújtó hatás kedvéért. De éppen ez a hatás tette nyilvánvalóvá mindenki előtt, hogy a hatalom megfiatalítása elkerülhetetlen, hogy nem Primakovnak és Luzskovnak, hanem Putyinnak és a „fiataloknak” kell most már következniük. *Jelcin roskatagságának, szerencsétlenkedéseinek ez a képbe emelése ugyanis nem annyira maga – a politikailag ekkor már nem létező – Jelcin, hanem inkább a még nagyon is virulékony Primakov ellen irányult.* (Amikor a Kreml még nem találta föl Primakov ellenszere ként Putyint, Jelcin vitális hanyatlásának drámai képei sem igen tűntek fel a képernyőn, legalábbis nem a hatalomparti csatornák hírműsoraiban.) Úgyhogy az idő előtti hatalomátadás PR-szempontból pontosan elő volt

készítve, forgatókönyv[262] szerint haladt a „boldog vég” felé, amely egyáltalán nem véletlenül esett egybe az év, az évtized, az évszázad, az évezred végével. Az *óhatalom* búcsúja és az *óévtől* való búcsú karneváli pillanatának ez az egybeesése azt *sugallta,* hogy Putyinnal Oroszországban valóban új időszámítás kezdődik. (Egyben érzelmi védelmet jelentett a leköszönő elnök számára is: először is, mert gesztusa nagyvonalúságot és jóakaratot fejezett ki, másodsorban pedig, mert a régin, mihelyt megszűnik nyomása, általában senki nem akar már bosszút állni, az „elnyomottakban” felülkerekedik a megbocsátás érzülete. Nota bene: ezért nem fogadta elemi erejű társadalmi felháborodás Putyin első elnöki rendeletét, melyben Jelcinnek és családjának lényegében egyfajta mentelmi jogot biztosított a jövőre nézve.)

KÉT ANTI-JELCIN EGY CSÁRDÁBAN

Mind Putyin, mind Primakov az „anti-Jelcin” megnyerő szerepében lépett színre, egy megrázkódtatások nélküli hatalomváltás, a stabilitás és

[262] Annak a forgatókönyvnek a létezéséről, amely az újévi hatalomátadás világraszóló slusszpoénjával zárult, 1999. november 19. óta lehetett tudni, és későbbi hírek szerint Igor Sabduraszulov, az elnöki hivatal egyik vezetője, PR-szakember volt az ötletadó. Azt persze senki nem tudhatta előre, melyik forgatókönyv fog megvalósulni. Ehhez a tervezett, kalkulált, megcsinált és előreláthatatlan események egész láncolatának kellett úgy összeállnia, hogy egy ilyen zárás funkcionális legyen. Akár egy műalkotásban. Érdekes, hogy e remek slusszpoén ellenére Igor Sabduraszulov Putyin mindkét választási kampánycsapatából kimaradt – pedig minden bizonnyal még sok jó ötlete lett volna. (Állítólag kicsinyhitűsége miatt lett kegyvesztett, borúlátóan ítélte meg ugyanis a *Medvék* – Alekszandr Sojgu választási blokkja, *a Jegyinsztvo* – győzelmi esélyeit a dumaválasztásokon, holott neki mint győzelem-specialistának, nem az esélyeket latolgatnia, hanem a győzelem biztos tudatában, a Medvéket megcsinálnia kellett volna.) Ld. erről: Jelena Tregubova: Vlagyimir na seje. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 2000. 7. szám, 7. o.

konszolidáció szép ígéretével. Csakhogy egyikük „anti-Jelcinsége” *vitális-formális,* a másikuké pedig *hatalmi-politikai* jellegű volt. A hatalmi harcoktól utálkozó, az ideológiák iránt közömbös, az öreg, magatehetetlen, korrumpálódott, kriminalizálódott hatalom bukását áhító társadalom számára azonban érthetőbb és rokonszenvesebb volt az „anti-jelcinség” vitális-formális változata, amely a fiatal, agilis, határozott, hatékony Putyinban testesült meg, mint a hatalmi-politikai „anti-jelcinség”, amely egy választási blokkban jelent meg, a hatalommal szemben.

A fennálló rend, az eltelt tíz év *vitális-formális* tagadása közös nevezőre hozta a szívbeteg és levegő után kapkodó Jelcint a lumbágós derekú, döcögő járású Primakovval. Ez is öreg, az is öreg. (Nem véletlenül jelentek meg a „Medve-politikusok” első soraiban a sportolók, Karelin birkózóbajnokkal az élen, és vált politikusi erénnyé a sportos tartás és a sportban elért eredményesség: elég talán itt az ország egyik végéből a másikba repkedő katasztrófaügyi miniszterre, Alekszandr Sojgura vagy a japán harcművészet, a szambo terén oly szép eredményeket felmutató, „feketeöves” Putyinra utalni, akit hol harcművészeti bemutatón láthatott a nagyközönség, hol vadászpilótaként, hol meg hegyi sízés közben.) „Még négy évet akartok egy beteges öregember elnöklete alatt? Még négy év totojázást, melléfogásokat és korrupciót?” – a kérdést maguk az így tálalt és körített *képek* tették fel a nézőknek, és erre a kérdésre csak egyetlen, érzelmileg fűtött választ lehetett adni: „Nem, nem, soha, akkor már inkább egy ismeretlen fiatalember, ha maga az ördög az, akkor is!”

A kremli imídzsmékerek ezért játszottak rá – olykor egészen durván – Jelcin fizikai állapotának hanyatlására, szellemi beszámíthatatlanságára, és ezért irányult a dumaválasztások időszakában az

általuk szervezett ellenkampány Primakov testi állapotának dramatizálására, öregségének, betegségének kiemelésére (nézetei, programja gyöngeségeinek kiemelése vagy kritikája helyett). *A ellenséges tábor PR-osai tulajdonképpen biopolitikai érvet hoztak fel Primakov ellen, azt ugyanis, hogy öreg és beteg.* Ez esetben a modell – paradox módon – Jelcin volt: Primakovot a jelcini hatalmi csoport sima távozása, a hatalomátadás folytonossága érdekében egyszerűen *Jelcinizálták.* Noha Primakov volt az, aki a korrumpálódon és népszerűtlen kremli vezetést *kívülről* és *tartalmi* kérdésekben opponálta, akinek politikai és erkölcsi érvei is voltak, Putyin pedig belülről jött és csupán formális-vitális alapon volt megkülönböztethető Jelcintől, a képernyőn mégis Primakov tűnt fel inkább *Jelcin-hasonmásnak,* semmint Putyin. „Egy ilyen Jelcin-másolat akar elnök lenni?" Az ORT és az RTR csatornáin Primakov mindig fáradtnak, betegesnek, kissé roggyantnak hatott: teljesen tudatosan fényképezték őt így, a leülés vagy felállás helyzetében, esetleg járás közben, hogy testi esendőségét jobban kiemelhessék.

Az ifjú Putyin belülről megfogalmazott, úgyszólván bocsánatkérő és együttérző „nem-Jelcinizmusa" („most már lassan mennie kell drága jó, Borisz Nyikolajevics! mit tegyünk, ilyen kegyetlen az élet!") egészen másképp csengett a választók fülében, mint a hatalom kremli várát *kívülről* ostromló öreg csatalovak, Luzskov és Primakov fogcsattogtató „anti-jelcinizmusa". Putyin nem politikai, hanem vitális kontrasztot alkotott a hatalomgyakorlás minden szintjén uralkodó helyzetben levő öreg nemzedékkel szemben. Ezt nem kimondani, csak megmutatni kellett. A hatalmi klánok cseréje helyett nemzedékek cseréjét ígérte, nem a „család" kiebrudalását és üldözését, amit Luzskov és Primakov helyezett fenyegetőleg újra meg újra kilátásba, hanem a hatalom, az állam vitális megújítását. A

cselekvőképes, energikus, felkészült *fiatal hatalom* és az *öreg, magatehetetlen, totojázó, elhülyült* hatalom ellentéte jelent meg Putyin és a „medvék" mediatizált alakjában.

Az alapkérdés a kremli hatalmi csoport számára Jelcin távozásának, a hatalomváltás problémájának megoldása volt. Olyan megoldás kellett, amely békés, nem sérti a hatalomváltás demokratikus szabályait, biztosítja a hatalom folytonosságát, s nem utolsósorban: a hatalomból távozók számára szavatolja sérthetetlenségüket. Ami 1998-ban egyszer már bevált Primakov esetében (a hatalom alternatívája magában a hatalomban jelenik meg), bevált Putyinnál is. De ez most a vitálisan Jelcint idéző Primakov számára a politikai halállal volt egyenlő. Jelcin, vagyis a hatalom karizmája hetek alatt „átáradt" Putyin politikai testébe. Novemberben-decemberben ezt a karizmatikus kisugárzást már csak rá kellett vetíteni a „medvékre", vagyis el kellett hitetni a szavazókkal, hogy „ez Putyin pártja", és ennyi elég is volt a dumaválasztáson elért második legjobb eredményhez. A „medvék" győzelme utóbb persze jótékonyan hatott vissza magára Putyinra is: éppen e győzelem mutatta meg, hogy most már „nála van a karizma", és Jelcin formálisan is átadhatja a főhatalmat választott örökösének.

ÉN ÉS AZ IMÍDZSEM

Hogy milyennek is képzelték el Putyint, azt talán a Sojgu „medvéinek" választási kampányát szervező PR-szakember, Alekszej Golovkov cikke árulja el leginkább, melyet mint „független közíró" vagy „politikus" tett közzé a *Nyezaviszimaja Gazetá*ban Putyin ügyvezető elnöki beiktatásának másnapján. A cikk lényegében olyan Putyin-apológia, amelyben a felszínes pszichológiai jellemrajz, a moralizáló erkölcsrajz és a klasszikus politikai életrajz műfaji vonásai keverednek.

Mintha Golovkov még egy bőrt akart volna lehúzni arról a PR-projectről, amelyet a Putyin-kampány szervezése során társaival kidolgozott („Milyen legyen Putyin?”). Az eredeti szövegből valószínűleg csak a politikai technológiák konyhájának főzési titkait kellett elhagynia ahhoz, hogy a végeredmény (a politikai csinálmány vagy főzet) úgy jelenjen meg, mint eredendő adottság, életrajzi tény, jellem és alkat. Nézzük, legalább felsorolásszerűen, milyen is volt a „nyers”, a *hozott* Putyin, és milyen lett puhára és ízesre főzve:

1. Olyan alkati adottságait, illetve olyan korábbi munkaköreiben (titkosszolgálatok, pénzügyi adminisztráció) szerzett tulajdonságait, mint amilyen közismert zárkózottsága, kifürkészhetetlensége, szűkszavúsága volt, egyfajta *sajátos bájként,* visszafogottságként, szemérmességként mediatizálták. Egyáltalán nem sikertelenül: a 20 és 40 év közötti fiatal orosz nők többsége – felmérések adatai szerint – el van bűvölve Putyintól, noha puritán habitusából a szexualitás tökéletesen hiányzik: mind ez idáig egyetlen nőt csókolt meg a kamerák előtt – egy idős veteránt a Mamajev-kurgánon, az emlékműnél.

2. Az alkati sótlanság, a kesernyés mosoly, a humortalanság mint *sajátos ejtett humor* jelent meg, amit egy-egy előre elkészített vagy ügyesen rögtönzött poén, tréfás szófordulat segített elhitetni. Természetesen először magával a jelölttel, hiszen az imídzsméker munkája nagymértékben pszichológiai jellegű és magára a jelöltre irányul: őt kell meggyőznie arról, hogy milyen legyen, hogy képes olyan lenni, megvannak hozzá a szükséges adottságai, csak mernie kell élni velük. Az elnökválasztást megelőző diadalmas hónapokban Putyin láthatólag kezdett is belejönni szerepébe. Ügyesen vágta ki magát humoros vagy annak szánt bemondásokkal, a szerepléstől feszengő,

szemérmes férfiember öniróniájával a legkínosabb helyzetekből is. Például, amikor március 8-án, a nőnap alkalmából kitüntetéseket adott át és az egyik kitüntetett egy idős dáma – szót kért, hogy kifejezze rajongó csodálatát Putyin *különös járása* iránt, akkor a megbízott elnök azzal a megjegyzéssel vetett véget e rajongó tirádának, hogy „érdekes, odahaza épp az ő kacsázó járásán gúnyolódik az egész család”. A médiapolitikus – a közvetlen testi mivoltában képpé vált közember – számára létfontosságú az önirónia, az a képesség, hogy a megfelelő pillanatban vissza tudjon venni valamit abból a távolságból, amit a hatalom teremt vezetők és vezetettek között, s amely nyomasztóan hat. A visszavétel leggyakrabban valamilyen „privát elem” megcsillantását jelenti: „én is csak olyan ember vagyok, mint akárki más”. Ez a visszavétel, mivel maga a politikus hajtja végre, nemhogy nem árt komolyságának, de éppen ellenkezőleg: megóvja attól, hogy végletes és zárt komolyságában kinevessék.

3. Putyin „nyers” *szenvtelenségéből* imídzsmékerei igyekeztek *rejtőzködő szenvedélyességet,* párolni”: egy rendkívül *temperamentumos* ember visszafojtott szenvedélyességér. Ez persze megkövetelte, hogy Putyin időről időre valami nagyon emberit, nagyon indulatosat mondjon, mutassa meg, hogy ő *sincsen fából,* hogy néha ő is elveszti a fejét, ő sem mindig tudja türtőztetni az érzéseit. Ez különösen fontos feladat volt, mivel a mediatizált politikus *nem verbális, hanem metaverbális* demagógiájával hat nézőire-hallgatóira, vagyis mimikájával és hanghordozásával, gesztusaival és tekintetével, jellegzetes pózaival és fintoraival. (Egyes felmérések szerint a szavak *hatása* az összhatáson belül 7% körül mozog, míg például a politikus hangfekvésének hatása eléri a 38%-ot, a gesztusok, a mimika, a tekintet, tehát a képek hatása pedig a fennmaradó 55%-ot.) A szerepléshez nem

szokott, gátlásos, kissé félszeg Putyin gesztikulációja azonban rendkívül visszafogott, kevéssé kifejező volt, pózai merevek, tekintete semmitmondó, hanghordozása monoton, mimikája szegényes, legalábbis a nagy nyilvánosság előtt. (A személyes érintkezésben – mint hírlik – kevésbé.) Épp ezért az imídzsmékereknek, bizalmas barátainak „rá kellett őt venniük arra, hogy »engedje kicsit szabadjára« magát, adjon szabad folyást érzelmeinek a nagy nyilvánosság előtt is”.[263] Kétségtelen, hogy Putyin indulatait később is jobbára verbálisan fejezte ki, váratlanul goromba vagy alpári stilisztikai fordulatokkal, melyek kissé rosszul álltak annak az embernek a szájában, akit kollégái soha nem hallottak káromkodni. Igazából csak egyszer bizonyosodott be, hogy az új elnöknek is vannak érzései, amikor Anatolij Szobcsak temetésén elsírta magát. A sírás természetesen azonnal képbe, adásba került. Nem is hatástalanul, hiszen kiáltó ellentétben állt a szürke adminisztrátor, a goromba katonaember és a titokzatos „csekista” megszokott imázsával, és váratlanságával sokakat meglepett.[264]

SZENTIMENTÁLIS UTAZÁS MOSZKVÁBÓL PÉTERVÁRRA

Putyin PR-osainak a legnagyobb kihívást alighanem a „hozott anyag” zártságának, szárazságának, sprődségének az oldása-enyhítése jelentette. Hogyan vihetnének fel minél több „emberi” vonást a „vaskézzel” rendet teremtő *állami ember* zord és gondterhelt arcképére? Valószínűleg ezért csaptak le oly mohón arra a szomorú alkalomra is, amelyet Anatolij Szobcsak – Putyin tanítómestere és mentora – váratlan halála kínált föl 2000 februárjában. A

---

[263] Jelena Tregubova: Progulki sz Putyinim. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 2000. 9. szám, 5. o.
[264] Uo.

szentpétervári Putyin a *szentpétervári* reformifjak ősatyjának, egykori tanárának és politikai nevelőapjának *szentpétervári* temetéséről nyilvánvalóan nem hiányozhatott. Most már minden azon múlott csak, hogy egyesített médiacsapatai (egyik az Alexander-Hausból, másik a Kremlből) mit tudnak kihozni a temetés amúgy hálás témájából.

Először is a temetésnek protokolltemetésből *mártírtemetéssé* és *gyásztüntetéssé* kellett válnia. Noha Szobcsakkal infarktus végzett, vagyis ágyban, párnák közt halt meg, halála mégis úgy jelent meg a médiában, mint a demokratikus reformok engesztelhetetlen katonájának hősi halála, akivel az ellenség alattomos kompromatja végzett. (Maga Putyin is úgy fogalmazott később, hogy Szobcsak nem meghalt, hanem elesett a harcban".)

Másodszor a temetés színhelyének kellett úgy megjelennie mint *veszélyes helynek,* egy Putyin ellen készülő merénylet vészterhes színterének. Putyin elutazása a hős temetésére ily módon maga is hőstetté vált: a halálos fenyegetéssel dacolva elment a temetésre, hogy eleget tegyen fiúi kötelességének, búcsút vegyen Tanítómesterétől. Ha becsületbeli dologról van szó, akkor a lovagi szív – márpedig, mint Alekszandr Golovkovtól tudjuk, Putyin a keleti harcművészetek leglovagiasabbjának, a szambónak avatott szakembere – nem hallgathat a józan észre. Putyin imídzsének egyik állandó építőkockája lett a veszély[265] (a veszélybe rohanás, a veszély elhárítása, a

---

[265] Olyannyira, hogy alakját még ellenfelei is a veszély képzetével hozzák összefüggésbe, csak épp ellenkező előjellel: nem magát, hanem másokat tesz ki veszélynek, nem megment a veszélytől, hanem veszélybe sodor: „Putyin valóban rendkívül veszélyes ember – hallottuk gyakran Szentpéterváron –, nem áll meg semmi előtt, olyan ember, aki nem ismer határokat (cselovek besz pregyelov)." (Oleg Lurje–Inga Szaveljeva: Putyin. In: *Verszija, 1999.* 31. sz. 8. o.) A „veszélyes ember", a „veszélyesen élő ember"

„veszélyben a haza”, akárcsak kisebb politikai testvérének, a „medvék” vezetőjének, Alekszandr Sojgunak). Szilveszter éjszakáján például, ahelyett, hogy a családja körében pezsgőzött volna, Csecsenföldre repült, „katonáihoz”, hogy velük búcsúztassa az óévet.

Arról, hogy egy protokolláris vagy szentimentális utazásból halálmegvető bátorság, lovagi virtus és krimi legyen, természetesen a kormányzati média gondoskodott. Előző nap este az ORT és az RTR esti híradója hírügynökségi jelentésekre és titkosszolgálati forrásokra hivatkozva jelentette, hogy az Oroszország ügyvezető elnökét „halálra ítélő” csecsen terroristák régóta tervezett merényletüket másnap készülnek végrehajtani Szentpétervárott, Szobcsak temetésén. Mind az RTR, mind az ORT esti híradójának közel felét ennek a rémületes kilátásnak a taglalása tette ki. Az FSZB tisztjei kétségbeesetten magyarázták bizonyítványukat a tévéstúdióban: ők mindent elkövettek, hogy jobb belátásra bírják Putyint, de nem lehetett visszatartani. Nem maradt más hátra, mint hogy megtegyenek minden tőlük telhetőt: rendkívüli biztonsági intézkedéseket léptettek életbe a temetés idejére. A szenzációs hírt a kereskedelmi csatornák is felkapták, úgyhogy másnap délelőtt milliók várták remegve és szorongva a képernyők előtt az egyenes adásban közvetített „Merénylet a temetésen” című „reality-show”-t. Egy moszkvai újságírónő azt mesélte, hogy amikor reggel, a kutyasétáltatásból futva érkező szomszédját megkérdezte: „Hova siet ennyire?”, az így válaszolt: „Hát nem tudja? Mára eseményeket ígértek… A televízióban tegnap azt mondták, hogy Putyin ellen merényletet fognak elkövetni, amikor

---

imídzse mindig ambivalens: rettenthetetlensége nemcsak csodálatot, rettenetet is ébreszt. Éppen ezt használják ki politikai ellenfelei, amikor imídzsét ezen a ponton próbálják kikezdeni.

Szobcsakot temetik”.[266] Mi sem volt egyszerűbb, mint elhitetni egy ilyen merénylet valószínűségét az amúgy is Oroszország „kriminális fővárosa” hírében álló Szentpéterváron. A másnap délelőtti egyenes adásban Szobcsak temetése egyfajta politikai krimibe csapott át, amely arról szólt, hogyan próbálja a titkosszolgálat elhárítani Putyin feje felől a Pétervár utcáin gomolygó veszedelmet. A kamerák a felravatalozott koporsó felé haladó gyászolók menetét pásztázva meg-megálltak egy-egy idegesen jobbra-balra pislogó civil ruhás rendőr arcán, felkúsztak az erkélyekre, padlásokra, lesben álló álarcos mesterlövészeket keresve.

A Szobcsak-temetés televízióra alkalmazásának harmadik látványeleme a *hős elgyengülésének* szentimentális pillanata volt. Erre természetesen csak a zárt – vagyis veszélytelen – térben, a ravatal előtt kerülhetett sor. Putyin személyes gyásza persze egyáltalán nem volt megjátszott. Ám az a mód, ahogyan ezt az őszinte gyászt a kamerák képbe emelték, arról tanúskodott, hogy rendkívül tudatos és cizellált PR-munka folyik itt: a politikai figura, a hatalom emberiesítése a cél. „…Igazán őszintének az idejekorán távozott Tanító iránti gyászában csak Putyin látszott, aki talán nem is sejtette, hogy érzéseit egy egész ország elé teregeti ki a kamera. Tapintatlanul hosszan időzik el kezén, amint a zokogó özvegy kezét szorongatja, ráközelít könnyben úszó szemeire, remegő ajkaira. Annak, aki nem lenne tisztában azzal, mit jelent mindez, a tudósítók külön is elmagyarázzák: »Először látjuk könnyezni Putyint«.”[267]

---

[266] Irina Petrovszkaja: Predvibornij piar v gore i radosztyi. In: *Mir za Negyelju,* 2000. 7. szám, 14. o.

[267] Uo. Az újságírónő mint afféle régimódi moralista, nem állja meg, hogy hozzátegye ehhez: „Putyin őszinteségében nem kételkedem. Csak az tölt el kínos érzéssel, hogy ezen a módon az igazi fájdalom is PR-fogássá válhat számító és cinikus profik kezében, beleértve ebbe a tévéseket is, akik a nagyobb hatás ked-

A NYOLCADIK FŐTITKÁR

Mihail Gorbacsov volt a Szovjetunió utolsó pártfőtitkára. A hetedik. Mintha csak a költő felszólításának engedelmeskedett volna: „A hetedik te magad légy!” *Szegymoj szekretar,* ahogy Mihail Heller méltán nagysikerű Gorbacsov-könyvének címében áll.[268] Ő volt a hetedik a sorban, a Szovjetunió Kommunista Pártja főtitkárainak sorában. De nemcsak ezért szerették.

Gorbacsov nem virtuális főtitkár volt, hanem igazi. Már amennyiben igazi Főtitkárok egyáltalán lehetségesek. Ámde Gorbacsov nem volt képes pártfőtitkárrá válni. Őt jelölte ugyan ki halálos ágyán utódaként Andropov, és őt választotta meg – egy csernyenkónyi közjáték után – a párt legfelső politikai testülete, ám a rettenetes hatalomhoz, ami ölébe hullott, nem tudott eléggé rettenetes képet vágni. Hiába sóhajtozott, nyögött jobbra-balra hajladozva a Politikai Bizottságban a vének kara: „Muszáj Misa, muszáj!” – Gorbacsov álfőtitkárnak, hamis főtitkárnak bizonyult. Álcárnak, ha úgy tetszik. Mikor már-már lelepleződött volna, új hatalmi szerepbe szökött át, úgyszólván belemenekült: ő lett a Szovjetunió első és utolsó elnöke. De ez sem segített rajta, mert elnökként sem volt képes a rettenetes hatalommal élni, cárrá válni, ami pár évvel később Jelcin számára már gyerekjáték volt. (Hiszen minden cár-játék gyerekjáték is egyben.) Persze, Jelcinnek könnyebb dolga volt: csak *virtuálisan* kellett cárrá válnia. A cár szerepében sztárolták őt. Borisz cárként hódította meg, majd vesztette el a közönség szívét. A kiábrándulást unalom,

---

véért megfeledkeznek minden bevett erkölcsi szabályról, s miközben Putyint »emberiesítik«, elfelejtik, hogy a valóságos Putyin is ember. » Természetesen ez így igaz. De hát egy dolog a valóság, más dolog a szimulakrum.

[268] Mihail Heller: *Szegymoj szekretar.* OPI, London, 1991.

majd csömör és utálat követte. A közönség mindinkább új műsorra, új sztárra volt kiéhezve. A rettenetes Borisz cár semmi retteneteset nem csinált ugyan (végtére nem azért küldték fel a színpadra, hogy bármit is csináljon), csak játszotta a rettentőt. De egy idő után, mint minden attrakció, műsorszám, ez is kifújt. Cárként szerették és cárként fütyülték ki. Virágesőben érkezett, paradicsom- és tojás zápor közepette távozott a színpadról. Méltóságteljesnek szánt lelépése egy világszám végét jelentette. Ámde: a király meghalt, éljen a király! Pontosabban szólva: a cár halott, éljen a főtitkár!

Ahogy a pártfőtitkárokkal szemben Jelcin elnöknek az orosz cárt kellett játszania, úgy kell most Borisz cárral szemben Putyinnak a szovjet főtitkárok hatalmát szimulálnia. Borisz cárból, a néhai szverdlovszki párttitkárból nem a következő orosz cár bújt elő, hanem egy régi vágású szovjet főtitkár. *Virtuális főtitkár* természetesen, s ilyen értelemben ő a „nyolcadik”. A monarchia restaurálásának játéka véget ért, kezdődhet a szovjet állam restaurálásának játéka. Cárnak lenni nem muszáj, főtitkárnak lenni nem muszáj, de játszani muszáj. Kell a jó műsor! A látványosságállam műsor nélkül nem állhat fönn. A „nyolcadik” főtitkár – leginkább Andropov hiposztázisában – már készen is van. Pillanatokon belül elkészül az új állampárt is: a Medvegy választási blokk alapító pártkongresszusát 2000. február végén már a Nagy Kremli palotateremben tartotta meg, a régi szép időket idéző díszletek között,[269] és Putyin elnökké

---

[269] Az alapító kongresszus! megelőzően a helyi Medvegy-szervezetek küldöttgyűléseket tartottak, ahol a kongresszusi küldöttek megválasztására is sor került. A szentpétervári „medvék” küldöttgyűléséről beszámoló újságírónő úgy érezte, mintha húsz évet fiatalodott volna. A Pityerben összegyűlt „medvék” többségükben az Oroszország északnyugati régióiban található nagyvállalatok vezetői. A Szentpétervár szállóban tartott kül-

választása – a mögötte egymás után felsorakozó régiókkal, pártokkal, korporációkkal – ugyancsak a régi egységet idézte. Még mielőtt bárki rosszra (vagy jóra) gondol, hangsúlyozom: mindezek a külsőségek, ráutaló gesztusok, díszítőelemek, szavak, rendezvényformák, érzületi minták profi PR-csapatok tudatos munkájának a termékei. Műsort látunk tehát, nem rend-

---

döttgyűlés mind díszleteit, mind lefolyását tekintve úgy hatott, mintha – tegnap lett volna: mindenfelé vörös drapériákra festett jelszavak, a pódiumon felállított hosszú elnökségi asztalon vörös selyemterítő, a gyűlést a himnusz nyitja és zárja, a finálében a színpadra súlyosan le gördül a vörös bársonyfüggöny, egyhangú szavazások, hivatalos küldöttlista, amit csak elfogadni lehet, módosítani nem. Az első egyhangú szavazást a levezető elnök így kommentálja: „Ki van mellette? Ki van ellene? Tartózkodás? Mindenki mellette van – igen, ez a helyes értelmezése az »Egység«-nek (a »Medvegy« kevésbé beszédes másik neve, amelyet maga a beszélő név, e mozaikszó is tartalmaz; »Jegyinsztvo«, vagyis ’egység’).” Egyetlen szónok beszédéből sem hiányzik Putyin neve. Az egyik küldött szerint „a legjobb agitáció az ügyvezető elnök, Putyin megválasztása mellett, ha magától Putyintól idézünk”. Ugyanakkor mind e sok szép szovjet díszlet, díszítmény, beszédpanel, gesztus tökéletesen üres. A küldöttgyűlést beharangozó reklámszlogen önmagáért beszél: a Jegyinsztvo (Medvegy) – kizárólag „A Bátor, Becsületes és Erős Férfiak Pártja”. Se több, se kevesebb. Ez legjobb esetben biopolitikai identitást sejtet. Macsó Párt. Legalábbis így próbál képbe és hatalomra kerülni. Nincs benne semmi „szovjet”, semmi ideologikus. Inkább szórakoztató. Egy ilyen pártnak egyetlen adekvát ellenzéke lehetne: egy feminista párt, mondjuk, Bolsaja Medvegyica néven bejegyezve. mely viszont kizárólag „A Bátor, Becsületes és Erős Nők Pártjaként” határozhatná meg magát. (Ld. minderről: Viktorija Volosina: Szlijanyije sz „Jegyinsztvom”. In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 2000. február 22-28. (7), 9. o.) Egyébként a Bolsaja Medvegyica Valentyina Marvijenko miniszterelnök-helyettes asszony impozáns alakjában tulajdonképpen színre is lépett és tevékeny részt vállalt egy sokat ígérő nevű új párt létrehozásában. A Rosszijszkaja Partyija Buduscsevo (kb.: ‘A Jövő Pártja Oroszországban’), amelyet nyugodtan nevezhetnénk Medvegy-2-nek is, állítólag az oroszországi vállalkozók és értelmiségiek gyűjtőpartja kíván lenni, a Hatalom Párt afféle segédcsapata. Egy plurális politikai rendszerben állampártból is többnek kell lennie:

szerváltozást. A szóban forgó pártképződmények ideológiailag tökéletesen üresek.[270] Egyetlen tartalmuk – az állam. Nem valóságos hatalmi-ideológiai képződményekről van már szó, hanem *államerősítő pirulákról,* amelyeket az új hatalomnak szednie kell, ha talpon akar maradni. Ha a „forradalom utáni” liberális érában az állam katasztrofális meggyöngülését, a kriminális-oligarchikus káoszt a cári hatalom

---

így lesz a látszat demokratikus, a hatalom stabil, a kormányzás pedig gyerekjáték.

[270] Mihail Margelov a polit.ru. internet-site-nak adott interjújában például a következőket mondta: „Egy szóval sem állítottuk, hogy a mostani választás ideológiák közötti választás lesz. Ma nem kommunizmus és antikommunizmus között kell választani, mint 1996-ban. Ma elsősorban a nemzedékek, az életforma- és gondolkodásmód, az állami menedzsment irányítási módjai közötti választás az, ami napirenden van. Úgy vélem, jelen esetben helytelen lenne azok ideológiai nézeteiről beszélni, akik Putyinra szavaznak.” (Ld. Polit.ru. 2000. március 15.) Mihail Margelovról érdemes tudni, hogy nemcsak Putyin választási stábjának tagja, a *Medvegy* múlt évi választási győzelmének egyik szervezője, hanem az 1999. október 7-én létrehozott *Roszinformcentr* vezetője is. A *Roszinformcentr* feladata az volt, hogy „biztosítsa az észak-kaukázusi eseményekről szóló operatív és maximálisan pontos információk maximális hozzáférhetőségét”, vagyis a csecsen-orosz *információs háborúban* közömbösítse a csecsen Movladi Udugov információs és propagandahivatalának esetleges húzásait. Miután Mihail Leszin, a múlt évben a választási csatára felkészülő Kreml által sietve létrehozott információs és tömegkommunikációs minisztérium (Minyiszternsztvo po Gyelam Pecsatyi, Teleradiovescsanyija i Szredsztv Masszovoj Kommunyikacii) vezetője, egyébként a Video International nagyon gazdag tulajdonosainak egyike, nem lehetett a *Roszinformcentr* vezetője is, kollégáját, a Video International reklámügynökség másik tulajdonosát, Mihail Margelovot kérte fel a tisztségre. Margelov, aki PR-téren az 1996-os elnökválasztáson már megcsillantotta rendkívüli képességeit, a csecsen-orosz információs háborúban is győzelmet aratott. Abban, hogy jelölését a hadsereg is elfogadta, bizonyára szerepet játszott az az életrajzi mozzanat is, hogy Margelov nagyapja, Vaszilij Margelov volt a szovjet hadseregben a légi-deszantos egységek megalapítója, s tőle származik a deszantosok híres jelmondata is: „Megoldhatatlan feladatok nem léteznek.”

szimulálása ellensúlyozta, akkor most, az állam visszaerősítésének etatista-liberális kurzusát a szovjet hatalom szimulálása hitelesíti. Talán vicces, hogy a *liberális* erős állam éppen a szovjet főtitkárok hatalmát szimulálja, de ugyanilyen vicces volta cári hatalom szimulálása vagy VECSEKA – a gazdasági CSEKA – felállítása is, ami éppen az ultraliberális, sokkterapista, vaucseresen privatizáló Anatolij Csubajsz nevéhez fűződik. De hát ilyen már a posztmodern politika. A politikai vicceket *a politika vicce* váltotta fel. A politika *mint vicc.* (Ezért is nincsenek azóta politikai viccek!) Putyin például már többször idézett interjúkötetében is gyakran ragadtatja magát efféle viccekre: „Hogy mi a legfontosabb az országnak? Világosan és pontosan meghatározni a célokat és nem csak úgy mellékesen beszélni róluk. Ezeknek a céloknak mindenki számára érthetőknek és elérhetőknek kell lenniük. *Ahogy a kommunizmus építőjének erkölcsi kódexében régen...”*[271] Egy másik nevezetes főtitkári vicce volt, amikor Irkutszkban szexügyben foglalt állást: „a társadalomnak el kell taszítania magától mindent, ami a szexszel kapcsolatos”.[272] Imídzsmékerei ugyan mindent elkövettek, hogy e viktoriánus szovjet lapszus titokban maradjon, ám a *Moszkovszkij Komszomolec* című bulvárlap nem átallotta kikottyantani, úgyhogy nem maradt más, mint jó képet vágni hozzá. Szovjet képet, természetesen.

Már Putyin feltűnésének és kiválasztásának módja is a szovjet pártfőtitkárok hatalomra kerülés ét idézi: a hatalom berkeiből jön, a kremli hatalom zárt és átláthatatlan világából, palotaforradalmak, intrikák, összeesküvések által, homályosan. De még ennél is fontosabb, hogy eleinte – akárcsak azok a szovjet vezetők, akik legtovább maradtak meg a hatalom

[271] *Ot pervovo lica.* Vagriusz, 2000.
[272] Idézi: Jelena Tregubova: Progulki sz Putyinim. In: *Kommer-szant–Vlaszty,* 2000. 9. szám, 7. o.

csúcsán: Sztálin, Hruscsov, Brezsnyev) Gorbacsov – Putyin is átmeneti jelenségnek, véletlenszerű tüneménynek látszik. „Sztálin csak később, amikor már hatalmon volt, tette el láb alól összes vetélytársat, Hruscsovnak is három év kellett, hogy levesse magáról a falusi tahó megtévesztő álarcát és megcsinálja a XX. kongresszust, és Brezsnyevről sem gondolta senki, hogy a bizánci intrikák utolérhetetlen mesterének bizonyul, Gorbacsovról pedig, hogy szétveri az SZKP-t. Mindezek a jegyek Putyinra is állnak. Még külsőleg is: alacsony termetű, kissé nyápic, legalábbis egyáltalán nem hősi kiállású, előadói stílusa szürke. Halk és hallgatag, éppúgy, mint elődei voltak, legalábbis hatalomra kerülésükig.”[273]

S csakugyan, kezdetben Putyint sem vették komolyan. Még ellenfelei sem: „Mit árthat nekünk egy Putyin?” – legyintettek Primakovék. – Mit tudott ártani Gajdar, Csubajsz, Nyemcov, Kirijenko, Sztyepasin és a többi cárevics? Ugyan! A Putyinok jönnek-mennek!” Föl sem tűnt nekik, hogy Putyin az első cárevics, aki főtitkári hatalmat összpontosított a kezében és élni is akart és tudott ezzel a hatalommal: 1999 augusztusában, mikor kormányfővé nevezték ki, szilárdan kezében tartotta már az FSZB-t (a KGB legnagyobb utódszervét) és a Jelcin alá rendelt Nemzetbiztonsági Tanácsot is, és megindította a háborút a csecsen szeparatisták ellen. Putyin – és fölemelkedése ebben is kísértetiesen idézte a régi főtitkárokét – a hatalmi gépezet, az apparátus fölötti uralom megszerzését, a szervezés aprómunkáját tekintette elsődlegesnek, nem a szereplést és a szavalást. A PR-munka és az imídzsépítés csak azután jöhetett, hogy a hatalom *de facto* már a kezében volt. Amit a *Verszija* 2000 márciusában kürtölt világgá – talán nem is

[273] D. Pinszker: Vlagyimir Putyin – Poszlednyij patron. In: *Itogi,* 1999. 37. szám 21. o.

annyira a „hét emberének” kikiáltott Javlinszkij elhanyagolható választási esélyeit erősítendő, mint inkább azért, hogy többen menjenek el szavazni, nehogy érvénytelen legyen a választás – az múlt év őszén akár még igaz is lehetett: „egy jól értesült kremli csinovnyik állítólag (!) a következőket közölte a sajtóval: »Mi sohasem tettünk Vologyára komolyan. Az ő szerepe ideiglenes – a csecsenföldi háború befejezése és a kremli hatalmi csoport eltávolítása. Hatalomra juttatni őt esze ágában sem volt senkinek. Meglátják, egész februárban és márciusban egyik hülyeséget fogja csinálni a másik után, és Grisából (ugyanis Grigorij Javlinszkijból – *Sz. Á.*) szép, csöndesen elnök lesz«.”[274]

---

[274] „Geroj Nyegyeli – Grigorij Javlinszkij. In: *Verszija,* 2000. március 7-13. (9), 3. o. A finisébe érkezett választási kampány összefüggéseinek ismeretében teljesen nyilvánvaló volt, hogy – akár tudatában volt ennek az idézett bulvárlap, akár nem (utóbbinak igen csekély a valószínűsége) – Putyin esélyeinek „leértékelése” Javlinszkij esélyeivel szemben csakis a Kreml politikai technológusainak, Putyin PR-csapatának húzás a lehetett. Putyin népszerűsége március elején nagyjából ugyanakkora volt, ugyanannyian készültek rá szavazni, mint februárban vagy januárban (a szavazásra jogosultak 60-65%-a), míg Javlinszkij szavazói tábora nem érte el az 5%-ot sem. De éppen ezért, mindinkább fenyegetett az a veszély, hogy a választás előrelátható kimenetele miatt sokan nem mennek el szavazni, és ha a részvételi arány 50% alá csökken, a szavazás érvénytelen lesz, annak minden előreláthatatlan alkotmányjogi és politikai következményével. Ennek elkerülésére egyetlen megoldás maradt, a választás tétjének „visszavarázsolása”: ezért fogták vissza Putyin kampányát (a televíziós műsoridőt igénybe sem vette), és ezért kezdték esélyeit a médiában finoman megkérdőjelezni, ellenfelei esélyeit pedig egyszeriben eltúlozni. A választók lábához, hogy ugyanis járuljanak velük az urnák elé, bárhogy szavaznak is, ez volt az egyetlen út – el kellett bizonytalanítani őket: „Nem is olyan biztos, hogy Putyin fog győzni!” Mindegy, hogy az elbizonytalanítottak azért mentek el most már szavazni, hogy Putyinjuk vagy Grisájuk győzzön vagy veszíts en. A lényeg a szavazók mennyisége, nem pedig minősége volt. Javlinszkij annak a jórészt értelmiségi szavazótábornak a favoritja volt, amelyet Putyin PR-osai kezdettől fogva „leírtak”, egyrészt mert nagyon is

Természetesen a főtitkár-játéknak nem mond ellent, hogy az elnöki felhatalmazást és jogokat Putyin annak cári rendje és módja szerint – mint cárevics – vette át az öreg cártól egy *karneváli pillanatban,* 1999 szilveszterén, *az orosz metropolita jelenlétében.* A hatalom ilyeténképp mintegy *rászállt,* mert arra méltónak találtatott. Vagyis nem választás útján, hanem egyfelől örökléssel, másfelől „isteni végzés" folytán lett éppen övé és csakis övé a hatalom. Az elnökválasztás formális-racionális procedúrája már csupán a nép áldását jelentette *a Sors választására.* Mert természetesen Putyint nem Jelcin, hanem a Sors választotta ki Oroszországnak. Maga Jelcin csak belenyugodott a Sorsba (a Sors pedig, mint ismeretes, mindjárt választásának jóváhagyása után megnyugtatta Jelcint, hogy sem őt, sem családját semmi bántódás nem érheti, amíg ő a Sors). A népnek, az istenadta népnek így hát nem maradt más dolga, mint hogy örvendezzen a Sors választásán, mely megszabadította Jelcintől. (Mivel Jelcin televíziós búcsúbeszédét a bűnbánat, a vezeklés, a bocsánatkérés motívumai itatták át, Putyin kinevezését sokan úgy fogadták, mintha Jelcin így akarta volna jóvátenni bűneit és kiengesztelni Oroszország népét.)

Épp ezért Putyin, bár Jelcin nevezte ki kormányfőnek, ő jelölte meg utódaként és ő ruházta rá az elnöki hatalmat is, kezdettől fogva nem *Jelcin kreatúrájaként* jelent meg, hanem a 'Maga Uraként', a

---

tudatában voltak annak, hogy ez a réteg – elvi és érzelmi okokból- eleve nem fog az elnökválasztáson olyasvalakire szavazni, akinek KGB-s múltja van, és másrészt mert szavazóereje viszonylag csekély volt (5-10% körül mozgott). Ennek az a 5-10%-nak az elvesztése Putyin ekkor 60-70%-osra becsült szavazó táborához képest nem volt életbevágó. Megjelenésük az urnák előtt viszont annál inkább az volt. Nem lehetett ugyanis előre tudni, hányan mennek el szavazni, és akár ennek az 5-10%-os rétegnek a részvételén is múlhatott a szavazás érvényessége, függetlenül attól, hogy kire vagy ki ellen adták le voksukat.

sorsszerűség pecsétjével homlokán. Így *kellett* megjelennie – Jelcin, „család” és oligarchák nélkül[275] –, hogy karizmatikus vezetőként fogadja el a „szabadító hősre” áhítozó nagy orosz nép, vagy ahogy Putyin szereti mondani: az orosz emberek („russzkije ljugyi”). Természetesen, itt mindvégig megjelenésmódról és e megjelenésmód esztétikai hatásáról beszélek, s nem arról, kik, mi célból és hogyan „csinálták meg” Putyint, vagy hogy ő miként és mennyire tudta függetleníteni magát – nem a képek, hanem a hatalmi praxis szintjén – rövid időn belül „megcsinálóitól”. Végtére Putyin megjelenési módja, s nem működése szerint *főtitkár* (ahogy *cár* volt Jelcin és *elnök* volt Gorbacsov).

Nem véletlenül tervezik elnöki beiktatását május 9-ére, az egyetlen maradandónak bizonyult és az egész orosz társadalmat egyesítő *szovjet ünnep* előestéjére, a Győzelem napjára, amivel Putyin egyszerre üzenheti az orosz társadalomnak azt, hogy „lesz még ünnep a mi utcánkban”, és hogy az ő személyes győzelme az elnökválasztáson az elközelgő győzelmek záloga is. (Ráadásul május 9-e Oroszország és a Nyugat kevés közös politikai ünnepeinek egyike, ama történelmi pillanaté, amikor a honvédő orosz nacionalizmus nem Nyugat-ellenes, hanem Nyugat-barát lehetett. Putyin

---

[275] Putyin mindjárt ügyvezető elnökké történt előlépése után eltávolítja a hatalom *látványvilágából* az úgynevezett „család” legjellegzetesebb és leginkább rühellt figuráit. Eltűnik többek között maga Jelcin és Jelcin leánya: Tatjana Djacsenko, aztán Pavel Borogyin, Akszenyenko első miniszterelnök-helyettes, Borisz Berezovszkij, Alekszandr Volosin, Anatolij Csubajsz. Ez persze egyáltalán nem jelenti *valóságos* eltűnésüket. Tatjana Djacsenko például aktívan részt vett Putyin kremli kampánystábjának munkájában, Volosin láthatatlanul is az elnöki hivatal vezetője még, egyike Putyin legfontosabb tanácsadóinak és Berezovszkij ORT-je sem utolsó szerepet töltött be a kampányban, noha a pénzügyi fedezetet az Anatolij Csubajsz irányította JEESZ (Egységes Energetikai Rendszer) és Rem Vjahirjev Gazpromja biztosította.

ily módon azt is demonstrálhatja, hogy az általa szimulált állami patriotizmus a legkevésbé sem izolacionista vagy Nyugat-ellenes.)

Reklámcsinálási kézikönyvek közhelye, hogy a közönség figyelmét legbiztosabban archetipikus – a „kollektív tudattalanban" őrzött – képekkel lehet biztosítani. A „nő", a „család", a „gyermek", a „bölcs tanító", a „hősi személyiség", az „állat" stb., archetipikus képei azonban a helyi kulturális hagyománytól és politikai-társadalmi rendszertől függően eltérő arányban és megvilágításban jelennek meg. A reklámokban felhasznált archetípusok között gyakoriság szempontjából első helyen szinte mindenütt a „nő", másodikon a „hősi személyiség áll" (ezt követi az „állat", a „család", a „gyermek"). De például a mai oroszországi reklámokban a női arcokon sokkal ritkábban látható mosoly (15%), mint a nyugati megfelelőikben. „Ezt a sajátosságot a nő archetípusának sajátosan orosz látószöge teszi érthetővé. A mosoly munka közben vagy ügyfelek fogadásakor nem jellemző Oroszországra, mivel itt egy másik viselkedési sztereotípia szilárdult meg: a szolgálati kötelességek teljesítése komolyságot követel meg. Épp ezért a nyugati minta erőltetés e az orosz nézők többségében visszatetszést keltett. Az amerikai „keep smiling"-ot az új orosz üzletekben a vásárlók őszintétlennek, hamisnak érzékelték. Az 1930-1970-es évek szovjet plakátjain ábrázolt női arcoknak csak 5%-án figyelhető meg mosoly."[276] Ebben persze az évszázadokra visszanyúló autoritárius politikai-kulturális hagyomány is szerepet játszik. Leonyid Skolnyik kimutatása szerint a mai oroszországi reklámokban a leghatásosabban éppen az autoritárius viselkedési minták használhatók fel. Például a

---

[276] Leonyid Skolnyik: *Uroki reklamnih korolej.* Moszkva, 1998. 180. o.

felhasznált gesztusok 60%-a agresszív jellegű (ilyen például az ujjal történő mutogatás vagy az összezáródó ököl képe). Természetesen ez az agresszivitás a reklámban messzemenően szublimált, hatását tekintve pedig esztétikai.

Az archetípusok között felhasználási gyakoriság szempontjából a második helyen álló „bölcs", „nagy varázsló", „hősi személyiség" képe is sajátos vonásokat mutat az orosz reklámban. Ezek a vonások egyben a karizmatikus politikus orosz reklámképének legsajátabb vonásai is: „A mi kultúránkban a legmagasabb személyi státust betöltök viselkedésmódja a következő sémákat követi: kíméletlenség, szigor és állhatatosság, melyek a politikai vezető önzetlen és áldozatkész egyeduralmán alapulnak. A magas személyes státus elismertetésének legbiztosabb módja annak meggyőző bemutatása, hogy az illető a maga számára semmit nem akar elérni. Minden Leninről szóló könyv kiemelte spártai életmódját és aszketikus szokásait."[277] A szovjet vezér („vozsgy") képében megjelenő *karizmatikus hős* – meglehetős összhangban egyébként a cári hatalom hagyományos felfogásával- különösen lemondásával és áldozathozatalával, szerénységével és egyszerűségével, puritánságával, és engesztelhetetlenségével tűnt ki, legalábbis a sztálini korszakban. Innen nézve „álcároknak", „álvezéreknek" – nem-igazi autoritásnak – bizonyultak mind Hruscsov, mind Brezsnyev, mind Gorbacsov. A régi szerephez való *szovjet* visszatérés kísérlete Andropov nevéhez fűződik, legújabb fölelevenítése pedig – tíz év „szmutát", „beszpregyelt", vagyis „orosz káoszt" követően – Putyin politikai alakjának mediatizálásában valósul meg (puritanizmus, önfegyelem, aszketikus vonások, a munkaethosz hangsúlyozása, a pompa megvetése, a feleség, a

---

[277] I. m. 178. o.

magánélet képi motívumának szovjet időket idéző háttérbe szorítása, az önfeláldozás, a vakmerőség, az akarat, az ellenséggel szembeni kíméletlenség visszatérő motívumai). Mintha az elmúlt tíz év orosz kereskedelmi reklámaiban oly gyakran feltűnő archetipikus hősök (leggyakrabban a bilinák orosz héroszai, a bogatirok), a szabadító és védelmező harcosok képe elevenedne meg most Vlagyimir Putyinban: a politikai technológusok tulajdonképpen csak átvitték a kereskedelmi reklámok egyik népszerű archetipikus képét a politika síkjára.

A politikai áru ugyanúgy a szükségletekhez igazodik (már ha nem maga teremt képére és hasonlatosságára új szükségletet), mint bármely áru a piacon. Márpedig szabadító hősre avagy a politikai-gazdasági rendteremtésnek a szabadító hős képében való átélésére a magát teljesen kiszolgáltatottnak, védtelennek érző orosz társadalom meghatározó részének mind nagyobb szüksége lett az évtized végére. A szociológiai felmérések már 1998-ban azt mutatták, hogy az állam meggyengülése, a gazdasági hanyatlás és a civilizációs életvilág összeroppanása nyomán előállt káoszban a társadalom túlnyomó része védtelennek, kiszolgáltatottnak érzi magát: a megkérdezettek 40%-a lakóhelyén, 28%-a munkahelyén nem érezte magát biztonságban, és 31% érezte magát védtelennek a szegénységgel és nyomorral szemben. A védettség, a biztonság iránti szükséglet azóta csak növekedett. Ez jut kifejezésre ma – tíz év után – mind az állam biztonsági, rendfenntartó szervezetei és intézményei (mint amilyen a Vészhelyzetek Minisztériuma, az FSZB, a hadsereg vagy a Belügyminisztérium) presztízsének növekedésében, mind az innen érkező politikusok népszerűségében, az „erős kéz”, a határozott politikai vezetés utáni társadalmi igényben. Nem pusztán a hatalmi-politikai erőcsoportok, tulajdonosi klánok

közötti küzdelem végső következménye volt az 1999-es fordulat az orosz államban, mikor hirtelen előtérbe kerültek a biztonsági szolgálatok, a hadsereg, az erőszakszervezetek, hanem a politikai technológusok által pontosan felmért társadalmi szükségletek kielégítése is – sok-sok látvánnyal.

Putyinban páratlan módon egyesült mindaz, ami az elmúlt tíz évben sokak számára nyugtalanítóan és ellenségesen feszült egymásnak: ő is az „ifjúreformerek” fiatal pétervári – ha tetszik, csubajszi – csapatához tartozott, ám neki komoly szovjet múltja is volt, ő is piacpárti volt, ám egyben az erős állam híve is, ő is úgy jelent meg, mint cárevics (Jelcin választott örököse vagy másként: a „kremli család kreatúrája”), de ő rövid időn belül igazi cárnak bizonyult, olyannak, akinek mediatizált képében eredeti módon egyesültek Borisz *cár* és Andropov *főtitkár* – vagyis az orosz jelen és a szovjet múlt – karizmatikus szerepei. De nem azért egyesültek, mert Putyin már csak ilyen volt, hanem azért, mert erre a képre volt, illetve van szüksége az orosz társadalomnak ahhoz, hogy a fennálló hatalmat elfogadja, és a *liberális etatizmus* (törvényeket garantáló, szabályokat alkotó és betartató erős jogállam + magántulajdonra épülő piacgazdaság) rendszerében találja meg a civilizációs és egyben gazdasági összeomlásból kivezető utat.[278]

A nemzeti etatizmus régi híve, Alekszandr Cipko Putyin-védő retorikája („Ne bántsd a Putyint!”), minden ideologikus túlzásával, híven adja vissza ezt a társadalmi hangulatváltozást: „Ha egyszer *Putyin mítosza, mármint ahogy a televízió képernyőjén megjelenik* – mint határozott, okos, racionális, erős akaratú vezető – elősegíti az oroszországi államiság

---

[278] Ld. még ehhez: Avtandil Culadze: *Formirovanyije imidzsa polityika v Rosszii.* Moszkva, 1999., különös tekintettel a „Nacionalnije oszobennosztyi rosszijszkih izbiratyelej” című fejezetre.

megerősítését, ha képes áttörést elérni a társadalmi közhangulatban, akkor ezt a mítoszt semmi szín alatt nem szabad lerombolni. Végeredményben mindig csak olyan politikusok voltak képesek országuk sorsára hatást gyakorolni, akik mítoszok és társadalmi várakozások megtestesülései voltak. *Az az idő, amikor nálunk a vereséghangulatra lehetett politikai karriereket építeni, elmúlt.* Ma nem lehetne megismételni sem Jelcin 1991-es, sem Lebegy 1996-os sikerét. *Azok ideje jött el, akik az orosz történelmet győzelmekkel gazdagítják.* Putyin népszerűségi indexe azért szökött olyan magasra, mert újra megjelent a hit, hogy az Oroszországi Föderációból mégiscsak lehet cselekvőképes állam, ahol a kormánynak világos és határozott politikája van, s ahol odafigyelnek a »veszteségekre« is. Ami eddig volt, az Oroszország széthullásának ideje volt, most elérkezett összegyűjtésének ideje. *Putyin alighanem véletlenül vált ennek az új közhangulatnak a megtestesítőjévé.* Ezért sem a Kremlnek, sem a demokratikus ellenzéknek nem szabad semmit tennie annak az embernek a diszkreditálására, aki jelenleg az áttörés és fordulat (perelom) megszemélyesítője Oroszországban.”[279]

„MINDANNYIAN DZERZSINSZKIJ KÖPENYÉBŐL BÚJTUNK ELŐ”

Amikor Putyinból, a szovjet KGB egykori hírszerző tisztjéből előbb kormányfő, majd *de facto* Oroszország elnöke lett, az felért egy végítélettel a demokratikus átalakulás tíz évéről. Nem abban az értelemben, hogy a gyönge orosz demokráciának ezennel vége, jön a diktatúra, a posztszovjet restauráció, hanem abban az értelemben, hogy a régi-új elitek önzése és ostobasága

[279] Alekszandr Cipko: Beregitye Putyina. In: *Lityeraturnaja Gazeta,* 1999. 45. sz. 2. o.

folytán előállt csődtömeg, a ’rablókapitalizmusba’, társadalmi anómiába (ezt hívják oroszul ’beszpregyelnek’), soha nem látott méretű gazdasági és szociális hanyatlásba torkollott átalakulás csődbiztosok, katasztrófaelhárítók, káoszügyi szakértők azonnali színre lépését követelte meg. Márpedig ilyen szakemberek *e végórán* – közvetve és közvetlenül csak két helyről jöhettek: a biztonsági szervezetek homályos, és a pénzügyi szervezetek még homályosabb világából. Ha nem a „KGB-s” Putyin jött volna, akkor jön helyette a „KGB-s” Primakov vagy a „KGB-s” Sztyepasin. Természetesen ez a „KGB” nem az a „KGB”:[280] a szóban forgó esetekben kivétel nélkül a néhai „első főcsoportfőnökség” („pervoje glavnoje upravlenyije”) – vagyis a felderítés –, s nem pedig a „máskéntgondolkodókat” üldöző „ötödik főcsoportfőnökség” munkatársairól van szó: olyan hírszerzőkről és őket biztosító kémelhárítókról tehát, akik jól beszélnek idegen nyelveket, eléggé tisztában vannak vele, hol tart a világ és hol áll Oroszország, és

---

[280] A KGB-t 1991 végén megszüntették. A hírhedt „ötödik főcsoportfőnökség” azonnali felszámolását követően a biztonsági szolgálatok. rendszerét idáig *kilencszer* szervezték át, megőrizve az öt legfontosabb terület önállóságát (elhárítás, határőrség, külső felderítő szolgálat, kormányzati hírforgalom szövetségi irodája, rövidítve FAPSZI, szövetségi személyi védelmi szolgálat, rövidítve FSZO). 1993-ban hozták létre az FSZK-t (a Szövetségi Elhárítási Szolgálatot), amelynek neve 1995-ben változott FSZB-re (Szövetségi Biztonsági Szolgálatra). Ez utóbbi igazgatója volt 1998-99-ben Vlagyimir Putyin. Az FSZB átszervezése ma is napirenden van. Kompetenciáit számtalan más hatóság és minisztérium igyekszik magához ragadni (Vészhelyzetek Minisztériuma, Belügyminisztérium, Adórendőrség, az elnöki Nemzetbiztonsági Tanács, nem beszélve a számtalan féllegális vállalati őrző-védő és biztonsági szolgálatról). Az FSZB igazgatója jelenleg Nyikolaj Patrusev; Putyin kádere Szentpétervárról. Ld. ehhez még: Julija Pelehova: Anatomija FSZB. In: *Verszija,* 2000. 4. szám, 6-7. o., valamint az FSZB – Berezovszkij kezdeményezésére 1998 nyarán menesztett – igazgatójával, Nyikolaj Kovaljovval készült interjút. Szilágyi Ákos: *A megfigyelt megfigyelő.* In: *2000,* 2000. 1. szám

viszonylag kevéssé korrumpáltak és korrumpálhatók, nem ideológiai fanatizmus fűti őket, hanem egyfajta szolgálati ethosz, „etatista patriotizmus”. Ez azonban még nem túl sok ok az örömre. Hogyan lehetséges, hogy az orosz demokrácia kilencedik évében nem pártpolitikusok, pénzügyi szakemberek, hanem a titkosszolgálatok vezetői veszik át Oroszországban a kormányzás rúdját? Egy korabeli internetes értelmiségi fórum szerzője így ironizált ezen: „Úgy látszik, az oroszországi demokrácia kilencedik évében a civiltársadalom öntudata odáig fejlődött már, hogy a putyini csapat tagjai bátran beismerhetik: »Igen, mi, jelenleg aktív politikusok, mind Dzerzsinszkij köpenyéből bújtunk elő,[281] és hál' isten, erről végre nyíltan lehet beszélni, anélkül hogy ez népszerűségi mutatóinkat rontaná.«” Sőt, tehetnénk hozzá, inkább

---

[281] A nevezetes köpeny viselőjének, Dzerzsinszkijnek a szobra már nem áll ott az egykor róla elnevezett tér közepén, a KGB épülete előtt, szemben a Gyetszkij Mirrel: 1991 augusztusában ledöntötte a felháborodott tömeg. A tér neve ma megint a régi: Lubjanka. Róla kapta nevét a szovjet titkosrendőrség egykor hírhedt és rettegett épülete is. Dzerzsinszkij arcképe persze ma is ott függ vagy ott áll a Lubjanka legtöbb dolgozószobájában és az FSZB munkatársai ma is „csekistának” nevezik magukat. Nem egyszerűen vállalt, büszke vagy sunyi folytonosságot jelez ez, hanem azt mutatja csupán, hogy a posztszovjet Oroszországnak, s nemcsak itt, hanem szinte minden téren is, nincs más szakmai, intézményi, kulturális hagyománya, mint a szovjet. E tekintetben a cári időkhöz már nem lehet és persze nem is érdemes visszanyúlni. Ezt az általában figyelmen kívül hagyott sajátosságot azért sem árt szem előtt tartani, mert Vlagyimir Putyin – tudatosan és nyilvánvalóan a politikai technológusai által kidolgozott stratégiát követve – éppen erre a szovjet hagyományra építve igyekszik a nyugati, liberális gazdasági, jogi technikákat, a jelen és a jövő technológiai forradalmát közel hozni a társadalomhoz és új érzületet, új normákat meghonosítani. Innen nézve akár szimbolikus is lehetne, hogy ugyanazon a héten megy el a hatalom és irodalom közötti kapcsolat jellegét tekintve hagyományosan szovjet írószervezetek egyikéhez, és az Internet-szövetség vitájára.

javíthatja. Csakhogy ezt a fordulatot a *létező* orosz demokráciának valamivel ki kellett érdemelnie.

Putyin imídzsmékerei kezdettől fogva azt a stratégiát követték, hogy titkolózás helyett rájátszottak hősük „csekista” múltjára. Nem annyira azért, mert legjobb védekezés a támadás, hanem inkább azért, mert egyáltalán nem kellett védekezni. Putyin sokakat meglepő és tartós népszerűségének KGB-s múltja egyáltalán nem ártott, inkább használt. A biztonságot nemcsak személyes fellépésének határozottsága, eltökéltsége és tettrekészsége sugározta, hanem a szovjet felderítőszolgálat homályos és romantizált világába visszanyúló életpályája is. Tíz év szabadrablás, „beszpregyel”, oligarchikus önkény, gazdasági hanyatlás után legkönnyebben egy „csekistának” hitte el az átlagember, hogy képes „rendet teremteni” az orosz álladalomban. Putyin Jelcinhez és Primakovhoz képest fiatal és energikus volt; Zjuganovhoz képest liberális „ifjúreformer” Szobcsak és Csubajsz pétervári csapatából; az állami tulajdont és költségvetési forrásokat szétcincáló félkriminális oligarchákhoz képest puritán erkölcsű etatista; a szociálliberális Javlinszkijhoz vagy akár az SZPSZ-es Nyemcovhoz képest viszont ízig-vérig szovjet képződmény. Vagyis szinte mindenkinek tetszhetett – egyszerre és külön-külön is. Volt benne valami otthonos, valami meghitt, valami biztonságot sugárzó. Mintha mindenki őrá várt volna, hogy az idők szétszakított láncát összefűzze avagy – megfordítva – végre szétszakítsa, erővel és akarattal. Márpedig az erő és akarat már a szovjet pártállamból elszállt. Ami kevéske maradt még, az is a KGB-ben volt, csak persze, a titkosszolgálat önálló *politikai* szerepet – Andropov halála után – nem játszhatott már a szovjet állam megmentésében. 1991 augusztusában minden azon múlt, hogy Krjucskov, a KGB akkori feje, kiadja-e a parancsot az ALFA elnevezésű különleges egységnek a moszkvai Fehér

Ház elfoglalására. A párt ekkor már nem létezett, a hadsereg kivárt, Krjucskov pedig nem vállalta a felelősséget. Győzött Jelcinék palotaforradalma, a szovjet állam elbukott. Az új állam azonban tíz év alatt sem tudta megteremteni a demokrácia és a piac gazdaság jogi, pénzügyi, szociális feltételeit: még a szovjet korszak végéhez képest is gyöngébb, tétovább volt, tovább kriminalizálódott, minden pórusát átitatta a korrupció. Az évenkénti átszervezések és elbocsátások ellenére legintaktabb és legszervezettebb, legműködőképesebb részei az erőhatalmi és biztonsági szervezetek maradtak, illetve lettek (Sojgu vészelhárító minisztériuma, a belügyminisztérium, az elhárítás és felderítés, a határőrség és az adórendőrség stb.). Alighanem elkerülhetetlen volt, hogy a „rendteremtő ember” – közvetve vagy közvetlenül- megint egyszer – mint már a szovjet idők vége felé is – innen érkezzen *(mutatis mutandis,* ugyanis Andropov is katasztrófaelhárítóként érkezett 1982-ben, csak neki még a szovjet állam katasztrófáját kellett volna elhárítania).

Amikor a *Verszija* című bulvárlap „Das ist Putyin” szalagcímmel, a címlapon *A tavasz* 17 *pillanatából* ismert szovjet felderítőtiszt, Stirlitz náci uniformisába öltöztette Putyint, azt ígérve, hogy „ismeretlen titkos tényeket közöl *az új Stirlitz* életének német időszakából”,[282] akkor függetlenül ezeknek a teljesen semmitmondó, úgyszólván jámbor tényeknek a tartalmától – egyáltalán nem csökkentette, hanem növelte Putyin népszerűségét. Tulajdonképpen kicsit sztárolta őt: *Putyin-Stirlitz ma.* Ennél jobbat nehezen mondhatott volna róla annak a több milliós bulvárlapfaló közönségnek, amely – mint fentebb, a *Kommerszant–Vlaszty* alkalmi közvélemény-kutatásából már kitűnt – a filmhősök és történelmi hősök közül

[282] Das ist Putyin. In: *Verszija,* 2000. 2. szám, 6-7. o.

Zsukov és Nagy Péter után mindjárt Stirlitzet látta volna legszívesebben Oroszország elnöki trónszékében.

A Cseka-játék részét képezték a Putyin által mondott vagy Putyinnak tulajdonított bon mot-k, sajtóban megszellőztetett mendemondák, legendák és az „ércesre” vett habitus, a szóhasználat, bizonyos stilisztikai figurák. Az FSZB törzstisztjei egyszeriben felidézték a sajtónak az elhárítás élére 1998 nyarán frissen kinevezett Putyin első szavait, amikor a Lubjanka ismerős épületébe belépett:

„Olyan érzésem van, mintha a szülői házba (»otyecseszkij dom«) tértem volna vissza” – mondotta állítólag a „tékozló fiú”. Mások azt a nevezetes jelenetet idézték fel, amikor Sztyepasin kormányfő tett látogatást a Lubjankán, és tósztját azzal kezdte: „Ja szam bivsij csekiszt” (‘Én magam is egykori csekista vagyok’), mire az FSZB akkori igazgatója, Putyin állítólag megjegyezte: „Bivsih csekisztov nye bivajet” (‘Egykori csekisták nincsenek’). A következő legendás esetre már Putyin kormányfővé történt kinevezése után került sor, mikor ellátogatott „övéihez”, a Lubjankára, és tréfásan jelentette: „vnyedrenyije v presztupnuju gruppirovku proslo uszpesno” (‘jelentem, hogy a beépülést a bűnöző csoportba – mármint a kremli „családba” – *Sz. Á.* – sikeresen végrehajtottam’).

A KGB-témát Putyin sem kerüli meg interjúiban, beszédeiben. Attól függően, milyen közönség előtt beszél – a BBC riporterének, a vele készült interjúkötet újságíróinak, értelmiségieknek – mindig másra helyezi a hangsúlyt: gyermekkori romantikára,[283]

---

[283] A közvetlenül az elnökválasztás előtt – a kampány részeként – kiadott és ingyen terjesztett interjúkönyvben *(Ot pervovo lica – Razgovori sz Viagyimirom Putyinim.* Vagriusz, 2000) Putyin a romantikus verziót adja elő: „Már az általános iskolában az a vágy élt bennem, hogy felderítő legyek, bár ez éppannyira elérhetetlennek tűnt akkor, mint egy Mars-utazás. Ilyen témájú

hazaszeretetetre, kötelességteljesítésre. Az oroszországi PEN-központban például egy kérdésre válaszolva így beszélt életrajzának erről a fejezetéről 1999 novemberében:. 1975-ben végeztem a Leningrádi Állami Egyetem jogi karán. Mindjárt ezután a KGB-hez kerültem kötelező munkahelyi gyakorlatra. Attól kezdve életem javarészt a felderítő szolgálathoz kötődött, elvégeztem a felderítőiskolát is. Külföldről hazatérve, mint a KGB tisztje másfél évig voltam a Leningrádi Állami Egyetem rektorának nemzetközi kapcsolatokért felelős munkatársa, a rektor tudtával, természetesen. Majd hét évig dolgoztam Szobcsakkal. Egy évig álltam a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) élén. Hosszú időt töltöttem el az állambiztonsági szerveknél, és összességében ez pozitív tapasztalatot jelentett számomra. Lehet, hogy azért, mert az én munkám a kémelhárításhoz kapcsolódott. Természetesen, a 37-es évet (a sztálini »nagy terror« jelképes esztendeje – *Sz. Á.*) nem szabad elfelejteni, de nem szabad örökösen és kizárólag erre a tapasztalatra hivatkozni, úgy téve, mintha nekünk nem is lenne szükségünk állambiztonsági szervezetre. 17 éves munkám köt ehhez a szervezethez, és őszintétlenül hatna, ha most azt mondanám, távol áll tőlem, hogy bármiben is védelmére keljek. Ami a tábornokok túltengését illeti a mai kormányban, nos, a tábornokok távolról sem mindig a legostobább emberek, bár észjárásuk és mentalitásuk kétségkívül sajátos. Általá-

---

könyveket bújtam. filmeket néztem. Igaz, nem sokkal később tengerész akartam lenni. De aztán megint felderítő. A kezdet kezdetén egy ideig pilóta is. Végül a »Pajzs és kard« (a CSEKA emblémája – *Sz. A.)* típusú filmek megtették hatásukat. Leginkább az nyűgözött le, hogy milyen kevés erővel, jóformán egyetlen ember erejével elérhető az, amihez egész hadseregek ereje sem elég. Egyetlen felderítő ezrek sorsát dönthette el. Legalábbis akkor én ezt így fogtam föl. „ (A könyv részleteit ld. „Vlagyimir Putyin: nye takoj uzs zver” címmel. In: *Kommerszant–Vlaszty,* 2000. 10. szám, 9-12. o.)

ban persze helyes, ha a tábornokok a maguk dolgával foglalkoznak, olyannyira, hogy egy normális államban jobb is, ha a honvédelmi miniszter polgári személy. Csakhogy a mi államunk roppant gyönge, ezért aztán erőhatalmi szervezetekből érkezett emberek foglalnak el olyan posztokat is, amelyeket normális esetben civileknek kellene betölteniük. Így próbáljuk ellensúlyozni az állami intézmények gyöngeségét. Ami az »erős kezet« illeti, »erős kézre« nem olyan értelemben van szükség, mint 1937-ben, hanem, hogy a megrendült államszervezet intézményeit megerősítsük, hogy legalább az adók behajthatók legyenek. Nálunk a gazdaság keresztül-kasul kriminalizált. Az állam intézményeinek megerősítéséhez erős hatalomra van szükség."[284]

A főtitkár-játék és a Cseka-játék természetesen összefüggött: a *főtitkári imídzs* hatását tekintve legfeljebb kellemesen elbágyasztó és nosztalgikus lehetett volna (erre játszott rá Primakov „Brezsnyev-utánzata"), de súlyt és komolyságot másvalami adott neki: a *csekista imídzse.* A *csekista főtitkár* mint Putyin imídzsének legfontosabb építőkockája viszont kikerülhetetlenül vezetett Andropov történeti figurájának felelevenítéséhez. (A szintén a szovjet felderítéstől „leszerelt" Primakov is próbálkozott Andropov maszkjával, de rajta inkább Brezsnyevé mutatott jól és hitelesen.)

Az egyik nagy imídzsméker cég vezetője, Gaj Hanov, még messze Putyin felemelkedése előtt, arra a kérdésre válaszolva, mit tudna kihozni az „anyagból", mindjárt Andropov figurájával kezdte: „Putyin zártsága előnyévé is tehető. Amennyiben az erő képzetét is társítani tudja hozzá, általános lelkesedést kelthet vele.

---

[284] Putyin találkozása az írókkal a PEN-központban 1999. november közepén. (In: *Russzkaja Miszl,* 1999. december 9-15. (4296.) szám 6. o.)

Számos esetben éppen a zárkózott és erőt mutató politikusok érték el a legnagyobb sikert. A mai Putyint Andropovval tudnám összehasonlítani, aki félelmet, tanácstalanságot és nagy elismerést tudott kelteni maga iránt. Ha Putyin ehhez a politikushoz fog hasonlítani, ha fondorlatos, erős, zárkózott, megközelíthetetlen lesz, akkor népszerűségi indexe igen hamar az egekbe szökhet. Annál is inkább, mert széles népi rétegekben régóta él a vágy egy ilyen erőskezű vezető után."[285] Az imídzs tehát a következő recept szerint készítendő el: *Putyin – Andropov ma.* Talán ezért sietett Putyin mindjárt ideiglenes államfővé való kinevezése után a Lubjanka falán fölavatni Andropov emléktábláját (az emléktábla elhelyezéséről a döntés még 1999 nyarán megszületett). Igaz, aznap Szaharov sírja előtt is tisztelgett, a nagy szovjet máskéntgondolkodó halálának tizenkettedik évfordulóján. E kettős aktusnak az imídzsmékerek nyilvánvalóan szimbolikus jelentést szántak. Mindenekelőtt azt a jelentést lopták az eseménysorba, hogy az új nemzedék túlvan a szovjet korszakon, túlvan a totális állam és a szabadság ellentétén, ami a szovjet „rendőrminiszter" és a disszidens szabadgondolkodó áthidalhatatlan szembenállásában és összecsapásában is kifejeződött. Putyin államépítő munkája abban áll, hogy túllépjen ezen az ellentéten, vagyis ideológiátlanul, merőben funkcionálisan összekösse a szabadságot a renddel: a liberális demokráciát, a piacgazdaságot az erős jogállammal, a „törvények diktatúrájával", az egyetlen diktatúrával, amelyet elképzelhetőnek tart Oroszországban, mint a kampány során *népszerűen* ő maga fogalmazott.

A politikai technológus ok kremli boszorkánykonyháját élénk színekkel megelevenítő

[285] Vi szgyelali bi Putyina prezigyentom? In: *Kommerszant–Vlaszty.* 1999. 33. szám, 24. o.

Itogi (a Primakov-Luzskov tandem mögött álló Vlagyimir Guszinkij médiabirodalmának orgánuma) ugyancsak az Andropov-modell feltalálását tulajdonította a minden ötletéből és jelöltjéből kifogyott kremli kampánystábnak: „Valahol Moszkva szélén, egy szokványos kinézetű házban gondterhelt emberek csapata ül. Főleg férfiak, de két nő is van köztük. Pár asztal, mindegyiken számítógép. Vágni lehet a füstöt. Az egyik férfi az ablakhoz lép és kinyitja. A füst lassan foszladozva árad kifelé, miközben egy kora őszi falevél libben a szobába. »Új Andropovot kell csinálnunk belőle! A népben nosztalgia él az 'erős kéz' után« – mondja hirtelen egyikük. »Jó hogy nem Pinochetet!« – kontrázik a másik. Az egyik nő elneveti magát."[286]

Ahogy Andropovot is az utolsó pillanatban nevezték ki a süllyedő szovjet államhajó parancsnokának (de ő még a kormányrúdhoz sem ért, már meg is halt), úgy került most Putyin – megint egy „csekista" – a süllyedő Oroszország-hajó parancsnoki hídjára. A hatalom képének tudatos *andropo*morfizálása mintha azt jelezte volna, hogy vissza kell térni ahhoz a történeti útelágazáshoz, ahol a kleptokrata nómenklatúra felülkerekedett az államon, és a kriminális korrupció szovjet rendszereleméből rendszeralkotó elem lett. Vagyis vissza a tisztogatáshoz, a moralizáláshoz, egyfajta szovjet fundamentalizmushoz. Hogy Putyin csakugyan visszatér-e, már amennyire és ahogy effajta visszatérések egyáltalán megvalósíthatók, nem tudni, de hogy PR-csapata a választási kampány előtt és alatt erre a társadalmi igényre játszott rá, az biztos. Ez a rájátszás az andropovi fenyítőrendszerre (ne feledjük, hogy a brezsnyevi korszak legfelső vezetésében a korrupciós leleplezések ekkor kezdődtek) nemcsak népszerű, hanem gyakorlatilag felhatalmazást ad neki

[286] D. Pinszker, uo.

arra, hogy lefejtse az államról az oligarchákat, amiből nem az új orosz állam és az új osztály likvidálása következik, hanem az, hogy állam és tulajdon kettő, hogy jogállam váltsa fel a maffiaállamot, és az oligarchákra és nem-oligarchákra vonatkozó játékszabályok azonosak legyenek. Jellemző, hogyan látja Putyin e tisztogató feladatkörét egy olyan virtigli szovjet képződmény, mint Leonyid Kravcsenko 2000 februárjában: „Ön szerint mik lehetnek Putyin első lépései, ha elnökké választják? – A korrupció elleni harc. Ha összeszedi a bátorságát, hogy megrázza a főhivatalnokait, ki mennyit harácsolt és mi módon, ha segíti előremozdítani olyan ügyekben a nyomozást, amelyek leálltak (és persze itt nem Szkuratov öltönyeire gondolok, ami nevetséges, hanem Berezovszkij és más oligarchák üzelmeire), akkor világos lesz, hogy olyan elnökünk van, aki számára a törvény diktatúrája, az ország legfőbb érdekei az elsődlegesek. Úgy gondolom, nem véletlenül merült fel a párhuzam Putyin és Andropov között. Sok minden rokonítja őket. – Úgy véli, hogy napjainkban igény van egy második Andropovra? – Pontosan."[287]

PUTYINBURG

Putyin *harmadik* – a „főtitkárhoz" és a „csekistához" képest a kampányidőszakban kevésbé hangsúlyozott – médiahiposztázisa Szentpétervárhoz kötődött. Pétervár ahogy már a Leontyev Intézet Csubajsz vezette „ifjúreformereinek" 1996-os diadalmas Moszkvába vonulásakor is[288] – több volt,

---

[287] Putyin szevodnya vosztrebovan vremenyem. Interjú Lenonyid Kravcsenkóval. In: *Mir za Nyegyelju,* 2000. 4. szám, 16.

[288] Ekkor jelenik meg Vlagyimir Putyin neve először – Anatolij Szobcsak polgármester bukása után – a Csubajsz által Moszkvába mentett Leontyev intézeti pétervariak sorában. (Nota bene, azzal a megjegyzéssel, hogy „Csubajsz-tanítvány". Az elnökválasztási kampány alkalmából megjelent interjúkönyvben egyébként maga

mint hasonló gondolkodású és nemzedékileg egyívású közgazdászok és politikusok életrajzának esetleges ténye: szülőhely, szűkebb pátria. A pétervári orosz ember és a moszkvai orosz ember történeti-kulturális típusai közötti különbséget mélyrehatóan elemezte már a két nagy orosz emigráns gondolkodó: a 19. században

---

Putyin is utal rá, hogy személyesen találkozott az egykori intézet alapítójával, a Nobel-díjas amerikai közgazdásszal, Leontyevvel, és a privatizációról kifejtett gondolatait a magáévá tette. Ld. *Ot pervovo lica – Dialogi sz Vlagyimirem Putyinem.* Vagriusz, 2000). Neve mindjárt Alekszej Kudriné után következik, aki Szobcsak alatt a polgármesteri hivatal pénzügyi bizottságának elnöke volt, s így a polgármester-helyettes Putyin kollégája és elválaszthatatlan társa is egyben. Nemhiába nevezte ki kormányfővé választása után azonnal a pénzügyminiszter első helyettes ének. (Az imént említett interjúkötetben Putyin a legmelegebb szavakkal emlékezik meg Kudrinról.) Az 1996-os cikk szerzője megjegyzi, hogy „a pétervári polgármesteri hivatal pénzügyi bizottsága lett Csubajsz kádereinek kovácsműhelye". „A moszkvai politikai elitre ma rárétegződik a pityeri elit, és ennek alapján bízvást megállapíthatjuk: soha még e hazában nem volt ügy olyan mértékben péterváriak (leningrádiak) ügye, mint az állami tulajdon magánkezekbe adása – a privatizáció." (Putyesesztvije iz Petyerburga v Moszkvu. In: *Moszkovszkije Novosztyi,* 1996. október 6-13. (40), 6. o.)

Herzen,[289] a 20. században pedig Georgij Fedotov.[290] A „pétervárIság" két évszázadra visszanyúló *kulturális* és *politikai* jelentése a 90-es években újra aktualizálódott: a liberális „ifjúreformerekkel" a nyugatias észjárás, a racionális és gyakorlatias habitus, egyfajta szellemi könnyedség és adminisztratív tehetség, szervezőkészség és pénzügyi hatékonyság jelent meg a *bizánci allűröket* felvett kremli palotában és az *orosz kupecek levantei szellemét* öröklő, dinamikusan

---

[289] „Attól fogva, hogy Péter meglátta: »Oroszországnak egy lehetősége van a megmenekülésre, hogy ne legyen többé orosz«, attól fogva, hogy elhatározta, bevon minket a világtörténelembe, tisztázódott, hogy szükség van Pétervárra, s hogy Moszkva felesleges. […] Pétervár sorsában van valami tragikus, komor és fenséges. Kedvenc gyermeke az északi óriásnak, a gigásznak, mely a 93. évi konvent energiáját, keménységét és forradalmi erejét egyesítette magában, kedvenc gyermeke a cárnak, ki az ő javára lemondott hazájáról, s elnyomta azt az európaiság és a civilizáció nevében. […] Pétervár – Oroszország kalapja, s természetesen háromszögletű kalapja. Moszkva – a szíve, melyet megrontottak az örökös sóhajtozástól kitágult erek […] Pétervár lelke Nyugaton van, képzelete az első újdonságnál a fellegek között jár, feje pedig a párizsi fodrász rendelkezésére áll. Péterváron a felvilágosítást gázvilágitással helyettesítik, s ugyanakkor vallása sincs, hacsak egy nem – a vallás; türelem." (Herzen: Pétervár és Moszkva. In: *Orosz forradalmárok a XIX. században,* Gondolat, 1970. 29-39. l.)

[290] Ld. G. P. Fedotov: Tri sztolici. In: Uő: *Lico Rosszii.* Párizs, YMCA-Press, 49-70. o. A keresztény-szocialista Georgij Fedotov ebben az esszéjében mind Oroszország „nyugati útját" (Pétervár), mind „ázsiai útját" (Moszkva) útvesztésként fogja föl, és a megoldást és feloldást a *hellén* szintézisben, Kijevben, illetve a Kijevi Ruszhoz való visszatérésben látja. Kulturális útravalóként pedig nem annyira Pétervárt vagy Moszkvát, hanem az északi orosz kereskedővárost. Velikij Novgorodot vinné magával az utópikus Kijev-grádba. (Ismeretes, hogy az utóbbi tíz évben a fiatal közgazdász-, pénzügyes- és jogásznemzedék képében a „liberális Pétervár" mellett a „liberális Novgorod" is megindult Moszkva felé: Csubajsz és Kudrin mellett Nyemcov és Kirijenko is ott található ma Putyin politikai környezetében, ha nem is mindig az első vonalban.) A „Pétervár-Moszkva" kulturális paradigma értelmezéséhez ld. még: *Moszkva i moszkovszkij tyekszt russzkoj kulturi.* Moszkva, 1998.

fejlődő, de kissé bugris és csicsás Moszkvában. Putyin is 1996-ban, ezzel a pétervári csapattal együtt, Csubajsz – Jelcin elnöki apparátusának akkori vezetője és átszervezője – hívására kerül át Moszkvába. 1999-es győzelme (2000-ben már csak learatja e győzelem gyümölcsét) kezdetben a kialakult politikai-hatalmi fölállás logikájának megfelelően, a *Kreml-* a „család' és az oligarchák – *Moszkva* (Luzskov és Primakov) fölött aratott győzelmének látszik csupán. Valójában – mint igen hamar kiderül- Putyinban *Pétervár* – a pétervári szellem, a liberális, nyugatos államépítés, az *1996-os* csubajszi „ifjúreformerek" szelleme – győzött *Moszkva* fölött. Ez egyébként Moszkva – természetesen a luzskovi Moszkva, a Kreml hatalmát is magának akaró, gazdag és dölyfös Moszkva *szimbolikus megalázásának* számtalan jelében is kifejeződött. (A szimbolikus politizálásnak Oroszországban nagy hagyománya van.) Kezdve azon, hogy Putyin Szentpéterváron jelentette be hivatalosan indulását az elnökválasztáson, hogy Luzskov március közepén kénytelen volt *feltétel nélkül* kapitulálni előtte és beállni a mellette kampányolók egyre szélesedő seregébe, egészen odáig, hogy a moszkvai terület új kormányzójának, az extábornok Borisz Gromovnak a személyében a Kreml új Moszkvát készül magának választani, mindenesetre a márciusi Putyin-Gromov barátkozás után Gromovot Luzskovval egyenrangúként kezeli, sőt, úgy tesz, mintha fölé is helyezné.

A gazdaságilag tönkrement, szegény, lerongyolódott, a nagy osztogatásból-fosztogatásból jószerével kimaradt Szentpétervár már az elnökválasztási kampány során kezdett az új Oroszország nemhivatalos vagy informális fővárosának rangjára emelkedni, mintegy előrevetítve, hogy most az orosz államépítés pétervári szakasza következik. Nem a hatalmi játszmák, kriminális leszámolások, hanem Nagy Péter, az egyetemek, az emlékművek, a kulturális

események fővárosaként jelent meg, ahonnan egy „másfajta raj”, egy nyugatos, liberális, racionálisabban gondolkodó és pragmatikusabban cselekvő politikai formáció érkezett a hatalom szívébe, az „ázsiai” Moszkva hatalmi elitjéhez képest mindenesetre kevésbé ábrándos, lomha, kevésbé kleptokratikus, izolacionista, műveletlen.

Míg *a virtuális főtitkár* képe a szovjet folytonosság képzetét hivatott fölkelte ni („az idők szétszakadt láncának összefűzése”), a *virtuális csekistáé* pedig („Andropov ma”) a rendteremtő vaskéz („lesz itt olyan rend, hogy az egész tolvaj banda arról kódul!”) vágyképének felelt meg, addig a „pétervári Putyin” háttérből – könnyedén és arcán bájos mosollyal – elő-előlépő, már-már nagyvilági alakja a világ felé való nyitottságot, az európai kultúrát, a liberális eszméket „kommunikálta”. Putyin nagy előszeretettel jelent meg ebben a pétervári hiposztázisában a Nyugat előtt. Nem véletlenül fogadta éppen Tony Blaire-t, a nyugati világ az idő szerint legfontosabb vezetőjét *nemhivatalosan* Péterváron (s nem Moszkvában). Ahogy az sem véletlen, hogy a kötetlen, családias ismerkedés középpontjában éppen egy nagyszabású kulturális esemény állt: Prokofjev *Háború és béke* című operájának bemutatója Andrej Koncsalovszkij rendezésében a Marijszkij (néhai Kirov) Színház színpadán. Szentpétervár tehát a nemhivatalos, a ‘kulturális Oroszország’ jelentésben körvonalazódik (ebben a jelentésben egyébként befelé is „kommunikálható”, föltéve, hogy nem terhelik vele túl a hivatalos médiumokat).

De Szentpétervár nem csupán az elnöki imídzs alkateleme, Putyin új címerpajzsa. Többről van szó az 1917 előtti főváros szimbolikus politikai szerepének fölértékelésénél. Putyin politikai-hatalmi értelemben is meg akarja hódítani Szentpétervárt, és valószínűleg

ténylegesen is „második fővárost” fog csinálni belőle. Ennek legszembetűnőbb jele az volt, hogy Putyin támogatásával március közepén bejelentette indulását a közelgő szentpétervári polgármester-választáson a mindaddig egyedül esélyes és a dumaválasztások elvesztése után Putyinhoz átállt Jakovlevvel szemben Valentyina Matvijenko asszony, az orosz kormány egyik miniszterelnök-helyettese, aki ugyancsak Pétervárról került – ha nem is „ifjúreformerként” – Moszkvába, és Putyin bizalmát élvezi. Matvijenko tervei között szerepel az Oroszország és Belorusz között nemrégiben létrejött államszövetség végrehajtó szervezeteinek átköltöztetése Szentpétervárra, amire állítólag Putyin is rábólintott már. „Az ötlet nem teljesen új – az ilyen-olyan hatalmi szervek, olykor pedig az egész főváros Szentpétervárra való áthelyezése irigylésre méltó rendszerességgel merül fel időtlen idők óta – kommentálja a tervet egy moszkvai lap. – Csakhogy míg az összes hatalmi struktúra Szentpétervárra történő áttelepítése Moszkva belvárosából aligha kivihető, az ‘orosz-belorusz’ verzió egyáltalán nincs eleve halálra ítélve.”[291] Kétségtelen, hogy ez elsősorban presztízsszempontból jelentene gyarapodást Matvijenko és Néva-parti városa számára, de a költségvetési pénzek elosztása szempontjából sem lenne mellékes, hosszabb távon pedig egy folyamat kezdetét jelenthetné: „Valentyina Matvijenko csapatának egyes tagjai ésszerűnek tartanák egész sor oroszországi állami szerv áthelyezését Szentpétervárra, olyanokét, mint az Északi Területek Állami Bizottsága (Goszkomszever) például. És itt már nem csupán Matvijenko saját ötletéről van szó, amit

---

[291] Jekatyerina Grigorjeva–Szergej Pravoszudov: V Petyerburg perenyeszut vszjo? (Nyezaviszimaja Gazeta) In: *Mir za negyelju,* 2000, 8. szám, 3. o. Időközben Matvijenkót a már elnökké választott Putyin „visszarendelte” Moszkvába, a polgármester-választást tehát Jakovlev fogja megnyerni. De a terveken ez mit sem változtat.

persze a pétervári választók lelkesen támogatnak. Szentpétervár és Oroszország észak-európai területeinek gazdasági fejlesztése ugyanis egyik legfontosabb része annak az általános stratégiai fejlesztési tervnek, amin hónapok óta dolgozik a Putyin felkérésére ugyancsak Pétervárról Moszkvába áttelepült German Gref csapata a Stratégiai Fejlesztések Központjában (CSZR)".[292]

Nem annyira két rivális régió – Moszkva és Szentpétervár – verseng persze itt a központi hatalomért, mint inkább két regionális elit, két állam- és gazdaságfilozófia, két életstílus és gondolkodásmód, ha tetszik, két Oroszország, melyek 1992 óta egyfolytában harcban állnak egymással, de fel-fellobbanó politikai csatáikban egyikük sem volt képes mind ez idáig a másikat két vállra fektetni. Ez most sikerült először – és alighanem az ő számukra is váratlanul – a „pétervááriaknak". „Pétervárinak" azt a nemzedékileg egyívású (harmincas-negyvenes), pénzügyesekből, jogászokból, volt és aktív felderítőkből, technokratákból, PR-szakértőkből összeálló politikai csapatot nevezem (többségükben egyébként vállalkozók és vagyonos emberek), akiket 1990-91-ben még Anatolij Csubajsz és Anatolij Szobcsak hozott össze a leningrádi/pétervári Leontyev Intézetben, illetve a pétervári polgármesteri hivatalban, s akiknek egy része Csubajsz hívására ment át Moszkvába 1992-ben (a sokkterápiás és vaucser-privatizációs kurzus idején), majd nagyobb része 1996-ban (az anti-oligarchikus és „népi kapitalista" kurzus alatt), részben az Állami Vagyonügynökség, részben az elnöki hivatal kulcspozícióiba, végül pedig a biztonsági szolgálatokhoz. Ők azok a bizonyos „varégek", legalábbis ezt a gúnynevet adta Csubajsz Moszkváig kalandozó monetarista-liberális nomádjainak az orosz

[292] Uo.

sajtó, abból az alkalomból, hogy röpke tíz év alatt meghódították a szovjet birodalomból kivált moszkvai orosz államot, és éppen most készülnek vezérük, Putyin fejedelem fősége alatt megint egyszer beoltani a tohonya szláv törzseket a nyugati barbárok dinamizmusával.

Valóban sokan érkeztek e tíz év alatt Pétervárról: köztük volt Szergej Sztyepasin és Vlagyimir Putyin, a Vasziljev fivérek – Dmitrij és Szergej –, Pjotr Filippov, Georgij Hizsa, Alekszej Kudrin, Szergej Beljajev, Alfred Koh, Jurij Boldirjev, Mihail Dmitrijev, Szergej Ignatyjev, Anatolij Zelinszkij, Andrej Illarionov, Natalja Gyemenyteva, Okszana Dmitrijeva, Ilja Juzsanov, és persze „Péterváron keresztül” érkeztek Moszkvába a nyizsnyij-novgorodiak is – Borisz Nyemcov (Jelcin egykori kedvence, ex-trónörökösjelölt) és Szergej Kirijenko (Jelcin másik kedvence, ex-kormányfő). Utaltam már rá, hogy Putyin is Csubajsz aktív közreműködésével került át – Szobcsak polgármester 1996-os bukása után – Pétervárról Moszkvába, hogy utóbb – Csubajsz támogatásával – a Kremlben fusson be az elnöki székig ívelő váratlan karriert.[293] Putyin

---

[293] Putyin már idézett és életrajzi részletekben is bővelkedő interjúkönyvében ezt a szíves moszkvai invitálást Pavel Borogyinnak tulajdonítja. Egyik verzió azonban nem zárja ki a másikat. Putyin mind Csubajsztól, mind Berezovszkijtól a választási kampány egész időszakában határozott távolságot tartott. bár. kétségtelen. hogy a kampányt mindketten erőteljesen támogatták: Csubajsz mint a JEFSZ igazgatója elsősorban pénzzel és kapcsolati tőkével, Berezovszkij pedig médiabirodalma leleményes mozgósításával. Az interjúban Putyin Anatolij Csubajsz portréját így rajzolja föl: »Ami Csubajszt illeti, nagyszerű adminisztrátor. Minden esetben képes megragadni azt a bizonyos döntő láncszemet, ahogy Vlagyimir Iljics Lenin fejezte ki magát, amellyel aztán az egész láncot a kezében tarthatja. De persze hajthatatlanul makacs, akár egy bolsevik... igen, ezt a jelzőt jogosan érdemelte ki. (Mármint a korabeli sajtótól- *Sz. Á.)* Sajnos, a hitelképességével egy kis baj van, mármint a bizalmi hitelével a lakosságnál. *„ (Ot pervovo lica, Dialogi sz Vlagyimirem Putyinem,* Vagriusz, 2000.)

1991 és 1996 között Szentpétervár gazdasági és pénzügyeit tartotta kezében, Alekszej Kudrinnal (egy másik „Csubajsz-káderrel”) együtt. Időközben közgazdasági diplomát és kandidátusi fokozatot is szerzett. (A *Global Finance* Putyint a múlt év végén a világ 600 legbefolyásosabb pénzügyi embere közé sorolta.)

Putyin minden ízében pétervári alkat: szervezett, fegyelmezett, mozgékony, zárkózott, hűvös, racionális. Végtelenül távol áll tőle Luzskov ideologikus birodalmi hablatya, amelyet érzelmes önfeltárulkozások és delíriumos düh romok színeznek. Putyin nem győzi hangsúlyozni, mennyire nem kedveli az ideológiákat: *„Ellenzem bármiféle államideológia, hivatalos ideológia visszaállítását. A demokratikus Oroszországban nem lehet kényszerrel kicsikarni az állampolgári konszenzust.”*[294] Fontosabbnak tartja, hogy a hagyományos „érzületi értékek” (államiság, közösségi szolidaritás, nagyhatalmiság, patriotizmus) mellett az oroszországi társadalom nagy többsége „elfogadta a nemzetek fölötti, általános emberi értékeket, amelyek a szociális, csoportos, etnikai érdekek fölött állnak: az emberek elfogadták az olyan értékeket, mint a szólás-szabadság, az utazási szabadság, az alapvető politikai jogok, a személyi jogok, nagyra értékelik, hogy tulajdonuk lehet, vállalkozhatnak és vagyonra tehetnek szert”.[295] Putyin precizitásában, agilitásában, monoton gépiességében, szakszerűségében van valami Stolz-szerű, de másként mint pártfogójában és föltalálójában – Csubajszban. Putyinban ugyanezek a vonások szeretetre méltóan jelennek meg, pontosan úgy, hogy

[294] Az idézett mondat az orosz interneten, az OF minisztertanácsának saját site-ján 1999. december 29-én közzétett és a minisztertanács elnöke, vagyis a kormányfő. két nappal később pedig az OF elnöki teendőivel ideiglenesen megbízott Vlagyimir Putyin által jegyzett programadó szövegben szerepel.
[295] Uo.

Oroszország Oblomov-társadalmát lenyűgözik: ilyen szeretne lenni végre ő is.

A „varégek” az államapparátus – hatalmi szempontból – két legfontosabb területére érkeztek Pétervárról Moszkvába, úgyszólván sűrű, tömött sorokban: a biztonsági szolgálatoktól és a pénzügyek területéről. Előbbiek döntően a Lityejnij sugárút hírhedt épületéből, a „Bolsoj Dom”-ból (a Lubjanka leningrádi megfelelője volt s maradt Péterváron), utóbbiak a Szobcsak-féle polgármesteri hivatalból. A Lityejnijről csak 2000 januárjában tizenketten érkeztek a Lubjankára, köztük olyanok is, akik valaha az ötös főcsoportfőnökségen (a „pityorkán”) küzdöttek az „ideológiai diverzió” ellen, és most az információs háború frontjain küzdenek (az, hogy a csecsenföldi háború információs szempontból teljes mértékben a központi állam ellenőrzése alá került, nagymértékben ezeknek a szakembereknek köszönhető.)

Putyin elsőként – még 1998-ban – hozta át a Lityejnijről a Lubjankára a „pityeri csekisták” vezetőjét, *Viktor Cserkeszov* tábornokot, aki Putyin évfolyamtársa is volt a leningrádi egyetem jogi karán. Akkor került át Moszkvába Putyin egyik bizalmi embere, *Viktor Ivanov* is, aki Szentpéterváron a gazdaságbiztonsági ügyosztály t vezette, és Moszkvában az FSZB belső biztonsági szolgálatának vezetését bízták rá. Ma ő a kremli elnöki hivatal káderfelelőse. A 47 éves *Szergej Ivanovot* 1999. november 15-én nevezték ki elnöki rendelettel az OF Nemzetbiztonsági Tanácsa titkárává.[296] 1998 júliusáig a

[296] 1996 – Alekszandr Lebegy rövid életű titkárkodása – után a Nemzetbiztonsági Tanács nem játszott ugyan döntő szerepet a hatalmi struktúrában, de 1999-ben. a Kreml és Moszkva között folyó választási háború s az újonnan berendezkedő hatalom szempontjából kulcsfontosságú lett az erőhatalmi minisztériumok (belügy, honvédelem, elhárítás) felügyeletének és koordinálásának lehetősége és joga. A Nemzetbiztonsági Tanácsot Jelcin 1999.

Szövetségi Biztonsági Szolgálatnál volt Putyin helyettese. Ivanov is leningrádi/pétervári, mint Putyin, ugyanazt az egyetemet végezte, mint ő, és egyetem után ő is ugyanúgy a KGB-hez került és a felderítésnél szolgált, mint főnöke. Putyin másik helyettese, *Nyikolaj Patrusev* is hasonló életpályát futott be: Leningrád – főiskola – kémelhárítás – Jelcin elnöki hivatala, míg végül Putyin korábbi munkahelyét, a Szövetségi Biztonsági Szolgálat igazgatói posztját foglalta el. Persze, a biztonsági szolgálatok különféle ügyosztályainál és részlegeinél vagy az államapparátusban megjelenő pétervári FSZB-sek maguk után hozzák saját kádereiket is. Olyannyira, hogy a Lubjankát a moszkvaiak már el is keresztelték „leningrádi pályaudvarnak”.

Maguk a „leningrádi jövevények” természetesen túlzásnak tartják az inváziójukkal kapcsolatos drámai híradásokat:[297] „Azoknak a pityerieknek a száma, akik az utóbbi időben érkeztek a hatalmi struktúrákba, erősen eltúlzott – mondja például *Dmitrij Medvegyev,* Putyin kampánystábjának Pityerből jött vezetője. – Kétségtelen persze, hogy Putyin igyekszik létrehozni maga körül egyfajta mikroközeget olyan emberekből, akikre támaszkodhat, és a káderek kiválasztásakor

---

november 15-ig egyetlen kormányfőjének sem engedte át (keményen visszaverte Primakov ilyen irányú expanzióját is az év elején). Vagyis a titkári poszt átengedése az újdonsült kormányfő jelöltjeinek egyértelműen jelezte, hogy Jelcin teljes bizalmát élvezi: ő a kiszemelt utód. Innen nézve Szergej Ivanov kinevezése erre a döntő fontosságú hatalmi posztra, nemcsak azt jelzi, hogy Ivanov Putyin bizalmasa, hanem azt is, hogy Putyin nem egyszemélyi – cári típusú – hatalomban, hanem adminisztrációban, hivatalnoki karban, politikai csapatban gondolkodik.

[297] Ld. ehhez például: Konsztantyin Szimonov: Nojabrszkije otsztavki i naznacsenyija. In: *Russzkaja Miszl,* november 18-24. 1999. (4293), 2. o.; Putyinburg na Moszkve-reke. In: *Moszkovszkij Komszomolec,* 2000. február 2., 2. o.; Valerij Volkov: Putyesesztvije FSZB iz Petyerburga v Moszkvu. In: *Novaja Gazeta,* 2000. február 6. (4) 1-2. o.

gyakran épít korábbi személyes kapcsolataira."[298] De talán nézzük még kicsit tovább a jövevények névsorát, természetesen a teljesség igénye nélkül. Ugyancsak a pétervári egyetem jogi fakultásán végzett a „Putyin szemeként" emlegetett) gyakorlatias, kitűnő ügyvéd hírében álló, különcségeiről nevezetes *Dmitrij Kozak* (41 éves), aki Szobcsak alatt a pétervári polgármesteri hivatal jogi ügyosztályát vezette (ebben az időszakban barátkozott össze Putyinnal) és jelenleg a kormányzati hivatal vezetője a moszkvai Fehér Házban. Pétervárról érkezett egyenesen az elnöki hivatal helyettes vezetőjének és Putyin elnöki kampánystábja vezetőjének posztjára a már említett 34 éves *Dmitrij Medvegyev,* aki mindaddig a pétervári egyetem jogi fakultásának docens e volt, a római jog előadója. Pétervári a 35 éves, volgai német származású *German Gref,* akit a Putyin-csapat főideológusaként emlegetnek. Ő vezeti a Putyin kezdeményezésére létrehozott Stratégiai Fejlesztések Központját (CSZR), ahol jelenleg az ő irányítása alatt folyik Oroszország új gazdasági fejlesztési stratégiájának a kidolgozása a máris legendás hírűvé vált Alexander-Hausban, a Jakimankán az 1998-as pénzügyi válság után tönkrement és külföldre menekült Szmolenszkij oligarcha fényűző üzletházának ötödik emeletén.[299] A 40 tagú munkacsoport javarészt ismert liberális közgazdászokból áll, olyanokból például, mint Jevgenyij

[298] Putyin – obicsnij kandidat (Interjú Dmitrij Medvegyevvel). In: *Nyezaviszimaja Gazeta,* 2000. február 16. (28)

[299] A Stratégiai Fejlesztések Központja és Putyin választási kampánystábja (az úgynevezett „külső stáb") egyaránt az Alexander-Hausban ütötte fel tanyáját. Az irodaépület nevét is felújítójáról, a bankoligarcha Szmolenszkijről kapta, aki szintén Alekszandr. (Csak ő 1998 végétől már Ausztriában él, Oroszországban ugyanis körözés van kiadva ellene.) „Ez szimbolikus mondják a Putyin-csapat tagjai – hiszen Putyin elnöksége az oligarchikus korszak lezárulását jelenti Oroszországban. Visszatérést az összes életszféra szigorú állami ellenőrzéséhez." (Jelena Tregubova: Vlagyimir na seje. In: *Kommerszant–Vlaszty, 2000.* 7. szám, 5. o.)

Jászin, Vlagyimir Mau, Elvira Nabiulina. „Az Alexander-Haus levegőjét tekintve ma nem annyira egy elnöki hatalomig kapaszkodott egykori csekista főhadiszállására hasonlít, mint inkább a liberális eszmék rezervátumára.”[300] Meg kell még említeni a Kreml „gondnokaként” emlegetett és a Mabetex-ügy kapcsán elhíresedett Pavel Borogyin helyére ültetett, elektromérnöki végzettségű, rendkívüli „kapcsolati tőkével’ rendelkező 41 esztendős *Vlagyimir Kozsint* (1994-ben Putyin mint szentpétervári polgármester-helyettes őt nevezte ki az északnyugati valutaexport-bevételi felügyeleti központ vezetőjévé. 1999-ben pedig – már kormányfőként – Kozsinra bízta az egész Szövetségi Valutabevételi és Export Felügyelet (VEK) vezetését); továbbá a kremli elnöki hivatal új káderesét, a 49 esztendős *Viktor Ivanovot,* excsekistát, aki V. Makarov helyét foglalta el, és a hivatal helyettes vezetőjét, *Igor Szecsint,* aki ugyancsak Pétervárról jött.

Az államirányítás másik fontos területe, amelyet mindinkább Putyin pétervári káderei – vagyis a jól,funkcionáló bőrkabátok” – népesítenek be, a távközlés és az informatika. Ez ugyanis mind politikai, mind gazdasági szempontból a kormány által meghirdetett posztindusztriális gazdasági stratégia legfontosabb eleme. Tavaly Putyin egyik első kormányfői intézkedése volt, hogy a Telekommunikációs Állami Bizottságból (1996-ig Távközlési Minisztérium) létrehozza a Távközlési és Informatikai Minisztériumot, és élére *Leonyid Rejmant* nevezze ki, akit pár hónappal korábban hozott át Szentpétervárról Moszkvába. Rejman ugyancsak pétervári kollégája, *Valerij Jászin* viszont a Szvjazinveszt (Távközlés) holding *vezetője* lett (azé a Szvjazinvesztté, amit még Csubajszéknak siketült elprivatizálniuk 1997-ben Soros György segédletével Berezovszkij és Guszinszkij orra

---

[300] Uo.

elől). A Távközlési és Informatikai Minisztérium vezetését is a pétervári Telekominvest holding fiatal szakembereivel töltötték fel. Valerij Jászin egyébként már novemberben az egyik kormányfő-helyettesi poszt várományosa volt, nem is akármelyiké: őrá akarja bízni Putyin a katonai-ipari komplexum felügyeletét.

Putyin az orosz állam utolsó kártyáját játssza ki, amikor megpróbálja a pétervári államépítés közös nevezőjén összehozni a biztonsági szolgálatoknál dolgozó jogászok, pénzügyesek, informatikai szakemberek és liberális közgazdászok csapatát. Ha a racionális bürokrácia helyett Oroszországban kleptokrácia van, akkor ezt egyedül a biztonsági szolgálatok szakképzett kádereivel lehet megtörni. Paradox módon nem a rendőrállamiság, hanem a jogállamiság letéteményese Putyin válogatott FSZB-s csapata, ha pedig idővel rácáfolna erre, akkor Oroszországnak ez az alighanem utolsó etatista-liberális erőrekapási kísérlete is hamvába hal, és folytatódik a civilizációs „nagy interregnum" káosza. Csak innen érthető és értékelhető a pétervári csekisták, jogászok, pénzügyi és informatikai szakemberek beáramlása a központi apparátusokba. Nem pusztán egy személyi hatalmi rendszer kiépítésének káderfedezetét, hanem a pétervári államépítés adminisztratív, információs, pénzügyi infrastruktúráját hivatottak megteremteni az új káderek, akik döntő többségéről egyébként a Putyin-ellenes sajtó is elismeri: erényük nemcsak abban áll, hogy péterváriak, hanem viszonylag fiatalok még (többségükben 30 és 50 között), és értenek valamihez: a maguk területén jó szakemberek.

EPILÓGUS

Tíz év folyamatos és drámai gazdasági, szociális és kulturális hanyatlása kellő világossággal mutatta meg

az orosz liberálisoknak is, hogy Oroszországban a piacgazdaság kiépítése csak akkor lehetséges, ha a politikai állam erős, és önálló erőt képez. A politikai államban uralkodni viszont csak akkor fognak, ha sikerül meghódítaniuk az erőhatalmi minisztériumokat (a pénzügyminisztérium, a bankok vagy a természetes monopóliumok meghódítása ehhez édeskevés), vagyis, ha siketül az erőszak legális monopóliumának eszközét – az államot – az oligarchikus klánok, a regionális kiskirályok ellen fordítani, a kriminalizálódást megfékezni, az árnyék gazdaságot visszaszorítani, a korrupcionista-kleptokratikus struktúrákat megtörni.[301] Röviden: ha a „puha” jogállamból – a szabadság rendfedezetének megteremtésével – sikerül „keményet” csinálni. „Putyin jelleme és beszédeinek stilisztikája minden alapot megad annak feltételezésére, hogy akik jelenleg (túlságosan is hozzádörgölőző, ráakaszkodó) szponzorai, azok közül holnapra sokan a Kreml küszöbére sem tehetik a lábukat. A remélt zsákmány közeli elosztása fölötti ellenállhatatlan örömük már ma is egyre kínosabb a kormányfő számára. Az a kívánságuk, hogy a nekik nem tetszőket és kényelmetleneket eltávolítsák, már ma is olyan konfliktusokba kényszeríti a kormányfőt,

[301] „Putyin megpróbálja helyreállítani az erős államot – írja Soros György is a legutóbbi hónapok fejleményeit elemezve –, és egyáltalán nincs kizárva, hogy ez sikerülni is fog neki. Sok vonatkozásban az események ilyetén alakulása kívánatos lenne. Oroszország tapasztalata arra tanít minket, hogy a gyönge állam veszélyt jelenthet a szabadságjogok érvényesülésére nézve. A gyönge állam nem tudja kellő hatékonysággal támogatni a piacgazdaság kiépülését, a piac ugyanis nem nélkülözheti azt az erőt, amely szavatolja a játékszabályokat. Ha Putyinnak sikerül biztosítania a rablókapitalizmusról a jogilag szabályozott kapitalizmusra való áttérést, az kétségkívül Oroszország gazdasági újjászületését jelentheti… De az az állam, amelyet Putyin épít, aligha nyugszik majd a nyitott társadalom elvein…” (Soros György: Kto potyerjal Rossziju? In: *Russzkaja Miszl,* 2000. február 24. – március 1. [4306], 13. o.)

amelyre semmi szüksége.”[302] Vlagyimir Putyin decemberi programbeszédében világosan megfogalmazta, miről is van itt szó: „Oroszország újjászületésének és felemelkedésének kulcsa az állami-politikai szférában található. Oroszországnak erős államhatalomra van szüksége, és azt meg is kell teremtenie. Ez nem a totalitárius rendszerhez való visszatérést jelenti… Az erős államhatalom Oroszországban nem más, mint a demokratikus, cselekvőképes föderatív berendezkedésű jogállam hatalma. […] A 90-es évek talán legfontosabb leckéje annak a következtetésnek a levonásában rejlik, hogy Oroszországban elengedhetetlen a gazdaságot és a szociális szférát átfogóan szabályozó államszervezet megteremtése. Ez nem a parancsuralmi tervgazdasághoz való visszatérés, amikor a mindent átható állam fentről határozta meg minden egyes vállalat életének összes mozzanatát. Nem, itt arról van szó, hogy az oroszországi állam képes legyen az ország gazdasági és szociális erőinek hatékony összehangolására, az érdekek egyensúlyban tartására, a társadalmi fejlődés optimális céljainak és paramétereinek meghatározására, elérésük feltételeinek és mechanizmusainak kialakítására. Ez kétségkívül túlmegy azon a formulán, amely szerint az állam szerepének a gazdaságban a játékszabályok kialakítására és betartásuk ellenőrzésére kell korlátozódnia. Idővel minden bizonnyal mi is eljutunk majd ehhez a formulához. De a jelenlegi helyzet azt követeli meg, hogy nagyobb mérvű állami befolyást gyakoroljunk a gazdasági és társadalmi folyamatokra.”[303]

Kétszer húzta el idáig Oroszország nótáját Anatolij Csubajsz és pityeri rezesbandája – 1992-ben és 1997-

---

[302] Vjacseszlav Kosztyikov; i. m. 5. o.

[303] Ld. Az OF minisztertanácsának már idézett site-ja: 1999. december 29.

ben –, de mindkétszer csak a fő motívumig jutottak. A neoliberális reformizmus piaci nótáját mindkétszer leintették a megrendelők: 1993-ban Jelcin Csernomirgyinnel és Luzskovval karöltve, 1997-ben pedig az oligarchák Berezovszkij vezetéséve!. Most, a 2000. évben harmadszor nyílik lehetőségük rá, hogy „elfújják a nótát", a demokratikus orosz jogállam és a piacgazdaság globális nótáját, elfújják és ez egyszer végig is fújják, mert régi ellenfeleik nincsenek többé abban a helyzetben, hogy leintsék őket. Ha meg – váratlan fordulattal – sors- és bajtársuk, Putyin intené le őket, akkor úgyis „fújtak Oroszországnak".

Kiadja a Helikon Kiadó Kft.
A kiadásért Pándi András,
a Helikon Kiadó igazgatója felel.
Felelős szerkesztő Sz. Bíró Zoltán.
Művészeti vezető Zigány Edit.
Műszaki vezető Kováts Imre.
Nyomta és kötötte a Sylvester János Nyomda,
Szombathelyen, 2000-ben.
Felelős vezető Varró Attila igazgató.
Megjelent 26,46 (A/5) ív terjedelemben.
HE 726
ISBN 963 208 644 9